

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJS

GADAGRĀMATA

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 5

ATBRĪVOTĀJI KĀ IEKAROTĀJI
LIBERATORS AS CONQUERORS

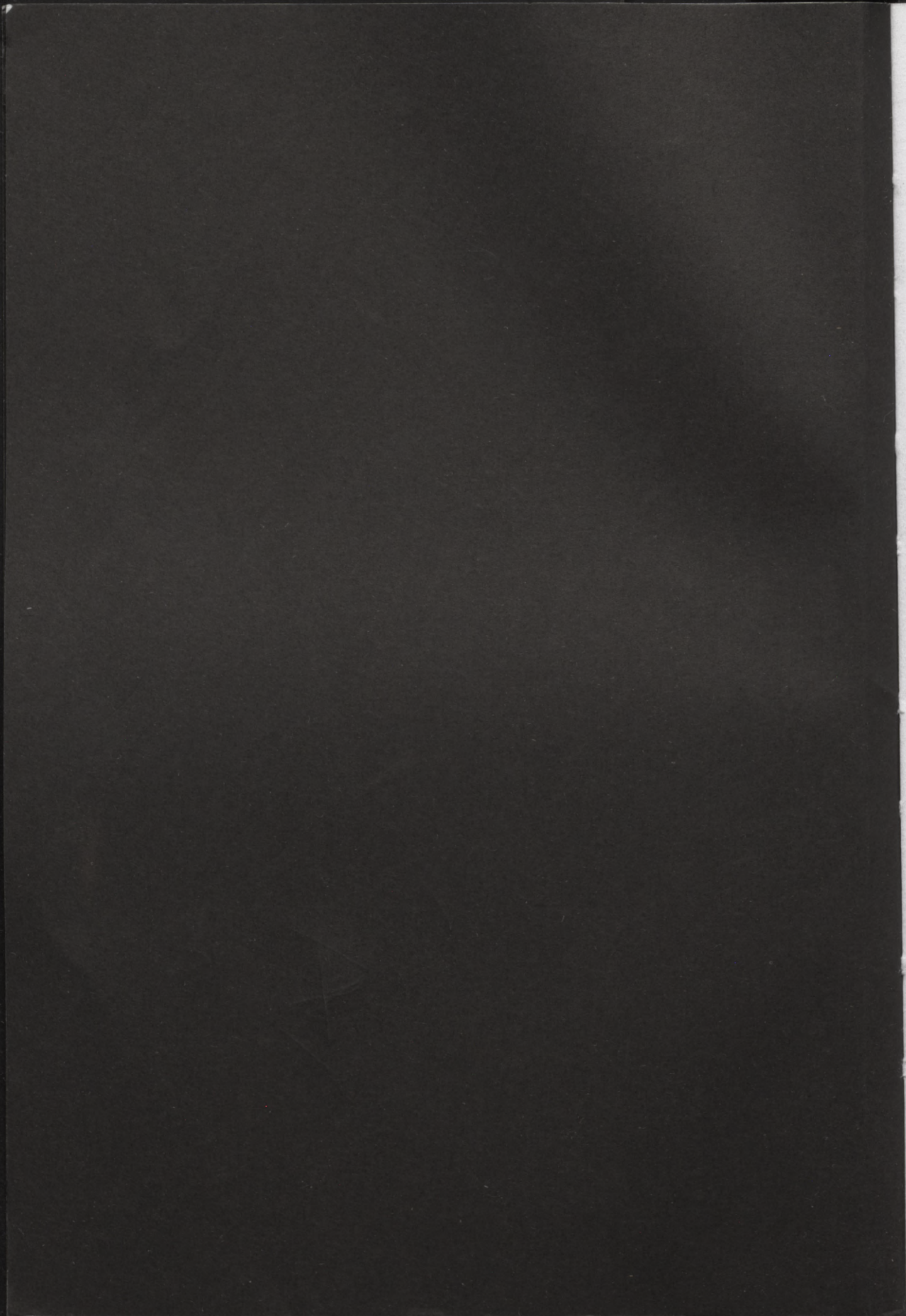

PSRS OKUPĀCIJAS ARMĪJA LATVIJĀ 80. GADOS SOVIET OCCUPATION ARMY IN LATVIA IN THE 1980s

- Pretgaisa aizsardzības karaspēks
Antiaircraft defence unit
- Stratēģisko raķešu karaspēks
Strategic missile unit
- Kara lidlauks
Military airfield
- Tanku koncentrācijas vieta
Tank assembly point
- Lokators
Radar locator
- Jūras kara bāze
Navy base
- Aizliegtā zona
Prohibited zone

© Heinrihs Strods – sastādītājs
© Modris Esserts – grafiskais izpildījums

Kad, sašķaidot robežstabus, robežai tikts ir pāri, var pakausī *pilotku* atgrūst un uzvilkt dūmu, kāds nu kuram tas ir – zaldātiem – *mahorka*, rūgta kā lapas no krūma, virsniekiem – smalkāka marka. Var nospļauties nikni uz zemes svešās un ķerties vēršim pie ragiem. Tam vēršim, kas pretī turas ar visām četrām un kuram nav viegli uzmaukt aizjūgu kaklā, pirms nozāģēti nav ragi. Cieņa pret tauteli tādu? Tik liela, cik biedram Staļinam melns aiz naga.

Kad robežai tikts ir pāri, tanku sliedēs nav atliekusies vēl zāle, bet jau skan pavēle: "*Schneller, Schneller!*" ņemt tautu pie dziesmas un, ja vajag, dažas patiesības dzīt galvā ar vāli. Lai nedomā vairs. Tas laiks ir garām. Tālab mums tagad ir reihskomisāri. *Gut*, kādiem no iezemiešiem lugas pirmajā cēlienā lomu un amatu vajag iedot, lai jau domā, ka viņiem ir teikšana kāda. Kad salaidīs dēli, gērēsim sarkanbaltsarkano ādu. Re, kā šie lokās un saukti skrien riksi! Kad beidzies būs karš, gan jau arī ar viņiem mēs galā tiksim.

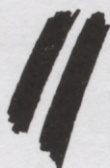
Un vēlreiz tanki pa iebrauktām sliedēm nāk robežai pāri. No tāluma skatoties, karš tiešām ir beidzies, un pasaule ievēl elpu. Bet tuvumā paveras cita aina – ir sācies tautu medību laiks, ar visu, kas piederas tādai lietai – pēdu pazinējiem un dzinējsuņiem un lepnām dzirēm pēc tam. Spriedumu neatceļ tas, ka nav atrasta vaina. Čeka ar vērienu strādā – kalmikus, čečenus, ingušus un visādus *gansus*, kuru vārdu pat izrunāt grūti, visus pa tīro projām, kur aizsalst doma un elpa. Lai rok mums tur ogles un skalo zeltu.

Neko viņi nepārveda no tā, ko raka no zemes dziļēm, vien apsaldējumus, atmiņas par zaudētiem biedriem un mīlestību uz zemi, kurā vēl šodien var samanīt tanku sliedes. Neko viņi nepārveda? Viņi jau paši ir liecība, kuru vairs neielikt mapē ar uzrakstu "Dienesta lietošanai." Viņi jau paši ir tās ogles un zelts. Kaut tikai neiegriktu atpakaļ zemē, kaut tikai nepaliktu neizcelts...

Y E A R B O O K

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 5

LIBERATORS AS CONQUERORS

The Yearbook contains scholarly articles, reviews, new documents, and information about the newest acquisitions and activities of the Occupation Museum of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address

Research Programme,
The Museum of the Occupation of Latvia
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050
Latvia.

Telephone: +371-7212715

Fax: +371-7229255

E-mail: omf@latnet.lv

www.occupationmuseum.lv

The Museum of the Occupation of Latvia in Rīga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940-1941, 1945-1991) and Nazi Germany (1941-1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

2006-5
L 248

L
9

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA

GADAGRĀMATA

2 0 0 5

ATBRĪVOTĀJI KĀ IEKAROTĀJI

Latvijas Okupācijas muzeja biedrība
Rīgā, 2006

**LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA 2005**

SEPTĪTAIS GADS

Rīga, 2006, 324 lpp.

Autori:

- © Inese Dreimane
- © Zanda Dūma
- © Ritvars Jansons
- © Kārlis Kangeris
- © Aleksandrs Kokurins
- © Anda Līce
- © Maris A. Mantenieks
- © Uldis Neiburgs
- © Arturs Neparts
- © Valters Nollendorfs
- © Līga Strazda
- © Heinrihs Strods
- © Zigmārs Turčinskis
- © Jānis Viļums
- © Kaspars Zellis

- Sastādītājs un
zinātniskais redaktors: Heinrihs Strods
- Redaktors: Valters Nollendorfs
- Redakcija: Gundega Michele
Uldis Neiburgs
- Redakcijas padomnieki: Metjū Kotts
(*Matthew Kott*)
Ojārs Stepens
- Korektore: Dzintra Auziņa
- Tulkojumi angļu valodā: Gundega Michele
Valters Nollendorfs
- Datorsalikums: Maira Andžejevska
- Datormakets: Oskars Stalidzāns
- Vāka dizains: Niluta Bahmane
Anitra Eglīte

Ar autora vārdu publicētie raksti
pauž autora viedokli.

© Latvijas Okupācijas muzeja
biedrība (OMB) 2006

Saturs

Contents

Anda Lice IESKAŅAI	1	Anda Lice DEDICATION
Heinrihs Strods ATBRĪVOTĀJI KĀ IEKAROTĀJI	7	Heinrihs Strods LIBERATORS AS CONQUERORS
I APCERĒJUMI	11	I RESEARCH ARTICLES
Jānis Viļums "TĒVIJAS SARGI": PRETPADOMJU PAGRĪDES ORGANIZĀCIJA LATVIJĀ 1940.–1941. GADĀ	13	Jānis Viļums "TĒVIJAS SARGI": AN ANTI-SOVIET UNDERGROUND ORGANISATION IN LATVIA FROM 1940 TO 1941
Kopsavilkums angļu valodā	35	Summary in English
Kaspars Zellis VĀCU OKUPĀCIJAS SĀKUMPOSMĀ 1941. GADĀ LAIKRAKSTĀ "TĒVIJA" PUBLICĒTO LIRIKAS DARBU STATISTISKĀ ANALĪZE	36	Kaspars Zellis STATISTICAL ANALYSIS OF LATVIAN POETRY PUBLISHED IN THE NEWSPAPER "TĒVIJA" AT THE BEGINNING OF THE GERMAN OCCUPATION 1941
Kopsavilkums angļu valodā	49	Summary in English
Māris A. Mantenieks 1943: GADS, KURĀ RŪZVELTS NODEVA BALTIJAS VALSTIS	50	Maris A. Mantenieks 1943: THE YEAR FDR BETRAYED THE BALTIC STATES
Kopsavilkums latviešu valodā	78	Summary in Latvian
Kārlis Kangeris SS PROTEKTORĀTS: VĀCU KURZEMES PĀRVALDE NO 1944. GADA SEPTEMBRA LĪDZ 1945. GADA MAIJAM	79	Kārlis Kangeris SS PROTECTORATE: GERMAN ADMINISTRATION IN KURZEME SEPTEMBER 1944 TO MAY 1945
Kopsavilkums angļu valodā	89	Summary in English
Aleksandrs Kokurins PSRS VALSTS DROŠĪBAS ORGĀNI 1943–1954	90	Alexandr Kokurin STATE SECURITY AGENCIES OF THE USSR 1943–1954
Kopsavilkums angļu valodā	118	Summary in English
Ritvars Jansons KOMUNISTISKĀ REŽĪMA POLITISKĀS REPRESIJAS KURZEMĒ 1944–1945	119	Ritvars Jansons POLITICAL REPRESSIONS BY THE COMMUNIST REGIME IN KURZEME 1944–1945
Kopsavilkums angļu valodā	141	Summary in English
II DOKUMENTI	143	II DOCUMENTS
Saturs	144	Contents
Heinrihs Strods DOKUMENTI	145	Heinrihs Strods DOCUMENTS

III MUZEJA DARBS	225	III WORK OF THE MUSEUM
Inese Dreimane IESKATS MUZEJA KRĀJUMOS UN JAUNIEGUVUMOS 2004.–2005. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	227 254	Inese Dreimane A SAMPLING OF MUSEUM COLLECTIONS AND RECENT ACQUISITIONS 2004–2005 Summary in English
Valters Nollendorfs OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS 2005. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	256 278	Valters Nollendorfs WORK OF THE MUSEUM IN 2005 Summary in English
Zanda Dūma GIDU LOMA OKUPĀCIJAS MUZEJA PUBLISKĀ TĒLA VEIDOŠANĀ Kopsavilkums angļu valodā	280 284	Zanda Dūma THE GUIDES' PUBLIC ROLE IN THE MUSEUM OF OCCUPATION Summary in English
Līga Strazda KO LATVIJAS SABIEDRĪBA DOMĀ PAR LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJU Kopsavilkums angļu valodā	285 295	Līga Strazda WHAT THE PEOPLE OF LATVIA THINK ABOUT THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA Summary in English
IV RECENZIJAS 297 IV REVIEWS		
Uldis Neiburgs LATVIJAS KARA MUZEJA GADAGRĀMATA 2005 Kopsavilkums angļu valodā	299 305	Uldis Neiburgs YEARBOOK 2005 OF THE WAR MUSEUM OF LATVIA Summary in English
Zigmārs Turčinskis PLESKAVAS VĒSTURNIEKU VIEDOKLIS PAR BALTIJAS UN KRIEVIJAS ATTIECĪBĀM NO 1918. LĪDZ 1953. GADAM Kopsavilkums angļu valodā	306 312	Zigmārs Turčinskis PSKOV HISTORIANS ABOUT BALTIC–RUSSIAN RELATIONS FROM 1918 TO 1953 Summary in English
V FORUMS 315 V FORUM		
Arturs Neparts PIEZĪMES UN PĀRDOMAS PAR SALASPILS KZ NOMETNI LATVIJAS VĒSTURĒ SAKARĀ AR GUNITAS NAGLES RAKSTU LAIKRAKSTĀ <i>DIENA</i>	317	Arturs Neparts COMMENTS AND REFLECTIONS ABOUT THE SALASPILS CONCENTRATION CAMP IN CONNECTION WITH THE PUBLICATION OF GUNITA NAGLE IN NEWSPAPER <i>DIENA</i>
AUTORI 322 AUTHORS		

Atbrīvotāji kā iekarotāji

Latvijas tautas, nācijas un valsts likteņlēmējs mums ierādījis dzīves telpu, pēc kuras vienmēr tiekušās kaimiņu lielvalstis. Sevišķi spilgti šī tieksme izpaudās divu totalitāro impēriju pastāvēšanas laikā 20. gadsimta vidū. No 1940. līdz 1991. gadam Latvija cieta gan no PSRS totalitārās komunisma impērijas, gan Vācijas nacionālsociālistiskās totalitārās impērijas, pārdzīvojot trīs varas maiņas. 1940. gada jūnijā Latviju okupēja PSRS Sarkanā armija. 1941. gada jūnijā–jūlijā Latviju okupēja nacistiskās Vācijas armija, bet no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada maijam to reokupēja Sarkanā armija. Ja pirmā padomju okupācija 1940. gadā izlēma Latvijas un tās kaimiņvalstu likteņus uz nākošajiem 50 gadiem, tad sekojošā Vācijas un otra PSRS okupācija notika kara apstākļos, kad Latvijas tautai nebija suverēnu tiesību un vara pārgāja no viena okupanta otra okupanta rokās.

2005. gadā paiet 60 gadu, kopš 1919. gadā Versalē iedibinātās Eiropas kārtības vietā nāca Jaltā 1945. gadā izveidotā kārtība. Tā noteica vienas Otrā pasaules kara uzvarētājas valsts PSRS, t. i., Ceturtās Krievijas impērijas, dominanti Viduseiropā un Austrumeiropā. Padomju impērijas ietekmes sfērā pēc bijušā PSRS ārlietu ministra Maksima Litvinova 1944. gada novembrī Vjačeslavam Molotovam iesniegtā projekta bija jābūt Somijai, Zviedrijai, Polijai, Ungārijai, Rumānijai un Balkānu pussalas slāvu zemēm, nerunājot par bijušās Romanovu dinastijas teritoriju reokupāciju.¹

Te skaidri parādās impērijas pēctecība, jo jau Trešā, Pētera I, impērija bija veidojusi savas ietekmes sfēras Eiropā. Lai gan Krievijas impērija pati ir krasi svārstījusies starp ekspansionismu un sabrukumiem un tajā pēc trīs gadu simtiem monarhijas gandrīz gadsimtu valdīja totalitārais komunisms, tās pamata izpausme visos laikos bija viena un tas pati – ekspansionistiska diktatūra. Ceturtā Krievijas impērija bija Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) Partijas (VK(b)P) valsts, kaut arī komunistu kodētajā žargonā tā saucās Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

Sarkanā armija, kas iekaroja pusi Eiropas, patiesībā bija Krievijas impērijas kundzības tradicionālo metožu mantiniece komunistu mundieros. Eiropas robežas pēc Otrā pasaules kara mazāk noteica Rietumu vienošanās ar PSRS, vairāk – Sarkanās armijas klātbūtne un impērijas politiskais spiediens kara beigās.

Izņemot hitleriskās Vācijas sakāvi, 1944.–1945. gadā nebija sasniegts mērķis, par ko Anglija un Francija 1939. gadā bija sākusi karu. No Hitlera atbrīvotajās un Sarkanās armijas ieņemtajās Viduseiropas un Austrumeiropas zemēs, kuru dēļ karš sākās, iedibinājās PSRS diktatūra.

Franklina D. Rūzvelta 1942.–1943. gadā iecerētais plebiscīts Baltijas valstīs par vai pret to iestāšanos PSRS divu triju gadu laikā pēc šo valstu reokupācijas nenotika. Ja PSRS to būtu inscenējusi, rezultāti būtu bijuši tādi paši kā 1940. gada "tautas vēlēšanās". Ārzemēs toreiz un par nožēlošanu arī tagad vēl nereti nesaprot, ka komunistu varas nodibināšana katrā gadījumā beidzās ar totalitārisma diktatūru un tām pašām sekām kā "pirmajā uzvarējušā sociālisma zemē" Krievijā.

Sarkanajai armijai Latvijas teritorijā 1944./45. gadā sekoja PSRS leikšlietu tautas komisariāta (leTK) karaspēks, PSRS Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) operatīvās

¹ "Nodrošinot PSRS ar izdevīgām stratēģiskām robežām". – Москва: Источник, 1995. – Nr. 4. – 1. dokuments.

grupas, čekistu pulki un PSRS okupācijas administrācijas tūkstoši, veicot specoperāciju "Latvijas PSR atjaunošana".

Tāpat kā Ceturtās impērijas nodibināšana pēc 1917. gada, "padomju varas atjaunošana Latvijā 1940. gadā un atbrīvošana 1945. gadā" notika ar palikušo vecās struktūras un tās pārstāvju aizvēsturei raksturīgu ātru "kanibalizēšanu" (*cannibalising*).²

Tāpēc no Ceturtās impērijas "atbrīvotājiem" baidījās, un vācu organizētajai evakuācijai pakļāvās vai bēgļu gaitās uz ārzemēm devās ap 185 000 (9%),³ bet Rietumos palika ap 125 000 (6%). 22 548 (1,1%) iedzīvotāju aizgāja mežos vai slēptuvēs.⁴ Eiropā nav zināmi citi piemēri, ka tautas tā bēgtu no atbrīvotājiem vai sāktu gadu desmitiem ilgu partizānu karu un nevardarbīgo pretošanos pusgadsimta garumā.

Nevis "atbrīvotāju" pašslavināšie uzraksti, plakāti un mītiņi, bet mūsu nācijas rīcība liecināja, ka bija ieradusies iekarotāji un ka daudzi pazīstamie baigie gadi atgriežas.

Nav pasaulē bijis nevienas komunistiskā totalitārisma diktatūras valsts, kura sekmīgi attīstītos, jo komunistu intereses nekavējoši tika liktas augstāk par citu cilvēku interesēm un šie citi iznīcināti. Neviena komunistu valsts nav ražojusi pietiekami pārtikas un preču savai tautai.

Komunistu totalitārā diktatūra veica nāciju politiskās, ekonomiskās, garīgās vadības iznīcināšanu, to ģenētiskā fonda iznīcināšanu un citu tautību iedzīvotāju iepludināšanu. Nacistu totalitārā diktatūra to pašu paguva tikai iesākt, bet kopā abās okupācijās bojā gāja 235 000 (17%) Latvijas pilsoņu, bez tam apmēram 600 000 (34%) cieta. Apmēram 100 000 tika deportēti uz Sibīriju kā bezmaksas darbaspēks, bet viņu vietā ievesti simtiem tūkstošu cilvēku "draudzīgās kadru palīdzības" programmas ietvaros.

PSRS kolonizācijas iespaidā krievu īpatsvars Latvijā no 8,8% Latvijas teritorijā 1935. gadā palielinājās līdz 26,6% 1970. gadā un 34% 1989. gadā.⁵ Šīs kolonizācijas dēļ arī mūsdienās latvieši Rīgā, Daugavpilī un Liepājā ir minoritātes.

Sovjetizācijas neatņemama sastāvdaļa bija politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves rusifikācija, ko oficiāli sauca par "tuvināšanos lielajai krievu tautai vai modernizāciju".

Impērijas nereti gāja bojā, ja provinces savā attīstībā atradās augstāk par impērijas centrālo daļu. Arī Krievijas (PSRS) impērijas ekspansija rietumnieciskajā Baltijā 1940. un 1944.–1945. gadā kļuva bīstama impērijai. Tāpēc impērija šo provinci noplicināja un mēģināja izšķīdināt. Taču šie impērijas pasākumi nespēja kaitēt Baltijas rietumnieciskumam un tā atdzimšanai.

Līdz ar rietumeiropiski noskaņotās Viduseiropas un Austrumeiropas tālāku iekarošanu 1944.–1945. gadā un PSRS pārmērīgo militarizāciju bija radīti priekšnoteikumi, kas noveda pie totalitāras diktatūras iekšēja sabrukuma. To veicināja totalitārās bezparlamentārās varas sakrālais raksturs un impēriskās nācijas dominēšanas centieni pār citām nācijām.

No impērijas reanimēšanas (1920–1930) VK(b)P CK pārgāja uz impērijas tālāko attīstību un impērijas ģeopolitiskās sfēras paplašināšanu (1930–1950). Taču, dzenoties pēc pasaules kundzības, PSRS impērija sabruka tieši zem šā visvarenības sloga.

² Ph. Longworth. *Russia's Empires: Their Rise and Fall from Prehistory to Putin*. London: John Murray, 2005. – 218. lpp.

³ Mirdza Kate Baltis. *Piespiedu iesaukšana darbam Vācijā, militāram dienestam un evakuācija uz Vāciju – Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990* – Stokholma, Toronto, 2000. – 193–199. Skaitlis iegūts, atskaitot no 217 000, kas kara laikā bija nonākuši Vācijas teritorijā, 17 000 piespiedu darbā aizvestos un 20 000 karavīrus, bet pieskaitot 5000 uz Zviedriju aizbraukušos.

⁴ Krievijas Federācijas Valsts Arhīvs 9476 f. (PSRS IeM Galvenā pārvalde cīņai pret banditismu), 2. apr., 764. l., 15.–34. lp.

⁵ Pārsla Eglīte. *Latvijas iedzīvotāju skaits un etniskā sastāva veidošanās XX gs.* – Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2002. – 105. lpp.

Atšķirībā no agrākajām krievu impērijām, padomju impērija bija vairāk centralizēta un vairāk ideoloģizēta. Tā bija vislielākā un visspēcīgākā, salīdzinot ar iepriekšējām trim krievu impērijām, un tai arī bija visīsākais mūžs.

Šajā Latvijas Okupācijas muzeja darbā pētījumu, dokumentu publikāciju, muzeja jaunieguvumu un foruma iedaļās analizētas nacistiskās un komunistiskās totalitārās diktatūras, īstenojot muzeja devīzi: "Atcerēties, atgādināt, pieminēt." Šeit publicētie pētījumi turpina Latvijas neatkarības gados veiktos Latvijas okupācijas vēstures pētījumus, kuri pēdējā gadu desmitā kļuvuši par īpašu jomu Latvijas nacionālajā historiogrāfijā.

Vēsturnieki, juristi, demogrāfi un vairāku citu nozaru pētnieki pievērsuši uzmanību Baltijas valstu otrreizējās padomju okupācijas (reokupācijas) politiskajiem, militārajiem, starptautiski tiesiskajiem, demogrāfiskajiem jautājumiem un tai cieši sekojošiem notikumiem šeit dzīvojošo pamattautu dzīvē. Šajos pētījumos līdz šim dominēja politiskā vēsture, kas visvairāk ietekmēja tautas likteņus reokupētajā Baltijā.⁶ Tomēr krājumā, pirmkārt, novērojami pētnieku mēģinājumi viņiem pieejamo avotu robežās skatīt notikušo plašākā kopsakarā ar norisēm pirms un pēc reokupācijas (1940–1950), sniedzot īstenībai tuvu ainu par šo laiku.

Otrkārt, reokupācijas vērtējumi pēdējos gados arvien vairāk tiek sniegti ne tikai vienas, parasti – cietušās, valsts pētnieku, bet arī Krievijas pētnieku spēkiem un viņiem vairāk pieejamo vēstures avotu gaismā.

Treškārt, blakus vecās paaudzes pieredzējušiem pētniekiem, kuriem ir tendence apkopot notikumus un pētījumus, arvien vairāk aktīvā ierindā stājas vidējās un jaunās paaudzes pētnieki, "rokot arvien dziļāk", tā zināmā mērā veidojot dažādu paaudžu skatījumu.

Jaunos skatupunktus okupācijas vēstures mikroanalīzē sniedz Jāņa Viļuma un Kaspara Zeļa pētījumi. Māris Manteniņš parāda, ka Baltijas valstu "absorbēšanas plāns" PSRS sastāvā Vašingtonā tika pieņemts jau 1943. gadā un daudzkārt minētajā Jaltas konferencē (1945. gadā) šim jautājumam tikai tika pielikts punkts. Kārļa Kangera un Ritvara Jansona pētījumi atklāj nacistu un komunistu totalitārās diktatūras izrīcības Kurzemē 1945. gadā, bet A. Kokurina dokumentu apkopojums – PSRS impērijas slepenpolicijas organizāciju.

Gadagrāmatā sniegti vairāk nekā 30 dokumentu pirmpublicējumi latviešu valodā no Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīviem, tā nododot pētniekiem šā izdevuma septiņos sējumos vairāk nekā 200 dokumentus, kas kopā veidotu divus lielus okupācijas vēstures dokumentu krājumus. Dokumentu iedaļu daudz interesantākā formā tradicionāli turpina Inese Dreimane, vēstot par muzeja jaunieguvumiem. Muzeja darba analīzi sniedz Līgas Strazdas un Zandas Dūmas raksti. Muzeja aktīvo zinātnisko pozīciju apliecina recenziju un foruma iedaļas.

Atbrīvotāji kā iekarotāji ir Latvijas vēstures sastāvdaļa, Latvijas pagātne, kas nespēj aiziet un pazust, jo tā ierakstīta nācijas atmiņā. Gūt uzvaru mūsdienu kultūras hegemonijas cīņā iespējams, tikai zinot, pieminot un atceroties Latvijas vēsturi. Latvijas okupācijas laiks kā sastāvdaļa Latvijas vēsturē dzīvo tautas atmiņā neatkarīgi no katra cilvēka vēlmes. Tāpēc Latvijas vēsture vienmēr interesēs sevišķi tos, kuri ir Latvijas valsts cienīgi.

Mūsu attieksmē pret totalitāro komunisma diktatūru Eiropas valstīs novērojami trīs posmi – laiks sagraut, laiks dziedēt sāpes un laiks celt. Rodas iespaids, ka mēs esam tikai starp pirmo un otro posmu.

⁶ Strods Heinrihs. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945)//Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj. – R., 2000. – 278.–287. lpp.; Vilciņš T. 1945. gads Latvijā: atbrīvošana vai jauna okupācija//Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr. 4. – 143.–166. lpp.

Latvijas reokupācijas un aneksijas vēsture 2005. gadā, pateicoties mūsu valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas⁷ un Eiropas komisāres Sandras Kalnietes starptautiski izskanējušajiem skaidrojumiem par mūsu valsts atbrīvošanu un vienlaikus okupāciju 1945. gadā, pārvarot uzvarētāju noziegumu noklusēšanu, kļuvusi par starptautiskās sabiedriskās un zinātniskās domas aktualitāti,⁸ un impērijas izveidotā melu piramīda turpina grūt. Uzvaras 60. gadadienai,⁹ kas līdz šim sastāvēja tikai no J. Staļina un VK(b)P CK propagandas un aģitācijas daļas apstiprināto varoņu mītu skandēšanas līdzī melīgās atmiņas paaudzei, kas sevi identificēja ar padomju laiku, aiziet no skatuves. Pamazām veidojas jauna identitāte, taču šis process var aizņemt ne vienu vien desmitgadi.¹⁰

Heinrihs Strods

⁷ Sk. www.president.lv.

⁸ Untergang und Befreiung.// "Der Stern". – Berlin, 2005. – Nr. 9. – 70. lpp.

⁹ Uzvaras reibulis (E. Зубова. Послевоенное советское обительство. – Москва, 2000. – 46.–54. lpp.).

¹⁰ Александр Владимировский. Приюбилейная альтернативная история: Пакт Молотова-Риббентропа, оккупация Прибалтики и Катинское дело в Российской СМИ и Интернете. – 60-летие окончания Второй мировой и Великой Отечественной. // Материалы к международному форуму. – Москва, сентябрь 2005. – 245. lpp.

Apcerējumi

Tevijas Sargi' esat gatavi!
Es un pui' draugs, lai to velti
un quodrai mūsu apmai.
is galavates ar visu enerģ
to piam uzdevumu.
reimobinoties. Esat gat
kas var kaut driz. Esat
'baidot mās zmoņaus,
ceroci cīņai būtu div
tas bridi. Par savu uso
adpusciet mās orga

TS sagatavotā uzsaukuma "Tēvijas Sargi" esat gatavi!" melnraksta fragments. Pilns attēls
26. lpp. LKM, Inv. Nr.5. – 16406/1080 – Dk.

“Tēvijas sargi”: pretpadomju pagrīdes organizācija Latvijā 1940.–1941. gadā

JĀNIS VIĻUMS

Ievads

1940. gada vasarā PSRS okupēja un savā sastāvā inkorporēja Baltijas valstis – Latviju, Lietuvu, Igauniju, kuru tautas valstisko neatkarību bija spējušas baudīt tikai divus gadu desmitus. Taču Baltijas valstu iedzīvotāji nesamierinājās ar savu valstu neatkarības zaudējumu.¹

Latvijā tāpat kā citās Baltijas valstīs 1940. gada vasarā pirmā, kas nesamierinājās ar okupāciju un uzsāka pretpadomju darbību, bija skolu jaunatne, kura izveidoja pretpadomju grupiņas. Rudenī viņiem sekoja vairākas pieaugušo grupas un organizācijas, kas vērsās pret okupantiem.

Skaitliski lielākās no tām bija “Tēvijas sargi” (TS), “Latvijas Nacionālais lēģions” (LNL), “Jaunlatvieši”, “Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai” (KOLA) un “Latviešu Tautas apvienība” (LTA). Tajās piedalījās skolu jaunatne, militārie darbinieki, ierēdņi, strādnieki, zemnieki u. c. nolūkā gāzt okupācijas varu un atjaunot Latvijas neatkarību.

Nacionālās pretpadomju grupas un organizācijas darbojās lielākoties lokālā mērogā, okupācijas režīmam izrādot galvenokārt nevardarbigu pretošanos. Taču tas nepasargāja pretošanās dalībniekus no totalitārā režīma represijām, kur arī par nevietā izteiktu vārdu draudēja sods. 1941. gada pavasarī padomju drošības iestādes sagrāva lielāko daļu grupu. Daudzi nacionālās pagrīdes dalībnieki nonāca padomju cietumos un nometnēs, kur tika spīdzināti un sodīti ar nāvi. Daļa dalībnieku, kuriem izdevās izvairīties no padomju drošības iestādēm, turpināja cīnīties par Latvijas suverenitātes atgūšanu arī tad, kad Latvijā padomju varu nomainīja nacistiskais režīms.

¹ Pretošanos okupācijas režīmam izrādīja ne tikai Baltijas valstu pamatiedzīvotāji latvieši, lietuvieši un igauņi, bet arī šo valstu minoritātes – ebreji, poļi, krievi u. c. Piemēram, Latvijā 1940. gada novembrī Daugavpili IeTK atklāja pagrīdes organizāciju, kura sastāvēja no poļu tautības pilsoņiem. Grupu vadīja poļu sabiedriskie darbinieki un pedagogi Helēna, Henrihs un Vanda Tomaševiči, Vaclavs Baužiks, Mihals Savdins, Vladislavs Jakubovskis un M. Gedrojcs-Juraho. Grupa bija saistījusies ar Polijas trimdas valdības aģentiem, piegādāja tiem ziņas par Sarkano armiju Latvijā un gatavojās rīkot diversijas uz dzelzceļu, lai traucētu PSRS kara materiālu transportu uz Vāciju. Iespējams, Daugavpili darbojās arī citas poļu pagrīdes grupas. Sīkāk sk.: Jēkabsons Ē. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.–1941. gadā. // LVKR. – 3. sējums. – Rīga, 2001. – 51.–61. lpp. Aktīvi pagrīdes darbībā iekļāvās arī ebreju jaunatnes organizācijas “Betar” locekļi. Pēc tās oficiālās slēgšanas “Betar” biedri izveidoja pagrīdes tīklu. Pagrīdes darbība koncentrējās vairākos virzienos: 1) dalībnieki vāca grāmatas senebreju un jidiša valodā par ebreju kultūru un cionismu, kā arī turpināja to propagandēšanu; 2) ar vēstulēm sazinājās ar Palestīnu, lai iegūtu informāciju par presi un Jeruzalemes radioraizīdījumiem; 3) meklēja ceļus, lai aizbrauktu no Latvijas uz Palestīnu. (Sīkāk sk.: Levin D. The Jews and the Sovietization of Latvia, 1940–1941. // Baltic Jews under The Soviets 1940–1946. – 1994. – P. 71.–92.) Vienu šādu pagrīdes organizāciju ar nosaukumu O.F.F. (tautas apvienība), kuras dalībnieki par savu mērķi izvirzīja meklēt iespējamus ceļus uz Palestīnu, vadīja bijušais “Betar” biedrs Sarkanās armijas leitnants Moše Vodņa. (Sk.: Цейлин Б. Документальная история евреев Риги. – Израиль [б. и.], 1989. – с. 111.) Jāpiebilst, ka minoritāšu pagrīdes grupu stratēģiskie cīņas mērķi atšķiras no pamatiedzīvotāju mērķa – vēlmes atjaunot valstisko neatkarību. Taču viennozīmīgi to apgalvot nevar. Protams, minoritāšu cīņu ne vienmēr ir iespējams strikti nodalīt no citām pretošanās aktivitātēm. Perspektīvā būtu nepieciešams detalizētāk apskatīt minoritāšu pretpadomju pagrīdes darbību šajā laika posmā.

Šajā rakstā apskatīta pretpadomju pagrīdes organizācija "Tēvijas sargi" laika posmā no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūnijam, kad padomju okupācijas varu nomainīja nacistu okupācijas režīms. Iemesli pretpadomju pagrīdes aktivitātēm bija ne tikai politiski, bet arī ekonomiska, militāra, nacionāla un sociāla rakstura. Raksta autors šos iemeslus speciāli neanalizēs, jo tas apskatīts jau iepriekšējā pētījumā.²

Pretpadomju pagrīdes tēma Latvijā 1940.–1941. gadā nav kļuvusi par plašu izpētes objektu. To aizēnoja nacistiskās Vācijas un otrreizējās padomju okupācijas tēmas. Arī organizācija "Tēvijas sargi" līdz šim nav kļuvusi par detalizētu izpētes objektu. Pirmās plašākās ziņas par TS organizāciju parādījās pārbūves laikā. Vairākus rakstus periodikā publicēja padomju vēsturnieks Jānis Dzintars (1928).³ Pēc viņa domām, pretpadomju pagrīdes organizācijas un grupas, tai skaitā TS, bija vācu izlūkdienestu organizētas. Tās J. Dzintars dēvēja par "hitleriešu piekto kolonnu", kontrrevolucionārām spiegu un diversantu organizācijām, nacionālajiem ekstrēmistiem. Šajos rakstos raksturīga negatīvu apzīmējumu pārmērīga lietošana. J. Dzintars savus uzskatus par pretošanās dalībniekiem puda arī pēc PSRS sabrukuma.⁴

Atmodas laikā pretpadomju pagrīdes darbībai pievērsās arī vēsturnieks Vincents Karalūns (1918–1988).⁵ Viņš atzina, ka TS bija viena no lielākajām pretpadomju organizācijām, un turpināja paust minētajiem līdzīgus apgalvojumus par pretpadomju organizācijām kā Vācijas "speciālo dienestu palīgaparātu".⁶ Atšķirībā no J. Dzintara viņš savos uzskatos nebija tik kategorisks, jo centās noskaidrot arī apstākļus, kas radīja šo pretošanos. Kopumā jāatzīmē, ka visā padomju okupācijas laikā pastāvēja viens oficiāls viedoklis, kas pagrīdes dalībniekus pasludināja par Vācijas "piekto kolonnu", kura tikai šķēla sabiedrību un traucēja "sociālisma celtniecību".

Pēc Otrā pasaules kara latviešu pretošanās kustību padomju okupācijai varēja pētīt vienīgi Rietumu valstīs. Taču trimdas vēsturniekiem nebija pieejami arhīvu materiāli. Tādēļ arī izpalika pētījumi par pretpadomju pagrīdes organizācijām Latvijā 1940.–1941. gadā.

Pretpadomju pagrīdi sāka pētīt tikai pēc Latvijas valsts atjaunošanas, 20. gadsimta deviņdesmitajos gados, kad kļuva pieejami arhīvu materiāli un citi avoti. Taču pētījumos⁷ TS organizāciju apskatīja vispārīgi, izpaliekot detalizētai organizācijas un nelegālo izdevumu analīzei.

Apskatāmā tēma nozīmīga ne tikai zinātniski, bet arī sabiedriski politiski. Pretdarbība padomju okupācijai apliecina, ka Latvijas iedzīvotāji klusuciešot nesamierinājās ar okupācijas varu. Tas pierāda, ka PSRS inscenētā "sociālistiskā revolūcija" Latvijā un

² Viļums J. Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā. // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002. / Red. Heinrihs Strods. – Rīga: OMF, 2003. – 132.–134. lpp. (turpmāk – Viļums J.).

³ Dzintars J. Ar kāškrusta zīmi. // Literatūra un Māksla. – 1986. – 4. jūl. – 13., 15. lpp.; 11. jūl. – 10. lpp.; 18. jūl. – 12., 13. lpp.; Dzintars J. Melnie plankumi. // Lauku Avīze. – 1988. – 9. apr.; Dzintars J. Vai hitlerisko diversantu kaps ir tautas svētvieta? (Atklāta vēstule E. Veidemanei un A. Grūtupam) // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr. – 4. lpp.

⁴ Дзинтарс Я. "Пятая колонна" в Латвии служила Гитлеру. // Панорама Латвии. – 2001. – 26. июн. – с. Šis raksts laikrakstā "Панорама Латвии" pārpublicēts no preses izdevuma "Независимая газета".

⁵ Karļūns V. Par padomju varas pretinieku, kapitālisko un deklasēto elementu pārvietošanu 1941. gada 14. jūnijā. // Latvijas likteņgadi. IV sēj. / Red. kol. I. Zīle, I. Daudišs un E. Pelkauss. – Rīga: Avots, 1988. – II sēj. – 69.–82. lpp.

⁶ Turpat. – 76. lpp.

⁷ Sk. sīkāk: Kvāle I. Pretestības kustība Latvijā. // Es sapni par dzimteni pagaldi likšu. Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā. Atmiņu un dokumentu krājums: 3 sēj. / Sast. G. Freimanis. – Rīga: Rota, 1993. – 2. sēj. – 349.–365. lpp. (Šajā publikācijā pirmo reizi parādās represēto un nošauto 66 "Tēvijas sargu" organizācijas dalībnieku saraksts un atsevišķu biedru foto); Vilciņš T. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā, (1940–1941). – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1997. (turpmāk – Vilciņš T.); Ciganovs J. Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā. // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000. / Red. Heinrihs Strods. – Rīga: OMF, 2001. – 45.–55. lpp.; Ciganovs J. The Resistance Movement against the Soviet Regime in between 1940 and 1941. // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States. / Ed. A. Anušauskas. – Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Du Ka, 1999. – 123–130. p.; Viļums J. – 127.–160. lpp.

Latvijas "brīvprātīgā" pievienošanās Padomju Savienībai nebija ne brīvprātīga, ne tautas atbalstīta.

Jautājums ir jāapskata arī no morāli ētiskās puses. Latviešu tautas vēsturiskajā apziņā pirmais okupācijas gads nav iespaidies ar plašu pretošanos. Taču tas nemazina pagrīdes dalībnieku devumu. Viņiem, tāpat kā nacistiskās Vācijas un otrreizējās padomju okupācijas laika pretošanās dalībniekiem, pāri visam bija viens mērķis – brīva un neatkarīga Latvija.

Rakstā analizēta lielākās pretpadomju pagrīdes organizācijas TS darbība Latvijā 1940.–1941. gadā. Pētījums galvenokārt balstīts uz LVA 1986. fonda "Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1940–1985)" 1. aprakstā (krimināllietu pamatfonds) un 2. aprakstā (pārtrauktās krimināllietas) ietilpstošajām TS dalībnieku izmeklēšanas lietām un LKM materiāliem. Krimināllietās arestētās, apsūdzētās un tiesātās personas lielākoties bija organizāciju vadītāji un aktīvākie dalībnieki. Šie avoti ir pagrīdes dalībnieku pretinieku – okupantu un to atbalstītāju – komunistu sastādīti dokumenti, kuros dalībnieki tiek saukti par kontrrevolucionāriem, kontrrevolucionāru organizāciju locekļiem, spiegu organizāciju dalībniekiem un tamlīdzīgi. Tāpēc pētījuma gaitā nācās abstrahēties no šo avotu valodas īpatnībām. Darbam ar personu izmeklēšanas lietām bija nepieciešama liela uzmanība, lai atlasītu patiesas ziņas no iespējamiem viltojumiem un nepieļautu pētījumā rupjas kļūdas. Tādēļ bija nepieciešams ilgstošs darbs, lai salīdzinātu personas sniegtās liecības pratināšanas laikā ar viņu liecībām pratināšanas protokolos, liecinieku teikto un citiem avotiem. Tomēr darba gaitā bija iespējams iegūt vairāk vai mazāk patiesu informāciju, kas arī ir izmantota pētījumā.

Vērtīgu informāciju par "Tēvijas sargu" organizāciju un citiem jautājumiem, kas saistīti ar pretpadomju pagrīdi, sniedz aktīvāko dalībnieku un vadītāja Vladimira Kļaviņa,⁸ Jura Cāliša⁹ un Laimoņa Salas¹⁰ krimināllietas. Tās katra sastāv no vairākiem sējumiem. Kopumā par piederību TS organizācijai šajās krimināllietās apsūdzētas 66 personas. Tajās atrodamas galvenokārt dokumentālas liecības par šo cilvēku darbību. Tie ir apsūdzēto aresta un apsūdzības lietu protokoli, nopratināšanas laikā sniegtās liecības, tiesas sēžu protokoli un citi materiāli laikā no 1941. gada pavasara līdz 1942. gadam. Īpaši vērtīgi ir lietās atrodamie lietiskie pierādījumi. Starp tiem nelegālā izdevuma "Ziņotājs", kā arī citi iespaidmateriālu (uzsaukumu) oriģināli vai to tulkojumi krievu valodā.¹¹

⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 25691. l., 1.–5. sēj., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d., Pūpola Osvalda Pētera d., Galviņa Oļģerta Kārļa d., Cedovita Voldemāra Vilhelma d., Dzilnas Hugo Vilhelma Jāņa d., Zeibota Voldemāra Jāņa d., Brastiņa Austruma Ernesta d., Groskopfa Anša Jāņa d., Smeķa Roberta Jēkaba d., Mežiņa Edgara Alfrēda d., Strazda Zigurda Jāņa d., Kunkuja Viļa Artūra d., Sadzēviča Rūdolfa Romulda d., Šina Jāņa Jakovļeva d., Viliša Jāņa Mārtiņa d., Skubiņa Jāņa Andreja d., Varzugina Renāra Alda d., Rumpes Ernesta Friča d., Rituma Kārļa Jēkaba d., Henriņa Viktora Aleksandra d., Prūša Ādolfā Teodora d. un Langefeldā Arvidā Paulā d. krimināllietā.

⁹ Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1.–11. sēj., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d., Ābols Elvīras Kārļa m., Bāliņa Miķeļa Indriķa d., Pūces Rūdolfa Kristapa d., Jansonā Jāņa Jēkaba d., Krēslīņa Mārtiņa Māra d., Grestes Jāņa Jāņa d., Skābenes Gustava Mārtiņa d., Imanda Teodora Jāņa Teodora d., Vilka Alberta Pētera d., Ives Kārļa Kārļa d., Viļuma Matīsa Gotlība d., Jaunrozes Rūdolfa Aleksandra d., Kurcabauma Kārļa Ernesta d., Erdmaņa Vladislava Vladislava d., Briča Vladislava Hermana d., Laizāna Andreja Vincenta d., Briča Pētera Donāta d., Bergas Leontīna Reiņa m., Lediņa Johana Kārļa d., Bogdanova Kārļa Pētera d., Buka Mārtiņa Mihaila d., Skreijas Voldemāra Eižena d., Ozoliņa Voldemāra Eduarda d., Liča Andreja Elmāra d., Kāpostiņas Minnas Pētera m., Neimanis Lavizes Kārļa m., Meldrāja Antona Jāņa d., Jankova Roberta Pētera d., Bērziņa Alberta Eduarda d., Krauzes Kārļa Jāņa d., Osītes Almas Jāņa m., Reinsona Normunda Vernerā Jāņa d., Roja Alfrēda Augusta Andreja d. un Lapko Jaroslava Aleksandra d. (miris apcietinājumā 1941. gada 12. augustā pirms tiesas sprieduma) krimināllietā.

¹⁰ Turpat, 1. apr., 25681. l., 1.–2. sēj., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d., Lidača Jāņa Eduarda d., Kūļa Mārtiņa Jāņa d., Lazdiņa Ernesta Rūdolfa Berhmana d., Briēža Leonarda Aleksanda d. un Dambiša Otto Alfrēda Kārļa d. krimināllietā.

¹¹ Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 422., 425.–427. lpp., 2. sēj., 147.b., 5. sēj., 72. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllietā.

Tēmas izpētei izmantoti arī Latvijas Kara muzeja (LKM) krājuma materiāli. Tie ir muzeja zinātniskā pētniecības darbā savākie dokumenti par pretpadomju pagrīdi Latvijā 1940.–1941. gadā. LKM no sešām TS nelegālā izdevuma "Ziņotājs" numuru kopijām¹² atrodas piecas (trūkst Nr. 5). Tāpat arī TS uzsaukuma " "Tēvijas Sargi", esat gatavi!" oriģināls.¹³ Kopumā izmantotie avoti ļāva pietiekami atspoguļot TS organizāciju 1940.–1941. gadā.

"Tēvijas sargu" izveidošanās un uzbūve

Pretpadomju pagrīdes organizācijai TS pamati tika likti 1940. gada rudenī. Tās dibinātājs bija Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes students Vladimirs Kļaviņš (1915–1941) ar pieņemtu segvārdu "Vanags". Būdams nacionāli noskaņots, viņš nespēja samierināties ar valsts okupāciju. Tādēļ viņš sāka meklēt domubiedrus, kuri būtu gatavi pretdarboties okupācijai. 1940. gada augusta beigās V. Kļaviņš nodibināja sakarus ar studentu Edgaru Rūju (1911–1941). Atšķirībā no V. Kļaviņa viņš jau darbojās izveidotā pretpadomju organizācijā "Jaunlatvieši". E. Rūja piedāvāja V. Kļaviņam iestāties "Jaunlatviešu" organizācijā. V. Kļaviņš piekrita, taču šī sadarbība nebija ilga. V. Kļaviņu neapmierināja "Jaunlatviešu" nogaidīšanas taktika. V. Kļaviņš iestājās par aktīvāku rīcību pret okupācijas režīmu.¹⁴ Par turpmāko V. Kļaviņa darbību ieskatu sniedza viņa dotā liecība čekā 1940. gada 10. martā.

"[...] Pēc sakaru pārtraukšanas ar Rūju sāku prātot, ko darīt tālāk. Nekā nedarīt un mierīgi turpināt savas studijas universitātē, to nemaz neatļāva mans raksturs. Gandrīz jāsaka, ka darboties pagrīdē uzskatīju par savu pienākumu. Bet ko darīt? Sakaru man nebija nekādu. Beidzot nolēmu pamazām veidot savu grupu, gan jau pēcāk sakarus ar šādu lielāku pagrīdes organizāciju dabūtu. Bet kā izveidot pašam savu grupu, jo atrast tādus cilvēkus, kas gribētu visu veidot no paša sākuma, pielikt daudz pūļu un riska lietai, kuras rezultāts drīzāk noved cietumā vai nāvē, ir gandrīz neiespējami. Tādēļ izšķīros, ka tiem cilvēkiem, ar kuriem runāšu par darbību pagrīdē, radišu iespaidu, ka runāju kādas lielas un spēcīgas nelegālas organizācijas vārdā. Tā tad arī sākās visa tās darbība, kas noveda pie diezgan plašas "Tēvijas sarga" organizācijas."¹⁵

Tāpat kā lielākajai daļai citu pagrīdes grupu veidotājiem arī V. Kļaviņam nebija iepriekšējas pieredzes pagrīdes organizēšanā. Kā pirmie jaunveidojamajā pagrīdes organizācijā 1940. gada rudenī iesaistījās V. Kļaviņa paziņas Jānis Grete (1915–1941), Elvira Ābola (1904–1941), Miķelis Bāliņš (1915–1941), Juris Cālitis (1910–1941) un Laimonis Sala (1915–1941).

Iesaistot nacionāli noskaņotus iedzīvotājus, organizācija paplašinājās un, kļūstot lielākai, tai tika dots nosaukums "Tēvijas sargi".

TS organizācijai netika izstrādāta ne programma, ne statūti. Par organizācijas mērķiem, darbības principiem un ideoloģisko būtību varam spriest vienīgi no arestēto dalībnieku pratināšanas protokoliem un nelegālā izdevuma "Ziņotājs" satura.

TS organizācija par savu mērķi izvirzīja cīņu pret okupācijas varu un Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu. Izdevuma "Ziņotājs" ceturtajā numurā tika uzsvērts: "[...] Stiprs ir latviešu naidis pret aziātiem ienācējiem, bet ar to vien nepietiek. Mums vajadzīgs

¹² Nr. 1., Nr. 2., Nr. 3. – LKM, inv. nr. 5 – 431 – DK/p; Nr. 4. – LKM, inv. nr. 5 – 16405/1079 – Dk; Nr. 6. – LKM, inv. nr. 5 – 16406/1080 – Dk.

¹³ LKM, inv. nr. 5 – 16403/1077 – DK.

¹⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 34018. l., 1.–40. lpp., Rūjas Edgara Vilhelma Eduarda d., Nitiņa Miervalža Pētera d. un Nitiņa Osvalda Pētera d. krimināllieta.

¹⁵ Turpat, 25691. l., 5. sēj., 39. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vitiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

spēks, lai sasniegtu mērķi – brīvu, neatkarīgu Latviju.¹⁶ Par vienu no saviem pamatuzdevumiem organizācija izvirzīja cīņu pret okupācijas varas propagandēto ideoloģiju – padomju komunismu. "Mūsu uzdevums nav cīnīties **pret atsevišķiem cilvēkiem**, bet to ideju, ideju, kas uzspiedusi savu zīmogu mūsu dzīvei," atzīmēts TS izdevumā "Ziņotājs" Nr. 4.¹⁷

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi – gāzt padomju okupācijas varu un atjaunot Latvijas neatkarību, TS organizācijas vadība saskatīja vairākus šā mērķa īstenošanas variantus. Pirmkārt, tas varētu notikt iespējamā kara laikā starp Padomju Savienību un nacistisko Vāciju.¹⁸ Tika pieļauta iespēja, ka atkārtosies starptautiskā situācija līdzīga tai, kas bija, dibinot Latvijas valsti, ja nacistiskā Vācija uzvarētu PSRS un okupētu Latvijas teritoriju. TS dalībnieki cerēja, ka Latvijai tiks piešķirta zināma suverenitāte. Tas šķita visreālākais variants, taču tika pieļautas arī citas iespējas.

Otrkārt, TS cerēja izveidot plašu un spēcīgu pagrīdes organizācijas grupu tīklu visā Latvijā un pašu spēkiem bruņotas sacelšanās ceļā gāzt padomju okupācijas režīmu.¹⁹

Treškārt, TS apsvēra iespēju atgūt Latvijas neatkarību miermīlīgā ceļā, izmantojot politiskus līdzekļus – balstoties uz LPSR konstitūciju, sarīkot vēlēšanas un brīvprātīgi atdalīties no Padomju Savienības. TS avīzē "Ziņotājs" otrajā numurā tika norādīts: "[...] Konstitūcijā ir punkts, kas paredz, ka katra valsts var brīvi izstāties no savienības – varbūt pamēģināsim kādreiz?"²⁰

Ceturtkārt, TS cerēja apvienot nacionālās pretpadomju organizācijas Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Baltkrievijā, Ukrainā un Karēlijā (PSRS okupētājā Somijas daļā)²¹ un pēc tam kopīgiem spēkiem gāzt padomju okupācijas režīmu un izveidot neatkarīgas valstis.

Piektkārt, tika apsvērts pat variants (kas balstījās galvenokārt uz baumām), kā atjaunot Latvijas neatkarību iespējamās karadarbības laikā starp PSRS un Zviedriju.²²

Tādējādi acīmredzams, ka mērķi pagrīdnieki cerēja sasniegt galvenokārt militārā, nevis politiskā ceļā. TS dalībnieki apzinājās, ka nevardarbigā ceļā, izmantojot tikai dažādus politiskus līdzekļus, atbrīvoties no okupācijas varas un atjaunot Latvijas neatkarību gandrīz nebija iespējams.

Pretrunīgu vērtējumu izraisa TS organizācijas ideoloģiskā orientācija. Organizācijas dalībnieki bez šaubām bija noskaņoti pret komunistisko ideoloģiju, taču viņiem simpātizēja nacionālsociālisma ideoloģija. Uz nacionālsociālismā balstītiem principiem TS nākotnē vēlējās veidot arī Latvijas valsti: "[...] Aktīvi, neatlaidīgi, par visu augstāk stādot nacionālo pašlepnumu, nacionālo tautības apziņu un nācijas godu. Mums ir jāprot un mēs pratīsim saglabāt savu nacionalitāti, **lai pilnīgi no jauna celtu Latviju uz šo nacionāli-sociālistisko bāzi**, uz to ideju, kas ir spēcīga un dzīvot spējīga. [...] Nacionāli-sociālistiskā ideja ir un paliks uzvarētāja, tautai ir jābūt sagatavotai tās uzņemšanai."²³ TS devīze bija: "Par Latviju, nacionālu, daiļu un varenu!"²⁴ TS noraidīja ne tikai pirms tam pastāvošo autoritāro režīmu un parlamentāro iekārtu, bet arī "Pērkonkrusta"

¹⁶ LKM, inv. nr. 5 – 4313 – DK/u.

¹⁷ LKM, inv. nr. 5 – 16403 – 1077 – DK.

¹⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 180. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. kriminālieta.

¹⁹ Turpat.

²⁰ LKM, inv. nr. 5 – 4312 – DK/p. Organizācijas vadībā atradās akadēmiski izglītoti cilvēki ar juridisko izglītību, kas bez šaubām sekoja līdzī izmaiņām jaunākajos likumos. Laikrakstā "Cīņa" 1940. gada 27. augusta numurā lieliem burtiem pompozi bija publicēta Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas konstitūcija, kur Pamatlikuma II daļā "Valsts iekārta" 15. pantā tika teikts: "Latvijas PSR patur sev tiesību brīvi izstāties no Padomju Sociālistisko Republiku Savienības."

²¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 180. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. kriminālieta.

²² Turpat, 3. sēj., 40. lpp.

²³ LKM, inv. nr. 5 – 16405 – 1079 – DK.

²⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 25691. l., 1. sēj., 18. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. kriminālieta.

sludināto valsts iekārtu, kas, viņuprāt, balstījās uz "**aklu varas kāri**".²⁵ TS nacionālsociālisma ideoloģijas izvirzīšana priekšplānā tos tikai diskreditētu. Acīmredzot TS vadība bija vilusies iepriekšējos politiskajos režīmos. Par to liecina "Ziņotāja" 4. numurs: "Mums nepieciešama jauna valsts forma, dzīvotspējīga, uzvaroša."²⁶ Viņuprāt, jaunajai neatkarīgai Latvijas valstij jābūt šādai:

[..] Jaunai valsts formai **jāizteicas pilnīgā, individuālā neatkarībā**, personīgā brīvībā ar valsts pārvaldību kā politiskās un saimnieciskās dzīves kārtotāju. Valsts ir tautas, latviešu nācijas augstākā dzīves forma, kas izteic visas gribu, vada tautu preti jaunām uzvarām, nostiprina nācijas eksistenci. Valsts – tā ir teritorijas un tautas nedalāma vienība, kas ietverta nacionāli sociālā sadarbības idejā.²⁷

Šīs idejas tika popularizētas arī pārējo TS biedru vidū ar nelegālā izdevuma "Ziņotājs" starpniecību.

TS organizācija pēc sava rakstura bija nacionālistiska. Pāri visam stāvēja latviešu nācijas intereses, un tas neizbēgami būtu radījis nepārvaramu pretrunu ar tiem spēkiem, kas sludināja āriešu rases pārākumu. Var teikt, ka vācu nacionālsociālisma ideoloģiju TS adaptēja latviešu nācijai.

Organizācijas vadošais centrs ar V. Kļaviņu priekšgalā atradās Rīgā. TS centra struktūra, kur pastāvēja iedalījums nodaļās, atspoguļoja arī tās darbības virzienus. Organizācija sastāvēja no trim nodaļām: Aģitācijas, Ārējo sakaru un Kara, kuru vēlāk pārdēvēja par Izlūkošanas nodaļu.²⁸ Padomju okupācijas režīma apstākļos tās darbojās savu iespēju robežās.

Aģitācijas nodaļas uzdevumi bija pavēstīt Latvijas iedzīvotājiem par TS organizācijas esamību, uzturēt pārliecību, ka ir cilvēki, kuri gatavi cīnīties par neatkarīgu Latvijas valsti. Tās uzdevums bija mazināt pretrunas starp organizācijas biedriem, kuriem bija dažādi politiskie uzskati. Lai to paveiktu, tika izdots jau iepriekš minētais nelegālais preses izdevums "Ziņotājs". Aģitācijas nodaļu vadīja Juris Cālītis (žurnālists, redaktors Latvijas Telegrāfa aģentūrā (LETA) laikā no 1932. līdz 1939. gadam). Viņš bija arī V. Kļaviņa vietnieks.²⁹

Bez augstāk minētā pagrīdes izdevuma Aģitācijas nodaļa izdeva brošūru, kurā bija publicēta nacistiskās Vācijas preses ministra Otto Dītriha (*Otto Dietrich*, 1897–1952) runa par pasaules sadali pēc pasaules kara. Ar to J. Cālītis gribēja parādīt organizācijas dalībniekiem, ka jāraugās nacistiskās Vācijas virzienā. Jo tikai ar tās palīdzību ir iespējams atbrīvoties no padomju okupācijas varas un ka nav pamata bailēm no vācu iebrukuma, jo tā dos Latvijai zināmu autonomiju.³⁰

Tā kā TS paredzēja atbrīvoties no padomju okupācijas bruņotā ceļā, lai tam praktiski sagatavotos – iegūtu ieročus un sagatavotu cilvēkus –, tika izveidota Kara nodaļa. Vēlāk, nodibinot sakarus ar vācu izlūkdienestu un nodarbojoties ar izlūkdarbību, tā tika pārdēvēta par Izlūkošanas nodaļu. Nodaļas uzdevumos ietilpa: 1) ieroču un municijas iegūšana un uzglabāšana; 2) militāra rakstura informācijas iegūšana par Sarkano armiju; 3) kaujas grupu veidošana eventuālam partizānu karam un 4) kontaktu dibināšana ar pretpadomju organizācijām Latvijā. Šo nodaļu vadīja bijušais Latvijas armijas virsnieka vietnieks, 24. teritoriālā korpusa 613. artilērijas pulka jaunākais leitnants

²⁵ LKM, inv. nr. 5 – 16405 – 1079 – DK.

²⁶ Turpat.

²⁷ Turpat.

²⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. I., 1. sēj., 40. lpp., Cālīša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

²⁹ Turpat, 46. lpp.

³⁰ Turpat, 47. lpp.

Laimonis Sala (1915–1941).³¹ Organizācijā jaunāko leitnantu L. Salu iesaistīja V. Kļaviņš 1940. gada novembrī. Abi bija personiski pazīstami jau no skolas laikiem. L. Salas apcietināšanas gadījumā nodaļas vadību uzņēmtos tā paša pulka leitnants Oļģerts Šmelte (1911–?). Lai nodrošinātu sekmīgāku nodaļas darbību, L. Sala pagrīdes darbībā iesaistīja arī citas militārpersonas, galvenokārt savus paziņas no 613. artilērijas pulka: leitnantu Eduardu Rubeni (1913–1941), Jāni Līdaci (1914–1941), Mārtiņu Kūli (1916–1941) u. c.³²

TS organizācijas vadītāji apzinājās, ka bruņota sacelšanās pašu spēkiem lemta neveiksmei, jo nebija nepieciešamo līdzekļu un politiskā atbalsta šādas vērienīgas darbības veikšanai. Tādēļ tika meklēta palīdzība ārvalstīs, kas TS atbalstītu cīņā pret okupācijas režīmu. Vispiemērotākā valsts izrādījās nacistiskā Vācija, jo to uzskatīja par Padomju Savienības ienaidnieku. Kontakta veicināšanai ar Vācijas speciālajiem dienestiem tika izveidota Ārējo sakaru nodaļa. Tās darbību sākotnēji vadīja V. Kļaviņš, vēlāk Jānis Vītiņš (1915–1941).³³ TS sakarus ar nacistisko Vāciju uzturēja, atrodoties kontaktā ar Vācijas militārā dienesta izlūkošanas rezidentūru. Tolaik tās vadītājs Rīgā bija Hanss Šinke (*Hans Schinke*, 1904–?) un viņa palīgs Arvīds Strunke (1910–?).

Lai TS padzītu padomju okupācijas režīmu un atgūtu Latvijas valsts neatkarību, bija nepieciešami lieli cilvēku resursi. Tādēļ viens no pamatuzdevumiem bija jaunu dalībnieku iesaistīšana pagrīdes organizācijā. Dalībniekus TS grupās iesaistīja pēc savstarpējās pazišanās principa, ievērojot pēc iespējas lielāku konspirāciju.³⁴

TS dalībnieka Jāņa Grestes (1915–1941) čekas izmeklētājiem sniegtā pagrīdes organizācijas Tēvijas sargi uzbūves shēma. LVA, 1986. f., 2. apr., P–10779. l., 4. sēj., 19. lpp.

TS organizācija (sk. shēmu) dalījās grupās. Katrai grupai bija vadītājs, kas uzturēja sakarus ar organizācijas centru Rīgā. Centra personai bija padots sakarnieks, kurš savukārt uzturēja divpusējus sakarus ar grupu vadītājiem. Pēdējiem bija padoti grupu locekļi. Lai ievērotu konspirāciju, centra persona pazina pārējos centra locekļus un sakarniekus, kuri nodeva rīkojumus grupu vadītājiem. Sakarniekam bija palīgs, kurš nepieciešamības gadījumā spētu viņu aizstāt. Arī grupu vadītājiem bija palīgi. Sakarnieka palīgs zināja grupu vadītājus, bet tie viņu ne. Tāpat vadītāja palīgs pazina grupu dalībniekus, bet tie savukārt viņu nepazīna.³⁵ Tādējādi šāda veida organizācijas struktūra

³¹ Turpat, 1. apr., 25681. l., 1. sēj., 45. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

³² Turpat, 17. lpp.

³³ Turpat, 2. apr., P–10779. l., 1. sēj., 54. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

³⁴ Turpat, 54.–61. lpp.

³⁵ Turpat, 4. sēj., 19. lpp.

nodrošināja zināmu konspirāciju. Praksē šī shēma pilnībā nedarbojās, jo nereti dalībnieki tika norikoti pildīt citus pienākumus. Piemēram, TS dalībnieku Jāni Gresti norīkoja izveidot grupu un kļūt par tās vadītāju. Taču redzot, ka J. Greste to nespēja, viņu norīkoja par sakarnieka palīgu.³⁶ Tādējādi viņu vajadzēja iepazīstināt ar citu grupu vadītājiem. Tas izjauca konspirāciju, jo viena persona pazina vairāk personu, nekā bija paredzēts. Tieši konspirācijas trūkums bija viens no faktoriem, ar ko izskaidrojami smagie organizācijas zaudējumi.

Nereti grupu pamatkodolu sadalīja un to locekļus kā vadītājus norīkoja izveidot jaunas grupas. Bieži vien organizācijā iekļāva jau izveidojušās pretpadomju grupiņas, kuras meklēja sakarus ar kādu lielāku pagrīdes organizāciju. Šī TS grupu ķēdīte un sistēma plaši izplatījās un bija pārstāvēta visos Latvijas novados – Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē un Latgalē.

Jaunu dalībnieku piesaistē aktīvi piedalījās centra locekļi, izmantojot savu personisko paziņanos. J. Cālītis apcietinājumā čekai liecināja, ka V. Kļaviņš bija ļoti noslogots, organizējot pagrīdes darbību un katru dienu satiekot ap 30 TS organizācijas biedru.³⁷ Visticamāk, ka šis biedru skaits ir krietni vien pārspīlēts.

Bez TS vadošā centra Rīgā bija arī atsevišķas pagrīdes grupas, kuras ietilpa organizācijas tīklā. LVU studentu grupu vadīja students Jānis Jansons (1919–1942).³⁸ LVU Medicīnas fakultātē TS grupu vadīja Gustavs Skābene (1916–?). Rīgas Valsts tehnikumā skolēnu TS grupu vadīja Zigurds Strazds (1921–1941).³⁹ Aktivākie dalībnieki uzņēmās pat vairāku grupu vadību: students Rūdolfs Ķīris (1916–1942) vadīja 10–12 cilvēku grupu, kurā iekļāvās studentu zirgu sporta sekcijas biedri,⁴⁰ un TS grupu Dreiliņu pagastā, kā arī pildīja sakarnieka pienākumus starp centru un grupām.⁴¹ Rīgas Jūrmalas grupu 20 vīru sastāvā vadīja Rīgas universālveikala pārdevējs Vilhelms Vainovskis (1910–?). Salas pagastā TS grupu vadīja bijušais aizsargs Roberts Smeķis (1907–1941). Slokas pagastā 18 vīru grupu vadīja Jānis Arnolds Ārensons (1911–?).⁴² Vienā Rīgas grupā iesaistījās mākslinieks, gravieris Kārlis Krauze (1904–1942). Viņš nodibināja sakarus ar pagrīdes organizāciju KOLA un izgatavoja arī organizācijas zīmogu. Spiedogs bija apaļš, kura centrā bija attēlotas trīs zvaigznes, apkārt uzraksts "Tēvijas sargs" un "Latvija".⁴³

1941. gada sākumā Valmieras apriņķī viena no visaktīvākajām TS grupām bija Limbažu pilsētā. Tās sastāvā 1941. gada februāra sākumā bija 15 vīru.⁴⁴ Grupu vadīja Limbažu pienotavas direktors, bijušais aizsargs Antons Meldrājs (1909–1941) ar palīgiem bijušo aizsargu Artūru Praudiņu (1912–?) un bijušo policistu Albertu Bērziņu (1912–1942). Pakāpeniski Limbažu grupa turpināja iekļaut jaunus dalībniekus no bijušajiem aizsargiem un policistiem. Limbažu grupas darbību no "Centra" koordinēja un tai norādījumus deva J. Cālītis.⁴⁵ A. Meldrājam izdevās izveidot vēl astoņas TS grupas apkārtējos pagastos. Limbažu pagasta grupa sastāvēja no 10 locekļiem. Pociema grupā arī bija 10 vīru, Vitupes grupā – 10 vīru. Puikules grupā – 15 vīru.⁴⁶

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat, 1. sēj., 117. lpp.

³⁸ Turpat, 76. lpp.

³⁹ Turpat, 4. sēj., 34., 62. lpp.

⁴⁰ Turpat, 1. sēj., 82. lpp.

⁴¹ Turpat, 1. apr., 25691. l., 5. sēj., 42. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vitiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁴² Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 35.–36. lpp., Cālīša Jura Eduarda d., Ķīrša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

⁴³ Turpat, 8. sēj., 23. lpp.

⁴⁴ Turpat, 1. apr., 25681. l., 1. sēj., 90.–91. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

⁴⁵ Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 137.–138. lpp., Cālīša Jura Eduarda d., Ķīrša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

⁴⁶ Turpat, 1. apr., 25681. l., 1. sēj., 90.–91. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

1940. gada novembrī Rīgā L. Sala nodibināja sakarus ar pretpadomju pagrīdes grupas vadītāju, bijušo aizsargu Kārli Īvi (1911–1942), segvārdā MP-8. Viņš paziņoja, ka Cēsis esot pagrīdes grupa 60 cilvēku sastāvā. Kā vēlāk izrādījās, šis skaitlis bija stipri pārspīlēts. V. Kļaviņš, uzzinot par šo grupu, uzdeva L. Salam uzsākt sarunas ar grupas vadītājiem, lai to iekļautu TS. Vēlāk noskaidrojās, ka patiesībā Cēsis ir tikai sešu cilvēku liela grupa. Par tās vadītāju V. Kļaviņš norīkoja LVU studentu Vilhelmu Hugo Dzilnu (1913–1941).⁴⁷ Ērgļos un apkārtējos pagastos TS grupas vadīja Konstantīns Kalniņš (1910–?).⁴⁸

Latgalē – Ludzas apriņķī, Zilupē un Šķaunes pagastā – 10 cilvēku lielu grupu vadīja Šķaunes vidusskolas skolotājs Francis Lubāns (1914–?). Arī Daugavpils un Abrenes apriņķī TS vadības grupa uzsāka apzināt patriotiski noskaņotus iedzīvotājus, kuri būtu gatavi iesaistīties pagrīdē. Taču to pārtrauca dalībnieku aresti.⁴⁹

Dobeles pilsētā un pagastā TS organizācijā iestājās 40 vīru. Šajā grupā ietilpa arī Dobeles vidusskolas skolēnu grupa, kuru organizēja 11. klases audzēknis Arvids Langenfelds (1920–1941).⁵⁰ Naudītes pagastā bija 10 vīru liela grupa.⁵¹ TS grupa pastāvēja arī Sīpeles pagastā.⁵² Šīs grupas darbojās pēc TS Dobeles pilsētas un apkārtnes organizācijas vadītāja, Dobelē dislocētās 24. teritoriālā korpusa karaspēka vienības vecākā leitnanta (bijušā Latvijas armijas leitnanta) Pētera Skujas (1915–?) un vidusskolas fiziskās audzināšanas skolotāja, TS biedra Jāņa Riņģa norādījumiem.⁵³ P. Skuja 1941. gada februārī uzdeva bijušajam aizsargam, zemniekam Kārlim Ritumam (1900–1941) izveidot TS grupas Džūkstes, Bērmuižas un Līvberzes pagastos. Vispirms norīkoja šo pagastu grupu vadītājus.⁵⁴

Literatūrā atzīmēts, ka TS grupa pastāvējusi arī Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā.⁵⁵ TS R. Ķirša personā mēģināja nodibināt sakarus ar 16–20 cilvēku lielu pretpadomju grupu, ko JLA vadīja Freds Launags (1919–1993).⁵⁶ Visticamāk, tas arī izdevās. 1941. gada sākumā TS sastāvā iekļāva Jēkabpils vidusskolas skolotāja Osvalda Pūpola (1904–1941) izveidoto skolēnu pagrīdes grupu.⁵⁷

1941. gada februārī Tukumā L. Sala nodibināja sakarus ar 24. teritoriālā korpusa kapteini Bebri (vārds nav zināms), kurš apņēmās izveidot pagrīdes grupu.⁵⁸ TS grupu izveidoja arī Dundagas pagastā. TS biedra Kārļa Īves pratināšanas protokols 1941. gada 29. janvārī liecina, ka no Kolkas raga līdz Ventspilij gar jūrmalas piekrasti atradās atsevišķas

TS Kara (Izlūkošanas) nodaļas vadītājs Laimonis Sala (1915–1941) apcietinājumā 1941. gada pavasarī.

Es sapņi par dzimteni pagalvi likšu: Latvieši padomju vergu nometnēs un izsūtījumā: Atmiņu un dokumentu krājums / sast. G. Freimanis. – Rota, 1993. – 2.sēj. – 354.lpp.

⁴⁷ Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 26. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

⁴⁸ Turpat, 29. lpp.

⁴⁹ Turpat, 33. lpp.

⁵⁰ Vilciņš T. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941). – Rīga: Latvijas Valsts arhivs, 1997. – 43. lpp. (turpmāk – Vilciņš T.).

⁵¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 25681. l., 1. sēj., 90.–91. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

⁵² Turpat, 1. apr., 25691. l., 1. sēj., 29. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁵³ Vilciņš T. – 43. lpp.

⁵⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 25681. l., 5. sēj., 51. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

⁵⁵ Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture. II. – Rīga: Vieda [b.g.]. – 65. lpp. (turpmāk – Lācis V.).

⁵⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 38. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

⁵⁷ Vilciņš T. – 49. lpp.

⁵⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 33. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllieta.

organizāciju grupas, bet no Ventspils līdz Liepājai – Liepājas rajona jūrmalas grupas. Kur nebija centralizētas grupas, tur pastāvēja daudzas un dažādas atsevišķas nacionālas grupiņas, tādas kā “Pērkonkrustieši”, “Tēvijas sargi”, aizsargi u. c.⁵⁹ Cik daudz TS grupu izveidots Kurzemē, nav zināms. Nav zināms arī precīzs kopējais TS dalībnieku skaits. To varētu lēst vairākos simtos. Daudzi no viņiem aktīvākā darbībā iesaistītos nepieciešamības gadījumā.

TS organizācijas vadība savā pagrīdes tīklā centās iekļaut arī pagrīdes organizāciju KOLA, kurai bija plašs grupu tīkls. 1940. gada decembrī Rīgā TS dalībnieks Rūdolfs Ķīsis, satiekoties ar savu paziņu Teodoru Gulbi (1917–1941) un apspriežot politiskos notikumus, atklāja, ka abi darbojas dažādās pagrīdes organizācijās. R. Ķīsis par to informēja savu organizācijas vadītāju V. Kļaviņu (jābilst, ka T. Gulbis neatklāja R. Ķīsim, ka viņš ir viens no KOLA vadītājiem). 1941. gada februārī abiem tīkoties atkārtoti, R. Ķīsis, pildot V. Kļaviņa uzdevumu, ierosināja T. Gulbim un viņa vadītajai organizācijai KOLA iekļauties TS, apgalvojot, ka TS esot bagāta organizācija, apgādāta ar naudu, ieročiem un citiem līdzekļiem.⁶⁰

Šo TS piedāvājumu T. Gulbis apsprieda ar KOLA vadības grupas pārstāvjiem: Kirilu Iljinu (1919–1942) un Voldemāru Mellupu (1919–1942), taču viņi uz šo piedāvājumu raudzījās diezgan skeptiski. KOLA centra locekļus neapmierināja TS nepietiekamā konspirācija, TS pagrīdes avīzes izdošana, dažādu skrejlapu izplatīšana utt. Viņi uzskatīja, ka tā tiek pieļauta lielāka iespēja tikt atklātiem. Nepatiku izraisīja arī tikšanās ar V. Kļaviņu 1941. gada februārī. Viņš, saņemot atteikumu KOLA pievienoties TS, uzstājīgi pieprasīja pievienošanās, pretējā gadījumā piedraudot to sagraut, neņemot vērā T. Gulbja argumentu, ka lielu organizāciju var vieglāk atklāt.⁶¹ TS mēģinājums iekļaut KOLA beidzās nesekmīgi.

1940. gada beigās un 1941. gada sākumā TS organizācija nepārtraukti paplašinājās. TS vadība saprata, ka organizācijai nepieciešams piesaistīt kādu no bijušajiem Latvijas armijas vadītājiem, kuriem būtu zināšanas, pieredze un autoritāte šādas plašas organizācijas vadīšanā. V. Kļaviņš un L. Sala nolēma piedāvāt TS organizācijas vadību bijušajam Latvijas armijas štāba priekšniekam, ģenerālim Hugo Rozenšteinam (1892–1941). Taču ģenerālis konsekventi izvairījās no jebkādam sarunām ar TS vadītājiem vai viņu sūtitajām uzticības personām. Vēlāk pēc apcietināšanas V. Kļaviņš to liecināja čekai:

Sala apsoliņās to izdarīt un devās uz dzīvokli pie Rozenšteina. Vēlāk viņš mani informēja, ka Rozenšteina dzīvoklī viņš viņu mājās nesatika, bet satīcis tikai meitu, kura teikusi, ka Rozenšteinu satikt mājās ļoti grūti, tā kā viņš ļoti daudz strādā. Pēc tam kādā sarunā ar Lūsi [TS dalībnieks – J. V.] pēdējais, starp citu, man paziņoja, ka pie mums drīz atnāks ģenerālis Rozenšteins par kaut kāda pārdošanas līguma noslēgšanu. Tad es nolēmu satīties Lūša dzīvoklī ar Rozenšteinu. Taču Rozenšteins pie Lūša neieradās, tāpēc mums neizdevās ar viņu nodibināt sakaru.⁶²

Arī citi mēģinājumi bija nesekmīgi. Sadarbību vai dalību TS organizācijā noraidīja arī ģenerāļi Jānis Ezeriņš (1894–1944), Oto Grosbarts (1895–1945) un Verners Tepfers (1893–1958).⁶³ Iespējams, ka viņi to uzskatīja par čekas provokāciju vai arī saprata, ka ir nenopietni veidot pagrīdes organizāciju.

Neskatoties uz šīm neveiksmēm, TS tomēr izdevās nodibināt kontaktus ar bijušajiem Latvijas armijas augstākajiem virsniekiem. 1941. gada 21. februārī par piederību TS

⁵⁹ Turpat, 1. apr., 25691. l., 4. sēj., 159. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁶⁰ Turpat, 41247. l., 1. sēj., 24.–25. lpp.

⁶¹ Turpat, 26. lpp.

⁶² Turpat, 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 84. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

⁶³ Turpat.

apcietināja pulkvedi Voldemāru Malcenieku (1890–1941) un 17. martā pulkvedi-leitnantu Ernestu Rumpi (1888–1941). V. Malcenieks pēc atvaļināšanas 1940. gada jūlijā dzīvoja Dobeles pagastā Šķavās, kur tad arī iestājās TS organizācijā.⁶⁴ Savukārt E. Rumpē nodeva TS vairākas pistoles, mazkalibra šautenes un municiju.⁶⁵ Taču neviens no viņiem neiesaistījās organizācijas vadībā – nav zināms, vai viņiem tas tika piedāvāts.

TS organizācijā līdz repatriācijai uz Vāciju 1941. gada sākumā darbojās pulkvedis Arturs Galindoms (1894–1966).⁶⁶ TS vadība nodibināja sakarus arī ar bijušo Latvijas armijas pulkvedi-leitnantu Nikolaju Karlsonu (1896–1981). Ar šo bijušo kara prokurora palīgu V. Kļaviņu iepazīstināja TS dalībnieks R. Ķirsis. 1941. gada sākumā N. Karlsons pēc atvaļināšanas no dienesta 1940. gada oktobrī dzīvoja Rīgā. Pulkvedis-leitnants ar V. Kļaviņu tikās vairākkārt. Viņš ieteica TS vadībai bijušos Latvijas armijas komandierus. Pats N. Karlsons 1941. gada martā aizbrauca uz Vāciju. V. Kļaviņš un N. Karlsons pārrunāja Latvijas politiskās perspektīvas. V. Kļaviņu māca šaubas, vai nacistiskā Vācija ļaus Latvijai atjaunot neatkarību pēc tam, kad tā sakaus PSRS un atbrīvos Baltijas valstis no padomju okupācijas režīma. Pamats šādam uzskatam bija no J. Vītiņa iegūtā informācija, kurš stāstīja, ka Baltijas vācieši esot ļoti aktīvi Vācijā un "[...] izrāda noteikti naidīgas tendences latviešiem".⁶⁷ Vēlāk apcietinājumā V. Kļaviņš čekai liecināja: "Es izteicu savas bailes par Vācijas vēlmi kolonizēt Latviju pēc kara ar PSRS, norādot uz Baltijas korpusu Mēmelē, kurš izveidots šim mērķim."⁶⁸ Ņemot to vērā, V. Kļaviņš un N. Karlsons nonāca pie vienprātīga secinājuma, ka "[...] latviešiem, kas būs Vācijā, ir jāpulcējas kopā, jāuzzina baltvācu nodomi un noteikti jāizdara zināms spiediens, kas darbotos pretī kārklu vāciešu uzkundzēšanās tieksmēm, t. i., tai gadījumā, ja karā ar Padomju Savienību Vācija okupētu arī Latviju".⁶⁹ Pārrunāja arī jautājumus, ko N. Karlsons varētu darīt Vācijā latviešu tautas labā:

Sarunas beigās es paziņoju viņam kā cilvēkam, kurš pagātnē ieņēma redzamu vietu un var veikt iespaidu uz korpusa vadību [...] Ja Vācija izvirza jautājumu izveidot no Latvijas Republikas savu koloniju, tad es lūdzu Karlsonu pieņemt mērus un cīnīties par mūsu neatkarību. Karlsons apsolījās pielikt visus spēkus un pūles Latvijas tautas labā.⁷⁰

Taču piedzīvot nacistiskās Vācijas atbrīvošanu no padomju okupācijas lielākajai daļai aktīvāko TS biedru neizdevās.

"Tēvijas sargu" darbība

Pretpadomju pagrīdes dalībnieku pamatdarbības svarīgākais virziens 1940.–1941. gadā bija gatavošanās iespējamajam partizānu karam. Tam pievērsās arī TS dalībnieki. Tā izpaudās kā bruņotu kaujas grupu veidošana, ieroču un municijas vākšana un glabāšana, kā arī darbības plānu izstrāde karadarbības laikā. Šos jautājumus ir diezgan sarežģīti pētīt, jo šādu informāciju pagrīdes dalībnieki turēja stingrā slepenībā.

Lai bruņotas sacelšanās gadījumā rīkotos atbilstoši un efektīvi, TS bija nepieciešami ieroči. 1940. gada 17. jūnijā, Sarkanajai armijai okupējot Latviju, tās kontrolē neskarts nonāca arī Latvijas armijas un iedzīvotāju rokās esošais bruņojums. Jau 1940. gada

⁶⁴ Turpat, 319. lpp.

⁶⁵ Turpat, 1. apr., 25691. l., 5. sēj., 41. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁶⁶ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918–1940: Biogr. vārdn. / red. V. Veilands, B. Alksne. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs: Nordik, 1998. – 172. lpp. (turpmāk – Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918–1940).

⁶⁷ LVA, 1. apr., 25691. l., 2. sēj., 42. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Turpat, 1. sēj., 395. lpp.

25. jūnijā "jaunā valdība" izsludināja lēmumu, ar kuru noteica, ka aizsargu organizācijai un tās dalībniekiem, kā arī visiem pilsoņiem jānodod viņu rīcībā esošais bruņojums (izņemot bises un mazkalibra šautenes).⁷¹ Ar šo likumu atbruņoja lielu daļu iedzīvotāju. Atbruņošana samazināja masveida bruņotas pretestības iespēju okupācijai. Taču daļai iedzīvotāju izdevās ieročus noslēpt, kas veidoja vienu daļu ieroču, ko ieguva pagrīdes dalībnieki.

TS cerēja ieročus iegūt citos veidos. Liela daļa pagrīdes dalībnieku bija pārliecināti, ka ieročus piegādās tā valsts, kura uzsāks karadarbību pret PSRS. Taču pagrīdes dalībnieki arī rīkojās paši.

Diezgan detalizētu informāciju par iespējamo ieroču ieguves avotiem sniedza TS biedrs Kārlis Ritums. Ieročus iegūt bija paredzēts, pirmkārt, nelegāli par naudu nopērkot no zemniekiem, Sarkanarmijas kareivjiem un ieroču spekulantiem. Otrkārt, plānāja nozagt ieročus miličiem, strādnieku gvardei, sarkanarmiešiem un citiem iedzīvotājiem, kuri atbalsta padomju varu. Treškārt, bija paredzēts veikt uzbrukumus Sarkanās armijas posteņiem, strādnieku gvardei, milicijas iecirkņiem, pagasta izpildkomitejām, kas bija vāji apsargātas, un tad tās atbruņot, izvairoties kādu no sargiem "[...] nogalināt, jo tādas priekšlaicīgas nogalināšanas varētu novest pie smagām sekām – iespējamām masu soda ekspedīcijām".⁷² Šīs darbības veiktu atvaļinātie virsnieki, instruktori un bijušie policisti, t. i., cilvēki, kuriem bija pieredze un zināšanas šādas darbības veikšanai. Taču šo plānu nepaspēja īstenot, tas palika tikai ideju līmenī.

Interesantas ziņas par TS kaujas grupu izvietojumu, skaitlisko sastāvu un bruņojumu Vidzemē un Zemgalē 1941. gada februārī iegūstam no TS Kara nodaļas vadītāja L. Salas šifrētajām piezīmēm, kas viņam tika konfiscētas aresta laikā. 1941. gada maija beigās pēc vairāku mēnešu klusēšanas čekas izmeklētāji piespieda L. Salu atšifrēt daļu rakstītā. Piezīmju grāmatiņas 2. lapā L. Sala, pēc TS vadītāja V. Kļaviņa teiktā, 1941. gada februārī bija atzīmējis TS kaujas grupu skaitlisko sastāvu un bruņojumu. Tās, sākoties karadarbībai starp nacistisko Vāciju un Padomju Savienību, L. Salam kā Kara nodaļas vadītājam vajadzētu koordinēt un vadīt. Limbažu pilsētas 15 vīru kaujas grupas bruņojumā bija 3 šautenes, 5 pistoles, vairākas medību bises un pudeles ar degšķidrumu. Pociema 10 vīru lielai grupai bija 5 pistoles. Vitrupes grupā uz 10 vīriem bija viena šaute, vairākas pistoles un medību bises. Limbažu pagasta 10 vīru lielai grupai bruņojumā bija pat patšaute un vairākas pistoles. Puikules grupā – 15 vīru, 3 šautenes, pistole, 3 rokasgranātas. Dobeles pilsētā un pagastā, kur bija izveidota 40 vīru liela kaujas vienība, bruņojumā bija 15 šautenes, 14 pistoles, medību bises un vairāk nekā 1000 patruņu. Naudītes pagasta TS 10 vīru kaujas grupai bija vairākas šautenes un pistoles. Arī Slokas kaujas grupas 18 vīriem bija vairākas pistoles un medību bises. Rīgas jūrmalas grupas 20 dalībnieki bija bruņoti ar 40 "Milsa" tipa rokasgranātām, vairākām pistolēm un medību bisēm. To rīcībā bija arī divas motorlaivas, ko bija paredzēts izmantot, lai dotos palīgā citām tuvākajām TS kaujas grupām.⁷³ Apbruņojums, kas atradās TS rīcībā, bija nepietiekams, lai varētu īstenot nopietnas militāras akcijas pret okupantu armijas daļām. Tāpēc tika meklēti visi iespējamie varianti, lai iegūtu ieročus.

V. Kļava 1941. gada 15. martā pratināšanā liecināja, ka sarunā ar L. Salu 1940. gada decembrī uzzinājis, ka L. Sala kopā ar citu TS biedru uz Kalnciema šosejas aplaupīja divas Sarkanās armijas automašīnas ar ieročiem, kopumā iegūstot 30 pusautomātiskās

⁷¹ LKOPKL. – 131.–133. lpp.

⁷² 1986. f., 1. apr., 25691. l., 5. sēj., 54.–60. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vitiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

⁷³ Turpat, 25681. l., 1. sēj., 90.–91. lpp., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

šautenes.⁷⁴ Taču tas nešķiet ticami, jo rodas šaubas, vai diviem cilvēkiem bija iespējams īstenot šādu uzdevumu. Tā kā L. Salas lietā⁷⁵ šis fakts neparādās, iespējams, ka to čeka safabricēja.

Droši zināms, ka L. Sala V. Kļaviņam piegādāja septiņas dažādas sistēmas pistoles.⁷⁶ Tāpat L. Sala bija izstrādājis plānu, kā iegūt ieročus no SA pretgaisa baterijas, kas bija izvietota Vecmilgrāvī. Tur piecus zenītložmetējus apsargāja tikai viens sargs. Bija paredzēts sargu nogalināt un ar smago automašīnu nogādāt ieročus uz jau iepriekš sagatavotu vietu.⁷⁷ Taču iecerēto nepaspēja realizēt, jo TS dalībnieku vidū sākās aresti.

TS ieročus ieguva arī no bijušajiem karavīriem. Pulkvedis-leitnants Ernests Rumpes no 1940. gada oktobra līdz 1941. gadam janvārim TS rīcībā nodeva sešas kaujas pistoles, divas mazkalibra šautenes un 300 dažādas patronas.⁷⁸ TS municiju saņēma pat no Kara muzeja.⁷⁹

Jāsecina, ka iespējamās karadarbības laikā TS lielākās pagrīdes grupas kā partizānu vienības darbotos savos rajonos, veicot epizodiskus uzbrukumus pret mazākām SA vienībām un padomju funkcionāriem. Visticamāk, ka nopietnās militārās darbībās viņi neiesaistītos, jo to traucētu ieroču trūkums. Pagrīdes dalībnieku rīcībā bija tikai vieglie strēlnieku ieroči, turklāt nepietiekamā skaitā.

TS organizācijas dalībnieki par vienu no saviem uzdevumiem cīnījās pret okupācijas režīmu uzskatīja propagandas veikšanu iedzīvotāju vidū ar nelegāliem izdevumiem, kas vistiešāk ietekmēja okupācijas varas stabilitāti. Šī nevardarbīgā pretdarbība izpaudās kā dažādu pagrīdes nelegālo izdevumu (laikraksts, zvsaukumi, skrejlapas) izplatīšana.

Lai iespīestu pagrīdes izdevumus, TS speciāli ierīkoja tipogrāfiju. TS nelegālā tipogrāfija atradās Rīgā, Matisa ielā 52b, 33. dzīvoklī. Šā dzīvokļa saimniece bija organizācijas biedre Elvīra Ābola. TS rīcībā bija divas rakstāmmašīnas, divi šapirogrāfi, rotators un tipogrāfijas šrifts, bet to visu pilnībā nepaguva izmantot, jo sākās biedru aresti.⁸⁰ No lielākajām pagrīdes organizācijām Latvijā 1940.–1941. gadā tikai divām – TS un "Jaunlatviešiem" – bija savi nelegālie preses izdevumi.

TS pagrīdes izdevumu "Ziņotājs" izdeva laikā no 1940. gada nogales līdz 1941. gada martam. Kopā izdeva sešus ar rotaprintu pavairotus "Ziņotāja" numurus (autora rīcībā nonākuši visi šā izdevuma numuri, izņemot Nr. 5). Pirmo četru numuru tirāža bija 30–40 eksemplāru, bet pēdējos divus numurus izdeva līdz pat 80 eksemplāriem katru.⁸¹ "Ziņotāja" redakciju un iespīšanu veica LVU Medicīnas fakultātes students Jānis Grete (1915–1942), Miķelis Bāliņš (1915–1942) un Rīgas muitas mašīnrakstītāja Elvīra Ābola.⁸² "Ziņotājā" ievietoto rakstu autori bija TS vadītājs V. Kļaviņš, Propagandas nodaļas vadītājs J. Cālītis un jau pieminētie M. Bāliņš un J. Grete.⁸³

Izdevumam bija tendence pieaugt ne tikai tirāžas, bet arī apjoma ziņā – sākotnēji "Ziņotājs" sastāvēja no divām lappusēm, bet ar 4. numuru apjoms palielinājās līdz pat trim lappusēm.

"Ziņotājā" publicēja dažāda satura rakstus par ārpolitiku. Īpašā sadaļā ar nosaukumu "Skaitļi, kas liecina" salīdzināti Latvijas un Padomju Savienības saimniecības un

⁷⁴ Turpat, 2. apr., P-10779. I., 1. sēj., 57. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

⁷⁵ Turpat, 1. apr., 25681. I., 1.–2. sēj., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllieta.

⁷⁶ Turpat, 2. apr., P-10779. I., 1. sēj., 52. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

⁷⁷ Turpat, 53. lpp.

⁷⁸ Turpat, 1. apr., 25691. I., 5. sēj., 41. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

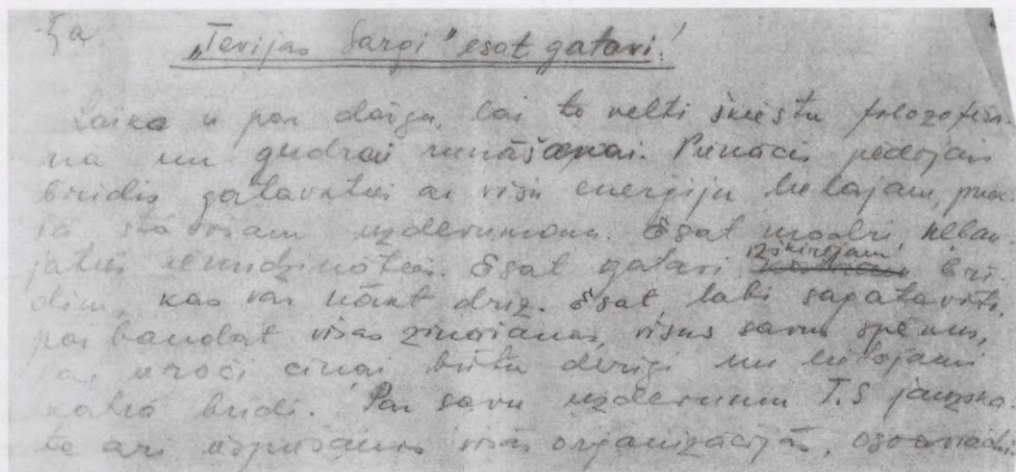
⁷⁹ Turpat, 2. apr., P-10779. I., 1. sēj., 414. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

⁸⁰ Turpat, 45.–46. lpp.

⁸¹ Turpat, 46. lpp.

⁸² Turpat, 45. lpp.

⁸³ Turpat, 47. lpp.

TS sagatavotā uzsaukuma "Tēvijas sargi" esat gatavi!" melnraksta fragments.

LKM, Inv. Nr.5. – 16406/1080 – Dk.

kultūras sasniegumi starpkaru periodā. Parādot pārākus Latvijas valsts sasniegumus šajās jomās, salīdzinot ar PSRS, mēģināja celt tautas pašapziņu pretēji oficiālajai okupācijas propagandai. Savukārt sadaļā "Zināšanai un izpildīšanai" aicināja TS biedrus ziedot naudu organizācijai,⁸⁴ kā arī atsevišķos rakstos nosodīja saimnieciskos pasākumus valstī.

Rakstos propagandēja arī nacionālsociālisma idejas un antikomuismu. Rakstā "Nacionālā pašapziņa" uzsvērts:

[..] Mēs patreiz pārdzīvojam laiku, kad asā cīņā sadūrušās divas idejas, kuru tieksme būt katrai vienīgai un valdošai. Šī ideju cīņa ierāvusi mūs, pašiem negribot, tādus apstākļos, kas līdzinās vidus laiku – feodālisma piedēklim – dzimtbūšanai, beztiesiskā, bezmorālā vidē nostādot nācijas tiesības un vajadzības. Kā mērķis mums uzstādīts ireāls murgojums par komuismu [..] Cīņa ir iledzusi, jo veselais prāts un tautas, veselais, viengabalains nācijas dabīgā, veselīgā tieksme dzīvot prasa reālāku valdību un vadošo līniju, tādu, kas dibinās uz nacionāli-sociālu bāzi.⁸⁵

Ar "Ziņotāja" starpniecību TS aicināja iedzīvotājus būt vienotiem cīņā pret okupācijas režīmu, jo uzskatīja, ka tas ir viens no veidiem, kā izturēt okupācijas slogu un gūt uzvaru: "Nāc, latvieti, skan atkal vecais aicinājums, vienalga, kas tu esi, iesim atkal, kā 1915.–19. g. plecu pie pleca – vienalga zemnieks, strādnieks, students, ierēdnis vai skolnieks! Gan jau paspēsīm izplēsties, kad būsīm atkal brīvi."⁸⁶

Izdevums ieteica, kā rīkoties okupācijas apstākļos: "Latvieti! Savaldies un neļauj sevi izaicināt. Nekādas pārsteidzības – to tikai mūsu draugi gaida. Apmeklē citīgi visus referātus un politiskos seminārus – mācies, skaties pats un spried pats! Salīdzini solījumus ar to, ko patiesībā dod."⁸⁷ TS iedzīvotājus aicināja nogaidīt, nevis aktīvi, nevajadzīgi paust savu viedokli par okupācijas varu, kā arī taupīt spēkus izšķirošajam brīdim:

⁸⁴ Piemēram: "JA IKVIENS TIK VIENU LATU... Tēvijas sargi! Organizācijai vajadzīgi līdzekļi! Vajadzību, kur tos lietāt likt, ir daudz. To zin un saprot katrs. Katrs ziedotais lats vairo mūsu spēkus. T.S. dodot savu artavu domājat: par Latviju. Šī mērķa sasniegšanai mums nekad nedrīkst trūkt līdzekļu. Negaidāt un neatliekat ziedošanu uz vēlāku laiku. Jo ātrāk jūsu lats tiks lietā likts, jo ātrāk un drošāk mūsu acīm latviešu tautas svētums – Sarkanbaltsarkanais karogs – parādīsies. Ziedojiet! Latvija būs." – Ziņotājs. – 1941. – Nr. 4. [janvāris] (LKM, inv. Nr. 5 – 16405/1079 – Dk.).

⁸⁵ Ziņotājs. – 1941. – Nr. 4. [janvāris] (LKM, inv. Nr. 5 – 16405/1079 – Dk.).

⁸⁶ Ziņotājs. – 1940. – Nr. 2. [decembris] (LKM, inv. Nr. 5 – 4312 – Dk/p.).

⁸⁷ Ziņotājs. – 1941. – Nr. 1. [novembris] (LKM, inv. Nr. 5 – 431 – Dk/p.).

Vairāk kā jebkad pašreizējais laiks prasa no latviešu tautas mierīgi apdomātu rīcību un aukstasinību. Nav nozīmes, un pat kaitīgi, ir atsevišķie nepārdomātie "izlēcieni". Daudz vairāk mēs parādisim sevi kā lielus patriotus, kā istus nacionālistus, ja atturēsim sevi un citus no nacionalitātes uzsvēršanas nevietā. Neļausim naidam pret citiem, komunistiem un ienācējiem krieviem izpausties klaji uz āru. Vēl nav pienācis istais laiks. Taupīsim spēkus un krāsim naidu. Cik vērtīga gan būs katra pret ienaidnieku naidā kvēloša latvieša sirds un roka, kad skanēs trauksmes zvani!⁸⁸

Mēģināja celt arī latviešu pašapziņu, lai vieglāk pārvarētu radušos apstākļus:

[..] Ja jau esam jūgā nonākuši, tad pratisim viņu arī nest tā, kā to prasa latviešu tautas gods, raksturs un kultūras sasniegumi. Divi miljoni latviešu prestižs citu nāciju saimē ir nesalīdzināmi augstāks par 200 milj. lielo krievu tautu, jo mēs esam pratuši attīstīt un izveidot vispārnozīmīgas kultūras vērtības kā politikā, tā mākslā, zinātnēs utt. Mēs smīnam komunistiem sejā, jo, pateicoties tikai latviešu strēlniekiem, viņi tika pie varas un tiks, pateicoties tiem pašiem, arī atbrīvoti no tās.⁸⁹

Nelegālā izdevuma "Ziņotājs" atsevišķi raksti bija ar antisemitisku saturu, kuros pauda uzskatus par ebreju "vadošo lomu" PSRS. Jau izdevuma pirmajā numurā rakstā "Latvieti, atver acis!" ironiski atzīmēts: "[..] Tavs prāts lai notiek un Latvija top žīdu valsts. Brīvību – žīdiem, maizi – krieviem, darbu – latviešiem! Kalposim no sirds Movšam, Baibam, Icigsonam⁹⁰ un viņu ciltij – tad lielās konstitūcijas saule mūžam spīdēs pār mums. – Tā, strādnieki! Lai dzivo! Urra!"⁹¹ Rakstos dažkārt vērsās arī pret citām tautībām:

[..] Tā latviešiem jāraugās, lai viņu vidū (ar laulībām, veikalnieciskiem un saimnieciskiem darījumiem, skolu utt.) neiespiestos žīdi, poļi, krievi u. c. Tas nav šovinisms, kā to apgalvo, bet **tautas dzīvības jautājums**, jo sevišķi tas jāattiecina uz žīdiem. Pret to izplēšanos jācinās visiem līdzekļiem un jāraugās, lai viņu nozīmību izskaustu uz visiem laikiem. Tad, kad to uzņemsies valsts vara, tas būs viegli panākams [..] Mums jāmil mūsu nākošā valsts, tādēļ tagad **nesaudzīgi jānīst tās pretinieki – žīdi**. Ne atklātā lamāšanā, bet organizētā pretdarbībā. Uz to jāraugās visiem biedriem, lai sāktos klusā cīņa pret žīdu uzkundzēšanos. Tā sāksim celt jauno valsti!⁹²

Izdevumā "Ziņotājs" pauda TS dalībnieku domas un uzskatus par notikumiem, kuros viņi bija līdzdalībnieki. "Ziņotājs" tika izplatīts ne tikai Rīgā, bet arī TS grupās, kas atradās provincē.

TS uzdevums bija arī uzsaukumu izplatīšana. Viens no tiem kā lietiskais pierādījums saglabājies TS biedru krimināllietā. Uzsaukums tika izveidots 1941. gada marta sākumā. Taču to nepaguva izplatīt sakarā ar organizācijas biedru arestiem. Šajā uzsaukumā "Tēvijas sargi, esat gatavi!" pagriņdiekus aicināja gatavoties izšķirošajam brīdim, kad vajadzēs uzsākt bruņotu cīņu pret okupācijas režīmu. Bet, lai to pēc iespējas ātrāk sasniegtu, kā viens no veidiem bija nepieciešams iesaistīties LK(b)P, komjaunatnē u. c. organizācijās, lai tās varētu "T.S. katrā laikā [..] saārdīt un iznīcināt".⁹³

Nelegālo uzsaukumu un laikraksta izdošana un izplatīšana bija paņēmiens, kā paust savu attieksmi pret padomju okupācijas politiku Latvijā, kā arī veids, kā nostiprināt sabiedrībā nacionālo pašapziņu un nezaudēt pārliecību par savas valsts un tautas

⁸⁸ Ziņotājs. – 1940. – Nr. 3. [decembris] (LKM, inv. Nr. 5 – 4313 – Dk/p.).

⁸⁹ Turpat.

⁹⁰ Jāpiebilst interesants fakts, kas izraisa nopietnas pārdomas: ebreju tautības pārstāvis vārdā Leo Icigsons pats cieta no padomju varas. Viņš, būdams ebreju organizācijas "Turmpeldor" (Betar) viceprezidents, darbojās pagriņdē (gatavoja jauniešus cīņai un darbam Palestīnā). Padomju varas iestādes šo organizāciju kvalificēja par fašistisku un tās aktīvistus arestēja, tiesāja, izsūtīja un pat nošāva bez tiesas. Sk.: Dribins L. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā (Vēstures atskats). – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 106. lpp.

⁹¹ Ziņotājs. – 1940. – Nr. 1. [novembris] (LKM, inv. Nr. 5 – 431 – Dk/p.).

⁹² Ziņotājs. – 1941. – Nr. 4. [janvāris] (LKM, inv. Nr. 5 – 16405/1079 – Dk.).

⁹³ LKM, inv. Nr. 5 – 16406/1080 – DK.

Pagrīdes izdevumi vērsās ne tikai pret ebrejiem, bet arī pret ienācējiem krieviem un poļiem, kā arī nosodīja komunistisko ideoloģiju un atbalstīja nacionālsociālisma idejas.

1940.–1941. gadā antisemitisms pieauga starp nacionālistiski noskaņotiem latviešiem arī tāpēc, ka daļa kreisi noskaņoto ebreju izrādīja simpātijas padomju okupācijas režīmam, kas nosodīja autoritārās iekārtas negatīvo attieksmi pret minoritātēm. Iespējams, TS antisemitisko uzskatu un nacionālsociālisma ideju paušanu veicināja arī vācu izlūkdienestu piegādātā propagandas literatūra.⁹⁶

"Tēvijas sargu" sadarbība ar nacionālsociālistisko Vāciju

TS vadība saprata, ka pašu spēkiem vien atbrīvošanās no okupācijas režīma nav iespējama un patstāvīgi veikta bruņota sacelšanās var ciest tikai neveiksmi. Tādēļ viens no pagrīdes dalībnieku darbības virzieniem bija sameklēt un izveidot sakarus ar kādu trešo valsti, kas kļūtu par atbalstītāju un sabiedroto cīņā pret PSRS.

Jautājumā par sabiedroto izvēli pagrīdes dalībnieku vidū nebija vienprātības. Kā iespējamās sabiedrotās cīņā pret PSRS tika minētas Vācija, Anglija, Zviedrija un pat ASV. Šo izvēli lielā mērā noteica Latvijas iedzīvotāju vidū kļīstošās baumas par eventuālo karu starp šīm valstīm un PSRS.⁹⁷

Viens no TS biedriem Jānis Znotiņš pretpadomju darbībā kā sabiedroto valsti ieteica izvēlēties Angliju, cerot, ka pēc tās uzvaras atkal tiks atjaunota Versaļas sistēma, kā arī neatkarīgas valstis: Latvija, Lietuva un Igaunija.⁹⁸

Taču sabiedrotos izvēlēties spieda nevis pašu brīva griba, bet gan starptautiski politiskais stāvoklis – nacistiskās Vācijas lomas pieaugums politiskajā arēnā, kā arī Latvijas ģeogrāfiskā un politiskā izolētība. Pieauga arī Vācijas militārpolitiskās intereses Baltijā. Ar gatavošanos karam pret PSRS pastiprinājās arī Vācijas militārā izlūkdienesta *Abwehr*⁹⁹ darbība. Šis dienests 1940.–1941. gadā Latvijā bija izveidojis plašu aģentūras tīklu.

Vācijas militārā dienesta izlūkošanas rezidentūru vadīja Hanss Šinke ar palīgu Arvidu Strunki. Viņi darbojās vācbaltiešu repatriācijas iestādes UTAG (*Umsiedlungs-Treuhand-Aktiengesellschaft*) ietvaros. Arvids Strunke, atrodoties apcietinājumā, 1941. gada pavasarī liecināja, ka vācu izlūkdienestu rezidentūras uzdevumi bija šādi:

1. iegūt informāciju par Sarkanās armijas daļu dislokāciju, bruņojumu, skaitu, aerodromu atrašanās vietu, skaitu un lidmašīnu tipiem;
2. iegūt ziņas par ekonomisko un politisko stāvokli PSRS;
3. veikt pretpadomju aģitāciju un propagandēt nacionālsociālisma idejas;
4. spiegošanas darbam savervēt pretpadomiski noskaņotas personas;
5. nodibināt un uzturēt kontaktus ar nacionālām pagrīdes organizācijām Latvijā, Igaunijā, Lietuvā, Ukrainā, Baltkrievijā, lai tās izmantotu spiegošanai, kā arī kara

⁹⁶ TS par sniegto informāciju vācu izlūkdienestu aģentiem saņēma: Ā.Hitlera darbu "Mana cīņa", Rozenberga redakcijā izdots "Asins un gods", fon den Bruka "Trešā valsts" un pārīs vācu žurnālu. 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 9. sēj., 133. lpp.

⁹⁷ Sīkāk sk: Bergmanis A. Latvijas iedzīvotāju baumas par karu 1940.–1941. gadā. // Latvijas Okupācijas muzeja Gada grāmata 2002. / Red. Heinrihs Strods. – Rīga: OMF, 2003. – 89.–114. lpp.

⁹⁸ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 373. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllietā.

⁹⁹ Pilns nosaukums – *Amt Ausland/Abwehr* (Ārzemju pretizlūkošanas dienests). *Abwehrs* sastāvēja no piecām nodaļām: 1. Centrālā nodaļa – *Zentralabteilung*; 2. I nodaļa (izlūkošana – *Nachrichtenbeschaffung*); 3. II nodaļa (speciālais dienests – *Sonderdienst*); 4. III nodaļa (pretizlūkošana – *Abwehr*); 5. Ārzemju nodaļa – *Abteilung Ausland*). Sk.: Jūrvē I. Igaunijas un Latvijas militārās izlūkošanas struktūra laikā starp diviem pasaules kariem. // Latvijas Kara muzeja gada grāmata. III. / Sast. J. Ciganovs. – Rīga: LKM, 2002. – 116. lpp.

gadījumā apvienot šīs organizācijas bruņotā sacelšanās kustībā pret PSRS, veicot SA aizmugurē diversijas uz dzelzceļiem, telegrāfiem, telefonlīnijām u. c. stratēģiskiem punktiem.¹⁰⁰

Izpildīt pēdējā punkta prasības – nodibināt un uzturēt kontaktus ar nacionālām pagrīdes organizācijām – nenācās grūti, jo tās pašas meklēja sakarus ar Vāciju, ko uzskatīja par sabiedroto cīņā pret PSRS.

Repatriācijas komisijas locekļi plaši bija iesaistīti izlūkdarbībā un aģentu vervēšanā. Pratināšanā V. Kļaviņš liecināja, ka sakarus ar vācu pārstāvjiem TS nodibināja 1940. gada beigās, kad LĻU Juridiskās fakultātes students, bibliotēkas darbinieks Pauls Kovaļevskis (1912–1979) V. Kļaviņam pavēstīja, ka viņš uztur kontaktus ar Vācijas armijas majoru Šūbaku (vārds nav zināms), kurš dzīvoja Rīgā, Petrogradas viesnīcā.¹⁰¹ Majors Šūbaks P. Kovaļevskim paziņojis, ka Vācijai karš ar PSRS ir neizbēgams un, Vācijai uzvarot, Baltijas valstīm pat vissliktākajā gadījumā tikšot dotas protektorāta tiesības. Ar šo pārstāvi TS kontaktus zaudēja, jo P. Kovaļevskis repatriējās uz Vāciju. TS kontaktos par starpnieku ar vācu izlūkdienesta aģentu Šūbaku P. Kovaļevskis ieteica Elmāru Saulīti.¹⁰² Repatriējoties vācu izlūkdienesta aģents Šūbaks P. Kovaļevskim deva uzdevumu – aizbraucot uz Vāciju, nodibināt sakarus ar vācu iestādēm. Savukārt TS lūdza P. Kovaļevski, ierodoties Vācijā, nodibināt sakarus ar pulkvedi Aleksandru Plensneru (1892–1984) un Gustavu Celmiņu (1899–1968),¹⁰³ kā arī censties gūt atbalstu TS organizācijai Vācijas valdībā.¹⁰⁴ Diemžēl kontakti šajā virzienā pārtrūka.

Taču saikni ar vācu izlūkdienestu TS zaudēja tikai uz īsu brīdi. Jau 1941. gada janvārī V. Kļaviņam paziņa Osvalds Laimonis Nitiņš (1912–1942), kurš uzturēja kontaktus arī ar "Jaunlatviešu" organizāciju, paziņoja, ka viens no viņa paziņām nodarbojas ar ziņu vākšanu par SA un tās bruņojumu Vācijas izlūkdienestam. Osvalds Laimonis Nitiņš ieteica ar to nodarboties arī V. Kļaviņam, bet pēdējais atteicās, jo TS organizācijai esot pavisam cits mērķis, norādot, ka "[...] Nodarboties ar spiegošanu mēs varēsim tajā gadījumā, ja vācieši izpildīs veselu virkni mūsu prasību".¹⁰⁵ Taču viņš piekrita iepazīties ar šo cilvēku. Pēc pāris dienām V. Kļaviņš tika iepazīstināts ar vācu izlūkdienesta aģentu, bijušo Latvijas armijas vecāko leitnantu (pēc atvaļināšanas no militārā dienesta strādāja operā un Latvijas Bankā) Jāni Vītiņu (1897–1941). Viņš tad arī izveidoja kontaktus "Tēvijas sargiem" ar Vācijas militārā dienesta izlūkošanas rezidentūras vadītāja palīgu Arvīdu Strunki.¹⁰⁶

Restaurēt notikumus par J. Vītiņa kontaktiem ar vācu izlūkdienestu palīdzēja viņa sniegtās liecības čekas izmeklētājiem. No tām secināms, ka kontaktus viņš ar vācu

¹⁰⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 9. sēj., 124. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllietā.

¹⁰¹ Turpat, 1. sēj., 54. lpp.

¹⁰² Turpat, 56.–57. lpp.

¹⁰³ Plkv. A. Plensners pirms Latvijas valsts okupācijas bija kara aģents (militārais atašējs) Vācijā un Ungārijā. Pēc atvaļināšanas 1940. gada oktobrī palika Vācijā. Tur patvērumu rada arī bijušais kara aģents Lietuvā, pulkvežleitnants V. Deglavs (1902–1941). Abi, atrodoties Vācijā, drīz vien stājās kontaktos ar vācu armijas izlūkošanas (*Abwehr*) daļu. Viņi piekrita sadarboties, lai kopīgi atbrīvotu Latviju, un ap sevi pulcināja bijušos Latvijas armijas karavīrus. Kopumā starp latviešu bēgļiem Vācijā pastāvēja trīs grupējumi. Viens no tiem vadīja jau minētie latviešu virsnieki. Otru veidoja bijušie pārkonkrustieši ar Gustavu Celmiņu priekšgalā. Šis grupējums balstījās uz SS aprindām. Trešais grupējums bija Rozenberga ministrijas balstītais nogrupējums ar prāvestu Sanderu un atvaļināto pulkvežleitnantu Arturu Freimani (1896–1976) priekšgalā. (Sīkāk sk.: Silgailis A. Manas atmiņas. // Laiks. – 1994. – nov.–dec. – 8. lpp.; Biezais H. Vācu okupācijas priekšvakarā. // Kara Invalids. – 1985. – Nr. 30. – 21.–30. lpp.). Acimredzot pagrīdes dalībnieki cerēja, ka A. Plensners un G. Celmiņš, atrodoties Vācijā, mēģinās sniegt atbalstu pretpadomju pagrīdei Latvijā.

¹⁰⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 110. lpp., Čāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllietā.

¹⁰⁵ Turpat, 60. lpp.

¹⁰⁶ Turpat, 61. lpp.

izlūkdienestu nodibināja pavisam nejausi 1941. gada janvāra sākumā. J. Vītiņam sarunājoties ar savu paziņu, nākamo LCP dalībnieku Ādolfu Klivi (1888–1974), pēdējais interesējās par iespējām repatriēties uz Vāciju. J. Vītiņš apsoliņās palīdzēt, uzzināt precīzāku informāciju par repatriācijas kārtību no savas paziņas Mecbergas (vārds nav zināms), kura arī gatavojās tuvākajā laikā aizbraukt uz Vāciju. Viņa J. Vītiņu informēja, ka repatriācijas komisijas locekļi parasti pēc darba dodas uz kafejnīcu restorānu "Otto Švarcs". Apmeklējot šo kafejnīcu restorānu, J. Vītiņš ieraudzīja savu paziņu Andreju Jankovski sēžam kopā ar kādu nepazīstamu personu, kurš iepazīstoties sevi nosauca par Hansu Šinki. Šajā sarunā J. Vītiņš interesējās par repatriācijas kārtību un nepieciešamajiem dokumentiem. H. Šinke vēlējies uzzināt par personu, kura grib aizbraukt no Latvijas. H. Šinke brīdināja, ka no Latvijas obligāti jādodas prom, jo pie padomju varas dzīvot būšot grūti. Arī pašu J. Vītiņu Šinke pārliecināja repatriēties, jo drīz gaidāms karš starp Vāciju un PSRS. Šajā sarunā H. Šinke deva mājienu izveidot pagrīdes organizāciju, kura kara laikā, Sarkanajai armijai atkāpjoties, pasargās rūpnīcas un fabrikas no izpostīšanas. Sarunas beigās viņi nolēma satikties vēlreiz.¹⁰⁷

Nākamā tikšanās reize J. Vītiņam ar H. Šinki norisinājās dienu vēlāk. Vispirms H. Šinke noskaidroja, vai J. Vītiņam nav piedāvājuši darboties vācu izlūkorgānos. Saņemot noliedzošu atbildi, H. Šinke pavēstīja, ka arī viņš esot bijis viens no pagrīdes organizācijas vadītājiem Reinzemes provincē, kad šo teritoriju pēc Pirmā pasaules kara okupēja Francija. J. Vītiņš informēja, ka Latvijā arī darbojas pagrīdes organizācijas, bet tām nav ieroču. H. Šinke esot paziņojis: "Mēs šajā ziņā kaut ko izdarījam un palīdzēsim arī turpmāk, tikai nepieciešams atrast sakarus ar šīm organizācijām un darboties ciešā kontaktā ar viņu."¹⁰⁸ Vītiņš pavēstīja, ka pazīstot cilvēku, ar kuru varētu nodibināt kontaktu (acīmredzot ar to domājot V. Kļaviņu). Sarunas beigās H. Šinke darīja zināmu, ka turpmāk kontaktus ar J. Vītiņu uzturēs Arvīds Strunke, kā arī deva uzdevumus: pirmkārt, nodibināt sakarus ar kādu pagrīdes organizāciju; otrkārt, savervēt cilvēkus spiegošanas darbam un, treškārt, atrast cilvēku, kurš mācētu darboties ar radioraidītāju, lai pēc J. Vītiņa aizbraukšanas no Latvijas būtu, kas noraida savākto informāciju uz Vāciju.¹⁰⁹

1941. gada februāra sākumā J. Vītiņš noorganizēja TS vadītāja V. Kļaviņa tikšanos ar Vācijas militārā dienesta izlūkošanas rezidentūras vadītāja palīgu A. Strunki, lai vienotos par abu pušu sadarbību. A. Strunke paziņoja, ka vācu izlūkdienests TS organizāciju apgādās ar naudu un ieročiem apmaiņā pret informāciju par PSRS armiju.¹¹⁰ V. Kļaviņš sākotnēji pavēstīja, ka organizācija darbosies vācu izlūkdienesta labā tikai tādā gadījumā, ja aiz robežas (Vācijā) TS tiks politiski atzīta kā organizācija. Šīs prasības nebija īstenojamas, tāpēc diskusijas gaitā A. Strunke piespieda V. Kļaviņu samazināt savas prasības un tomēr piekrist sadarboties:

[...] Es no savas puses uzsvēru, ka mūsu organizācija ir nacionāla, un pasvītroju, ka nekādā gadījumā to neļaušu pārvērst par spiegu organizāciju. No savas puses pieprasīju, lai vācieši mums sniegtu materiālu atbalstu, ārpolitisku informāciju, ieročus un galvenokārt nodibināt savstarpēju kontaktu. Ja viņi ir ar mieru pieņemt šos noteikumus, tad mēs varam sniegt informāciju par jautājumiem, kas viņus interesē, bet nekādā gadījumā nedomājām nodarboties speciāli ar viņu vākšanu Vācijai par labu.¹¹¹

Līdz ar to A. Strunke apsoliņās ierosināt jautājumu par organizācijas legalizāciju.

¹⁰⁷ Turpat, 9. sēj., 113. lpp.

¹⁰⁸ Turpat, 115. lpp.

¹⁰⁹ Turpat, 116. lpp.

¹¹⁰ Turpat, 129. lpp.

¹¹¹ Turpat, 1. apr., 25691. l., 2. sēj., 20. lpp., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllieta.

TS organizācija vācu izlūkdienestam informāciju piegādāja ar J. Vītiņa starpniecību. Viņš tika arī iecelts par TS Ārējo sakaru nodaļas vadītāju.

Tādējādi TS organizācija sāka nodarboties ar informācijas iegūšanu par SA. Zināms, ka TS Vācijas izlūkdienestam nodeva informāciju vismaz piecas reizes. Tās bija ziņas par SA, kur norādīts aerodromu saraksts ar tur izvietoto lidmašīnu skaitu un tipiēm, artilērijas, zenītartilērijas izvietojums, seši SA reglamenti, kā arī ziņas par Rīgas rūpnīcās ražotajiem lidmašīnu motoru tipiēm. TS sniedza operatīvo informāciju par pārmaiņām SA daļās, piemēram, ka Rīgā esošā Sarkanās flotes kara kuģi februārī esot saņēmuši pavēli doties uz Somu līci tralēt mīnas,¹¹² kā arī tika sniegta cita militāra rakstura informācija.

Savukārt A. Strunke "Tēvijas sargu" organizācijai ar J. Vītiņa starpniecību nodeva naudu – 1000 rubļus, nacionālsociālisma propagandas literatūru (Ā. Hitlera darbu "Mana cīņa", Rozenberga redakcijā izdoto "Asins un gods", fon den Bruka "Trešā valsts" un pāris vācu žurnālu) un vienu kaujas pistoli.¹¹³

TS daļu naudas un ieroci nodeva L. Salam TS Kara nodaļas vajadzībām, kura nodarbojās ar informācijas iegūšanu. Saņemto propagandas literatūru nodeva J. Cāliša vadītajai Propagandas nodaļai.

Aktīvā vācu izlūkorgānu darbība ļāva padomju vēsturniekiem pretpadomju organizāciju izveidi piedēvēt Vācijai. Šādu viedokli pauda arī trimdas latvieši. Žanis Unams Irakstija: "[...] Izmantojot latviešu, it sevišķi jaunatnes, patriotismu un brīvības mīlestību, vācieši bija radījuši Latvijā diezgan plašu pagrīdes tīklu, jo nekāda pagrīdes kustība nacionālajā nozīmē nebija iespējama."¹¹⁴ Nacisti patiešām izvērta aktīvu izlūkošanas darbību, kā arī rezidentūras tīklu, un daži no tiem, iespējams, kļuva par kodolu, ap kuru veidojās pagrīdes grupas, kas nodarbojās ar spiegošanas darbību. Tomēr jāņem vērā, ka lielākā daļa cilvēku, kuri tajās iesaistījās, neidentificēja sevi ar nacistu ideoloģiju un mērķiem karā. Kā redzējām, tad lielāko pagrīdes organizāciju izveides iniciatīva nāca no pašiem patriotiski noskaņotiem cilvēkiem. Tikai vēlāk apzinoties, ka pašu spēkiem nav iespējams atbrīvoties no okupācijas varas, pagrīdes dalībnieki centās nodibināt kontaktus un sadarboties ar vācu izlūkdienestu darbiniekiem.

Vai pagrīdes dalībnieki pildīja vācu izlūkdienestu pavēles un rīkojumus? Daļēji – jā, jo viņiem nācās meklēt kompromisu, lai īstenotu savus mērķus un ieceres. Pagrīdes dalībnieki nebija vienpusēji orientēti sadarbībai ar Vāciju, taču arī nekas cits neatlika, jo Latvija 1940.–1941. gadā atradās samērā izolētā stāvoklī. Tāpat daudzi cilvēki to darīja, apzinoties un ticot, ka, sadarbojoties ar vācu izlūkdienestu un cīnoties pret okupācijas varu, viņi tādējādi kalpoja nacionālām un Latvijas valsts interesēm.

Vācijas Abvērs Latvijā 1940.–1941. gadā darbojās politiski ekonomiskajā, taktiskajā un militārajā izlūkošanā. Izlūkdienestu darbībā ietilpa arī cita veida uzdevumi – diversijas, politiskā propaganda un citas graužošanas darbības. Šajās darbībās iesaistīja arī TS dalībniekus, preti sniedzot nenozīmīgu materiālu atbalstu un politiskus solījumus. Ieguvējs šajā sadarbībā galvenokārt bija nacistiskā Vācija, savukārt pagrīdes dalībnieki nevajadzīgi riskēja, preti saņemot veltus solījumus.

Kopumā nevar runāt par Vāciju kā nozīmīgu faktoru pretpadomju pagrīdes organizēšanā. Tā īstenoja savus mērķus, nevis latviešu nacionālos centienus. Sadarbošanās ar vācu izlūkdienestu neapstiprina padomju propagandas mītu, ka pagrīdi Latvijā 1940.–1941. gadā bija organizējuši nacistu izlūkdienesti, lai veiktu diversijas un

¹¹² Turpat, 2. apr., P-10779. l., 9. sēj., 134. lpp., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matisa d. u. c. krimināllieta.

¹¹³ Turpat, 133. lpp.

¹¹⁴ Žanis Unams. Karogs vējā. Kara laika atmiņas. 2. sēj. – 1969. – 19. lpp.

¹¹⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 34018. l., 99., 131. lpp.

spiegošanu. Pagrīdes organizācijas izveide nāca no pašiem patriotiski noskaņotiem iedzīvotājiem un to dalībnieki nacistisko Vāciju uztvēra kā taktisku līdzekli, lai sasniegtu savu mērķi – neatkarīgu Latviju.

Pretpadomju pagrīdes organizācijas "Tēvijas sargi" sagrāve

1941. gada marta pirmajās dienās čekai izdevās atklāt Vācijas rezidentūru un arestēt tās vadītājus – Hansu Šinki un Arvīdu Strunki. No viņiem tika iegūtas pirmās ziņas par TS. Pagrīdes organizācijas dalībnieku vidū sākās aresti. Kā viens no pirmajiem tika apcietināts organizācijas vadītājs V. Kļaviņš. 5. marta vakarā, apciemojot kādu no TS biedriem, viņš iekrita padomju valsts drošības iestāžu ierīkotā slēpnī. Taču V. Kļaviņš nepjuka. TS vadītājs palūdza glāzi ūdens. Mirkli, kad viņam tika pasniegts ūdens, viņš iesita pa seju kādam no čekistiem un, izmantojot apjukumu, izbēga no dzīvokļa. Nakti pavadīja kapos, taču aukstais laiks lika sevi manīt, un 6. marta vakarā viņš bija spiests meklēt patvērumu pie brāļiem Miervalža (1914–1942) un Osvalda Laimoņa Nītiņiem dzīvoklī, kas atradās uz Maiznīcas un Šarlotes ielas stūra. Brāļi darbojās gan TS, gan "Jaunlatviešu" pagrīdes organizācijā. Tur tad arī 7. marta naktī čeka visus arestēja.¹¹⁵ 1941. gada maijā čeka minēja 70 personas, kuras apcietinātas par darbošanos TS.¹¹⁶ Jura Cāliša krimināllietā apsūdzētos 35 cilvēkus notiesāja Čkalovas apgabala Solļļeckas cietumā. 21 no viņiem piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu.¹¹⁷ V. Kļaviņa krimināllietā notiesātajām 23 personām Astrahaņas cietumā 1941. gada 28. novembrī arī piesprieda nāvessodu.¹¹⁸ 1941. gada 27. novembrī Astrahaņas cietumā Nr. 1. nāvessodu piesprieda arī L. Salas krimināllietā apsūdzētajām septiņām personām.¹¹⁹

Okupācijas varas drošības iestāžu darbības ietekmē organizācijas aktivitātes ievērojami sašaurinājās. Mazāk skartas palika TS Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas un vēl dažas citas TS organizācijas, kuras, sagaidot kara sākumu starp PSRS un Vāciju, uzsāka partizānu darbību. Kāda TS grupa Limbažos kopā ar vietējiem partizāniem un teritoriālā korpusa karavīriem no 4. līdz 6. jūlijam, jau pirms vācu ienākšanas, piedalījās Limbažu atbrīvošanā no sarkanarmiešiem.¹²⁰ Aktīvi partizānu cīņās piedalījās arī TS Aģitācijas nodaļas vadītāja J. Cāliša brālis Maksis Cālītis (1906–1980), kurš martā pēc brāļa aresta uzsāka nelegālista gaitas Rīgas apriņķa Inčukalna pagastā un tur izveidoja partizānu grupu.¹²¹ Taču, cik bija tādu TS grupu, kurām izdevās palikt neatklātām un uzsākt partizānu darbību, būtu atsevišķi pētāms jautājums.

Tā LVU studentam V. Kļaviņam relatīvi isā laika periodā – no 1940. gada rudens līdz 1941. gada martam izdevās izveidot pagrīdes organizāciju ar biedru skaitu no dažiem līdz vairāk nekā diviem simtiem cilvēku. Tās centrs atradās Rīgā, bet grupas bija visos Latvijas kultūrvēsturiskajos novados. Organizācijai bija militāra uzbūve ar vadības grupu augšgalā, lai piedalītos partizānu cīņā.

Izveidotā TS pagrīdes organizācija okupācijas varas apstākļos nebija dzīvotspējīga.

Pirmkārt, pagrīdes dalībnieki nebija pietiekami novērtējuši padomju okupācijas drošības iestāžu darbinieku profesionalitāti un iespējas.

¹¹⁶ Vilciņš T. – 57. lpp.

¹¹⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 11. sēj., Cāliša Jura Eduarda d., Ķirša Rūdolfa Matīsa d. u. c. krimināllietā.

¹¹⁸ Turpat, 1. apr., 25691. l., 5. sēj., Kļaviņa Vladimira Jāņa d., Vītiņa Jāņa Friča d. u. c. krimināllietā.

¹¹⁹ Turpat, 25681. l., 2. sēj., Salas Laimoņa Jāņa d., Rubeņa Eduarda Franča d. u. c. krimināllietā.

¹²⁰ Lācis V. – 65. lpp.

¹²¹ Dzintars J. Vai hitlerisko diversantu kaps ir tautas svētvieta? (Atklāta vēstule E. Veidemani un A. Grūtupam) // Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. febr. – 4. lpp.; Viļums J. Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā. – 148. lpp.; Pelkaus E. Cīņa un cerība: partizāni Latvijā 1941. gada vasarā. – Rīga: SIA "N.I.M.S.", 2004. – 97.–98. lpp.

Otrkārt, organizāciju veidotājiem nebija nekādas iepriekšējas pieredzes pagrīdes organizēšanā. Nojausma, kā to darīt, bija tikai atsevišķiem dalībniekiem, kuri pirms padomju okupācijas bija darbojušies valsts drošības struktūrās (politiskā policija u. c.) vai "Pērkoņkrustā". Taču šādi cilvēki neatradās TS organizācijas vadībā.

Treškārt, netika ievērota stingra konspirācija.

Ceturtkārt, organizācija nemitīgi skaitliski paplašinājās, tādējādi bija grūti ievērot konspirāciju, un tas deva čekai lielākas iespējas iesūtīt savus aģentus TS.

Piektkārt, organizācijai nebija nopietna politiska un materiāla atbalsta.

Sestkārt, pirmajā okupācijas gadā nebija harizmatiska līdera, personības, kurš apvienotu pagrīdi. Šādu cilvēku, kurš spētu darboties lielos mērogos, neizdevās piesaistīt arī TS.

Neskatoties uz augstāk minēto, TS organizācija totalitārā komunisma okupācijas režīma apstākļos, kad jebkurš pretošanās mēģinājums varēja beigties traģiski, izšķīrās par pretošanos. Pārsvārā tās bija nevardarbīgās cīņas metodes. Bruņotu cīņu pret padomju okupācijas varu neveica tāpēc, ka saprata – tā nedos vēlamo rezultātu. Dalībnieki īstenoja nogaidīšanas taktiku un sekoja starptautiskajai situācijai. Pagrīdnieki cerēja uz eventuālo karu starp kādu no Rietumu valstīm un Padomju Savienību, kad starptautiskā situācija kļūs labvēlīgāka, lai uzsāktu bruņotu cīņu.

Raugoties no pretošanās izpausmēm, pretpadomju pagrīdes organizācijas TS dalībnieki nerasniedza augstus rezultātus. Tomēr šī pretdarbība parādīja tautas patieso nacionālo nostāju un negatīvo attieksmi pret PSRS veikto Latvijas aneksiju.

"Tēvijas sargi": An Anti-Soviet Underground Organisation in Latvia from 1940 to 1941

JĀNIS VIĻUMS

In the summer of 1940, the USSR occupied independent Latvia and incorporated it into the USSR. The Latvian population, however, opposed the loss of independence and formed various underground groups and organisations.

This is an analysis of one of the largest and most active organisations - "Tēvijas sargi" (TS) (*Guards of the Fatherland*). The analysis is mostly based on criminal case reports of the arrested TS members.

TS was formed by a University of Latvia student, Vladimirs Kļaviņš, and his acquaintances. People of various social groups became members of TS, but most had higher education. The goal of TS was to fight the occupation power and renew Latvia's independence. The structure of the organisation was essentially military so that it could participate in partisan activities. The leadership of the organisation was divided into three sections: Propaganda, External Affairs and War, later called Intelligence Section. The leadership was in Riga, but groups were active in all parts of Latvia.

The purpose of the Propaganda Section was to inform Latvians about the existence of the TS organisation and to uphold the belief that there are people who are ready to fight for Latvia's independence. It also had to reduce tensions among the members themselves due to their varied political convictions. TS published an illegal paper, "Ziņotājs" (Reporter), various leaflets and proclamations.

The War Section had to take care of the practical preparations - gather weapons and instruct fighters, for an armed uprising against the Soviet occupation. Later, when TS established contact with German intelligence and started its own reconnaissance, the section was renamed the Intelligence Section. Its purpose was (1) to procure and store weapons and ammunition; (2) to gather military information about the Red Army; (3) to establish contact with other anti-Soviet organisations in Latvia.

Realising that an armed uprising without outside aid would be doomed, the leadership of TS sought help outside Latvia's borders. The most responsive in supporting the fight against Soviet occupation turned out to be Nazi Germany - the enemy of the Soviet Union. The TS External Affairs Section was formed to establish communications with German Special forces.

The underground organisation TS, however, could not survive. (1) The members of the organisation did not realise how professional and opportunistic would be the agents of the Soviet Security forces. (2) The organisation leaders had no experience in underground activities. (3) They did not enforce rigorous rules of secrecy. (4) The organisation was continually adding new members, thus compromising secrecy and making it easy for the Cheka to infiltrate its agents. (5) The organisation did not have substantial political and financial support. (6) During the first year of the occupation, there was no charismatic leader to unite the underground groups. The TS organisation was also unable to find a person who could lead large-scale activities.

Nevertheless, during the totalitarian communist occupation, when any opposition activity could end tragically, TS decided to protest. Most of their activities were non-violent. Armed resistance was not selected because it was realised that it would not achieve the desired outcome. TS members chose to wait and follow international events. The underground members hoped for war between one of the Western countries and the Soviet Union as a favourable situation for the start of their armed resistance.

In terms of tangible results, TS did not have much success. But the opposition by TS members demonstrated the true national attitude of the Latvian population and its negative stance with respect to the annexation of Latvia by the USSR.

Vācu okupācijas sākumosmā 1941. gadā laikrakstā "Tēvija" publicēto liriskas darbu statistiskā analīze

KASPARS ZELLIS

1941. gada 22. jūnijā sākās nacistiskās Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai, kas PSRS okupētajā Latvijā radīja neviennozīmīgu situāciju, vēl joprojām uzdodot virkni jau-tājumu, uz kuriem nav atbilžu. Viens no tiem, kura dažus aspektus mēģināšu aplūkot, ir latviešu noskaņojums vācu okupācijas sākumosmā, bet pētījuma objekts – 1941. gada otrajā pusē nacistu okupētajā Latvijā iznākošajā periodikā publicētā latviešu oriģināldzeja.

Otrās padomju okupācijas laika literatūras vēsturē latviešu literatūras norises vācu okupācijas apstākļos viennozīmīgi aprakstītas kā panikuma laiks, kad "okupantu asiņainais terors tieši skāra arī dzejnieku rindas"¹ un kad sazēla "latviešu buržuāziskā dzeja". Tai raksturīga "nevarīga zobena vēcināšana pret latviešu darba tautu un padomju varu"²; otrkārt, laikā, kad "progresīvā" sabiedrība cīnījās pret vācu iebrucējiem, "daļa rakstnieku dzejoja par mākoņiem, putniņiem un puķītēm. Viņi savā karogā rakstīja neitralitātes sauksmi un ar saviem darbiem centās iemidzināt tautas apziņu, orientēja to pārom no cīņām"³. Šādi rakstnieki, padomju laika ideoloģijas skatījumā, nespēja dot nekādas mākslas vērtības, tautā tiem nebija atsaučības un viņu vārdi tika aizmirsti.⁴ Dzejniekiem, kuriem vēlāk izdevās adaptēties padomju okupācijas vidē un publicēties, viņu kara laika daiļrades daļa tika izvītrota un viņu biogrāfijās parādījās "baltie plankumi".⁵

Arī trimdā sarakstītajos darbos latviešu literatūrai vācu okupācijas laikā nav tikusi pievērsta pietiekama vērtība, uzskatot, iespējams, to par pārāk neilgu laika periodu, tomēr nenoliedzot tajā laikā paveikto. Trimdā uzrakstītajos darbos dzejas un arī literatūras analīze tika veikta, balstoties uz politisko norišu determinēto bipolārisma principu – dzeja trimdā un dzeja okupētajā Latvijā.⁶

Darbos, kas sarakstīti Latvijā pēc 1990. gada, konkrētā laika dzejas analīze ir maz skatīta. Kā nozīmīgākie jāmin Viestura Vecgrāvja pētījumi par latviešu liriku vācu

1 Latviešu literatūras vēsture. 6. sēj. Latviešu padomju literatūra no 1940. līdz 1960. gadam. – R.: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. – 25., 152. lpp.; Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijā karā (1941–1945). – R.: Zinātne, 1966. – 240. lpp. Kā vācu represētos dzejniekus min Ēriku Drēziņu, Pāvilu Vīlīpu, Seimaņi Putānu.

2 Latviešu literatūras vēsture. 6. sēj. Latviešu padomju literatūra no 1940. līdz 1960. gadam. – R.: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. – 25., 153. lpp.

3 M. Gaile. Latviešu padomju literatūra 1940. gadā un vēlākajos gados. // Latviešu literatūras vēsture. II daļa. Mācību grāmata vidusskolām. M. Gailis redakcijā. [Makets] – R.: LVI, 1956. – 64. lpp.

4 Turpat.

5 Piem., E. Sokols. Par Jāni Medeni un viņa dzeju. // Jānis Medenis. Dienu krāšņums. Dzeja. – R.: LVI, 1958. – 271.–282. lpp., V. Ancītis. Par Austru Dāli un viņas dzeju. // Austru Dāle. Sanoši strauti. – R.: Liesma, 1970. – 117.–121. lpp.

6 Latvju enciklopēdija 1962–1982. 1. sēj. – Rockville: ALA Latviešu Institūts, 1983. – 342.–353. lpp.; Latvju enciklopēdija 1962–1982. 2. sēj. – Rockville: ALA Latviešu Institūts, 1985. – 531.–540. lpp.; A. Gāters. Apceres par latviešu trimdas rakstniekiem (no nepabeigtā latviešu literatūras vēstures manuskripta). // Sak. O. Jēgers. – Linkolna: ALA Latviešu Institūts, 2000. u. c. Skatot trimdas literātu daiļradi, vācu laikam tiek pieietis formāli. Šī tendence ir vērojama arī pašu literātu atmiņās. Tā jau 1947. gadā Kempenē tika sastādīts trīs sējumu autobiogrāfiju krājums, kurā lielākais vairums literātu par nacistiskās okupācijas laiku neko "neatcerējās". Sk. Trimdas rakstnieki. // Autobiogrāfiju krājums. Vīrsred. P. Ermanis. 1.–3. sēj. – Kempen: Vīja Štāla apgāds, 1947.

okupācijas laikā, kuros autors sniedz detalizētu latviešu dzejas problemātikas ainu.⁷ Šā laika aktualitātes pastarpināti skartas daudzos tajā laikā darbojošos latviešu dzejnieku dzejas krājumu ievados un pēcvārdos, kur šis periods tiek raksturots, tikai vadoties no konkrētā lirika biogrāfijas un darbiem, turklāt "vācu" laiks lielākoties skatīts pastarpināti, nepievēršot tam pietiekami daudz uzmanības.⁸

Lai pilnīgāk izprastu vidi, jāņem vērā, ka šajā periodā avižniecība darbojās kara cenzūras apstākļos, kad visi publicējamie teksti, tai skaitā arī dzeja, tika modri pārbaudīti. Cenzūras darbu veica Vērmahta Baltijas zemju un Balrutēnijas propagandas nodaļai subordinēta propagandas grupa Rīgā ar vadītāju zonderfireru Gustavu Dresleru (*Dressler*), kurš vēlāk kļuva arī par propagandas nodaļas vadītāju. Šī nodaļa savukārt atradās Okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas preses un izglītības nodaļas (*Abteilung Presse und Aufklärung im Reichministerium für die besetzten Ostgebiete*) pakļautībā.⁹

Dzeja, kā jebkura cita mākslas forma, ir lirisks atspulgs notiekošajam, kurā iespējams meklēt atbildes uz jautājumiem, kas skar tautas mentālo vēsturi. Analizējot dzeju, svarīgi atcerēties divas diametrāli pretējas lietas: pirmām kārtām dzejā totalitārisma laikmetā varēja pateikt daudz vairāk nekā publicistikā vai epikā, jo liriskas izteiksmes līdzekļi kaut zemtekstos ļāva paust to, ko cenzūra nekad nebūtu pieļāvusi atklātā tekstā. Tajā pašā laikā nedrīkst aizmirst, ka tieši dzeja vienlaikus bija arī spēcīgs propagandas ierocis, jo daudzos dzejniekos izraisīja kolaborācijas vilinājumu,¹⁰ kas varēja sniegt ne tikai materiālus labumus, bet arī nodrošināt pastāvīgu iespēju publicēties. Arī redaktoriem daudz izdevīgāk bija publicēt darbus, kas apliecinātu lojalitāti režimam, nevis izraisītu lasītājā kritiskas emocijas par jauno kārtību. Kā rakstīja Alfrēds Andars: "Karš un dzeja dažkārt likušās nesavienojamas lietas, un tomēr tās ir tuvas, ja karš vairs nav kails varas akts vien, bet svēts pienākums pret tautu, ideju un cilvēci, un ja dzeja nav tikai laika kavēklis, bet gara spēku avots."¹¹ Tātad dzejas pienākums bija nodrošināt vajadzīgo fonu propagandai vai arī pašai kalpot kā tās ierocim.

Lai pilnīgāk izprastu situāciju, kādā atradās latviešu dzejnieki 1941. gada otrajā pusē, nepieciešams sniegt nelielu ekskursu jautājumā par liriskas situāciju padomju varas gadā un par nostāju pret dzejniekiem, kas bija sadarbojušies ar režimu.

Literatūrai un jo īpaši dzejai padomju okupācijas laiks bija bijis ļoti smags - vairāki daži liriski tika represēti,¹² citi savukārt nublicējās vai netika publicēti.¹³ To, iespējams, ietekmēja apstākļi, ka lielāko daļu latviešu dzejnieku tradicionāli saistīja neoromanisms vai, īpaši jaunāko paaudzi, modernisma stilistiskie izteiksmes līdzekļi, kas nebija

⁷ V. Vecgrāvis. Dzeja hitleriešu okupētajā Latvijā. // Materiāli par literatūru un mākslu Latvijā 1941.–1945. gadā. – R.: Zinātne, 1990.; Latviešu literatūras vēsture. // 2. sēj. 1918–1945. – R.: Zvaigzne ABC, 1999.

⁸ Piem., V. Vāvere. Viktors Eglītis. // V. Eglītis. Dzeja. Stāsti. Drāma. – R.: Zinātne, 2004. – 323–355. lpp.; I. Graudiņa-Akmene. "Tam mūžam atgriezies, kas rozēm dzied un milai." // J. Medenis. Atkal esmu mājās. // Izlase. – R.: Nordik, 2003. – 5.–17. lpp.; V. Vecgrāvis. Likteņu ceļvede, robežu vēstnese... // V. Strēlerte. Mans laiks. // Dzejoļu izlase 1937.–1982. – R.: Liesma, 1992. – 170.–183. lpp.; V. Titāne. Burtnieka apvāršņa dzejnieks Vilis Cedriņš. // V. Cedriņš. Mūži un maiņas. – R.: Teātra anekdotes, 1994. – 104.–111. lpp.; M. Čaklais. Uzvarējis starojums. // Velta Toma. Aizejot, atnākot. // Dzejas izlase. – R.: Karogs, 2000. – 5.–20. lpp. u. c.

⁹ K. Zellis. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā (1941. gada jūnijs – decembris). // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi. – R.: LVIA, 2005. – 235.–236. lpp.

¹⁰ Diskutabls ir franču eksistencialista Ž. P. Sartra apgalvojums, ka angažētība esot darbi, nevis vārdi. Domāju, ka tieši vārdi pamudina cilvēku uz darbiem un šo vārdu izteiciem jāapzinās sava teiktā nozīme un sekas.

¹¹ A. Andars. Armija ar gara ieročiem. Šautenes un grāmatas draudzība. // Hallo, Latvija. –1941. – Nr. 7.

¹² Padomju okupācijas gadā tika represēti dzejnieki Alfonss Francis, Leonids Breikšs, Jānis Kalns, Alberts Birzmalnieks u. c.; režīma funkcionāri tika vainoti arī Vija Veldres pašnāvībā.

¹³ Pēc V. Vecgrāvja datiem, 1940.–41. gadā iznāca tikai viens jauns dzejas krājums [V. Luksa "Skarbums"] un nublicējās 5/6 (!?) latviešu dzejnieku. Sk. V. Vecgrāvis. Dzeja hitleriešu okupētajā Latvijā. // Materiāli par literatūru un mākslu Latvijā 1941.–1945. gadā. – R.: Zinātne, 1990. – 25. lpp.; Latviešu literatūras vēsture. 2. sēj. 1918–1945. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 389. lpp.

pieņemami t. s. socreālisma kultūrai,¹⁴ kura dominēja komunistiskajā totalitārisma. Tai pašā laikā bija rakstnieki, kas ar režīmu sadarbojās.

Jau pirmajās vācu okupācijas dienās tika izvirzīts jautājums par tiem literātiem, kuri bija sadarbojušies ar padomju režīmu. "Sarkanās ordas atamanu" slavinātājiem tika ieteikts "izciest Āzijas holeras karantīnu" tik ilgi, kamēr tie nebūs radījuši kaut ko patiesi izcilu – "ne taisnošanos, ne publisku grēku nožēlošanu, bet augstvērtīgus darbus!",¹⁵ t. i., apliecinājuši savu gatavību apdziedāt jaunus laikus.

1941. gadā literatūrkritiķis Kārlis Strauts literātu sadarbībai ar padomju režīmu atklāja gan individuālus (bailes no komunistiem par savu iepriekšējo darbību, eksistences līdzekļu trūkums u. c.), gan sabiedriskas dabas cēloņus, kuru saknes esot meklējamas Ulmaņa režīma kultūras politikā, kas māksliniekus esot mēģinājusi pāraudzināt par publicistiem propagandistiem, "kuru vienīgais uzdevums gan pantos, gan prozā paust pie ministrijas galda izgudrotās paroles un saukļus". Šī atmosfēra esot demoralizējusi literātus, padarot tos pakļāvīgus arī komunistiem.¹⁶ "Nacionālā Zemgale" visus "sasmērējušos" literātus iedalīja trijās daļās: 1) tie bija jaunie literāti, kuri ar jaunās varas protekciju palīdzību bija "nostādīti pārdomības kalngali" (Arvids Grigulis, 1906–1989, Jānis Plaudis, 1903–1952, Rūta Skujiņa, 1907–1964, Anna Sakse, 1905–1981, u. c.), 2) kreisie latviešu literatūras "vecmeistari" ar Andreju Upīti (1877–1970) priekšgalā un 3) komunistu apžilbinātie – Jānis Sudrabkalns (1894–1975) un Aleksandrs Čaks (1901–1950).¹⁷

Pronacistiski noskaņotie, galvenokārt no "Pērkonkrusta" nākušie, autori uzsvēra, ka kultūrā bijuši "indīgie dīgli", kas ir "žīdu pseidokultūras iespaids" un bojājuši latviešu kultūras gaumi. Tādēļ esot jāveido jauna "āriska kultūra".¹⁸ Tomēr šāds viedoklis nebija dominējošais.

Dzejas analīze pati par sevi, protams, nevar sniegt liecības par tās autoru politisko angažētību, tādēļ jāatceras, ka jau vācu okupācijas pirmajos mēnešos daudzi latviešu literāti maizes darbu atrada aviāniecībā, kur politiskās un sabiedriskās aktualitātes atspoguļoja "jaunajam laikam" vajadzīgajā skatījumā. Kaut arī latviešu kultūras darbinieku politiskā angažētība gan padomju, gan vācu okupācijas laikā ir nozīmīga problēma, tomēr uzskatu, ka uz šo jautājumu nevar dot vispārīgas atbildes un katrs šāds intelektuālās kolaborācijas fakts un tā pakāpe ir jāizskata atsevišķi.¹⁹

Uz jautājumu, vai lirikai bija īpaša loma nacistu realizētajā propagandā, nevar atbildēt viennozīmīgi. No vienas puses bija daudz iedarbigāki līdzekļi jaunās pasaules ainas radīšanā. No otras – pazīstamu autoru dzejas darbu publikācijas, kas bija veltītas aktualitātēm vai veicināja "pareizo" uzskatu izplatīšanu, bija apsveicamas, jo tādējādi tika panākta gan uzmanības fokusēšana uz vajadzīgo problemātiku, gan radīta pieeja potenciālajai auditorijai, kas savus uzskatus visbiežāk veidoja, balstoties uz autoritāšu viedokli, gan arī mazināta kritiskās uztveres barjera. Ne velti visās diktatūrās, kurām bija un ir vitāli nozīmīga manipulācija ar sabiedrības apziņu, pastāvēja aizliegtā/nerekomendējamā

¹⁴ Vācu okupācijas laikā "socreālisma" literatūra viennozīmīgi bija nievājama, kas tikusi rakstīta tikai, lai to "varētu saprast žīdu-boļševiku varas viri". Sk. Jānis Rudzītis. Latviešu literatūra atkal kļuvusi brīva. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 2.

¹⁵ Ibid. Šādu "karantīnu izcieta A. Čaks, H. Dorbe, Ē. Ādamsons u. c., tomēr vācu cenzūra pret šādu autoru publicēšanu necēla nekādus iebildumus. Pēc Ž. Unāma domām, tas ticis darīts tādēļ, lai vajadzības gadījumā to izmantotu pret visu tautu un literātiem kopumā, pierādot tās neuzticamību un prokominismu. Sk. Žanis Unāms. Karogs vējā. // Kara laika atmiņas divos sējumos. Pirmais sējums. – [b.i.v.], Latvju grāmata, 1969. – 146. lpp.

¹⁶ Kārlis Strauts. Mūsu literatūras posts un novēršana. // Tēvija. – 1941. – 22. augusts.

¹⁷ A. V. (A. Vilde?) Literatūra padomju varas laikā. // Nacionālā Zemgale. – 1941. – 12. jūlijs.

¹⁸ Jaunais gars mūsu literatūrā, zinātnē un mākslā. // Tālavietis. – 1941. – 4. septembris.

¹⁹ Daudzi literāti pēc padomju režīma uzliktajiem ierobežojumiem, iespējams, ieņēma antikomunistisku pozīciju, ko šodienas skatījumā grūti norobežot no provāciskās.

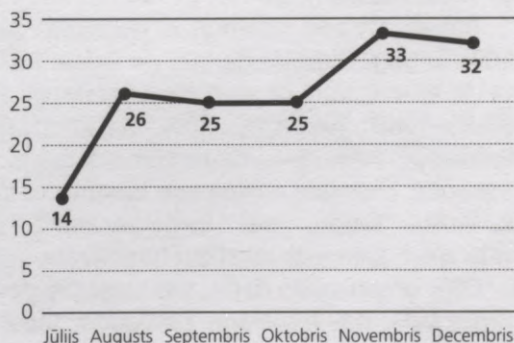
literatūra, bet, izmantojot liriskas popularitāti, to veiksmīgi varēja lietot propagandas nolūkos, lai vērstu cilvēku uzmanību uz kādu jautājumu vai palīdzētu veidot vajadzīgo propagandas fonu.

Tādēļ "gara darbiniekiem" jaunais režīms nosprauda arī uzdevumus, norādot, ka mūsu intelīģences tradīcijas arvien ir bijušas āriskas, jo arī tautai neesot mazvērtīgo asiņu piejaukuma. Latviešu intelīģences ideālistiem, kuri "izprot pašreizējo savas tautas un arī Eiropas jauno politisko stāvokli [izcēlums – K. Z.], tiešām vairs nav jābažijas, ka tiem nebūtu vietas un svabadības tās lielvalsts paspārnē, kura par augstāko ētisko pavēli uzskata savas personības pakļaušanu vispārējam labumam".²⁰ Tādēļ arī latviešu dzejnieks tika iepazīstināts ar jaunās vācu nacionālās dzejas meistariem, kuri, kalpojot savai tautai, esot vācu asins, gara un likteņa kopības izteicēji.²¹ Piemērs, uz ko tīkties, tika nosprausts, lai latviešu literātam arī būtu skaidrs, ka "nav nekādu nākotnes ideālu un garīgas evolūcijas, [...] kā tikai caur tautu un nāciju".²²

Vācu okupācijas varas nostāju labi raksturo toreizējā Latvijas Valsts bibliotēkas vadītāja Žaņa Unāma (1902–1989) saruna 1941. gada rudenī ar Ostlandes propagandas nodaļas vadītāju G. Dresleru par grāmatu izdošanas jautājumiem, kurā Dreslers norāda, ka grāmatām "jābūt tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretim Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār".²³ Jau 1941. gada beigās Zemes pašpārvaldes (*Landeselbstverwaltung*) Mākslas un kultūras lietu direkcija saņēma toreiz vienīgās izdevniecības "Latvju grāmata" plānoto izdevumu sarakstu, kurā bija deklarēti pāri par simts izdevumiem, tai skaitā arī dzejoļu krājumi.²⁴

Lai mēģinātu rekonstruēt pēc iespējas pilnīgāku ainu, kas valdīja periodikā publicētajā latviešu lirikā 1941. gada otrajā pusē, izmantošu lielākajā dienas laikrakstā "Tēvija" publicēto latviešu autoru darbu struktūranalīzi. Avota izvēle pamatojama ar šādiem faktoriem:

- pirmkārt, tas bija lielākais un lasītākais laikraksts latviešu valodā nacistu okupētajā Latvijā, ko var uzskatīt par neformālu oficiozu, kurš noteica toni tā laika avīžniecībā;²⁵
- otrkārt, tieši "Tēvija" sāka izdot literāro pielikumu "Zile",²⁶ kas vēlāk pārvērtās par regulāru nodaļu "Literatūra un Māksla" sestdienas numuros;
- treškārt, laikraksts galvenokārt publicēja jaunus darbus, kas dažādu iemeslu dēļ nebija iespējams provinces izdevumiem;

1. diagramma. Laikrakstā "Tēvija" publicēto dzejdarbu dinamika.

²⁰ Gara darbiniekiem. // Zile. Tēvijas literārais pielikums. – 1941. – 5. septembris.

²¹ Priv. doc. K. Plukšs. Jaunās nacionālās vācu dzejas attīstība. // Tēvija. – 1941. – 23.–25. oktobris.; Sk. arī Doc. Kārlis Plukšs. Jaunās nacionālās domas celmlauži vācu literatūrā. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 5.–6.

²² K. Z. Rakstnieks šajā laikā. // Tēvija. –1941. – 15. novembris.

²³ Žanis Unāms. Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. Pirmais sējums. – [b.i.v.], Latvju grāmata, 1969. – 130. lpp.

²⁴ LVVA, P-948 f., 1. apr., 38. l., 204. lp.

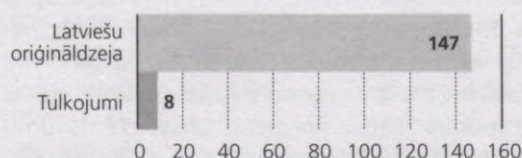
²⁵ Avota formālās kritikas jautājumi skarti rakstos: D. Oļehnovičs, K. Zellis. Laikraksta "Tēvija" karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis. (1941–1945). // Latvijas Vēsture. –2005. – Nr. 1.; K. Зеллис, Д. Олехнович. Карикатура в газете "Тевия" 1941–1945 г. г.: некоторые вопросы источниковедческой критики. // Даугавпилс Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. – 2005. – Nr. 7.

²⁶ No 1941. g. 29. augusta līdz 19. septembrim kopā iznāca četri pielikumi sestdienas numuriem. Redaktors – Kārlis Strauts.

- ceturtkārt, tieši "Tēvijā" 1941. gada jūlijā–decembrī tika publicēts vislielākais dzejoļu skaits – 155 vienības jeb vidēji viens liriskas darbs katrā numurā, ar pieaugošu dinamiku (sk. 1. diagrammu);
- piektkārt, "Tēvijā" publicētos dzejoļus nereti pārpublicēja arī provinces prese;
- sestkārt, publicētās dzejas tematika un emocionālais spektrs, kā redzēsim, ir līdzīgs arī citos preses izdevumos.

Pirms rezultātu analīzes jāpaskaidro, kas ir liriskas vienība jeb dzejas teksts. Analizēti tika visi darbi, kam piemīt liriskai raksturīgie izteiksmes līdzekļi un struktūra un kas nav kāda cita, visbiežāk episka, teksta sastāvdaļa jeb, citiem vārdiem runājot, darbs ir patstāvīga vienība.

No visiem "Tēvijā" publicētajiem darbiem 94,8% (147) bija latviešu autoru radīti (sk. 2. diagrammu). No astoņiem tulkotajiem darbiem seši bija vācu autoru radīti – divi Hansa Karosas,²⁷ divi Rainera Marijas Rilkes,²⁸ viens Ervina G. Kolbenheiera,²⁹ viens Hermana Lēnsa³⁰ darbs, kā arī A. H. Hofmaņa fon Falerslebena "Deutschland, Deutschland über alles"³¹ un viens lietuviešu dzejas klasiķa Kristijona Donelaiša³² darbs.

2. diagramma. Laikrakstā "Tēvijs" publicētās dzejas autorpiederība.

publicēti Mirdzai Čuibei (1917–), Austrai Dālei (1892–1972), Andrejam Eglītim (1912–2006) un Aīdai Niedrai (1899–1972), bet citu autoru darbi laikrakstā parādījās retāk.³³

Tēmas izstrādē nozīmīgs ir jautājums par darbu tapšanas laiku. Visus publicētos latviešu oriģināldzejas darbus var iedalīt trijās grupās (sk. 3. diagrammu). Pirmo grupu veido autori, kuri savus darbus sarakstīja pirms 1940. gada. Šeit minamas E. Virzas (1883–1940), Andreja Pumpura (1841–1902), Antona Tullija (1851–1909) un Kārļa Jēkabsona (1879–1946) darbu publikācijas. Šo darbu publicēšana saistāma ar diviem iemesliem: 1) tie labi atbilda tam laikam raksturīgajam noskaņojumam presē (piemēram, E. Virzas "Karogs" vai "Baiga vasara"³⁴); 2) tie tika publicēti papildus dzejniekiem veltītajiem piemiņas rakstiem (piemēram, A. Pumpura "Lāčplēša" fragmenti).

Otro grupu veido darbi, kas sarakstīti padomju okupācijas laikā. Šo darbu sarakstīšanas laiku nav iespējams pārbaudīt, tādēļ šajā grupā iekļauti visi tie darbi, kuriem

No latviešu autoriem visvairāk publicētais bija Kārlis Skalbe (1879–1945) ar desmit dzejoļiem. Viņam seko Veronika Strēlerte (1912–) (7 dzejoļi), Jānis Medenis (1903–1961) (6 dzejoļi), Vilis Cedriņš (1914–1946) (6 dzejoļi), Paulīna Bārda (1890–1983) (6 dzejoļi), Zinaida Lazda (1902–1957) un Elza Stērste (1885–1976) (5 dzejoļi). Četri dzejoļi

²⁷ Hanss Karosa (*Hans Carossa*; 1878–1956) tika uzskatīts par vienu no izcilākajiem "tautiskajiem" (*volkhafte*) dzejniekiem Trešajā reihā. D. Strothmann. *Nationalsozialistische Literaturpolitik*. – Bonn, 1960. – S. 91–92.

²⁸ Rainers Marija Rilke (*Rainer Maria Rilke*; 1875–1926), austriešu rakstnieks un dzejnieks.

²⁹ Ervins Gvido Kolbenheiers (*Erwin Guido Kolbenheyer*; 1878–1962); vācu dzejnieks un kultūrfilozofs.

³⁰ Hermanis Lēns (*Hermann Löns*; 1866–1914), vācu dzejnieks.

³¹ Augusts Heinrihs Hofmanis fon Falerslebena (*August Heinrich Hoffmann von Fallersleben*; 1798–1874), vācu dzejnieks, Vācijas himnas "Deutschland, Deutschland über alles" (1871–1945) autors.

³² Kristijonas Donelaitis (1714–1780), lietuviešu dzejnieks.

³³ Šie rādītāji neliecina par dzejnieku produktivitāti vai popularitāti. Piemēram, Augustam Brocim "Tēvijā" tika publicēts tikai viens darbs; savukārt "Nacionālajā Zemgalē", bet vēlāk "Zemgalē", kuru līdzstrādnieks bija dzejnieks, viņa darbi tika publicēti regulāri.

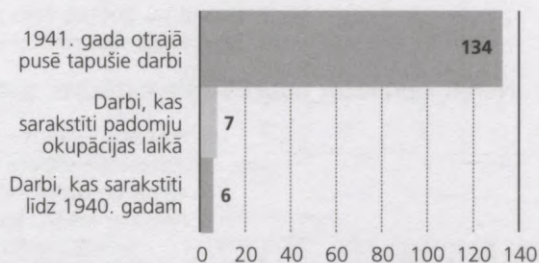
³⁴ Interesanti, ka E. Virzas dzejoļi tika publicēti okupācijas sākumperiodā, bet vēlāk, iespējams, kā Ulmaņa režīma simbola liriskā, viņa dzeja bija pārāk neērta jaunajam laikam, kas sludināja tā nolīgumu. 1942. g. 28. februārī "Tēvijs" atkārtoti publicē dzejoļi "Baiga vasara" un velta piemiņas rakstu dzejniekam. Savā ziņā tas apliecina izmaiņas vācu attieksmē pret latviešiem, kuri bija nepieciešami darba dienestam un brīvprātīgo vienībām.

laikrakstā tika minēts to tapšanas laiks. Tas, protams, garantēja darbam lielāku uzmanību kā iepriekš aizliegtajam auglim, tomēr pastāv varbūtība, ka daži literāti to mēģināja izmantot arī savu akciju celšanai, jaunaļiem darbiem pierakstot agrāku tapšanas laiku,³⁵ Šādas šaubas nerada padomju režīma represēto A. Birmalnieka un J. Kalna dzejas, kas ņemtas no atstātajiem manuskriptiem.

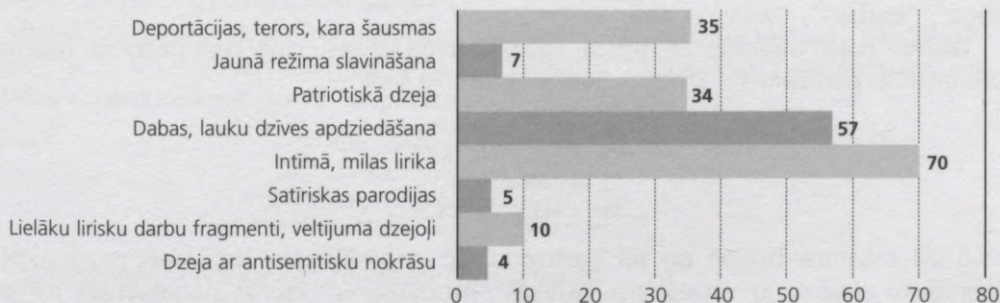
Trešo – lielāko – grupu (90,5%; 134 vienības) veido darbi, kas sarakstīti jau pēc vācu armijas ienākšanas.

Kādas tēmas dzejnieki skāra savā dzejā 1941. gada otrajā pusē? Nosacīti dzejas tematiku varētu iedalīt astoņās grupās, kas savstarpēji var pārklāties – viens dzejas darbs var atrasties divās vai pat trīs pozīcijās. Kā atzīst krievu semiotiķis Jurijs Lotmans, poētiskais teksts ir īpašā veidā organizēta valoda, kurā tiek izmantoti vārdi, vienkāršas leksikas vienības, ko var atrast vārdnīcā. Tajā pašā laikā vārds var nebūt identisks sev, bet būt "lielāks" jeb ietilpīgāks nekā parastajā valodā.³⁶ Tādēļ poētiskajos tekstos izmantojamie līdzekļi (metaforas, hiperbolas u. c.) neļauj daļu dzejas tekstu ierindot tikai vienā kategorijā.

Pirmo tematisko loku veido tie dzejas darbi, kuros atspoguļots padomju okupācijas režīma veiktais terors, deportācijas jeb t. s. "baigais gads". Šis noskaņas labi saderas ar presē tolaik veikto padomju okupācijas režīma dēmonizācijas procesu ar visiem iespējamajiem šausmu propagandas līdzekļiem. "Tēvijā" šī tēma tika atspoguļota 23,8% (35 vienības) dzejoļu.

3. diagramma. Publicētās dzejas sarakstīšanas laiks.

4. diagramma. Publicēto darbu tematika.

Īpaša loma šai sakarā bija Edvarda Virzas 1939. gada decembrī uzrakstītajam dzejolim "Baiga vasara", kuru publicēja lielākā daļa laikrakstu un kura rindas: "Vējš miglu sarkanu pār laukiem dzīs / Bez laika kokiem augļi nokritis, / Par nastu būs, kas ir, un tas, kā nava," daudziem šķitušas praviētiskas. Pēc Valmieras laikraksta "Tālavietis" apgalvojuma, tās vai katrs latviešu patriots esot nēsājis kabatā, mašīnrakstā pavairotas.³⁷

³⁵ Jāatzīmē, ka provinces presē šādu darbu bija krietni vairāk.

³⁶ Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – СПб., 1996. – С. 56.

³⁷ Piemēram, "Talsu Vārdā", komentējot Virzas dzejoļi, rakstītājs sava sprieduma apstiprinājumam esot minējis "žīda Sigmunda Freida psihoanalīzes mācību, kaut gan ar židisko seksualismu un kaitīgām tendencēm pilnā grāmata izņemta no apgrozības", 1941. g. 11. decembrī rakstīja Mākslas un kultūras lietu departamenta preses un literatūras daļas recenzenti. Sk. LVVA, P-427. f., 1. apr., 1. l., 6. lp.; Ed. Virza. Baigā [sic!] vasara//Tālavietis. – 1941. – 12. augusts; "Tēvijā" dzejoļis tika publicēts 9. augustā.

Sevišķi liela nozīme dzejā tiek pievērsta 1941. gada jūnijā notikušajām deportācijām. Tā J. Miesnieks (1903–1989) dramatiski apraksta rītu pēc notikušajām izvešanām:

Līdz kājai vajā durvis zemei istabai,
Un asins pil, rau, mūsu palodai,
Nevienas dvēseles te dzīvas jau no rīta.
Suns nošauts pagalmā, gul' mircis asinis,
Nekad tas gotiņas vairs neganis;
Šķiet klusā sēta mošķu izvandīta.³⁸

Nereti, aprakstot notikušās deportācijas, autori izmanto arī kristietības simbolus:

Pusnakts – lietus – vēji salti...
Aizrestotie ešeloni –
Asinis un dzelzi kalti,
Apvīti ar ērkšķu kroni.³⁹

Aīda Niedra dzejoļi "Apcietināšanas naktī" aizvesto mokas salīdzina ar Kristus ciešanām.⁴⁰ Arī Kārlis Skalbe dzejoļi "Mocekļi" raksta līdzīgā noskaņojumā:

Daudz mocekļu bija izredzētu
Tev, mana mazā tēvija.
.....
Zied balti visas ceļa malas, ik soli ceļos nomestos ...
Še gribētos man klusi lūgties,
Lai Dieva roka sargā tos!⁴¹

Dzejā līdzīgi kā visās tā laika avīzēs bieži sastopamajos rakstos parādās arī tendences dēmonizēt padomju režīmu, kur "bende sarkanais vēl kāudzē liķus krauj"⁴², un "tik Kremli, kas barbaru dzīrām posts, / ar hiēnām liksmojas šakāls",⁴³ un "Dod piena vietā indi bērnām: Žid!"⁴⁴. Bieži izmantotas metaforas un epiteti: "aziātu ordas", "sarkanais rēgs", "barbari", "velni" u. tml.

Dažreiz presē parādījās arī dzejoļi, kas bija veltīti latviešu cīņai pret padomju režīmu jeb latviešu partizāniem, kurus A. Kvālis aprakstīja šādi:

Pa zvēru pēdām klistot,
Kā zibens dzēla skats:
Jo, ienaidnieku nīstot,
Tam nekļūdījās acs.⁴⁵

Šāda rakstura dzejoļi un arī partizānu cīņu apraksti jau drīz vien pazuda no laikrakstu slejām, jo vācieši par Latvijas "atbrīvošanu" laurus negatavojās ne ar vienu dalīt.⁴⁶

Kā otru tematisko loku var izdalīt dzejas darbus ar augstu politiskās angažētības pakāpi, apdzejojot "jaunos laikus" vai pateicoties vācu armijai par "atbrīvošanu". Šāds noskaņojums atrodams tikai 4,7% (7) latviešu autoru darbos, un šādi darbi ir raksturīgi tikai pirmo okupācijas mēnešu dzejā, lai vēlāk nozustu no laikraksta lapām (sk. 5. diagrammu).

³⁸ Jonāss Miesnieks. 1941. gada 14. jūnija rīts. // Tēvija. – 1941. – 21. jūlijs.

³⁹ Elza Kezbera. Grūtā naktī. // Tēvija. – 1941. – 1. septembris.

⁴⁰ Aīda Niedra. Apcietināšanas naktī. // Tēvija. – 1941. – 14. jūlijs.

⁴¹ Kārlis Skalbe. Mocekļi. // Tēvija. – 1941. – 23. septembris.

⁴² Ē. Raisters. 1941. gada Jāņa nakts. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 16.

⁴³ Pēteris Iklāvs. Drausmu balāde. // Neatkarīgā Zemgale. – 1941. – 15. augusts.

⁴⁴ Zinaida Lazda. Baigas dienas. // Tēvija. – 1941. – 13. novembris.

⁴⁵ Alfrēds Kvālis. Latviešu partizāns. // Tēvija. – 1941. – 25. augusts.

⁴⁶ Sk. OKW operatīvā štāba priekšnieka A. Jodla norādījumus par propagandas izmantošanu "Barbarosas" variantā. // Latvijas suverenitātes ideja liktengrīžos. Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945. – R.: Zinātne, 1990. – 31.–32. lpp.

Tēma	Mēnesis					
	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Deportācijas, terors, kara šausmas	6	7	7	5	4	6
Jaunā (nacistu) režīma slavināšana	3	3	1	0	0	0
Patriotiskā dzeja	7	9	7	3	4	4
Dabas, lauku dzīves apdziedāšana	1	6	5	13	17	15
Intīmā, milas lirika	0	8	15	10	21	16
Satīriskas parodijas	5	0	0	0	0	0
Lielāku lirisku darbu fragmenti, veltījuma dzejoļi	0	0	2	1	3	4
Dzeja ar antisemitisku nokrāsu	3	0	0	0	1	0

5. diagramma. Lirikas tēmu dinamika.

Jonāss Miesnieks "atbrīvošanu" parāda alegoriski: "Varonīgs jātnieks, spārnotā zirgā, / Redzu, tur izglābj māsu no posta", lai "āriskās tautas māsiņa jaukā" var atkal līgot "āriešu tautu āriskā saimē."⁴⁷ Savukārt Andrejs Eglītis "Hallo, Latvija" slejās aicina:

Jel celies, latvju tauta –
No dūmiem debess tīrs.
Šo zemi atbrīvojis
Tev vācu karavīrs.⁴⁸

Vāciju uzskatīja ne tikai kā atbrīvotāju no komunistiskā terora, bet arī par literārā gara atbrīvotāju, lai varētu būt par "neliekuļotu tautas dvēseles tulku un par savas tautas dabīgo pārstāvi jaunās, topošās Eiropas priekšā".⁴⁹ Tādēļ Vācija raksturota kā "jauna atdzimšanas kultūras procesa" vai "atmodas" atnesēja. Kā raksta dzejnieks Augusts Brocis (1912–1942): "Šo pavasari, šo balvu, ko Vadonis pasniedzis mums visiem, pareizi jāizprot un jābūt gataviem viņu saņemt."⁵⁰

Dzejā ļoti spēcīgi akcentēti pretpoli – "tumšais", "drūmais", "bargais" vai "asiņainais" gads un "jaunais laikmets", kad, Ē. Raistera (1888–1967) vārdiem runājot, "Vācu zobens kad liek jaunai Eiropai dzimt."⁵¹ Bet Latvijai:

Kūp pagātne uz sātiem,
Gads drūmais nakti grimst –
Caur lielgabalu dārdiem
Jauns laikmets latviem dzimst.⁵²

Alfrēds Kvālis "Nacionālās Zemgales" slejās raksta:

Pret dienu ilgoto un savu
Nu atkal mūsu karogs skrej:
Kad vācu zobens, cirzdam slavu,
let pāri visai pasaulei.⁵³

⁴⁷ Jonāss Miesnieks. Dzimtene. // Tēvija. – 1941. – 10. septembris.

⁴⁸ Andrejs Eglītis. Pirmais jūlijs. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 1.

⁴⁹ Kārlis Strauts. Mūsu literatūras posts un novēršana. // Tēvija. – 1941. – 22. augusts.

⁵⁰ Augusts Brocis. Būsim gatavi. // Nacionālā Zemgale. – 1941. – 19. jūlijs.

⁵¹ Ēriks Raisters. Latvijas spožums. // Tēvija. – 1941. – 11. jūlijs.

⁵² Ēriks Raisters. Mums dzīve jāuzceļ. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 2; līdzīgi Ē. Raisters. 1941. gada Jāņa nakts. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 16.

⁵³ Alfrēds Kvālis. Karogs. // Nacionālā Zemgale. – 1941. – 9. augusts. Līdzīgi sk. Ludvigs Riba. Himna uzvarai. // Nacionālā Zemgale. – 1941. – 12. jūlijs.

Pārsteidzoši, bet praktiski nav atrodamas slavas dziesmas Ādolfam Hitleram kā "latviešu tautas atbrīvotājam". Izņēmums ir Ērika Raistera dzejolis "Varenais laiks", kurā autors pateicībā min arī Vācijas fīreru:

Pauž dziļu prieku Latvija tam vīram,
Kas soģis neprātam un žīdu šausmām ir
Šai laikā varenā, zem debesīm kad tīrām
Viņš gaišu nākamību mūsu zemei šķir.⁵⁴

Kā trešo tēmu loku iespējams izdalīt nacionāli patriotisko dzeju, kurā tiek operēts ar simboliem "Latvija", "tauta", "mūsu (jeb sarkanbaltsarkanais) karogs", "tēvu zeme" utt., jeb dzeju, kurā šie simboli tika šifrēti ar dažādu tēlu palīdzību. Piemēram, 1941. gada 18. novembrī, kad Latvijas neatkarības pasludināšanas dienas pieminēšana bija vairāk nekā ķecerīga, "Tēvija" atļāvās publicēt Aīdas Niedras dzejoli "Mātei",⁵⁵ kurā tautas cerības tika parādītas ar mātes tēla palīdzību.⁵⁶

Patriotiskās tēmas caurvij 23,1% publicētās dzejas, ar lielāku intensitātes devu okupācijas pirmajos mēnešos (sk. 4. un 5. diagrammu). Tēmas intensitātes kritumu iespējams skaidrot ar vācu politiku latviešu nacionālisma apkarošanā okupācijas sākumposmā.

Sākotnēji patriotiskajiem dzejoļiem ir cieša saite ar "jauno laiku" slavināšanu: parādās optimisma pilna dzeja, kurā tiek sprauti diži mērķi un uzdevumi, kas saistīti ar propagandēto Latvijas "jauncelsmi". Mirdza Bendrupe (1910–1995) raksta:

Šodien ne raudāt, ne dusēt, skaitīt un pieminēt rētas,
Lielāks par sūpēm šis laiks, laikam šim rūdīt, ne lauzt,
Kapiem, kur dus mūsu mīļie, ienaida postītām sētām,
Pāri kā milzis tas iet skaidrākus apvāršņus spraut.⁵⁷

Vai arī:

Neskaties sevī, sev no šī mirkļa lepnu un jaunu sirdsdedzi jemi:
Nepaiet secen nekoptom laukam, neatraut roku, neaizliegt sirdi,
Pūliņos grūtos, ilgos un klusos nākotnes slavai uzpost šo zemi.⁵⁸

Savukārt Jānis Veselis (1896–1962) piebalso:

Dimdošā, dunošā gaisa telpā,
Varenā, rosmīgā likteņu elpā
Plūsti un aizplūsti, latviešu gars!
Ilgī tu šķīti visiem kā ēna,
Sapņi un pasaku pasaule lēna,
Nu reiz tu dzirksti kā zibeņa stars.⁵⁹

Šāda rakstura dzejoļu parādīšanās 1941. gada vasarā var liecināt par to, ka daļa sabiedrības šo varas maiņu uztvēra kā patiesu atbrīvošanu un jauncelsmi. Tomēr jau drīz vien dzejā parādījās aizvien pesimistiskāki toņi.

Ceturtais tēmu loks ietver dabas un lauku dzīves apdziedāšanu. Dzejā bieži vien tiek izmantoti dabas motīvi, kas var kalpot gan kā tēmu pastiprinošs, gan simbolisks faktors. Šāda tematika ir rodama 38,7% darbu (sk. 4. diagrammu), tomēr viennozīmīgus

⁵⁴ Ēriks Raisters (ar pseidonīmu Pēteris Palepe). Varenais laiks. // Tēvija. – 1941. – 7. jūlijs.

⁵⁵ Aīda Niedra. Mātei. // Tēvija. – 1941. – 18. novembris.

⁵⁶ Līdzīgi paņēmieni izmantoti J. Medeņa dzejoli "Mātes meklētāji." Sk. Tēvija. – 1941. – 11. decembris.

⁵⁷ Mirdza Bendrupe. Šodien. // Hallo, Latvija. – 1941. – Nr. 3.

⁵⁸ Mirdza Bendrupe. Neskaties sevī. // Tēvija. – 1941. – 2. augusts.

⁵⁹ Jānis Veselis. Latviešu gars. // Tēvija. – 1941. – 26. augusts.

secinājumus tāpēc nevar izdarīt. Tā, piemēram, 1941. gada rudenī presē publicēti ļoti daudz darbu, kas slavina zemkopja darbu un ražas svētību.⁶⁰ Iespējams, varētu apgalvot, ka tas bija propagandas inspirētās darba un ražas novākšanas kampaņas iespaidā, taču šādi motīvi bija raksturīgi arī 30. gadu latviešu dzejai. Savukārt šāda rakstura dinamikas pieaugums gada nogalē (sk. 5. diagrammu) liecina gan par autoru pievēršanos politiski nedeterminētām tēmām, gan vienkārši par gadskārtu maiņas un gadskārtu svētku (Mārtiņdiena, Ziemassvētki u. c.) apdziedāšanu.

Kā piektā grupa jāizdala cilvēku intīmo pārdzīvojumu un mīlas lirika, kas sastopama 47,6% (70) darbu. Vispārcilvēcisko un dvēselisko pārdzīvojumu tēma ir dominējoša jebkurā laikā un, iespējams, tās ekspluatācija ir arī patiesais dzejas uzdevums. Tomēr šķiet, ka šajos dzejoļos dominē pesimistiski toņi vai pat nolemtība – maz ir dzīvespriecīgu darbu. To varētu skaidrot gan ar vilšanos vācu okupācijas režīma piekoptajā politikā, gan ar kara laika grūtajiem apstākļiem, kam apstiprinājumu var gūt, paskatoties uz tās dinamiskajiem rādītājiem (sk. 5. diagrammu). Intīma rakstura dzeja sāk dominēt septembrī, kad savas pozīcijas zaudē politiski konotētā un patriotiskā dzeja.

Interesanti, ka daudzi laikraksti publicēja parodijas dzejas formā, kurās izsmiets padomju okupācijas gados notikušais. "Tēvijā" šādu sacerējumu skaits sasniedza 3,4%, un tie bija raksturīgi tikai jūlija mēnesim (sk. 4. un 5. diagrammu), bet provinces presē ilgāk. Lielākā daļa no šādiem sacerējumiem bija anonīmi, kā arī parodijas par slaveniem šlageriem vai dzejoļiem. Tā Aspazijas dzejolis "Pasaciņa" "Tēvijā" versijā skan šādi:

Siki, mazi cilvēciņi
let pa ielu zaldātiņi,
Ātri, ātri steidzas viņi,
Kājās mūsu zābacīni –
Un kad Jāņu dienas beidzas,
Viņiem projām jāizsteidzas...
let un iet un neapstājas,
Mūsu zemē nav tiem mājas.⁶¹

Garozas dziesma no kinofilmas "Zvejnieka dēls" ieguva citus vārdus, pārtopot par "Dziesmiņu par Kremļa žīdiem",⁶² "Pie dzintara jūras" pārtapa par "Latviešu boļševiku likteni Krievijā"⁶³ utt. Domājams, ka šādu parodiju parādīšanās bija saistīta, lai tautas apziņā pagājušo okupācijas laiku padarītu smieklīgu; to papildināja karikatūru un anekdošu birums no laikrakstu lappusēm. Tādējādi veiksmīgi varēja padarīt smieklīgu padomju režīmu arī tiem slāņiem, kas tam simpatizēja. Anonimitātei savukārt vajadzēja radīt ilūziju, ka tie ir tautas sacerēti.⁶⁴

Gan dēmonizējot, gan izsmejot dzeja palīdzēja radīt vajadzīgo priekšstatu jeb, Valda Mežezera (1910–1982) vārdiem runājot:

Un visa tauta ciešot nīda tumšo varu,
Cik dziļi ienīst latvietis vien var.⁶⁵

Kā septītā tematiskā grupa 1941. gadā publicētajā lirikā jāizdala darbi, kas bija lielāku liroepisku darbu fragmenti vai arī veltījuma dzejoļi. To publikācija lielākoties

⁶⁰ Elza Stērste. Rudzu ziedēšana. // Tēvija. – 1941. – 22. jūlijs; Austra Dāle. Rudzu lauks. // Tēvija. – 1941. – 8. augusts u. c.

⁶¹ Aizgājēji. // Tēvija. – 1941. – 5. jūlijs.

⁶² Dziesmiņa par Kremļa žīdiem. // Tēvija. – 1941. – 19. jūlijs.

⁶³ Latviešu boļševiku liktenis Krievijā. // Kurzemes Vārds. – 1941. – 22. augusts.

⁶⁴ Piemēram, "Varen plaša mana zeme dzimtā" parodija "Dziesma par Stalina dzimteni" tika norādīts, ka to sacerējuši latviešu karavīri. Sk. Tēvija. – 1941. – 12. jūlijs.

⁶⁵ Valdis Mežezers. 1940. gada vasara. // Nacionālā Zemgale. – 1941. – 16. augusts.

izskaidrojama ar A. Pumpura, A. Brigaderes, S. Botičelli vai V. A. Mocarta atceres dienām. Tā kā šādu darbu ir maz, tad atturēšos izdarīt kādus vispārīgumus.

Visbeidzot – nozīmīga nacistu propagandas kategorija bija antisemitisms, taču jāatzīst, ka latviešu dzejnieki 1941. gadā, kad antisemitiskā propagandas kampaņa bija visspēcīgākā, šai tēmai praktiski nav pieskārušies.⁶⁶ Tā "Tēvijā" publicētajos darbos antisemitiskais motīvs tika konstatēts tikai četros dzejoļos (2,7%), no kuriem divas bija anonīmas, zemas kvalitātes parodijas⁶⁷ (sk. 4. diagrammu).

Dažus dzejoļus neviennozīmīgus padarīja nevis to saturs, bet gan vērtējums vispārējā laikraksta kontekstā. Piemēram, Austras Dāles dzejolī "Vainags":

Zied tautas, dzied no gara,
Kas tālu senču dots,
Kā plaukums sena zara,
Sensaules izmargots.

.....
Tas dzimst no mūsu dabas,
To mūsu darbi kopj, –
No senču sēklas labas
Gaišs tautai vainags top.⁶⁸

Dzejolī nekas neliecina par antisemitismu, bet, ja ņem vērā, ka šis dzejolis tika publicēts saistībā ar kara komandantūras noteikumiem Rīgas ebrejiem, aina kļūst citādāka. Vai tajā būtu vainojams autors, avīzes redaktors vai mūsu šodienas vēsturiskuma izpratne? Tomēr dzejā rasistiskais moments, izņemot dažus dzejoļus, praktiski neparādās ne 1941. gadā, ne arī vēlāk, un arī nedaudzie dzejojumi vairāk vērtējami kā naivtātes paraugs, nevis kareivīga rasisma piemērs.

Lai atbildētu uz jautājumu, kādas noskaņas dominēja 1941. gada otrajā pusē publicētajā dzejā, nepieciešams izvērtēt darbus, vadoties pēc to emocionālā piesātinājuma sloga. Lai to izdarītu, katrs darbs tika novērtēts no -3 līdz +3, vadoties gan pēc darba sižetiskās līnijas, gan pēc tajā izmantotajiem simboliem:

- +3 – patosa un optimisma pilns darbs ar izteiktu dinamiku, kurā dominē simboli "uzvara", "prieks", "gaiša nākotne", "brīvība", "uzlecoša saule" utt.;
- +2 – optimistisks, emocionāli pozitīvi tendēts darbs bez hiperbolizējumiem;
- +1 – darbs, kurā ieskanas gan optimistiskas, gan pesimistiskas noskaņas, bet darba sižetā un simbolos dominē pozitīvais;
- 0 – principā vērtēšanā netika izmantots, jo jebkurā literārā darbā emocionālais lādiņš ir klātesošs;
- 1 – darbs, kurā var sastapt gan drūmas, gan dzīvespriečīgas noskaņas, bet darba sižets un izmantojamo simbolu biežums vairāk tendēts pesimistiski;
- 2 – sakāpināti dramatisks darbs, kurā izmantotajā simbolikā dominē drūmie toņi;
- 3 – darbi, kurus caurauž nolemtība un bezcerīgums; bieži izmantoti vārdi – "nāve", "iznīcība", "zaudējums", "šausmas", "vientulība", "ciešanas" utt

Emocionālā piesātinājuma slogs tika aprēķināts pēc formulas:

$$K = \frac{(X_1 + X_2 + \dots + X_n)}{N}$$

⁶⁶ Vēlākos okupācijas gados parādījās daži rasistiski neviennozīmīgi dzejoli, bet arī tos par klaji antisemitiskiem nevarētu saukt.

⁶⁷ No literātu darbiem – P. Palepe (E. Raisters). Varenais laiks. // Tēvija. – 1941. – 7. jūlijs; Z. Lazda. Baigas dienas. // Tēvija. – 1941. – 13. novembris.

⁶⁸ Austras Dāle. Vainags. // Tēvija. – 1941. – 18. augusts.

K – emocionālā piesātinājuma sloks;
 X – lirikas vienības emocionālā noskaņojuma vērtība (+3.....-3);
 N – lirikas vienību summa.

legūtie rezultāti labi parāda noskaņojuma dinamiku dzejā (sk. 6. diagrammu), kas ir regresējošs un savu zemāko līmeni sasniedz novembrī. Tas varētu liecināt arī par vispārējā sabiedrības noskaņojuma krišanos, par ko liecina citi avoti. 1941. gada 23. oktobrī Ostlandes abvēra daļas ziņojumā par noskaņojumu tiek atzīmēts, ka "daudzu latviešu aprindu sajūsma, kas šā gada jūlijā vēl bija pilnīgi patiesa, augustā jau sāka lielā mērā atslābt, septembrī bija vēl sliktāk un šajās oktobra nedēļās tā ir devusi vietu zināmam pesimismam" pret jauno režīmu.⁶⁹

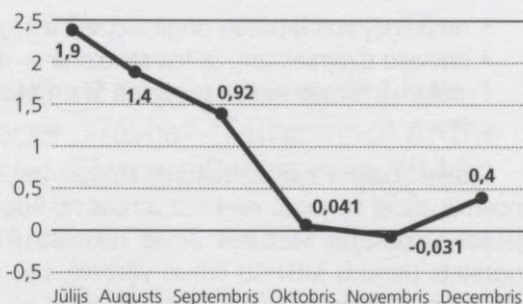
Noskaņojuma regresiju var skaidrot ar vairākiem faktoriem, no kuriem kā būtiskākie jāmin neskaidrība par tālāko likteni, vilšanās vācu politikas attieksmē pret Latvijas valstiskumu, nacistu realizētā represīvā politika, kā arī strauji pieaugošās saimnieciskās grūtības.

Savukārt decembrī rādītāji uzrāda progresu, taču tas izskaidrojams ar dzejas darbiem, kas bija veltīti ziemai un Ziemassvētku tematikai, bet, domāju, nebūt neliecina par krasām izmaiņām sabiedrības noskaņojumā.⁷⁰ Šo stāvokli labi raksturo P. Bārdas vārdi:

Liegi, liegi lido sniegi
 Vidū bēdu dienu grūtu,
 Nonesdami debess gaismu,
 Lai mums vieglāk, gaišāk kļūtu.⁷¹

legūto rezultātu objektivizācijai būtu nepieciešama arī latviešu dzejas emocionālās slodzes analīze un tematiskais piesātinājums "miera laika" apstākļos, kas varētu liecināt par dominējošām noskaņām latviešu dzejā, nepieļaujot spekulatīvus apgalvojumus. Tomēr jau tagad var izdarīt virkni secinājumu par doto tēmu:

- dzejas analīze var tikt izmantota vēsturiskā fona rekonstrukcijā, jo, neskatoties pat uz cenzūru, tā spēj skart to problēmu loku, kas tajā laikā nodarbināja cilvēku prātus;
- tā kā dzeja lielākoties radīta mirkļa iespaidā, tā spēj parādīt noskaņojuma dinamiku noteiktā laikā;
- vācu okupācijas sākumposma dzeja apstiprina pieņēmumu, ka vācu armijas ienākšana tika uztverta kā atbrīvošana, kas, domājams, nebija propagandas nopelns, bet iepriekšējā gada pieredze, ko savukārt nekautrējās izmantot vācu propaganda; to apstiprina arī nacionāli patriotiskie motīvi, kas ieskanas šā posma dzejā, bet ko vēlāk mēģina apkarot cenzūra;
- vasaras mēnešos politiski angažēto dzeju nomaina autoru pievēršanās vispārcilvēcisko vērtību un dabas apdziedāšanai;

6. diagramma. Emocionālā piesātinājuma dinamika.

⁶⁹ Latvijas suverenitātes ideja liktenīgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945. – R.: Zinātne, 1990. – 40. lpp.; Sk. arī J. Ozols. Latviešu politiskais noskaņojums. // Kara Invalīds. – 1988. – Nr. 33. – 21.–22. lpp.

⁷⁰ Protams, arī regresējošos rādītājus varēja ietekmēt rudens tematika, kas tradicionāli attēlota drūmākās krāsās.

⁷¹ Paulina Bārda. Ziemassvētkos. // Tēvija. – 1941. – 24. decembris.

- noskaņojums latviešu oriģināldzejā ir regresējošs, tāpat kā latviešu sabiedrībā;
- latviešu dzejniekiem, ja tos salīdzina ar dzejnieku angažētību padomju režīma apstākļos, tomēr nevar piedēvēt mentālās kolaborācijas grēku nacistiskajam režīmam.

Dzeja, līdzīgi kā citas kultūras izpausmes, raksturo cilvēku pasauli noteiktā vēstures posmā, tādēļ šo jomu nedrīkst atraut no kopējā perioda problēmu pētniecības, nepieļaujot vispusīgas vēstures ainas rekonstrukciju. Ar 1941. gadu noslēdzās ne vien noteikts periods latviešu lirikas vēsturē, bet arī vācu politikā attiecībā uz iekarotajām austrumu teritorijām,⁷² kas nesa izmaiņas arī dzejā, ļaujot brīvākus izteiksmes līdzekļus nacionālo simbolu lietojumā. Lirikas attīstība un tās izmantošana propagandā turpmākajos vācu okupācijas gados vēl būtu jāpēta, lai izprastu šo vienreizējo lappusi latviešu literatūras vēsturē.

72 Vācu armijas neveiksmes pie Maskavas bija pielikušas punktu nacistu "zibens kara" koncepcijai, tā vietā sludinot "totālā kara" idejas, kuru īstenošanai bija nepieciešams arī vietējo atbalsts. P. Longerich. Nationalsozialistische Propaganda. // Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Hrsg. K. D. Bracher u. a. – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1993. – S. 311.

Statistical analysis of Latvian Poetry Published in the Newspaper "Tēviņa" (Fatherland) at the Beginning of the German Occupation 1941

KASPARS ZELLIS

This article raises the question - can poetry characterise a historic period? The author assumes that poetry is a lyrical reflection of reality and that in spite of censorship enforced by the Nazi regime, poetic features could express more than censorship intended to permit. Statistical methods are used to attempt to identify the prevailing mood in Latvian poetry at the beginning of German Occupation from July to December 1941.

The results indicate that

- it is possible to use analysis of poetry to reconstruct historical background, because, in spite of censorship, poetry reflects the concerns of people at that time;
- because most poetry is created as a result of a momentary experience, it can reveal the dynamics of mood changes during a particular period;
- poetry from the beginning period of the German occupation affirms the assumption that the popular perception of the arrival of the German army as liberation from Soviet terror during the previous year was genuine and probably not a creation of German propaganda, though German propaganda used it to its own ends;
- the mood of Latvian poetry became more and more pessimistic as the year advanced, as did the mood of contemporary society;
- with few exceptions, poetry of the period does not include praise of National Socialism, nor its politics, indicating both the authors political non-involvement, as well as, hypothetically, the absence of sympathies in society at large for the ideology of the new occupation regime.

1943: The Year FDR Betrayed the Baltic States

MARIS A. MANTENIEKS

The name of Franklin D. Roosevelt evokes memories of the 1945 Yalta Conference to Estonians, Latvians, Lithuanians and other East Europeans. To them the Yalta Conference has become synonymous with the betrayal of their home countries and subsequent subjugation by a foreign tyrant. On the other hand, to most Americans, the name of President Roosevelt conjures up an image of mythical proportions, an image of a man whose virtues encompassed the highest standards of statesmanship and who helped save the world from Nazi tyranny.¹ This enormous divergence of perceptions demonstrates the need to reexamine the period of World War II in more detail. The role the Baltic States played in Big Three diplomacy during World War II offers an opportunity to do so, because the topic has received only limited attention from historians.

President Roosevelt's wish to meet with Stalin was finally realized when he met him for the first time at Teheran on 28 November 1943, after numerous failed attempts to arrange a meeting. With Roosevelt was Harry Hopkins, his personal emissary. No members from the State Department were present, except for Charles Bohlen, who served as the President's interpreter. This is what the President preferred. He did not trust members of the State Department. According to the President's judgment they were too rigid, too conservative.² He always believed he could deal best with Stalin by himself.³

On the last day of the Teheran Conference, 1 December 1943, the President requested to meet with Stalin by himself to talk about "internal American politics." He explained to Stalin that there are six to seven million Americans of Polish extraction in the United States. Therefore, he hoped, Marshall Stalin would understand that for political reasons he could not participate in any decision in Teheran or even next year on this subject, and that he could not publicly take part in any such arrangement at the present time.⁴ Stalin answered that since the President had explained this, he now understood.

The President continued by saying there were a number of persons of Lithuanian, Latvian, and Estonian origin in the United States. He fully realized the three Baltic Republics had, in history and again more recently, been part of Russia and added

¹ Arthur Schlesinger, "The Man of the Century," *American Heritage*, May/June, 1994: 83.

² Martin Weil, *A Pretty Good Club – Founding Fathers of U.S. Foreign Service* (New York: Norton, 1978) 179.

³ Warren F. Kimball, ed., *Churchill & Roosevelt – The Complete Correspondence*, vol 1 (Princeton: Princeton UP, 1984): 421.

⁴ The "subject" is Stalin's territorial demands, sometimes referred to in history books as "Soviet 1941 frontiers," "Soviet western frontiers," "Soviet minimum war aims," or territorial problems in general. It should be pointed out that the Baltic States seldom appear in history books covering World War II. They are included most often in these general terms. These terms sometimes not only include the Baltic States but also Eastern Poland, Finland, Bukovina and Bessarabia, in other words, the territory that Stalin obtained from Hitler in the infamous Molotov–Ribbentrop Pact of August 1939. However, the discussions in Teheran were concentrated on the Baltic States and Eastern Poland.

jokingly that when the Soviet armies re-occupied these areas, he did not intend to go to war with the Soviet Union on this point. The President went on to say that the big issue in the United States, insofar as public opinion went, would be the question of referendum and the right of self-determination. He thought world opinion would want some expression of the will of the people, perhaps not immediately after their re-occupation by the Soviet forces, but some day, and that he personally was confident the people would vote to join the Soviet Union ...⁵

This conversation between Roosevelt and Stalin at Teheran sealed the fate of Eastern Poland and the Baltic States. The President acquiesced to Stalin's wishes. The Baltic States and Eastern Poland became the precursors of the fate for the rest of Eastern Europe. Thus, the President betrayed the Baltic people in December, 1943, at Teheran, and not at Yalta in 1945 as is commonly assumed. There was no *de jure* recognition formalized, which Stalin had so zealously sought for so long, but a *de facto* recognition was granted to Stalin nonetheless.

Teheran summit conference 1943. Sitting from left: Joseph Stalin, Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill. Standing from left: Harry Hopkins, Vyacheslav Molotov, Averell Harriman, unknown, Anthony Eden. Library of Congress.

By acquiescing to Stalin's wishes the President had not only sacrificed his ideals of the Atlantic Charter. His justification in dismissing the Baltic States was also disingenuous and deceitful. His suggestion to Stalin to hold a plebiscite in the Baltic States to please American public opinion, while claiming that he was "confident" the Baltic people would join the Soviet Union of their free will, was totally unjustifiable. Was the President being devious or just misinformed? Surely he knew the first plebiscite in 1940 was a Communist style sham. Another vote would, of course, have the same

⁵ *Foreign Relations of the United States, 1943*, vol. 3: 594. Henceforth cited as *FRUS* with volume and page number.

results. Did he truly believe the Baltic nations would join the Soviet Union of their own volition? Or was the President only trying to ingratiate Stalin? The President's posture regarding the Baltic States at the Teheran Conference radically differed from the one he had held just less than a year earlier. The question arises, what made Roosevelt shift his position to such a great degree? To answer this question, a brief review of the administration's views toward the Soviet Union is in order.

US Policy before 1941

The President had high hopes for American–Soviet relations. The United States under Roosevelt's administration was the first big power to recognize the Soviet Union in 1933. But relations never developed as both parties had hoped they would.

As the possibility of war increased, the President tried in vain to play peacemaker. After Stalin and Hitler signed their infamous friendship pact in 1939, Washington's knowledge of the secret protocols was kept secret from the American public. Washington still believed Stalin could be weaned away from Hitler. Washington finally acted when Stalin demonstrated his belligerence toward his border countries. Based on the Stimson Doctrine of non-recognition of forcible seizure of territory, Roosevelt refused to recognize the annexation of the Baltic States into the Soviet Union. Also, Baltic gold and merchant marine ships were frozen in the United States.⁶ Roosevelt was genuinely distressed by the Soviet attack on Finland in the winter of 1939, and a "moral embargo" was placed on the Soviet Union. On 10 February 1940, the President addressed the American Youth Congress, which was dominated by Communists. He proclaimed that the "Soviet Union, as everybody who has the courage to face the fact knows, is run by a dictatorship as absolute as any dictatorship in the world. It has allied itself with another dictatorship, and has invaded a neighbor so infinitesimally small that it could do no conceivable possible damage to the Soviet Union."⁷ The President was hissed and booed. In April 1940, on the occasion of the German invasion of Denmark and Norway, Roosevelt said: "If civilization is to survive, the rights of smaller nations to independence, to their territorial integrity, and to the unimpeded opportunity for self-government must be respected by their more powerful neighbors."⁸ The President met with Lithuanian-American leaders on 15 October 1940. After introductory remarks by one of the group, the President said:

It is stated here that Lithuania has lost her independence. It is a mistake to say so. Lithuania did not lose her independence; Lithuania's independence was only temporarily put aside. Time will come and Lithuania will be free again. This will happen sooner than you may expect ...

He went on to say that the United States would do everything in its power to hasten that day, and after the war Lithuania and other enslaved nations would be free.⁹

⁶ William J.H. Hough III, "The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory," *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, 6. 2 (1985): 326.

⁷ K.S. Davis, *FDR Into the Storm* (New York: Random House, 1993) 522.

⁸ *Department of State Bulletin*, 13 April 1940: 373.

⁹ Albertas Gerutis, ed., *Lithuania 700 Years* (Manyland Books, 1969) 389.

Changes in US Policy after German attack on the USSR

After Hitler broke his pact with Stalin and attacked the Soviet Union on 22 June 1941, the Soviet Union became an inadvertent ally of the Western powers. The United States turned into an "arsenal of democracy" providing vast amounts of military aid to Great Britain and the Soviet Union.

Roosevelt was, moreover, the driving force of the Atlantic Charter, which has been compared to Wilson's Fourteen Points. The President compellingly persuaded the British to forego the secret protocols in the planned Anglo-Soviet friendship treaty in May 1942. The secret protocols, reminiscent of the Hitler-Stalin Pact's secret protocols, would have sanctioned the annexation of the Baltic States by the Soviet Union. Roosevelt's vehement opposition to the protocols at the time raised the indignation of both the British and the Russians.¹⁰ Why and when did the radical change in Roosevelt's conduct transform him from a Wilsonian into a *Realist*?

The time between the latter half of 1942 and early 1943 was a crucial period in Roosevelt's thinking regarding his approach to the Baltic States and Stalin. As if to prepare for the change of direction, Roosevelt initiated a series of consultations with his advisors, past and present.¹¹ Since Roosevelt did not have a high opinion of his staff in the State Department, with the exception of Undersecretary Sumner Welles, he searched outside his administration for guidance. His most trusted private emissary was Harry Hopkins, who did not have experience or training in foreign affairs. His other confidant was Joseph Davies who served in Moscow as the ambassador under Roosevelt's first administration in the thirties. George Kennan, who later made his mark in American-Soviet relations, had nothing but utter contempt for Davies as an ambassador. Both Hopkins and especially Davies exhibited unabashed sympathy for the Soviet Union.¹² In mid-November Roosevelt requested advice from William Bullitt, ex-ambassador to Moscow in the thirties. As Ambassador to Moscow, Bullitt's opinion of the Soviet Union had changed from admiration to one of downright contempt. In his response to the President, the ex-ambassador expounded a hard line toward the Soviet Union.¹³

Roosevelt revealed his position on the Baltic States in most detail in a conversation with Vice President Wallace at the end of December 1942. Wallace had talked with Soviet Ambassador Maxim Litvinov, who had expressed his concerns about the future of Soviet and American relations. He had told Wallace that Russia was very much interested in the Baltic area, in Estonia, Latvia, Lithuania, the Eastern Russian-speaking part of Poland, and Bessarabia. Litvinov had added that he feared there would be difficulties with the United States concerning Russia's need for this territory because of the ideological questions that would be raised. According to Wallace, the President replied that "as far as Latvia, Lithuania, Estonia, Eastern Poland and Bessarabia were concerned, the

¹⁰ Maris A. Manteniaks, "FDR and the Baltic States," in Thomas C. Howard and William D. Pederson, eds., *Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World* (Armonk: M. E. Sharpe, 2003) 93. See also Steven Miner, *Between Churchill and Stalin - The Soviet Union, Great Britain, and the Origins of the Grand Alliance* (Chapel Hill: U of North Carolina P, 1988).

¹¹ Rober Dallek, *Franklin Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945* (Oxford: Oxford UP, 1979) 373, claims the reason for requesting advice was due to the war turning around in the Allies' favor. This is somewhat dubious because the real turnaround did not take place until spring of 1943.

¹² A heated debate took place regarding Hopkins' sympathy for the Soviet Union when his name was mentioned in one of the better known spy books published in 1990, *KGB: The Inside Story*, written by Christopher Andrew. In the book Hopkins was called "unwitting spy". Arthur Schlesinger, an ardent admirer of President Roosevelt took exception to the phrase and his rebuttal was published in the *Atlantic Monthly*, March 1991, p. 126.

¹³ Orville Bullitt, ed., *For the President: Personal and Secret* (1972) 576.

**Franklin D. Roosevelt
and Harry Hopkins.**
Library of Congress.

thing to do after the war would be for them to be in a close economic relationship with Russia but separate politically until four or five years after the war, at which time a plebiscite might be held. He added that he knew the Russians would claim a plebiscite had recently been held, but he felt that plebiscite had not been held under fair conditions. The President then proudly volunteered that he had stepped in and prevented the British and the Russians from arriving at an accord that would give the Russians this area.¹⁴ This conversation clearly demonstrates that Roosevelt understood that the elections held under Soviet occupation in the Baltic were a fraud. However, for some reason, he believed that, given the chance to cooperate with the Soviets economically, the Baltic nations might be willing to join the USSR. The part of the statement concerning the Balts joining the Soviets on their own free will after some time may be construed as similar to the one Roosevelt expressed at Teheran.

Roosevelt's position, as told to Wallace, differs distinctly from the views he advocated earlier in 1942. A year earlier British diplomats were in Washington to apply pressure on the administration to gain approval of a proposed Anglo-Soviet Treaty, which was to contain a secret protocol legitimizing the annexation of the Baltic States into the Soviet Union. The administration opposed it, as the treaty would be in violation of the Atlantic Charter. The President labeled the British gambit "provincial." The British, smarting from their failure to convince Washington, decided to go ahead with the treaty without Washington's approval. As a desperate maneuver to stop the British from signing the treaty, Roosevelt proposed a deal to Stalin. The President promised that the Western powers would establish a second front in Northern France in return for omitting the secret protocols in the treaty. Stalin agreed to the deal.¹⁵ However, it was virtually impossible for Roosevelt to carry out the promise. The Americans and the British simply were not prepared for such a large-scale military mission. Roosevelt's promise to Stalin remains one of the big unexplained mysteries of his presidency. The broken promise became a huge psychological weapon for Stalin, much to the detriment of the Baltic States.

¹⁴ John Morton Blum, ed., *Price of Vision – The Diary of Henry A. Wallace* (Boston: Houghton Mifflin, 1973) 157.

¹⁵ Manteņnieks 111. Warren F. Kimball, *Forged in War: Roosevelt, Churchill and the Second World War*, (William Morrow, 1997) 141, calls it an "unspoken understanding", claiming that a "deal" implies too much precision.

There is another Roosevelt action during this period that is difficult to explain. Despite his uncompromising stand on the Anglo-Soviet Treaty he seemingly contradicted his position regarding the Atlantic Charter. On 30 April, he had lunch with Adolf Berle, the Assistant Secretary of State, to whom he said he would not mind particularly about the Russians taking quite a chunk of territory; that they might have the Baltic republics and eastern Poland, and perhaps even the Bukovina as well as Bessarabia.¹⁶ The peculiarity of this statement is that it was expressed when Roosevelt and the State Department were deeply involved in attempting to stop secret the protocols from being included in the proposed Anglo-Soviet treaty in London. The secret protocols would have sanctioned the annexation of the Baltic States into the Soviet Union. Why did Roosevelt tell Berle that he would give up Baltic territory to the Soviets and at the same time fervently oppose his Allies signing a treaty validating Stalin's demand?¹⁷ Here we encounter Roosevelt's propensity for contradiction.

On his fact-finding mission the President also met with Undersecretary of State Sumner Welles and several members of the post-war planning group on 22 February and 18 March.¹⁸ No records of the meetings are available, but the content of the reports generated by the group concerning the Baltic States are of considerable interest because in all likelihood they were passed on to the President at these meetings.

The first report cited 24 problem areas, including "Estonia, Latvia, and Lithuania"; it states:

These republics proclaimed their independence of Russia in 1918 and secured it in 1920. By treaties of October 1939 they were re-occupied by Russian troops and by an ultimatum of June 1940, required to institute new governments. Subsequently elected legislatures established soviet socialist republics and petitioned for admission to the U.S.S.R. which was granted in August 1940.¹⁹

This rudimentary and misleading report offers no insight into the history or the fate of the Baltic States under Soviet occupation and their annexation. It is definitely biased toward the Soviet Union's point of view. It should be stressed that all reports were classified as secret, thus they were not available for any scrutiny.

¹⁶ Beatrice Bishop Berle and Travis Beal Jacobs, eds., *Navigating the Rapids- 1918-1971, From the Papers of Adolf A. Berle* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973) 412.

¹⁷ Kimball, *Forged in War ...* 141 and 144, argues unconvincingly that, based on Roosevelt's quote to Berle, his reason for opposing the Anglo-Soviet Treaty was not based on "critical moral or ethical issue" grounds invoking the Atlantic Charter, but rather on Roosevelt's concern for his domestic support for the war and his post-war peace plans. On the other hand, John Lewis Gadi, *The United States and the Origins of the Cold War 1941- 1947* (New York: Columbia UP, 1972) 14, has no doubts that Roosevelt opposed Stalin's territorial demands because of the Atlantic Charter.

¹⁸ The Advisory Committee of Post-War Foreign Policy was established by the direction of the President in spring of 1942 with Cordell Hull as the Chairman. Various subcommittees were formed to evaluate and research various aspects of foreign policy to be encountered after the war. Subcommittees were formed on such topics as territorial, political, security and economic. The committees consisted of not only State Department officials but also personnel of various nationally recognized organizations, such as the Council on Foreign Relations, as well as members from the academia. The Advisory Committee as a whole would deliberate on the recommendations prepared by the subcommittees and would then forward to the President through the Secretary of State the views of the whole committee. The Subcommittee on Territorial Problems dealt with problems including the restoration of independent nations, reestablishment of stable governments, boundaries of independent nations and dependent areas. The Subcommittee on Political Problems was to handle problems of restoration of independent nations, reestablishment of stable governments, boundaries of independent nations and dependent areas. Members of the Territorial Subcommittee were also members of the Political Problems group. At their disposal, the various subcommittees had a staff of political scientists, international lawyers, and economists brought together in the State Department, which was built with a fixed aim of obtaining high qualifications set for all personnel, persons from every section of the country. This had the objective of providing a staff a working knowledge of the points of view in the major sections of the country on or affecting international issues. Both of these committees and others formulated a number of reports, which included detailed discussions on the Baltic States. See Harley Notter, *Postwar Foreign Policy Preparation 1939-1945* (Washington, D.C.: Department of State Publication 3580, 1949) 153.

¹⁹ T-14, 10 July 1942, Records of Harley A. Notter, 1939-1945, RG- 59, Box 152, National Archives (NA).

Another document deserving attention is "Baltic States under Soviet Domination Protectorate – October 1939–June 1940."²⁰ This period is referred to as the "correct period," meaning the Red Army incursion in the Baltic States as stipulated by the forced "Mutual Assistance Pacts" was benign with respect to the Baltic people. The chronology of events is supplied by the Moscow legation. Segments of the Pacts are given. For example, they stipulate that they "shall in no way infringe upon the sovereign rights of the contracting parties, particularly their economic systems and political structure." Economic benefits that are promised are cited from the *Bolshevik*. Another account from the same source explains the need for Moscow to take action against "weak" states on its borders. The account includes the fabrication that "Estonia had been one of the first to recognize the strengthening of the strategic position of the U.S.S.R. in the Baltic was a guarantee of the inviolability and security of the Baltic countries; Estonia had become a worthy example to the other states of the Baltic in having shattered the legend created in London and Paris to the effect that the Baltic States did not wish a guarantee of their independence by the Soviet Union."

As a "most tragic event" is considered the evacuation of over 100,000 Baltic Germans that had resided in the Baltic for centuries. The study contends that once the Red Army entered, Baltic Germans feared, the "local inhabitants, particularly the Latvians, would massacre them as they had done in 1918–1919" [an absurd claim]. In the summary, it states that political circles in general were uneasy, particularly since they felt the fate of the Baltic States would be "tragic," whether the Bolsheviks took over their countries or whether Germany invaded the Soviet Union. Upon the fall of France the Kremlin "threw aside the limitations of 'correctness'; the military servitudes which had been forced upon The Baltic States in October 1939 now furnished the Soviet authorities with leverage required to crush their independent position in June 1940."

The hand-corrected title implies an unmistakable political orientation of the editor of the document, which is slanted against the interests of the Baltic States. Regularly Soviet sources are used, such as the *Bolshevik*, *Pravda*, and *Party Structure*, along with several dispatches from the legations in the Baltic capitals. The use of Soviet sources containing half-truths and out right fabrications provides an undeniably pro-Soviet slant to the report.

Another report on the Baltic States by the Political Subcommittee (PS) is entitled "Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania)":

Internal Political Forces: The three Baltic States emerged from the defeat of Russia and Germany as independent national entities. The leading role in the new states fell to a democratically minded and western oriented intellectual class which secured the whole-hearted support of the bulk of the peasantry through policies and sweeping agrarian reforms ... Historic factors, rooted in their religion and cultural development, marked them off sharply from their neighboring Russian world, while their deep-seated hostility to the former ruling class of German Balts has made them equally unsympathetic towards an expansionist Germany ...

Foreign Policy: While the Baltic States had no quarrels with each other, they were unable to affect any close political or military union because of fear Russian displeasure and because of Lithuania's quarrel with Poland over Vilna ... After June 1940 their native institutions and accustomed way of life were swept aside in a policy of rapid Sovietization. In June 1941 considerable native groups assisted the Germans in their advance through the Baltic States ...

²⁰ NA, T-229, 2 February 1943, Notter Papers.

Social Forces: After their thorough-going land reforms the three Baltic States developed rapidly into agrarian democracies, with a strong sense of national consciousness...

Economic Factors: ... as a result of these and related factors, the people of the Baltic States achieved a surprising rise of their standard of living.²¹

This report states the Baltic situation most objectively.

Undersecretary Welles submitted a memo to the Political Subcommittee on 5 February 1943 expressing the State Department's official position:

The United States has taken the position that recognition at this time of the Soviet claims to the Baltic States would affect adversely the integrity of the Atlantic Charter and would reflect upon the sincerity of the British and American Governments, inasmuch as the populations of these states have had no genuine opportunity, except in the official Soviet view, to express their desires as to whether they wish to remain independent. This Government has further taken the position that it does not wish to discuss or to act upon the definitive settlement of the Baltic frontier during the war...The Anglo-Soviet Treaty of May 26, 1942 omitted all reference to Baltic frontiers, presumably out of consideration for their position of the United States.²²

One of the most extensive and revealing documents is entitled "Soviet Rule in the Baltic States, June 1940-June 1941."

The report begins with "The Fall of France: Soviet Consolidation in the Baltic." Quotes from *Pravda* accuse Lithuanian authorities of engaging in the kidnapping of Soviet soldiers stationed in Lithuania. *Pravda* and *Izvestiya* are the primary sources describing the occupation of Lithuania. According to *Pravda*, a demonstration in Kaunas on 24 June is described as consisting of 30,000 persons, who gathered to hear speeches, sing the Internationale of the Communist Party and pass resolutions. They called for the legalization of the Communist Party, the confiscation of property of all persons who had fled Lithuania prior to the occupation, redistribution of land. Banners reading "Let us make Lithuania the thirteenth republic in the Union of Socialist Republics" were prominently displayed at a Party demonstration in Kaunas on 2 July. The occupations of Estonia and Latvia are described in a similar manner. In Latvia, according to the American Minister at Riga, a pathetic (did he mean sympathetic?) manifestation of national sentiment occurred in Riga: an ever-increasing mass of flowers was laid before the monument of Latvian independence. "For hours Latvian men and women stood before this monument as though it were an open grave"... The end of the "bourgeois" constitutions in the Baltic States is described. On the evening of July 17, a victory at the polls was celebrated and for the first time a large number of posters were carried demanding the incorporation of Latvia into the Soviet Union as the fourteenth Soviet Socialist Republic. Commissar Vyshinsky called upon all Latvians to "turn their faces eastward."

The next section describes how the "Baltic States Become Soviet." For the first time in these documents Soviet violence and suppression against the Baltic people are mentioned, albeit meagerly: "The GPU continued its arrests of officials, of members of the bourgeoisie and of other enemies of the State ... thousands of persons were soon deported to the interior of Russia."

An editorial from *Pravda* is quoted, dated 23 July 1940, rejoicing at the end of "bourgeois parliamentarianism" and "bourgeois democracy" in those countries,

²¹ NA, P-193, 4 February 1943. Notter Papers.

²² Christopher O'Sullivan, *Sumner Welles, Postwar Planning, and the Quest for a New World Order, 1937-1943* (New York: Columbia UP, 2003) <http://gutenberg-e.org/osc01/main.html>, O'Sullivan commits a serious error in his account of the Anglo-Soviet Treaty of May 1942. He claims that the treaty was signed with the secret protocols.

which had been given over to exploitation by "plutocratic cliques" and "foreign imperialists." Molotov's speech of 1 August 1940 is quoted extensively justifying the annexations of the Baltic States ... "In conclusion the Commissar for Foreign Affairs attacked the 'imperialist appetite of the United States in the Western Hemisphere' and professed indifference and contempt that 'certain people in the United States were not pleased by the success of Soviet foreign policy in the Baltic.'" Next follows the Soviet version of the "Formal admission of the Baltic States into the Soviet Union of Socialist Republics."

The section on "The Baltic States under a National Economic Plan of the Soviet Union" reveals how the Baltic States under the Soviet Union, are to be converted from the "Breadbaskets for the Capitalist World to Industrial Centers for the Soviet Union." The Kremlin's plan is revealed whereby the Baltic States would be converted during "the next four or five years from agrarian countries to advanced industrial Republics." This is to be accomplished with the aid of subsidies from Russia in the amounts of 903,270,000 rubles for Latvia, 835,958,000 for Lithuania and 532,270,000 for Estonia.

The summary of the report states:

Soviet rule in the Baltic States endured for approximately for one year. Owing to the methods and practices followed by the Soviet authorities, it was not surprising that very large numbers of the inhabitants, despite their deep seated hatred for Germans, assisted in defeating the Red Army upon Germany's invasion of the Soviet Union on June 22, 1941. The Wehrmacht reached its main objective with ease ... There is considerable support for the view that, rather than serving as bulwarks of defense, the Baltic States proved to be traps in which large numbers of the Red Army forces were wiped out. If the Kremlin had relied on the natural hostility of the Baltic peoples toward the Germans and had pursued the comparatively moderate and wise policy which it manifested during the first period of Soviet protection from September 1939 to June 1940, the Red Army might very well have enjoyed the cooperation of the Baltic peoples and resistance to the German Army in Estonia, Latvia and Lithuania might then have been more effective. Certainly there would be less fear of the return of Soviet rule than appears to exist among the Baltic peoples.²³

Even though the report is dated September 1943, the information in this report must have been available to those who were interested in the Baltic States, be it members of the State Department or Soviet experts outside the Department. What becomes apparent is that this information is very similar to the language Roosevelt used to argue his new position on the Baltic States. The four to five-year time frame was a part of Roosevelt's conversation with Wallace. Once the Baltic people are integrated into the Soviet economy with the large promised subsidies they surely will be grateful to Moscow, and this time they will gladly become part of the Soviet Union. This line of reasoning explains Roosevelt's conversations with Wallace, Eden, and finally with Stalin in Teheran. The argument fits the new thinking of Roosevelt perfectly. No commitments have to be made; the problem of the Baltic States will be resolved by the Balts themselves voluntarily joining the Soviet Union! What remains unresolved is the contradiction between the text and the conclusion. The conclusion clearly states that the Baltic people were not pleased, by any stretch of the imagination, with the Soviet occupation. There is a reason why the Baltic people came to call 1941 "the year of terror."

²³ NA, T-378, September 16, 1943, Notter Papers.

Anthony Eden in Washington 1943

Early in 1943 the President expressed his wish to meet with British Foreign Minister, Anthony Eden, to continue the discussion of post-war problems. For various reasons the meeting did not take place until mid-March. Before meeting with Eden, the President sought and received advice from his private emissaries, Harry Hopkins and Joseph Davies. Davies was received by the President on 13 March. The US Ambassador in Moscow, William Harrison Standley, had exacerbated Soviet-American relations by accusing Moscow of not acknowledging American aid to the Soviet Union. The President felt the need to replace Standley with somebody more amicable to Moscow. The ideal person for the position was Davies. Roosevelt asked Davies to accept the post and "straighten out that situation. Davies' health, however, prevented him from accepting the position. The President believed it was essential "that there should be no differences now to divide the allied strength against Hitler. He wanted Stalin to know that the United States was on the level – had no axes to grind and was concerned first with winning the war." The President wanted Davies to arrange a meeting with Stalin and make a "general exploration of all matters affecting the war and peace."²⁴

Joseph E. Davies, Joseph Stalin and Vyacheslav Molotov. Moscow, May 1943. Library of Congress.

Davies noted Eden had come to "patch up" relations between the White House and the Kremlin. According to Davies, the President began to formulate a rudimentary plan that could, in its final stages, simultaneously restore Soviet confidence in the United States and disqualify Britain as a broker between Washington and Moscow. Davies claims that by early 1943 the President had come to the same conclusion Davies had reached earlier, that "Stalin ultimately could make good on his territorial claims and

²⁴ Elizabeth Kimball MacLean, *Joseph E. Davies – Envoy to the Soviets* (Westport: Praeger, 1992) 99.

that Western efforts to force him to give up on his border demands would be futile." He had a suggestion with reference to the Baltic States (presumably the dubious proposal for a plebiscite – Kimball MacLean) which he thought would appeal to Stalin and would be a solution.

Kimball MacLean argues that Hopkins's perception of the situation was remarkably similar to that of Davies. Hopkins is quoted saying the Atlantic Charter could not "be used as a stick to beat Russia ..." When Russia signed the charter nobody told her that this meant she would have to give up the Baltic States and Bessarabia ...The United States had "to be more realistic if there were to be any peace at all."²⁵

Eden arrived in Washington on 12 March. In a meeting with Roosevelt and Eden, Hopkins inquired what Eden thought would be Russia's demands at the Peace Table. Eden replied, just as the Soviet Ambassador to London, Ivan M. Maisky, had instructed him, that the Russians "first would demand that the Baltic States be absorbed as states in the USSR." Eden said: "Stalin would insist upon this for reasons of security and that he would make out a case that there had been a plebiscite in 1939 [sic] which indicated the desire of the Baltic States to join the USSR." The President argued that "this action on the part of Russia would meet with a good deal of resistance in the United States and England." The President added that, "realistically, the Russian armies would be in the Baltic States at the time of the downfall of Germany, and none of us can force them to get out." The President added that he thought the United States would urge Russia not to take them into the USSR without a new plebiscite, but agreed they would have very close "economic and military arrangements" with the Soviets pending a plebiscite. Eden thought Stalin would not agree to this and would insist we agree to the absorption of the Baltic States into the Soviet Union. The President said he realized we might have to agree to this, but if we did, then we should use it as a bargaining instrument in getting other concessions from Russia. The discussion then turned to Poland, Finland, and Germany. At the end of the discussion, Eden indicated that some real progress had been made and he was surprised he and the President seemed in as much agreement as they were about the European situation.²⁶

Two days later Eden met with Undersecretary Sumner Welles. Eden disclosed to the Undersecretary that Maisky had given him the position of the Soviet Union in complete detail. But, he added, he was not coming to Washington as a "Russian ambassador," though he, nevertheless, believed Maisky's views "would be of value to us at this time." Eden then mentioned his conversation with the President. The President had asked Eden if there was anything in William Bullitt's thesis, which stated that the Soviet government was determined to dominate all of Europe by force of arms or by force of Communist propaganda. Eden had replied that was not his own belief, but in any event "a wise and expedient thing to do was to cultivate to the utmost extent possible the friendship and confidence of the Soviet government so as to pave the way for international cooperation with Russia and to avoid, in every way possible, the determined hostility and antagonism of Russia." Eden then reiterated the Soviet post-war desires as outlined to him by Stalin when he last visited Moscow in December of 1941. "The number one aspiration of the Soviets was to incorporate within the Soviet Union the three Baltic States."²⁷

²⁵ Ibid. 98.

²⁶ *FRUS*, 1943, 3: 14.

²⁷ *FRUS*, 1943, 3: 19–24.

On the same day, Hopkins paid a visit to the Soviet Ambassador to Washington, Litvinov. Hopkins wanted to know what Litvinov believed were Russia's demands at the Peace Table. Litvinov answered without hesitation, "of course they would want the Baltic States; that Russia considered them now part of the USSR; that they had always been historically part of Russia, apart from the fact they were essential to them for security reasons."²⁸

Eden met with Roosevelt and Hopkins again on 22 March. The President once more expressed his concern for the Baltic States. He told Eden he "did not like the idea of turning the Baltic States over to Russia and that she would loose a great deal of public opinion in this country if she insisted on this action." The President said he thought "the old plebiscite was probably a fake and while *he had no doubt that the Baltic States would vote to ally themselves with Russia*" [emphases added], he thought Russia should take the trouble to go through the motions of getting that done, in the meantime having an agreement with Great Britain and the United States that Russia would control foreign affairs and their finances until the new plebiscite would be taken. Eden again told the President he thought Russia was going to be pretty insistent on the Baltic States.²⁹

On the same day the congenial conversation between Roosevelt and Eden took place, the Polish Ambassador Jan Ciechanowski visited Assistant Chief of the Division of European Affairs, Loy Henderson, at the State Department and expressed disbelief and deep concern about articles in the media claiming Eden had persuaded the President to acquiesce to Soviet claims in Eastern Europe. Henderson claimed he had no information regarding the ongoing talks. The Polish Ambassador left a long and detailed note to be passed on to the Secretary of State. The note begins with Soviet intentions of annexing Poland and the Baltic States. The policy has been carefully thought out and prepared with a view of creating the impression that the population of these countries in question desire their incorporation in the USSR. In reality the Soviets have ruthlessly terrorized the population of these countries and deported millions of men, women and children to Russia and applied mass sovietization in those areas entirely disregarding all international laws. Advanced recognition of Stalin's territorial claims by the principal Allies would be especially useful to him, and in fact might encourage him, if at a given moment and favorable circumstances, he were contemplating the conclusion of a separate peace.³⁰

Eden's recollections of the President were mixed. In his memoirs he writes: "He [Roosevelt] seemed to see himself disposing of the fate of many lands, allied no less than enemy. He did all this with so much grace that it was not easy to dissent. Yet it was too like a conjuror, skillfully juggling with a ball of dynamite, whose nature he failed to understand."³¹

Eden must have chuckled to himself recalling events in Washington just a year earlier. Then the British were applying every pressure conceivable to the President and the Undersecretary to allow the British government to sign the pact with Moscow with provisions sanctioning the annexation of the Baltic States into the Soviet Union. The Atlantic Charter was utilized to deny them their wish. Now the Atlantic Charter was totally ignored. However, Eden was being sanctimonious criticizing the President in his

²⁸ *FRUS*, 1943, 3: 25.

²⁹ *FRUS*, 1943, 3: 35.

³⁰ *FRUS*, 1943, 3: 358.

³¹ Anthony Eden, *The Reckoning* (Boston: Houghton, Mifflin, 1965) 433.

autobiography because the Foreign Minister's attitudes of appeasement rate second to none.

US Public Debate on the Baltic States

The American public debate on territorial questions was ignited when columnist Constantine Brown of the *Evening Star* in Washington charged that Russia had territorial ambitions, which included the Baltic States and Bessarabia. Moscow responded with anger. A Soviet editorial, published on 8 February, and subsequently circulated in the United States by the Soviet Embassy, queried: "Why should he [Brown] not make a generous present of California or Alaska to the United States? Does there not exist curious people who are ready to present to the Soviet Union parts latter's own territory?"³² Stalin reiterated his intention of restoring Russia's claim to the June 1941 boundaries in his order of the day of 23 February.

The *Saturday Evening Post*, responding to Stalin's territorial demands in an article entitled "What Does Russia Want," writes: "From the Russian standpoint, these territorial claims are modest. They merely restore the strategic frontiers of the Czarist Empire in Europe, eliminating the buffer states which the Treaty of Versailles erected between Russia and the rest of Europe."³³ *The American Mercury* writing on "Russia's Aims in Europe" is not so condescending to Stalin: "Russia seeks to widen its sphere of influence in Europe ... by extending its "strategic frontiers" as far as possible ..."³⁴

The American public and media became enamored by Stalin and the Red Army as it turned the tide against the Nazi forces in the spring of 1943. Not only did Stalin and the Red military become heroes; the media showed a very liberal view of Soviet society and politics. In addition, powerful Russian-made documentaries, narrated by respected American personalities, appeared throughout the nation.³⁵ *Life* magazine devoted a whole issue to praising Stalin and Russia on 29 March with a beaming Stalin on its cover. *Life's* editors claimed that Russians "as far as their intentions are concerned, they are warm and friendly. We respect the mighty Russian people and we admire them." *Life* continues: "Like the U.S., the U.S.S.R. is a huge melting pot, only in a different way ..."³⁶

One of the leading articles in the issue was written by none other than Joseph E. Davies, depicted as a former ambassador, "who judged Communist accomplishments frankly and fairly" and who presented to the State Department "a true picture of Russian policies and strength." In the article Davies answered some 20 questions posed by *Life*. Here are some of them:

Question: Can we assume that the rulers of Russia are men of goodwill toward other nations and that they desire peace, a stable world?

Answer: Yes. Their public statements of policy and their deeds in the past decade both establish that ...

Question: Will Russia pursue a lone-wolf policy after the war or will she seek cooperation?

³² Richard Kay Eubanks, "The Diplomacy of Postponement: The United States and Russia's Western Frontier Claims during, World War II," Ph.D. Thesis, The University of Texas (Austin), 1971, p. 103.

³³ Demaree Bess, "What Does Russia Want," *Saturday Evening Post*, 20 March 1943: 19.

³⁴ David J. Dallin, "Russia's Aims in Europe," *American Mercury*, October 1943: 391.

³⁵ Melvin Small, "How We Learned to Love the Russians: American Media and the Soviet Union During World War II," *The Historian* (Fall, 1974): 461.

³⁶ *Life*, 29 March 1943: 25.

Answer: That will depend upon what kind of world they will face ... They will do exactly what we would do, if in their shoes ...

Question: What do you think is the probable extent of Russia's territorial demands?

Answer: It would be natural for them to demand what any other people would under similar circumstances. First they would naturally want that back which had previously been taken away from them by force after the last war. After that, it would be natural for them to require any such territory as that which they considered to be vital to their security in the event of possible future European attack ... It should be remembered that the Baltic States were all carved out of, and taken away from Russia after the last war ... It could be contented with much force that the Soviet claims to all of this territory would not be "territorial aggrandizement" and would not be inconsistent with pledges made by the Soviet Government either in treaty with Britain last June, or with the covenants in the Joint Declaration of the United Nations made in January, 1942, in Washington. It could be contented that the acquisition of such territories did not constitute aggression, but simply the restoration of that which has been taken from them by force and rectifying of previous wrong.³⁷

The gullibility of Davies did not go unchallenged. *Life* published rebuttals in the Letters to the Editor column by the Ambassador of Poland Jan Ciechanowski and the Latvian Minister of the Latvian Legation in Washington Dr. Alfreds Bilmanis in the next issue.

The degree of Stalin worship depended upon the political slant of the publication. For example, the leftist *Nation* contained an article by "a distinguished Russian émigré." It related the Baltic States strictly from the Soviet perspective. He writes:

Whatever its political and social system, Russia's permanent and vital security of its population of 200,000,000 cannot be sacrificed for the sake of Baltic politicians and capitalists who suppressed democracy in their own countries long before the Russian occupation and who willingly accepted the political and economic dominance of German fascism. The Atlantic Charter cannot be used as a pretext for reversing the millennial development of an Allied State which has until now borne the brunt of the fight against Germany, or for violating its vital interests as demonstrated by its history. The Atlantic Charter cannot bar access to the sea to a country which covers one-sixth of the globe.³⁸

However, even supposedly middle-of-the-line media took to Stalin unabashedly. The most venomous column against the Baltic States appeared in *Newsweek* written by its political commentator, Raymon Moley. The column is full of factual errors. It started by a sarcastic assault on Sumner Welles and William Bullitt for championing the cause of "small nations of Eastern Europe." Then Moley argued that the Baltic States were created at Versailles by the western powers to "weaken Russia." Lithuania is described as "a hodge-podge of races, religions and nationalities." Estonia "is still less deserving" to be called a "nation," because it had been ruled by so many rulers. Moley concludes that "these three nations have neither by historical tradition, nor by ethnology, nor by proved capacity for self-government, the characteristics of national life". Bombarded apparently by Lithuanian-American protests Moley devoted another column to the Baltic States several weeks later. He corrected most of his glaring mistakes but did not show any understanding or compassion for the Baltic people. He claimed that "whatever distinction the Baltic tribes which once inhabited that strip of seacoast originally had has been lost." He concludes that perhaps a plebiscite would serve a purpose in the Baltic and "if by tactful suggestion, Russia could be brought to this solution, it

³⁷ Ibid. 19.

³⁸ *Nation*, 27 March 1943: 452.

would please American opinion and once for all, silence Lithuanian anti-Soviet propagandists here, which is something devoutly to be desired."³⁹

Toward an Appeasement Policy

In mid-April tensions between the Allies were turned up a notch. The German army had discovered the mass graves of Polish officers in the Katyn forest, and Hitler blamed the Russians for the heinous crime. The Polish government-in-exile agreed with the Nazi charge. Stalin was "incensed" by the accusations. He broke diplomatic relations with the Poles in London. Despite evidence that the charges were true, both Churchill and the President did their best to sweep the matter under the rug, so as to not to anger Stalin further.⁴⁰ This is not that surprising, because it complies with Roosevelt's policy of appeasement published by Forrest Davis, who had met with Roosevelt, in an article entitled "Roosevelt's World Blueprint."⁴¹ Elbridge Durbrow, Chief of Eastern European Division of the State Department summarizes its content best:

Chance brought us together on the same side ... So here is a God-given opportunity to show the Soviets we have nothing against what they do in their own country. We are not trying to take anything from them and we can cooperate somehow or the other. So I'm going to bend over backwards to try to do what I can do to appease them, if you will, try to win them over. ... And that was the "Grand Design."⁴²

The recall of Maisky and Litvinov to Moscow in April gave the Western powers something more to ponder. Litvinov's departure from the diplomatic scene in 1939 had been followed by the Hitler–Stalin Pact. Anxiety ran high in London as well as in Washington. Was the recall of Maisky and Litvinov a signal of a forthcoming peace between Moscow and Berlin?

After Cordell Hull purged Welles from the postwar-planning group in July, the mood of the Political Subcommittee turned radical by mid-1943. This is evident by its next document. "Political Subcommittee Summary Views: March 1942–July 1943" (P-236). It offers a totally different position on the Baltic States than that of the previous report (P-193):

Baltic States

The Subcommittee recognized that while these states wished to establish their right to independence, they themselves realized that they were not viable as states, due to their economic position. The historic ties between Russia and the Baltic States were taken into account. It was also recognized that the U.S.S.R. would probably be unwilling to discuss any future for the Baltic States except as part of the Soviet Union. The subcommittee emphasized the fact that the basic difficulty was the antipathy of these states toward communist systems rather than toward Russia per se. It was thought if allowed cultural and religious autonomy within a Russian federation, the Baltic States, including Lithuania, would not be averse to such a union and, even in the absence of such autonomy, might be able to reconcile themselves to inclusion in the Soviet Union.⁴⁴

³⁹ *Newsweek*, 13 December 1943: 112, and 24 January 1944: p.104.

⁴⁰ Evidence of Soviet complicity was provided by the British ambassador to Poland to Eden in May of 1943. This information was forwarded to Roosevelt only on August 13. It appears that Roosevelt did not inform others of this event. Kimball, *Churchill & Roosevelt ...* vol. 2: 389.

⁴¹ Forrest Davis, "Roosevelt's World Blueprint," *The Saturday Evening Post*, 10 April 1943: 20.

⁴² Richard D. McKinzie, "Oral History Interview with Elbridge Durbrow, May 31, 1973," The Truman Presidential Library.

⁴³ Irwin F. Gelman, *Secret Affairs, Franklin Roosevelt, Cordell Hull and Sumner Welles* (Baltimore: Johns Hopkins UP, 1995) 316.

⁴⁴ NA, P-236, O'Sullivan.

The post-war policy group was to provide top-quality analysis of the political and territorial problems facing the Administration in Europe after the war. The P-236 document, however, exemplifies that the group's work had deteriorated into mediocrity, if not a source of blatant political misinformation employing falsehoods and fabrications. This document, no doubt, provided Roosevelt more disinformation that suited his new position regarding the Baltic people wanting to join the Soviet Union on their free will.

The dramatic swing of the Political Subcommittee's mood may be difficult to attribute to any one particular member of the group; however, Bowman and his rise in stature within the group with the exit of Welles makes him a strong candidate as one of the perpetrators. Bowman was not necessarily pro-Soviet but rather an ideologue. According to him "boundary making is secondary in importance to economical and political arrangements in the high strategy of peace."⁴⁵ Another member of the group who had a strong pro-Soviet sentiment was Representative Solomon (Sol) Bloom. He was the Chairman of the Committee on Foreign Affairs of the House of Representatives. His pro-Soviet views can be perceived from his meeting with the Charge d'Affaires of the Soviet Union, Andrei Gromyko, on 2 July 1943. According to Gromyko, "Bloom spoke at length about the fact that the United States and the Soviet Union cannot have any differences on territorial issues. Both countries have all the same prerequisites for cooperation, not only during the war but also upon its termination." He stated the Committee on Foreign Affairs, which he heads, is not interested in either Polish or Baltic territorial questions. The respective Senate committee is also not interested in these issues. "In general, this question relates to you Russians, only. Only you have the right to and [you] must resolve it." Bloom suggested to Gromyko that he would not like the State Department to learn about the nature of their conversation.⁴⁶

Roosevelt received a memo from Joseph E. Davies, signed as Special Representative to President Roosevelt, on 29 May, from Moscow. Davies described the military situation in the Soviet Union and concluded his message with his "own inferences and conclusions." He warned that "If Britain and the United States fail to 'deliver' on the western front in Europe this summer, it will have far-reaching effects upon the Soviets, both on their attitude in the prosecution of this war and in their participation in the reconstruction of peace ..." Davies again reiterated Stalin's territorial demands claiming "they will insist upon a *return of their old boundaries as a restitution of an ancient wrong.*"⁴⁷

The President of Czechoslovakia, Dr. Eduard Beneš, met with the Roosevelt on 7 June 1943. In his memoirs he recalls: "Roosevelt requests that in my conversation with Stalin in Moscow I should present his views in the matter of the Baltic States. The United States are not able and do not intend to hinder their final annexation to the Soviet Union, but must respect world public opinion and therefore it is a question of finding the form and procedure which will calm public opinion."⁴⁸ Roosevelt's message to Beneš leaves no doubt the Baltic question has been resolved in Stalin's favor.

At least one member of the State Department was not alarmed by the precarious state of affairs in Soviet-American relations as perceived by the Administration. On 11 June 1943, Loy Henderson, issued a memo:

⁴⁵ Neil Smith, *American Empire – Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: U of California P, 2003) 345.

⁴⁶ Amos Perlmutter, *FDR and Stalin* (Columbia: U of Missouri P, 1993) 251.

⁴⁷ *FRUS*, 1943, 3: 658.

⁴⁸ Beneš, Eduard, *Memoirs of Dr. Eduard Beneš*, Houghton Mifflin Co., Boston, p. 195.

... So far as those portions of Poland and the Baltic States which are claimed by the Soviet Government are concerned, we should make it clear at once if the Soviet Government should approach us with regard to the property of persons in that territory that we cannot accept suggestions from the Soviet Government with regard to the administration or disposition of property of persons in occupied Soviet territory except that territory which we recognize as Soviet. If we show the slightest weakness and equivocation in this regard the Soviet Government will at once bring tremendous pressure on us and in the end our relations will be more unfavorably affected than they would be if we display firmness at the outset.⁴⁹

This memo by Henderson may have been his last as a member of the State Department. He was relieved of his duties, no doubt, because of his anti-Soviet position. The most devoted supporter of the Baltic cause was shipped off as a minister in Iraq.⁵⁰

In the meantime, Ambassador Standley kept Washington informed of the latest emanating from the Soviet propaganda machine. On 22 July, Standley reported upon a spate of articles then appearing in the Soviet press, remarking they "reiterate in most forceful terms yet noticed in the Soviet press the Soviet contention that the Baltic States were and will be integral parts of the Soviet Union." It carried extensive accounts of a meeting of the Presidia of the Supreme Soviets and Soviets of Peoples Commissars of the Latvian, Lithuanian and Estonian SSRs dedicated to the third anniversary of the pronouncement of Soviet power in the Baltic States. Greetings were extended to Stalin, which read as follows: "The people of Estonia, Latvia, and Lithuania swear to you, our father and friend, leader and teacher, that they are ready for any sacrifice and will not lay down their arms until the last Hitlerite is destroyed in our Soviet fatherland. Messages were also sent to the people of the Baltic States recalling the benefits of the year under Soviet rule and urging the various classes of the population to revolt, commit sabotage and struggle against the German invaders."⁵¹ Two weeks later Standley continued: "... the campaign for a second front is now in full swing. The article published in *War and the Working Class* contains probably the strongest article on this subject that has yet appeared in the Soviet press." Standley reminds Washington "that such attacks create in the minds of the Soviet public and doubtless of many people abroad, the impression the U.S. and Great Britain are guilty of bad faith and the Soviet Union is winning the war with little assistance from the Allies [...] in such a case they will be more inclined to support a claim that the *Soviet Union should have the greatest voice in determining the peace. This may be of particular importance with respect to the population of the enemy-occupied territories.*"⁵²

Quebec Conference August 1943

On 10 August, Roosevelt met with the Informal Agenda Group, the latest name for the post-war study group to prepare for the upcoming Quebec Conference. Those in attendance included Hull, Welles and Bowman.⁵³ By this time several new documents had been prepared in time for the preparatory meeting. The latest documents were judged advanced enough to be considered summary documents which were given the

⁴⁹ FRUS, 1943 III, p.544.

⁵⁰ Adolfs Sprudz and Armins Ruis, *Res Baltica: A Collection of Essays in Honor of Memory of Dr. Alfred Bilmanis* (Leyden: A.W.Sijthoff, 1968) 7.

⁵¹ FRUS, 1943, 3: 554.

⁵² FRUS, 1943, 3: 560.

⁵³ Notter 188.

designation H-documents, whereas the previous ones were referred to as preliminary and meant for analysis only.

The first H-document concerning the Baltic States was "Soviet-Baltic Relations" dated 15 June. After a brief and uneven introduction, four alternative solutions to the Baltic question are presented: (1) Incorporation of the Three Baltic States into the Soviet Union. The section ends on a cautious note – "it might be awkward for the United States to challenge the good faith of the Soviet Union's contention that the incorporation had taken place in legal form and at the request of the peoples concerned." Comments by the Political Subcommittee noted: "Stress was placed on the fact that long-term economic interests and *the elimination of the middle class might eventually reconcile the Baltic peoples to membership in the Soviet Union.*" (2) Incorporation of Estonia and Latvia into the Soviet Union: Restoration of an Independent Lithuania. (The State Department labored under the false impression that Moscow might not be interested in Lithuania, because Washington was apparently unaware of the changes made after 23 August 1939 in the Hitler-Stalin Pact, which included Lithuania in the Soviet "sphere of influence.") (3) Restoration of the Independence of the Baltic States: "There is substantial ground for maintaining that a majority of the inhabitants of these states was opposed to the action taken by the Soviet Government [...] The experience of the period 1920–1939 suggests that the Baltic countries might find it to their economic advantage to revert to their independent status." (4) Conditional Restoration of Independence: "The Baltic States may find limited autonomy under the auspices of the United Nations allowing Soviet troops to be stationed in the Baltic countries."⁵⁴ The document on the whole is rather unbiased except for the unwarranted malicious comments by the Political Subcommittee.

Another document of interest is entitled "Soviet Union: Finland, Baltic States, Poland, Rumania: Territorial Problems: Western Frontier of the Soviet Union." It states the "Problem" as "the three Baltic States, which after Soviet occupation in June 1940, became constituent Soviet Republics ..." Representatives of the former independent Baltic States have made claims to the restoration of independence. Again four alternative solutions are specified which are similar to those in H-19, with arguments given for each solution. Comments from the various subcommittees again are given for each alternative solution. Again the Political Subcommittee spoke most negatively about the Baltic States: "There were strong historic and economic ties linking them to Russia, and that this Government had no vital interest in opposing their union with U.S.S.R." The Security Subcommittee, on the other hand, recommended "that an effort be made, through negotiations, to prevent the total absorption of the Baltic States."⁵⁵

Just before the Quebec Conference, the President issued the following statement:

Today, on the second anniversary of the signing of the Atlantic Charter, I could cite particularly two of its purposes and principles on which we base our hopes for a better future for the world: First – respect for the right of all peoples to choose the form of government under which they live. When the Atlantic Charter was signed, there were those who said that this was an impossible achievement. And yet today, as the forces of liberation march on, the right of self-determination is becoming once more a living reality ...⁵⁶

54 H-19, Soviet Union-Baltic States Relations, June 15, 1943. Harry Notter Papers, NA. The document was revised on 15 January 1944, Supplement H-19-a issued on 4 March 1943, Final version appeared on 11 February 1944 as H-19a.

55 H-22- Soviet Union: Baltic States, Poland, Rumania. July 22, 1943. Harry Notter Papers, NA.

56 *State Department Bulletin*, August 1943: 42.

Roosevelt's rather simple memo is difficult to interpret. Since the President, in discussions with his Allies, has eliminated the Baltic States from the provisions of the Atlantic Charter, is he being deceitful to his public claiming that the Atlantic Charter still remains intact? Or is Roosevelt applying the Atlantic Charter in the same sense as Stalin, leaving out the Baltic States from the provisions of the Atlantic Charter?⁵⁷

Eden met Hopkins and Hull on 19 August 1943 in Quebec to talk about the proposed foreign ministers' meeting in Moscow. Hull reiterated Russia's chief interests: the Second Front and their western frontier. Eden made it clear: "If I went to meet Molotov or Stalin, accompanied by some American opposite member and made plain, first that there would be no Second Front this year, then that we had not advanced at all in our consideration of the Russian frontier claims or the future of Germany, I thought the meeting was almost certain to do more harm than good."⁵⁸

On the evening of 20 August, Eden expressed the same concerns to the President. But he appeared unperturbed, replying: "We would not be plenipotentiaries and that, if the Russians raised the question of Finland or the Baltic States, the American representative would say that he had no instructions and would refer home." Churchill asked what would be the good of that since the United States government would not be able to give an answer. The President replied that he could then keep silence. Mr. Churchill observed that this could hardly improve relations. Eden retorted that "a meeting in such conditions could only make matters worse ..." Hopkins, however, objected. Relations with Russia were deteriorating. "We really must make an attempt to improve them now."⁵⁹ If Eden's account of this meeting is accurate, it certainly shows clearly Roosevelt's weakness and ineptness as a leader. His preferred method of dealing with difficult problems seems to have been avoiding them.

The dilemma faced by Washington is illustrated in the discussions between Eden and Hull during the conference. The Secretary asserted that some attempt should be made to arrive at a basis of talks with Stalin, if possible, on the much broader picture of the maintenance of peace and world security. Hull pointed out "that everything seemed to go back to the Russian demands for territory, which was another way of looking for security." He made the point "that security was worldwide, and if we could draw the Russians into broad discussion, then the emphasis would not remain merely on the smaller countries on Russia's western border." Eden agreed with the Secretary on the necessity of making a new approach to this problem, but stated frankly he had no suggestions to make and would welcome any ideas that were put forward to accomplish this purpose. He furthermore felt that this should be done without any loss of time. Hull replied that he had given a great deal of thought to this problem and would come back to the subject again with Eden. Apparently Hull never raised the subject again. Eden, however, had prepared a harsh memo, which was given to Hull on 23 August. The memo expresses great dissatisfaction regarding Washington's lack of action on Soviet territorial demands. It dubiously claims the Baltic issue could be settled without sacrificing any principles and insists on action *now*.

57 Lynn Etheridge Davis, *The Cold War Begins – Soviet-American Conflict over Eastern Europe* (Princeton: Princeton UP, 1974) 27, note 41, citing *FRUS*, 1944, 4: 840–41, claims that it was not until March 1944, when the United States government would accept Churchill's contention that the Soviet incorporation of the Baltic States did not fall within the provisions of the Atlantic Charter. The cited document actually makes no such claim. In fact, other documents on the Baltic States as late as 6 May 1944 and 20 November 1944 take even stronger non-recognition positions. See *FRUS*, 1944, 4: 865–67 and 933–35.

58 Eden 466.

59 Eden 467.

In December 1941, Stalin informed the Foreign Secretary that he regarded the question of U.S.S.R.'s western frontiers as "the main question for us in the war ..." Neither His Majesty's government nor, so far as we are aware, United States government, have indicated to the Soviet government what their views on this question are. We have little doubt, however, that the Soviet government would be much easier to deal with on Polish and other matters if His Majesty's government and United States government could let them know that we are prepared in practice to contemplate a substantial measure of satisfaction on what we understand Soviet territorial claims to be, while not abandoning our principle of not recognizing during the war any territorial changes. His Majesty's Government considers that an equitable solution of Russian claims would be something on the following lines: (a) Poland to receive in the west, Danzig, East Prussia and Upper Silesia, and to be content in the east with the Carson Line adjusted to include city of Lwow in Poland. (b) *Other frontiers – Eventual recognition of Russia's 1941 frontiers with Finland and Roumania, and of Soviet sovereignty over the Baltic States.* If the views of the United States government do not differ radically from the above, there might be a basis for a joint intimation of our views to the Soviet government, in the course of any discussion with them of the general post-war settlement. His Majesty's government wishes to consider advisability of such action *now* because – (a) Recent exchanges of personal telegrams between the Prime Minister and Stalin show that the latter desires closer consultation on future operations. This is natural now that we are embarked on operations in Europe which are likely soon to affect south-eastern Europe more or less directly. The views of the Soviet Government will have to be taken into consideration and *their attitude is likely to be suspicious and uncooperative unless they get some reassurances upon this "main question" of frontiers.*⁶⁰

There is no record whether Hull replied to Eden's stinging memo.

By the close of the conference in Quebec on 24 August, an agreement had been finally reached on the cross-Channel operations in 1944 as the primary U.S.–British ground and air effort against the Axis in Europe. This is the action Stalin had been badgering for since the war began.

The forced resignation of Welles as the Undersecretary in late August created a stir in Washington as well as in Moscow. Columnist Drew Pearson asserted in his column that there would be no one left in the State Department who was sincerely interested in the development of good relations with the Soviet Union and that these officials wish the Soviet Union to be bled white. These charges were vehemently denied by Hull.⁶¹

Back in Washington, Roosevelt had several meetings with his special envoy, Averell Harriman, soon to become the new ambassador to Moscow, which included discussions on the territorial issues. At a luncheon with the President on 2 September, Roosevelt told Harriman he proposed to negotiate these matters with Stalin personally. Although the Russians obviously had the power to take what they wanted, the President said he hoped to dissuade Stalin from unilateral action. He believed he could explain to Stalin, Harriman recalled, "the world reaction he could expect from decent behavior on the part of the Russians, as opposed to the violent antagonism they would encounter if they seized certain territories." The President had several trading points in mind: first, the benefits to the Soviet Union that would flow from Stalin's cooperation with the United States and Britain; second, the need for restraint in order for the Soviet Union to be seated as an equal among the Great Powers at the council tables, and third, the promise of American support for measures to strengthen Russia's security such as the internationalization of access to the Baltic Sea. Roosevelt also hoped to

⁶⁰ FRUS, 1943 First Quebec Conference 913.

⁶¹ FRUS, 1943, 3: 570.

persuade Stalin to grant the populations of the Baltic States the right to approve or disapprove any territorial changes through plebiscites to be held within two or three years after re-occupation by the Russians. Any individual, moreover, who chose not to live under Soviet rule should be assured the right to emigrate. "Roosevelt probably had in mind the international implications of agreeing to a plebiscite, which would give a color of decency to the operation," Harriman said in retrospect. "But he did not seem to realize that once the Russians occupied a territory, the plebiscite would almost certainly go their way."⁶² In other words, Harriman was well aware of the type of elections held under Soviet authority.

On 8 September, Stalin finally had given tentative approval for a Big Three meeting. The event that Roosevelt had been waiting for so long was soon to become a reality.

In mid-September Roosevelt received a memo from his Joint Chiefs of Staff indicating that by the end of the war the Soviet Union would be in a dominant position throughout Eastern and Central Europe, giving it the power to impose whatever territorial settlements it wanted. They also stressed the Red Army would be needed to defeat Japan.⁶³

Hopkins, hoping to do some damage control, met with Davies on 25 September. Davies rattled off various reasons why Stalin might be miffed at the President. Davies postulated that Stalin would not be satisfied until he felt reasonably certain as to the President's attitude on one vital security concern: his Western frontier. Furthermore, Davies suggested Roosevelt ought to get word to Stalin that, regardless of what might occur at the foreign minister's meeting, he would guarantee that when Stalin and he got together, he would assure Stalin his vital interests would be accommodated without delay. Stalin's vital interests were equitable and right and "should be acceded to in the common interests of world peace." The smaller nations had to make sacrifices.⁶⁴ After talking with Hopkins, Davies had a lengthy discussion with Roosevelt in the White House on 27 September. The content of the discussion is not known.

Davies traveled to Mexico City on 30 September on a secret mission, "ostensibly" on Roosevelt's order to meet Constantine Oumansky, the Soviet Ambassador to Mexico, who was known to have influence with Molotov and Stalin. His aim was to send a message from the President to Stalin stating that Stalin should accept Davies' personal guarantee that if he and Roosevelt met, they would come to a complete and final agreement upon matters that would preserve the vital interests of each nation and promote world peace. Their personal meeting, Davies guaranteed, would result in an understanding that "Roosevelt would not ultimately object to the Curzon Line" or "to the annexation of the Baltic States."⁶⁵

Moscow Conference October 1943

Secretary of State Cordell Hull and Averell Harriman were to represent Washington in the Moscow meeting, which began on October 18. In preparation for the Moscow Conference, Hull was provided with a collection of papers and documents, most of which came from the post-war policy planning staff. Included was a document on the

⁶² W. Averell Harriman and Ellie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin – 1941–1946* (New York: Random House, 1975) 227.

⁶³ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War 1941–1947* (New York: Columbia UP, 1972) 64.

⁶⁴ Kimball MacLean 119

⁶⁵ *Ibid.* 120.

Baltic States, which was prepared and reviewed by members of the State Department, dated 24 September 1943. The document revealed some similarities to H-19. The document suggested *three* alternative solutions for the Baltic States:

- 1) Restoration of the independence of the Baltic States [...],
- 2) Conditional Restoration of Independence [...] a compromise solution might be advanced under which the independence of the Baltic States would be restored subject to certain conditions or servitudes acceptable to the Soviet Union, such as the establishment of the United Nations or Soviet security facilities on their territories.
- 3) Incorporation of the Baltic States into the Soviet Union.

The document ends by stating:

The United States government cannot give public approval of absorption of the Baltic States by the Soviet Union without repudiating its policy of non-recognition of territorial changes brought about by force, upon which it has based its stand on this specific question since 1940. In the interest of securing a full understanding with Russia, and because the United States cannot make a vital issue of the future of the Baltic States, their incorporation into the U.S.S.R. may eventually have to be accepted as an accomplished fact. However, it is recommended that no approval be given of that status.⁶⁶

The presence of this document demonstrates that the State Department was concerned about the documentation emanating from the post-war policy planning staff regarding the Baltic States. This is by far the most objective document on the Baltic States than any of those produced by the post-war policy planning staff.

A member or members of the Political Subcommittee who advocated acquiescing to Stalin's demands attempted a last minute maneuver to influence Hull. According to E.M. Bennett, an unsigned memo from the policy planning staff dated 27 September 1943 also was given to Hull. (Bennett disingenuously does not mention the State Department document referred to above.) The memo stressed Russia's western frontier problem, which, the author asserted, was really six problems, each with a different political and historical footing "yet all related to Russia's overwhelming desire for long-term security." The memo asserted that the key to Russia's western frontier probably lay in the future of the Baltic States. These areas had been lost while Russian power was at low ebb, and it was as if the United States in similar circumstances had lost Arizona, New Mexico and southern California. Just as would be the case with America, Russia wanted to have back its lost provinces. "The USSR balances the security of 170,000,000 Russians against the weakness of 5,000,000 peoples in the Baltic republics." The question was asked: "Shall we insist on sovereign equality or will we accept the facts and realism of inequality? ... Is there a distinction between big and little moralities in international affairs? What is the political position of the American negotiators to be?" The mysterious memo continues: "The crucial question was whether the United States would be willing to go to war to restore independence to the Baltic States. If not, was the American government prepared to excommunicate Russia for violating American principles and thereby leave the U.S.S.R. out of future international agreements? We must work with Russia through thick and thin."⁶⁷

Bennett reflects on the situation: "Had Secretary Hull or FDR taken this memorandum to heart, many of the later problems with the Soviets could have been avoided."

⁶⁶ NA, PG-25, September 24, "The International Status of the Baltic States," Notter Papers.

⁶⁷ E.M. Bennett, *Franklin Roosevelt and the Search for Victory* (SR Books, 1990) 95. According to Eubanks 139, the secret memo was written by Isaiah Bowman, President of John Hopkins University. This is also confirmed by Smith 386. After Welles' departure Bowman filled the vacuum in the power structure of the group.

Bennett seems to be saying the Cold War could have been avoided had Washington agreed to officially accept the annexations of the Baltic States. The author of the memorandum, according to Bennett, was in the best tradition of American diplomacy; policy makers in the nineteenth century had consistently distinguished between principles and vital interests. "They had refused to promulgate policy based on idealism where the nation clearly had not the means to ensure implementation of its ideals and where national security was not concerned."⁶⁸ Is Bennett implying that the idealism of Wilsonianism is un-American?

On the other hand Charles Bohlen of the State Department wrote that the difficulty was whether or not the United States was "prepared to abandon certain traditional American principles in regard to territorial adjustments on a power politics basis in the hope of obtaining real cooperation from the Soviet Government in the postwar world."⁶⁹

On October 4, the President cabled Stalin: "I'm sure we are going to find a meeting of minds for the important decisions which must be finally made by us." Furthermore, he noted that if anything does not get resolved at the Foreign Ministers meeting, "I would still have every confidence that they can be reconciled when you and Churchill and I meet."⁷⁰

On October 5, the President met again with his staff, including the post-war planning group, to discuss the final details of the Moscow Conference. Among the topics discussed were the Baltic States and Poland. The President indicated that when he meets Stalin he intends to

appeal to him on grounds of high morality. He would say to him that neither Britain nor we would fight Russia over the Baltic States, but that in Russia's own interest, from the viewpoint of her position in the world, it would be a good thing to say that she would be willing in two years or so after the war, to have a second plebiscite, since while she is satisfied that this earlier plebiscite was conclusive, the rest of the world does not seem to think so ...⁷¹

Roosevelt implies that the issue of the Baltic States and Poland will not be discussed in Moscow, but rather in a meeting with Stalin where he will talk about it himself. It is remarkable that the President would choose to appeal to Stalin on high morality; Stalin who had blood on his hands from a million victims, and the President himself, who has decided to forego morality in place of expediency.

Just before the beginning of the Moscow Conference, *Pravda* reminded the world of its commitment to its 1941 frontiers. The reference is found in J. Davies' diary dated 15 October 1943. According to Davies, *Pravda* reported that hostile elements in the United States and particularly in the press hostile to the "mutual efforts of the United Nations," were spreading propaganda to the effect that the coming conference of the Three Powers would settle the problems of the frontier of the U.S.S.R. Davies' diary continues: "The article went on to state that everyone ought to know that the borders of the U.S.S.R. could no more be a subject of discussion than could the frontiers of the United States or the states of Texas or California."⁷² The *Pravda* article is also cited by the leftist journal, *The Nation*, 23 October 1943.

⁶⁸ Bennett 96.

⁶⁹ Eubanks 141.

⁷⁰ Dallek 419. Also Pre-Conference Papers 27.

⁷¹ *FRUS*, 1943: 1: 542.

⁷² Davies archives, Library of Congress.

On October 6, a new Soviet offensive was launched to open up the way to the Baltic States.⁷³

The Western diplomats entered the Moscow Conference with some trepidation. To their surprise, the Soviets were very cordial and accommodating. According to Washington representatives to the Conference, more was accomplished than anybody had hoped for. Hull's main objective was reached by approval of the Four-Power Declaration, (which the Soviets had refused before), a European Advisory Commission was formed on Eden's initiative, and Stalin promised to join the fight against Japan once Germany was defeated. And finally, a decision was reached to make Austria an independent nation after the war.

The gaping void of the Conference was the lack of any discussion or agreement on a policy on Eastern Europe at a time when Soviet armies were rapidly advancing toward the contested territories. From Harriman's point of view, Hull's concentration on the Big Four Declaration and China was a mistake. He used all of his influence to get China accepted as the fourth Great Power. Harriman thought that Hull would have been better advised to apply his considerable leverage with the Russians in attempting to work out agreements to safeguard the independence of nations in Eastern and Central Europe whose liberation was foreseen in a matter of months. Hull confided later to Harriman that he did not "want to deal with these piddling little things. We must deal with the main issues." On the other hand, Hull felt that great things had been accomplished. He was particularly pleased that the Russians "never once raised the question that had disturbed us the previous year; namely the settlement of post-war frontiers," which Hull considered "a Pandora's Box of infinite trouble." In Harriman's judgment, the Secretary of State failed to grasp the essential point: Molotov had no reason to raise the territorial question because he regarded the matter as closed.⁷⁴ It was up to him and Eden to raise the issue.

Harriman, in his summary of the Moscow Conference to the President, noted:

Although Soviet territorial questions were never raised at the Conference, it can only be inferred that the Soviet Government expects to stand firm on the position they have already taken in regard to their 1941 frontiers. I believe they have the impression that this has been tacitly accepted by the British and the fact that we did not bring up the issue may have given them the impression that we would not raise serious objections in the future.⁷⁵

At a news conference Hull insisted "that the principles of the Atlantic Charter would not in any be compromised," and pointed to the formula agreed upon for Italy as a model for other "liberated areas." Put under pressure to apply this specifically to the controversial issues of Poland and Finland and the Baltic States, Hull said that boundary disputes would have to be cleared up after the war and that an exact definition of all liberated areas was not possible at this stage.⁷⁶

In his speech to the Congress, Hull painted a glowing picture of things to come. The conference in Moscow "had launched a forward movement" and had been characterized by "an atmosphere of mutual understanding and confidence." Hull declared that the post-war issue had been resolved:

⁷³ C. Messenger, *Atlas of WWII* (Macmillan, 1989) 155.

⁷⁴ Harriman, p. 236.

⁷⁵ *FRUS*, 1943, 3: 591.

⁷⁶ *The Nation*, 27 November 1943: 600.

As the provisions of the Four Nation Declaration are carried into effect, there will be no longer a need for spheres of influence. The principle of sovereign equality of all peace-loving states, irrespective of size and strength, as partners in a future system of general security will be the foundation stone upon which the future international organization will be constructed ... In a declaration on Austria, the forcible annexation of that unhappy country was pronounced null and void. It was further declared that Austria is to be given an opportunity to become reestablished as a free and independent state ... I found in Marshall Stalin a remarkable personality, one of the greatest statesman and leaders of this age.⁷⁷

Charles Bohlen's assessment of the conference was not as euphoric as that of other observers. The real reason for the success of the Moscow Conference, according to Bohlen, was the improved military situation in the Soviet Union.⁷⁸

The American Minister in Sweden, Herschel V. Johnson II, informed Washington about the reaction of Baltic leaders in Sweden to the communiqué from the Moscow Conference. They were disappointed on the one hand that the Baltic issue was not favorably resolved, but the recognition of Austria's independence rights constituted an important precedent for an eventual decision regarding the future of the Baltic States whose loss of independence is stated to have had many features in common with German absorption of Austria. However, a feature of the communiqué, which some found alarming, was the omission of Estonia, Latvia and Lithuania from the list of countries and areas to which Germans will be sent and tried for their atrocities. Inferences drawn from there are that the Baltic States are considered as "invaded parts of the Soviet Union" and the Western democracies have thus expressed tacit agreement with Soviet contention that the Baltic States are legally part of the U.S.S.R. Johnson's memo continues that the news from Moscow offers nothing which may be used to counter German propaganda and that the Moscow Conference affords the latest and most conclusive evidence that the Baltic States have been abandoned to the Russians.⁷⁹ The Baltic leaders' suspicions were correct: the West had turned their backs on the Baltic States. Thus, the stage was set for Teheran – the preamble for Yalta

Roosevelt's Road to Teheran

Roosevelt's feeble performance in Teheran regarding the Baltic States and Eastern Poland contrasts sharply with the bravura confidence he had in 1942 when he declared to Churchill that he could "handle Stalin best." The resolute opposition to the proposed Anglo-Soviet Treaty in the spring of 1942 which was to contain secret protocols legitimizing the Soviet annexation of the Baltic States faded away in a short time along with the abandonment of the principles of the Atlantic Charter. The conversion commenced in the fall of 1942 with a "fact finding mission." It became apparent early in the mission which kind of facts suited the President, as William Bullitt's anti-Sovietism was dismissed out of hand and Soviet experts in the State Department were ignored. It was foreign policy neophytes and devoted pro-Soviet advocates, Harry Hopkins and Joseph Davies, whose advice was not only paid attention to, but to whom diplomatic missions at the highest level were assigned. Indications point to the fact that Roosevelt had made up his mind to appease Stalin before the fact-finding mission began.

⁷⁷ Department of State Bulletin, 1943, Nov, p. 343.

⁷⁸ Charles E. Bohlen, *Witness to History* (New York: Norton, 1973) 130.

⁷⁹ *FRUS* 1943, 3: 593.

It is difficult to determine the precise effect, if any, the post-war policy planning group had on Roosevelt's thinking. The elaborate and enormous effort begun by the State Department to provide objective guidance to the Administration after the war, turned out not to be the expert and impartial body of advisors it was made out to be. The almost total reliance on Moscow's propaganda machine led them to questionable, even patently false conclusions and recommendations concerning the Baltic States. The suffering imposed by the Soviet regime upon the Baltic people during 1941 went unreported. The arrests, shootings and mass deportations of innocent men, women and children to Siberia were hushed up to carry out a strategy to appease Stalin. The Political Subcommittee, with Isaiah Bowman as its leader, was specially adept at being a purveyor of a biased agenda employing Soviet propaganda as the basis for its arguments. It should be pointed out that passive submission of the Baltic States governments to Soviet rule must have played some part in this travesty. The documents point out that the Baltic diplomats in Washington were the only ones to champion their independence. However, there is little doubt that the President utilized the disinformation provided by the post-war study groups to further his pro-Moscow line in detriment to the Baltic States. Roosevelt's proposition that the Baltic people would eventually join the Soviet Union of their free will resonated strongly in several of the group's reports on the Baltic States.

If 1943 were to be characterized, it certainly could be labeled as the "year of appeasement" in Washington. Diplomats who were not satisfactory to Moscow were removed from their positions. Military aid channels were streamlined to provide maximum aid to the Soviet Union.⁸⁰ Roosevelt's statement to Bullitt after Bullitt's warning about Stalin shows not only his reliance on rank amateurs instead of experts, but also his total misjudgment of Stalin:

I just have a hunch that Stalin is not that kind of a man. Harry Hopkins says he's not and that he doesn't want anything but security for his country, and I think that if I give him everything I possibly can and ask for nothing from him in return, *noblesse oblige*, he won't try to annex anything and will work with me for a world of democracy and peace.⁸¹

Roosevelt's misjudgments of Stalin seem perplexing indeed. He must have been informed of Stalin's enormous crimes, even though Davies was in Moscow at the time of the purges and deemed them justifiable. Anti-colonialism was one of Roosevelt's strongest beliefs. This put him in conflict with Great Britain and France, but for some reason not against Stalin and the Soviet Union. His son admits that Roosevelt's stance took him closer to Stalin than to "dear old Winston."⁸²

Various reasons have been cited for Roosevelt's transformation from a Wilsonian to *Realpolitik*. (1) The Allies' military situation had improved considerably, especially on the Eastern front, after the Red Army repulsed the Nazis at Stalingrad. This fact led Washington to conclude the Red Army could conquer any territory it wished and that nothing short of war would stop it. (2) The President and the military also felt the West needed Stalin's cooperation to help defeat Japan after Germany was defeated. (3) It was Roosevelt's fervent hope to have the Soviet Union be a part of a Big Power coalition to

⁸⁰ Mary E. Glantz, *FDR and Soviet Union – The President's Battles over Foreign Policy* (Lawrence: UP of Kansas, 2005) 144.

⁸¹ Gaddis 75.

⁸² Elliott Roosevelt and James Brough, *The Roosevelts of the White House – A Rendezvous With Destiny* (New York: Putnam, 1975) 394.

keep the peace once the war had ended. (4) A less tangible reason for Roosevelt's caving into Stalin, but probably no less important in his considerations, was Roosevelt's inexplicable promise in early June to Moscow of a second front in Western France in the autumn of 1942. It was a promise the President could not possibly fulfill. Not only did the promised second front fail to materialize, but part of the promised armaments and supplies were not delivered to the Soviets. Therefore, the President felt he had a moral obligation to Stalin. By the end of 1942, the broken promises resulted in a new low in East–West relations. The idealism Roosevelt formulated before the United States entered the war, such as the Atlantic Charter and the tenet of resolving territorial problems at the peace conference after the war, collided with the realities of the war and the defiant and ever-demanding eastern ally – Stalin. There is reason to believe that the last reason was the driving force.

Teheran summit conference 1943. Joseph Stalin, Franklin D. Roosevelt and Winston Churchill.
Library of Congress.

Those who defend Roosevelt at Yalta claim he could not have done anything, short of war against Stalin, to save the Baltic States and Eastern Europe. They seem to forget that Roosevelt established the ground rules for war and peace. First, he chose not to negotiate territorial issues until after the war. This played perfectly into Stalin's hand. The policy turned out to be a dismal failure.⁸³ As Sumner Welles suggests, negotiating with Stalin early in the war when the Soviet Union was weak could have

⁸³ Eubanks 165.

possibly saved the independence of the Baltic States.⁸⁴ The most important factor in the subjugation of the Baltic States and Eastern Europe, however, was Roosevelt's military strategy. United States military strategists worked out a plan in which the invasion of northern France would have taken place in 1943. Instead, Roosevelt chose to override his military advisors and, for political reasons, preferred to follow Churchill's Mediterranean policy, which resulted in delaying the invasion of France by more than a year. It is ironic that the policy advocated by Stalin would have limited much, if not all of his gains in Eastern Europe. Further discussion of these topics is beyond the scope of this paper.

There is one consolation in Roosevelt's actions in 1943; he never granted Stalin the *de jure* recognition of the Soviet annexation of the Baltic States into the Soviet Union that Stalin so desperately wanted. Stalin desired legitimization of his actions. He tried to do this with the Anglo-Soviet Treaty in 1942, which Roosevelt denied him. Then he attempted less conspicuous means to achieve his aims. He demanded all of his 16 republics be admitted to the United States War Crimes Commission in 1943 and to the United Nations General Assembly at the Dumbarton Oaks Conference in 1944. All of these efforts were denied. The non-recognition policy enforced by Washington played a major part in the Baltic States being able to regain their independence in 1991.

Roosevelt's change in policy toward the Baltic States turned Adolf Berle's prophetic phrase "Baltic Munich" into reality in 1943. His cavalier attitude with respect to the Baltic States and appeasing Stalin's territorial demands hardly qualifies him the label of "Champion of Freedom" as one of his recent biographers has claimed.

⁸⁴ Sumner Welles, *The Seven Decisions That Shaped the World* (New York: Harper, 1950) 145.

⁸⁵ Conrad Black, *Franklin Delano Roosevelt – Champion of Freedom* (New York: Public Affairs, 2003).

1943: gads, kurā Rūzvelts nodeva Baltijas valstis

MĀRIS A. MANTENIEKS

Pretēji plaši izplatītam viedoklim, ASV prezidents Franklins Delano Rūzvelts (*Franklin Delano Roosevelt*) nenodeva Baltijas valstis Staļinam 1945. gada februārī Jaltā, bet gan jau 1943. gada decembrī Teherānā. Raksts izseko Rūzvelta, viņa padomdevēju un valdības mainīgajai politiskajai un diplomātiskajai attieksmei pret Baltijas valstīm, it sevišķi gatavojoties lielajām kara laika konferencēm. Rūzvelta attieksme mainījās no aneksijas nosodīšanas 1940. gadā līdz kara diktētajiem apsvērumiem. Attieksmi mainīja arī probaltisko ārpolitikas ekspertu, piemēram Samnera Velleša (*Sumner Welles*), nomaiņa pret Padomju Savienībai draudzīgāk noskaņotiem, kuru vidū bija Harijs Hopkins (*Harry Hopkins*) un Džosefs A. Deiviss (*Joseph A. Davis*). Viedokļa maiņā izšķirošs bija 1943. gads. Pēc Sarkanās armijas panākumiem ASV presē un publikā veidojās pozitīvs PSRS tēls, kā arī opozīcija Baltijas valstu pārstāvju viedokļiem. Padomdevēju un t.s. Politiskās komitejas memorandos veidojās propadomiskais viedoklis, nereti balstīts uz padomju preses rakstiem, ka Baltija ir bijusi Krievijas sastāvdaļa, ka Baltijas valstis nav izrādījušās spējīgas neatkarīgi pastāvēt un ka baltieši pieņemtu palikšanu PSRS sastāvā pēc kara. Viedokli par tautas nobalsošanu pēc kara Rūzvelts pieņēma par savu, cerot apelēt pie Staļina morāles principiem un iegūstot apsolutu rīkot plebiscītu. Rūzvelta attieksmes maiņu pret Baltijas okupāciju ietekmēja gan padomju armijas panākumi, gan vajadzība iesaistīt PSRS karā pret Japānu, kā arī cerība Padomju Savienību iesaistīt lielajā pēckara miera koalīcijā un viņa nespēja pildīt solījumu atvērt apsolutu otro fronti pret Vāciju jau 1942. gadā. Tai pašā laikā Rūzvelts novērsa Lielbritānijas nodomu 1942. gadā atzīt Baltijas okupāciju *de jure* un pieturējās pie neatzišanas politikas, kas palika ASV ārpolitikas sastāvdaļa līdz pat neatkarības atjaunošanai.

SS protektorāts: vācu Kurzemes pārvalde no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam

KĀRLIS KANGERIS

1. Ievads

Kurzeme bija Latvijas apgabals, ko nacionālsociālistiskās Vācijas karaspēks iekaroja pirmo, bet reizē tas arī bija apgabals, kurš pēdējais nonāca atkārtotā Padomju Savienības okupācijas varā, Vācijai kapitulējot 1945. gada 8. maijā. Tādējādi vācu okupācijas varas valdīšanas laiks Kurzemē bija ildzis tieši trīs gadus un desmit ar pus mēnešus.

Jau 1941. gada 25. jūlijā vācu armija nodeva Kurzemes pārvaldīšanu vācu civilpārvaldes pārziņā. Tomēr "īstā" civilpārvaldes izveidošana sākās tikai pēc 1. septembra, kad Rīgā savu amatu bija ieņēmis Austrumzemes (*Ostland*) reihskomisārs. Agrākās Latvijas Republikas teritorijā izveidoja Latvijas Ģenerālapgabalu (*Generalbezirk Lettland*), kas savukārt sadalījās sešās mazākās pārvaldes vienībās – novadu komisariātos (*Gebietskommissariate*). Kurzemē izveidotā Liepājas novada komisariāta robežas (*Gebietskommissariat Libau*) atbilda iepriekšējām Kurzemes apgabala robežām. Par novada komisāru Liepājā bija iecelts Dr. Valters Alnors (*Walter Alnor*, 1892–1972), kurš šo amatu pildīja līdz 1944. gada vasarai, kad likvidēja novada komisariātu.

Novada komisariātā Liepājā bija šādas galvenās pārvaldes nodaļas: iekšējā pārvalde, skolu lietas, politika, sociālā aprūpe, tieslietas, saimniecība, dzīvokļu pārvalde, darba pārvalde un lauksaimniecība. Šajās iestādēs nodarbināto vāciešu skaits svārstījās ap 50, no kuriem 15 bija lauksaimniecības vadītāji (*Landwirtschaftsführer*) Kurzemes apriņķos. Kopumā novada komisāra rīcības brīvība bija diezgan ierobežota. Novada komisāram vajadzēja strādāt pēc Rīgā noteiktajām direktīvām, stingri raudzīties, lai vietējā latviešu pārvalde ievērotu visus uzliktos pienākumus un lauksaimnieki izpildītu plānos paredzētās normas. Neskatoties uz visiem ierobežojumiem, Dr. Alnors tomēr bija persona, kurai patika un kura nebaidījās izteikties par dažādiem Latvijas Ģenerālapgabala pārvaldes jautājumiem.¹

Līdz 1944. gada vasarai/rudenim Kurzemes pārvalde bija novada komisāra Liepājā pārvalde. Ar karadarbības sākšanos Latvijas teritorijā, kas arī izraisīja vācu civilpārvaldes daļēju sabrukumu, sākās jauns posms Kurzemes pārvaldē, kas līdzšinējā pētniecībā par vācu okupācijas pārvaldes struktūrām Latvijā kopumā atstāts novārtā. Parasti pārvaldes vēsture beidzas ar 1944. gada septembri, kad Hitlers iecēla Ērihu Kohu (*Erich Koch*; 1896–1986) par jauno Austrumzemes reihskomisāru.² Darbos par Kurzemi 1944./1945. gadā dominē militārais aspekts neatkarīgi no tā, vai tie būtu vācu pētījumi,³

¹ Hugo Wittrock. *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941–1944. Erinnerungen.* – Lüneburg, 1979. – 23. lpp.

² Seppo Myllyniemi. *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik.* – Helsinki, 1973 (*Dissertationes Historicae II. Historiallisia Tutkimuksia.* 90.). – 283.–285. lpp.

³ Werner Haupt. *Kurland 1944/1945. Die vergessene Heeresgruppe.* – Friedberg, 1979; Werner Haupt. *Das war Kurland. Die sechs Kurland-Schlachten aus der Sicht der Divisionen.* – Friedberg, 1987; u. c.

vai arī latviešu autoru sarakstītas grāmatas.⁴ Ja latviešu darbos arī pieskaras Kurzemes pārvaldes jautājumam, tad kopumā tas attiecas tikai uz latviešu pašpārvaldes ieviešanu un arī tiek skatīts, ņemot vērā vienīgi pašu latviešu intereses. Tāpēc, ievērojot līdzšinējās nepilnības pētniecībā par pārvaldi Kurzemē, šā raksta galvenais nolūks būs aprakstīt un tuvāk analizēt vāciešu jaunizveidoto pārvaldes struktūru Kurzemē, lai aizpildītu šo robu Latvijas vēsturē par Otrā pasaules kara beigu posmu.

2. "Sevišķās" Kurzemes pārvaldes izveidošanās 1944. gada otrajā pusē

1944. gada 10. jūlijā sākās Sarkanās armijas uzbrukums Igaunijai un Latvijai. Pēc divām nedēļām cīņas jau risinājās pie Jelgavas, un Sarkanā armija draudēja izlauzties uz ziemeļiem līdz Baltijas jūrai pie Tukuma, kas mēneša beigās arī izdevās. Tādējādi Kurzeme bija atdalīta no vēl neieņemtajām Vidzemes daļām un Rīgas.

Reizē ar Sarkanās armijas uzbrukumu arī sākās krīze vācu okupācijas pārvaldē. Šo krīzes situāciju Rīgā raksturoja Valsts drošības Galvenās pārvaldes vadītājs Dr. Ernsts Kaltenbruners (*Ernst Kaltenbrunner*, 1903–1946) šādiem vārdiem: "Vācu iestādes iznīcina dokumentus, ierēdņi daļēji aizmukuši, vienīgā doma – paglābšanās un savas privātās mantas nodrošinājums. [...] Klāt vēl nāk kompetenču strīdi vācu iestāžu starpā, kas izslēdz jebkādu plānveidīgu darbību."⁵

Kas tad īsti bija noticis vācu civilajā pārvaldē, ja Valsts drošības Galvenās pārvaldes vadītājam bija jāraksta ziņojums par krīzes situāciju?

Vispirms armijas grupējums "Ziemeļi" (*Heeresgruppe Nord*) vēlējās sev, respektīvi, militārajai pārvaldei, pakļaut pāri palikušās Austrumzemes daļas. Pēc austrumu ministra Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946) un Austrumzemes reihskomisāra Hinriha Lozes (*Hinrich Lohse*, 1896–1964) protestiem šo armijas soli atsauca.⁶ Tad 28. jūlijā ģenerālkomisārs Dr. Oto Drekslers (*Otto Drechsler*, 1895–1945) pameta Rīgu un devās uz Liepāju. Tai pašā laikā Sarkanā armija sasniedza Rīgas jūras līci un Rīgu atdalīja no Kurzemes. Šis bija brīdis, kad reihskomisāra ierēdņi dienas gaismā atkal izcēla agrāko strīda jautājumu, vai Austrumzemē neesot viena lieka pārvaldes instance, ar to domājot Ģenerālkomisariātu. Arī militārā pārvalde pārstāvēja uzskatu, ka tagad samazinātās Austrumzemes pārvaldišanai pietiekot ar novadu komisāriem un ka nekādā ziņā neesot vajadzīgas trīs augstākās pārvaldes instances – ar divām vajadzētu pietikt. Tā kā reihskomisārs, kuram bija nesaskaņas ar Rozenbergu, nesaskatīja iespējas likvidēt Austrumu ministriju, tad praktiskie darbi konkrētajā situācijā vērsās pret Ģenerālkomisariātu. 30. jūlijā Loze izdeva dekrētu, kurā noteica Ģenerālkomisariāta ierēdņu iekļaušanu Reihskomisariāta iestādē. Bet ar šo soli Loze Ģenerālkomisariātu formāli nelikvidēja. Rīgā vēl palika ģenerālkomisāra pastāvīgais pārstāvis ar 37 darbiniekiem. Vienīgi manāmi mainījās personāla skaita attiecība. Ja agrāk tā bija 4:3 Reihskomisariāta labā, tad tagad šī attiecība palielinājās līdz 4:1. Kad 12. augustā Loze atstāja Rīgu un divas dienas vēlāk Latviju, Reiskomisariāta ierēdņi sāka ignorēt Ģenerālkomisariātu, it kā tāds vispār nepastāvētu, un paši sāka rīkoties Latvijā. Reihskomisariāta ierēdņiem nebija nekādas pieredzes ar darbu Latvijā, tāpēc, no sekmīgākas palikušās teritorijas pārvaldišanas

⁴ O. Freivalds. Kurzemes cietoksnis. I un II. – Kopenhāgena, 1954; Aleksandrs Lasmanis. Cerības un vilšanās. Latviešu karavīra dzīves stāsts. – Stokholma, 1963; Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. /Dokumenti un atmiņu krājums. V sējums. – Minstere, 1977; u. c.

⁵ Dr. Kaltenbrunner–Himmler. – 05.08.1944., NS 19/382, Bundesarchiv (turpmāk saīsināti – BA).

⁶ Rosenberg–Lohse. – 19.07.1944., R 6/14, Rosenberg–Lammers. – 19.07.1944., R 6/14, Lammers–Rosenberg. – 19.07.1944., R 6/24. Visi BA.

viedokļa, būtu bijis labāk, ja darbu veiktu ģenerālkomisāra ierēdņi, kuri to jau trīs gadus bija veikuši un kuri gan pazina Latvijas pašpārvaldes iestādes, gan to vadošos darbiniekus.

Augusta vidū bija izveidojusies tāda situācija, ka trīs atsevišķas personas vienlaikus pildīja reihskomisāra pienākumus.

1. Pats Loze, kurš no Vācijas telefoniski deva savus norādījumus.
2. Militārās pārvaldes vicešefs (*Militärverwaltungsvizechef*) Mārtins Matisens (*Martin Matthiessen*; 1901–?), kurš bija iecelts par reihskomisāra pārstāvi Rīgā.
3. Ģenerālkomisārs Dr. Drekslers kā reihskomisāra pārstāvis Kurzemē.

Šiem trim "reihskomisāriem" Latvijas Ģenerālapgabālā preti stāvēja divas iestādes, kas pildīja ģenerālkomisāra funkcijas: pats ģenerālkomisārs Dr. Drekslers savā funkcijā kā ģenerālkomisārs Kurzemē (!) un viņa pastāvīgais pārstāvis Rīgā, kurš pārvaldīja pārējo Latvijas daļu, t. i., Rietumvidzemi.⁷ Situācija kļuva pavisam jocīga vai pat smieklīga, kad pēc 1944. gada 20. augusta zemes ceļš starp Rīgu un Kurzemi atkal nonāca vācu rokās. Tagad bija jāstrīdas, kurš no trim reihskomisāriem vai kurš no diviem ģenerālkomisāriem pārvaldīs Tukuma teritoriju un kurš iecels Tukuma novada komisāru.

Kamēr reihskomisāri un ģenerālkomisāri strīdējās par savām tiesībām un vadības pozīciju Latvijā, tikmēr vācu pārvaldes aparātā Latvijā iznira jauna "zvaigzne" – Austrumprūsijas gauleiters un agrākais Ukrainas reihskomisārs Ērihs Kohs. 1944. gada 21. augustā Vācijas vadonis Ādolfs Hitlers (1889–1945) uzdeva Koham veikt nocietinājumu darbus Kurzemē (un Lietuvā), piešķirot viņam Reiha aizsardzības komisāra pilnvaras, kas nozīmēja, ka viņš varēja izdot nemilitārajā jomā rīkojumus un pavēles, iepriekš nesazinoties ar reihskomisāru.⁸ Koha karjerā nākamais pakāpiens uz augšu, cik tas saistās ar Latviju, bija Hitlera uzdevums vāciešiem palikušajās Austrumzemes daļās, respektīvi, Kurzemē, veikt tā saucamo "zemes izmantošanu" (*Landesausnutzung*), kas nozīmēja zemes izlaupišanu – darbs, kādu Kohs plašā mērogā bija praktizējis Ukrainā.⁹ Drīz vien bija dzirdamas sūdzības par metodēm, kas manāmi atšķirušās no tām, kas līdz šim lietotas Latvijā: lai segtu izdevumus, nauda vienkārši paņemta no atsevišķām krāj-kasēm; pārtika, apģērbi un citas lietas fabrikās un noliktavās konfiscētas, nemaksājot atlīdzību, utt.¹⁰

Šo Koham izsniegto pilnvaru laiku Rozenbergs vēlējās ierobežot, 1944. gada 13. septembrī nosūtot Vācijas Reiha vadošajām personām, reihministram un Reiha kancelejas šefam Dr. Hansam Heinricham Lamersam (*Hans Heinrich Lammer*; 1879–1962), SS reihsfīreram Heinricham Himleram (*Heinrich Himmler*, 1900–1945), ģenerālfeldmaršalam Vilhelmam Keitelam (*Wilhelm Keitel*; 1882–1946) un Reiha vadītājam Mārtinam Bormanim (*Martin Bormann*; 1900–1945) savus ieteikumus. Tomēr šie ieteikumi palika neievēroti.¹¹ Tā Kohs savu zenītu Austrumzemē sasniedza 1944. gada 20. septembrī, kad Hitlers izbeidza pārvaldes nekārtības un neskaidrības Austrumzemē/Kurzemē, ieceļot Kohu par jauno Austrumzemes reihskomisāru.¹² Tādējādi Hitlers īpaši uzsvēra, ka viņš vēloties, lai Koham savā darbībā būtu liela brīvība un patstāvība.

Pirmo un vienīgo reizi Latvijā – Rīgā – Kohs "parādījās" 1944. gada 26. septembrī, kur viņš tikās ar Reihskomisariāta un Ģenerālkomisariāta darbiniekiem. Kohs paskaidroja, ka

⁷ Ģenerālkomisāra pastāvīgā pārstāvja (*Dr. Dr. von Borcke*) ziņojums. – 11.10.1944., R 6/39, BA.

⁸ Bormann–Dr. Lammer. – 22.08.1944. un Lammer–Koch. – 22.08.1944. Abi dokumenti R 43 II/690a, BA.

⁹ Rosenberg–Reichskommissar Riga. – 07.09.1944., R 6/24, BA.

¹⁰ Ģenerālkomisāra pastāvīgā pārstāvja (*Dr. Dr. von Borcke*) ziņojums. – 11.10.1944., R 6/39, BA.

¹¹ Dr. Lammer–Rosenberg. – 18.09.1944., R 6/249, BA.

¹² Lammer–Rosenberg. – 21.09.1944., R 6/222, BA; Par šiem jautājumiem sk. arī Myllyniemi, op. cit., 283.–285. lpp.

"līdz šim Austrumzemē veiktā politika neesot bijusi nekāda Austrumzemes politika, bet gan Austrumzemes idiotija". Vienīgā istā politika esot tā, kādu viņš īstenojis Ukrainā un kuras pareizība tagad atkal pierādotos.¹³ Austrumos esot tikai divas kategorijas cilvēku: kungi un kalpi, turklāt vācieši nepārprotami esot kungi, bet slāvi – kalpi. Visi vācu politikas turpmākie soļi jāveicot enerģiski, neievērojot vietējo iedzīvotāju vajadzības un intereses. Sanāksmes beigās Kohs paziņoja, ka Ģenerālkomisariāts nekavējoties likvidējams, tāpat arī likvidējama Latvijas Zemes pašpārvalde, kuras vadošajiem darbiniekiem nekavējoties jādodoties uz Berlīni.

Nākamajās nedēļās vācu karaspēks atstāja visus Latvijas apgabalus pa labi no Daugavas un atvilkās uz Kurzemi. Sākās vācu militārajā terminoloģijā tā saucamā "Kurzemes cietokšņa" (*Festung Kurland*), padomju terminoloģijā – "Kurzemes katla" un vāciešu pārvaldes terminoloģijā – "Kurzemes atlikušās pārvaldes" (*Restverwaltung Kurland*) posms.

3. Kurzemes pārvalde "Koha laikmetā"

1944. gada 13. novembrī Ē. Kohs izdeva savus Kurzemes pārvaldes noteikumus. Kā pirmo Kohs noteica, ka ar tūlītēju spēkā stāšanās tiek atcelti visi līdzšinējie pārvaldes noteikumi Kurzemē. Nākamajā punktā viņš Kurzemi sadalīja četrās pārvaldes vienībās – apriņķu novados (*Kreisgebiet*):

- a) Ziemeļkurzemes apriņķu novads ar centrālo pārvaldi Talsos. Pārvaldes novadā skaitījās Talsu, Venstpils un Tukuma apriņķis;
- b) Dienvidkurzemes apriņķu novads ar pārvaldes centru Liepājā. Novadam piederēja Liepājas, Kuldīgas, Aizputes, Jelgavas un Liepājas apriņķis;
- c) un d) no Liepājas un Ventspils pilsētu teritorijām izveidoja speciālus pilsētu novadus.

Katra novada vadībai norīkoja novada komisārus, kuri bija atbildīgi par visu "valstisko" pārvaldi (*Hoheitsverwaltung*) novadā. Novadu komisāriem savs pārvaldes apgabals bija jāsadala rekvizīciju zonās (*Einzugsgebiete*), lai tādā veidā varētu īstenot lauksaimniecības pārvaldi – nodrošināt "zemes izmantošanu" jeb, citiem vārdiem sakot, nodrošināt zemes izlaupišanu. Katrai "rekvizīciju zonai" norīkoja savu lauksaimniecības vadītāju, kurš savā "zonā" skaitījās augstākais vācu valstiskās pārvaldes pārstāvis. Lauksaimniecību vadītāji bija tieši un tikai pakļauti novadu komisāriem. Jebkuram vācu ierēdnim bija tiesības dot latviešu iestādēm norādījumus, rīkojumus un pavēles. Ar šo 13. novembra dekrētu Kurzemē arī likvidēja visas vācu civilās pārvaldes iestādes, kas nepiederēja pie Reichskomisariāta.¹⁴

Līdz ar to agrākā novada komisāra pārvaldes teritorija tagad bija kļuvusi par Reichskomisariātu. Tomēr pārvaldes praksē šo vārdu uz Kurzemi vairs neattiecināja. Pēc visām militārajām neveiksmēm vācu administratoru terminoloģiju bija "pārņēmusi" zināma mērenība, un viņi uz Kurzemes apgabalu reducēto Austrumzemes reichskomisariātu nemēģināja saukt par "Kurzemes Reichskomisariātu", bet vienkārši apzīmēja ar jēdzienu "Kurzemes atlikušā pārvalde", kas arī norādīja uz notikušajām lielajām pārmaiņām līdzšinējā pārvaldes struktūrā.

Praksē šis Koha dekrēts nozīmēja, ka katrā pagastā iecēla savu lauksaimniecības vadītāju, kura darbību pārraudzīja speciāli apriņķu lauksaimniecības vadītāji. No dekrēta

¹³ Ģenerālkomisāra pastāvīgā pārstāvja (*Dr. Dr. von Borcke*) ziņojums. – 11.10.1944., R 6/39, BA.

¹⁴ Anordnung Erich Kochs vom 13.11.1944. Europa unterm Hakenkreuz. Sowjetunion. – Bd. 5., Berlin, 1991. Dokuments Nr. 269, 590.–591. lpp.

skaidri redzams, ka vāciešu Kurzemes pārvaldes darbībai vajadzēja izpausties tieši lauksaimniecības jomā.

Tā 1944. gada novembrī sākās Kurzemes lauksaimniecības izlaupišana, kas kulmināciju sasniedza 1945. gada februārī. Zemnieki par rekvizīcijām bija vislielākajā nesaprašanā: kāpēc viņiem atņemt visus mājlopus, saimniecībā atstājot labi ja vienu govī, kāpēc jānodod visa labība, ieskaitot sēklas labību, utt. Paskaidrojumi par savu rīcību vācu ierēdņiem nebija jādod.

No latviešu viedokļa, situāciju arī apgrūtināja tas, ka evakuācijas dēļ latviešu pašvaldību darbība Kurzemes laukos bija cietusi. Daudzi pagastu un apriņķu vecākie bija atstājuši savus posteņus un aizbraukuši uz Vāciju. Radušos stāvokli diezgan veikli izmantoja vācu ierēdņi – “landvirtšaftsfireri”, kuri daudzās vietās piesavinājās administratīvās funkcijas. Vācu ierēdņi sāka arī iecelt latviešu pašvaldību amatpersonas. Bija pat gadījums, kad par Aizputes apriņķa vecāko iecēla vācieti. Kopumā pagastu vecākos pārvērtā par vācu ierēdņi un “landvirtšaftsfireru” rīkojumu izpildītājiem un viņiem atņēma iespēju būt par sava pagasta saimnieciskās dzīves kārtotājiem.¹⁵

Uz Liepāju bija pārcēlies arī Latvijas Pašvaldību departaments, kurš sākumā veica bēgļu aprūpi un viņu izceļošanu no Kurzemes. Bez tam Pašvaldību departaments visā Kurzemē mēģināja atjaunot pagastu vecāko darbību, kas arī pamazām izdevās. Tomēr reihskomisāra Koha ierēdņi Pašvaldību departamentu ignorēja. Tā 1945. gada 9. janvārī latviešu apriņķu vecāko apspriedē Kuldīgā, kurā arī piedalījās Pašvaldības departamenta vadītājs Jānis Niedra (1887–1956) un latviešu leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Rūdolfs Bangerskis (1878–1958), nācās konstatēt, ka sadarbība ar vāciešiem “pilnīgi neiespējama” un ka vācu iestāžu darbībā valda “pilnīga patvaļa”.¹⁶

4. SS reihsfirers pārņem Kurzemes civilpārvaldi

Ar Ē. Kohu ieviesto jauno pārvaldes kārtību Kurzemē sevišķi neapmierināta bija SS vadība Vācijā. SS Galvenās pārvaldes šefs Gotlobs Bergers (*Gottlob Berger*, 1896–1975) 1945. gada 11. janvāra rakstā sūdzējās Himleram, ka Kurzemē pēc savas patikas valdot Koha ieceltie novadu komisāri un lauksaimniecības vadītāji, no piedalīšanās pārvaldes darbā galīgi izslēdzot latviešu pašvaldības iestādes. Raksta beigās Bergers ieteica nodot pilnvaras par Kurzemes pārvaldišanu Bangerskim, lai viņam savā darbā būtu teikšana un vācieši ar to reizē arī latviešiem parādītu, ka viņu nodomi ir godīgi.¹⁷

Pēc kritikas no tik varenām personām kā Bergers un Himlers, uz pārmaiņām Kurzemes pārvaldišanā ilgi nebija jāgaida. Tā jau 1945. gada 21. janvārī ģenerālfeldmaršals Vilhelms Keitels paziņoja par pārkārtojumiem Kurzemes pārvaldē:

“Ievērojot pašreizējo situāciju, Vadonis 21.01.1945. gadā pavēlējis, ka Armijas grupas “Ziemeļi” (Kurzeme) iecirknī esošā pārvalde tiek nodota SS Reihsfireram, kura pilnvarotajam cieši jāsadarbojas ar Armijas grupas “Ziemeļi” virspavēlnieku.”¹⁸

Savu neierobežoto atbalstu Kurzemes pārvaldišanā Bergeram un Himleram nekavējoties piedāvāja Austrumu reihministrs Alfreds Rozenbergs. Pēc viņa uzskatiem, arī turpmāk Kurzemes ienākumus un izdevumus varētu iekļaut Austrumu ministrijas budžetā; viņa personāla nodaļa varētu kārtot praktiskos darbus saistībā ar personāla

¹⁵ Pašvaldību darbs un rekvizīcijas Kurzemē. – Bez datuma. Latvijas Republikas sūtniecības Londonā arhivs, tagad Latvijas Ārlietu ministrijā. Kopija šā raksta autora privātarhīvā.

¹⁶ Rūdolfs Bangerskis. Mana mūža atmiņas. 4. sējums. – Kopenhāgena, 1960. – 152. lpp.

¹⁷ Berger–Himmler. – 11.01.1945., NS 19/826, BA.

¹⁸ Lammers–Rosenberg. – 21.01.1945., R 6/249, BA.

samazināšanu; viņa saimniecības pārvalde varētu palīdzēt lauksaimniecības problēmu risināšanā; tāpat arī viņa iestāde likvidēšot Reichskomisariāta iestādi u.c.¹⁹

Drīz pēc Hitlera pavēles paziņošanas tikās Vērmahta virspavēlniecība, Reiha kancelejas vadītājs Dr. Lamerss un SS Galvenās pārvaldes šefs Bergers, lai vienotos par Kurzemes pārvaldes nākotni. Vērmahta virspavēlniecība bija ar mieru likvidēt savas "Feld- un Ortskomandantūras", tās sākumā nododot SS pilnvarotajam Kurzemē. SS pilnvarotajam bija paredzēts šāds tituls – SS reihsfirera pilnvarotais un pilnvarotais ģenerālis (*Der Beauftragte des Reichsführers-SS und bevollmächtigte General*). Latviešu paš-pārvaldei paredzēja nosaukumu "Latviešu nacionālā atbrīvošanas komiteja – Kurzemes pašpārvalde" (*Lettischer nationaler Befreiungsausschuss — Selbstverwaltung Kurland*).²⁰

Par SS reihsfirera pilnvaroto un pilnvaroto ģenerāli Kurzemē iecēla Frīdriha Jekelna (*Friedrich Jeckeln*; 1895–1945) pēcteci – jauno augstāko SS un policijas vadītāju Kurzemē, SS-grupenfireru Dr. Hermani Bērendu (*Hermann Behrend*; 1907–1948). Februāra sākumā Dr. Bērendu izsauca uz Berlīni, lai pārrunātu jauno Kurzemes pārvaldes modeli un lai viņam dotu darbības norādījumus. Bija skaidrs, ka ģenerālim Bangerskim uzticēs latviešu pārvaldes organizēšanu, "nekādā gadījumā neskarot vācu viedokli autonomijas vai patstāvības jautājumā, ja tāds nāktu no latviešu puses".²¹ Tāpat arī H. Himlera personīgā štāba vadītājs Dr. Rūdolfs Brants (*Rudolf Brandt*; ?–?) telefona sarunā norādīja Dr. Bērendam, lai viņš pašreizējā situācijā izvairītos no autonomijas vai patstāvības priekšlikumu apspriešanas. Pēc sarunām Dr. Bērends, SS reihsfirera pilnvarotais un pilnvarotais ģenerālis Kurzemē, kā savus uzdevumus uzskaitīja četrus punktus:

1. Vācu vadības grupa, kas komplektējas no dažiem pašreizējās civilās pārvaldes pārstāvjiem un jauniem spēkiem, izstrādā vadlīnijas, kurās ietvertas arī armijas prasības.
2. Ar latviešu pārvaldes iestādēm pastāv ciešs kontakts. Nodomi tiek saskaņoti. No vācu puses ar pārvaldes orgāniem tiešu iespaidošanu neizdara.
3. Visu apgabalu pakļauj armijas pārvaldei.
4. Politisku iemeslu dēļ pārvaldes pamatos neizstrādā protektorāta statūtu. Tomēr pārvalde jāizveido pēc protektorāta pārvaldes pieredzes.²²

Šai pēdējā – 4. punktā – parādās vārdi "protektorāta statūts" un "protektorāta pārvaldes pieredze". Kas bija protektorāts? Kādu modeli latviešiem mēģināja piedāvāt Kurzemes pārvaldišanai?

Pēc Čehoslovākijas pilnīgās okupācijas Hitlers 1939. gada 16. martā proklamēja Bohēmijas un Morāvijas protektorāta izveidošanu. (Slovākija ieguva sava veida autonomiju.) Hitlera pavēle noteica, ka protektorāts ir Lielvācijas daļa, kas pati sevi pārvalda, bet tas notiek saskaņā ar Reiha politiskajām, militārajām un saimnieciskajām interesēm. Reiha protektors, kurš bija vadoņa un reihskancelera pārstāvis, kā arī Reiha valdības pilnvarotais, varēja atcelt visu protektorāta valdības likumu, rīkojumu un citu juridisku aktu izsludināšanu, varēja pasludināt protektorāta pārvaldes rīkojumus par nederīgiem un atcelt likumīgus tiesas spriedumus. Reiha protektors apstiprināja protektorāta valdības locekļus, kurus viņš varēja pēc saviem uzskatiem arī jebkurā mirklī atkal atsaukt. Jo vairāk karš ieilga, jo vairāk un vairāk samazinājās protektorāta

¹⁹ [Labs]–Berger, [31.01.1945]. R 6/249, BA.

²⁰ Bergera piezīmes "Angelegenheit Kurland". – Bez datuma [dokumentā ar rokrakstu datētas piezīmes, 03.02.1945], NS 19/382, BA.

²¹ Dr. Bērenda sarunas ar SS oberšturmfireru (baltvācieti) Dr. Frīdrihu Būhartu (*Friedrich Buchardt*) un SS šturmbranfireru Kortkampfu 1945. g. 2. februārī. Dienesta atzīme: Latvijas politiskā izveidošana nākotnē, 08.02.1945. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. V sējums. – Op. cit. – 214. lpp.

²² Turpat.

autonomija un beigās visās "autonomās" pārvaldes centrālajās noteicēja vietās atradās vācieši.²³

Tā vāciešiem modelis Kurzemes pārvaldes nodošanai latviešiem bija gatavs. Vēl tikai trūka latviešu organizācijas vai pārvaldes, vai valdības, kas varētu šai jaunajā pārvaldes struktūrā piedalīties.

5. Latviešu formālā piesaistišana Kurzemes pārvaldīšanā

Ērihs Kohs Latvijas Zemes pašpārvaldei 1944. gada 26. septembrī bija pavēlējis atstāt Latviju un doties uz Berlīni. Zemes pašpārvalde nebija likvidēta, bet tai Vācijā arī nekādu darbību nepieļāva.²⁴ Vienīgi Zemes pašpārvaldes locekļi varēja pulcēties uz sēdēm, izstrādāt memorandus un tos iesniegt vācu iestādēm. No 1944. gada 11. oktobra līdz 1945. gada 8. februārim Latvijas Zemes pašpārvalde noturēja 17 sēdes.²⁵ 14. sēdē 1944. gada 7. decembrī, kurā piedalījās arī Latviešu leģiona ģenerālspektors R. Bangerskis un Latviešu leģiona ģenerālspektora štāba priekšnieks Arturs Silgailis (1895–1997), nolēma, ka jāizstrādā memorands Latvijas Nacionālās komitejas dibināšanai, tajā arī iekļaujot gan prasības par Kurzemes pārvaldes pārņemšanu, gan par Latvijas valstiskās patstāvības atjaunošanu.²⁶ Izstrādātie memorandi 1944. gada 11. decembrī tika iesniegti Vācijas reihā Austrumu reihministram Rozenbergam un 1944. gada 14. decembrī²⁷ ārlietu ministram Joahimam fon Ribentropam (*Joachim von Ribbentrop*; 1893–1946), kuri Nacionālās komitejas dibināšanas jautājumā palika pasīvi un jautājumu uz priekšu nevirzīja.

Jautājums par kādas latviešu vai Latvijas Nacionālās komitejas dibināšanu vācu politikas darba kārtībā parādījās tikai pēc tam, kad 1945. gada 21. janvārī Kurzemes pārvaldīšana bija nodota Himlera rokās. Risināt latviešu Nacionālās komitejas dibināšanu un Kurzemes pašpārvaldes nodošanu Latviešu leģiona ģenerālspektora Bangerska rokās Himleram bija vairāki iemesli:

1. Pirmais un svarīgākais bija, ka Himlers un Bergers par katru cenu vēlējās uzturēt abu latviešu ieroču-SS divīziju ciņas sparū.
2. Himlers jau kopš 1943. gada bija atbalstījis sava veida autonomijas piešķiršanu Baltijas valstīm. Dot latviešiem Kurzēmē plašākas vai pat plašas pārvaldes funkcijas saskaņēja ar Himlera nostāju. (Tas zināmā mērā arī varētu ierobežot Koha administrācijas uzsāktu Kurzemes izlaupīšanas politiku.)
3. SS vadība vēlējās latviešu tautā uzturēt pozitīvu noskaņojumu pret vāciešiem un jo sevišķi pret vācu armiju Kurzēmē.
4. Izvirzot Bangerski un citus Latviešu leģiona virsniekus par Nacionālās komitejas locekļiem, visa noteikšana paliktu SS struktūrās. (Nepieciešamības gadījumā SS grupenfirem R. Bangerskim varētu pavēlēt, kas viņam jādara.)
5. Saprotams, ka ar Kurzemi Himlers arī saistīja savus "lielās politikas" plānus, ja Vācijai viņa vadībā izdotos noslēgt separātu miera līgumu ar Rietumu sabiedrotajiem.

²³ Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Herausgegeben von Wolfgang Benz, Hermann Graml, Hermann Weiff. – München, 1998 (2. izdevums). – 656., 657. lpp.

²⁴ Rosenberg–Lammers. – 16.11.1944., R 6/278, BA.

²⁵ Latvijas Zemes pašpārvaldes protokolu grāmata. Ģenerāldirektora Jāņa Mieža dokumenti. – Šā raksta autora privātarhīvā.

²⁶ 14. protokols, 07.12.1944. – Turpat.

²⁷ Sk. Kārlis Kangeris. Izvēles iespējas: 'Jaunā Eiropa', padomju republika vai neatkarīga valsts. Valsts tiesiskie jautājumi un 'lielā politika' kara gados (1941–1945). – Latvija Otrajā pasaules karā. – Rīga, 2000 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sējums). – 79.–94. lpp., 39. piezīme; Rozenbergs agrāk principā bija izteicies par latviešu nacionālās komitejas dibināšanu, bet viens pats šai jautājumā neuzdrošinājās neko darīt. Sk. Latvijas suverenitātes ideja liktenīgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. /Sast. Vilis Samsons. – Rīga, 1990. – Dok. nr. 38. un 39. – 162.–164. lpp. un Rosenberg–Lammers. – 16.11.1944., R 6/278, BA.

Ģenerālis R. Bangerskis 1945. gada 2. februārī ieradās Berlinē un 3. februārī tikās ar SS Galvenās pārvaldes šefu G. Bergeru, lai pārrunātu Nacionālās komitejas dibināšanu saskaņā ar priekšlikumiem, kurus viņš tai pašā reizē iesniedza (1945. gada 1. februāra memorands). Memoranda nobeiģumā bija četri punkti:

Pēc maniem ieskatiem, no vācu puses nepieciešami šādi deklarējumi:

- 1) ka Vācija ne 1940. gadā, ne arī tagad neatzīst Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai;
- 2) ka Vācija joprojām uzskata Latviju par patstāvīgu un neatkarīgu valsti 1940. gada 17. jūnija robežās;
- 3) ka Vācijas valdība atzīst Latvijas pagaidu valdību par vienīgo suverēnās varas nesēju Latvijā;
- 4) ka Latvijas pagaidu valdība tūlīt pārņem civilo pārvaldi ienaidnieka neieņemtā un no ienaidnieka atbrīvojamā Latvijas telpā ārpus frontes joslas.

Frontes joslā Latvijas pagaidu valdība darbojas ciešā saziņā ar attiecīgām vācu militārām iestādēm.²⁸

Vācieši par šiem punktiem izteicās izvairīgi vai, piemēram, tādā garā, ka tos "SS reihsfirers laikam varēsot akceptēt".

Trīs dienas vēlāk, 1945. gada 6. februārī, atsaucoties uz attiecīgu SS reihsfirera pavēli, SS Galvenās pārvaldes šefs G. Bergers uzdeva Latviešu leģiona ģenerālinšpektoram SS grupenfīreram R. Bangerskim dibināt Nacionālo komiteju un izveidot civilo pārvaldi Kurzemē.²⁹ Šai "uzdevuma uzdošanas aktā" klāt bija arī Silgailis, SS štandartenfirers Špārmans (*Sparmann*; ?-?), SS oberšturbānfirers Dr. Arlts (?-?), SS hauptšturmfirmers Millers (*Müller*; ?-?) un profesors Gerhards fon Mende (*Gerhard von Mende*; ?-?) no Austrumu ministrijas.³⁰

Nu Latviešu leģiona ģenerālinšpektors R. Bangerskis varēja sākt veidot Latvijas Nacionālo komiteju (LNK). Darba sākumā tikai radās viens "traucējums", kura dēļ R. Bangerskis pat gribēja izbeigt komitejas veidošanas darbu. No Vācijas Ārlietu ministrijas darbinieka Pētera Kleista (*Peter Kleist*), R. Bangerskis uzzināja, laikam 8. februārī, ka kāds Ārlietu ministrijas pārstāvis Hitleram bija referējis par Latvijas Nacionālās komitejas veidošanu. Hitlers esot atbildējis: "Ar politisku blēņošanu karu neuzvar", ko Ārlietu ministrija tulkojusi tādā veidā, ka "Vadonis negrib". Pēc šā notikuma Ārlietu ministrija atteicās no līdzdalības Nacionālās komitejas dibināšanā. To uzzinājis, Bangerskis izteicies, ka viņš gribot atkāpties.³¹

Lai Bangerski varētu nomierināt, Bergers steidzīgi sūtīja Himleram "zibens" telegrammu, lūgdams, lai Himlers pats piezvanot Hitleram un no viņa dabūjot atļauju komitejas veidošanas darbu turpināt. Jo katrā ziņā esot jāsaģlabā abu latviešu divīziju kaujas spējas. Ja izgāztos Latvijas Nacionālās komitejas dibināšana, tad no tā izrietošās negatīvās sekas uz austrumu tautām varētu būt milzīgas. Ne tikai igauņi un lietuvieši, bet jo sevišķi Vlasova krievu kustība vāciešiem vairs neuzticētos.³²

Tomēr lieta nebija tika uztraucoša, kā Bergeram šķita. Nākamajā dienā pienāca Himlera atbilde, kurā paskaidroja, ka "Himlers savulaik no Vadoņa latviešu jautājumā ir dabūjis brīvas rokas" un nekas nekavējot turpināt latviešu komitejas veidošanu.³³ Tā nākamajā dienā Bangerskis atkal strādāja pie Latvijas Nacionālās komitejas dibināšanas.

²⁸ Īss pārskats par Latvijas Nacionālās komitejas nodibināšanu un tās darbību laikā no 1945. gada 20. februāra līdz 31. maijam. Kopija šā raksta autora īpašumā (oriģināls atradās Latviešu trimdas arhīvā Minsterē).

²⁹ Par šā uzdevuma saņemšanu Bangerskis savās atmiņās neraksta.

³⁰ Dienesta atzīme: Latvijas politiskā izveidošana nākotnē, 08.02.1945. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. V sējums. – Op. cit. – 215. lpp.

³¹ Turpat. – Bergera "zibens" telegramma Himleram, 09.02.1945. NS 19/3836, BA. Arī par šo gadījumu Bangerskis savā dienasgrāmatā neraksta.

³² Bergera "zibens" telegramma Himleram, 09.02.1945. NS 19/3836, BA.

³³ Brandta telegramma Bergeram, 10.02.1945., NS 19/3836, BA.

1945. gada 20. februārī nodibināja Latvijas Nacionālo komiteju (LNK), par kuras prezidentu kļuva Latviešu leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Rūdolfs Bangerskis.³⁴ Pirmais LNK locekļu darbs bija doties oficiālās vizītēs uz svarīgākajām Vācijas ministrijām Berlīnē – Ārlietu ministriju, Austrumu ministriju, SS Reihsfirera, Zemkopības un Finanšu ministriju. Pēc tam Bangerskis ar pavadoņiem devās uz Kurzemi, lai pārņemtu tās pārvaldi. Liepājā viņi ieradās 10. martā.

Zīmīga bija pirmā tikšanās ar SS reihsfirera pilnvaroto un pilnvaroto ģenerāli Dr. Bērendu, kurš savas funkcijas izskaidroja kā padomdevēja un uzrauga funkcijas, kam jāraugoties uz to, lai rīkojumi, kas nāktu no latviešu puses, būtu saskaņoti ar kara vešanas un vācu uzvaras interesēm. Citādi pārrunas grozījās ap jautājumu, vai LNK ir valdība, vai tai ir valdības funkcijas, ko aizstāvēja R. Bangerskis, bet ko noraidīja Dr. Bērends. Viņa formula bija, ka ar LNK jāpejoties kā ar valdību, tomēr par tādu to neuzskatot.³⁵

Svarīga bija sanāksme 17. martā, kurā piedalījās apriņķu, pilsētu un pagastu delegāti, kā arī Dr. Bērends ar padomniekiem. Lauku pārstāvju tēlotā aina bija satriecoša, un Dr. Bērends solīja visas nebūšanas novērst, kaut gan sākumā tikai tās, kas atkarīgas no militārās varas. Sanāksmes sekas bija, ka vēlāk pakāpeniski likvidēja "kreislandvirtu" un "landwirtschaftsfireru" institūtu, to vietā nodibinot "kreiskomandantūras" un ik uz diviem pagastiem vienu "kreiskomandanta" padomnieku. Tas savā veidā samazināja lauksaimniecības vadītāju skaitu, bet ar to nebeidzās zemes iztukšošana un izlaupīšana, pret kuru LNK nebija spējīga cīnīties.³⁶

19. martā Liepājas operā notika LNK prezidenta ģenerāļa R. Bangerska svinīgā apsveikšanas sanāksme. Šai sanāksmē SS reihsfirera pilnvarotais Dr. Bērends LNK nodeva četrus darbības laukus:

1. visas latviešu kultūras dzīves vadību;
2. skolu un izglītības jomu;
3. visas civilās tieslietas;
4. latviešu bankas nodibināšanu Kurzemē.

Bez tam Dr. Bērends paziņoja, ka Kurzemē viss zemnieku privātipašums tikšot atdots īpašniekiem, atskaitot tos īpašumus, kas pašreiz atrodas vācu karaspēka rīcībā.³⁷ Līdz ar šo darbības lauku pārņemšanu LNK pārvaldes darbs Kurzemē varēja sākties.

Līdz aprīļa vidum LNK savā kompetencē bija pārņēmusi kārtības policiju, cietumus (no tiem atbrīvojot ap 650 ieslodzīto, kas bija notiesāti par bēgšanas mēģinājumiem uz Zviedriju), finanšu kases, budžeta un nodokļa lietas, skolu un kultūras lietas, kā arī civilo tiesvedību. Sāka iznākt "LNK Vēstnesis" (līdz kapitulācijai divi numuri, katrs ar divām lpp.), atjaunoja Latvijas Telegrāfa aģentūras "Letas" darbību u. c. Tika likvidēts Ventspils novada komisariāts, kur pārvalde pārgāja apriņķu komandantu rokās, ierobežojot lauksaimniecības vadītāju skaitu. Ar maija mēnesi laikraksta "Tēvija" vietā sāka izdot laikrakstu "Laika Balss". LNK nozaru vadītāji ar dažādiem iesniegumiem vērsās pie vācu valdības finanšu iestādēm, lai sava darba uzsākšanai iegūtu nepieciešamo finansiālo nodrošinājumu.³⁸

Latviešu pašpārvaldes darbs Kurzemē tikko bija sācies, kad jau tam tūliņ bija arī jābeidzas. Vācu armija kapitulēja 1945. gada 8. maijā.

³⁴ Par LNK tuvāk sk. Uldis Neiburgs. Latvijas Nacionālā komiteja. Potsdama, 1945. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 108.–116. lpp.; Par LNK dibināšanu, tās lomu un darbību no pētniecības viedokļa vēl būtu daudz ko teikt, bet tas neiederās šā raksta ietvaros, kura galvenais uzdevums ir iztīrāt pārvaldes struktūru Kurzemē Otrā pasaules kara beigās. Par LNK būtu jāraksta atsevišķs pētījums.

³⁵ Aleksandrs Plensners: "Minūti pirms divpadsmitiem". Laiks, 19.10. un 09.11.1960.

³⁶ Bangerskis. Mana mūža atmiņas. 4. sējums, op. cit. – 169. lpp.; Pašvaldību darbs un rekvizīcijas Kurzemē, bez datuma. – Latvijas Republikas sūtniecības Londonā arhīvā, tagad Latvijas Ārlietu ministrijā. Kopija šā raksta autora privātarhīvā.

³⁷ Tēvija. – 20.03.1945.

5. Nobeigums

Sevišķā Kurzemes pārvaldes struktūra sāka veidoties 1944. gada jūlijā un augustā, kad Sarkanā armija bija ielauzusies Latvijā un pie Tukuma arī bija sasniegusi Baltijas jūru, tādā veidā Vidzemi un Rīgu atdalot no Kurzemes. Daļa vācu civilpārvaldes iestāžu jau pirms Sarkanās armijas izlaušanās līdz Baltijas jūrai bija pārcēlušās uz Kurzemi, tādā veidā radot stāvokli, ka reihskomisāra funkcijas vienlaikus pildīja trīs personas, bet ģenerālkomisāra intereses savukārt pārstāvēja divi ierēdņi.

Lai izbeigtu neskaidrības un nekārtības Latvijas civilpārvaldē, Hitlerš 1944. gada 20. septembrī iecēla Austrumprūsijas gauleiteru un agrāko Ukrainas reihskomisāru Ērihu Kohu par Austrumzemes reihskomisāru (t. i., reihskomisāru Latvijā, respektīvi, Kurzemē). Kohs par savas politikas galveno uzdevumu uzskatīja Kurzemes lauksaimniecības izlaupīšanu, šim nolūkam attiecīgi pārveidojot Kurzemes pārvaldi. Pēc Koha uzskatiem, Latvijā līdz šim tikusi vesta pavisam nepareiza, pret vietējiem iedzīvotājiem miksta politika – "Austrumzemes idiotija". Tagad Kurzemes iedzīvotāji varēja sākt izjust, kāda ir isti barga nacionālsociālistu okupācijas politika, kas nemaz nerēķinās ar vietējo iedzīvotāju interesēm. Tomēr Koha pārvaldes laikmets Kurzemē izrādījās īss.

SS reihsfireram 1945. gada 21. janvārī pārņemot Kurzemes civilpārvaldi, SS pirmo reizi visā kara laikā uzņēmās tādu uzdevumu. Kad SS reihsfirers sāka kārtot Kurzemes pārvaldes jautājumus, viņam bija skaidrs priekšstats par tās pārvaldes formu – tai vajadzēja līdzināties "protektorāta modelim", kurā vācu ierēdņiem, ja viņi uzskatīja to par vajadzīgu, vienmēr palika galavārds. Ka vācieši plānoja Kurzemes pārvaldi pēc "protektorāta modeļa", tas latviešiem visu laiku palika slēpts.

Kurzemē arī ir jābūt savai latviešu pašpārvaldei – tas loģiski izrietēja no Kurzemei izvēlētās pārvaldes formas. Pēc civilpārvaldes pārņemšanas savās rokās SS reihsfireram vēl tikai bija "jāatrod" attiecīgā latviešu pašpārvaldes struktūra. Tāda radās pēc Latvijas Nacionālās komitejas nodibināšanas 1945. gada 20. februārī.

Saprotams, ka SS reihsfireram bija vēl arī citi apsvērumi, veidojot latviešu pašpārvaldi. Piemēram, mazināt Ē. Koha Kurzemē īstenotās izlaupīšanas politika sekas, ierobežot šīs politikas patvaļu un necaurskatāmību, tādā veidā uzlabojot vācu prestižu. Tomēr svarīgākajā vietā vienmēr izvirzījās abas latviešu ieroču SS divīzijas, kuru cīņas morāli H. Himlers vēlējās uzturēt par katru cenu. Arī latviešu karavīram, kurš cīnījās Vācijas teritorijā, bija jāredz, ka SS rūpējas par Sarkanās armijas neiekaroto Latvijas daļu – Kurzemi.

Vai latviešiem vajadzēja piekrist LNK dibināšanai un Kurzemes pašpārvaldes pārņemšanai, par to Latvijas vēstures pētniecībā uzskati dalās. (Šā jautājuma tuvāka iztirzāšana nav iekļauta šā raksta konceptā, jo tas pārsniegtu rakstā izvirzīto mērķi – Kurzemes vācu pārvaldes formas tuvāku aprakstīšanu.)

Ja uz attīstību raugās no Kurzemes iedzīvotāju, īpaši zemnieku, viedokļa, tad ir skaidrs, ka zemnieki sava stāvokļa atvieglinājumu varēja sagaidīt vienīgi tikai tad, kad civilpārvaldē būs kārtība un to vairāk vai mazāk iespaidos LNK, respektīvi, paši latvieši, un no administrācijas būs izslēgti dažādie "landwirtschafsfireri".

Ja uz attīstību raugās no vispārējā latviešu pašpārvaldes paustā viedokļa, ka Latvijas valsts 1940. gadā nav gājusi bojā, ka vācu okupācijas apstākļos ir vēlama kaut kāda veida autonomija un ka politikas galamērķis ir neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošana, tad LNK dibināšana iederas šo prasību un šo politisko vadlīniju kontekstā.

³⁸ Piemēram, sk. Freivalds, II sējums, op. cit., 132. lpp.; Lasmanis, op. cit., 226. lpp.; u. c.

SS Protectorate: German Administration in Kurzeme September 1944 to May 1945

KÄRLIS KANGERIS

The special Kurzeme (English: Courland, German: Kurland) administration structure took shape in July and August 1944 when the Red Army had reached the Baltic Sea at Tukums, thus isolating Kurzeme from Vidzeme and Riga. Part of the German civil administration had already relocated to Kurzeme before the Red Army had broken through to the Baltic Sea. As a result, the functions of the *Reichskommissar* were simultaneously conducted by three persons, while the interests of the *Generalkommissar* were represented by two officials.

To end the confusion in the civil administration of Latvia, on 20 September 1944 Hitler appointed Erich Koch, the *Gauleiter* of East Prussia and former *Reichskommissar* of Ukraine, as *Reichskommissar* of Ostland - in effect the *Reichskommissar* of Kurzeme. Koch saw as his main role the looting of agriculture in Kurzeme and reorganised the Kurzeme administration accordingly. He believed that up to now the policy in Latvia had been altogether wrong - "the idiocy of Ostland" - and too lenient on the local inhabitants. Now the people of Kurzeme would find out what a severe National Socialist occupation policy really meant, when the interests of local inhabitants were not taken into consideration. But the Koch administration in Kurzeme turned out to be short lived.

The *SS Reichsführer* Heinrich Himmler took over the Kurzeme civil administration on 21 January 1945. It was the first time that the *SS* had taken on such a role. The *SS Reichsführer* at the start of his administrative role in Kurzeme had a clear vision of the shape of the administration - it should mirror the "protectorate model" in which German officials always had the final word, if they deemed it necessary. This German plan for Kurzeme was kept secret from the Latvians.

It logically followed that Kurzeme should have a Latvian Self-Administration. After taking over the civil administration, the *SS Reichsführer* had to find an appropriate structure for the Latvian Self-Administration. This was resolved with the formation of the Latvian National Committee on 20 February 1945.

The *SS Reichsführer* obviously had other considerations in establishing a Latvian Self-Administration; for example, to maintain the prestige of the German administration by reducing the impact in Kurzeme of the policy of looting, and by keeping a rein on excesses and secrecy. Nevertheless, an overriding consideration was the desire of Himmler to maintain the battle morale of the two Latvian *Waffen SS* divisions. It was important that Latvian soldiers fighting on the German side believe that the *SS* cared about the part of Latvia not yet occupied by the Red Army.

Should Latvians have agreed to the formation of the Latvian National Committee (LNC) and taking over the Self-Administration of Kurzeme? On this the opinions of historians differ, but a more detailed examination of this aspect is not within the objectives of the present article.

If one looks from the viewpoint of the inhabitants of Kurzeme, especially of farmers, it is realistic that they could not expect significant improvement until the civil administration was established and guided at least in part by the LNC, i.e. by Latvians, and until the various *Landwirtschaftsführer* would be removed.

If one looks from the perspective espoused by the overall Latvian Self-Administration - that the Latvian State of pre-1940 was still extant, that some form of autonomy was desirable under the German occupation, and that the ultimate goal was a renewed independent Latvia - then the formation of the LNC fits within these strictures and political guidelines.

PSRS valsts drošības orgāni 1943–1954*

ALEKSANDRS KOKURINS

1943. gada aprīlī J. V. Staļins PSRS valsts drošības un iekšlietu orgānos izdara kār-
tējo reorganizāciju: ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1943. gada 14. aprīļa dekrē-
tu uz čekistu operatīvo pārvalžu un PSRS iekšlietu tautas komisariāta (leTK) daļu bāzes
tika izveidots PSRS Valsts drošības tautas komisariāts (PSRS VDTK), bet 1943. gada
19. aprīlī uz PSRS leTK Sevišķo nodaļu pārvaldes bāzes – Aizsardzības tautas komisariā-
ta Galvenā pretizlūkošanas pārvalde (ATKGPP) "Smerš" (krievu val. смерть шпионам –
nāve spiegiem) un Jūras kara flotes tautas komisariāta Pretizlūkošanas pārvalde (JKF TK
PIP) "Smerš".

PSRS Tautas Komisāru Padomes 1943. gada 14. aprīļa lēmumā Nr. 393–129ps "Par
Valsts drošības tautas komisariātu" tika ierakstīts:

1. No PSRS leTK sastāva izdalīt čekistu operatīvās pārvaldes un nodaļas un uz to bāzes
organizēt PSRS Valsts drošības tautas komisariātu (VDTK).
2. PSRS VDTK uzdot PSRS valsts drošības nodrošināšanai veikt pasākumus:
 - a) izlūkošanas darba ārzemēs veikšanai;
 - b) cīņai pret ārzemju izlūkdienestu graujošo, spiegošanas, diversiju, teroristisko dar-
bību PSRS teritorijā (izņemot Sarkanās armijas un Jūras kara flotes daļas un iestā-
des, kā arī leTK karaspēka daļas);
 - c) cīņai pret dažādiem pretpadomju elementiem un to izpausmēm dažādos PSRS iedzī-
votāju slāņos, rūpniecības, transporta, sakaru, lauksaimniecības un citās sistēmās;
 - d) partijas un valdības vadošo kadru apsardzībai.

Noteikt, ka PSRS VDTK tiek atbrīvots no jebkura cita darba veikšanas, kas nav tieši
saistīts ar šā lēmuma 3. punktā minētajiem uzdevumiem.¹
4. Apstiprināt PSRS VDTK struktūru saskaņā ar pielikumu.
5. Par PSRS valsts drošības tautas komisāru norīkot b. V. N. Merkulovu, atbrīvojot viņu
no PSRS iekšlietu tautas komisāra pirmā vietnieka pienākumiem.
Par PSRS valsts drošības tautas komisāra pirmo vietnieku norīkot b. B. Z. Kobulovu, at-
brīvojot viņu no PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieka pienākumiem.
6. Savienotajās un autonomajās republikās organizēt republikāniskos valsts drošības
tautas komisariātus, bet novados un apgabalos – VDTK pārvaldes.
VDTK republikānisko, novadu, apgabalu un rajonu orgānu organizāciju veikt, balsto-
ties uz čekistu operatīvo pārvalžu, daļu un nodaļu izdalīšanas no pastāvošā leTK apa-
rāta, tos izveidojot, piemērojoties šajā lēmumā apstiprinātajai VDTK struktūrai.
PSRS iekšlietu tautas komisāram b. L. P. Berijam un PSRS valsts drošības tautas komi-
sāram V. N. Merkulovam iesniegt savus priekšlikumus par attiecīgi PSRS leTK un PSRS
VDTK vadošā sastāva norīkošanu.
7. PSRS VDTK organizēšanu pabeigt mēneša laikā, šajā termiņā arī iesniedzot apstiprinā-
šanai PSRS Tautas Komisāru Padomē (PSRS TKP) Nolikumu par Valsts drošības tautas
komisariātu.

* No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

¹ Rakstā 3. punkta nav. – Red.

Ar šo PSRS TKP lēmumu tika apstiprināta VDTK struktūra:

1. Tautas komisariāta vadība: V. N. Merkulovs – tautas komisārs, B. Z. Kobulovs (tautas komisāra 1. vietnieks);
2. Sekretariāts (A. I. Kossojs);
3. Pirmā (izlūkošanas) pārvalde (P. M. Fitins);
4. Otrā pārvalde (ciņa pret pretpadomju elementiem un ārvalstu izlūkdienestu aģentūru iekšzēmē, sūtniecību un ārvalstu pilsoņu novērošana; P. V. Fedotovs);
5. Trešā pārvalde (ciņa pret pretpadomju elementiem un ārvalstu izlūkdienestu aģentūru transportā; S. R. Miļšteins);
6. Ceturtā pārvalde (diversiju organizācija un darbs ienaidnieka aizmugurē; P. A. Sudoplatovs);
7. Piektā pārvalde (šifrēšana un atšifrēšana; I. G. Šeļevs);
8. Apsardzības pārvalde (aktīvu partijas un valdības darbinieku apsardzība; N. S. Vlasiks);
9. Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa (ar pārvaldes tiesībām; L. J. Vlodziņskis);
10. Maskavas Kremļa komandanta pārvalde (N. K. Spiridonovs);
11. Administrācijas–saimniecības–finanšu pārvalde (P. P. Smirnovs);
12. "A" daļa (arhīvs, statistika, iekšējie cietumi un noziedznieku meklēšana; A. J. Gercovskis);
13. "B" daļa (zinātniskais pētniecības un izmēģinājumu darbs, dokumentu formulāru izgatavošana, radio pretizlūkošana; J. P. Lapšins);
14. "V" daļa (pasta un telegrāfa korespondences kontrole; V. T. Smorodinskis);
15. Kadru daļa (M. G. Sviņelupovs).

1943. gada 19. aprīlī J. V. Staļins parakstīja šāda satura PSRS TKP lēmumu Nr. 415–138ps:

PSRS TKP nolemj:

1. PSRS leTK Sevišķo daļu pārvaldi izslēgt no PSRS leTK vadības un nodot Aizsardzības tautas komisariātam, reorganizējot par ATK Galveno pretizlūkošanas pārvaldi "Smerš", uzdodot tai šādus uzdevumus:
 - a) ciņa pret ārzemju izlūkdienestu spiegošanas, diversiju, teroristisko un citādu graujošo darbību Sarkanās armijas daļās un iestādēs;
 - b) ciņa pret pretpadomju elementiem, kuri iekļuvuši Sarkanās armijas daļās un iestādēs;
 - c) nepieciešamo aģentūras operatīvo un citu pasākumu (ar pavēlniecības starpniecību) veikšana, lai radītu frontēs apstākļus, kas novērstu iespēju pretinieka aģentūrai nesodītai šķērsot frontes līniju, lai padarītu to nepārvaramu spiegošanas un pretpadomju elementiem;
 - d) ciņa pret zvēresta laušanu un dzimtenes nodevību Sarkanās armijas daļās un iestādēs (pāriešana ienaidnieka pusē, spiegu slēpšana un to darbības atbalstīšana);
 - e) ciņa pret dezertēšanu un pašsakropļošanas frontēs;
 - f) militāro un citu personu pārbaude, kuras bijušas ienaidnieka aplenkumā un gūstā;
 - g) aizsardzības tautas komisāra speciālie uzdevumi.
2. Noteikt, ka "Smerš" orgāni tiek atbrīvoti no jebkura cita darba, kas nav tieši saistīts ar šā lēmuma 1. punktā minētajiem uzdevumiem.
3. Apstiprināt ATK GPIIP (Aizsardzības tautas komisariāta Galvenās pretizlūkošanas pārvaldes "Smerš") nolikumu saskaņā ar pielikumu.
4. Noteikt, ka ATK GPIIP ("Smerš") priekšnieks ir aizsardzības tautas komisāra vietnieks un ir pakļauts tieši aizsardzības tautas komisāram.
5. Norikot b. Viktoru Semjona d. Abakumovu par aizsardzības tautas komisāra vietnieku un ATK GPIIP ("Smerš") priekšnieku, atbrīvojot viņu no PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieka darba, [norikot] par ATK GPIIP ("Smerš") priekšnieka vietniekiem b. Pāvelu Jakova d. Mešiku, atbrīvojot viņu no darba PSRS leTK, b. Nikolaju Nikolaja d. Seļivanovski, atbrīvojot viņu no priekšnieka darba leTK SD² Dienvidu frontē, un b. Isaju Jakova d. Babiču, atbrīvojot viņu no priekšnieka darba leTK SD Ziemeļrietumu frontē.

6. Uzdot b. Abakumovam:
 - iesniegt aizsardzības tautas komisāra apstiprināšanai kandidatūras visam "Smerš" centrālo un vietējo orgānu vadošajam sastāvam;
 - iesniegt aizsardzības tautas komisāra apstiprināšanai vietējo "Smerš" orgānu struktūru, piemērojoties ATK GPIIP ("Smerš") struktūrai, paredzot tajā ATK pretizlūkošanas pārvalžu ("Smerš") frontēs un ATK pretizlūkošanas nodaļu ("Smerš") organizēšanu armijās, apgabalos, korpusos, divīzijās, brigādēs, rezerves pulkos, garnizonos, nocietinātajos rajonos un citās Sarkanās Armijas iestādēs.
7. Izņemt no PSRS leTK pārziņas PSRS leTK Sevišķo daļu pārvaldes Jūras daļu un nodot to Jūras kara flotes tautas komisariātam, organizējot uz tā bāzes JFK TK Pretizlūkošanas pārvaldi ("Smerš"), uzdodot tai šādus uzdevumus:
 - a) cīņa pret ārvalstu izlūkdienestu spiegošanas, diversiju, teroristisko un citādām graujošajām darbībām Jūras kara flotes daļās, vienībās un iestādēs;
 - b) cīņa pret pretpadomju elementiem, kas iekļuvuši Jūras kara flotes daļās, vienībās un iestādēs;
 - c) cīņa pret dezertēšanu un pašsākropļošanu flotēs un flotilēs.
 Uzdot JFK TK (b. Kuzņecovam) iesniegt apstiprināšanai VK(b)P CK³ JFK TK "Smerš" struktūru, kā arī JFK TK Pretizlūkošanas pārvaldes priekšnieka un viņa vietnieku kandidatūras.
8. PSRS leTK sistēmā organizēt PSRS leTK daļu "Smerš" uz PSRS leTK Sevišķo daļu pārvaldes 6. daļas bāzes, kas pašlaik apkalpo leTK karaspēku.

Uzdot PSRS leTK (b. Berija) izskatīt un apstiprināt PSRS leTK daļas "Smerš" struktūru.

Ar PSRS TKP lēmumu apstiprinātā ATK GPIIP "Smerš" struktūra bija šāda:

1. ATK GPIIP "Smerš" priekšnieks;
2. GPIIP "Smerš" priekšnieka vietnieks;
3. GPIIP "Smerš" priekšnieka vietnieki (katrā frontē viens) ar tiem piešķirtajām operatīvo darbinieku grupām, kuru pienākums ir vadīt "Smerš" orgānu darbu frontēs;
4. 1. daļa (aģentūras operatīvais darbs Sarkanās armijas centrālajos orgānos – ATK pārvaldēs);
5. 2. daļa (darbs ar "Smerš" orgānus interesējošiem karagūstekņiem, Sarkanās armijas militārpersonām, kuras bijušas pretinieka gūstā un ielenkumā);
6. 3. daļa (cīņa pret mūsu aizmugurē izmesto pretinieka aģentūru (izpletņlēcējiem));
7. 4. daļa (pretizlūkošanas darbs pretinieka pusē, lai noskaidrotu tā aģentūras iekļūšanas ceļus Sarkanās armijas daļās un iestādēs);
8. 5. daļa ("Smerš" orgānu darba vadība kara apgabalos);
9. 6. daļa (izmeklēšana);
10. 7. daļa (operatīvā uzskaitē, statistika);
11. 8. daļa (operatīvā tehnika);
12. 9. daļa (kratišanas, aresti, ierices, ārējā novērošana);
13. 10. daļa "S" (sevišķo uzdevumu izpilde);
14. 11. daļa (šifrētie sakari);
15. Kadru daļa (kadru atlase un sagatavošana "Smerš" orgāniem, jaunu "Smerš" orgānu formēšana);
16. Administratīvā–finanšu–saimnieciskā daļa (pārvaldes finansiālā un materiāli saimnieciskā apkalpošana, komandantūra);
17. Sekretariāts.

Ar PSRS TKP 1943. gada 11. maija lēmumu Nr. 511 par PSRS valsts drošības tautas komisāra vietnieku kadru jautājumos tika norīkots M. G. Sviņelupovs.

² leTK SD – leTK Sevišķā daļa (Особый отдел – ОО).

³ VK(b)P CK – Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja.

1943. gada 31. maijā J. V. Staļins parakstīja PSRS TKP lēmumu Nr. 614–188ps, ar kuru par JFK TK PIP "Smerš" priekšnieku norīkoja Pēteri Andreja d. Gladkovu, bijušo PSRS leTK SDP (Sevišķo daļu pārvaldes) Jūras daļas priekšnieku, un par viņa vietniekiem: Alekseju Pāvila d. Ļebedjevu, bijušo leTK Baltijas flotes SD (Sevišķās daļas) priekšnieku, un Sergeju Grigorija d. Duhoviču, bijušo 54. armijas SD priekšnieku.

Ar šo pašu PSRS TKP lēmumu tika apstiprināta šāda JFK TK PIP "Smerš" struktūra:

1. JFK TK Pretizlūkošanas pārvaldes priekšnieks;
2. Pretizlūkošanas pārvaldes priekšnieka vietnieki;
3. 1. daļa (operatīvais aģentūras darbs Jūras kara flotes centrālajos orgānos – JFK TK pārvaldēs);
4. 2. daļa ("Smerš" orgānu operatīvā aģentūras darba vadība flotēs un flotilēs);
5. 3. daļa ("Smerš" orgānu operatīvā aģentūras darba vadība jūras kara garnizonos, aizmugures daļās, vienībās un iestādēs);
6. 4. daļa (operatīvā uzskaitē, statistika);
7. Izmeklēšanas daļa;
8. Operatīvās tehnikas nodaļa;
9. Kratišanu, arestu, ierīču, ārējās novērošanas nodaļa;
10. Šifrēto sakaru nodaļa;
11. Kadru daļa (kadru atlase un sagatavošana "Smerš" orgāniem, jaunu "Smerš" orgānu formēšana);
12. Administratīvā–finanšu–saimnieciskā daļa (pārvaldes finanšu un materiāli saimnieciskā apkalpošana, komandantūra);
13. Sekretariāts.

Ar PSRS TKP 1943. gada 2. jūlija lēmumu Nr. 621–191ps tika apstiprināts Nolikums par PSRS Valsts drošības tautas komisariātu, kurā bija teikts:

I. Vispārējie nolikumi

1. PSRS VDTK saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 78. pantu ir koprepublikaņiskais tautas komisariāts.
2. PSRS VDTK priekšgalā ir tautas komisārs.
3. Saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 14. panta "1" punktu PSRS VDTK apsargā PSRS valsts drošību.

II. VDTK uzdevumi

4. VDTK uzdevumi ir šādi:
 - a) izlūkošanas darbs aiz robežām;
 - b) cīņa pret ārvalstu izlūkdienestu graujošo, spiegošanas, diversiju un teroristisko darbību PSRS teritorijā (izņemot Sarkanās armijas un Jūras kara flotes daļas un iestādes, kā arī leTK karaspēku);
 - c) cīņa pret dažāda veida pretpadomju elementiem un izpausmēm dažādos PSRS iedzīvotāju slāņos rūpniecības, transporta, sakaru, lauksaimniecības un pārējās sistēmās;
 - d) diversiju un citas graujošas darbības organizācija un realizācija pretinieka pagaidām okupētajā teritorijā;
 - e) partijas un valdības vadošo kadru apsardzība;
 - f) šifrēšanas un atšifrēšanas darba organizācija un valsts noslēpuma aizsardzības kontrole;
 - g) vietējo VDTK orgānu darbības vadišana.
5. Lai realizētu 4. punktā minētos uzdevumus, PSRS VDTK ir tiesības:
 - a) veikt aģentūras informācijas vākšanas darbu;
 - b) izdarīt kratišanas, konfiskācijas un aizdomās par noziedzīgu darbību turamo personu arestus saskaņā ar likumā noteikto kārtību;

- c) izdarīt izmeklēšanu arestēto [personu] lietās ar sekojošo izmeklēšanas lietu nodošanu izskatīšanai attiecīgajos PSRS tiesu orgānos un PSRS IeTK Sevišķajā apspriedē (sk. 40. lpp.), saskaņojot ar PSRS prokuratūras orgāniem;
- d) izmantot dažādus speciālus pasākumus, lai atklātu ārvalstu izlūkdienestu un kontrevolucionāro formējumu PSRS noziedzīgās darbības;
- e) izdot pavēles, instrukcijas, pamācības un rīkojumus PSRS VDTK un tā perifērijas orgānu darbības regulēšanai visos PSRS VDTK kompetencē ietilpstošos jautājumos.

Nolikuma trešajā nodaļā tika minēta PSRS VDTK struktūra.

IV. VDTK personālsastāvs

9. Viss PSRS VDTK un tā vietējo orgānu atklātais un slepenais štata sastāvs savās tiesībās un pienākumos, tāpat kā visos citos jautājumos, tiek pielīdzināts personām no Sarkanās armijas komandējošā sastāva.
10. Viss VDTK un tā vietējo orgānu atklātais un slepenais štata sastāvs tiek noņemts no Aizsardzības tautas komisariāta uzskaites un atrodas PSRS VDTK speciālajā uzskaitē.
11. Uz PSRS VDTK un tā perifērijas orgānu darbiniekiem Darba likumu kodeksa un sakarā ar to izdoto norādījumu un instrukciju darbība nav spēkā.
12. VDTK orgānu personālsastāvam tiek piešķirtas speciālas valsts drošības komandējošā sastāva pakāpes.
Speciālo pakāpju piešķiršana, līdz valsts drošības 3. ranga komisāra pakāpei ieskaitot, notiek ar PSRS valsts drošības tautas komisāra pavēli.
Valsts drošības 1. un 2. ranga komisāru un valsts drošības ģenerālkomisāra pakāpes piešķir ar valdības lēmumu.
13. VDTK atklātajam personālsastāvam ir tiesības valkāt noteiktas formas [tērpu] un atšķirības zīmes.
14. VDTK un tā vietējo orgānu štatus, to dislokāciju valdības apstiprinātā kopējā skaitliskā sastāva robežās sadala un apstiprina PSRS valsts drošības tautas komisārs.

V. VDTK slepenais fonds

15. Naudas summas, ko iedala PSRS valdība ar VDTK aģentūras ar operatīvo darbu saistītiem izdevumiem, veido tādu slepeno fondu, kas atrodas PSRS valsts drošības tautas komisāra rīcībā un tiek izlietots saskaņā ar viņa apstiprinātām tāmēm slepeno līdzstrādnieku štata, aģentūras informatoru tīkla uzturēšanai un ar viņu darbu saistītiem izdevumiem.

Pēc čekistu operatīvo apakšvienību izdališanas no PSRS IeTK tā centrālā aparāta struktūra 1944. gada 1. janvārī bija šāda:

- PSRS IeTK vadība: L. P. Berija – tautas komisārs; tautas komisāra vietnieki: S. N. Kruglovs (1. vietnieks), A. N. Apollonovs (vietnieks karaspēkā), B. N. Obručņikovs (vietnieks kadru lietās), A. P. Zaveņagins, L. B. Safradžans, I. A. Serovs un V. V. Čerņišovs;
- PSRS IeTK sekretariāts (S. S. Mamulovs);
- Sevišķās apspriedes sekretariāts (V. V. Ivanovs);
- Kontroles inspektoru grupa;
- Robežapsardzības karaspēka galvenā pārvalde (N. P. Stahanovs);
- Iekšējā karaspēka galvenā pārvalde (I. S. Šeredžega);
- Aktīvās Sarkanās armijas aizmugures apsardzības karaspēka galvenā pārvalde (I. M. Gorbatjuks);
- Sevišķi svarīgo rūpniecības uzņēmumu apsardzības karaspēka pārvalde (A. S. Sirotkins);
- Dzelzceļu apsardzības karaspēka pārvalde (T. F. Filipovs);
- Konvoja karaspēka pārvalde (M. S. Krivenko);
- Militārās apgādes pārvalde (A. A. Vurgafts);
- Valdības sakaru karaspēka pārvalde (P. F. Uglovskis);
- IeTK karaspēka militāro mācību iestāžu pārvalde (A. I. Guljevs);
- IeTK karaspēka finanšu daļa (A. V. Filimonovs);

- Vietējās pretgaisa aizsardzības galvenā pārvalde (V. V. Osokins);
- Karagūstekņu un internēto lietu pārvalde (I. A. Petrovs);
- Ugunsdzēsības galvenā pārvalde (P. M. Bogdanovs);
- Milicijas galvenā pārvalde (A. G. Galkins);
- Cietumu pārvalde (M. I. Ņikolskis);
- PSRS IeTK pretizlūkošanas daļa "Smerš" (S. P. Juhimovičs);
- Cīņas pret banditismu daļa (A. M. Ņeontjevs);
- Valdības AF [augstfrekvences] sakaru daļa (M. A. Andrejevs);
- Valsts arhīvu pārvalde (I. I. Ņikitinskis);
- specdaļa (uzskaite–statistika; A. S. Kuzņecovs);
- 2. specdaļa (šifrēšana; A. A. Vorobjovs);
- 3. specdaļa (ГОХРАH⁴; V. N. Vladimirovs);
- 4. specdaļa (Sevišķais tehniskais birojs; V. A. Kravčenko);
- 5. specdaļa (gāzmasku ražošanas kontrole; P. M. Sidenko);
- GULAG⁵ (V. G. Nasedkins);
- Dzelzceļu celtniecības nometņu galvenā pārvalde (N. A. Frenkels);
- Kalnrūpniecības–metallurģiskās rūpniecības uzņēmumu nometņu galvenā pārvalde (P. A. Zaharovs);
- Šoseju ceļu galvenā pārvalde (K. A. Pavlovs);
- Aerodromu celtniecības galvenā pārvalde (L. B. Safradžans);
- Rūpniecības celtniecības galvenā pārvalde (G. M. Orlovs);
- Mežrūpniecības nometņu pārvalde (M. M. Timofejevs);
- Materiāli tehniskās apgādes pārvalde (V. A. Poddubko);
- Cīņas ar bērnu bezpajumtniecību un to uzraudzības trūkumu daļa (F. A. Ņeonovs);
- Kadru daļa (B. P. Obručņikovs);
- Centrālā finanšu daļa (L. I. Berenzons);
- Plānu daļa (B. S. Vainšteins);
- Pārvadājumu daļa (D. V. Arkadjevs);
- Saimniecības pārvalde (J. D. Sumbatovs–Topuridze);
- Iznīcinātāju bataljonu štābs (P. L. Trofimovs);
- Autotransporta sektors (A. P. Sapunovs);
- Sevišķā celtniecības pārvalde (A. P. Ņepilovs);
- Daļstroj [Tālo Austrumu celtniecības pārvalde] (I. F. Ņikišovs).

Nodošanas–pieņemšanas aktā 1946. gada 10. janvārī, mainoties PSRS Iekšlietu tautas komisariāta vadībai (ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1945. gada 29. decembra dekrētu par jauno PSRS Iekšlietu tautas komisāru bija norikots S. N. Kruglovs), bija ierakstīti šādi PSRS IeTK uzdevumi:

- cīņa pret banditismu un sacelšanās kustību formējumiem;
- PSRS robežu apsardzība;
- cīņa pret kriminālnoziedzību un sociālistiskā īpašuma izlaupišanu;
- sabiedriskās kārtības un PSRS pilsoņu personiskās drošības apsardzība;
- pasu sistēmas ieviešanas organizēšana;
- noziedznieku izolācijas nodrošināšana un viņu izmantošana darbā;
- karagūstekņu un internēto uzturēšana, apsardzība un izmantošana darbā;
- dzelzceļa būvju un sevišķi svarīgu rūpniecības uzņēmumu apsardzība;
- ugunsdzēsības apsardzes un vietējās pretgaisa aizsardzības organizācija;
- cīņa pret bērnu bezpajumtniecību un to uzraudzības trūkumu;
- valdības [doto] aizsardzības un tautsaimniecisko uzdevumu izpilde (aizsardzības līniju, jūras kara bāzu, aerodromu, rūpniecības uzņēmumu un fabriku, dzelzceļu un šoseju ceļu būves, zelta, alvas, niķeļa, ogļu u. tml. rūpnieciska ieguve);
- speciālu valdības uzdevumu izpilde.

4 ГОХРАH – Valsts vērtlietu glabātava.

5 ГУЛАГ – Главное управление лагерей – Galvenā nometņu pārvalde.

Kā atsevišķs punkts aktā tika ierakstīts, ka PSRS leTK darbs jāveido un jārealizē atbilstoši VK(b)P CK lēmumiem, balstoties uz likumiem un PSRS valdības lēmumiem.

1945. gada 30. decembrī leTK štatā (bez karaspēka) bija 993 072 cilvēku [štata vietas], nokomplektētas bija 846 022 cilvēku [štata vietas].

PSRS leTK karaspēka štatā bija 680 280 cilvēku [štata vietas], nokomplektētas bija 655 370 cilvēku [štata vietas].

PSRS leTK centrālā aparāta štatā bija 9 530 cilvēku [štata vietas], nokomplektētas bija 8 557 cilvēku [štata vietas].⁶

Ar PSRS Tautas Komisāru Padomes 1943. gada 19. novembra lēmumu Nr. 1288–395ps tika noteikts PSRS VDTK štatu skaitliskais sastāvs – 97 800 cilvēku, t. sk.: virsnieku – 71 884, seržantu – 10 339, ierindnieku – 6 583, skolu kursantu – 3 275, tehniskais un apkalpojošais personāls – 5 719 cilvēku.

Ar PSRS Tautas Komisāru Padomes 1944. gada 10. septembra lēmumu Nr. 1225–363ps PSRS VDTK štatu skaitliskais sastāvs tika palielināts līdz 111 000 cilvēkiem.

1946. gada 15. martā pēc J. V. Staļina priekšlikuma PSRS Augstākā Padome pieņēma likumu par PSRS Tautas Komisāru Padomes pārveidošanu par PSRS Ministru padomi. Tautas komisariāti tika pārdēvēti par ministrijām, bet tautas komisāri – par ministriem. Saskaņā ar šo likumu PSRS leTK un PSRS VDTK tika pārdēvēti par PSRS Iekšlietu ministriju (IeM) un PSRS Valsts drošības ministriju (VDM).

1946. gada 4. maijā par jauno PSRS valsts drošības ministru tika norīkots V. S. Abakumovs, bet GPIP "Smerš" no PSRS Bruņoto spēku ministrijas nodota PSRS VDM sastāvā kā 3. galvenā pārvalde. Visu pārveidojumu rezultātā PSRS VDM centrālā aparāta struktūra 1947. gada 1. janvārī bija šāda:

- PSRS VDTK[?] vadība: V. S. Abakumovs – ministrs, S. I. Ogoļcovs (1. vietnieks), M. G. Sviņelupovs (vietnieks kadru lietās), vietnieki: A. S. Bļinovs, N. K. Kovaļčuks, N. N. Seļivanovskis, P. V. Fedotovs;
- PSRS VDM sekretariāts (I. A. Černovs);
- Sevišķās apsardzes sekretariāts (V. V. Ivanovs);
- Ministra inspekcija (no 1947. gada 8. janvāra – S. F. Koževņikovs);
- Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa (A. G. Ļeonovs);
- Juridiskais birojs;
- 1. galvenā pārvalde (izlūkošana aiz robežām; P. V. Fedotovs);
- 2. galvenā pārvalde (pretizlūkošana; J. P. Pitovranovs);
- 3. galvenā pārvalde (militārā pretizlūkošana; N. N. Seļivanovskis);
- 4. pārvalde ([iz]meklēšana; V. P. Rogovs);
- 5. pārvalde (operatīvā; P. G. Drozdeckis);
- 6. pārvalde (šifrēšanas; I. G. Ševeļevs);
- Transporta pārvalde (S. R. Miļšteins);
- Apsardzības galvenā pārvalde (partijas un valdības vadītāju apsardzība; N. S. Vlasiks);
- "A" daļa (uzskaites-arhīva; A. J. Gercovskis);
- "B" daļa (operatīvās tehnikas; A. J. Kočetkovs);
- "V" daļa (korespondences perlustrācija; M. V. Gribovs);
- "D" daļa (operatīvo dokumentu izgatavošana un ekspertīze; A. M. Palkins);
- "K" daļa (atomrūpniecības objektu operatīvā apkalpošana; I. S. Pisarevs);
- "O" daļa (operatīvais darbs garīdzniecībā; G. G. Karpovs);
- "R" daļa (radiopretizlūkošana; V. M. Blindermans);
- "T" daļa (cīņa pret terorismu; A. M. Ivanovs);
- "DR" daļa (terora un diversiju dienests; P. A. Sudoplatovs);

⁶ Lubjanka. VČK-VVPP-leTK-VDTK-VDM-IeM-VDK orgāni. 1917.–1991. / Rokasgrāmata. Sastādītāji: A. I. Kokurins, N. V. Petrovs. – Москва, 2003. – 85.–86. lpp. (Turpmāk: "Lubjanka...").

- Operatīvās tehnikas daļa⁷ (F. F. Žeļezovs);
- Cietumu daļa (A. M. Bojarskis);
- Lietu pārvalde (vakanta vieta);
- Saimniecības pārvalde (P. P. Smirnovs);
- Finanšu daļa (V. I. Gorjačovs);
- Kadru pārvalde (M. G. Sviņelupovs).⁸

1947.–1952. gadā notiek pakāpeniska PSRS VDM pastiprināšana, nododot tai dažādas PSRS leM apakšstruktūras:

- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1947. gada 20. janvāra lēmumu Nr. 101–48ps un PSRS leM un PSRS VDM kopējo 1947. gada 21. janvāra pavēli Nr. 0074/0029, leM leikšējā karaspēka Galvenā pārvalde (ГВБ) un iekšējais karaspēks ar 68 582 cilvēku lielu štatu tika nodots PSRS VDM; tai pašā laikā no PSRS leM uz VDM tika nodota Galvenās pārvaldes 1. un 2. daļa cīņai pret banditismu, viss leM aparāts cīņai pret banditismu Latvijas, Lietuvas, Igaunijas PSR, kā arī Ukrainas un Baltkrievijas Rietumu apgabalos; tāpat tika nodotas 2/3 Ukrainas leM un Baltkrievijas leM pārvalžu cīņai pret banditismu personālsastāva;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1947. gada 20. janvāra lēmumu Nr. 102–49ps un PSRS leM/VDM kopējo 1947. gada 21. janvāra pavēli Nr. 0076/0031, leM Speciālo objektu Krimā pārvalde (A. J. Jegnatašvili) tika nodota PSRS VDM pārziņā;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1947. gada 20. janvāra lēmumu Nr. 103–50ps un PSRS leM/VDM 1947. gada 21. janvāra kopējo pavēli Nr. 0075/0030, transporta milicija tika nodota no PSRS leM milicijas Galvenās pārvaldes pārziņas PSRS VDM Transporta pārvaldei, kas saskaņā ar PSRS Ministru padomes 1947. gada 17. jūnija lēmumu Nr. 2104–556ps un PSRS VDM 1947. gada 19. jūnija pavēli Nr. 00322 tika reorganizēta par PSRS VDM Galveno dzelzceļa un ūdens transporta apsardzības pārvaldi;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1947. gada 25. augusta lēmumu Nr. 2998–973ps un PSRS leM/VDM kopējo 1947. gada 26. augusta pavēli Nr. 00897/00458, Valdības sakaru daļa un Valdības sakaru karaspēka pārvalde no PSRS leM pārziņas tika nodota PSRS VDM pārziņā;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1949. gada 29. marta lēmumu Nr. 1262–449ps un leM 1949. gada 29. marta pavēli Nr. 00401, no PSRS leM PSRS 3. specdaļas Valsts vērtslietu glabātava tika nodota VDM sastāvā un uz tās bāzes ar PSRS VDM 1949. gada 21. aprīļa pavēli Nr. 00130 tika organizēta PSRS VDM specdaļa ("Gohran");
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1949. gada 13. oktobra lēmumu Nr. 4723–1815ps un kopējo PSRS leM/VDM 1949. gada 17. oktobra pavēli Nr. 00968/00334, no PSRS leM tika nodota PSRS VDM pārziņā Robežapsardzības galvenā pārvalde un robežapsardzības karaspēks, Galvenā milicijas pārvalde un milicija, ka arī Militārās celtniecības pārvalde;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1950. gada 14. jūlija lēmumu Nr. 3077–1286ps un kopējo PSRS leM/VDM 1950. gada 21. jūlija pavēli no PSRS leM nodeva PSRS VDM: Specnometinājumu daļu, Galveno cīņas pret banditismu pārvaldi (Galveno operatīvās meklēšanas pārvaldi), Sevišķās apspriedes sekretariātu, kā arī PSRS leM 1. specdaļas 2. un 3. nodaļu;
- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1952. gada 22. augusta lēmumu Nr. 3851–1539s, PSRS leM Galvenā pirmās kategorijas militarizētās apsardzes pārvalde ar G. P. Dobriņinu priekšgalā tika nodota PSRS VDM pārziņā, kur ar PSRS VDM 1952. gada 12. septembra pavēli Nr. 00763 tā tika reorganizēta par Resoru apsardzes kontroles un inspekcijas galveno pārvaldi.

⁷ Отдел оперативной техники.

⁸ Lubjanka... – 139.–141. lpp.

Tai pašā periodā no PSRS VDM tika izņemti:

- pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1947. gada 30. maija lēmumu Nr. 1789–470ps, 1. galvenā pārvalde (aizrobežu izlūkošana) no PSRS VDM tika nodota Ministru padomes paspārnē izveidotajai Informācijas komitejai V. M. Molotova vadībā;
- pamatojoties uz VK(b)P CK 1949. gada 19. septembra lēmumu, PSRS VDM 6. pārvalde (šifrēšanas-atšifrēšanas) tika nodota VK(b)P CK, kur tika reorganizēta par Specdie-
nesta galveno pārvaldi.⁹

1951. gadā J. V. Staļins veica kārtējo PSRS VDM kadru tīrīšanu: 1951. gada 4. jūlijā no PSRS valsts drošības ministra amata tika atstādināts V. S. Abakumovs, bet 12. jūlijā viņš tika arestēts. 1951. gada 9. augustā par jauno PSRS valsts drošības ministru tika norīkots VK(b)P CK partijas, arodbiedrību un komjaunatnes organizāciju daļas vadītājs S. D. Ignatjevs. 26. augustā tika atbrīvoti no PSRS valsts drošības ministra vietnieku amatam A. N. Apollonovs, A. S. Bļinovs, N. A. Koroļovs, V. J. Makarovs un N. N. Seljivanovskis, tai pašā laikā par ministra vietnieku līdz ar S. I. Ogoļcovu kļuva S. A. Gogli-dze. Par ministra vietniekiem kļuva: S. V. Jevstafejevs, A. A. Jepiševs (kadru lietās), P. P. Kondakovs, P. N. Miroņenko, J. P. Pitovranovs, I. T. Savčenko un N. P. Stahanovs. Ar PSRS Ministru padomes 1951. gada 19. oktobra lēmumu Nr. 4010–1837ps par PSRS valsts drošības ministra vietnieku un Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļas priekšnieku tika norīkots M. D. Rjumins. Ar PSRS Ministru padomes 1951. gada 29. oktobra lē-mumu Nr. 4173 par PSRS valsts drošības ministra vietnieku un 2. galvenās pārvaldes priekšnieku tika norīkots bijušais Baltkrievijas PSR valsts drošības ministrs L. F. Canava.

Tā paša gada oktobrī–novembrī tika arestēti: J. P. Pitovranovs, G. V. Utjehins, F. G. Šubņakovs, N. N. Seljivanovskis, N. A. Koroļovs, L. F. Raihmans, A. M. Palkins, N. I. Eitingons, I. A. Černovs, M. K. Kočegarovs. Vēl agrāk, 1951. gada jūlijā, tika arestēti PSRS VDM Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļas priekšnieks A. G. Ļeonovs un viņa vietnieki M. T. Ļihačovs, L. L. Švarcmans un V. I. Komarovs.

1949. gadā ar PSRS VDM 17. oktobra pavēli Nr. 00333 tika radīta PSRS VDM 1. pārvalde G. V. Utjehina vadībā ar uzdevumu veikt ārējo pretizlūkošanu padomju kolonijās ārzemēs. Ar PSRS VDM 1951. gada 2. novembra pavēli Nr. 00796 tika atjaunota PSRS VDM 1. galvenā pārvalde (izlūkošana aiz robežām), kurā ietilpa arī 1. pārvalde. Par valsts drošības ministra vietnieku un 1. galvenās pārvaldes priekšnieku tika norīkots bijušais PSRS Ārlietu ministrijas Informācijas komitejas priekšnieka pirmais vietnieks S. R. Savčenko.

Ar PSRS Ministru padomes 1952. gada 14. februāra lēmumu Nr. 756–271ps par PSRS valsts drošības ministra vietnieku L. F. Canavas vietā tika norīkots bijušais PSRS iekšlietu ministra vietnieks V. S. Rjasnojs, bet 15. februārī viņu iecēla par PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieku.

1952. gada 29. aprīlī ilggadīgais J. V. Staļina apsardzes priekšnieks N. S. Vlasiks tika atcelts no amata un nosūtīts darbā labošanas darbu nometņu sistēmā par leM Baže-novas nometnes Sverdlovskas apgabalā priekšnieka vietnieku. 1952. gada 15. decembrī viņu arestēja. PSRS valsts drošības ministram S. D. Ignatjevam tika uzdots amatu apvie-nošanas kārtībā vadīt partijas un valdības locekļu apsardzi. Ar PSRS VDM 1952. gada 23. maija pavēli Nr. 00329 Galvenā apsardzības pārvalde tika reorganizēta par Apsardzības pārvaldi.

1952. gada 3. jūlijā par PSRS valsts drošības ministra vietnieku tika norīkots bijušais Sevišķās inspekcijas priekšnieks un PSRS VDM Kadru pārvaldes priekšnieka vietnieks

⁹ ГYCC.

A. V. Ņikiforovs, bet 1952. gada 30. augustā par vēl vienu PSRS valsts drošības ministra vietnieku tika norīkots bijušais PSRS VDM 2. galvenās pārvaldes priekšnieka vietnieks S. N. Ļajins.

1952. gada 13. septembrī pienākumu sadalījums starp S. D. Ignatjevu un viņa vietniekiem PSRS VDK apakšvienību darba uzraudzībā bija šāds:

- S. D. Ignatjevs – Apsardzības pārvalde, Ministra inspekcija, PSRS VDM sekretariāts, Sevišķā apspriede, 1. un 2. birojs, Specbirojs, Juridiskais birojs un Valsts vērtslietu glabātava;¹⁰
- S. R. Savčenko – 1. galvenā pārvalde;
- V. S. Rjasnojs – 2. galvenā pārvalde un "R" daļa;
- S. A. Goglidze – 3. galvenā pārvalde, Dzelzceļa un ūdens transporta apsardzības galvenā pārvalde, "A" un "K" daļa;
- A. A. Jepiševs – Kadru pārvalde un Mācību iestāžu pārvalde;
- M. D. Rjumins – Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa, "T" daļa, Cietumu daļa;
- B. P. Oburučnikovs – 4., 5. un 7. pārvalde;
- N. P. Stahanovs – Galvenā robežapsardzības karaspēka pārvalde, Iekšējās apsardzības galvenā pārvalde, Mobilizācijas daļa;
- N. P. Miroņenko – Galvenā milicijas pārvalde, 9. pārvalde, Galvenā resoru apsardzības kontroles un inspekcijas pārvalde;
- A. V. Ņikiforovs – Administratīvi saimnieciskā pārvalde, Finanšu daļa, Galvenā grāmatvedība, Militārās apgādes pārvalde, Militārās celtniecības pārvalde, Plānu daļa;
- S. N. Ļajins – Operatīvās tehnikas daļa, AF [Augstfrekvences] sakaru daļa, "B", "V" un "D" daļa.¹¹

Ar PSRS Ministru padomes 1952. gada 13. novembra lēmumu M. D. Rjumins tika atcelts no PSRS valsts drošības ministra vietnieka un PSRS VDM Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļas priekšnieka amata.

Ar PSRS Ministru padomes 1952. gada 20. novembra lēmumu Nr. 4967–1937ps par PSRS valsts drošības ministra vietniekiem tika norīkoti S. I. Ogoļcovs (izlūkošanas jautājumos) un S. A. Goglidze (pārējie jautājumi).

Pēdējā J. V. Staļina iecerētā lielā valsts drošības iestāžu reorganizācija tika veikta saskaņā ar PSRS VDM 1953. gada 5. janvāra pavēli Nr. 006 publicēto PSKP CK Prezidija biroja 1952. gada 30. decembra lēmumu BP 7/12-ip [ierobežotas pieejamības] par PSRS VDM Galvenās izlūkošanas pārvaldes (GIP) organizēšanu, kas bija jāveido, apvienojot 1. un 2. galveno pārvaldi, kā arī biroju Nr. 1, Radioizlūkošanas daļu, Operatīvās tehnikas daļu, daļu "D", 4. pārvaldes 1. daļu, 5. pārvaldes 1. daļu, 7. pārvaldes (ārējās novērošanas) 1. un 3. daļu.

Par PSRS VDM GIP priekšnieku tika norīkots S. I. Ogoļcovs, par Aizrobežu izlūkošanas pārvaldes priekšnieku – J. P. Pitovranovs, par Pretizlūkošanas iekšzemē pārvaldes priekšnieku – V. S. Rjasnojs.¹²

1953. gada 5. martā mira J. Staļins, un tajā pašā dienā notikušajā PSKP CK Plēnuma, PSRS Ministru padomes un PSRS Augstākās Padomes Prezidija kopējā sēdē tika nolemts apvienot PSRS IeM un PSRS VDM vienā ministrijā – PSRS Iekšlietu ministrijā (IeM) L. P. Berijas vadībā, kurš tika iecelts arī par vienu no PSRS Ministru padomes priekšdētāja pirmajiem vietniekiem.

Ar PSRS Ministru padomes 1953. gada 11. marta lēmumu Nr. 756–365ps par PSRS Iekšlietu ministra pirmajiem vietniekiem tika norīkoti: B. Z. Kobulovs, S. N. Kruglovs un

¹⁰ Гохран.

¹¹ Lubjanka... – 146. lpp.

¹² Lubjanka... – 146.–147. lpp.

I. A. Serovs, par ministra vietnieku tika iecelts I. I. Masļeņņikovs. Visi ministra vietnieki bija PSRS IeM kolēģijas locekļi. Ar šo pašu lēmumu par PSRS IeM kolēģijas locekļiem tika apstiprināti: P. V. Fedotovs, V. S. Rjasnojs, S. A. Goglidze, N. S. Sazikins, N. P. Stahanovs, B. P. Obručņikovs un S. S. Mamulovs.

Ar PSRS IeM 1953. gada 14. marta pavēli Nr. 002 tika apstiprināta apvienotās PSRS IeM struktūra:

- PSRS IeM sekretariāts (S. S. Mamulovs);
- PSRS IeM Sevišķās apspriedes sekretariāts (V. V. Ivanovs);
- Ministra pavēļu izpildes pārbaudes kontroles inspekcija (L. F. Raihmans).

Operatīvās-čekiņu apakšvienības:

- 1. galvenā pārvalde (pretizlūkošana; P. V. Fedotovs);
- 2. galvenā pārvalde (izlūkošana aiz robežām; V. S. Rjasnojs);
- 3. pārvalde (pretizlūkošana Padomju armijā un Jūras kara flotē; S. A. Goglidze);
- 4. pārvalde (slepeni politiskā; N. S. Sazikins);
- 5. pārvalde (ekonomikas; N. D. Gorļinskis);
- 6. pārvalde (transporta; P. P. Lorents);
- Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa (L. J. Vlodzimirskis);
- 7. pārvalde (kratišanas, aresti, ierīces, ārējā novērošana; M. I. Ņikoļskis);
- 8. pārvalde (šifrēšanas; I. T. Savčenko);
- 9. pārvalde (valdības apsardze; C. F. Kumičovs);
- 10. pārvalde (Maskavas Kremļa komandanta pārvalde; N. K. Spiridonovs);
- "P" daļa (specnometinājumi; V. I. Alidins);
- 1. specdaļa (uzskaites-arhīvu; A. S. Kuzņecovs);
- 2. specdaļa (slepenās noklausīšanās; N. A. Karasevs);
- 3. specdaļa (dokumentu izgatavošana operatīvos nolūkos; S. S. Beļčenko);
- 4. specdaļa (radiopretizlūkošana; L. N. Ņikitins);
- 5. specdaļa (operatīvās tehnikas izgatavošana; V. A. Kravčenko);
- 6. specdaļa (cenzūra; A. I. Voronins);
- 7. specdaļa (valsts vērtslietu glabātava; N. J. Bauļins);
- "M" daļa (mobilizācijas daļa; N. I. Jacenko);
- "S" daļa (speciālie sakari; P. N. Voronins).

Militārie formējumi:

- Galvenā robežapsardzības karaspēka pārvalde (P. I. Zirjanovs);
- Iekšējās apsardzības galvenā pārvalde (T. F. Filipovs);
- Konvoja apsardzības pārvalde (A. S. Sirotkins);
- Militārās apgādes pārvalde (J. F. Gornostajevs);
- Militārās celtniecības pārvalde (P. N. Sokolovs).

Administratīvi operatīvās un saimnieciskās apakšvienības:

- Galvenā milicijas pārvalde (N. P. Stahanovs);
- Ugunsdzēsības galvenā pārvalde (F. P. Petrovskis);
- Vietējās pretgaisa aizsardzības dienestu pārvalde (I. S. Šeredžega);
- Centrālā arhīvu pārvalde (V. D. Stirovs);
- Cietumu pārvalde (M. V. Kuzņecovs);
- Militarizētās apsardzes kontroles un inspekcijas daļa (G. P. Dobriņins);
- Feldjēgeru sakaru daļa (B. I. Krasnopevcevs);
- Saimniecības pārvalde (M. I. Žuravļovs);
- Finanšu daļa (M. A. Zverevs);
- Galvenā grāmatvedība (P. V. Zaicevs);
- Plānu daļa (M. F. Volobujevs);
- Pārvadājumu daļa (A. I. Iškovs);

- Kadru pārvalde (B. P. Obručnikovs);
- Mācību iestāžu pārvalde (N. S. Vinogradovs).¹³

Ar PSRS Ministru padomes 1953. gada 15. marta lēmumu Nr. 765 PSRS leM sastāvā tika iekļauta arī Galvenā ģeodēzijas un kartogrāfijas pārvalde (A. N. Baranovs), bet ar 15. marta lēmumu Nr. 769 PSRS leM sastāvā tika iekļauta PSRS Ministru padomes Pilnvarotā pārvalde kara un valsts noslēpumu jautājumos ("Glavlit"¹⁴) ar nosacīto apzīmējumu "PSRS leM 11. galvenā pārvalde" (K. K. Omeļčenko).

Pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1953. gada 16. marta lēmumu Nr. 697–355ps/īp, no PSRS leM PSRS Ministru padomes 1. galvenajai pārvaldei tika nodota Galvenā rūpniecības celtniecības pārvalde un Galvenā specializētās celtniecības pārvalde.

Pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1953. gada 18. marta lēmumu Nr. 832–370ps, no PSRS leM sastāva tika nodotas:

- PSRS Metalurģiskās rūpniecības ministrijas pārziņā – Daļstroj (Tālo Austrumu celtniecība), Speciālā galvenā pārvalde, Jeņisejstroj,¹⁵ Galvenā kalnrūpniecības–metalurģisko uzņēmumu noņemtu pārvalde, Specpārvalde, 6. un 7. specdaļa;
- PSRS Elektrostaciju un elektorrūpniecības ministrijas pārziņā – Hidroprojekts, Kuibiševas Hidroprojekts, Staļingradas Hidroprojekts;¹⁶
- PSRS Naftas rūpniecības ministrijas pārziņā – Glavspecņeftestroj;¹⁷
- PSRS Satiksmes ceļu ministrijas pārziņā – Galvenā dzelzceļu celtniecības noņemtu pārvalde, Galvenā autoceļu būves pārvalde, Sevišķais ceļu būves korpusis;
- PSRS Lauksaimniecības un sagādes ministrijas pārziņā – Sredaz hidroprojekts;¹⁸
- PSRS Būvmateriālu rūpniecības ministrijas pārziņā – Glavazbest un Glavsljuda;¹⁹
- PSRS Mežu un papīra rūpniecības ministrijas pārziņā – Galvenā mežrūpniecības noņemtu pārvalde;
- PSRS jūras un upju flotes ministrijas pārziņā – Glavgidrolvolgobaltstroj.²⁰

Pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1953. gada 28. marta lēmumu Nr. 934–400ps, GULAG (Galvenā noņemtu pārvalde) un Bērnu koloniju daļa no PSRS leM tika nodota PSRS Tieslietu ministrijas sastāvā.²¹

Ar 1953. gada 20. marta PSRS leM rīkojumu pienākumi starp iekšlietu ministru un viņa vietniekiem PSRS leM pārvalžu un daļu darba uzraudzībā tika sadalīti šādi:

- L. P. Berija – 3., 8., 9. un 10. pārvalde, Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa, Kadru pārvalde, Kontroles inspekcija, PSRS VDM un Sevišķās apsardzes sekretariāts;
- S. N. Kruglovs – 4. un 5. pārvalde, "P" daļa, 7. specdaļa, 11. galvenā pārvalde, Ģeodēzijas un kartogrāfijas galvenā pārvalde, Mācību iestāžu pārvalde, "M" un "S" daļa, Centrālā arhīvu pārvalde, Saimniecības pārvalde, Finanšu daļa, Galvenā grāmatvedība, Plānu daļa, Pārvaldījumu daļa, Feldjēgeru sakaru daļa;
- B. Z. Kobulovs – 1. un 2. galvenā pārvalde, 7. pārvalde, 1., 2., 3., 4., 5., 6. specdaļa;
- I. Serovs – 6. pārvalde, Galvenā milicijas pārvalde, Vietējās pretgaisa aizsardzības dienesta pārvalde, Galvenā ugunsdzēsības pārvalde, Militarizētās apsardzes kontroles un inspekcijas daļa, Cietumu pārvalde;

¹³ Lubjanka... – 110.–111. lpp.

¹⁴ Главлит – PSRS Ministru padomes Pilnvarotā pārvalde kara un valsts noslēpumu aizsardzībai presē.

¹⁵ Jeņisejas HES celtniecības pārvalde.

¹⁶ Ūdenssaimniecības projektu institūts, Kuibiševas HES celtniecības pārvalde, Staļingradas HES celtniecības pārvalde.

¹⁷ Galvenā specializētā naftas rūpniecības celtniecības pārvalde.

¹⁸ Vidusāzijas Ūdenssaimniecības celtniecības pārvalde.

¹⁹ Главазбест, Главслюда – Galvenā azbesta rūpniecības pārvalde, Galvenā vizlas rūpniecības pārvalde.

²⁰ Galvenā Volgas–Baltijas jūras ūdenssaimniecības celtniecības pārvalde.

²¹ Lubjanka... – 111.–112. lpp.

- I. I. Masļeņņikovs – Galvenā robežapsardzības karaspēka pārvalde, Galvenā iekšējās apsardzības pārvalde, Konvoja apsardzības pārvalde, Militārās apgādes pārvalde, Militārās celtniecības pārvalde.²²

1953. gada 4. aprīlī L. P. Berija parakstīja PSRS VDM pavēli Nr. 0068 "Par aizliegumu lietot pret arestētajiem jebkādas piespiešanas un fiziskas iespaidošanas pasākumus", kurā bija rakstīts:

PSRS Iekšlietu ministrija konstatējusi, ka VDM orgānu darbā ir bijuši visrupjākie padomju likumu izkropļošanas gadījumi, nevainīgu padomju pilsoņu aresti, plaša izmeklēšanas materiālu falsifikācija, plaša dažādu spīdzināšanas veidu lietošana – arestēto nežēlīga piekaušana, diennaktīm ilga roku dzelžu turēšana uz muguras atlauxtām rokām, dažkārt vairāku mēnešu laikā miega ilgstoša traucēšana, kailu arestēto ieslodzīšana aukstā karcerī un citi.

Pēc PSRS Valsts drošības ministrijas bijušās vadības norādījuma arestēto piekaušana notika šim nolūkam iekārtotās telpās Lefortovas un iekšējā cietumā un tika uzdota īpašai speciāli atlasītu personu grupai no cietumu darbinieku vidus, lietojot visdažādākos spīdzināšanas rīkus.

Daudzus nevainīgi arestētos izmeklētāji, izmantojot tādas necilvēciskas "pratināšanas metodes", noveda līdz fizisko spēku sabrukumam, morālai depresijai, bet dažus – līdz cilvēka līdzības zaudēšanai.

Izmantojot tādu arestēto stāvokli, izmeklētāji falsifikatori "pabāza" viņiem parakstīšanai savlaikus safabricētas "atzišanās" pretpadomju un spiegošanas-teroristiskā darbā.

Līdzīgas aplamas izmeklēšanas metodes virzīja operatīvā sastāva pūles nepareizā virzienā, bet valsts drošības orgānu uzmanība tika novērsta no cīņas pret patiesajiem Padomju valsts ienaidniekiem.

Pavēlu:

1. Kategoriski aizliegt IeM orgānos jebkādas piespiešanas un fiziskas ietekmēšanas pasākumus pret arestētajiem; veicot izmeklēšanu, stingri ievērot Kriminālprocesa kodeksa normas.
2. Lefortovas un iekšējā cietumā PSRS VDM bijušās vadības organizētās telpas, kas paredzētas arestēto fiziskai ietekmēšanai, likvidēt, bet visas spīdzināšanas ierīces iznīcināt.
3. Ar šo pavēli iepazīstināt visu IeM operatīvo sastāvu un brīdināt, ka turpmāk par padomju likumības pārkāpšanu pie visstingrākās atbildības līdz nodošanai tiesai tiks saukti ne tikai tiešie vainīgie, bet arī viņu vadītāji.²³

1953. gada 16. jūnijā PSRS IeM Kadru pārvaldes priekšnieks B. P. Obručņikovs iesniegza L. P. Berijam parakstīšanai "Nolikums par PSRS IeM" projektu, kurā bija rakstīts:

PSRS IeM uzdevumi:

- cīņa pret kapitālistisko valstu izlūkošanas orgānu, pretpadomju emigrantu centru ārzemēs un ar tiem saistītās pretpadomju pagrīdes valsti graujošo, spiegošanas, diversiju, teroristisko darbību;
- izlūkošanas un pretizlūkošanas darbs kapitālistiskajās valstīs;
- pretizlūkošanas darbs Padomju armijā, Jūras kara spēkos un IeM karaspēkā;
- jebkādu pretpadomju elementu naidīgās darbības atklāšana un likvidēšana;
- cīņa pret kaitniecisku darbību rūpniecībā, transportā un lauksaimniecībā; šifrēšanas un atšifrēšanas darba organizēšana;
- partijas un valdības vadošo kadru apsardzība;
- PSRS valsts robežu apsardzība;
- mobilizācijas plānu izstrādāšana ministrijas orgānu un karaspēka izvēršanai kara laikā;
- sabiedriskās kārtības apsargāšana valstī, cīņa pret kriminālo noziedzību un sociālistiskā īpašuma izlaupišanu, pasu sistēmas realizācija un civilstāvokļa aktu reģistrācija;

²² Lubjanka... – 112.–113. lpp.

²³ KFVA, R-9401. f., 1. apr., 1299. l., 246.–247. lpp. Publicēts: Исторический архив. – 1996. – Nr. 4. – 151. lpp.

- izsūtīto, trimdā izraidīto, specnometināto [personu] administratīvā uzraudzība, nometināšanas vietās noteiktā režīma nodrošināšana;
- notiesāto noziedznieku uzturēšana un apsargāšana cietumos un sevišķās nometnēs;
- vietējās pretgaisa aizsardzības organizēšana valstī;
- valsts ugunsdrošības sistēmas uzraudzība un ugunsdrošības pasākumu vadība;
- valsts ģeodēziskās uzraudzības organizēšana;
- PSRS arhīvu fondu uzskaitē, glabāšana un apstrāde un darba kontrole valsts iestāžu, uzņēmumu, sabiedrisko organizāciju arhīvos;
- vadošo un operatīvo kadru atlase, sagatavošana un to kvalifikācijas celšana, visa PSRS leM personālsastāva audzināšana bezgalīgas uzticības Ļeņina–Stalīna partijas lietai, godīguma, patiesīguma un augstas disciplinētības garā;
- PSRS leM vietējo orgānu darbības vadība;
- PSRS valdības speciālo uzdevumu veikšana.²⁴

1953. gada 15. maijā PSRS leM orgānu un karaspēka (bez milicijas) štatos skaitījās 1 095 678 cilvēki, no tiem apmēram 20 000 cilvēku PSRS apvienotās leM centrālajā aparātā. Ar PSRS leM 1953. gada 2. jūnija pavēli Nr. 00320 PSRS leM centrālā aparāta skaitliskos štatus paredzēja samazināt par 8 704 cilvēkiem.²⁵

1953. gada 26. jūnijā cīņā par varu jaunajā valsts vadībā tika arestēts L. P. Berija. Tajā pašā dienā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu viņam tika atņemts PSRS Augstākās Padomes deputāta mandāts, viņš tika atcelts no PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka un PSRS iekšlietu ministra amatam, anulējot visas pakāpes un apbalvojumus, bet lietu par viņa "noziedzīgo darbību" tika nolemts nodot PSRS Augstākajai tiesai izskatīšanai.²⁶

Tajā pašā dienā par jauno PSRS iekšlietu ministru tika norīkots S. N. Kruglovs. PSRS leM, tāpat kā agrāk Stalīna laikā, sākās liela vadošo kadru tīrīšana – tika arestēti vai atcelti no amatiem B. Z. Kobulovs, S. A. Goglidze, L. J. Vlodzimirskis, B. N. Obručņikovs, N. S. Sazikins, L. F. Raihmans, P. A. Sudoplatovs, P. P. Lorents, S. S. Mamulovs, S. F. Kuzmičovs, N. K. Spiridonovs un daudzi citi.

1953. gada jūnijā–jūlijā ar PSRS Ministru padomes lēmumiem tika norīkoti:

- 1. jūlijā – par PSRS iekšlietu ministra pirmajiem vietniekiem I. A. Serovs un PSKP CK sekretārs N. N. Šataļins;
- 8. jūlijā – par ministra vietnieku bijušais PSRS Aizsardzības ministrijas Galvenās sauszemes kara spēka apmācības pārvaldes priekšnieka vietnieks S. N. Perevjortkins;
- 8. jūlijā – bijušais Ļeņingradas Kara apgabala Kara padomes loceklis D. S. Ļeonovs tika iecelts par PSRS leM kolēģijas locekli un 3. pārvaldes priekšnieku;
- 9. jūlijā – bijušais PSKP CK administratīvo orgānu sektora vadītājs V. P. Petuškovs tika norīkots par PSRS leM kolēģijas locekli un Kadru pārvaldes priekšnieku;
- 15. jūlijā – bijušais PSRS leM Speciālās galvenās pārvaldes priekšnieks F. P. Haritonovs par PSRS leM kolēģijas locekli, bet 16. jūlijā viņu iecēla par PSRS leM 4. pārvaldes priekšnieku;
- 17. jūlijā PSKP CK braucienā uz ārzemēm komisijas priekšsēdētājs A. S. Paņuškins tika apstiprināts par PSRS leM kolēģijas locekli, bet 18. jūlijā viņu norīkoja par PSRS leM 2. galvenās pārvaldes priekšnieku;
- 30. jūlijā par PSRS iekšlietu ministra pirmo vietnieku tika iecelts PSRS leM 9. pārvaldes priekšnieks (kopš 1953. gada 27. jūnija) K. F. Luņovs, bet par jauno 9. pārvaldes priekšnieku kļuva bijušais PSKP Maskavas pilsētas Proletāriešu rajona komitejas pirmais sekretārs V. I. Ustinovs.

Ar PSRS leM 1953. gada 30. jūnija rīkojumu Nr. 73 pienākumi PSRS leM apakšvienību darba novērošanā starp S. N. Kruglovu un viņa vietniekiem tika sadalīti šādā veidā:

²⁴ Lubjanka... – 114.–115. lpp.

²⁵ Lubjanka... – 115. lpp.

²⁶ KFVA, R-7523. f., 57. apr., 871. l., 28. lpp.

- S. N. Kruglovs – Kadru pārvalde, 1. galvenā pārvalde, 8. pārvalde, Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļa, Centrālā arhīvu pārvalde, Galvenā ģeodēzijas un kartogrāfijas pārvalde, Kontroles inspekcija, Plānu daļa, Finanšu daļa, Galvenā grāmatvedība, PSRS IeM un Sevišķās apspriedes sekretariāti;
- I. A. Serovs – 2., 3., 6. un 7. pārvalde, Cietumu pārvalde, 1., 3., 4. un 5. specdaļa, "S" daļa, PSRS IeM komandantūra;
- I. F. Luņovs – 4., 5., 9., 10., 11. pārvalde, 2., 6., 7. specdaļa, "P" daļa;
- I. I. Masļennikovs – Galvenā milicijas pārvalde, Galvenā ugunsdzēsības pārvalde, Militārās apgādes pārvalde, Vietējās pretgaisa aizsardzības dienesta pārvalde, Militārās celtniecības pārvalde, Saimnieciskā pārvalde, Mācību iestāžu pārvalde, Militarizētās apsardzes kontroles un inspicēšanas daļa;
- S. N. Perevjortkins – Galvenā robežapsardzības pārvalde, Galvenā iekšējās apsardzības pārvalde, Konvoja apsardzības pārvalde, "M" daļa, Feldjēgeru sakaru daļa.²⁷

Ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1953. gada 1. septembra dekrētu PSRS IeM Sevišķā apspriede tika likvidēta, bet tās funkcijas tika nodotas tiesu orgāniem.

1953. gada 23. decembrī tika nošauts L. P. Berija un seši viņa bijušie līdzstrādnieki no IeTK–IeM: V. N. Merkulovs, V. G. Dekanozovs, B. Z. Kobulovs, S. A. Goglidze, P. J. Mešiks un L. J. Vlodzimirskis, bet viņu tuvākie radnieki drīz tika izsūtīti uz Krasnojarskas novadu, Sverdlovskas apgabalu un Kazahstānu.

1954. gadā tika izdarīta kārtējā iekšlietu un valsts drošības orgānu reorganizācija: ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1954. gada 13. marta dekrētu uz PSRS IeM čekistu operatīvo apakšvienību bāzes tika izveidota PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteja (VDK) I. A. Serova vadībā.

1954. gada 13. martā par PSRS MP VDK priekšsēdētāja pirmo vietnieku tika norikots K. F. Luņovs, par priekšsēdētāja vietnieku – I. T. Savčenko un par vietnieku kadru jautājumos – P. I. Grigorjevs. 1954. gada 25. martā par PSRS MP VDK priekšsēdētāja vietnieku tika iecelts V. A. Lukšins un 1954. gada 7. jūnijā par priekšsēdētāja vietnieku – P. I. Ivašutins.

Bez tam par PSRS MP VDK locekļiem 1954. gada 13. martā tika iecelti: V. P. Dobrohotovs, D. S. Ņeonovs, A. S. Paņuškins, P. V. Fedotovs un F. P. Haritonovs.

1954. gada 18. martā tika publicēta PSRS MP VDK struktūra:

- komitejas vadība;
- PSRS MP VDK sekretariāts (V. P. Dobrohotovs);
- VDK priekšsēdētāja inspekcija (no 1954. gada 30. augusta – P. V. Jevsjukovs);
- 1. galvenā pārvalde (izlūkošana aiz robežām; A. S. Paņuškins);
- 2. galvenā pārvalde (pretizlūkošana; P. V. Fedotovs);
- 3. galvenā pārvalde (militārā pretizlūkošana; D. S. Ņeonovs);
- 4. pārvalde (cīņa pret pretpadomju pagrīdi, nacionālistiskajiem formējumiem un naidīgiem elementiem; F. P. Haritonovs);
- 5. pārvalde (pretizlūkošana sevišķi svarīgos rūpniecības objektos; P. I. Ivašutins);
- 6. pārvalde (pretizlūkošana transportā; M. I. Jegorovs);
- 7. pārvalde (kratišanas, aresti, ārējā novērošana; G. P. Dobriņins);
- 8. galvenā pārvalde (šifrēšanas–atšifrēšanas; V. A. Lukšins);
- 9. pārvalde (partijas un valdības vadītāju apsardze; V. I. Ustinovs);
- 10. pārvalde (Maskavas Kremļa komandanta pārvalde; A. J. Vedeņins);
- Kadru pārvalde (P. I. Grigorjevs);
- Izmeklēšanas pārvalde (vakanta);
- 1. specdaļa (pretizlūkošana atomrūpniecības objektos; A. M. Ivanovs);
- 2. specdaļa (operatīvās tehnikas izmantošana; G. I. Zabolotnijs);
- 3. specdaļa (dokumentu izgatavošana operatīviem mērķiem; K. V. Bulgakovs);

²⁷ Lubjanka... – 117. lpp.

- 4. specdaļa (radiopretizlūkošana; P. F. Kuzņecovs);
- 5. specdaļa (operatīvās tehnikas izgatavošana; V. K. Beļinskis);
- "S" daļa (valdības sakari; P. N. Voronjins);
- Uzskaites–arhīva daļa (J. A. Pļetņevs);
- Cietumu daļa (A. P. Kļejmjonovs);
- Saimnieciskā pārvalde (T. I. Popovs);
- Finanšu–plānu daļa (M. A. Zverevs);
- Mobilizācijas daļa (M. I. Gvardeicevs);
- Mācību iestāžu pārvalde (J. I. Borisogļebskis);
- Grāmatvedība (V. S. Kuzmičovs).²⁸

Ar PSRS Ministru padomes 1954. gada 12. marta rīkojumu Nr. 2572sr tika publicēta PSRS leM struktūra. Pēc ministrijas vadošā sastāva iecelšanas 1954. gada martā–aprīlī PSRS leM vadošā sastāva izvietojums bija šāds:

- PSRS leM vadība – S. N. Kruglovs (ministrs); ministra vietnieki – S. J. Jegorovs, I. S. Komisarovs, A. V. Ņikiforovs, S. N. Perevjortkins, V. P. Petuškovs un N. P. Stahanovs;
- PSRS leM sekretariāts (S. P. Voronkovs);
- Kontroles inspekcija pie ministra (vakanta);
- Galvenā milicijas pārvalde (N. P. Stahanovs);
- GULAG [Galvenā noietņu pārvalde] (I. I. Dolgihs);
- Galvenā mežrūpniecības noietņu pārvalde (M. M. Timofejevs);
- Galvenā rūpniecības celtniecības pārvalde (A. N. Komarovskis);
- Galvenā specobjektu celtniecības pārvalde (M. M. Maļcevs);
- Galvenā robežapsardzības karaspēka pārvalde (P. I. Zirjanovs);
- Galvenā iekšējās un konvoja apsardzes pārvalde (T. F. Filipovs);
- Galvenā vietējās pretgaisa aizsardzības dienestu pārvalde (I. S. Šeredega);
- Galvenā militārās apgādes pārvalde (J. F. Gornostajevs);
- Militārās celtniecības pārvalde (P. N. Sokolovs);
- Galvenā ugunsdzēsības pārvalde (F. P. Petrovskis);
- Galvenā ģeodēzijas un kartogrāfijas pārvalde (A. N. Baranovs);
- Galvenā arhīvu pārvalde (B. I. Musatovs);
- Cietumu pārvalde (M. V. Kuzņecovs);
- Kadru pārvalde (V. P. Petuškovs);
- Mācību iestāžu pārvalde (M. P. Marčenko);
- Materiāli tehniskās apgādes pārvalde (K. N. Sergijevskis);
- Saimnieciskā pārvalde (M. I. Žuravļovs);
- 1. specdaļa (uzskaites–arhīva; A. K. Sirotins);
- 2. specdaļa (šifrēšanas; I. I. Filatkins);
- 3. specdaļa (valsts vērtslietu glabātava; N. J. Bauljins);
- "P" daļa (specnometināšanas vietas; B. V. Novikovs);
- "M" daļa (mobilizācijas daļa; N. I. Jacenko);
- Bērnu koloniju daļa (J. P. Sokolovs);
- Feldjēgeru sakaru daļa (B. I. Krasnopevcevs);
- Militarizētās apsardzes kontroles un inspicēšanas daļa (S. J. Vodjanovs);
- Finanšu daļa (M. A. Julovs);
- Galvenā grāmatvedība (P. V. Zaicevs);
- Plānu daļa (M. F. Volobujevs);
- Pārvadājumu daļa (A. G. Iškovs);
- Juridiskā daļa (N. I. Kurbatovs);
- Arbitrāža (V. I. Raspopovs).²⁹

Pamatojoties uz PSRS Ministru padomes 1957. gada 28. marta lēmumu Nr. 328–159ps, robežapsardzības karaspēks no PSRS leM sastāva tika nodots PSRS MP VDK sastāvā. Par

²⁸ Lubjanka... – 150.–151. lpp.

²⁹ Lubjanka... – 119. lpp.

izveidotās Galvenās robežapsardzības karaspēka pārvaldes priekšnieku un PSRS MP VDK locekli tika iecelts P. I. Zirjanovs.

1958. gada beigās mainījās PSRS MP VDK vadība: ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1958. gada 8. decembra dekrētu I. A. Serovs tika atbrīvots no PSRS MP VDK priekšsēdētāja amata, bet 25. decembrī šajā amatā ar PSRS Augstākās Padomes lēmumu tika norīkots bijušais PSKP CK partijas orgānu savienotajās republikās daļas vadītājs A. N. Šeļepins.³⁰

1959. gada 9. janvārī PSKP CK Prezidijs apstiprināja "Nolikumu par PSRS MP VDK un tās vietējiem orgāniem". Šis dokuments sastāvēja no šādām iedaļām: vispārējās tēzes, PSRS MP VDK un tās vietējo orgānu uzdevumi un pienākumi, valsts drošības orgānu tiesības, Valsts drošības komitejas kolēģija, valsts drošības orgānu un karaspēka kadri, PSRS MP VDK personālsastāva juridiskais statuss.

Iedaļā "Vispārējās tēzes" bija rakstīts:

- PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteja un tās vietējie orgāni ir politiskie orgāni, kuri veic partijas Centrālās Komitejas un valdības pasākumus sociālistiskās valsts aizsardzībā pret ārējo un iekšējo ienaidnieku tīkojumiem, kā arī PSRS valsts robežu apsardzībā. To uzdevums ir modri sekot padomju valsts ienaidnieku intrigām, atmākot viņu nolūkus, pārtraukt imperiālistisko izlūkdienestu noziedzīgo darbību pret Padomju valsti;
- Valsts drošības komiteja darbojas tiešā PSKP Centrālās Komitejas vadībā un kontrolē;
- PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteja ir atbildīga par valsts iekšējo drošību un sistemātiski atskaitās par visu tās veikto darbu PSKP CK un PSRS Ministru padomei, bet VDK vietējie orgāni – attiecīgi savienoto republiku kompartiju CK, partijas novadu, apgabalu, pilsētu un rajonu komitejām un PSRS Ministru padomes Valsts drošības komitejai;
- Valsts drošības komitejai un tās vietējiem orgāniem savā praktiskajā darbībā jāuztur cieši sakari ar darbaļaudīm, cīņā pret pretpadomju un naidīgiem elementiem pastāvīgi jābalstās uz viņu palīdzību un aktīvi jāpiedalās partijas organizāciju veicamajā darbaļaužu politiskās modrības paaugstināšanas darbā;
- Valsts drošības komiteju vada priekšsēdētājs, kuru apstiprina PSKP CK un iecel PSRS Augstākās Padomes Prezidijs. Komitejas priekšsēdētāja vietniekus apstiprina PSKP CK un iecel PSRS Ministru padome.

PSRS MP VDK un tās vietējo orgānu uzdevumi un pienākumi

PSRS MP Valsts drošības komitejai un tās vietējiem orgāniem uzdots:

- veikt izlūkošanas darbu kapitālistiskajās valstīs;
- cīnīties pret ārvalstu izlūkdienestu, aizrobežu pretpadomju centru un to aģentūru spiegošanas, diversiju, teroristisko un citādu graužošo darbību valstī;
- cīnīties pret pretpadomju un nacionālistisko elementu naidīgo darbību PSRS;
- pretizlūkošanas darbs Padomju armijā, Jūras kara flotē, civilajā gaisa flotē, robežapsardzības un leM karaspēkā, lai novērstu ārzemju izlūkdienestu aģentūras un citu naidīgu elementu iekļūšanu to rindās;
- pretizlūkošanas darbs speciālajos objektos, sevišķi svarīgos rūpniecības objektos un transportā;
- PSRS valsts robežu apsardzība;
- partijas un valdības vadītāju apsardzība;
- valdības sakaru organizēšana un nodrošināšana;
- radiopretizlūkošanas darba organizācija un nepieciešamo datu uzskaitē par valsts teritorijā strādājošajām resoru radiostacijām;
- mobilizācijas plānu izstrādāšana valsts drošības orgānu un komitejas karaspēka daļu izvēršanai, kā arī citu PSKP CK un PSRS valdības uzdevumu izpilde.

³⁰ KFVA, R-7523. f., 76. apr., 79. l., 76. lp. (otra puse).

Doto uzdevumu izpildei Valsts drošības komitejai ir atbilstoša struktūra un štatu skaitliskais sastāvs, ko apstiprina PSKP CK un PSRS Ministru padome.

Valsts drošības orgānu tiesības

Valsts drošības komitejai un tās vietējiem orgāniem uzdoto uzdevumu izpildīšanai tiek dotas tiesības:

- veikt operatīvo darbu, lai atklātu un izbeigtu pret Padomju Savienību vērstās darbības, šim nolūkam nepieciešams radīt aģentūru, organizēt konspiratīvos un satikšanās dzīvokļus darbam ar aģentūru;
- likumā paredzētajā kārtībā veikt kratišanas, noziedzīgās darbībās atmaskoto vai aizdomās turamo personu aizturēšanu un arestus;
- veikt izmeklēšanu lietās par valsts noziegumiem ar sekojošo [lietu] nodošanu tiesām;
- veikt speciālos pasākumus ārvalstu izlūkdienestu aģentūras un pretpadomju elementu noziedzīgās darbības atklāšanai un izbeigšanai;
- nepieciešamības gadījumos, saskaņojot ar milicijas priekšniekiem, iesaistīt milicijas darbiniekus valsts drošības orgānu uzdevumu izpildes nodrošināšanai;
- veikt valsts noziedznieku un aizdomās par piederību ārvalstu izlūkdienestiem, pretpadomju organizācijām un citās naidīgās darbībās turētajām personām operatīvo uzskaiti;
- veikt šifrēšanas dienestu un slepenās lietvedības stāvokļa pārbaudi ministrijās un resoros, kā arī tām pakļautajos uzņēmumos un iestādēs;
- veikt speciālu pārbaudi personām, kurām viņu dienestā ir sakars ar valsts un kara noslēpumu glabāšanu, kā arī izbraucošām uz ārzemēm un iebraucošām no ārzemēm personām;
- prokuratūras orgānu uzraudzībā veikt izmeklēšanu lietās ar sekojošu to nodošanu tiesai par noziegumiem, ko veicis VDK orgānu virsnieku un seržantu sastāvs, kalpotāji un darbinieki, ja veiktie noziegumi saistīti ar valsts drošības orgānu operatīvo darbību;
- izdot literatūru, mācību un uzskates līdzekļus komitejas kompetencē ietilpstošajos jautājumos.

Valsts drošības orgānu un karaspēka kadri

Viens no svarīgākajiem PSRS MP VDK un tās vietējo orgānu uzdevumiem ir kadru atlase, izvietošana un audzināšana.

Novērtējot VĀK³¹ darbību, V. I. Ļeņins teica, ka no valsts drošības orgānu līdzstrādniekiem "tiek prasīta izlēmība, ātrums, bet galvenais – uzticība".

Komitejai un tās vietējiem orgāniem jāatlasa valsts drošības orgāniem cilvēki, kuri ir bezgalīgi uzticīgi Komunistiskajai partijai, sociālistiskajai Dzimtenei un savai tautai, idejiski noturīgi. Pirmām kārtām atlase jāveic no partijas, padomju un komjaunatnes darbiniekiem.

Valsts drošības orgānu darbinieki ir jāaudzina nesaudzīgas cīņas pret mūsu Dzimtenes ienaidniekiem garā, prasmē novērst noziegumus, nesaudzējot spēkus, izpildīt savus dienesta pienākumus, parādīt iniciatīvu un izlēmību. Valsts drošības orgānos nedrīkst būt vietas karjeristiem, pielidējiem un sevis nodrošinātājiem.

Valsts drošības orgānu darbiniekiem jābūt partijiski principiāliem, godīgiem, drosmīgiem, disciplinētiem, viņiem jāprot glabāt kara un valsts noslēpumus, pastāvīgi jāstrādā sava idejiski politiskā līmeņa paaugstināšanā, marksisma-ļeņinisma pamatu apgūšanā un lietišķās kvalifikācijas paaugstināšanā.

Valsts drošības orgāniem visā savā darbībā ir stingri jāievēro sociālistiskā likumība. Tiem jāizmanto visas ar likumu piešķirtās tiesības, lai neviens Padomju valsts ienaidnieks neizvairītos no pelnītā soda un lai neviens pilsonis netiktu pakļauts nepamatotai saukšanai pie atbildības. Kategoriski jāizbeidz sociālistiskās likumības pārkāpumi un patvaļa kā darbības, kas skar sociālistisko tiesiskumu un padomju pilsoņu tiesības.

Valsts drošības orgāniem ir pienākums tieši un caur attiecīgajām organizācijām veikt preventīva rakstura pasākumus pret tiem padomju pilsoņiem, kuri pieļāvuši politiski kļūdainu rīcību sava nepietiekamā politiskā brieduma dēļ.

³¹ VĀK – BĀK – Vissavienības Ārkārtējā komiteja cīņai pret kontrrevolūciju.

Izmeklēšanas uzraudzību valsts drošības orgānos veic PSRS ģenerālprokurors un viņam padotie prokurori saskaņā ar Nolikumu par prokurora uzraudzību PSRS.³²

Par operatīvā darba metodēm priekšstatu sniedz PSRS valsts drošības ministra V. S. Abakumova vēstule, kas adresēta J. V. Staļinam 1947. gada 17. jūlijā:

Ziņoju par VDM orgānos izveidojušos izmeklēšanas praksi spiegošanas, diversiju, terorisma un pretpadomju pagrīdes lietās.

1. Pirms noziedznieka aresta ir paredzēti pasākumi, kas nodrošinātu aresta negaidītu-
mu, lai:

- a) nepieļautu bēgšanu vai pašnāvību;
- b) nepieļautu centienus informēt līdzdalībniekus;
- c) novērstu pierādījumu iznīcināšanu.

Arestējot svarīgu valsts noziedznieku, kad nepieciešams slēpt viņa arestu no apkār-
tējiem vai nav iespējams vienlaikus arestēt viņa līdzdalībniekus, lai neaizbiedētu viņus un
nedotu viņiem iespēju izvairīties no atbildības vai iznīcināt pierādījumus, tiek veikts sle-
pens arests uz ielas vai kādos citos speciāli radītos apstākļos.

2. Arestējot noziedznieku, tiek konfiscēti:

- a) personīgie dokumenti;
- b) sarakste, fotouzņēmumi, adreses un telefonu numuri, no kuriem var izpētīt are-
stētā personisko sakaru loku un raksturu;
- c) kopēšanas aparāti, slepenraksta līdzekļi, paroles, šifri, kodi, ieroči, sprāgstvielas,
lindīgās vielas;
- d) slepenie un oficiālie dokumenti, kas nav glabājami dzīvoklī;
- e) pretpadomju lapiņas, platformas, grāmatas, dienasgrāmatas, vēstules un citi do-
kumenti, kas var palīdzēt noziedznieka atmakošanā.

Noziedznieka sakaru pārtveršanai nepieciešamības gadījumā arestētās [personas] dzī-
voklī kā aresta operācijas laikā, tā arī pēc tās tiek organizēts čekistu slēpnis, kurš ielaiž
dzīvokli visus apmeklētājus un pēc tam operatīvi pārbauda.

Dažkārt arestus izdara ar operatīvā darbinieka, kurš veicis noziedznieka [darbības] iz-
pēti pirms aresta, un izmeklētāja, kuram uzdots veikt izmeklēšanu, piedalīšanos, lai viņi,
zinot lietas īpatnības, varētu atklāt kratišanas laikā pierādījumu materiālus to izmantoša-
nai noziedznieka atmakošanā.

Visos terora un diversiju aktu, pretpadomju lapiņu parādīšanās, sevišķi svarīgu valsts
slepeno dokumentu zādzības vai nozaudēšanas gadījumos izmeklētājs un operatīvie dar-
binieki izbrauc, lai personīgi apskatītu un nofotografētu notikuma vietu, atklātu pēdas
un nozieguma pierādījumus, kā arī noskaidro visus aculieciniekus to nopratināšanai un
nekaķējoties veic pasākumus noziedznieku notveršanai.

Notiek [arī] slepenās kratišanas, dokumentu konfiskācijas un fotografēšana, kas at-
masko arestētos viņu izdarītajos noziegumos.

Tādi pasākumi tiek veikti galvenokārt tajos gadījumos, kad apstākļi neļauj veikt atklā-
tu kratišanu. Piemēram, ārvalsts izlūka, kuram ir eksteritorialitātes tiesības, dzīvoklī.

Nepieciešamības gadījumos vēl pirms aresta noziedznieks slepeni tiek fotografēts
[kopā] ar saviem spiegošanas un naidīgajiem sakariem, lai pratināšanas laikā ar šiem do-
kumentiem atmaskotu viņu praktiskā noziedzīgā darbībā.

3. Izmeklētājs, pieņemot lietu izmeklēšanai, rūpīgi izpēta visus esošos aģentūras, iz-
meklēšanas un citus materiālus, kas bija aresta pamatojumā, kā arī lietišķos pierādījumus,
personīgos dokumentus, saraksti un citus kratišanas laikā konfiscētos priekšmetus, lai iz-
mantotu visus šos datus izmeklēšanā.

Speciāli tiek pārbaudīts arestēto apģērbs, kā arī, viņus arestējot, konfiscētie aizdomi-
gie priekšmeti, lai atklātu slēpņus.

Arestējot iesūtītos PSRS ārvalstu izlūkdienestu spieģus, diversantus un teroristus, pie
viņiem konfiscētie dokumenti un aizdomīgie pieraksti tiek pārbaudīti speciālās VDM la-
boratorijās, lai atklātu slepenrakstus, nosacītās zīmes, paroles, kā arī konstatētu, vai šie
dokumenti nav piesūcināti ar indīgām vielām.

³² Lubjanka... – 693.–698. lpp.

4. Arestētā pratināšanā izmeklētājs cenšas panākt no viņa patiesas un atklātas liecības, ņemot vērā ne tikai paša arestētā vainas konstatāciju, bet arī visu viņa noziedzīgo sakaru, kā arī viņa noziedzīgo darbību vadošo personu un viņu naidīgo nolūku atmaskošānu.

Šajā nolūkā pirmajās pratināšanās izmeklētājs arestētajam liek priekšā atklāti izstāstīt par visiem veiktajiem noziegumiem pret padomju varu un atklāt visus savus noziedzīgos sakarus, kādu laiku, ko nosaka izmeklēšanas intereses, neuzrādot pret viņu esošos pierādījumu materiālus.

Izmeklētājs izpēta arestētā raksturu, cenšoties:

- vienā gadījumā noskaņot sev par labu, piedāvājot cietuma režīma atvieglojumu, produktu pienesumu organizāciju no piederīgajiem, atļaujot grāmatu lasīšanu, pagarinot pastaigu laiku u. tml.;
- citā gadījumā – pastiprināt spiedienu uz arestēto, brīdinot viņu par stingru atbildību veikto noziegumu savas vainas pilnīgas neatzišanas gadījumā;
- trešajā gadījumā – lietot pārliecināšanas metodes, izmantojot arestētā reliģisko pārliecību, ģimenes un personīgos sakarus, patmīlību, godkāri utt.

Ja arestētais nesniedz atklātas liecības un izvairās no tiešām un patiesām atbildēm uz uzdotajiem jautājumiem, izmeklētājs, lai izdarītu spiedienu uz arestēto, izmanto VDM rīcībā esošos kompromitējošos faktus no arestētā agrākās dzīves un darbības, ko pēdējais slēpj.

Dažreiz, lai arestēto pārspētu viltībā un radītu viņam iespaidu, ka VDM orgāniem par viņu viss ir zināms, izmeklētājs atgādina arestētajam atsevišķus intīmus sikumus no viņa personiskās dzīves, netikumus, ko viņš slēpj no citiem, u. tml.

5. Izmeklēšanas rīcībā esošos pierādījumu datus, kā likums, pratināšanā ievada pakāpeniski, lai nedotu arestētajam iespēju uzzināt VDM orgānu informētības pakāpi par viņa noziedzīgo darbību.

Turklāt izmeklētājs ņem vērā arestētā psiholoģisko stāvokli un vispiemērotākajā, no šā viedokļa, brīdī uzrāda arestētajam pierādījumu datus.

Kā pierādījumus VDM orgāni visbiežāk izmanto:

- a) citu arestēto un liecinieku liecības;
- b) materiālus, kas konfiscēti kratīšanā pie arestētā – sarakstus, piezīmes,
- c) grāmatas, fotogrāfijas un citus lietiskos pierādījumus;
- d) ekspertu slēdzienus;
- e) datus, kas saņemti no aģentūras, ārējās novērošanas, operatīvās tehnikas un citā ceļā.

6. Lai arestēto piespiestu mainīt savas vainas noliegšanas pozīciju, izmeklēšanas procesā tiek praktizētas konfrontācijas, turklāt tās veic tikai par kādu vienu jautājumu, lai pieķertu arestēto melos un izmantotu šo faktu lietas atšķetināšanā.

7. Attiecībā pret arestētajiem, kuri spītīgi pretojas izmeklēšanas prasībām, izturas provokatīvi un dažādiem līdzekļiem cenšas novilcināt izmeklēšanu vai novirzīt no pareizā ceļa, tiek lietoti stingri aresta režīma pasākumi.

Tie ir:

- a) pārvešana uz cietumu ar stingrāku režīmu, kurā ir saīsinātas miega stundas un sliktāks uzturs un citu sadzīves vajadzību režīms;
- b) ievietošana vieninieku kamerā;
- c) pastaigu, pienesumu un grāmatu lasīšanas aizliegums;
- d) ievietošana karcerī uz laiku līdz 20 dienām (karcerī ir tikai pie grīdas pieskrūvēta taburete un lāviņa bez gultas piederumiem, citas iekārtas nav, lāviņa gulēšanai paredzēta sešas stundas diennakti; ieslodzītajiem karcerī diennakti izsniedz 300 g maizes un karstu ūdeni un vienreiz trijās dienās siltu ēdienu, smēķēt karcerī aizliegts).

8. Attiecībā pret izmeklēšanā atmaskotiem spiegiem, diversantiem teroristiem un citiem aktīviem padomju tautas ienaidniekiem, kuri nekaunīgi atsakās izdot savus līdzzinātajus un nedod liecības par savu noziedzīgo darbību, VDM orgāni saskaņā ar VK(b)P CK 1939. gada 10. janvāra norādījumu, pielieto fiziskas ietekmēšanas pasākumus.

Centrā – ar PSRS VDM vadības sankciju, citur – ar republiku valsts drošības ministru un VDM novadu un apgabalu pārvalžu priekšnieku sankciju.

9. Lai pārbaudītu arestēto uzvedības patiesīgumu izmeklēšanā, viņu liecību ticamību un pilnīgāk viņus atmaskotu, tiek praktizēta VDM aģentu ievietošana kamerā pie arestētajiem un slepenās noklausīšanās tehnikas organizēšana kamerās. Kā iekšējie kameru aģenti tiek izmantoti arestētie, kuri vaļsirdīgi ir atzinuši savos noziegumos, kā arī uz neilgiem termiņiem notiesātie.

Par šiem kameru aģentiem iesaistītie arestētie un notiesātie iepriekš tiek pārbaudīti caur citu aģentūru un ar slepenās noklausīšanās tehniku.

Dažos gadījumos arestēto pārbaudei kamerās tiek praktizēta VDM darbinieku vai aģentu no malas [brīvības] ievietošana tajās.

10. VDM izmeklēšanas orgānu praksē liela nozīme tiek piešķirta veiktā nozieguma raksturam.

Pratināšana notiek ne tikai visas ārvalstu izlūkdienestu aģentūras, bet arī to kanālu atklāšanai, caur kuriem izlūki var nokļūt padomju teritorijā un viņus interesējošos objektos, saņemto uzdevumu rakstura un to izpildīšanas veidu, ārvalstu izlūkdienestu graujošās darbības pret PSRS metožu un līdzekļu atklāšanai.

Teroristu un diversantu lietās sevišķa uzmanība tiek pievērsta rūpīgai nozieguma iedvesmotāju un līdzdalībnieku noskaidrošanai, nozieguma veikšanas paņēmieni un metožu izpētei, personu noskaidrošanai un atklāšanai, kuras apgādājušas noziedzniekus ar adresēm, namu un dzīvokļu plāniem, datiem par partijas un valdības vadītāju pārvietošanos, militāro un rūpniecības uzņēmumu shēmām, ieročiem, sprāgstvielām u. c.

Lietās par naidīgo organizāciju un grupu dalībniekiem pirmām kārtām tiek noskaidrots [to] politiskais virziens, sakari ar ārvalstu izlūkdienestiem vai ārzemju pretpadomju baltgvardu centriem, naidīgās literatūras pavairošanas un izplatīšanas līdzekļi un veidi, ieroči, sprāgstvielu, sapulču, tikšanās vietas, paroles u. tml.

11. Visā izmeklēšanas procesā izmeklētājs nosaka [precizē] arestētā personību un pārbauda viņa iepriekšējo darbību.

Šajā nolūkā tiek pārbaudīts kratīšanā iegūto arestētā personību apliecinājošo dokumentu autentiskums, kā arī viņa liecību ticamība, izsūtīt [attiecīgos] pieprasījumus uz visām iepriekšējām dzīves un darba vietām.

Turklāt uz arestētā radnieku un paziņu dzīvesvietām tiek nosūtītas atpazīšanai viņa fotogrāfijas.

Nepieciešamības gadījumos arestētā atpazīšanu veic personas no citu arestēto un liecinieku skaita, kuras viņu pazīst.

12. Arestēto liecības tiek vispusīgi dokumentētas un pārbaudītas, salīdzinot ar pārējiem izmeklēšanas lietā esošajiem dokumentiem un aģentūras materiāliem, citu apsūdzēto un liecinieku pratināšanas materiāliem, nepieciešamības gadījumos saņemtajiem ekspertīzes slēdzieniem, savākiem jauniem rakstiskiem un cita veida pierādījumiem, liecībās minēto personu sameklēšanu un noskaidrošanu un citām izmeklēšanas operatīvām darbībām. Nepieciešamības gadījumos izmeklētājs nodod arestēto liecības VDM operatīvajām daļām to pārbaudei caur aģentūru.

13. Lai pilnīgāk atklātu noziegumus, VDM orgāni paralēli izmeklēšanai veic aktīvu brīvībā palikušo un arestētā sakaru izpēti caur aģentūru un nodod izmeklētājam visus jaunatklātos datus, kam var būt nozīme noziedznieku atmaskošanā.

Paši izmeklētāji cenšas izmantot jebkuru sikumu, lai pārspētu noziedznieku, pieķertu viņu kaut kādās pretrunās un panāktu pilnīgu atmaskošanu.³³

Par kontrrevolucionāriem noziegumiem 1944.–1952. gadā PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģija, tribunāli, tiesas un PSRS IeTK–IeM–VDM Sevišķā apspriede notiesāja:

- 1944. gadā – 75 109 cilvēkus, no tiem ar ASM [augstāko soda mēru] – 3 029 cilvēkus, uz 25 gadiem nometnēs – 14 779, uz 11 līdz 15 gadiem – 875, uz 6 līdz 10 gadiem – 46 902, uz 3 līdz 5 gadiem – 7 633;
- 1945. gadā – 123 248 cilvēkus, no tiem ar ASM – 4 252, uz 25 gadiem nometnēs – 31 663, no 11 līdz 15 gadiem – 2 433, no 6 līdz 10 gadiem – 70 850, no 3 līdz 5 gadiem – 10 791;

³³ Источник – "Avots". – 1994. – Nr. 6. – 112.–115. lpp.

- 1946. gadā – 123 294 cilvēkus, no tiem ar ASM – 2 896, uz 25 gadiem noņemts – 16 289, no 11 līdz 15 gadiem – 2 144, no 6 līdz 10 gadiem – 80 742, no 3 līdz 5 gadiem – 16 401;
- 1947. gadā – 78 810 cilvēkus, no tiem ar ASM – 1 105, uz 25 gadiem – 12 098, no 16 līdz 24 gadiem – 259, no 11 līdz 15 gadiem – 3 356, no 6 līdz 10 gadiem – 49 215, no 3 līdz 5 gadiem – 8 623;
- 1948. gadā – 73 269 cilvēkus, no tiem ar ASM – 0 (1947. gada 26. maijā tika pieņemts PSRS APP dekrēts par nāvessoda atcelšanu), uz 25 gadiem – 36 951, no 16 līdz 24 gadiem – 1 811, no 11 līdz 15 gadiem – 2 687, no 6 līdz 10 gadiem – 25 790, no 3 līdz 5 gadiem – 3 803;
- 1949. gadā – 75 125 cilvēkus, no tiem ar ASM – 0, uz 25 gadiem – 37 678, no 16 līdz 24 gadiem – 1 173, no 11 līdz 15 gadiem – 1 730, no 6 līdz 10 gadiem – 21 450, no 3 līdz 5 gadiem – 2 044;
- 1950. gadā – 60 641 cilvēku, no tiem ar ASM – 475 (no jauna tika ieviests nāvessods dažām ieslodzīto kategorijām), uz 25 gadiem – 29 909, no 16 līdz 24 gadiem – 818, no 11 līdz 15 gadiem – 1 414, no 6 līdz 10 gadiem – 20 458, no 3 līdz 5 gadiem – 1 522;
- 1951. gadā – 54 775 cilvēkus, no tiem ar ASM – 1 609, uz 25 gadiem – 30 336, uz 16 līdz 24 gadiem – 394, no 11 līdz 15 gadiem – 964, no 6 līdz 10 gadiem – 15 769, no 3 līdz 5 gadiem – 1 234;
- 1952. gadā – 28 800 cilvēkus, no tiem ar ASM – 1612, uz 25 gadiem – 17 984, no 16 līdz 24 gadiem – 319, no 11 līdz 15 gadiem – 486, no 6 līdz 10 gadiem – 6 395, no 3 līdz 5 gadiem – 491.³⁴

No 1934. gada 5. novembra līdz 1953. gada 1. septembrim PSRS leTK–leM–VDM paspārnē funkcionēja Sevišķā apspriede. Sākumā tai bija dotas tiesības administratīvā kārtā piemērot trimdu, izsūtīšanu, ieslodzīšanu labošanas darbu noņemts uz laiku līdz pieciem gadiem un izraidīšanu no PSRS robežām. Ar Valsts aizsardzības komitejas 1941. gada 17. novembra lēmumu Nr. 903ps PSRS leTK Sevišķajai apspriedei tika piešķirtas tiesības leTK orgānos ierosinātajās lietās par kontrrevolucionāriem noziegumiem un sevišķi bīstamiem noziegumiem pret PSRS pārvaldes kārtību piespriest soda mērus līdz pat nošaušanai. Pa visu Sevišķās apspriedes darba laiku tika notiesāts 442 531 cilvēks, t. sk. ar ASM – 10 101 cilvēks, ar brīvības atņemšanu – 360 921 cilvēks, uz trimdu un izsūtīšanu PSRS robežās – 67 539 cilvēki un citiem soda mēriem (izraidīšana aiz robežām, piespiedu ārstēšana u. tml.) – 3 970 cilvēki.

No 1944. līdz 1953. gadam PSRS leTK–leM–VDM Sevišķā apspriede notiesāja: 1944. gadā – 10 611 cilvēkus, 1945. gadā – 26 581, 1946. gadā – 8 320, 1947. gadā – 13 393, 1948. gadā – 17 257, 1949. gadā – 38 460, 1950. gadā – 19 419, 1951. gadā – 9 076, 1952. gadā – 958, 1953. gadā – 204 cilvēkus. Lielākā daļa personu, kuru lietas izskatīja Sevišķā apspriede, tika notiesāti par kontrrevolucionāriem noziegumiem.³⁵

Viens no iekšlietu un valsts drošības orgānu darbības virzieniem 1944.–1951. gadā bija tautu un atsevišķu PSRS pilsoņu pārvietošana (deportācija) no vienas valsts daļas uz citu, galvenokārt uz Sibīriju un Kazahstānu, kā arī darbs ar specnometinātajiem viņu nometināšanas vietās.

1954. gada 4. martā PSRS leM "P" daļas uzskaitē bija 2 819 776 specnometināto, no tiem:

- 489 118 karačajeveišu, čečenu, ingušu un balkaru (1944. gadā tika izsūtīti no Ziemeļkaukāza);
- 79 376 kalmiki (1943.–1944. gadā tika izsūtīti no bijušās Kalmikijas APSR);
- 199 215 tatāru, grieķu, bulgāru un armēņu (1944. gadā tika izsūtīti no Krimas);

³⁴ GULAG's. 1918.–1960. / Sastādītāji: A. I. Kokurins, N. V. Petrovs. – Москва, 2002. – 434. lpp.

³⁵ GULAG's. 1918.–1960. / Sastādītāji: A. I. Kokurins, N. V. Petrovs. – Москва, 2002. – 434. lpp.

- 175 063 cilvēki no "OUN" [Ukrainas Neatkarības organizācijas] (1947.–1948. gadā tika izsūtīti no Ukrainas rietumu apgabaliem);
- 56 476 "vlasovieši" (tika nosūtīti specnometinājumā 1945.–1946. gadā);
- 35 838 bijušie muižnieki, fabrikanti, tirgotāji, kulaki, vācu atbalstītāji un viņu ģimeņu locekļi (tika izsūtīti 1949. gadā no Moldāvijas);
- 159 417 bandītu ģimeņu locekļu, bandītu atbalstītāju un kulaku ar ģimenēm (tika izsūtīti 1945.–1951. gadā no Baltijas).

Par iekšlietu un valsts drošības orgānu darba rezultātiem minētajos gados liecina PSRS leTK–leM nometnēs un kolonijās ieslodzīto skaits un to sastāvs. 1945. gada 1. janvārī leTK labošanas darbu nometnēs un kolonijās atradās 1 478 622 cilvēki, no tiem vīrieši – 69,3%, sievietes – 30,7%.

Par kontrrevolucionāriem noziegumiem sodu izcieta 392 621 cilvēks (29% no kopējā ieslodzīto skaita), t. sk.:

- par dzimtenes nodevību – 77 067 cilvēki vai 5,6%;
- par spiegošanu – 16 013 (1,2%);
- par terorismu un teroristiskiem nolūkiem – 10 245 (0,8%);
- par diversijām – 3 206 (0,2%);
- par kaitniecību – 8 175 (0,6%);
- par kontrrevolucionāru sabotāžu – 24 567 (1,8%);
- par dalību pretpadomju savvērestībās – 31 290 (2,3%);
- par pretpadomju aģitāciju – 130 989 (9,7%);
- par politbandītismu un sacelšanās dalībnieki – 7 563 (0,5%);
- par nelegālu robežas šķēršošanu – 5 585 (0,4%);
- par kontrabandu – 1 266 (0,1%);
- dzimtenes nodevēju ģimeņu locekļi – 6 449 (0,5%);
- sociāli bīstami elementi – 13 112 (0,9%);
- par citiem kontrrevolucionāriem noziegumiem – 57 093 (4,4%).

Par kriminālnoziegumiem sodus izcieta 960 687 cilvēki vai 71% no kopējā ieslodzīto skaita, t. sk.:

- pēc 1932. gada 7. augusta likuma (par sociālistiskā īpašuma izlaupišanu) – 45 717 cilvēku (3,4%);
- par spekulāciju – 29 943 (2,2%);
- par bandītismu un bruņotu laupīšanu – 53 289 (3,9%);
- par lopu zādzībām – 22 715 (1,7%);
- zagļi recidivisti – 61 388 (4,5%);
- par noziegumiem pret īpašumu – 212 595 (15,7%);
- par huligānismu – 25 656 (1,9%);
- par pasu sistēmas pārkāpumiem – 11 945 (0,9%);
- sociāli kaitīgi elementi – 11 627 (0,9%);
- par dezertēšanu – 49 771 (3,7%);
- par pašsākropļošanu – 5 010 (0,4%);
- par marodierismu – 1 743 (0,1%);
- par citiem militārpersonu noziegumiem – 33 330 (2,4%);
- par nelikumīgu ieroču glabāšanu – 4 258 (0,3%);
- par amata un saimnieciskiem noziegumiem – 99 695 (7,4%);
- pēc 1941. gada 26. decembra dekrēta (par patvaļīgu aiziešanu no militārās rūpniecības uzņēmuma) – 183 321 (13,5%);
- par pārējiem kriminālnoziegumiem – 83 799 cilvēki (6,3%).

No kopējā ieslodzīto skaita:

- bijušie muižnieki, fabrikanti, tirgotāji – 34 359 cilvēki (2,5%);
- nodevēji un fašistu atbalstītāji – 39 500 (2,9%);

- trockistiski buharinskā aģentūra – 5 623 (0,4%);
- bijušie pretpadomju partiju biedri – 2 765 (0,2%);
- bij. buržuāziski nacionālistisko partiju biedri – 3 491 (0,3%);
- baznīcu darbinieki un sektanti – 2 371 (0,2%).

Ieslodzīto nacionālais sastāvs:

- krievi – 871 497 cilvēki (64,4%);
- ukraiņi – 149 478 (11%);
- baltkrievi – 27 250 (2%);
- gruzīni – 12 581 (0,9%);
- armēņi – 15 005 (1,2%);
- azerbaidžāņi – 12 954 (1%);
- kazahi – 22 404 (1,7%);
- turkmēņi – 7 956 (0,6%);
- uzbeki – 24 105 (1,8%);
- tadžiki – 4 702 (0,4%);
- kirgīzi – 5 244 (0,4%);
- tatāri – 38 366 (2,8%);
- baškīri – 5 678 (0,4%);
- moldāvi – 3 652 (0,3%);
- somi un karēji – 3 020 (0,2%);
- latvieši – 4 474 (0,3%);
- lietuvieši – 2 224 (0,2%);
- igauņi – 4 017 (0,3%);
- ebreji – 24 463 (1,8%);
- vācieši – 32 954 (2,4%);
- poļi – 11 917 (0,9%);
- rumāņi – 987;
- irāņi – 1042;
- afgāņi – 95;
- mongoļi – 64;
- ķīnieši – 3 212 (0,2%);
- japāņi – 28;
- citpavalstnieki – 5 151 (0,4%).

Pēc notiesāšanas termiņiem:

- līdz 6 mēnešiem – 25 474 cilvēki (1,9%);
- no 6 mēnešiem līdz 1 gadam – 72 605 (5,6%);
- no 1 līdz 3 gadiem – 224 343 (17,2%);
- no 3 līdz 5 gadiem – 307 138 (23,5%);
- no 5 līdz 10 gadiem – 663 641 (50,8%);
- vairāk nekā 10 gadiem – 9 943 (0,8%);
- atbrīvošana aizkavēta (direktīva Nr. 185) – 21 371 (1,6%).

Pēc vecuma:

- jaunāki par 17 gadiem – 40 530 cilvēki (3%);
- 17 līdz 30 gadu – 658 066 (48,6%);
- 31 līdz 50 gadu – 542 172 (40,1%);
- 51 līdz 60 gadu – 96 329 (7,1%);
- vecāki par 60 gadiem – 16 950 (1,2%).³⁶

1948. gada 1. janvārī PSRS IeM nometnēs un kolonijās atradās 2 154 470 ieslodzītie, no tiem par kontrrevolucionāriem noziegumiem notiesāti 524 220 cilvēki (24,3%),

³⁶ KFVA, R-9414. f., 1. pap. apr., 427. l., 1.–3. lpp. (otra puse).

par kriminālnoziedzumiem notiesāti 1 632 250 cilvēku (75,7%) no kopējā ieslodzīto skaita.

1951. gada 1. janvārī PSRS leM nometnēs un kolonijās atradās 2 528 166 ieslodzītie, no tiem par kontrrevolucionāriem noziedzumiem notiesāti 579 918 cilvēku (22,9%) un par kriminālnoziedzumiem – 1 948 223 cilvēki (77,1%).³⁷

1953. gada 1. janvārī PSRS leM nometnēs un kolonijās atradās 24 686 524³⁸ cilvēki, no tiem notiesāti par kontrrevolucionāriem noziedzumiem 539 483 cilvēki vai 21,9%, par kriminālnoziedzumiem – 1 932 764 vai 78,1%.

1954. gada 1. janvārī PSRS leM nometnēs un kolonijās atradās 1 113 322 ieslodzītie, no tiem par kontrrevolucionāriem noziedzumiem notiesāts 258 141 cilvēks (23,2%) un par kriminālnoziedzumiem – 855 181 cilvēks (76,8%).³⁹

Pēc J. V. Staļina nāves 1953. 27. martā vairākām ieslodzīto kategorijām tika izsludināta amnestija, pēc tās no leM nometnēm un kolonijām tika atbrīvoti ap 1 200 000 cilvēku. Līdz 1957. gada oktobrim ieslodzīto rehabilitācijas un atbrīvošanās pēc soda termiņa beigām par t. s. "kontrrevolucionāriem noziedzumiem" sodu turpināja izciest tikai 13 494 cilvēki.

1960. gada 1. janvārī PSRS leM ieslodzījuma vietās atradās 582 717 cilvēku, no tiem: notiesātie par sevišķi bīstamiem valsts noziedzumiem – 9 596 cilvēki (1,6%), par valsts un sabiedriskā īpašuma izlaupišanu – 122 030 cilvēki (20,9%), par personiskā īpašuma zādzību – 112 637 cilvēki (19,4%), par laupišanu – 93 771 cilvēks (16,1%), par izvarošanu – 34 716 cilvēki (6%), par bandītu – 19 987 cilvēki (3,4%), par tišu slepkavību – 41 431 cilvēks (7,1%), par tišu smagu miesas bojājumu nodarīšanu – 33 463 cilvēki (5,7%), par huligānismu – 75 425 cilvēki (12,9%), par pasu sistēmas noteikumu pārkāpumiem – 2 195 cilvēki (0,4%), par militāriem pārkāpumiem – 3 450 cilvēku (0,6%), par pārejiem noziedzumiem – 34 016 cilvēku (5,9%).⁴⁰

1954. gada 4. martā PSRS leM Specnometinājumu daļas uzskaitē bija 2 819 776 cilvēki, savukārt pēc atbrīvošanas no specnometinājumiem 1959. gada 1. janvārī uzskaitē bija palikuši tikai 49 416 cilvēku, bet līdz 1965. gadam arī viņi tika atbrīvoti no nometinājumu vietām.

PSRS leTK–leM–VDM orgānu un karaspēka līdzstrādnieki regulāri tika apbalvoti ar ordeņiem un medaļām. Gandrīz visi PSRS leTK–VDTK struktūrvienību vadītāji tika apbalvoti 1943. gada 20. septembrī par darba rezultātiem kara gados. PSRS VDTK 2. pārvaldes (pretizlūkošana) priekšnieks P. V. Fedotovs tika apbalvots ar Ļeņina ordeni, bet PSRS VDTK 1. pārvaldes (izlūkošana aiz robežām) priekšnieks P. M. Fitins – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.⁴¹

1944. gada 5. novembrī P. M. Fitins "par darbu aiz robežām" tika apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni, bet PSRS VDTK 4. pārvaldes (aiz frontes līnijas) priekšnieks P. A. Sudoplatovs "par uzdevumu izpildi pretinieka aizmugurē" tika apbalvots ar 2. pakāpes Suvorova ordeni.⁴²

1944. gada 8. martā par piedalīšanos kalmiku, čečenu un ingušu pārvietošanas operācijās tika apbalvoti visi PSRS specdienestu vadītāji: ar Suvorova 1. pakāpes ordeni apbalvoja L. P. Beriju, B. Z. Kobulovu, S. N. Kruglovu un I. A. Serovu; ar Suvorova 2. pakāpes ordeni – V. S. Abakumovu; Kutuzova 1. pakāpes ordeni – V. S. Merkulovu un

³⁷ KFVA, R-9414. f., 1. apr., 1356. l., 1a.–5. lpp. (otra puse).

³⁸ Šis, acimredzot kļūdainais skaitlis manuskriptā. Saskaitot abas sastāvdaļas, skaitlīm jābūt 2 472 247. – Red.

³⁹ Turpat, 1405. l., 40.–44. lpp.

⁴⁰ Gulags. 443. lpp.

⁴¹ KFVA, R-7523. f., 4. apr., 195. l., 90.–192. lpp.

⁴² Turpat, 244. l., 131., 159. lpp.

A. N. Apollonovu (ar PSRS APP 1962. gada 4. aprīļa dekrētu visi šie apbalvojumi tika atcelti kā nepareizi).⁴³

1944. gada 7. jūlijā par piedalīšanos tatāru, grieķu, armēņu un bulgāru izsūtīšanas no Krimas operācijā ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvoti B. Z. Kobulovs un I. A. Serovs; ar 1. pakāpes Tēvijas Kara ordeni tika apbalvots M. G. Sviņelupovs (ar PSRS Augstākās tiesas 1964. gada 3. februāra dekrētu visi šie apbalvojumi tika atcelti kā nepareizi).⁴⁴

1944. gada 3. decembrī par piedalīšanos turku, kurdu un hemšilu izsūtīšanā no Gruzijas ar 1. pakāpes Suvorova ordeni tika apbalvots B. Z. Kobulovs (1964. gadā ar PSRS Augstākās tiesas dekrētu šis apbalvojums tika atcelts kā nepareizs).⁴⁵

1944. gada 20. oktobrī par piedalīšanos operācijās cīņā pret bandītismu Rietumu Ukrainā ar 2. pakāpes Kutuzova ordeni tika apbalvoti S. N. Kruglovs, Ukrainas PSR iekšlietu tautas komisārs V. S. Rjasnojs un Ukrainas PSR valsts drošības tautas komisārs S. R. Savčenko.⁴⁶

1945. gada 24. februārī par Krimas konferenci ar 1. pakāpes Kutuzova ordeni tika apbalvoti S. N. Kruglovs, B. Z. Kobulovs un P. V. Fedotovs, ar 1. pakāpes Tēvijas Kara ordeni – P. A. Sudoplatovs.⁴⁷

1945. gada 2. martā "par vāciešu mobilizāciju no Eiropas darbam PSRS" ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvots A. N. Apollonovs.⁴⁸

1945. gada 10. aprīlī par "cīņu pret bandītismu Ukrainā" ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvoti V. S. Rjasnojs un S. R. Savčenko.⁴⁹

1945. gada 21. aprīlī "par aktīvās Sarkanās armijas aizmugures iztīrīšanu" ar 1. pakāpes Kutuzova ordeņiem tika apbalvoti V. S. Abakumovs, I. A. Serovs un L. F. Canava; ar 2. pakāpes Kutuzova ordeni tika apbalvots 4. Ukrainas frontes Pretizlūkošanas pārvaldes "Smerš" priekšnieks N. K. Kovaļčuks.⁵⁰

1945. gada 29. maijā par darbu kara gados I. A. Serovam piešķīra Padomju Savienības Varoņa nosaukumu.⁵¹

1945. gada 31. maijā "par cīņu pret bandītismu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā" tika apbalvoti 1118 minēto republiku IeTK un VDTK darbinieki. Ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvoti minēto republiku IeTK komisāri: Latvijā – A. P. Eglīts, Lietuvā – I. M. Bartašunas, Igaunijā – A. I. Rezevs un VDTK komisāri: Latvijā – A. A. Noviks, Lietuvā – A. S. Guzjavičus, Igaunijā – B. G. Krumms.⁵²

1945. gada 21. aprīlī "par cīņu pret bandītismu Baltkrievijas PSR" ar Ļeņina ordeni tika apbalvots BPSR iekšlietu tautas komisārs S. S. Beļčenko, ar Sarkanā Karoga ordeni – BPSR VDTK komisāra vietnieks D. S. Gusevs.⁵³ Pavisam tika apbalvoti 1516 BPSR IeTK un VDTK darbinieki.

1945. gada 16. septembrī par Potsdamas konferenci ar Ļeņina ordeni tika apbalvots S. N. Kruglovs; ar Sarkanā Karoga ordeni – M. G. Sviņelupovs un P. V. Fedotovs.⁵⁴

1948. gada 29. oktobrī "par cīņu pret bandītismu Rietumu Ukrainā" ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvots S. R. Savčenko; ar 1. pakāpes Tēvijas Kara ordeni tika apbalvoti A. S. Bļinovs un J. P. Pitovranovs.⁵⁵

1948. gada 29. oktobrī par piedalīšanos C. M. Mihoelsa likvidēšanas operācijā ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvoti S. I. Ogoļcovs un L. F. Canava (1953. gada 9. aprīlī šis apbalvojums tika atcelts kā nepareizs).⁵⁶

⁴³ Turpat, 216. l., 78.–101. lp.; 77. apr., 210. l., 130. lp.

⁴⁴ Turpat, 4. apr., 232. l., 51.–64. lp.; 82. apr., 116. l., 112.–126. lp.

⁴⁵ Turpat, 4. apr., 246. l., 7.–23. lp.; 82. apr., 116. l., 158.–173. lp.

⁴⁶ KFVA, R-7523. f., 4. apr., 242. l., 116.–147. lp.

⁴⁷ Turpat, 315. l., 1.–34. lp.

⁴⁸ Turpat, 316. l., 10.–21. lp.

⁴⁹ Turpat, 352. l., 77.–102. lp.

⁵⁰ Turpat, 353. l., 1.–55. lp.

⁵¹ Turpat, 356. l., 103. lp.

⁵² Turpat, 191.–226. lp.

⁵³ KFVA, R-7523. f., 4. apr., 353. l., 56.–103. lp.

⁵⁴ Turpat, 399. l., 29.–119. lp.

⁵⁵ Turpat, 36. apr., 448. l., 84.–132. lp.

⁵⁶ Turpat, 447. l., 115. lp.; 448. l., 85. lp.; 57. apr., 837. l., 9. lp.

1949. gada 24. augustā par piedalīšanos [iedzīvotāju] izsūtīšanas no Baltijas un Moldāvijas operācijās ar Sarkanā Karoga ordeni tika apbalvoti V. S. Rjasnojs, J. P. Pitovranovs, M. G. Sviņelupovs un N. N. Seļivanovskis; ar 1. pakāpes Tēvijas Kara ordeni tika apbalvoti A. S. Bļinovs un S. I. Ogoļcovs (ar PSRS Augstākās tiesas dekrētu šie apbalvojumi atcelti kā nepareizi).⁵⁷

1949. gada 29. oktobrī par dalību pirmās atombumbas uzspridzināšanā PSRS ar Ļeņina ordeni tika apbalvoti L. P. Berija, B. Z. Kobulovs un S. N. Kruglovs.⁵⁸

Pēc J. V. Staļina nāves daudzi no minētajiem iekšlietu un valsts drošības orgānu līdzstrādniekiem tika pakļauti dažādām represijām un vajāšanām. 1953. gada 26. jūnijā iekšlietu ministrs un PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks L. P. Berija tika arestēts, bet 23. decembrī viņš un seši viņa bijušie līdzstrādnieki no PSRS leTK-leM (B. Z. Kobulovs, S. A. Goglidze, V. N. Merkulovs un citi) tika nošauti.⁵⁹

1954. gada 22. jūlijā tika nošauts bijušais valsts drošības ministra vietnieks un Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas daļas priekšnieks M. D. Rjumins.

1954. gada 19. decembrī tika nošauts V. S. Abakumovs.

1956. gada janvārī S. N. Kruglovs tika atbrīvots no PSRS iekšlietu ministra pienākumiem, pēc tam [viņu] izslēdza no partijas un atņēma leM pensiju.

1963. gada martā I. A. Serovu atcēla no Galvenās izlūkošanas pārvaldes priekšnieka un PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštāba priekšnieka vietnieka amata; viņu pazemināja militārajā pakāpē no armijas ģenerāļa līdz ģenerālmajoram un anulēja Padomju Savienības Varoņa nosaukumu.

Bijušais J. V. Staļina apsardzes priekšnieks N. S. Vlasiks 1955. gada 17. janvārī tika notiesāts uz 10 gadiem trimdā un to pavadīja Sibīrijā.

Bijušais PSRS leTK-VDTK 4. pārvaldes priekšnieks P. A. Sudoplatovs 1953. gada 21. augustā tika arestēts un 1958. gada 12. septembrī notiesāts uz 15 gadiem cietumā.

N. K. Kovaļčuks, S. I. Ogoļcovs un P. V. Fedotovs tika atvaļināti no PSRS leM-VDK orgāniem diskreditējošu faktu dēļ, un viņiem tika atņemtas ģenerāļu pakāpes.

V. S. Rjasnojs, S. R. Savčenko, N. N. Seļivanovskis un P. M. Fitins tika atvaļināti no leM-VDK orgāniem neatbilstības dienestam un diskreditējošu faktu dēļ.

Tāds pats liktenis piemēlēja daudzus citus bijušos PSRS leTK-leM-VDM līdzstrādniekus, kuriem iznāca dažādos laikos strādāt kopā ar L. P. Beriju, V. N. Merkulovu un V. S. Abakumovu. Tāds sūrs liktenis padomju specdienestu darbiniekiem bija arī G. G. Jagodas un N. I. Ježova laikā, kad viņiem dažkārt uzdeva darīt visnetirāko darbu pēc pavēlēm "no augšas", par ko viņus vispirms apbalvoja, bet pēc tam vainoja par veikto darbu un piesprieda dažādus sodus, padarot par "grēkāžiem" izpildītājus, atstājot ēnā pasūtītājus.

Arī šobrīd padomju valsts speciālo dienestu vēsturē daudz kas ir palicis nezināms, neskaidrs, nesaprotams. Joprojām daudzi PSRS iekšlietu un valsts drošības orgānu vēstures dokumenti glabājas kā slepeni un nav pieejami pētnieku darbam. Bet arī tie dokumenti, kuri jau ievadīti zinātniskajā aprītē, ļauj spriest par padomju specdienestu bagāto vēsturi, kurā jaukts varonīgais un traģiskais, augstais un zemais, vēl nav pienācis laiks izdarīt kaut kādus tālejošus secinājumus bez visa dokumentu kompleksa. Tomēr ir piemērots brīdis uzkrāt informāciju tālākajam darbam ne tikai padomju perioda

⁵⁷ Turpat, 36. apr., 620. l., 125.–212. lp.; 82. apr., 117. l., 1.–32. lp.

⁵⁸ KFVA, R-7523. f., 67a. apr., 50. l., 4.–43. lp. Publicēts: PSRS atoma projekts // Dokumenti un materiāli. 2. sēj., 1. grām. – M. Sar[at]ov[?], 1999. – 565.–605. lpp.

⁵⁹ Lavrentijs Berija. 1953. PSKP CK jūlija plēnuma stenogramma un citi dokumenti. / Sastādītāji: V. Naumovs, J. Sigačovs. – M., 1999.

specdienestu, bet arī perioda pirms 1917. gada oktobra revolūcijas vēsturē, kas ir nesaraunami saistīts ar šo dienestu attīstības padomju periodu. Krievijas valsts drošības orgānu vēstures 19. un 20. gadsimtā izpēte ļaus izdarīt plašus vispārinājumus, atklāt pār-mantojamību un savstarpējo sakarību.

Pašlaik PSRS iekšlietu un valsts drošības orgānu vēstures dokumenti glabājas Maskavā, Krievijas Federācijas Valsts arhīvā, Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Centrālajā arhīvā, Krievijas Valsts kara arhīvā, Krievijas Federācijas Federālā drošības dienesta Robežapsardzības karaspēka Centrālajā arhīvā, Krievijas Federācijas IeM iekšējā karaspēka Centrālajā arhīvā un dažos citos [ārpusMaskavas] – bijušo padomju republiku valsts arhīvos, IeM un FDD republiku, novadu un apgabalu arhīvos. Darbs ar atklātajiem dokumentiem arhīvos ir pieejams kā Krievijas pilsoņiem, tā arī ārvalstu pilsoņiem.

State Security Agencies of the USSR 1943–1954

ALEXANDR KOKURIN

The partial opening of State Security archives after the collapse of USSR in 1991 made it possible for scholars to investigate the structure and activities of state security agencies. This paper describes the structure of USSR state security agencies in the latter part of World War II and the post-war period until after Stalin's death. It is possible to conclude from the documentation that (1) as a result of broadening the scope of their activities, state security agencies of the USSR were in constant state of reorganization; (2) as the the leadership of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union broadened the scope of their activities, it simultaneously strived to keep the security agencies in check by preventing them from using their information independently from the Politburo. Such a situation arose after Stalin's death on 5 March 1953 when Lavrenty Beria consolidated the ministries of the interior and security under his leadership, thus advancing his claim to leadership in the Kremlin. The descriptions of the all-encompassing scope of activities that the security agencies were charged with carrying out testify to the totalitarian nature of the USSR. The paper concludes with data about the methods employed by the security agencies, and statistical data about politically repressed persons and their alleged crimes, as well as an account of the glory and ignominious end of the top leadership in the agencies.

Komunistiskā režīma politiskās represijas Kurzemē 1944–1945

RITVARS JANSONS

PSRS un Vācijas cīņa par Baltiju Otrā pasaules kara gados tāpat kā citus Latvijas novadus traģiski skāra arī Kurzemi. Salīdzinot ar pārējo Latvijas teritoriju, frontālās PSRS un Vācijas militāro vienību cīņas šajā novadā turpinājās līdz pat Vācijas kapitulācijai Otrajā pasaules karā – 1945. gada 8. maijam. Līdz ar to komunistiskā režīma politiskās represijas Kurzemes lielākās daļas iedzīvotājus skāra vēlāk, taču masveidīgāk nekā citur Latvijā. Otrā pasaules kara laikā un pēc kara Kurzemē darbojās dažādas PSRS un LPSR represīvās institūcijas, kuru veiktās politiskās represijas apskatītas šajā rakstā.

LPSR drošības iestādes darbinieki pēc Otrā pasaules kara. SAB TSDC.

PSRS diversantu vienības Kurzemē

Jau Otrā pasaules kara laikā 1944.–1945. gadā Kurzemē, Vācijas armijas aizmugurē, darbojās PSRS diversantu grupas, kas padomju historiogrāfijā tika dēvētas vienīgi par partizāniem. Jaunākie Krievijas vēsturnieku pētījumi pierāda PSRS iekšlietu un drošības iestāžu lomu PSRS diversantu grupu darbības organizēšanā un vadībā Otrā pasaules kara laikā.¹

¹ Попов А. Диверсанты Сталина. – Москва: Яуза, ЭКСМО, 2004. – С. 512; Хаустов В. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте // Война и общество, 1941–1945, книга 2. – Москва: Наука, 2004. – С. 368–370; А Попов. НКВД и партизанское движение. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003 – С. 383; Боярский В. Партизаны и армия. История утерянных возможностей. – Минск, Москва: Харвест, АСТ, 2001. – С. 304.

Lai vadītu Vācijas armijas aizmugurē desantētās padomju diversantu grupas, kā arī jau Vācijas armijas okupētajos apgabalos mītošos padomju partizānus, 1942. gada janvārī tika izveidota represīvās iestādes – PSRS leikšlietu tautas komisariāta (leTK) – 4. pārvalde. No 1942. gada 30. maija padomju partizānu vienību organizēšanas funkcijas uzticēja centrālajam štābam, republiku un apgabalu partizānu kustības štābiem un to pārstāvniecībām PSRS Sarkanās armijas frontu pavēlniecībās un armijas vienībās.² 1943. gada februārī tika izveidots arī Latvijas partizānu kustības štābs.³ PSRS leTK 4. pārvalde no 1942. gada 30. maija galveno uzmanību pievērsa PSRS leTK operatīvo grupu veiktās izlūkošanas un diversiju darbības organizēšanai un vadībai vācu aizmugurē (t. sk. Kurzemē). Veicot diversijas un terora aktus, PSRS leTK operatīvās grupas minētajā darbā iesaistīja arī vietējos partizānus. Operatīvās un speciālās grupas uz Vācijas armijas aizmuguri nosūtīja arī PSRS Valsts drošības tautas komisariāts (VDTK), Sarkanās armijas pretizlūkošanas pārvalde “SMERŠ” un Sarkanās armijas frontes. Tādas Kurzemē darbojošās diversantu grupas kā “Sarkanā bulta”, “Bulta”, “Vairogs”, Konstantīna Korņeiko un Nikolaja Kapustina (1918–1945) specgrupas pakļāvās nevis Latvijas partizānu kustības štābam, bet dažādām Sarkanās armijas frontēm un to uzdevumā veica gan izlūkošanas, gan diversiju darbības.⁴ Savukārt padomju partizānu vienību “Uzvara” pēc Vācijas armijas veiktās otrreizējās Tukuma ieņemšanas no 1944. gada 20. augusta organizēja represīvo struktūru dalībnieki, kuri, Sarkanajai armijai īslaicīgi ieņemot Tukumu (1944. gada 30. jūlijs–20. augusts), represēja tā iedzīvotājus – LPSR leTK Milicijas pārvaldes priekšnieka vietnieks Artemijs Laukmanis (1910–?) un milicijas operatīvi pilnvarotais Jānis Turks.

Līdztekus diversijām diversantu grupas arī izdarīja noziegumus pret Kurzemes civiliedzīvotājiem – slepkavības, laupīšanas, izvarošanas.⁵ Piemēram, Anatolija Maksimova (1919–1945) izlūkgrupa 1945. gada 16. aprīlī iebruka Ventspils apriņķa Puzes pagasta “Vētru” mājās. Notikums ir līdzīgs 1944. gada 27. maijā Latgalē Vasilija Kononova (1923) specgrupas pastrādātajam kara noziegumam – Mazo Batu sādžas civiliedzīvotāju noslepkavošanai. Padomju izlūku un diversantu pētnieks Vilis Samsons šo notikumu apraksta tā: “ [...] 14. aprīlī ar izlūku tribunāla lēmumu tika sodīts Puzes Vētrās budzis Rūmnieks ar dēliem – šucmaņiem, kuri bieži jo bieži apšaudīja Maksimova vīrus, kad tie šķērsoja Stendes upi.”⁶

Aculiecinieku teiktais gan sniedz citādāku notikuma ainu. 1945. gada 14. aprīlī mēslu vešanas talkas laikā uz “Vētru” lauka atradies māju saimnieks Ansis Rūmnieks un ganu meitene Alvīne Anške. Rūmnieka divi dēli – Žanis un Artūrs (15. aprīlī gatavojās doties dienēt latviešu leģionāru rindās) – atradušies tuvāk mājai. Trešais dēls Alfreds notikuma brīdī atradās frontē. Vīspirms “Vētru” saimnieks un meitene ievesti mežā, kur nošauti. Artūru Rūmnieku izlūki atraduši šķūnī, kur viņu sagūstījuši un mazliet vēlāk nošāvuši. Rūmnieka jaunāko dēlu Žani (apmēram 16–17 gadus vecs), no mājas bēgot, nogalināja izlūku postenis – liķim bijusi sadragāta galva. Nogalināta arī A. Rūmnieka māsa Jūlija Šteinberga, kura no Rūmciema uz “Vētrām” bija atnākusi apciemot savu māsu Elizabeti. Mājā esot bijuši arī trīs latviešu leģionāri (no degošās mājas izbēga). Viņi atsvieduši izlūku mājā iemesto granātu atpakaļ, un divi izlūki uz tās saspridzināti.

² Хаустов В. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте // Война и общество, 1941–1945, книга 2. – Москва: Наука, 2004. – С. 369

³ Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā represīvā darbība/Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi/Latvijas Vēsturnieku Komisijas rakstu 3. sējums.–Rīga: LVIA, 2001. – 382. lpp.

⁴ Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 302. f., 3. apr., 7. l., 207. lp.

⁵ Jansons R. Latvijā bija jāiznīcina “viss un ikviens” //Lauku Avīze. – 2000. – 15. jūl. – 7. lpp. u. c.

⁶ Samsons V. Kurzemes meži šalc... – Rīga: Liesma, 1974. – 434. lpp.

Pēc bijušā padomju partizāna atmiņām, "Vētrās" A. Maksimova vietnieks Aleksandrs Proņins ("Saša") nogalinājis A. Maksimovu, jo komandieris nav atļāvis laupīt. Tāpat viņš nogalinājis radisti it kā par nepatiesu izlūkziņu sniegšanu par "Vētrām". No saimniecības tika nolaupti lopi, apģērbs, produkti. Nogalinātajai J. Šteinbergai pat no pirksta novilkts laulību gredzens.

"Vētru" māja, šķūnis un kūts tika aizdedzināta. Vēlāk tika nodzēsta vienīgi kūts. Mājā uz gultas guļošā slimā 80 gadus vecā A. Rūmnieka māsa Elizabete ar pēdējiem spēkiem mēģinājusi izkļūt no liesmām. Vēlāk viņa mirusi un apdegusi atrasta pie mājas.⁷

Pēc "Vētru" māju iedzīvotāju iznīcināšanas "Sašas" grupa naktī no 1945. gada 5. maija uz 6. maiju iebruka Ventspils apriņķa Popes pagasta "Ābeļkalnu" un "Zīļu" mājās. Tur grupa apšāva 9 (pēc citām ziņām 11) civiliedzīvotājus, mājas izlaupija un nodedzināja. Pirms nošaušanas "Ābeļkalnos" divas meitenes tikušas grupveidā izvarotas. Lai gan vienai no viņām šāvienī trāpījuši kaklā un rokā, meitene izdzīvojusi un no degošās mājas izkļuvusi dzīva.⁸

Kā liecina nacistu okupācijas laika *SS-Jagdverband Ostland* dokumenti un iedzīvotāju atmiņas, padomju diversanti civiliedzīvotājus slepkavoja un aplaupīja arī Kuldīgas apriņķī. Piemēram, citāts no *SS-Jagdverband Ostland* 1945. gada 22.–30. aprīļa darbības pārskata:

[..] Kabiles pagasts. Bandu vada saukts "majors" – paliela auguma krievis, ar garenu rētu uz viena vaiga. Galvā sarkanarmijas ziemas cepure ar sarkanu zvaigzni. Bandā 21 bandīti: 18 krievi, 2 latvieši, 1 vācietis. Apmēram puse no bandītiem 1944. gadā operējusi Kabiles pagastā krieva Sergeja (maza auguma) vadībā, kurš pēdējā laikā nav redzēts. 30.3. [1945. gadā. – R. J.] 18.00 līdz 3.00 bandīti augšmin. skaitā un vadībā izlaupijuši Kabiles pag. "Lanciņas" un "Tiltiņus". [..] Bandīti vācu un sarkanarmijas tērpos. Nolaupti: gaļa, apavi, apģērbi, veļa (vīriešu – sievietes). 31.3. 22.00 bandīti bijuši Kabiles "Vālodzēs" [..] un pēc tam "Bāliņos" [..] un Vārmes "Dardedžos". [..] Minētā rajonā operē kāda krievu Jkdo⁹ vācu leitnanta vadībā. Novērots, ka trīs gadījumos ("Lauciņās", "Rimzatos", "Priekškalnos") [..] bandīti iebrukuši tās pašas dienas vakarā, kad Jkdo locekļi mājās apjautājušies, vai nav manīti bandīti. Vietējie ir pārliecināti, ka bandas un Jkdo starpā pastāv sakari [..]¹⁰

Nikolaja Kapustina specgrupas dalībnieka Alberta Freimaņa atmiņās minēts, ka Rendas pagasta "[..] "Īvandēs" uzturējušies liela SD¹¹ vīru grupa. Partizāni, pārgērībušies vācu formās, ap 20 vīru vienkārši iegājuši, atbrūņojuši un likvidējuši grupu [..].¹² Turpretī aculiecinieks – Kuldīgas apriņķa palīgpolicijas slepenās vienības "Janis" dalībnieks, kuram 1945. gada ziemā tika pavēlēts transportēt nogalināto liķus uz Rendas centru, savās atmiņās minēja pavisam citus faktus. Ierodoties "Īvandēs", viņš asins peļķēs guļam ieraudzījis tikai trīs sievietes un viena 13–14 gadus veca zēna liķi. No gultām bijušas nozagtas visas segas un mājās izvandītas drēbes.¹³ Par to, ka "Īvandēs" nogalināti civiliedzīvotāji, liecina arī citas atmiņas.¹⁴

Lai varētu ziņot savai priekšniecībai – Ļeņingradas frontes izlūkošanas vadībai – par augsta ranga militārpersonas sagūstīšanu un pie viena iegūtu arī laupījumu, 1945. gadā

⁷ Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) arhivs, 1. fonds, lieta "Vēstules, dokumenti par partizānu vienības "Sarkanā bulta" darbību", 50., 52. lp.; Junkara L. Palaunags "Vētrās". Tautas sāpju ceļi. // Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā. – Rīga: SolVita, 1997. – 167.–173. lpp.

⁸ TSDC arhivs, 1. fonds, lieta "Vēstules, dokumenti par partizānu vienības "Sarkanā bulta" darbību", 50. lp.

⁹ Cīņai pret padomju diversantiem nosūtīta *SS-Jagdverband Ostland* vienība.

¹⁰ Latvijas Valsts Vēstures arhivs (LVVA), P-82. f., 1. apr., 47. l., 135. lp.

¹¹ Nacistu drošības policija – vāciski *Sicherheitsdienst (SD)*.

¹² Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhivs, 40. f., 5. apr., 5. l., A. Freimaņa atmiņas (bez lp. nr.).

¹³ M. Delles 1999. g. 23. septembrī TSDC darbiniekiem sniegtais paskaidrojums.

¹⁴ Launite Ē. "Tur mazā meža bunkurī...". // Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā. – Rīga: SolVita, 1997. – 184. lpp.

nakti no 18. uz 19. februāri "Sarkanās bultas" un Nikolaja Kapustina grupas diversanti no savām mājām Kuldīgas apriņķa Padures pagastā aizveda un nogalināja 71 gadu veco bijušo Latvijas Republikas armijas pulkvedi Krišu Ķūķi (1874–1945). Viņa saimniecība tika izlaupīta.¹⁵ Par vēl citiem noziegumiem – Kurzemes civiliedzīvotāju slepkavošanu un aplaupīšanu – daudzas liecības glabā arī Latvijas Valsts vēstures arhīva un Kara muzeja dokumenti.¹⁶ Laupīšanas veidu savās atmiņās parāda bijušais "Sarkanās bultas" dalībnieks Alfrēds Mūrnieks (1917–?): "[...] Bieži devāmiešus produktu sagādē uz "Lemzariem" un "Ķūķiem". Bieži turīgajās saimniecībās mums produktus nedeva, aizbildinoties, ka neesot. Tādos gadījumos parasti sacijām: "Iedod, saimniec, atslēgas, paskatīsimies pašī!" Pusi no produktiem paņēmām sev, pusi atstājām saimniekiem."¹⁷ [...] Lai nodrošinātos ar pārtiku, uzturējām sakarus ar mežmalas mājām. Tuvējie iedzīvotāji bija mūsu ziņneši. No viņiem dabūjām ragavas tālākam ceļam uz lielajām mājām, kaut gan tur maz varējām dabūt. Bija jāklūst uzstājīgākiem (kādai saimniecei baļļa ar gaļu, nedod ... Teicām "Puse jums, puse mums!" "Sarkanajā bultā" zirgus likvidējām, nebija siena [...]"¹⁸

Pēc Vācijas armijas kapitulācijas padomju diversanti piedalījās bijušo Vācijas represīvo iestāžu darbinieku, Vācijas armijas militārpersonu un pret padomju diversantiem vērsto *SS-Jagdverband Ostland* vienību dalībnieku represēšanā. Aizturētos nodeva padomju drošības iestādēm.¹⁹

PSRS un LPSR represīvo iestāžu politiskās represijas Kurzemē 1944. gadā

Latvijas teritorijā, kuru Otrā pasaules kara gados Sarkanā armija bija atkarojusi Vācijas armijai, tūlīt sāka darboties padomju drošības iestādes – PSRS leTK un tās karaspēks, VDTK, Aizsardzības komisariāta galvenā pretizlūkošanas pārvalde "SMERŠ". PSRS drošības iestāžu darbību teritorijā noteica 1942. gada 18. februāra PSRS leTK direktīva Nr. 64. Tajā tika norādīts, ka pēc Vācijas armijas daļu padzišanas leTK–VDTK pārvaldēm jāatjauno leTK pastāvīga darbība un uz atbrīvotajām pilsētām, rajoniem nekavējoties jānosūta leTK–VDTK pārvalžu operatīvās drošības darbinieku grupas ar uzdevumu teritoriju "attīrīt no okupantu ielikteniem un atbalstītājiem, noskaidrot Vācijas izlūkdienestu aģentūru un organizēt pret tiem aktīvus pretizlūkošanas pasākumus".²⁰ Masveida represijās – teritoriju "tīrīšanās" jeb "ķemmēšanās" – komunistiskais režīms nesaudzēja arī cilvēkus, kuri nacistu varu nebija atbalstījuši, kur nu vēl sadarbojušies ar Vācijas militārajiem izlūkdienestiem.

Tīrīšanu laikā spēkā bija arī 1943. gada 19. aprīļa PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts "Par sodu vācu fašistiskajiem ļaundariem, kuri vainīgi padomju civiliedzīvotāju un gūstā kritušo sarkanarmiešu nogalināšanā un spīdzināšanā, spiegiem, dzimtenes nodevējiem no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītājiem", kurš minētās personas jāva tiesāt Sarkanās armijas divīziju kara tribunālos.²¹

15 LVA, 1986. f., 2. apr., 5094. l., 214. lp.; Kuldīgas muzejs, palīg fonds, 7736. l., 18. lp.; TSDC arhīvs, 1. f., lieta – "Vēstules, dokumenti par partizānu vienības "Sarkanā bulta" darbību", 33.–34. lp., 50.–52. lp., 92.–93. lp.

16 LVVA, P-82. f., 1. apr., 47. l., 64., 136. lp.; Kara muzejs, fonda vienība 4-7382-1941 VII u. c.

17 Kuldīgas muzejs, palīg fonds, 2749. vienība.

18 TSDC arhīvs, 1. f., lieta "I daļa. Par vācu okupācijas varas pielautajām represijām pret Kuldīgas iedzīvotājiem (1941.–1945. g.) II daļa. Dažādu atmiņu pieraksti", 141. lp.

19 Samsons V. Kurzemes katlā. – Rīga: Liesma, 1969. – 418. lpp.

20 Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. // Том третий, книга 1: Крушение Блицкрига, 1 января – 30 июня 1942 года. – Москва: Русь, 2003. – С. 130–136.

21 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs./Rudītes Vīksnes un Kārļa Kangera redakcijā. – Rīga: LVIA, 1999. – 970. lp.

Spriežot pēc represiju realizācijas mehānisma 1944. gadā PSRS un arī Latvijā represijas veica PSRS IeTK-VDTK operatīvie sektori. Latvijas Valsts arhīva vecākais referents Jānis Riekstiņš, izpētot arhīvā fondētās bijušās LPSR VDK krimināllietas, secina, ka daudzu arestēto krimināllietās kā represētājs Latvijas apriņķos 1944.–1945. gadā uzrādīts IeTK-VDTK operatīvais sektors (1945. gadā Kurzemē – Kuldīgas apriņķī valsts drošības apakšpulkveža Karicka vadībā). Operatīvie sektori pēc analogijas ar izveidotajiem operatīvajiem sektoriem citur PSRS teritorijā tika veidoti no PSRS IeTK un VDTK darbiniekiem. Viņi operācijās varēja piesaistīt PSRS IeTK karaspēku.²²

Padomju Savienībā 1944. gadā minētos operatīvos sektorus izvietoja:

- Kabardijas-Balkārijas APSR – balkāru deportēšanai (izpildot PSRS iekšlietu komisāra Lavrentija Berijas (1899–1953) 1944. gada 26. februāra pavēli);
- Krimas APSR – “pretpadomju elementu” – tatāru, bulgāru, grieķu, armēņu un ārvalstu pilsoņu deportēšanai (izpildot 1944. gada 13. aprīļa L. Berijas un PSRS drošības komisāra Vsevoloda Merkulova (1900–1953) pavēli);
- Gruzijas PSR – turku, kurdu un hemšilu deportēšanai (izpildot 1944. gada 20. septembra L. Berijas pavēli).

Iepriekšminēto deportēšanai katrā republikā izveidoja 4–7 operatīvos sektorus. Tos vadīja augsta ranga PSRS IeTK vai VDTK darbinieki. Gruzijas PSR – arī vietējie iekšlietu un drošības iestāžu darbinieki. Palīgā operatīvajiem sektoriem, kuros darbojās arī vietējo republiku represīvo struktūru darbinieki, no PSRS IeTK un VDTK centrālā aparāta uz katru republiku norīkoja 4000–5000 operatīvos darbiniekus un 17 000–20 000 iekšlietu karaspēka militārpersonas.²³ Salīdzinot ar 1944. gadā izsūtītajiem 37 103 balkāriem, 225 009 no Krimas izsūtītajiem un 91 095 no Gruzijas izsūtītajiem,²⁴ Latvijā 1944.–1945. gadā represēto skaits bija mazāks. Līdz ar to varētu pieņemt, ka Latvijā operatīvajiem sektoriem tika piesaistīti mazāk represīvo iestāžu darbinieku un iekšlietu karaspēka karavīru.

Par IeTK-VDTK operatīvo sektoru izveidošanu un darbību Latvijā no 1944. gada vasaras līdz 1945. gada vasarai pagaidām Latvijas vēsturniekiem trūkst dokumentu. Tie meklējami Krievijas arhīvos, taču, ņemot vērā dokumentu raksturu, visticamāk, joprojām ir slepeni.

Saskaņā ar LPSR IeTK Bandītisma apkarošanas daļas priekšnieka vietnieka Semjona Bedika (1896–1945) jau 1944. gada 26. maijā izdoto rīkojumu LPSR IeTK apriņķu un pilsētu daļu darbiniekiem momentāni bija jāsāk darboties Sarkanās armijas ieņemtajā Latvijas teritorijā. Tajā LPSR IeTK tika uzdots: “[...] sadarbojoties ar VDTK, apcietināt vācu fašistisko okupantu ieliktņus un atbalstītājus, nodevējus, Dzimtenes nodevējus [...]”²⁵ LPSR IeTK un VDTK darbinieki arī Kurzemē ar savu aģentu palīdzību apzināja Sarkanās armijas aizmugurē palikušās Vācijas armijas militārpersonas, tajā skaitā latviešu leģionārus, policistus, nacistu okupācijas laika amatvīrus, Sarkanās armijas dezertierus, nacionālās pretošanās kustības dalībniekus un viņus represēja.

Vienā no Kurzemes apriņķiem – Tukuma apriņķī – LPSR IeTK un VDTK varēja sākt darboties Sarkanās armijas realizētā pārrāvuma laikā (1944. gada 30. jūlijs – 20. augusts). 11. augustā pilsētā ienāca LPSR IeTK Milīcijas pārvaldes operatīvā grupa – pārvaldes

²² Riekstiņš J. Slepenie Latvijas “tīrītāji” //Latvijas Avīze. – 2004. – 13. sept.

²³ История сталинского гюлага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов. Собрание документов в семи томах. // Том 1. Массовые репрессии в СССР / Ответственные редакторы Н. Верт, С. В. Мироненко, ответственный составитель И. А. Зюзина. – Москва РОССПЕН, 2004. – 481.–483.; 494.–495.; 505.–507. с.

²⁴ Turpat, 484. lpp., 503. lpp., 510. lpp.

²⁵ LVA, 1822.f, 1.apr., 244.l., 1.lp.

priekšnieka vietnieks A. Laukmanis, vecākais operatīvais pilnvarotais Freibergs un operatīvi pilnvarotais J. Turks. Lai sniegtu palīdzību leTK, 13. augustā Tukumā ieradās LPSR iekšlietu komisāra vietnieks Aleksejs Košeļevs (1906–?). Jaunizveidotā milicija (50 cilvēki) uzskaitīja visus Tukuma iedzīvotājus. Pēc LPSR leTK informācijas, par sadarbošanos ar nacistu okupācijas režīmu leTK ar milicijas palīdzību aizturēja 12 cilvēkus. Lai pastiprinātu milicijas darbu, 14. augustā ieradās arī LPSR leTK Milicijas pārvaldes priekšnieks Sprinģis, Talsu milicijas priekšnieka vietnieks Meķis un Rīgas milicijas 13. nodaļas priekšnieks Eiss. Savukārt 20. augustā, sākoties Vācijas armijas artilērijas apšaudei un tanku iebrukumam Tukumā, pilsētā ieradās vesela LPSR leTK un VDTK darbinieku grupa – iepriekšminētie Sprinģis un Meķis, valsts drošības majors Vasilijs Sirovatskis (1908–?), valsts drošības kapteinis Dorohins kopā ar 19 cilvēkiem – Tukuma pagaidu milicijas darbiniekiem, kā arī Sarkanās armijas karaspēka daļas – KLP²⁶43759 štāba priekšnieks Karahonovs un Tukuma kara komisariāta darbinieki.²⁷ Vai steidzīgā ierašanās izskaidrojama ar mainīgo frontes stāvokli vai vēlmi veikt pastiprinātas represijas, līdzīgi kā Sarkanajai armijai atkāpjoties no Latvijas 1941. gadā, nav nekādu liecību.

Kā iepriekš minēts, LPSR leTK 1944. gada augustā Tukumā aizturēja 12 cilvēkus. Ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) grupējuma dienasgrāmatā minēti vairāki aizturētie: “[...] no 18 saķertiem aizsargiem Tukumā paspējuši nošaut 15, pārējie 3 izbēguši. Runāju personīgi ar X kundzi, kuras draudzene, kas bijusi Tukumā, zinājusi stāstīt, ka nošauti 10 ierēdņi. Lielāks vairums vīriešu arestēti un kājām dzīti prom, bet vairums izbēdzis (bijis šīnī grupā ap 150 personu) [...]”²⁸

1944. gada 29. un 30. novembra laikraksta “Tukuma Ziņas” numuri, kas stāstīja par notikumiem Tukumā Sarkanās armijas pārrāvuma laikā, neminēja par noslepkavotiem tukumniekiem, taču vēstīja par apcietinātajiem:

[...] Atkal nodibināja izpildkomiteju un miliciju. Steidzīgi izveda visu iedzīvotāju reģistrāciju. Ļoti meklēja aizsargus un paņēma fotogrāfijas. Patērētāju biedrības sapulcē kāda biedre no Maskavas atklāti pateica – aizsargi un policisti ir padomju ienaidnieki un tie savam sodam neizbēgs. Bija skaidrs, ka jau tuvākās dienās būtu sākušās plašas tīrīšanas akcijas un asiņains terors. Bija nolemts dažus apcietinātos vest uz padomiju, bet tiem pie Tērvetes izdevās izbēgt [...]

Savukārt laikraksts kā Tukuma iedzīvotāju slepkavas un citu noziegumu veicēju min Sarkanās armijas militārpersonas:

[...] Tukumā sarkanarmieši noslepkavojuši vairākus iedzīvotājus [...] Šinīs dienās un arī vēlāk plašos apmēros sarkanarmieši izvaroja sievietes. Varas darbi pastrādāti pat pie 12–14 g. v. meitenēm [...] Sarkanarmieši uz ielas garāmgājējiem prasījuši laiku, un, kad tas pateikts, paņēmuši pulksteņi. Ļoti daudziem nomaukti laulības gredzeni, paņemti velosipēdi. Bieži gadījās, ka sarkanarmietis, ieejot namā, izšāva gaisā un tad iebiedētos iedzīvotājus galīgi aplaupīja.²⁹

[...] no sarkanarmiešiem nav palicis neapmeklēts gandrīz neviens tukumnieku mājoklis. Pulksteņi, vērtslīetas, degvīns, ievārijums, medus – bija galvenā vērtības, kuras meklēja [...] Sarkanarmietis aizturējis apm. 30 g. v. sievieti un prasījis: “Pakaži zubi!” Uzrunātā pavērusi muti, kurā atradušies vairāki zelta zobi. Mongolis, daudz nedomājot, turpat uz ielas izlauzis nelaimīgajai zobus no mutes un aizgājis [...]”³⁰

²⁶ Kara lauka pasts.

²⁷ 270. f., 1. s. apr., 92. l., 23. lp.

²⁸ Andersons E., Siliņš L. u. c. autori. – Latvijas Centrālā Padome. LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. – Upsala: LCP, 1995. – 305. lpp.

²⁹ Štāls E. Ļaunais murgs pagājis. //Tukuma Ziņas. – 1944. – 31. aug.

³⁰ Tas nu ir pagājis. //Tukuma Ziņas. – 1944. – 29. aug.

Protams, jāņem vērā, ka nacistu okupācijas režīma laikā arī aprinķu laikraksti puda propagandu, taču, piemēram, "Tukuma Ziņu" 1944. gada 14. septembrī rakstīto par sarkanarmiešu veikto civiliedzīvotāju slepkavošanu pēc Sarkanarmijas izrāviena uz Tukumu ap 1944. gada 13. septembri Lestenē apliecina arī J. Kureļa grupējuma vāktā informācija:

Mācītājs L. stāstīja, ka šauti lestenieši. L. dzirdējis, ka pēc viņa prasa sarkanarmieši, bet laimējies izbēgt. Pēc dienas atgriezies mājās, bet postenis aizturējis un ieslodzījis šķūnī, kur bijuši vēl 30 Lestenes iedzīvotāji. Tumsā pa trim personām vesti prom. L. bijis 3. grupā. Ceļā nejausi paklupis, vedēji viņa pavadoņus nošāvuši. Arī uz L. šāvuši, bet lodes nav ķērušas; pārbaudīšanu, vai visi nošauti, nav izdarījuši, kāpēc viņš, līdz ārprātam pārbaudīts, varējis izbēgt [...]³¹

Līdz kureliešiem nonāca "Tukuma Ziņās" publicētajai līdzīga informācija par Sarkanās armijas masveida laupīšanām un sieviešu izvarošanām Tukumā no 1944. gada 30. jūlija līdz 1944. gada 20. augustam.³²

Tāpat kā visā Latvijas teritorijā, Sarkanās armijas ieņemtajā Kurzemes teritorijā jau 1944. gadā notika no Krievijas un citām padomju republikām pārvietoto personu repatriēšana atpakaļ uz iepriekšējo dzīvesvietu. Daļa repatriantu tika nodoti PSRS IeTK rīcībā viņu biogrāfiju pārbaudei.³³

PSRS un LPSR represīvo iestāžu politiskās represijas Kurzemē 1945. gada janvārī – 8. maijā

1945. gada 11. janvārī tika izdota PSRS IeTK pavēle Nr. 0016 par pasākumiem, lai Sarkanās armijas aizmuguri "attīrītu" no ienaidniekiem, kā arī norikotu PSRS IeTK pilnvarotos Sarkanās armijas Baltijas, Baltkrievijas un Ukrainas frontēm. Kurzemes dienvidos esošajai 1. Baltijas fronteī (ieņēma Vaiņodi un tai blakus pagastu teritoriju 1944. gada 10. oktobrī) un 2. Baltijas fronteī (ieņēma Priekuli un tai blakus esošo pagastu teritoriju 1945. gada 21. februārī) norikoja PSRS IeTK–VDTK pilnvarotos un viņu vietniekus – vienu vietnieku frontes pretizlūkošanas pārvaldes "SMERŠ" priekšnieku, bet otru vietnieku – IeTK karaspēka (darbojās frontes aizmugurē) priekšnieku. Tātad Kurzemē 1. un 2. Baltijas frontes aizmugurē iepriekš minētās institūcijas darbojās koordinēti. PSRS IeTK pilnvarotajiem saskaņā ar pavēli vajadzēja veikt pasākumus, lai arestētu vācu spieģus, teroristus un diversantus, Vācijas armijas militārpersonas, "dažādu pretinieka organizāciju dalībniekus" (kategorija, kurai varēja pieskaitīt arī Kurzemes civiliedzīvotājus). Bija jāarestē arī "bandītu–nemiernieku grupas, neskatoties uz viņu nacionālo piederību un pilsonību", nacistu represīvo un tiesībsargājošo institūciju darbinieki, kara komandanti, pašvaldību vadītāji, lielāko administratīvo un saimniecisko iestāžu vadītāji, fašistisko organizāciju dalībnieki, pie kuriem pieskaitīja arī bijušos aizsargus, skautus, mazpulcēnus u. c., žurnālistus, kā arī "citus aizdomīgus elementus". Formulējums "citi aizdomīgi elementi" pavēra iespējas visplašākajām represijām. Lai uzdevumu varētu izpildīt, PSRS IeTK–VDTK, "SMERŠ" un IeTK karaspēkam vēl palīgā nosūtīja: PSRS 1. Baltijas fronteī IeTK 21., 33., 216. robežsardzes un 329. iekšējā karaspēka strēlnieku pulkus, bet 2. Baltijas fronteī – PSRS IeTK 12., 130. robežsardzes un

³¹ Andersons E., Siliņš L. u. c. autori. Latvijas Centrālā padome. LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. – Upsala: LCP, 1995. – 311. lpp.

³² Turpat, 305.–306. lpp.

³³ RGANI (Krievijas Jaunāko laiku vēstures arhīvs), 89. f., 40. apr., 4. l., 3.–13. lp.

338. iekšējā karaspēka strēlnieku pulku – kopā 4020 cilvēkus.³⁴ 1. Baltijas fronte Kurzemē kara laika līdz 1945. gada februāra sākumam, bet 2. Baltijas fronte līdz 1945. gada 1. aprīlim.

Visā Sarkanās armijas frontes aizmugurē no 1945. gada janvāra līdz 15. aprīlim tika arestēti 27 880 cilvēki, kurus pieskaitīja kategorijai “PSRS pilsoņi” – tajā skaitā latvieši, lietuvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, kazahi u. c. Cik no viņiem arestēti Latvijā, nav zināms. Puse no arestētajiem bija veci cilvēki un nederīgi fiziskam darbam PSRS leTK koncentrācijas nometnēs.³⁵ Nav arī zināms, cik Latvijas iedzīvotāju minētajā laikā tika represēti tieši Sarkanās armijas ieņemtajā Kurzemes teritorijā. Par to, ka tā saukto “Sarkanās armijas aizmugures tīrīšanu” (t. i., cilvēku represēšanu pēc komunistiskā režīma noteiktajiem kritērijiem) iepriekš uzskaitītās institūcijas veica rezultatīvi, liecina fakts, ka “tīrīšanas” sekmīgākos veicējus PSRS iekšlietu komisārs L. Berija 1945. gada 20. aprīlī PSRS Augstākās Padomes Prezidijam izvirzīja apbalvošanai ar augstiem PSRS apbalvojumiem.³⁶

Jau 1945. gada janvārī 2. Baltijas frontes aizmugures drošības garantam – PSRS leTK karaspēkam tika izstrādāts sīks plāns kā nostiprināties ne tikai Sarkanās armijas iekarotajā, bet gan visā Kurzemes teritorijā, norādot kādiem leTK robežsardzes pulkiem dislocēties Kurzemes pilsētās un ciemos. 1945. gada 25. janvārī plānu parakstīja 2. Baltijas frontes aizmugures apsardzes leTK karaspēka priekšnieks Abizovs un tā paša militārā formējuma štāba priekšnieks Malijs.

Kopija

2. Baltijas frontes aizmugures apsardzes leTK karaspēka štābs

1945. gada 25. janvārī

Nr. 1/00160

Mitava³⁷

Pilnīgi slepeni

Eks. Nr. __

PLĀNS

Operatīvi militāru pasākumu veikšanai, lai attīrītu Kurzemi no sīkām pretinieka grupām, aģentūras, banditiskām grupām, k/r nacionālistisku organizāciju biedriem, poliцейskiem un citiem kontrrevolucionāriem elementiem.

Pielikums PSRS IETK īpašā pilnvarotā kopējam plānam

1. Lai nepieļautu Kurzemē koncentrēto kontrrevolucionāro elementu iekļūšanu valsts iekšienē, Sarkanās armijas daļām virzoties uz priekšu, nodibināt aizklāju robežā: Klapkalns–Launakrogs–Jaunpils–Upe–Striķi–Stepiņi.

Norādītajā robežā – punktos, kas norādīti pievienotajā izvērsumā, izvietot 20 posteņus no 130. Rīgas robežapsardzes pulka 3. sb, 12. Rīgas robežapsardzes pulka 2. sb un 10. robežapsardzes vienības divas komandatūras.

2. Lai nekavējoties pārņemtu svarīgus dokumentus, meklētu un aizturētu pretinieka izlūkošanas un policijas iestāžu oficiālos darbiniekus, kā arī aģentūru, aktīvus vācu okupantu ielikteņus un atbalstītājus, k/r nacionālistisku formējumu dalībniekus, tūlīt aiz uzbrūkošajām Sarkanās armijas daļām izsūtīt operatīvās čekistiskās grupas:

³⁴ Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945–1950 гг. // Архив новейшей истории России. Серия “Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей. / Под редакцией С. В. Мироненко. – Москва: РОССПЕН, 2001. – С. 11–13.

³⁵ Turpat, 15. lpp.

³⁶ GARF (Krievijas Federācijas Valsts arhīvs), 9401. f., 2. apr., 95. l., 103. lp.

³⁷ Jelgava.

1.130 Rīgas robežapsardzes pulksOĢG Nr.1 – Tukums, Engure, Bērzciems, Mērsrags, Roja, Dipka, Melisils, Bolka.OĢG Nr.2 – Bieranži, Kandava, Aklaiciems, Talsi, Vandzene, Valdemārpils, Plintiņi, Dundaga, Pitragciems.OĢG Nr.3 – Akus, Aarni, Sabile, Stende, Spāre, Blāzma, Pope, Virpe, Oviņi.2.12 Rīgas robežsardzes pulksOĢG Nr.1 – Remte, Vjacsātiņi, Baziņkrogs, Renda, Laidzesciems, Tiltiņi, Slobodka, Staldzene.OĢG Nr. 2 – Saldus, Kuldīga, Piltene, Vīndava.OĢG Nr. 3 – Skrunda, Snēpele, Jaunāmuiža, Alšvanga, Meranda, Užava.

Operativo čekistisko grupu priekšnieki Sarkanās armijas atbrīvotajās apdzīvotajās vietās izvieto speciālo un maršruta aģentūru sevišķi svarīgu valsts noziedznieku meklēšanai.

Aizturētos pēc pirmējās filtrācijas nodod VDTK operatīvajiem sektoriem un armijas PD SMERŠ.

3. Lai, Sarkanās armijas daļām virzoties uz priekšu, armijas aizmugures attīrītu no sikām pretinieka grupām un mums naidīgiem elementiem, kā arī nodrošinātu valstisku kārtību, organizēt mežu tīrīšanu un apdzīvoto vietu pārbaudi:

130.rp 2.sb darbojas joslā no labās – Rīgas liča krasts no Klapkalna līdz Ķolkasragam; no kreisās – Tukums, Kandava, Talecs, Dundava, Lielirbe (visi ieskaitot, izņemot Kanda-
vu). Virzības ass – Tukums, Mazdursupe, Vandzene, Kroņmuiža, Dundaga.

130.rp 1.sb darbojas joslā no labās – 1.sb robeža, no kreisās – Lejastrazde, Jaunpils, Varjeba, Morica ezers, Bušinieku ezers. Virzības ass – Bierandži, Sabile, Anatitte, Virpe.

12.rp 3.sb darbojas joslā no labās – 3.sb kreisā robeža, no kreisās – Auce, Saldus, Kuldīga, Spetakrogs, Užava. Virzības ass – Bēne, Už, Bāziņkrogs, Betmaņi, Muižaraj, Piltene.

12.rp 1.sb darbojas joslā no labās – 3.sb kreisā robeža, no kreisās – Leckava, Jūrkalne. Virzības ass – Pampāji, Skrunda, Ēdole, Teranda.

4. Sarkanās armijas daļām virzoties uz priekšu, IeTK karaspēka 329. dz. pulka apakšvienību garnizoni izvietoja kopā ar operatīvajiem sektoriem: 3. bataljons – Tukums, 1. bataljons – Kuldīga, 2. bataljons – Talsi.

Pielikums: 1. Spēku un līdzekļu izvietojums.

2. Karte 200.000

p/p. 2. BALTĪJAS FRONTES AIZMUGURES APSARDZES IETK KARASPĒKA PRIEKŠNIEKS
ĢENERĀLMAJORS – ABIZOVŠ.

p/p. IETK KARASPĒKA ŠTĀBA PRIEKŠNIEKS
PULKVEDIS – MALIJS.

Pareizi: OPERATĪVĀS DAĻAS MPNO – 1
VECĀKAIS LEITNANTS
/RODIONOVŠ/

Izdarīta 1 kopija

GKP.³⁸

AM. 4.5.45. g.³⁹

³⁸ Galvenā karaspēka pārvalde. Pilns nosaukums – Galvenā iekšējā karaspēka pārvalde.

³⁹ RGVA (Krievijas Valsts kara arhīvs), 32 939. f., 1. apr., 61. l., 36.–37. lp.

Politiskās represijas un noziegumi Kurzemē pēc 1945. gada 8. maija

Otrā pasaules kara laikā Kurzeme kļuva par pēdējo Vācijas bastionu Baltijā. Vācijas armijas kontingenta kapitulācija Kurzemē 1945. gada 8. maijā nepārtrauca okupāciju ne Kurzemē, ne visā pārējā Latvijas teritorijā. Komunistiskā okupācija nomainīja nacistu okupāciju. PSRS un LPSR represīvās institūcijas, kas jau no 1944. gada darbojās Sarkanās armijas ieņemtajās teritorijās Latgalē, Vidzemē un Zemgalē, pēc 1945. gada 8. maija savu darbību izvērsa arī visā Kurzemes teritorijā.

PSRS Kurzemē izvērsa plašas politiskās represijas, lietojot represēšanas formas, ko citos Latvijas novados neizmantoja (vairākkārtēja teritorijas "tīrīšana", iedzīvotāju filtrēšana). Sākot no 1944. gada 16. oktobra, kad Vācijas armijas grupējums "Nord" ("Ziemeļi") ieņēma aizsargpozīcijas frontes līnijā Jūrmalciems–Bārta–Vaiņode–Auce–Zebru ezers–Maisukrogs–Vikšele–Klapkalnciems, tā kļuva par pēdējo teritoriju Latvijā, kurā atradās Vācijas armijas vienības.⁴⁰ Līdz ar to komunistiskais režīms pēc 1945. gada 8. maija lielu uzmanību pievērsa ne tikai bijušo Vācijas armijas militārpersonu, bet arī Kurzemes civiliedzīvotāju represēšanai, kuri ilgu laiku atradās nacistu okupētajā teritorijā.

Kā noprotams pēc analogijas ar rakstā iepriekš minēto PSRS represīvo iestāžu saskaņoto darbību 1. un 2. Baltijas frontes aizmugurē 1945. gada janvārī–februārī, PSRS leTK–VDTK, "SMERŠ" un leTK karaspēks koordinēti darbojās arī tad, kad Sarkanās armijas Ļeņingradas frontes formējumi, kas 1945. gada aprīlī nomainīja Baltijas frontes Kurzemē, pēc 1945. gada 8. maija iegāja visā novada teritorijā.

Kurzemē pēc 1945. gada 8. maija Sarkanā armija un iepriekš minētās PSRS represīvās iestādes sāka visa novada totālu teritorijas pārbaudi. Armijas vienības izvietojās ķēdēs un sistemātiski pārstaigāja Kurzemes teritoriju, aizurot vai bēgšanas gadījumā nogalinot visus 16–60 gadus vecus vīriešus – Kurzemes iedzīvotājus, bēgļus, bijušās Vācijas armijas militārpersonas, vācu gūstā nonākušos sarkanarmiešus u. c. "Tīrīšanā" iesaistījās arī LPSR leTK un VDTK, 1945. gada maijā uzsāko darbību visā Kurzemē. Padomju drošības iestādes Tukumā atkārtoti uzsāka darbību jau 8. maijā,⁴¹ Liepājā LPSR VDTK un leTK darbu uzsāka 1945. gada 9. maijā, bet milicija – 10. maijā.⁴² Aizputē – 10. un 11. maijā,⁴³ Kuldīgā – 9. un 10. maijā, Talsos, visticamāk, 9. maijā, bet Ventspilī – 11. maijā, kad pilsētās ieradās speciāli nokomplektētās operatīvās grupas padomju vadībai.⁴⁴

Kā liecina Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas LK(b)P Tukuma apriņķa komitejas sekretāra Aleksandra Mazjēča (1912–1972) ziņojums, Tukumā un dažos apriņķa pagastos 1945. gada 8. maijā [dokumentā – 7. maijā. – R. J.] vienlaikus ieradušās atsevišķas komunistiskās partijas, padomju un drošības iestāžu operatīvās grupas.⁴⁵ Domājams, ka līdzīgi iepriekš minētās operatīvās grupas dalījās arī Talsu, Ventspils, kā arī citos Kurzemes apriņķos. Atsevišķos apriņķos, piemēram, Aizputes apriņķī, leTK un VDTK daļas vēl maija vidū nebija pilnīgi nokomplektētas.⁴⁶

⁴⁰ Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война. – Москва, Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2003. – С. 620; Фуллер Дж. Вторая мировая война. – Смоленск: Русич, 2004. – С. 429; Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945. – Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999. – 149.–150. lpp.

⁴¹ LVA, 270. f., 1.s apr., 120. l., 6. lp.

⁴² LVA, 270. f., 1.s apr., 123. l., 134. lp.

⁴³ Turpat, 153. lp. (precīzs datums, kad darbu sāka katra atsevišķa iestāde, nav zināms).

⁴⁴ Turpat, 150. lp.

⁴⁵ LVA, 270. f., 1.s apr., 120. l., 6. lp.

⁴⁶ LVA, 270. f., 1.s apr., 120. l., 12. lp.

Filtrācijas un karagūstekņu nometnes

1945. gada maijā un jūnijā Kurzemē visiem 16–60 gadus veciem vīriešiem bija jāpiesakās reģistrēšanai padomju varas iestādēs. Viņus sadzina t. s. pārbaudes un filtrācijas nometnēs, kur ar personu filtrēšanu nodarbojās Sarkanās armijas pretizlūkošana un LPSR VDTK. Tādas 1945. gada maijā Kurzemē izveidoja Liepājā, Ventspilī un Kuldīgā.⁴⁷ Civiliedzīvotāju filtrēšana notika arī Talsos.⁴⁸

“Tīrot” Kurzemi, spēkā bija 1945. gada 18. aprīlī izdotā PSRS leTK pavēle Nr. 00315 par daļēju PSRS leTK 1945. gada 11. janvāra pavēles Nr. 0016 mainīšanu. Pavēle deva uzdevumu frontes PSRS leTK pilnvarotajiem ierīkot cietumus un nometnes personām, kuras arestētas no Vācijas armijas atbrīvotajā teritorijā. Saskaņā ar minēto pavēli uz vietas bija jāiznīcina personas, kuras izdarīja diversijas un terora aktus. Pavēle arī noteica, ka, pārskatot lietas, no aresta jāatbrīvo jau iepriekš arestētie invalīdi, par 60 gadiem vecāki cilvēki un sievietes, ja minētie neskaitījās režīmam sevišķi bīstami (spiegi, diversanti, nacistu režīma laika administratīvo iestāžu darbinieki, žurnālisti u. c. kategorijas). Vēl 1945. gada 18. aprīļa pavēle Nr. 00315 determinēja, ka uz PSRS teritoriju nedrīkstēja izvest personas, kuras arestētas, “attīrot” aizmuguri. Tās cietumos, karagūstekņu un filtrācijas nometnēs pavēlēja ievietot aresta vietas tuvumā (šī pavēles daļa pilnībā tika izpildīta Sarkanās armijas iekarotajā teritorijā Austrumeiropā, izņemot Baltiju, un Vācijā).⁴⁹ Pēc pārbaudes leTK nometnēs bija jāatstāj sevišķi bīstamo kategoriju cilvēki. Pārējos fiziskam darbam derīgos, par kuriem netiktu iegūtas papildu kompromitējošas ziņas, leTK paredzēja nosūtīt uz darbiem rūpniecības objektos, bet vecus cilvēkus un darba nespējīgos atbrīvot un nosūtīt uz dzīvesvietām.⁵⁰

Viena no filtrācijas nometnēm atradās pie Kuldīgas dienvidu robežas. Tajā tika turēti vairāk nekā tūkstotis cilvēku – civilpersonas un arī bijušās Vācijas armijas militārpersonas. Kā savā 1945. gada 15. maija ziņojumā LK(b)P Kara daļai atzina Kuldīgas LK(b)P apriņķa komitejas Kara daļas vadītājs Dambergs, lai gan nometnē vienā dienā varēja nopratināt tikai apmēram 100 cilvēkus, līdz 1945. gada 14. maijam tajā netika organizēta nekāda ēdināšana (vienīgais iztikas avots bija civilpersonu pienesumi ieslodzītajiem). Pārbaudi gaidošie cieta badu. Cilvēki bez atbilstoša apģērba dienu un nakti, pat lietainā laikā tika turēti zem klajas debess.⁵¹ Kā norāda aculiecinieks nometnē ieslodzītais Nikolajs Brūveris (1927–2005), starp ieslodzītajiem notikusi cīņa par pārtiku, kas beigusies ar regulāriem nonāvēšanas gadījumiem. Nometnē izplatījusies dizentērija.⁵²

Par Kurzemes vīriešu filtrēšanu uztraucās LK(b)P Kurzemes apriņķu komiteju un apriņķu izpildu komiteju vadītāji. Gandrīz visu Kurzemes apriņķu vadītāji uzsvēra, ka filtrēšanas dēļ iedzīvotāju noskaņojums ir nomākts, izplatās baumas un visur aizkavējas sējas darbi. Vairākos gadījumos arī pagastu izpildu komiteju priekšsēdētājus LPSR VDTK aizturēja divas trīs dienas.

⁴⁷ Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945). // Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. / Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sējums. – Rīga: LVIA, 2000. – 283. lpp.

⁴⁸ K. Grīnupa autoram sniegtās atmiņas audioierakstā 1999. gada 23. novembris.

⁴⁹ Lai gan karagūstekņu un filtrācijas nometnes izveidoja arī Baltijā, tur šo pavēles daļu ievēroja tikai daļēji. Apcietinātos cietumos un filtrācijas nometnēs turēja līdz pārsūtišanai uz PSRS, bet karagūstekņus, kuri nebija PSRS pavalstnieki, karagūstekņu nometnēs turēja ilglaicīgi.

⁵⁰ Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945–1950 гг. // Архив новейшей истории России. Серия “Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей. / Под редакцией С. В. Мироненко. – Москва: РОССПЕН, 2001. – С. 16–17.

⁵¹ LVA, 101. f., 8. apr., 18. l., 38.–39. lp.

⁵² Autoram audioierakstā sniegtās Nikolaja Brūvera atmiņas 2005. gada 6. janvārī.

Tas kavēja gan sējas norisi, gan pagasta vadību kopumā.⁵³ Sevišķi pesimistisks bija Aizputes apriņķa komunistu vadītājs Matvejs Orlovs (1906–?). Viņš LPSR vadību iepazīstināja ar Alsungas pagasta izpildu komitejas vadītāja ziņojumu: "Pagasta mājā nāk simtiem žēloties par patvarībām, par uz kontroli paņemtiem vīriešiem. No iedzīvotāju pārbaudes atgriezušies ap 20% iedzīvotāju."⁵⁴

Kurzemē ar optimismu izcēlās vienīgi Talsu apriņķa vadība, kura nebija apmierināta tikai ar to, ka filtrēšana izjauc 1945. gada 20. maijā paredzēto varas atbalsta mītiņu.⁵⁵

No Latvijas filtrācijas ceļu tālāk uz PSRS sāka vismaz 58 410 cilvēku.⁵⁶ Daudzi no viņiem nonāca jau krietni stingrāka režīma koncentrācijas nometnēs – tā saucamajās "labošanas darbu nometnēs" vai filtrācijas nometnēs PSRS attālajos rajonos. 1945. gada 24. maijā PSRS iekšlietu komisārs L. Berija un drošības komisārs V. Merkulovs apstiprināšanai PSRS vadītājam Staļinam (1879–1953) nosūtīja PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta projektu, kurš paredzēja apbalvot 1120 Baltijas Padomju republiku drošības un iekšlietu iestāžu darbiniekus par īpaši veiksmīgu Sarkanās armijas ieņemtās teritorijas "tīrīšanu".⁵⁷

Nav zināms, cik cilvēku pēc 1945. gada 8. maija Kurzemē arestēja PSRS un LPSR drošības iestādes un cik pēc izmeklēšanas tika notiesāti. Par šo skaitli aptuveni varēs spriest pēc LPSR VDK krimināllietu informācijas elektroniskas apstrādes.

1945. gada sešos mēnešos – no 1945. gada maija līdz 1945. gada decembrim Latvijā represīvās iestādes politisku iemeslu dēļ arestēja 6450 cilvēkus.⁵⁸ Salīdzinot arestēto skaitu pa mēnešiem, vislielākais skaits arestēto (1777) bija maijā, tātad pēc Vācijas armijas kapitulācijas. Lielais arestēto skaits minētajā mēnesī izskaidrojams ar Kurzemes "tīrīšanu".

11 Latvijas cietumos, no kuriem viens atradās Liepājā un viens Ventspilī, 1945. gada 29. oktobrī bija ieslodzīti 5416 cilvēki, lai gan cietumi bija paredzēti ne vairāk kā 4330 cilvēkiem. Izmeklēšanas iestādes – LPSR VDTK, LPSR IeTK, LPSR prokuratūra, milicija un "SMERŠ" – vilcināja izmeklēšanu. Daudzi ieslodzītie arestā tika turēti 5–6 mēnešus, daži pat gadu, līdz ar to rupji pārkāpjot normatīvus par aizturēšanas termiņiem. Liepājas cietumā 1945. gada oktobrī cietumā jau pēc notiesāšanas atradās 92 cilvēki, lai gan viņi bija jānosūta uz ieslodzījuma nometnēm. Cietumos bija antisemitāri apstākļi, nebija gandrīz nekādas medicīniskās aprūpes. Ventspils cietums "izcēlās" ar savu netīrību un utīm.

1945. gada 9 mēnešos (līdz oktobrim) LPSR cietumos necilvēcīgo apstākļu un spīdzināšanas dēļ mira 98 cilvēki. Cik tieši Kurzemes cietumos – nav zināms.⁵⁹

Latvijā tika izveidotas arī vairākas karagūstekņu nometnes Vācijas armijas karagūstekņiem, kuri netika atzīti par PSRS pilsoņiem. Kurzemē no 1945. gada maija tādas atradās Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā, Pāvilostā, Saldū un Stendē.⁶⁰

⁵³ LVA, 270. f., 1. s. apr., 120. l., 115. lp.

⁵⁴ LVA, 270. f., 1. s. apr., 120. l., 123. lp.

⁵⁵ LVA, 270. f., 1. s. apr., 120. l., 11. lp.

⁵⁶ Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945). // Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sējums. – Rīga: LVIA, 2000. – 283. lpp.

⁵⁷ GARF, 9401. f., 2. apr., 96. l., 409.–410. lp.

⁵⁸ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.–1941. un 1944.–1945. gadā: kopējais un atšķirīgais. // Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sējums. – 290. lpp.

⁵⁹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991: Dokumentu krāj./Latvijas Valsts arhivs. – Rīga: Nordik, 1999. – 266.–269. lpp.

⁶⁰ Турпат; Карнер С. Архипелаг ГУПВИ. Плен и интернированные в Советском Союзе 1941–1956. – Москва, 2002 – С. 82.

Sarkanās armijas noziegumi

1945. gada 21. maijā LPSR Tautas Komisāru Padomes (tkp) lietu pārvaldnieka vietnieks Ivans Bastins (1910–1993) apkopoja Kurzemes apriņķu izpildvaru un prokuratūru ziņojumus par Sarkanās armijas noziegumiem pret civilpersonām Kurzemē. Ziņojumi vēstīja, ka tikai no 12. līdz 18. maijam Cīravas un Dunalkas pagastos notika divas izvarošanas un 15 laupīšanas gadījumi, Ēdolē piecas, bet Popē divas sieviešu izvarošanas, ko veica sarkanarmieši.⁶¹ Aizputes apriņķa izpildu komitejas priekšsēdētājam Āboliņam un apriņķa prokuroram Radionovam pārbaudot laupīšanas un izvarošanas faktus apriņķī, tika noskaidrots, ka Dunalkas pagastā izvarota 14 gadus veca meitene. Izvarošanā piedalījusies krievu bēgļe, leitnants un divi ierindnieki no pagastā dislocētās karaspēka daļas. Bēgļe tika saukta pie kriminālatbildības, taču militārpersonas kriminālvajāšanai netika pakļautas.⁶² Savukārt aplaupīšanas bija fiksētas pilnīgi visos Ventspils apriņķa pagastos.⁶³ 1945. gada 20. maijā LPSR TKP no Kurzemes apriņķiem saņemtā informācija liecināja, ka Ventspils apriņķī pagastu izpildu komitejās ik dienu vairāki iedzīvotāji sūdzas par to, ka sarkanarmieši un cilvēki, kuri repatriējas uz Krieviju, aizdzien zemnieku mājlopus.⁶⁴ 28. maijā LPSR TKP saņēma ziņojumu no Aizputes apriņķa izpildu komitejas, ka sarkanarmiešu veiktās laupīšanas un marodierisms turpinās gandrīz visos pagastos. Basu pagastā iedzīvotājiem nolaupīti 27, bet Cīravas pagastā 16 zirgi. Tāds pats stāvoklis esot citos pagastos. Alsungas pagastā bija aplaupītas 90% saimniecības. Tika nolaupīti zirgi, rati, govīs, cūkas, labība, drēbes, pārtikas produkti u. c. Zemnieki ar atlikušajiem zirgiem baidījās iziet uz lauka. To viņiem ieteica nedarīt arī situāciju nekontrolējošie Sarkanās armijas virsnieki.⁶⁵ Vietējam milīcijai kārtības uzturēšanai Aizputes apriņķī trūka darbinieku. Apriņķī sāka veidot iznīcinātāju bataljonu, taču minēto struktūru formēšanu apgrūtināja ilgā un rūpīgā LPSR leTK apriņķa daļas veiktā kadru atbilstības pārbaude.⁶⁶ Sarkanā armija 14. maijā Piltenē pilnīgi izlaupīja veikalu un patērētāju savienības noliktavas.⁶⁷ Kuldīgā pat Sarkanās armijas virsnieki, nerunājot par ierindniekiem, ielauzās pilsētnieku dzīvokļos un laupīja pulksteņus, rotaslietas, apģērbus u. c.⁶⁸ Bijušais Sarkanās armijas izlūkgrupas dalībnieks Alberts Freimanis savās atmiņās min, ka Kuldīgas apriņķa Rendas pagasta "Glāzumos" kā mājās iebrukušu bandītu vietējie milīči nošāvuši bijušo Sarkanās armijas izlūkgrupas komandieri Nikolaju Kapustinu.⁶⁹

Noziegumi pret civiliedzīvotājiem turpinājās arī nākamajos 1945. gada mēnešos. 1945. gada 25. jūnijā piecas Sarkanās armijas militārpersonas, t. sk. jaunākais leitnants, staršina un vecākais seržants, aplaupīja Kuldīgas apriņķa Padures pagasta "Mežakrogu" saimniecību.⁷⁰ Aizputes apriņķī masveidā turpinājās Sarkanās armijas veiktā zemnieku zirgu laupīšana.⁷¹ Informāciju par Sarkanās armijas noziegumiem 1945. gada vasarā Kurzemē sāka uzskaitīt arī Latvijas Nacionālo partizānu apvienība (LNPO). Pēc LNPO informācijas, 1945. gada jūnijā Kuldīgas pagasta "Maztaurēs" ieradusies piedzērušies

61 LVA, 270. f., 1.s apr., 120. l., 37. lp.

62 LVA, 270. f., 1.s apr., 121. l., 43.–44. lp.

63 LVA, 270. f., 1.s apr., 120. l., 37. lp.

64 LVA, 270. f., 1.s apr., 121. l., 48. lp.

65 LVA 270. f., 1.s apr., 120. l., 123. lp.

66 LVA, 270. f., 1.s apr., 125. l., 33. lp.

67 Turpat, 120. l., 46. lp.

68 Turpat, 110. lp.

69 Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhīvs, 40. f., 5. apr., 5. l., Alberta Freimaņa atmiņas.

70 LVA, 270. f., 1.s apr., 125. l., 89. lp.

71 Turpat, 120. l., 28. lpp.

Sarkanās armijas virsnieki un karavīri. Mājās dzīvojošai Annai Tīrumai viņi draudējuši ar vardarbību un pieprasījuši degvīnu. Kad A. Tīruma prasību nav izpildījusi, viens no virsniekiem sievieti nošāvis. 1945. gada jūlijā pie tā paša pagasta "Pļavsargu" mājām sarkanarmieši sadūruši un nošāvuši trīs 14–15 gadus vecus pusaudžus.⁷² 1945. gada septembra sākumā LPSR IeTK rokās nonāca četru Ventspils apriņķa iedzīvotāju vēstule IeTK. Tajā iekšlietu darbinieki tika aicināti Ventspils apriņķa laikrakstā "Brīvā Venta" sniegt paskaidrojumus, vai IeTK ir kaut ko darījis, lai Ventspils apriņķī novērstu Sarkanarmijas noziegumus – slepkavošanas, izvarošanas, laupīšanas, kuras, pēc LNPO informācijas, Ventspilī un apriņķa pagastos notiekot gandrīz katru dienu. Kā piemēri minēti izdarītie noziegumi Puzes pagasta "Zīžu" un Ugāles pagasta "Māteru" mājās. Ventspils apriņķa iedzīvotāju vēstuli LPSR IeTK novērtēja kā pretpadomju rakstura sacerējumu.⁷³

Laupīšanai kā iegansts tika izmantota arī Sarkanās armijas dezertieru meklēšana. Tā 1945. gada 9. jūlijā Liepājas apriņķa Gaviezes pagastā sarkanarmiešu grupa ieradās "Kociņu" mājās un, aizbildinoties ar dezertieru meklēšanu, veica nelikumīgu kratišanu Paulīnei Kundziņai piederošajā saimniecībā, sāka laupīt un ar salaupīto mēģināja aizbēgt. Apšaudē starp bēgošajiem laupītājiem un vietējiem iznīcinātāju bataljona kaujiniekiem tika nošauts Sarkanās armijas vecākais seržants. 13. jūlijā Rīgā tika atrasti vēl trīs vainīgie – jaunākais leitnants, "SMERŠ" operatīvi pilnvarotais, Sarkanās armijas staršina, kurš jau bija paspējis aplaupīt arī kādu Rīgas dzīvokli, un Sarkanās armijas seržants.⁷⁴

Sarkanās armijas militārpersonu pret Kurzemes iedzīvotājiem veiktie noziegumi novērtējami kā parasti kriminālnoziegumi, taču to masveidīgums liecina par Sarkanās armijas naidīgo attieksmi pret Kurzemes civiliedzīvotājiem. Sarkanā armija Kurzemi uztvēra kā ienaidniekam atkaroto teritoriju, nevis atbrīvotu PSRS daļu. Līdz ar to kā ienaidnieki tika vērtēti Kurzemes iedzīvotāji un par kara trofeju uzskatīts viņu īpašums.

Pretošanās apspiešana

No 1945. gada 8. maija Kurzemē darbību uzsāka nacionālo partizānu grupas. Kurzemē nelegālā stāvoklī pārgāja ap 4000 latviešu leģionāru,⁷⁵ kuri cerēja ar bruņotās cīņas palīdzību sekmēt Latvijas neatkarības atjaunošanu. Nacionālie partizāni Kurzemē formējās arī no vietējiem iedzīvotājiem, bijušajiem *SS-Jagdverband Ostland* dalībniekiem, kā arī personām, kuras izvairījās no komunistiskā režīma represijām. Nacionālo partizānu apkarošanai un padomju varas pozīciju stiprināšanai uz Sarkanās armijas I Kurzemes ieņemto teritoriju jau 1945. gada 10. janvārī sūtīja PSRS IeTK Iekšējā karaspēka 5. strēlnieku divīzijas 36. pulka 1. bataljonu. 36. pulks Kurzemē cīnījās līdz 1952. gadam.⁷⁶

Lai cīnītos pret nacionālajiem partizāniem un nodrošinātu padomju iestāžu un saimniecisko objektu apsardzi, balstoties uz LK(b)P CK pirmā sekretāra Jāņa Kalnbērziņa (1893–1986) un LPSR IeTK komisāra Augusta Eglīša 1944. gada 13. jūlija rīkojumu,⁷⁷ Latvijā sāka organizēt LPSR IeTK iznīcinātāju bataljonus, kuros kā ierindniekus iesaistīja

⁷² Mūsu sauksme.//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā. – Rīga: SolVita, 1997. – 233. lpp.

⁷³ LVA, 270. f., 1. s. apr., 126. l., 30. lp.

⁷⁴ LVA, 270. f., 1. s. apr., 125. l., 120.–125. lp.

⁷⁵ Vilciņš T. Partizāni pēckara Latvijā: Dokumentāls ieskaits. Arhīvu dokumenti un pētījumi.//Uz eziņas galvu liku... 2. grāmata. – Rīga: NDVA, SIA Daugava, 1995. – 31. lpp.

⁷⁶ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944.–1956. – Rīga: Preses nams, 1996. – 317.–318. lpp.; 320. lpp.

⁷⁷ LVA, 1822. f., 1. apr., 244. l., 6. lp.

**LPSR VDM Talsu
apriņķa Iznīcinātāju
bataljona kaujinieki.**
SAB TSDC.

arī vietējos iedzīvotājus. Pēc 1945. gada 8. maija tika izveidoti Liepājas, Aizputes, Ventspils, Kuldīgas, Tukuma un Talsu apriņķu iznīcinātāju bataljoni.⁷⁸

Lai salauztu bruņoto pretošanos režīmam, PSRS un LPSR drošības iestāžu vadība – PSRS drošības komisāra vietnieks Bogdans Kobulovs (1904–1953), LPSR drošības komisārs Alfons Noviks (1908–1996) un LPSR iekšlietu komisārs Augusts Eglītis (1896–1966) – 1945. gada 1. septembrī izdeva pavēli Nr. 00113/0016 par operatīvo sektoru izveidošanu cīņai ar nacionālajiem partizāniem Latvijas novados, kur nacionālo partizānu darbība 1945. gada nogalē bija visaktīvākā – Kurzemē un Latgalē. Par Kurzemes operatīvā sektora priekšnieku tika iecelts LPSR drošības komisāra vietnieks Aleksejs Salomatovs (1909–?), par sektora priekšnieka vietnieku militāros jautājumos – pulkvedis Maiborods. A. Salomatovam tika uzdots apvienot IeTK–VDTK Kurzemes apriņķu daļu spēkus, lai Kurzemē likvidētu nacionālo partizānu, kā arī citas pretpadomju grupas. Operatīvā sektora sastāvā izveidoja aģentūras,

**LPSR VDM Talsu Iznīcinātāju
bataljona kaujinieks Ansīns Kalns
pie LPSR VDM Talsu apriņķa ēkas
Talsos 1947. gadā.** SAB TSDC.

⁷⁸ LVA, 101. f., 8. apr., 18. l., 35. lp.

**LPSR VDM Talsu Iznicinātāju
bataljona kaujinieks Edmunds
Žerba 1951. gadā Talsos.**
SAB TSDC.

izmeklēšanas un informācijas uzskaites grupas. A. Salomatova rīcībā norīkoja 40 LPSR IeTK–VDTK operatīvos darbiniekus, viņus izmantojot Kurzemes IeTK–VDTK apriņķu daļu vadībai.⁷⁹

No 1946. gada 16. novembra gandrīz visu Kurzemi aptvēra uz Latviju 1946. gada novembrī nosūtītais PSRS IeTK Iekšējā karaspēka 5. strēlnieku divīzijas 24. Prutas strēlnieku pulks. Pulka 1. bataljona štābs un 1. rota atradās Talsos, 2. rota – Sabilē, 3. rota – Tukumā, 2. bataljona štābs, specvienības un 4. rota – Kuldīgā, 5. rota – Aizputē, 6. rota – Rendā, 3. bataljona štābs, specvienības un 7. rota – Ugālē, 8. rota – Zlākās, 9. rota – Dundagā.⁸⁰ Minētais pulks Kurzemē tika dislocēts līdz pat 1956. gadam.⁸¹ PSRS IeTK karaspēka vienības no 1945. līdz 1950. gadam pret nacionālajiem partizāniem vērsa uzbrukumus: Talsu apriņķī – 113, Liepājas apriņķī – 93, Kuldīgas apriņķī – 86, Tukuma apriņķī – 30, Ventspils apriņķī – 29, Aizputes apriņķī – 14, Saldus apriņķī – 7, Kandavas rajonā – divus uzbrukumus.⁸²

Iekšējā karaspēka uzbrukumos Kurzemē bojāgājušo nacionālo partizānu skaits līdz šim nav aprēķināts.

Civiliedzīvotāju masveida slepkavības Kurzemē

PSRS iekšlietu iestāžu karaspēks tiek apsūdzēts arī par Kurzemes civiliedzīvotāju nogalināšanu bez tiesas sprieduma.

1989. gada 30. augustā Talsu rajona Libagu ciema teritorijā netālu no Čumalu ezera un "Isušu" māju vietas Latvijas Tautas frontes Vēstures dokumentācijas centra, Talsu muzeja un Libagu ciema padomes pārstāvji konstatēja civiliedzīvotāju masveida apbedījumu. No 31. augusta līdz 5. oktobrim Talsu rajona prokuratūra veica notikuma vietas apskati. Apskates laikā tika atsegti 14 cilvēku skeleti un atsevišķi cilvēku kauli. Apbedītas bija arī divas sievietes. Kā konstatēja Latvijas PSR Vēstures muzeja arheologu grupa Gunta Zemiša vadībā, apbedītie masu kapā bija situēti neregulāri, daļēji klājot cits citu. Viena virieša skelets kapā atradās pat pussēdus. Acīmredzot mirušie kapā tika samesti vienlaikus. Apbedītajiem galvaskausos tika konstatētas ložu raidījumu pēdas – caurumi lodes lielumā. Kapā bija mesti akmeņi, kuri tika atrasti apbedījuma dziļumā, galvenokārt galvas un plecu rajonā.

Apbedītajiem līdzī bija arī personīgās lietas – kabatas pulkstenis, kabatas naži, spogulītis un spoguļa lauskas, metāla un plastmasas ķemmes, metāla adata, sieviešu apģērba josta, metāla jostas sprādzes, 1942. gadā izgatavots flakons, metāla kārbīņa un trauciņš (ziepju?) ar uzrakstu vācu valodā, atslēgas, nagla un naglas ar koka daļām, metāla durvju krampītis, stikla trauka fragments ar iestrādātiem burtiem kirilicā, pieša

⁷⁹ LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs, 1. f., 3. apr., 2. l., 40.–41. lp.

⁸⁰ LVA, 1847. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.

⁸¹ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. – Rīga: Preses nams, 1996. – 307. lpp.

⁸² Turpat, 311.–312. lpp.

Talsu rajona prokuratūras 1989. gada 31. augustā–5. oktobri veiktās apskates laikā atsegtais cilvēku mirstīgās atliekas masveida apbedījumā Libagu ciema teritorijā. Jānis Vasiļevskis.

fragments, metāla ķēdītes fragments, galoda un galodas fragments, vaska bumba, pīpes galviņa un pīpe, cigarešu iemutis, stikla pudeles lauskas ar korķi, pareizticīgo krustiņa fragments, zīmuļa grafīti, bikšturu āķi, 10 feniņu monēta. Priekšmetu atrašanās pie cilvēkiem liecina, ka nogalinātie pirms nošaušanas nebija turēti apcietinājumā. Asi un smaili priekšmeti, jostas, bikšturi, ķēdīte apcietinātajiem tiktu atņemti, lai novērstu pašnāvību vai pašsākropļošanos. Tāpat apcietinātajiem neatstātu pulksteni, smēķēšanas piederumus, vasku un flakoniņu. Apbedītie nebija militārpersonas. Militārās formas paliekas gan tika konstatētas, taču bija fragmentāras – Vācijas armijas karavīra frenča poga un šņorzābaki. Vīrietim, kuram kājās bija šņorzābaki, savukārt mugurā bijis parasts vilnas džemperis (gandrīz pilnīgi sairis). Armijas šņorzābakus lietoja arī Kurzemes civiliedzīvotāji gan Otrā pasaules kara gados, gan pēckara laikā. 10 feniņu monēta (Vācijas naudas vienība, kas bija apgrozībā nacistu okupācijas laikā Latvijā) liecina, ka upuri ņetika nošauti pirms nacistu okupācijas laika Kurzemē (1941–1945).

Kapa bedres pildījumā – 40 cm no sākotnējās virsmas – tika atrasta 1941. gada PSRS monēta – trīskapeika (Kurzemē apgrozībā arī pēc Otrā pasaules kara beigām). Kapeiku gan droši nevarēja saistīt ar apbedījumiem, kuri atradās dziļāk – aptuveni 1–1,5 m dziļumā. Tomēr tā bija norāde, ka apbedījums varētu būt radies komunistiskā režīma laikā. Iespējams, kapeika izkritusi kādam represētājam no kabatas.

Apbedījuma vietā vēl 1960. gadu sākumā bija atradusies plāksne ar norādi par fašistu terora upuru apbedījumu. Atsegtajam apbedījumam blakus patiešām atrodas vismaz trīs Otrā pasaules kara laikā nacistu nošauto Talsu apriņķa iedzīvotāju kapavietas (zināms, ka viens no viņiem – Otto Ozoliņš (dz. 1922. g.) – nošauts 1945. gada 8. aprīlī). No 1989. gadā atklātā apbedījuma 60. gadu sākumā cilvēku mirstīgās atliekas tika pārvestas uz nacistu režīma laikā noslepkavoto atdusas un piemiņas vietu netālu no Sukturu kapos. Fakts, ka 60. gadu sākumā, pārvedot nogalinātos, tika nojaukta ierīkotā piemiņas vieta (pazuda plāksne un betona celiņu apmales), kā arī uz Sukturu kapiem netika pārvesti blakus masveida apbedījuma vietai gulošie nacisma upuri, 80. gadu beigās vairākiem sabiedrībā aktīviem cilvēkiem (toreizējam Latvijas Tautas frontes Vēstures dokumentācijas centra un Talsu muzeja darbiniekam Jānim Vasiļevskim) lika aizdomāties. Radās doma, ka komunistiskais režīms slēpis tai laikā noslepkavotos, uzdodot tos par nacisma upuriem. "Perestroikas" nosacītās informatīvās atklātības apstākļos bija iespējams savākt Talsu rajona iedzīvotāju liecības par to, ka tieši masveida apbedījuma vietā netālu no Čumalu ezera cilvēki masveidā šauti 1946. vai 1947. gadā, ka 1945. gadā no Talsiem uz Čumalu ezera apkārtni vesti PSRS armijas karaspēka daļas tribunālā Talsos ar nāvi notiesātie un nošautie. Iedzīvotāji atmiņās minēja divas apbedījumu bedres. Tādēļ tika nolemts pārbaudīt, vai masveida apbedījuma vietā netālu no "Isušu" mājām nevar atrast komunistiskā režīma pastrādāto noziegumu pēdas.

Jau mēnesi pirms iepriekš minētā masveida apbedījuma atklāšanas 1989. gada jūlijā Talsu muzeja un Lībagu ciema pārstāvji apbedījuma vietā uzsāka rakšanu. Virs apbedītajiem tika atrastas bedrē 60. gadu sākumā iemestas sadauzītas bijušās piemiņas vietas betona apmales. Neatbildēts paliek jautājums – kāpēc no apbedījuma uz Sukturu kapiem netika pārvesti visi apbedītie, bet apbedījums tīši vai neapzināti, sākot no 60. gadu sākuma, slēpts. Par to, ka apbedītie bedrē bijuši vairāk nekā 14, liecina Talsu rajona prokuratūras atzinums, ka bez 14 skeletiem apbedījumā atrasti vēl atsevišķi skeletu kauli.

Uzsākot izmeklēšanu, Talsu rajona prokuratūra nopratināja vairākus lieciniekus. Arī aculiecinieku – bijušo Lībagu pagasta iedzīvotāju. Viņš liecināja, ka 1947. gada agrā

jūlija rītā ar kājām devies uz Talsiem, netālu no "Isušu" mājām izdzirdējis šāvienus un saticis "Isušu" māju saimnieci, kura ganījusi govus. Saimniece teikusi, lai tālāk neejot, ka mežā šaujot cilvēkus. Liecinieks domājis, ka mežā apšaudoties bandītu grupas, un ceļu turpinājis, jo gribējis noteikti nokļūt Talsos pie zobārsta. Tuvojoties ceļam, kas ved uz Talsiem, liecinieks dzirdējis skaļi raudam bērņus, kā arī sieviešu kliedzienu un vaišanas. No ceļmalas apmēram 100 m dziļāk mežā stāvējušas trīs ASV ražojuma kravas mašīnas "Studebaker" ar brezenta pārsegumiem pār kravas kasti. Pie mašīnām stāvējuši 5–6 vīrieši zilganās leTK formās un zaļās armijas formās. To redzot, liecinieks sācis bēgt. Uz viņu tikusi izšauta īsa kārta. Liecinieks ticis viegli ievainots, taču pakal viņam neviens nav dzinies. Ap plkst. 15.00–16.00, ejot mājās no Talsiem, viņš piegājis šaušanas vietai. Tur neviena cilvēka vairs nav bijis. Netālu no "Studebakeru" stāvēšanas vietas liecinieks un Talsu zobārsts Miervaldis Lavenšteins ieraudzījis svaigi aizraktas 2x3 m lielas bedres. Visapkārt bedrēm bijušas nupat izraktu smilšu paliekas. No zemes vēl rēgojās ārā bērņa roka (līdz elkonim) un apģerbu gabalu daļas (priekšauta stūris, kleitas un svārku stūris). Par to, ka tuvējā apkārtnē būtu pazuduši cilvēki, liecinieks dzirdējis nebija.

Talsu rajona prokuratūrai liecību sniedza arī šaušanas brīdī "Isušu" mājās dzīvojošā Lina Smukkalne (1912–1999), kura liecināja, ka cilvēku apšaušana pie "Isušiem" notika tajā pašā gadā, kad viņai piedzimusi meita. Meita piedzimusi 1946. vai 1947. gada 6. maijā, bet šaušana notikusi septiņas dienas vēlāk. Mājas atradās apmēram kilometru no šaušanas vietas, un L. Smukkalne dzirdējusi nevis atsevišķus šāvienus, bet šāvienus kārtām. Bijuši dzirdami pat attāli sieviešu kliedzieni (ticamāk, ka par kliedzieniem lieciniecei stāstījusi "Isušu" saimniece, kura bija tuvāk notikuma vietai).

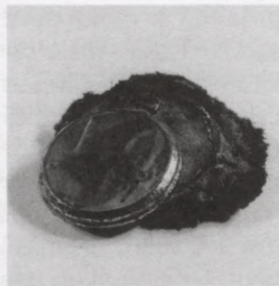
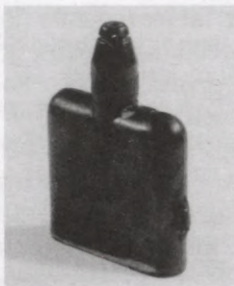
1989. gadā Talsu rajona prokuratūra, nododot uz ekspertīzi cilvēku skeletus un atsevišķos kaulus, norādīja, ka upuri nogalināti 1946.–1947. gadā (acīmredzot, balstoties uz divu iepriekšminēto liecinieku liecībām). 2006. gadā noskaidroju L. Smukkalnes meitas Elzas precīzu dzimšanas datējumu. Izrādās, meita dzimusi 1945. gada 6. maijā. Ja apšaušana, pēc L. Smukkalnes teiktā, notikusi septiņas dienas pēc Elzas dzimšanas, tad tas noticis pēc Vācijas kapitulācijas – ap 1945. gada 13. maiju.

Par to, ka Libagu pagastā noziegums izdarīts 1945. gadā, norāda arī pie viena no upuriem atrastā vācu 10 feniņu monēta. 1946.–1947. gadā ar tām kabatā vairs Kurzemes iedzīvotāji netaigāja, taču dažas dienas pēc 1945. gada 8. maija tā kabatā varēja saglabāties.

LR Ģenerālprokuratūras Totalitāro režīmu izmeklēšanas nodaļa (TRNIN), pārņemot lietu par 14 civiliedzīvotāju nogalināšanu Libagu pagastā, par aizdomās turamo pamatotī uzskatīja Kurzemes "tīrīšanas" dalībnieku – PSRS leTK karaspēku. Kā papildu apstiprinājums tam, ka minētos cilvēkus nogalināja komunistiskā režīma represīvās iestādes, kalpoja LPSR Iekšlietu ministrijas Kriminālistikas ekspertīzes daļas 1991. gada 8. marta slēdziens, ka masveida apbedījuma vietā atrastās patronu čaulītes izšautas no Tokareva sistēmas pistoles "TT", ko PSRS ražoja līdz 1950. gadam.⁸³

Noslepkavotie, visticamāk, ir Kurzemes "tīrīšanas" laikā nošautie. Nošaušana pat bez tribunāla sprieduma komunistiskā režīma izpratnē tobrīd bija attaisnojoša. Rakstā iepriekš minētā 1945. gada 18. aprīlī izdotā PSRS NKVD pavēle Nr. 00315 noteica, ka uz vietas jāiznīcina personas, kuras izdara diversijas un terora aktus. 1945. gada maijā PSRS represīvajām iestādēm, tajā skaitā PSRS leTK karaspēkam, piedaloties iedzīvotāju gūstīšanā Kurzemē, pavēle joprojām bija spēkā.

⁸³ Okupācijas muzeja krājums. Gunta Zemiša mape.

1989. gada 31. augustā–5. oktobri Talsu rajona Libagu ciema teritorijā netālu no Čumalu ezera un "Isušu" māju vietas atsegtajā civiliedzīvotāju masveida apbedījumā atrastie priekšmeti. OM krājums.

LR Ģenerālprokuratūras Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas nodaļas veiktā apskate cilvēku masveida apbedījumā Paudures pagastā 2003. gada 27. augustā–4. septembrī.
SAB TSDC

Vai starp nošautajiem civiliedzīvotājiem bijusi kāda bruņota kapitulējušās Vācijas armijas militārpersona un tādēļ civiliedzīvotāji nošauti kā spiegi un diversanti vai pretestības pat nebija? Vai arī iedzīvotāji kļuvuši par šajā rakstā jau pieminētās aplaupīšanas upuriem, tikai šoreiz Sarkanās armijas vietā kā laupītājs darbojās PSRS IeTK leķējais karaspēks, lieciniekus neatstājot? Uz šiem jautājumiem diez vai iegūsim atbildi, jo upuri nebija Lībagu pagasta tuvākās apkārtnes iedzīvotāji, bet 1945. gada maijā Kurzemē bezvēsts prombūtnē atradās simtiem cilvēku (bēgļu gaitas pāri Baltijas jūrai, apcietināšanas, nošaušanas). Tāpat nav skaidrs, kur upuri dzīvoja. Jāpieņem, ka Lībagu pagastam tuvākās vietās, kur nav biežāku mežu (šaušanas un aprakšanas vieta) – teritorijā uz dienvidiem no Talsiem vai arī Rīgas jūras līča piekrastē Talsu apriņķī.

Rakstā pieminētās apbedījumā atrastās upuriem piederējušās lietas šobrīd jau iegūlušas Latvijas Okupācijas muzeja fondos un ir kā liecinieces par 1945. gada maija notikumu – noziegumu pret cilvēci.

2003. gada 27. augustā Kuldīgas rajona Padures pagasta mežā – netālu no Ventas tika atklāts vēl viens masveida cilvēku apbedījums. Tāpat kā masveida apbedījumā Talsu rajona Lībagu pagastā, arī šajā apbedījumā no 27. augusta līdz 4. septembrim tika konstatēti 14 cilvēku skeleti. Ņemot vērā, ka apbedījumam Padures mežā izmantotas paplašinātas Vācijas armijas aizsargpozīcijas – tranšejas vēl aiz Kuldīgas –, visticamāk, apbedījums radies pēc Vācijas armijas kapitulācijas. Nebūtu loģiski, ka vēl 1945. gada 7.–8. maijā, gaidot Sarkanās armijas uzbrukumu Kuldīgai, Vācijas represīvās struktūras nogalinātos samestu savas armijas aizsargpozīcijās vai uz turieni vestu apglabāt frontē kritušos. Vācijas armijas vienības aizsargpozīcijas Padures pagastā tā arī neizmantoja. Sarkanā armija Kuldīgā ienāca tikai pēc Vācijas kapitulācijas – 1945. gada 10. maijā.

Vēstures doktors arheologs Guntis Zemītis, kurš piedalījās gan Lībagu, gan Padures apbedījumu izpētē, secina, ka abiem apbedījumiem saskatāmas līdzīgas iezīmes – nogalinātie bedrē gar tās malu sasviesti kaudzē pavidū un haotiski. Upuri apbedījumā gulēja vairākās kārtās, kas varētu arī liecināt par apbedījuma vietas ilglaicīgu izmantošanu – apbedāmos uz tranšejām vedot ne tikai vienā, bet vairākās reizēs. Spriežot pēc atrastajiem priekšmetiem, abas nogalināšanas akcijas norisinājušās steigā un upuri nav turēti apcietinājumā. Padures apbedījumā pie viena no skeletiem saglabājusies pat patronu somiņa ar vācu karabīnes patronām. Vienam no bedrē iemestajiem uz pirksta atrasts zīmogredzens. Apcietinājumā esot, tādas lietas tūlīt tiktu konfiscētas. Spriežot pēc galvaskausu bojājumiem un deformējumiem, cilvēki gājuši bojā vardarbīgā nāvē. Viens no galvaskausiem pat bija savācams kopā pa fragmentiem. Vēl citam galvaskausam bija skaidri redzamas vietas, pa kurām lode izgājusi cauri galvai. Apbedījumā tika atrastas vairākas lodes. Vienam no skeletiem – sirds apvidū. Viens no skeletiem tika konstatēts salīdzinoši mazāks – iespējams, sievietei vai pusaudzis. Vīrs apbedījuma samestas vairākas granātas, kas sprāgušas. Pār to kaisīta kāda balta viela (hlors, kaļķis?), lai vietu nomaskētu. Padures apbedījuma izcelsmes atšifrēšanu apgrūtina fakts, ka upuri bija dažādi ģērbti – gan apakšveļā, gan militārā formastērpā.⁸⁴

Viens no juridiskās pārbaudes laikā nopratinātajiem lieciniekiem liecināja, ka 1946.–1947. gadā ap martu redzējis padomju formās ģērbtus kareivjus ar kravas auto ГАЗ МН uz Padures apbedījuma vietu aizvedam vismaz divus liķus. Diezgan biežā auduma fragmenti, kas atrasti pie skeletiem, varētu liecināt, ka apbedījums radies vēsākā laikā. Liecinieka vectēvs apbedījumam vēl pārbēris zemi, jo gar apbedījumu kašņājušies zvēri.

⁸⁴ Jansons R. Masveida apbedījums Padurē./Lauku Avīze. – 2003. – 23. sept.

LR Ģenerālprokuratūras TRNIN 2004. gada jūlijā Latvijas Nacionālo partizānu apvienībai deva pagaidu atzinumu, ka Padūrē noslepkavotie “[..] saistīti ar nacionālo partizānu atbalstītājiem [..]”. Precīzu atbildi par slepkavām un upuriem līdz 2006. gada sākumam LR Ģenerālprokuratūras TRNIN nav sniegusi.

Nobeigums

Fakti liecina: Otrā pasaules kara beigās Kurzemē nacistu režīmu nomainīja ne mazāk asiņainais komunistiskais režīms, kas momentāni uzsāka Kurzemes iedzīvotāju represēšanu un pret režīmu vērstu pretestības izpausmju likvidēšanu. 1945. gada 8. maijā kapitulējot Vācijas armijas kontingentam Kurzemē, vairs nebija šķēršļu PSRS un LPSR represīvo iestāžu darbības izvēršanai visā novadā. Kurzemē tāpat kā visā Latvijā nostiprinājās tāda pati represīvā sistēma, kāda jau vairākus gadu desmitus pastāvēja Padomju Savienībā. Represijas Kurzemē tika realizētas, pārsvarā balstoties uz PSRS iekšlietu un drošības iestāžu pavēlēm un direktīvām. PSRS un LPSR drošības/iekšlietu iestādes filtrējot, arestējot un nošaujot represēja tūkstošiem Kurzemes iedzīvotāju. Par civiliedzīvotāju slepkavībām Kurzemē pamatoti aizdomās tiek turēts arī PSRS leTK leikšējais karaspēks. Lai gan komunistiskā režīma ideoloģija runāja par Kurzemes iedzīvotāju atbrīvošanu no fašistiem, PSRS un LPSR represīvās iestādes un Sarkanā armija Kurzemes civiliedzīvotājus uzskatīja par ienaidniekiem ienaidnieka teritorijā. Paradoksāli, bet bīstamības ziņā Kurzemes civiliedzīvotāji – vīrieši – tika pielīdzināti Kurzemē kapitulējušās Vācijas armijas vienību militārpersonām. Noziegumus pret Kurzemes iedzīvotājiem veica arī tajā dislocētās Sarkanās armijas militārpersonas, kuras Kurzemē rīkojās nevis kā atbrīvotā, bet ienaidnieka teritorijā.

Kurzemē nostiprinājās PSRS komunistiskais režīms un tā represīvā politika, kas kulmināciju sasniedza 1949. gada martā Latvijas iedzīvotāju izsūtīšanas laikā.

Komunistiskā režīma represiju izpēti Kurzemē un precīzu upuru skaita noteikšanu sekmētu Latvijas arhīvos esošās bijušo PSRS un LPSR drošības/iekšlietu iestāžu informācijas datorizācija un iepazīšanās ar visiem Krievijas arhīvos pieejamajiem dokumentiem par represijām. Diemžēl izpēti Krievijas arhīvos apgrūtinā daudzu iekšlietu un drošības iestāžu dokumentu slepenība – piemēram, slepenības un personas datu aizsardzības dēļ Krievijas Valsts kara arhīva dokumenti par PSRS leTK leikšējo karaspēka pulku darbību Kurzemē pieejami tikai daļēji. “SMERS” un LPSR VDTK 1944.–1945. gada dokumenti, kuri atrodas Krievijas Federālā drošības dienesta arhīvā, slepenības dēļ Latvijas pētniekiem ir nepieejami.

Political Repressions by the Communist Regime in Kurzeme 1944–1945

RITVARS JANSONS

When the military operations of World War II came to an end in Western Latvia, the Nazi occupation regime in Kurzeme was replaced by Communist occupation regime, which turned to be no less violent than the one which it replaced. Immediately after occupation, the Communist regime started political repressions against the civilian population in Kurzeme and bluntly turned against all presumable signs of resistance against occupation regime as well.

After 8 May 1945, when the German army in Kurzeme capitulated, there were no longer any obstacles which could prevent the repressive institutions of the Soviet Union and the Latvian Socialist Soviet Republic (LSSR) to take over. Repressions in Kurzeme were carried out on the basis of orders and directions of USSR security and interior institutions. Thousands of inhabitants in Kurzeme were repressed – arrested, detained in filtration camps and executed.

On the basis of several uncovered burial sites, there is every reason to suspect that civilians were murdered by military units of the Soviet People's Commissariat of the Interior (USSR NKVD), as well as members of the Red Army. Although the Communist regime had declared that the population of Kurzeme was liberated from Fascism, the repressive institutions of the USSR and the LSSR, as well as Red Army, treated the inhabitants like enemies in hostile territory. Paradoxically, civilian males in Kurzeme were regarded to be as dangerous as soldiers of the German army, which had capitulated there.

After the World War II, the USSR Communist regime and its repressive apparatus established itself in Kurzeme; the repressive activities peaked during the mass deportation of large numbers of the civilian population in March 1949.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

OF THE

REPUBLIC OF THE UNITED STATES

OF AMERICA

FROM THE

FOUNDATION OF THE

COLONIAL SOCIETY

TO THE

PRESENT TIME

BY

WILLIAM BRADEN

OF THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

CHICAGO

1892

THE

UNIVERSITY OF

CHICAGO

CHICAGO

CHICAGO

CHICAGO

CHICAGO

Dokumenti

Гг. Берия, Круглову.

22. III. 46 г.

102-104 (1246)

Дело 1-2
Стр. 95

102

16.03.46.

ОНК ЛАТВИЙСКОЙ
ССР

16. III. 46 г.
№ 96-3

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОВЕТА НАРОДНЫХ
КОМИССАРОВ СОЮЗА ССР

товарищу МОЛОТОВУ В.М.

*Р. Урманов
через Берия
16.03.46*

В период временной оккупации Латвийской ССР немецкие захватчики насильно мобилизовали всё трудоспособное мужское население, часть которого угнали на принудительные работы в Германию, а другую часть зачислили, в так называемые, легионы немецкой армии. Большинство "визываемых" немцами пытались всякими путями уклоняться от службы в немецкой армии: скрывались, дезертировали и т.д., но их усиленно разыскивали, вылавливали, отправляли в концентрационные лагеря, в Германию и в легионы.

По мере освобождения Латвии Красной Армией все дезертировавшие и скрывавшиеся легионеры явились на регистрацию, а впоследствии были призваны военкоматами и отправлены в глубь страны в лагеря. После капитуляции Германии остальные легионеры-латыши также были отправлены в лагеря и затем по решению ЦКЮ подлежали к поселению в северных районах СССР на шесть лет, наравне с "власовцами" и др. им подобными.

В связи с этим большое количество семей граждан Латвийской ССР лишились своих кормильцев. На этой почве у оставшихся родственников, которые в своём большинстве старики, женщины и дети, создаётся подавленное настроение, которое со всей остротой проявилось на всех предвыборных собраниях в период избирательной кампании в Верховный Совет и до сих пор продолжает сильно волновать оставшихся многочисленных родственников.

Учитывая, что отправка бывших легионеров в глубь страны вызвала отрицательные настроения среди населения Латвии и, принимая во внимание, что Латвийская ССР весьма нуждается в рабочей силе, т.к. на хуторах и городах остались преимущественно старики, женщины и дети, а это сильно отражается на восстановлении и развитии промышленности и сельского хозяйства республики, что т.н. легионеры в немецкую армию были мобилизованы насильно, а некоторые из них прямо со школьной скамьи, причем все они в условиях Советской Латвии

М-3283/19. III. 46 г.

157	ГЕНЕРАЛЪ АНД С СР (1-е отделение)
140	
142	
Вх. № 12653	23-III-1946 г.

5245

I. Latvijas kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža (1881–1965) demisija (1.–2. dok.)	148	I. Resignation of the War Minister of Latvia, Gen. Jānis Balodis (1881–1965) (Doc. 1–2)
II. PSRS okupācijas karaspēka skaits un stāvoklis Latvijā 1939.–1940. gadā (3.–4. dok.)	150	II. Size and Situation of USSR Occupation Forces in Latvia 1939–1940 (Doc. 3–4)
III. Sarkanās armijas pārdislocēšanās plāns Latvijā 1941. gada maijā un jūnijā (5.–7. dok.)	151	III. Deployment Plans of the Red Army in Latvia in May and June 1941 (Doc. 5–7)
IV. Vācijas un PSRS kara sākums Latvijā 1941. gadā (8.–9. dok.)	157	IV. Beginning of German–USSR War in Latvia in 1941 (Doc. 8–9)
V. Vācijas Valsts drošības galvenās pārvaldes (<i>Reichssicherheitshauptamt, RSHA</i>) priekšnieka Reinharda Heidriha 1942. gada 16. aprīļa pavēle par eksekūciju fotografēšanu (10. dok.)	167	V. Order of Reinhard Heydrich, Head of German <i>Reichssicherheitshauptamt</i> (RSHA) Concerning Photographing Executions, 16 April 1942 (Doc. 10)
VI. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā Komitejas nomenklatūra Latvijas PSR 1944. gadā (11. dok.)	168	VI. Nomenclature of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) Central Committee in the Latvian SSR in 1944 (Doc. 11)
VII. Vācijas armijas karagūstekņi Latvijā PSR (12.–13. dok.)	171	VII. German Prisoners of War in Latvian SSR (Doc. 12.–13)
VIII. PSRS okupācijas varas cīņa pret bruņoto pretošanos Latvijā 1944., 1946. un 1953. gadā (14.–16. dok.)	177	VIII. USSR Occupation Regime's Struggle against Armed Resistance in Latvia in 1944, 1946 and 1953 (Doc. 14–16)
IX. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa 1946. gada lūgums atbrīvot bijušos leģionārus no izsūtīšanas. (17. dok.)	181	IX. Request of Vilis Lācis, Chairman of the Council of Commissars of the Latvian SSR, and Jānis Kalnbērziņš, Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of the Latvian SSR, in 1946 to Exempt Former Latvian Legionnaires from Deportation (Doc. 17)
X. Kriminālnoziedzības stāvoklis PSRS un Latvijas PSR 1947. gadā (18. dok.)	183	X. Criminality in the USSR and Latvian SSR in 1947 (Doc. 18)
XI. Okupācijas armijas apgāde ar dzīvokļiem Latvijā 1946., 1964. un 1987. gadā (19.–21. dok.)	186	XI. Providing the Occupation Army with Living Quarters in Latvia in 1946, 1964 and 1987 (Doc. 19–21)
XII. PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) nopratināšanas metodes un kultūras darba organizēšana Gulaga soda nometnēs 1947. un 1952. gadā (22.–23. dok.)	189	XII. Interrogation Methods of the USSR State Security Committee (KGB) and Organisation of Cultural Activities in Gulag Prison Camps in 1947 and 1952 (Doc. 22–23)
XIII. Nevardarbigā pretošanās okupētajā Latvijā 1946. un 1953. gadā (24.–25. dok.)	194	XIII. Non-Violent Resistance in Occupied Latvia 1946 and 1953 (Doc. 24–25)
XIV. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas propaganda latviešu trimdā 1958. un 1976. gadā (26.–27. dok.)	195	XIV. Propaganda of the Latvian Communist Party's Central Committee among Exile Latvians in 1958 and 1976 (Doc. 26–27)
XV. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas slepenais ziņojums PSKP CK par stāvokli Latvijas PSRS 1961. gadā (28. dok.)	201	XV. Secret Report of the Latvian Communist Party's Central Committee to the CPSU CK about the Situation in the Latvian SSR in 1961 (Doc. 28)
XVI. PSRS Valsts cenzūra okupētajā Latvijā 1947.–1985. gadā (29.–32. dok.)	205	XVI. USSR State Censorship in Occupied Latvia from 1947 to 1985 (Doc. 29–32)
XVII. Latvijas PSR sagatavošana kara laika apstākļiem 1973. un 1983. gadā (33.–34. dok.)	211	XVII. Preparations for War Conditions in Latvian SSR in 1973 and 1983 (Doc. 33–34)
XVIII. PSKP cīņa pret alkohola lietošanu un neformālajām organizācijām 1988. gadā (35.–36. dok.)	220	XVIII. CPSU Campaigns against Alcoholism and Informal Organisations in 1988 (Doc. 35–36)

17. dok. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa 1946. gada 16. marta vēstule PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam ar lūgumu atbrīvot bijušos leģionārus no izsūtīšanas uz nometnēm PSRS ziemeļos (1. lapa).

Dokumenti

HEINRIHS STRODS

Latvijas vēstures avotu bāzes veidošana, kas iekļauj dokumentus, priekšmetus, attēlus un laika liecinieku atmiņas, ir obligāts priekšnoteikums demokrātiskas un zinātniskas Latvijas vēstures atjaunošanai un izmantošanai izglītībā. Īpaši tas attiecas uz 20.gadsimta Latvijas vēsturi un laika periodu gadsimta vidū un otrajā pusē. Šā laika vēstures pētīšanu pēc pirmavotiem joprojām ierobežo PSRS centrālās varas radīta dokumentu nepieejamība ne tikai daudzām avotu grupām, bet arī visiem centrālajiem arhīviem. Vēsturiskās patiesības atjaunošanu nelabvēlīgi ietekmē arī fakts, ka Maskavas slepenie rīkojumi Latvijai, ieskaitot valdības kurjer- un specpasta, spectelegrammu u.c. sūtījumi, norādījumi dažādām pārbaudes komisijām un inspektoriem, nepalika Latvijā,¹ savukārt palikušos sistemātiski iznīcināja visus okupācijas gadus, bet jo sevišķi neilgi pirms PSRS sabrukuma. Lielu daļu ministriju un komiteju, arī LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) un tās specdaļu, dokumentus izveda uz Maskavu atbilstoši iepriekš izstrādātam plānam. Turklāt par daudziem notikumiem vai norisēm dokumentu nemaz nebija, jo pastāvēja Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas (LKP CK) un citu partijas valsts struktūru tiesības rīkojumus bez pieraksta nodot pa telefonu vai mutvārdos pēc sarunām LKP CK vai rajonu un pilsētu komitejās.

Dokumentu pētījumos var izdalīt trīs posmus. Daļa 20. gadsimta otrās puses dokumentu nonāca pētnieku rokās pamazām – pētījumu gaitā kā Latvijā, tā ārzemēs – un latspoguļojās tai laikā sarakstītajos zinātniskajos darbos. Otrajā posmā, lai veidotu arī citiem lasītājiem pieejamu avotu bāzi, jau 90. gados visos Latvijas zinātniskajos žurnālos² sāka publicēt dokumentus. Dokumentu nodaļās atrodami vairāki simti dokumentu pirmpublicējumu. Trešo posmu raksturo dokumentu krājumi. Jau 1994. gada maijā, saņemot LR Ministru kabineta līdzekļus, I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis un A. Stranga A. Lēbera vadībā sāka darbu un 1995. gadā izdeva pirmo nozīmīgo dokumentu krājumu, kas iespējami objektīvi dokumentēja 1939.–1940. gada notikumus.³ Pēc četriem gadiem E. Pelkausa vadībā iznāca astoņu pētnieku sastādītais dokumentu krājums “Okupācija varu politika Latvijā”.⁴ Īpaši jāatzīmē abu minēto dokumentu krājumu izdošana arī svešvalodās, tā nododot pierādījumus arī starptautiskajai sabiedrībai.

2001. gadā I. Šneideres vadībā latviešu un krievu valodā iznāca dokumentu krājums, kas veltīts notikumiem pēc Otrā pasaules kara (1945.–1986.).⁵ Latvijas Okupācijas

¹ Par to liecina LKP CK arhīva vispārējā daļā saglabājušies kurjerpasta sūtījumu saņemšanas reģistri, kas pēc parakstīšanas par saņemšanu bija jānosūta uz Maskavu 24 vai 48 stundu laikā.

² “Latvijas Vēsture”, “Latvijas Arhīvi”, “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”.

³ Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995; The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. – Rīga, 1995.

⁴ Policy of Occupation Powers in Latvia 1939–1991. – R., 1999; Политика оккупационных властей в Латвии в 1939–1940. – Rīga, 1999.

⁵ Latvija padomju režīma varā 1945–1986. – Rīga, 2001.

muzejs kopš tā dibināšanas veic sabiedrības iepazīstināšanu ar okupācijas laika dokumentiem četros veidos. Pirmkārt, dokumentus vai to fotokopijas izvieto muzeja ekspozīcijā, tā sniedzot apmeklētājiem iespēju iepazīties ar citur nepieejamiem pierādījumiem. Te minami, piemēram, Staļina un Ribentropa 1939. gada 28. septembrī parakstītās Polijas dalīšanas kartes krāsu fotokopija, nacistu "Ģenerālpilāna Ost" Baltijas kolonizācijai ar roku zīmētās kartes fotokopija u.c. Otrkārt, visi muzeja publicētie pētījumi, grāmatas un raksti, ieskaitot rakstus periodikā, balstīti uz dokumentiem. Tos citē vai uz tiem atsaucas. Trešais veids ir muzeja darbinieku publicētais dokumentu krājums faksimilā, ko plaši izmanto okupācijas vēstures mācīšanai skolās.⁶ Ceturtais dokumentu publicēšanas veids ir kopš 1999. gada izdotajās Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmatas septiņos sējumos iekļautā Dokumentu nodaļa (sk. tabulu).

Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmatā (1999-2005) publicētie dokumenti

Grāmatas nosaukums	Dokumentu skaits	Dokumentu temats		
		PSRS pirmā okupācija	Vācijas nacistu okupācija	PSRS reokupācija
Genocīda politika un prakse 1999 (2000)	12	2	4	6
Komunistu un nacistu jūgā 2000 (2001)	11	2	4	5
Nācija gūstā 2001 (2002)	32	16	7	9
Varas patvaļa 2002 (2003)	35	18	3	14
Pakta zona 2003 (2004)	42	24	4	14
Ciņa par Baltiju 2004 (2005)	42	10	12	20
Atbrīvotāji kā iekarotāji 2005 (2006)	36	9	1	26
Kopā:	210	81	35	94

Līdz šim gadagrāmatās publicēti 210 dokumenti, no kuriem vairāk nekā 90% ir pirmpublicējumi latviešu valodā no Latvijas, Vācijas, Krievijas, ASV un citiem arhīviem un muzejiem. Dokumentu publikācijas aizņem 674 lappuses (caurmērā 20,34% no visu gadagrāmatu apjoma, taču tikai 8,8% 1. sējumā). Kaut arī vairākus dokumentus grūti attiecināt uz kādu no trim totalitāro varu okupācijām Latvijā, jo tie skar divas vai pat visas trīs okupācijas, lielākā daļa publicēto dokumentu parāda pirmās padomju okupācijas izrīcības (81 dokuments – 38,6%) un otro padomju okupāciju jeb reokupāciju (94 dokumenti – 44,7%), kamēr 35 dokumenti (16,7%) liecina par nacistiskās Vācijas okupāciju. Publicēto dokumentu skaits gan nav tieši proporcionāls to zinātniskajai vērtībai, tomēr minētā publicēto dokumentu proporcija tuva muzeja apmeklētāju konsultācijās uzdoto jautājumu proporcijai par Latvijas okupācijas vēsturi. Muzeja apmeklētāji, studenti un pētnieki visvairāk pieprasa tieši komunistu totalitārisma laika dokumentus. Iespējams, ka to veicinājusi daudzu šo dokumentu mērķtiecīga iznīcināšana un noslēpšana kā visas okupācijas laikā, tā komunistiskajai varai sabrūkot, un jo sevišķi – šo dokumentu slēpšanā mūsdienā Krievijā. Nekavējoties publicējot tikko atklātos dokumentus un tos ātri ieviešot zinātniskajā apritē vai vismaz tulkojot latviešu valodā no Latvijā maz pieejamiem izdevumiem, ir veikts zināmā mērā "ātrās palīdzības" darbs gan pētniekiem, gan skolotājiem, gan studentiem. Dokumenti publicēti, ievērojot jaunāko laiku dokumentu publicēšanas noteikumus paredzēto arheogrāfisko apstrādi un kārtību, kas vēstures dokumentu publikācijās pastāvējusi Latvijā jau

⁶ Dokumenti liecina. – Rīga, 1999.

20. gadsimta vidū (1937.–1944.g.)⁷ izdotajos vairāk nekā desmit dokumentu sējumos. Par publicēto dokumentu saturu lasītājus informē dokumentu nosaukumi, to iedaļas (parasti 1–10), kā arī dokumentu nodaļu ievadi.

Pašreiz publicētie dokumenti kopumā sniedz iespēju izvērtēt šo dokumentu nozīmi un iekļaut tos Latvijas jaunākajos vēstures skaidrojumos. Dokumentus būtu vēlams sistematizēt tematiski (politika, saimniecība, kultūra, pretošanās u.c.), kas ir atsevišķs pētījums.

Šajā Gadagrāmatā publicētie 36 dokumenti hronoloģiski aptver laika posmu no 1939. līdz 1988. gadam, t.i., 49 gadus, un, izņemot 10. dokumentu, liecina galvenokārt par divām totalitārā komunisma okupācijām Latvijā, tā saturiski saglabājot šo pētījumu pārsvaru.

⁷ Latvijas vēstures avoti. I sējums. Les sources de l'histoire de Lettonie. Dokumenti par "Pēterburgas Avizēm". / Redīgējis prof. A. Tentelis. Sakārtojis A. Altuments. – Rīga, 1937.; Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtnīca./Izdevis A. Švābe. – Rīga, 1937.

I. Latvijas kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža (1881–1965) demisija

1. dok. Latvijas Republikas kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža 1940. gada 3. aprīļa vēstule Latvijas Valsts prezidentam Kārlim Ulmanim ar atteikšanos atkāpties no kara ministra amata.

Avots: LVA, PA–200. f., 4. apr., 101. l., 32.–35. lpp. Mašīnraksta tulkojums krievu valodā ar PSRS IeTK Valsts drošības Galvenās pārvaldes 5. daļas priekšnieka vietnieka Sudoplatova parakstu. Latviešu valodā tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija
Tulkojums no latviešu valodas

Valsts Prezidenta un Ministru Padomes Priekšsēdētāja kungam
Dr. Kārlim Ulmanim

Sakarā ar Jūsu priekšlikumu par to, lai es veselības saglabāšanas nolūkā demisionētu no kara ministra posteņa, man ir tas gods zemāk paziņot Jums savu nemainīgo uzskatu šajā jautājumā.

Redzot draudus ne tikai tautas vienotībai, bet arī tautas un valsts pastāvēšanai, 1934. gada 15./16. maijā Ministru padomes priekšsēdētājs K. Ulmanis un kara ministrs J. Balodis kopīgi pārņēma varu savās rokās, atlaida Saeimu, izveidoja nacionālās vienotības kabinetu un apņēmas dot tautai un valstij jaunu konstitūciju. Tādā kārtā 1934. gada apvērsums tika veikts ne jau varas vai godkāres dēļ. Tas tika veikts dzijas pienākuma apziņas pret Latvijas tautu un valsti dēļ. Lai dotu tautai un valstij labāku, stabilāku iekārtu, tika sagrauti vecie pamati, nomainīts vecais režīms, un jaunu, mūsu valstij un tautai atbilstošu konstitūciju apsoliļa apvērsuma autori – smagās cīņās radītās neatkarīgās Latvijas Ministru padomes pirmais priekšsēdētājs un atbrīvošanās cīņu virspavēlnieks.

Mēs abi, Prezidenta kungs, Jūs, kā Ministru padomes priekšsēdētājs, un es, kā kara ministrs – uzņēmāmie vēsturisko atbildību latviešu nācijas un brīvās, neatkarīgās Latvijas valsts priekšā: nevienam no mums nav tiesības izvairīties no mūsu kopīgā, tautai apvērsuma dienā dotā solījuma. Mums jāpaliek savās vietās līdz jaunas konstitūcijas piešķiršanai mūsu valstij, mūsu tautai, un no šīs mūsu misijas mūs var atbrīvot tikai Dievs, atsaucot kādu no mums, vai bruņots spēks, kas pārsniegtu mūsu spēkus.

Ne Jūs, ne es neesam atbrīvoti no mūsu svētā pienākuma ar it kā publicēto likumīgi ievēlētā prezidenta A. Kvieša likumu par valsts prezidenta amata nodošanu Jums un man kā valsts prezidenta vietniekam (frāze pārtulkota precīzi, taču tās otrā daļa paliek neskaīdra, jo trūkst izteicēja. – Tulk. [krievu valodā]). Izšķirošais ir tas, ka mūsu valsts konstitūciju mēs likvidējam abi, kopīgi apsolut valstij jaunu konstitūciju, un ka mēs šo solījumu vēl neesam izpildījuši. Lai iegūtu tautas uzticību, 15. maija apvērsuma laikā bija vajadzīga kopīga rīcība, kopīgs mūsu abu solījums, un no šī izriet arī kopīga atbildība.

Ja tagad Jums vai man šaubas izraisa mūsu nodzīvotie gadī un vecums, tad tas nozīmē, ka mums jāpasteidzas un nekavējoties jārealizē savi solījumi par jaunas konstitūcijas došanu mūsu tautai un valstij. Kas attiecas uz mani, tad es vēlreiz atļaušos norādīt Jums, ka, aizbildinoties ar visdažādākajām motivācijām, es arvien smagāk pārdzīvoju šī mūsu solījuma neizpildīšanu. Bet pats pēdējais, ko Jūs vai es varētu sev atļauties pirms jaunās konstitūcijas ieviešanas, būtu sava posteņa atstāšana.

Mums abiem, Prezidenta kungs, ir jāpaliek savās vietās un jāizpilda sava svētā misija un tautai dotais solījums.

Personīgi es, Prezidenta kungs, pilnīgi apzinu savu atbildību Latvijas tautas un valsts priekšā. Par savu personīgo labklājību un veselības saglabāšanu es padomāšu tad, kad būs izpildīts 1934. gada apvērsuma laikā atbrīvošanās cīņu virspavēlnieka, kara ministra Jāņa Baloža tautai dotais solījums. Bet līdz tam laikam es palikšu kara ministra postenī, kas varbūt ir mans pēdējais lielais un pat svētais pienākums.

Ievērojot visu augstāk minēto, man ir tas gods izteikt Jums, Prezidenta kungs, sirsnīgu pateicību, ka rūpējaties par manu personu, bet tai pašā laikā lūdzu saprast manu kategorisko atteikšanos nodot kara resoru jebkurai citai personai.

Ar vispilnīgāko cieņu (J. Balodis)
 Kara ministrs, Valsts Prezidenta vietnieks.
 Rīgā, 1940. gada 3. aprīlī.
 Pareizi: leTK Valsts drošības galv. pārv. pr-ka vietnieks (Sudoplatovs)

2. dok. PSRS iekšlietu tautas komisāra L. Berijas 1940. gada 8. jūnija ziņojums PSRS aizsardzības tautas komisāram S. Timošenko par Latvijas kara ministra ģenerāļa J. Baloža atkāpšanos no amata.

Avots: LVA PA-200. f., 4. apr., 101. l., 38.–39. lpp. Mašīnraksta noraksts ar L. Berijas parakstu. Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija

PSRS aizsardzības tautas komisāram
 Padomju Savienības maršalam

biedram Timošenko

PSRS leTK rezidents Latvijā sniedzis šādas ziņas par ministru prezidenta biedra un kara ministra ģenerāļa Baloža demisiju.

1. Ar Ulmaņa valdības nākšanu pie varas 1934. gada maijā par valsts vadītājiem kļuva divas līdzvērtīgas politiskas figūras – Balodis un Ulmanis. Balodis vienmēr centās sevi nostādīt pret Ulmani un tiecās pēc valdības galvas posteņa.

2. Laikā, kad Ulmanis balstījās un balstās uz aizsargu organizāciju (fašistiska militāra organizācija), Balodis balstījās uz armiju, kuras kodols bija līdz pēdējam laikam viņa rokās esošā Kalpaka biedrība (Kalpaks – pirmais Latvijas armijas virspavēlnieks¹). Balodis stādīja armiju preti aizsargiem.

3. Balodim bija kontakti ar opozicionārām buržuāzijas aprindām un sociāldemokrātiem, kuri saistīja ar viņu savas cerības uz iespēju nokļūt pie varas.

19. martā Ulmanis ar bijušā satiksmes ministra Einbunda [Einberga²] starpniecību Balodim lika priekšā iesniegt demisijas rakstu.

Balodis, cenšoties noturēties pie varas un saglabāt savu ietekmi, caur saviem cilvēkiem izplatīja Ulmanim adresētu vēstuli, kurā deklarēja sevi kā atbildīgo par valsts likteni, kā konstitūcijas nekavējošas ieviešanas piekritēju un atsacījās aiziet no kara ministra posteņa.

01.04. Ulmanis personīgi pieņēma Balodi un vēlreiz lika priekšā viņam demisionēt, bet 5. aprīlī parakstīja pavēli par Baloža demisiju un Latvijas armijas pavēlnieka ģenerāļa Berķa norīkošanu par kara ministru.

[Tautas] masās Balodi uzskatīja par konstitūcijas piekritēju, par rusofilu, par lojālas attieksmes pret savstarpējās palīdzības paktu ar PSRS piekritēju pretstatā Ulmanim, kuram bija vāciskās orientācijas cilvēka reputācija, [kuram bija] noliedzoša attieksme pret konstitūciju un pakta ar PSRS izpildi.

leTK rezidentūra uzmanīgi noskaidro Baloža turpmākos nodomus un viņa piekritējus. Noskaidrošana notiek caur aģentūru un ar aģentūru saistītajiem atvaļinātajiem ģenerāļiem – Dambīti,³ bij. Latvijas armijas štāba priekšnieka palīgu, un Kļaviņu,⁴ bij. pulka komandieri.

Pielikumus: Baloža vēstule Ulmanim sakarā ar demisiju.

PSR Savienības iekšlietu tautas komisārs

/paraksts/ (L. Berija)

Nosūtīts: b. Staļinam
 b. Molotovam
 b. Vorosiļovam
 b. Timošenko

¹ Oskars Kalpaks (1882–1919), pulkvedis. – Red.

² Bernhards Einbergs (1893–1945), Latvijas satiksmes ministrs (1934.–1940. g. aprīlis). – Red.

³ Roberts Dambītis (1881–1957), Latvijas armijas štāba priekšnieka palīgs 1935.–1939. g., pulkvedis leitnants, vēlāk ģenerālis. – Red.

⁴ Roberts Kļaviņš (1885–1941), atvaļināts ģenerālis. – Red.

II. PSRS okupācijas karaspēka skaits un stāvoklis Latvijā 1939.–1940. gadā

- 3. dok. PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieka SZSA V pārvaldes priekšnieka, Padomju Savienības Varoņa, divīzijas komandiera Proskurova 1939. gada 27. novembra pilnīgi slepenais ziņojums PSRS aizsardzības tautas komisāram Padomju Savienības maršalam b. Vorošilovam par Latvijā ievestā Sarkanās armijas kontingenta stāvokli.**

Avots: LVA, PA-200. f., 4. apr., 101. l., 24. lapa.

PSRS aizsardzības tautas komisāram
Padomju Savienības maršalam

b. Vorošilovam

Mūsu militārais atašejš Latvijā pulkvedis b. Vasiljevs savā pēdējā vēstulē par mūsu daļu izvietošanos Latvijā ziņoja sekojošo:

1. Liepājas garnizonā mūsu daļas koncentrējušās pilnīgi (pilnā sastāvā). Izvietojās vispār apmierinoši, bet kareivji pagaidām guļ uz grīdas – nav gultu.

2. Ar vietējiem varas orgāniem un iedzīvotājiem nekādu nesaprašanās nav. Mūsu karaspēks uzvedas labi, kas ļoti iepriecina vietējās varas iestādes.

3. Vienošanās par sakaru līdzekļu izmantošanu un korpusa daļu un atsevišķu personu pārvietošanos Latvijas teritorijā tika parakstīta bez sevišķas rīvēšanās.

4. Mūsu daļu kooperatīvā apgāde vēl nav noorganizēta. "Vojentorga" kioski līdz šim savu darbību nav izvērsuši, tādēļ ir gadījumi, kad komandējošajam sastāvam nav sērkokociņu, papirosu, pat baltmaizes.

5. Sakarā ar gaidāmo mūsu smagās artilērijas pārvietošanu Latvijas pavēlniecības pārstāvji lūdz sniegt viņiem ziņas par slodzi uz vienu asi, un tikai pēc tam latvieši varēs izlemt jautājumu, kā veikt šīs pārvietošanās.

Pret jauktās komisijas izveidošanu dzelzceļu pārbaudei latvieši neiebilst.

6. Liepājas garnizona latviešu daļas, atstājot savas telpas, kas paredzētas mūsu daļām, veikušas visu iespējamo, lai mūsu daļām atstātu mazāk ērtību – noņēmušas visus elektrovadus, vannas, izjaukušas virtuves katlus utt. Latvijas armijas ģeneralitāte izskaidro šīs darbības ar savu nabadzību.

7. Dažās Latvijas armijas daļās tiek veikta propaganda pret mūsu karaspēku, piemēram, Vidzemes artilērijas pulkā virsnieks-audzinātājs uzstājās ar šādu runu: "Karavīri, jūs visi runājāt par Sarkanās armijas spēku un varenību, runājāt par tās labo apgādi un aprūpojumu. Tagad jūs varat pārliecināties, cik maz taisnības jums bijis. Paskatieties [kā ir] Liepājā, un jūs redzēsiet, ka Sarkanā armija apgērbta slikti, kareivji nekultūrāli un netīri utt."

Apmēram ar tādu pašu runu š. g. 11. novembrī uzstājās Atsevišķā artilērijas divizona Krustpīli komandieris.

PSRS aizsardzības tautas komisāra vietnieks

SZSA V pārvaldes priekšnieks, Padomju Savienības Varonis, divīzijas komandieris
(paraksts) /Proskurovs/

- 4. dok. PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Ārējo sakaru daļas pulkveža Kuzņecova izziņa par padomju karaspēka kaujas sastāvu Baltijā 1940. gada 1. janvārī un 1940. gada 10. maijā.**

Avots: LVA, PA-200. f., 4. apr., 101. l., 36.–37. lpp. Mašīnraksts ar pulkveža Kuzņecova parakstu. Tulkojis Jānis Dūms.

Izziņa

Par padomju karaspēka Baltijā kaujas sastāvu.

	Igaunija	Latvija	Lietuva	Kopā
	65. atsev. sk	2. atsev. sk	16. atsev. sk.	
Pavisam cilvēku	24664	19913	17926	62503
t.sk. jaunākais un ierindas sastāvs	20932	17105	15880	53917

Zirgi	3647	3062	3188	9897
Šautenes	13571	12932	12488	38991
Ložmetēji, balsta un rokas	817	742	738	2297
Lielgabali, 76 mm un vairāk	100	94	102	296
Bruņumašīnas	106	57	38	201
Kaujas lidmašīnas	378	120	61	559
Automašīnas	2069	1545	1347	4961

Piezīme: nav ieradušies – Latvijā 1 vid. bumbvedēju pulks – 64 lidmašīnas;
Lietuvā 1 vid. bumbvedēju pulks – 64 lidmašīnas.

Pavisam – 128 lidmašīnas.

Pēc datiem uz 01.01.1940. g.

Pulkvedis (paraksts) /Kuzņecovs/

Tikai vienā eksemplārā.

Izziņa

Par padomju karaspēka kaujas sastāvu Baltijā uz 10.05.1940. g.

	Igaunija 65. atsev. sk	Latvija 2. atsev. sk	Lietuva 16. atsev. sk.	Kopā
Pavisam cilvēku	25090	22646	19210	66946
t.sk. jaunākais un ierindas sastāvs	21034	18774	17186	56994
Zirgi	3325	3074	3166	9565
Šautenes	16950	14989	12440	44379
Ložmetēji, balsta un rokas	862	762	745	2369
Lielgabali, 76 mm un vairāk	100	98	102	300
Tanki	386	369	310	1065
Bruņumašīnas	55	57	38	150
Kaujas lidmašīnas	343	187	52	582
Automašīnas	2426	1708	1445	5579

Piezīme: Lietuvā nav ieradies 1 vid. bumbvedēju pulks – 64 lidmašīnas.

02.06. Latvijā ieradās 31. vid. bumbvedēju pulks, kas izziņā ir uzskaitīts.

Pareizi: pulkvedis /Kuzņecovs/
7/6/-40 (paraksts)

III. Sarkanās armijas pārdislocēšanās plāns Latvijā 1941. gada maijā un jūnijā

5. dok. Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšnieka 1. ranga armijas komisāra L. Mehlisa (1884–1953) Kaļiņinas Kara apgabala Politiskās pārvaldes priekšniekam F. Šamaņinam (1903–1966) 1940. gada 5. maijā nosūtītais "Politisko nodarbību plāns ar sarkanarmiešiem un jaunākajiem komandieriem daļās, ko paredzēts nosūtīt uz Baltijas valstīm".

Avots: KVKA, 9. f., 36. apr., 4042. l., 54.–56. lpp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā, ar atzīmi "Slepeni". Tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni
Eks. Nr. 2

Kaļiņinas] K[ara] a[pgabala] Politpārvaldes priekšniekam divīzijas komisāram b. Šamaņinam

Kaļiņinas Kara apgabala daļām, kuras paredzēts nosūtīt uz Latviju, nepieciešama sagatavošanās. Sarkanās armijas Politpārvalde nosūta Jums "Politisko nodarbību plānu ar sarkanarmiešiem

un jaunākajiem komandieriem daļās, ko paredzēts nosūtīt uz Baltijas valstīm", kas paredzēts nosūtīšanas sagatavošanās periodam un pirmajam daļu uzturēšanās laikam Latvijā.

Politnodarbību tēmu apgūšanu, kas paredzētas daļu nosūtīšanas uz Latviju sagatavošanās periodam, sāciet tūlīt. Tēmas, kas norādītas otrajā politnodarbību plāna daļā, apgūt pēc daļu ierašanās [norādītajās] vietās. Ar politnodarbību plānu informējiet [to] daļu kara komisārus, ko paredzēts nosūtīt uz Latviju. Nodrošiniet rūpīgu politnodarbību grupu vadītāju instruktāžu.

Par sagatavošanās nosūtīšanai gaitu un politnodarbību plāna izpildi ziņojiet telegrāfiski 1940. g. 15. un 25. maijā.

Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšnieks

1. ranga armijas komisārs /L. Mehliiss/

Slepeni

"Apstiprinu"

Sarkanās armijas Politpārvaldes

priekšnieks armijas komisārs L. Mehliiss

2. maijā 1940. g.

Politisko nodarbību ar sarkanarmiešiem un jaunākajiem komandieriem daļās, ko paredzēts nosūtīt uz Baltijas valstīm

Plāns

Nr. p. k.	Tēmas nosaukums	Stundu skaits
	I. Sagatavošanās nosūtīšanas laikā	
1.	PSRS savstarpējās attiecības ar Baltijas valstīm. (Apgūt attiecības ar to valsti, uz kuru dodas daļas.)	2
2.	Baltijas valstu teritorijā Sarkanā armija aizstāv Padomju Savienības rietumu robežas.	2
3.	Militāri ģeogrāfiskais, politiski ekonomiskais apskats un Baltijas valstu bruņotie spēki. (Apgūt valsti, uz kuriem dodas daļas.)	2
4.	Sarkanās armijas militārais zvērests.3	
5.	Bez iebildumiem un precīzi izpildīt komandiera pavēli. Visstingrākā karavīra disciplīna – armijas varenības pamats.	2
6.	Iekšējā kārtība – daļas dzīves pamats. Ārējais izskats. Militārs gods.	2
7.	Svešā teritorijā jābūt sevišķi modram, stingri jāglabā kara noslēpums. Ļauni viltīgās ārzemju izlūkdienestu metodes.	2
8.	Kā padomju tauta soda Dzimtenes nodevējus.	2
9.	Augstu turēt Sarkanās armijas karavīra godu. Vienmēr un visur atcerēties pienākumu pret Dzimteni.	2

Kopā: 16 stundas

II. Uzturēšanās laikā Baltijas valstīs. (Papildus politnodarbību programmai pēc Sarkanās armijas Politpārvaldes direktīvas Nr. 282.)

1.	Augstu turēt Sarkanās armijas karavīra godu. Vienmēr un visur atcerēties zvērestu un pienākumu pret Dzimteni.	2
2.	Bez ierunām un precīzi izpildīt komandiera pavēli.	2
3.	Iekšējā kārtība daļā. Karavīra ārējais izskats. Esi organizētības, disciplinētības un kareivīguma paraugs.	2
4.	Kā izsargāties no ārzemju izlūkdienestu aģentiem un spiegiem svešā teritorijā. Nepadoties iespējamām provokācijām. Ne ar vienu nerunāt par Sarkanā armiju un par stāvokli Padomju Savienībā. Par kareivja necienīgu rīcību nekavējoties ziņot komandierim un politvadītājam.	2
5.	Neiejaukties suverēnas valsts iekšējās lietās. Neaģitēt un nepropagandēt iedzīvotāju vidē. Nestāties sakaros ar pilsoņiem un sabiedriskām organizācijām.	2
6.	Katrs Sarkanās armijas karavīru apkaunojošs solis traucē nostiprināt draudzīgas attiecības ar suverēnu valsti.	2

7.	Visas pasaules pretizlūkošanas dienestiem stādīt preti boļševistisku organizētību un modribu.	2
8.	Vienmēr esi modrs. Atceries, ka aizstāvi pieejas Padomju robežām. Neļauj sevi pārsteigt.	2

Kopā 16 stundas

6. dok. Sarkanās armijas Ļeņingradas Kara apgabala Politiskās pārvaldes priekšnieka divīzijas komisāra Gorohova 1940. gada 27. maija politiskais ziņojums Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšniekam 1. ranga armijas komisāram Levam Mehlišam (1889–1953) par 90. strēlnieku divīzijas, 13. vieglo tanku brigādes, 1. vieglo tanku brigādes un citu karaspēka daļu sagatavošanu pārbāzēšanai uz Baltijas valstīm.

Avots: KVKA, 9. f., 36. apr., 4042. l., 77.–88. lpp. Mašīnraksta noraksts ar divīzijas komisāra Gorohova parakstu un atzīmi "Slepeni". Tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni
Eks. Nr. 1

Sarkanās armijas Politpārvaldes priekšniekam 1. ranga armijas komisāram b. Mehlišam.
Kopija – ĻKA¹ kara padomei

Ļeņingradas Kara apgabala Politpārvaldes politziņojums

Par 90. sd,² 13. VTBr,³ 1. VTBr u. c. daļu sagatavošanu pārbāzēšanai uz Baltijas valstīm.

ĻKA štābs kopā ar apgabala Politpārvaldi turpina darbu daļu formēšanā, kas tiks nosūtītas uz Igauniju un Latviju tur esošo garnizonu nomaīņai.

Sakarā ar to, ka nosūtišanas termiņš nedaudz atlikts, ievēlka arī formēšana, un šodien tā vēl nav pilnīgi pabeigta.

Līdz šim laikam nav pienācis papildinājums 90. sd[ivīzijai], skaitā 4000 sarkanarmiešu un jaunāko komandieru, kuriem jāierodas no citiem apgabaliem. Papildinājums, kas ieradās 90. sd no ĻKA daļām, kopumā labs. Bet ĻKA daļu komandieri, atlasot papildinājumu 90. sd, ne vienmēr izturas pret to nopietni. Piemēram, no 90. strēlnieku divīzijai atlasītajiem 802 cilvēkiem no 70. ceļu ekspluatācijas pulka 52 cilvēki nevar tikt nosūtīti uz Baltijas valstīm tāpēc, ka viņiem radinieki ir ārzemēs vai leTK orgānu represēti, bet daļa paši ir slimi. No 275 cilvēkiem, kuri ieradās 90. sd no 10. ceļu bataljona, 32 to pašu iemeslu dēļ nosūtīti atpakaļ.

Vecākie komandieri un komandējošais sastāvs 90. sd izraudzīts pilnīgi. Vidējās grupas izraudzīšana būs pabeigta līdz 1. jūnijam un notiek galvenokārt uz 56. un 16. sd rēķina. Pašlaik divīzijas polit-sastāvā trūkst 12 cilvēku. Nav divīzijas politdaļas agitācijas un propagandas daļas priekšnieka, 588. pulka komisāra, divu bataljonu komisāru, 588. sp[ulka] propagandas instruktora, 17. atsev. sbr[igādes] atbildīgā partijas biroja sekretāra, redakcijas sekretāra lieltirāžas avīzei un politvadītāju vados. Šis trūkums tiks segts no ĻKA PP⁴ rezervēm līdz 1. jūnijam.

13. VTBr ar sarkanarmiešiem un jaunākajiem komandieriem pamatos nokomplektēta. Nelielas nepilnības radušās no tā, ka brigādei papildus uzdots saformēt ceturto tanku bataljonu. Uz trūkstošo sastāvu norikojumi izsniegti un notiek atlase.

No jauna ieradies ierindas un jaunāko komandieru sastāvs prasa nopietnu darbu kaujas un politikajā sagatavotībā. Ierindas sastāvs atlasīts galvenokārt no 1939. gada rudens iesaukuma, jaunākais komandējošais sastāvs – no 1937.–1938. gada iesaukuma, kas savas specialitātes nav pietiekami apguvuši. Piemēram, mehāniķiem vadītājiem nav pietiekamas vadišanas pieredzes, torņa strēlniekiem nav pieredzes šaušanā utt. Visā pārējā jaunais sastāvs atbilst apstākļiem, kādos notika komplektēšana. Vecāko komandieru grupa un komandējošais sastāvs brigādē izraudzīti pilnīgi. Vidējā grupa ar nelieliem izņēmumiem arī izraudzīta. Vecākais, kā arī vidējais politsastāvs brigādē nokomplektēts.

¹ ĻKA – Sarkanarmijas Ļeņingradas Kara apgabala padome. – Red.

² Sd – strēlnieku divīzija. – Red.

³ VTBr – vieglo tanku brigāde. – Red.

⁴ PP – lauka papildbrigāde. – Red.

Brigādes kara komisārs, politdaļas priekšnieks un viņa vietnieks izraudzīti, bet Kara padome [tos] vēl nav apstiprinājusi.

77. motorvienība, 38. atsevišķais zenītartilērijas divīzions, 23. atsevišķais sakaru bataljons un divi autotransporta bataljoni kopumā ir saformēti. Uz nepietiekamo personālsastāvu 23. atsev. sakaru bat. norīkojumi nosūtīti. Ar komandieru, politisko un komandējošo sastāvu šīs daļas nokomplektētas pilnīgi.

1. VTBr pārformēšana tagad tikai sāka. Kopā ar ĻKA štāba darbiniekiem brigādē strādā apgabala Politpārvaldes pārstāvji.

Mantu apgāde daļās notiek bez pārtraukumiem, un tās tiks apgādātas pilnīgi, turklāt ievērojama daļa no tām jau saņemta. Nedaudz sarežģītāk ir ar komandieru sastāvu, jo nepieciešams pasūtīt gandrīz 100% jaunu formas tērpu, taču trūkst šuvēju darbnīcu. ĻKA vezumnieku mantu daļa ir veikusi pasākumus šā jautājuma atrisināšanai.

Partijas un komjaunatnes slānis 77. motovienībā, 38. AZAD⁵, 23. ASB⁶ ir labs. Vidēji tas ir vairāk nekā 60%, bet 38. AZAD – 73,4%. Pārējās daļās partijas-komjaunatnes sastāvs pilnīgi nav vēl uzskaitīts.

Visās augstāk minētajās daļās un vienībās, izņemot 1. VTBr, turpinās politnodarbības pēc Jūsu plāna. Piemēram, 13. VTBr politnodarbības notiek trīs reizes sestdienā. Izskatītas tēmas: "PSRS savstarpējās attiecības ar Baltijas valstīm", "Baltijas teritorijā Sarkanā armija aizstāv Padomju Savienības rietumu robežas", "Baltijas valstu militāri ģeogrāfiskais, politiski ekonomiskais apskats un [to] bruņotie spēki", "Sarkanās armijas Kara zvērests".

Vienībās strādājošie Politpārvaldes pārstāvji sniedz praktisku palīdzību daļu politaparātam partijas politdarba organizēšanā, darba plānu sastādīšanā, vairāku pasākumu realizēšanā, konkrēti – biedru tiesu, komandējošā sastāva goda tiesu veidošanā, sarkanarmiešu sienas avižu redkolēģiju formēšanā, saimnieciskās sadarbības komisiju organizēšanā.

Kadru daļa ir pabeigusi materiālu sagatavošanu uz Baltijas valstīm aizejošo daļu politsastāvam. Pēc apstiprināšanas apgabala Kara padomē materiāls tiks iesniegts Jums.

Ļeņingradas Kara apgabala Politpārvaldes priekšnieks
divīzijas komisārs /Gorohovs/ (paraksts)

Nr. 05216

1940. gada 27. maijā

7. dok. Sarkanās armijas Kaļiņinas Kara apgabala pavēlnieka 2. ranga armijas komandiera Vsevoloda Jakovļeva (1895–1974) 1940. gada 27. aprīļa pavēle Sarkanās armijas 2. strēlnieku korpusa komandierim laikā no 1940. gada 1. līdz 15. jūnijam nomainīt Latvijā atrodošās Sarkanās armijas daļas ar jaunām.

Avots: KVKA, 31779. f., 1. apr., 260. l., 18.–20. lpp. Oriģinālmašīnraksts ar atzīmi "Pilnīgi slepeni" un rezolūciju "Organizācijas apakšnodaļas priekšniekam. Izstrādāt divīzijas sagatavošanas kārtību". (Paraksts nesalasāms.)

Kaļiņinas Kara apgabala karaspēka pavēlnieks

Pilnīgi slepeni.

Eks. Nr. 3

1940. gada 27. aprīlī

2. strēlnieku korpusa komandierim un kara komisāram

Kopijas: apgabala politpārvaldes priekšniekam;

apgabala apgādes priekšniekam;

apgabala nodaļu priekšniekiem (pēc saraksta).

Tikai priekšniekam _____

Pamatojoties uz aizsardzības tautas komisāra 23.4.40. gada direktīvu Nr. 177122, periodā no š. g. 1. līdz 15. jūnijam tiks izdarīta Latvijā atrodošos daļu nomaiņa. Sakarā ar to

⁵ AZAD – atsevišķais zenītartilērijas divīzions. – Red.

⁶ ASB – atsevišķais sakaru bataljons. – Red.

Документ № 541
140.
СОБЕРШЕНО-СЕКРЕТНО
экз. № 3

С.С.С.Р. Н.Д.О.
 КОМАНДУЮЩИЙ ВОЙСКАМИ ЛАТВИЙСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА

№ 4/001028 27 апреля 1940 года

КОМАНДИРУ И ВОЕННОМУ КОМИССАРУ 2 СРЕЛКОВОГО КОРПУСА
 КОПИИ: Начальнику Политуправления округа
 Начальнику снабжения округа
 Начальникам окружных отделов (по списку)
 Только начальнику

На основании директивы за № 177122 от 23.4.40 года Народного Комиссара Оборонь в период с 1 по 15 июня с.г. будет произведена смена частей, находящихся в Латвии.

В связи с этим **П Р И К А З Ч В А Ю:**

1. Подготовить к возвращению из Латвии:
 - 67 стрелковую дивизию,
 - 6-отд. танковую бригаду,
 - 10 отд. танковый полк (с отд. мото-стр. ротой),
 - 86 венитный арт. дивизион
 - 100 отд. батальон связи
 - 640 отд. автобатальон.

2. Принять на замену этих соединений и частей и включить в состав 2 стрелкового корпуса в Латвии:
 - 48 стрелковую дивизию КЗО и следующие части Белорусского особого военного округа:
 - 27 легкую танковую бригаду, *полк 100*
 - 8 танковый полк,
 - 283 корпусной зенитный арт. дивизион *100*
 - 54 отд. батальон связи стр. корпуса
 - 633 отд. автобатальон.

3. Части, прибывающие на смену, содержать в составе 2 ск в штатах и пунктах дислокации, согласно прилагаемого перечня.

см. на об.

7. dok. Pirmās dokumenta lapas faksimils.

PAVĒLU:

1. Sagatavot uz atgriešanos no Latvijas:
 67. strēlnieku divīziju;
 6. atsevišķo tanku brigādi;
 10. atsevišķo tanku pulku (ar atsev. motostrēlnieku rotu);
 86. zenīrtartilērijas divīziju;
 10. atsev. sakaru bataljonu;
 640. atsev. autobataljonu.
2. Šo vienību un daļu nomainīgai pieņemt un ieskaitīt 2. strēlnieku korpusa sastāvā Latvijā:
 48. strēlnieku divīziju no K[a]līninas] KA un šādas daļas no Baltkrievijas Sevišķā kara apgabala:
 27. vieglo tanku brigādi;
 8. tanku pulku;
 283. korpusa zenīrtartilērijas divīziju;
 54. atsev. strēlnieku korpusa sakaru bataljonu;
 633. atsev. autobataljonu.
3. Daļas, kuras ieradušās uz maiņu, ieskaitīt 2. sk sastāvā štatos un dislokācijas punktos saskaņā ar pievienoto sarakstu.
4. 67. strēlnieku divīziju pēc atgriešanās apgabala robežās dislocēt 48. divīzijas vietā pievienotajā sarakstā norādītos punktos.

Dislokācijas punkti daļām, kas no Latvijas atgriežas BSKA (Baltkrievijas Sevišķais kara apgabals), tiek noteikti ar BSKA Kara padomes rīkojumu.
5. Pašlaik nomaināmajās korpusa vienībās un daļās esošo zirgu sastāvu, artilērijas materiālo daļu, tankus, bruņumašīnas, autotransportu un vezumus, kā arī radiostacijas ar zirgu un mehanizēto vilkmi un rokas rācījas atstāt dislokācijas punktos Latvijā un nodot daļām, kas ierodas uz maiņu.

Tā vietā jaunajās dislokācijas vietās KAA un BSKA robežās daļām pieņemt tādu pašu apbruņojumu un transportu no attiecīgi nomainošajām daļām.

Sakarā ar šo līdz 15. maijam sakārtot nomaināmo daļu apbruņojumu un transportu un sagatavot to nodošanai nomainošajām daļām.
6. Personīgos ieročus, kā arī balsta un rokas ložmetējus nomaināmajām daļām ņemt sev līdzi.

Visu mācību laukumu un šautuvju iekārtu, kā arī stacionārās iekārtas, pastāvīgās un lauku sakaru līnijas mācību laukumos nenonēmt, bet nodot ar aktiem attiecīgajām nomainošajām daļām.

Tāpat atstāt uz vietas pastāvīgos sakaru, radio un telegrāfa mezglus.
7. Visu pārējo nomaināmo daļu ārpussaraksta īpašumu atstāt uz vietas, sagatavot to, tāpat kā visu kazarmu un noliktavu fondu nodošanai nomainītājām daļām.
8. Katrai atsevišķajai nomaināmajai daļai izsniegt (caur korpusa finanšu daļu) naudas atestātus (forma Nr. 1) atsevišķi ārzemju valūtā un padomju [naudas] zīmēs.

Līdzekļu atlikumu valūtā un padomju naudas zīmēs nodot kredīta atjaunošanai korpusa finanšu daļā.

Ārzemju valūtu, kas atrodas nomaināmo daļu personāla rokās, pieņemt apmaiņai pret padomju naudas zīmēm pēc dienas kursa.
9. Korpusa komandieris un kara komisārs ir personiski atbildīgi, lai speciāli norīkotās komisijas katrā nomaināmajā vienībā un daļā atbildīgās korpusa komisijas vadībā organizētu kontroli un palīdzību daļām uz vietas atstājamā apbruņojuma un transporta sagatavošanā un nodošanā nomainošajām daļām, kā arī nomaināmo daļu sagatavošanai un organizētai nosūtīšanai no Latvijas.

Apgabala štāba priekšniekam un apgādes priekšniekam ar apgabala aparāta spēkiem organizēt no Latvijas nomaināmo daļu nosūtīšanas pārbaudi un kontroli.
10. Par nomaināmo daļu sagatavošanas izvešanai no Latvijas darbu gaitu ziņot (štāba 4. nodaļai):
 - a) ar šifru – plkst. 12 4., 8. un 18. maijā,
 - b) ar pastu – 5., 9. un 19. maija rītā.
11. Norādījumi par daļu nosūtīšanas no Latvijas laiku un kārtību, kā arī par aviācijas daļu nomaīņu un korpusa aizmugures iestāžu personālā sastāva nomaīņu tiks doti papildus.

Pielikums: divi saraksti – Nr. 1 un 2.

Paraksti: apgabala karaspēka pavēlnieks 2. ranga komandarms Jakovļevs
Kara padomes loceklis korpusa komisārs Nikolajevs

Apgabala štāba priekšnieks kombrigs Gordovs
Pareizi: 1. daļas priekšnieks 1. ranga intendants Rubcovs

Pielikums Nr. 2 pie Kara padomes direktīvas Nr. 4/0010128.

Pilnīgi slepeni.

Eks. Nr. 3.

67. strēlnieku divīzijas dislokācijas punktu
SARAKSTS.

1.	Divīzijas vadība	Idrica
2.	56. strēln. pulks	Idrica
3.	114. strēln. pulks	Jepimahovo
4.	281. strēln. pulks	Opočka
5.	94. vieglās artilērijas pulks	Idrica
6.	242. haubiču artilērijas pulks	Idrica
7.	11. atsev. izlūku bataljons	Sebeža
8.	52. atsev. zenīartilērijas divīzions	Idrica
9.	36. atsev. sakaru bataljons	Idrica
10.	83. atsev. sapieru bataljons	Idrica
11.	306. atsev. tanku bataljons	Idrica
12.	99. atsev. prettanku artilērijas divīzions	Idrica
13.	Artilērijas priekšnieka vadības vads	Idrica
14.	Artilērijas parka divīzions	Idrica
15.	24. atsev. degazācijas rotas kadri	Idrica
16.	Karaspēka lazarete Nr. 275	Jepimahovo
17.	Karaspēka lazarete Nr. 276	Opočka
18.	Divīzijas artilērijas darbnīcas	Idrica
19.	64. atsev. autorota	Idrica-Jalovka
20.	92. veterinārā lazarete	Idrica
21.	33. atsev. remontu-atjaunošanas rota	Idrica
22.	56. atsev. lauka maizes ceptuve	Idrica
23.	101. atsev. aviācijas sakaru posms	Idrica

Štāba priekšnieks – kombrigs Gordovs /paraksts/

Kara komisārs – pulka komisārs Ivanovs /paraksts/

4. daļas priekšnieks – 1. ranga intendants Kamšijins /paraksts/

Pareizi: 1. nodaļas priekšnieks – 1. ranga intendants Rubcovs /paraksts/

IV. Vācijas un PSRS kara sākums Latvijā 1941. gadā

8. dok. Sarkanās armijas Ziemeļrietumu frontes karaspēka kaujas darbības žurnāls laikā no 18. līdz 24. jūnijam 1941. gadā.

Avots: Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs, 221. f., 1351. apr., 201. l., 1.–10. lpp. Mašīnraksts krievu valodā. Tulkojis Jānis Dūms.

18.–21.06. 1941. gada pavasarī izvērstā kaujas darbība Rietumos un Balkānos parādīja, ka Vācija ne tikai cenšas okupēt mazās valstis, bet tai pašā laikā arī rūpīgi gatavojas karam pret PSRS.

Mēs saņēmām daudzus signālus par drudžainu gatavošanos karam pret mūsu Dzimteni. Vācija, uz laiku atsācījusies no iebrukuma Britu salās, ticamu iemeslu dēļ (it kā lai pasargātu savu karaspēku no bombardēšanas) pārsvieda karaspēka divīzijas no Atlantijas okeāna piekrastes uz PSRS pierobežu un Poliju. Aģentūras dati parādīja ne tikai karaspēka koncentrāciju, bet arī milzīgu karamateriālu bāzu izveidošanu gar valsts robežu. 1941. gada martā–aprīlī vācieši pārsvieda karaspēku uz Somiju, Rumāniju, sagatavojot placdarmus uzbrukumam pret mums no flangiem. 1941. gada maijā–jūnijā arvien

biežāk pretinieka lidmašīnas pārkāpa valsts robežu. Bija gadījumi, kad atsevišķas lidmašīnas nokļuva līdz Rīgai, Šauļiem, Viļņai. Fašisma aģentūra aktivizēja savu darbību, "piektā kolonna" Baltijā sāka celties un izvērst savu darbu.

Mūsu aģentūra un pārbēdzēji liecināja, ka tuvākajā laikā ir gaidāms bruņots Vācijas uzbrukums mums. Gandrīz precīzi tika norādīti uzbrukuma termiņi – 20.–22.06. 1941. gadā. Tādā kārtā karš kļuva par faktu, notikumi prasīja veikt steidzamus pasākumus no abām pusēm, pirmām kārtām visu ieroču šķiru karaspēka daļu operatīvajā izvēršanā un to koncentrēšanā operāciju veikšanai saskaņā ar mobilizācijas plānu.

Ziemeļrietumu frontes¹ pavēlniecībai pēdējās dienas pirms kara bija iespēja nekavējoties pārdislocēt vairākas daļas tuvāk robežai. Taču [karaspēka] koncentrēšanās un izvēršanās tempi bija ārkārtīgi lēni. Bija jāņem vērā Baltijas dzelzceļu nepietiekamās caurlaides spējas, karaspēka izkļiede plašā teritorijā un lielais attālums līdz robežai.

Tai pašā laikā pastāvēja iespēja ZR fronteī tuvojošos notikumu pareizas paredzēšanas un novērtēšanas gadījumā, it kā izvest daļas no nometnēm, veikt galveno spēku slepenu koncentrēšanu pie valsts robežas, ieņemt un pilnveidot aizsardzības lauka nocietinājumus. Savlaikus tika izvestas tikai 90., 118., 5. s[trēlnieku] d[divīzijas], bet arī tās vairāk nodarbojās ar nometņu iekārtošanu, mazāk ar sagatavošanos kaujai.

Tādā kārtā tieši pie valsts robežas no Baltijas piekrastes līdz Augstogalei atradās: 10. s[trēlnieku] k[korpuss] – 10., 90. sd un 11. sk. 125. sd.; no Nemunas upes līdz Kopciovo – 16. sk. – 5., 33., 188. un 128. sd. Šīs daļas izvietojās galvenokārt nometnēs, izvietojot pie robežas aizsegus rotas vai bataljona sastāvā, būtībā tikai pastiprinot robežsardzes dienestu.

11., 16., 23., 126., 183. sd. tika pārsvietas vai atradās maršā no nometņu rajoniem vai ziemas mītnēm uz robežu.

179., 180., 181., 182., 184. un 185. sd. palika nometnēs vai ziemas mītnēs.

3. un 12. m[mehanizētais] k[korpuss] koncentrējās plānā paredzētajos rajonos.

ZRF daļu izvietojumu 21.06. sk. kartē.

Kādus secinājumus var izdarīt no karaspēka izvietojuma un koncentrēšanas līdz 21.06.:

1. ZRF karaspēka koncentrēšana tika nokavēta par 5–7 dienām.
2. Nav skaidri izteikta karaspēka izvietojuma, vēl vairāk, triecienspēks – mehanizētie korpusi – izkļiedēti pa divīzijām vairākos virzienos.
3. 21.06. beigās kaujas gatavībā bija tikai aizsega daļas (sešas sd.) un mehanizētie korpusi.
4. Frontes, armiju, korpusu un divīziju štābi ieņēma savus k[omand]p[punktus], kas bija paredzēti kaujas darbības gadījumam.

Frontes karaspēka galvenie spēki tika koncentrēti Tilzītes–Šauļu, Gumbīnenas–Kauņas un Suvalku–Viļņas operatīvajos virzienos.

[Karaspēka] izvietojumu un kaujas sastāvu sk. kartē un pielikumā – ZRF kaujas sastāvs 21.06.1941. g. Izskatīsim pretinieka karaspēka izvietojumu Austrumprūsijā.

No visu veidu izlūkošanas datiem varēja konstatēt, ka Austrumprūsijā atrodas divas armijas – 18. un 9. Šā grupējuma sadalījums pa operatīvajiem virzieniem izskatījās šāds: Mēmeles–Telšu – apm. 3 k[kājnieku] d[divīzijas], t[anku] d[divīzija]; Tilzītes–Šauļu – apm. 8 kd, divas m[motorizētās] d[divīzijas], td, k[kavalērijas] brigāde, 250–300 lidmašīnas; Suvalku–Viļņas – apm. 3 kd, 2 md, k[brigāde], 75–100 lidmašīnu. Rezerves – Kēnigsbergas, Rastenburgas, Letcenas rajonos – apm. 6 kd, md, td, līdz 300–350 lidmašīnu.

Vācu grupējumu sk. kartē – pušu stāvoklis 21.05.1941. g.

Secinājums:

1. Uzmanību saista tas, ka katrā operatīvajā virzienā darbojas līdz 50% moto-mehanizētā karaspēka.
2. Karaspēks atradās tieši pie valsts robežas.
3. Attālums līdz rezervēm – izmantojot plaši attīstīto dažādu ceļu tīklu, to iesaistīšanai (kaujā) bija vajadzīgas ne vairāk kā 1–2 dienas.

Tātad vācu karaspēka operatīvais izvērsums un pārsteiguma moments noteica pretinieka sākuma panākumus.

21.06.1941. g. Abu pušu spēku attiecība karadarbības sākumā redzama tabulā Nr. 1.

¹ ZRF.

Kādus secinājumus no tās var izdarīt:

1. ZRF bija līdzīgi spēki, bet atsevišķos bruņojuma elementos bija pat pārsvars. Ložmetēji: vāciešiem – 1400, mums – 3517; artilērija – vāciešiem – 2256 lielgabali, mums – 2884, no tiem 60% smago sistēmu; tanku – vāciešiem bija par 900 [tanku] vairāk; prettanku artilērija – par 560 lielgabaliem; izteikts automātu un aviācijas pārsvars.
2. [Tieši frontē] vāciešiem bija ievērojams pārsvars 8. armijas frontē: kājnieku – 1,5 reizes, artilērijas – 1,5 reizes, tanku – 1,5 reizes, automātiskās uguns – 2 reizes. Galvenajā virzienā Tilzīte–Šauļi vācu pārsvars bija vēl lielāks: kājnieku – 2,5 reizes, artilērijas – 3 reizes, tanku – 2 reizes.
 11. armijas frontē aina bija līdzīga, sevišķi jāatzīmē Suvalku–Alītus virziens. Vācu pārsvars šeit bija: kājnieku – 3 reizes, tanku – 2,5 reizes, artilērijas – 3 reizes.
3. Galvenajos operatīvajos virzienos šaurākajos frontes pārrāvumu iecirkņos vācu pārsvars bija 3–5 kārtīgs.
4. Mūsu dziļākās rezerves kauju gaitu nekādi nevarēja ietekmēt, jo to ierašanās aizkavējās par 3–5 dienām, bet vācu rezerves kaujā tika raidītas jau pēc 1–2 dienām.

Taču galvenais secinājums ZRF karaspēkam bija tāds, ka pie šāda karaspēku izvietojuma vāciešiem bija pilnīga iespēja sist mūsu karaspēku pa daļām, t. i., pirmām kārtām aizsega daļas [7–8 sd], pēc tam moto-mehānizētās daļas [12. un 3. mk] un beidzot rezerves, kuras pienāca pēc 5–7 kara dienām.

Ņemot vērā šādu frontes karaspēka izvietojuma un koncentrēšanas apstākļus, rodas doma, ka rezervju pievilksana pie valsts robežām nav bijusi lietderīga, ka tās vajadzēja koncentrēt pie lieliem ūdens šķēršļiem – Daugavas un Nemunas upēm (žurnāla rakstītāja viedoklis).

Abu pušu KDT (kara darbības teātri) ir visai raksturīgi, un tiem ir vairākas īpatnības.

1. Baltijas K[ara] D[arbības] T[eatris] – tas ir [ari] jūras KDT, kas prasīja saskaņot darbību ar Baltijas floti.
2. Austrumprūsija kā kara darbības placdarms tika gatavots gadu desmitus, tur bija plaši attīstīti dzelzceļu un šosejas ceļu tīkls, dažādas bāzes, [tas bija] spēcīgi nocietināti, apkārtnē – galvenokārt līdzenums, ko šķērso vairāki ūdens šķēršļi, Nemunas, Daugavas upes, Suvalku novadam raksturīgā ezeru sistēma, daudz purvu – Šauļu, Panevėžas rajonā.
3. Baltija kā kara darbības placdarms ir vāji sagatavota.
4. Mūsu karaspēka aizmugure Baltijā nebija pietiekami droša.
5. Galvenais – mēs nepaspējām pabeigt n[nocietināto] r[ajonu] – Liepājas, Telšu, Šauļu, Kauņas un Mariampoles – celtniecību un apbruņošanu.

Un tā mēs redzam – ZRF karaspēks saskaņā ar mobilizācijas plānu un frontes štāba kaujas pavēlēm ar pirmajiem ešloniem ieņēma aizsardzības lauka pozīcijas, turpināja savu rezervju koncentrēšanu un izvietojumu izšķirošām operācijām uz valsts robežas pret vācu karaspēku.

[Abu] pušu operatīvā prasme.

Vācu armija, kas karoja jau divus gadus, faktiski bija kļuvusi par kadru armiju un ieguvusi lielu pieredzi mūsdienu karā.

Operatīvās mākslas bagāžā vācieši neienesā neko jaunu. Masveida aviācijas, izpletņu lēcēju desanta daļu, moto-mehānizēto vienību izmantošanu lielos apmēros, sadarbojoties ar sauszemes karaspēku, izstrādāja Sarkanā armija, bet vācieši šos principus izmantoja praksē.

Rietumeiropas un Balkānu kauju laukos pārbaudītās kara vešanas formas un metodes izvērtās par slavenajiem ķīļiem un knaiblēm, lai radītu aplenkuma šķietamību.

Taktiskie paņēmieni. Uzbrukumā darbojas liels jaukta karaspēka vienības. Aviācija attīra ceļus, tanki, bruņumašīnas izdara izrāvienu, tām seko motorizētie kājnieki un motociklistu daļas un vēlāk kājnieki.

Stiprie aizsardzības iecirkņi tiek rūpīgi apstrādāti ar aviāciju, artilērijas un mīnmetēju uguni, lai šo aizsardzības rajonu pilnīgi izolētu no visas aizsardzības sistēmas. Tiek veikts tanku vai kājnieku izrāviens, aizmugurē dažreiz tiek izsēdināts aviodesants. Tādā kārtā tiek paralizēta aizsardzība taktiskajā un operatīvajā dziļumā, moto-mehānizētās daļas iedzen ķīļus kaujas iekārtā un droši dodas uz priekšu, nepievēršot uzmanību aiz muguras palikušajam karaspēkam.

Tāda ienaidnieka darbības taktika ļoti iedarbojās uz nepietiekami sagatavotu karaspēku un vienmēr nodrošināja panākumus.

Aizsardzībā vācieši neienesā neko jaunu. Jāatzīmē [viņu] prasme ātri pāriet no aktīvas darbības uz aizsardzību, dziļi ierokoties zemē, pielāgojot apdzīvotās vietas par pretošanās atbalsta punktiem, ierokot tankus zemē.

Jāpievērš uzmanību prasmīgajai grupējumu koncentrēšanas un operāciju veikšanas organizācijai, rezervju iesaistīšanai no aizmugures, ātrai karaspēka pārgrupēšanai, neatlaidībai nosprausto mērķu sasniegšanā un uzdevumu izpildīšanā. Visām šīm vācu karaspēka pozitīvajām īpašībām bija liela nozīme kara pirmajos mēnešos, bet tikko Sarkanā armija iemācījās atvairīt slavenos "ķīļus", tādi vairākārt atkārtotie operāciju veikšanas šabloni nevarēja dot panākumus.

Sarkanās armijas doktrīna skaidri izklāstīta 1936., 1939. un, beidzot, 1941. gada lauka reglamentos. Ar tiem tika audzināts komandējošais sastāvs un karaspēks. Armija tika audzināta manevru kam. Aizsardzībai zināmā mērā nepievērsa uzmanību un manevrējošo aizsardzību vispār nemācījās.

Kaujas darbība pie Hasana ezera, Halhingolas un karš ar Somiju parādīja Sarkanās armijas vājās puses, un pēdējā laikā karaspēkam sāka mācīt "to, kas tiek darīts karā", taču bija jau par vēlu. Galu galā manevru karš mūsdienu apstākļos raksturojas ar kaujām flangos, aizmugurē un ļoti bieži – ielenkuma apstākļos. Tātad kauja ielenkuma apstākļos ir normāla kauja, bet tam karaspēks nebija gatavs. 22.06.1941. 4.00. Vācu aviācija veic uzlidojumus frontes galvenajiem aerodromiem, ostām un lielaizstrādājumiem dzelzceļa mezgliem: Rīgai, Ventspilij, Liepājai, Šauļiem, Kauņai, Viļņai, darbojas uz galvenajām komunikācijām Tauroge–Šauļi, Kibarta–Kauņa, Kalvārija–Alītus.

Vienlaikus artilērija sāka spēcīgu sagatavošanas uguni karaspēkam un apdzīvotajām vietām gar valsts robežu.

5.30–6.00. Pretinieka kājnieki pēc artilērijas sagatavošanas un atkārtota aviācijas uzlidojuma vairākos iecirkņos pārgāja uzbrukumā, pārkāpjot valsts robežu.

8.30–9.00. Vācieši raida kaujā lielus moto-mehānizētā karaspēka spēkus. Uz Kartenu iet apm. tanku divīzija ar motociklistiem, ap 50 tanku uzbrūk Taurogei, tanku bataljons laužas uz Gauriem, Kubartu virzienā uzbrūk apm. tanku pulks, galvenais grupējums ar apm. 500 tankiem laužas uz Kalvāriju–Alītus.

Tāds ienaidnieka karaspēka sadalījums un tā darbība negribot izraisa secinājumu, ka galvenos spēkus pretinieks virza uz Alītus–Viļņu.

Ap 12.00. Vairākos iecirkņos radušies kritiski momenti: viens 10. sd pulks ielenkts Kuļejas rajonā, kas piespieda divīziju atiet līdz Miņjas upei; 125. sd daļas sīvi cīnās uz ZA no Tauroges, pretinieks apiet tās flangus; 33. sd un 188. sd daļas atiet uz līniju Vilkavišķi–Mariampole, grūtā stāvoklī izrādījās 128. sd, zem [vācu] mk triecienu atsevišķās grupās atiet uz austrumiem, aizkavējoties aizstāvot defilē [sauszemes joslas] starp ezeriem.

22.06. vakarā. 27. armija – 3. atsev. brigāde atrodas kaujas gatavībā Sāmsalā, 67. sd kopā ar Liepājas jūras bāzi apsargā Baltijas jūras piekrasti iecirknī Ventspils–Pāvilosta–Liepāja. 16. sd – piekrastes apsardzība pie Tallinas.

8. armija – 10. sk, atturot 4–5 kdivīziju, motorizētās divīzijas, tanku pulka uzbrukumā, bija spiesti atiet uz ZA. 10. sd, kuras labo flangu apgāja motociklistu daļas, tanki un apm. kpulks, izcīnīja sīvas kaujas pie Miņjas upes un Rietavas, apm. sb[bataljons] cīnījās ielenkumā pie Palangas. 90. sd zem ienaidnieka pārspēka un pēc 10. sk komandiera pavēles atgāja aiz Juras upes Kvedarnas–Pagramantis iecirknī. Divīzijas frontē [preti] stāv apm. 2 kd ar tankiem.

11. sk ar grūtībām aiztur apm. 4 kd un 2 md ar tankiem uzbrukumā. 125. sd, kuras flangus apgājis pretinieks, turpina aizstāvēšanās kauju meža masīvā (8 km uz ZA no Tauroges); 48. sd, kuras priekšējie bataljoni atrodas aizsardzības lauka nocietinājumu joslā, atstāja Jurburgu un cīnās Šešuvu upes Z krastā.

12. mk – gatavojās darbībai pret Skaudvili.

11. armija – 16. sk priekšējie bataljoni 4–5 kdivīziju ar tankiem priekšā bija spiesti atstāt aizsardzību gar valsts robežu un atiet uz austrumiem. 5. sd, atstājusi Šakus, centās ar apm. sp spēkiem pāriet pretuzbrukumā uz Šakiem, bet panākumus neguva. 33. sd atgāja uz Griškovuras un Vilkavišķu pieejām. 188. sd atsevišķas daļas nosedza ceļu Vilkavišķi–Mariampole. 128. sd, ko sagrāva pretinieka mk, ar atsevišķām grupām aizstāvēties defilē starp ezeriem Simno, Sorejas rajonā.

3. mk, sadalīts pa divīzijām, gatavojās ar 2. td daļām uzbrukt Skaudvilei.

Izmantojot pārsteigumu un savu pārsvaru, pretiniekam izdevās apspiest mūsu aviāciju un nodarīt tai lielus zaudējumus.

ZRF daļu detalizētu stāvokli 22.06. vakarā sk. kartē 500.000 Nr. ____

Kādi ir secinājumi par kaujas darbību 22.06.:

1. Pretiniekam bija pilna kundzība gaisā.
2. Tam izdevās visos virzienos pārraut aizsardzības lauka nocietinājumus.
3. Galveno triecienu pretinieks izdarīja virzienā Kalvārija–Alītus–Viļņa, palīgtriecienus: Vilkavišķu–Kauņas, Tilzītes–Šauļi [virzienā].

4. Mūsu karaspēka sagrupējums neatbilda tam, lai ietekmētu kaujas gaitu [sevišķi mk].
5. Pretinieks atkārtoja Rietumos praktizētos paņēmienus un metodes, proti – spēcīgi triecieni no gaisa, izpletņu lēcēju desanti darbojas kopīgi ar motomehanizētajām daļām; izraujoties tālu uz priekšu, kājnieki nostiprināja to panākumu.
6. Štābi sāka zaudēt karaspēka vadības spējas.

ZRF vadības pasākumi 23.06.:

1. Frontes karaspēkam turpināt aizstāvēšanās operācijas, lai nepieļautu pretinieka izrāvienu uz Šauļiem, Kauņu.
2. 12. mk un 3. mk 2. td ar koncentriskiem triecieniem iznīcināt ienaidnieka Tilzītes grupējumu Skaudvīles rajonā. [Direktīva 3. mk tika rakstīta vienā eksemplārā, un to Keidaņos nodeva kapteinis Nazarovs.]
3. 5. td un 84. md nodot 11. armijai.
4. Aviācijai dots uzdevums nosegt mk grupējumu un atbalstīt tā darbību Taurogē. Tātad frontes kaujas darbības smaguma centrs pārvietojas uz 8. armijas iecirkni.
8. armija, izpildot ZRF pavēlnieka lēmumu, 22.06. 14.00. izdod kaujas pavēli Nr. 01, kurā armijai dots uzdevums iznīcināt pretinieka Tilzītes grupējumu un atjaunot aizsardzību gar valsts robežu:
 10. sk kopā ar 23. td dod triecienu uz Pluņģi, Kuļeju;
 12. mk kopā ar 11. sk un 2. td dod triecienu uz Skaudvīli, Taurogi;
 2. td no Rossijenu rajona uzbrūk Skaudvīlei.

Secinājums:

1. Lēmums iznīcināt pretinieka Tilzītes grupējumu principiāli nepareizs. Situācija prasīja dot triecienu pretinieka galvenajam grupējumam, kas virzījās uz Viļņu. 3. mk spēki – 2. un 5. td, 84. msd. Piesaistīt 126. un 23. sd. Trieciens no Kaišadoris rajona virzienā uz Stakliški, Merkini, aizsedzoties ar vienu sd Preņi–Alītus iecirknī. (Žurnāla rakstītāja viedoklis.)
2. Lēmums par pretinieka iznīcināšanu Tauroges rajonā netika nodrošināts ar visiem līdzekļiem (23. td darbojās vienatnē).
3. Tādi spēcīgi koncentriski moto-mehanizētā karaspēka triecieni prasīja pārdomātu sadarbības organizāciju, un katrā ziņā tie bija jāpavada ar spēcīgiem triecieniem no gaisa. 8. armijas štābs to neizpildīja pilnā apjomā.

22.06. no 18.00–24.00. ZRF karaspēks nakts laikā turpināja nepārtrauktas kaujas ar pretinieku. 8. armijas frontē nakts kaujas būtiskas izmaiņas neveda. Pavisam cita aina bija 11. armijas frontē. Pretiniekam izdevās atspiest mūsu daļas, un karaspēks atgāja:

16. sk – 5., 33., un 188. sd uz meža masīva rietumu nomali R un DR no Kauņas. Frontes līnija bija: Polobe, Kjari, Meškabura, Visoka Ruda, Gaistri, Dombrovo, Šlavanti, Baļveržiški.

5. td daļas, vairākkārt bombardētas no gaisa, uzsāka kauju ar pretinieka motomehanizētām daļām, cieta neveiksmi un sāka neorganizētu atkāpšanos no Alītus rajona uz Kauņu un Viļņu.

23.06.41. g. No rīta pretinieks turpināja attīstīt uzbrukumu visā frontē, tai pašā laikā aviācija bombardēja aerodromus, ostas, lielus dzelzceļa mezglus un izmeta gaisa desantus Rīgas, Liepājas, Šauļu, Viļņas rajonā.

Galvenie ienaidnieka spēki tika virzīti:

- apm. 5 kd, 2 md un 1 td – Tauroges–Šauļu virzienā;
- apm. 3 kd, 500 tanku – Mariampoles–Kauņas virzienā;
- apm. 3 kd, 2 md un 1 td – Alītus–Viļņas virzienā.

ZRF karaspēks visu dienu izcīnīja aizstāvēšanās kaujas (8. un 11. armija), motomehanizētās daļas turpināja kaujas par pretinieka Tauroges grupējuma iznīcināšanu.

08.00–21.00. 27. armijas karaspēks kopā ar Baltijas apsargāt Baltijas jūras piekrasti, atvairot pretinieka uzbrukumus pieejās Liepājai un iznīcinot gaisa desantus. 16. sd apsargā piekrasti Tallinas rajonā; 3. ats[sevišķā] s[strēlnieku] b[brigāde] [atrodas] Sāmsalā un Dago salā; 67. sd, aizsargājot Liepāju un Ventspili, cīnās ar pretinieku Priekules un Bernātu rajonā.

24. sk beidz komplektāciju un apbruņošanu, divīzijas atrodas: 183. sd dienas atpūtā Ieriķu rajonā, veicot maršu uz Rīgas rajonu; 181. sd – Gulbenes noietnē.

3.00–23.00. 8. armijas frontes priekšā darbojās 7–8 kd, divas md, 1 td un kbr ar galveno grupējumu Skaudvīles–Kelmes rajonā. Armijas 10. un 11. sk cīnījās, lai apturētu [pretinieku], 12. mk un

2. td ar koncentriskiem triecieniem pārgāja uzbrukumā pret [pretinieka] Tilzītes grupējuma karaspēku.

10. sk, siksti pretojoties pretiniekam, saglabāja stāvokli labajā flangā, kreisais atgāja uz Kaltēni. 10. sd, atstājusi Rietavas, cīnījās ar 2 kp un tankiem uz līnijas Mosedis–st. Kartena–Miņjas upe.

90. sd, preti esot ap kd ar tankiem un kbr, ar labo flangu noturējās gar Juras upi, ar kreiso atgāja uz Šilali un Kaltēni.

11. sk zem pretinieka karaspēka galvenā grupējuma triecieniem atsevišķās grupās atgāja uz Kelmi un Rosijeni.

125. sd ar 51. kap., apietiem flangiem un saņēmusi tanku triecienu, 22.06. 23.30 atsevišķām apakšvienībām atgāja abpus ceļa Skaudvile–Kelve. Dienas beigās kopā ar 9. prettanku artilērijas (PTA) brigādi atsita tanku uzbrukumu Kelves rajonā. Divīzija zaudēja līdz 40% sastāva, sevišķi – komandējošā sastāva, faktiski nebija vadāma.

48. sd pēc sīvām kaujām Vidukles, Rosijēnu rajonā ar pretinieka kd un tankiem, atsevišķām apakšvienībām atgāja uz Dubisas upi, Lidovjani–Eiragolas iecirkni. Vadība traucēta.

11. sd turpināja izkraušanos Radvilīšu rajonā, un atsevišķas daļas tika izvirzītas Šaulenai, Beisagolas, Šedukas PTR² [PTG – ?] aizņemšanai.

8. armijas motomehanizēto daļu koncentriskais trieciens.

12. mk 23.06. ritā, ieņēmis izvēršanās izejas stāvokli, devās uzbrukumā ar lielu nokavēšanos, bez tam sākumā pieņemtais lēmums dot triecienu no Varņi–Užventis rajona ar 28. td un 202. msd tika mainīts. 202. msd iesaistījās kaujā Krjažu–Kelves līnijā. Tādā kārtā korpusa triecienspēks tika saskaldīts un vienots spēcīgs trieciens pretiniekam neizdevās.

23. td pēc armijas štāba pavēles vajadzēja vēl 22.06. dot triecienu, bet uzbrukums tika pārcelts uz 23.06. ritu. Divīzija no rīta vairākkārt tika bombardēta no gaisa un no Kalvārijas rajona pārgāja uzbrukumā Pluņģes–Kulejas virzienā. Divīzijas darbībai bija nesaskaņots raksturs. 46. tp atrāvās, uzbrukumā pretinieks sagaidīja mūsu tankus ar spēcīgu prettanku līdzekļu un apm. tp uguni, tāpēc uzbrukumā cieta neveiksmi, divīzija atgāja uz Telsiem, ciešot lielus zaudējumus.

28. td nokavēja ieņemt izejas pozīcijas Varņi rajonā, sāka uzbrukumu nevis 12.00, bet tikai 15.00, sakarā ar tanku izrāvienu uz Kelmi tās trieciens tika vērsts Kaltīnes, Bardžai, Kelves virzienā. Divīzija sakāva kbr, kājniekus, pretinieka tankiem neuzbruka, jo uzdūrās uz PTR Krjažai un Kelmē atgāja uz Skaudvili.

202. msd ar 9. prettanku artilērijas brigādi visu dienu sīvi cīnījās gar Krjažas upi, nodarot pretiniekam lielus zaudējumus.

3. mk 2. td no Rosijēnu rajona deva triecienu uz Skaudvili, kur tanku kauja turpinājās visu dienu.

23.06. no rīta. 11. armija, balstoties uz PTR sistēmu Kozlovo–Rudskije [?] mežu masīva rietumu mežmalā, centās nepieļaut pretinieka izrāvienu uz Kauņu. Pretinieks galvenos spēkus virzīja no DR uz Kauņu, raidot [kaujā] tankus un apm. 3–4 kd. Kaujas rezultātā armija atstāja Nemunas upes kreiso krastu un Kauņas pilsētu.

16. sk frontes priekšā bija apm. 3 kd ar tankiem, pretinieks apgāja 5. sd no labā flanga un korpusa labo flangu pa ceļu Mariampole–Kauņa. 5. sd, apieta labajā flangā pa Nemunas upes dienvidu krastu, atkāpās uz pārceltuvēm pie Solomjankas un Kauņas un Jonavas pilsētas.

33. sd kopā ar 10. prettanku artilērijas brigādi neitūrēja pretinieka aviācijas un tanku triecienu un, piesedzoties ar arjergarda daļām, steidzīgi atgāja pār Kauņas pārceltuvēm uz Jonavu.

188. sd, izcīnot smagas kaujas mežos ZA no Mariampoles, sedzot 16. sk atkāpšanos, atkāpās caur Kauņu uz Jonavu.

126. sd ar 613. kap, organizējot priekštilta nocietinājumu pie Preni, pārgāja uz Nemunas upes austrumu krastu Darsunišķu–Prenu iecirkni.

128. sd, kuru sagrāva pretinieka mk, atsevišķās grupās atgāja uz austrumiem un Kauņas–Jonavas virzienā.

23. sd, ar vienu pulku aizstāvēt Kauņas cietoksni, ar diviem pulkiem ieņēma aizsardzību gar Nevežas upi, bet zem pretinieka triecieniem atgāja uz Vīlijas upi.

29. sk – 179., 184. sd ar 615. kap un 110. hap³ bez m(?) gatavoja aizsardzības pozīcijas gar Vīlijas upi, Viļņu.

84. sd ieņēma aizsardzības līniju Kauņa–Žiežmarji.

² PTR – prettanku pozīcijas. – Red.

³ Haubiču artilērijas pulks. – Red.

Pie Alitus sagrautā 5. td atsevišķās grupās atgāja uz Kauņu un Viļņu.

Frontes rezerves:

- 22. sk – Pesteru nometnē uz pārformēšanu;
 - 65. sk – vadība no Tallinas un devās pa dzelzceļu Rīgas–Šauļu virzienā;
 - 5. G[aisa] D[desanta] K[korpuss]: 10. GDBr[iegāde] – Panemunelē, 9. GDBr – Daugavpilī.
- Raksturīgās kaujas epizodes, kas lika armijas un ZRF pavēlniecībai veikt virkni pasākumu:
- 1. Tanku un motorizēto kājnieku izrāviens uz Liepāju, Priekuli.
 - 2. Frontes pārrāvums pie Kaltinenas, Kelmēs un Rosijeniem.
 - 3. 16. sk atstāja Kauņu.
 - 4. 128. sd, 5. td daļu sagrāve un to atkāpšanās uz austrumiem.
 - 5. Sakaru zaudēšana ar motomehanizētajām daļām (12. mk, 2. td).
 - 6. 11., 16. sk, 126., 128. sd, 5. td paniskās atkāpšanās sākums.

Kādi uzdevumi tika doti ZRF armijām:

- 1. 8. armijai – turpināt aizstāvēšanos, 12. mk un 2. td – iznīcināt pretinieka Tiltzītes grupējumu.
- 2. Tā kā nav sakaru ar 11. armiju, par tās stāvokli 23.06. vakarā ZRF pavēlniekam ģenerālpulkvedim Kuzņecovam⁴ 24.06. plkst. 3.00 personīgi ziņoja operatīvās daļas priekšnieka vecākais palīgs kapteinis Nazarovs.

Armija turpināja aizstāvēšanās operācijas Kauņas, Jonavas rajonā.

Secinājums:

- 1. Pretinieks guvis panākumus galvenajos operatīvajos virzienos.
- 2. 8. un 11. armijā sākās aizstāvēšanās operāciju krīze.
- 3. Armiju daļas sāka atkāpšanos nekārtībā, stāvoklis pasliktinājās tāpēc, ka kopā ar tām atkāpās līdz 60–80 tūkst. celtniecības strādnieku un bēgļu no pierobežas joslas.
- 4. Vadība traucēta no augšas līdz apakšai, armijas tiek vadītas ar sakaru virsniekiem.
- 5. Gaisa desanti un diversiju grupas sāka traucēt aizmugures darbu un kavēt daļu normālu atiešanu.
- 6. Tādējādi vairākos virzienos sadalīto 12. mk un 2. td triecienspēks operatīvo stāvokli būtiski nemainīja. Sitiens ar izplestiem pirkstiem – slīktākais operatīvā lēmuma veids, nepieciešams [būtu] ar visiem mk uzbrukt pretinieka Tauroges grupējumam.

24.07(?)41. Dienas laikā pretinieka grupējumi kā agrāk turpināja atspiest mūsu daļas uz Šauļiem, Jonavu, Viļņu, vienlaikus pārsviežot ar ūdens transportu apm. kd uz Kauņas rajonu un koncentrējot lielus motomehanizētos spēkus Tauroges rajonā. Pretinieka aviācija ar agrāko spēku uzbruka aerodromiem, dz. c. mezgliem, komunikācijām un vairākkārt bombardēja sauszemes karaspēku. Dziļā aizmugurē pretinieks izmeta gaisa desantus un iesaistīja [uzbrukumos] mūsu aizmugurei piekto kolonnu Lietuvā un Latvijā.

ZRF karaspēks turpināja aizstāvēšanās operācijas. Vairākos virzienos daļas atkāpās nekārtībā, sakari ar armijām un to vadīšana tika traucēta.

27. armija turpināja apsargāt Baltijas jūras piekrasti. 16. sd – Tallinas rajonā, 3. ats. sbr – Sāmu un Dago salās; 67. sd cīnījās ielenkumā Liepājā.

24. sk – vadība un korpasa daļas gatavojās iekraušanai Gulbenē; 181. sd – Gulbenes nometnē, 183. sd – dienas atpūtā Inčukalna rajonā.

8. armija – pretinieks pārrāva PTR sistēmu un devās uz Krjažai, Užventis. Galvenais grupējums – joprojām uz Šauļiem.

10. sk – sivi cīnijās 201., 61. kd un 20. mk.

10. sd noturēja Salanži, Pluņģi, ar kreiso flangu atgāja uz Žarenai.

90. sd[iviziju] no flangiem apgāja [pretinieka] motorizētās un kavalērijas daļas, kaujas notika Lukštas ezera rajonā.

11. sk kopā ar 12. mk, balstoties uz PTR sistēmu, ar grūtībām apturēja lielu moto-mehanizēto spēku uzbrukumu Šauļu pievārtē.

125. sd kopā ar 9. prettanku artilērijas brigādi atstāja Kelmi un cīnijās meža masīva D no Šauļiem dienvidu malā.

⁴ Fjodors Izidorovičs Kuzņecovs (1898–1961). – Red.

48. sd ar 402. hap atsevišķās grupās turpināja aizstāvēties Dubisas upes austrumu krastā Lidovjanu, Betigolas rajonā.

12. mk pēc visu dienu ilgušas kaujas bija spiesti iziet no kaujas, ciešot lielus zaudējumus.

23. td no 24.07.[?] rīta uzbruka pretiniekam no Telšu rajona Laukuvas [virzienā]. [To] sagaidīja prettanku lielgabalu uguns un tanku uzbrukums, un tā bija spiesta atiet Luokas virzienā.

28. td kaujā Krjažai rajonā cieta lielus zaudējumus no aviācijas un PTA [prettanku artilērijas] un atkāpās uz Užventis rajonu.

202. msd ar 9. PTA brig., balstoties uz PTR sistēmu, cīnījās par Vaiguvu.

16.00 3. mk[orpusa] 2. td izcīnīja tanku kauju Skaudviles rajonā, sagrāva 100. mp, ap 40 tanku un 40 lielgabalu, vakarā izgāja uz Rosijenu rajonu bez degvielas.

11. sd Šeduvas rajonā.

11. armija zem pretinieka triecieniem atgāja gar Kauņas–Ukmerģes šoseju, zaudējot lielāko daļu bruņojuma un cilvēku sastāva. Jonavas rajonā tā tika sakārtota.

16. sk, aizsedzoties ar arjergarda daļām, atgāja uz Jonavas rajonu, kur tika sakārtota.

23. sd atstāja Ņevjažas upi un atgāja gar Vilijas upes Z krastu uz Jonavu.

5. un 33. sd zem neliela pretinieka spiediena atgāja uz Jonavas rajonu, kur ieņēma aizsardzības [pozīcijas].

188. sd līdz vakaram atgāja uz fronti [liniju] Padagji–Perelazi.

126. sd organizēja priekštilta pozīciju pie Preni, pārgāja uz Nemunas upes A krastu Darsunišķu–Preni iecirknī.

128. sd atsevišķās grupās pievienojās 11. armijas daļām, kā vienots organisms tā vairs nepastāvēja.

84. sd ieņēma aizsardzību Kruonis–Žiježmorji.

Frontes rezerves:

65. sk ar korpUSA daļām pa dzelzceļu tuvojas Rīgai.

22. sk – 180., 182. sd – Pēteru nometnē uz pārformēšanos.

24. sd. – 181. sd – Gulbenē, 183. sd – Inčukalnā.

29. sk – 179., 184. sd ar 110. hap, 615. kap aizsargā liniju Podbrodže–Ņemenčina–Porubaneka.

5. GDK – 10. GDBr – dienas atpūtā Panemunelī, 9. un 201. GDBr – Daugavpilī.

Raksturīgās kauju epizodes, kas lika frontes un armiju pavēlniecībām nekavējoties reaģēt:

1. 10. sk, kura divīzijas atradās pusielenkumā, bija spiests atiet uz ZA.

2. Pretinieks, sastapis meža masīvā spēcīgu PTA, nolēma atiet divās grupās Krjažu–Užventis, Lioļu, Citovjanu, Šauļenu virzienā.

3. 48. un 23. sd atstāja Dubisas un Ņevjažas upi. Pretinieks varēja brīvi doties uz Keidāniem–Pānevēži, Kauņu–Jonavu.

4. Viļņas virziens palika atklāts, dienas beigās pretinieks ieņēma Viļņu, apdraudot frontes kreiso flangu.

5. Nelielas aviodesantu grupas kopīgi ar piekto kolonnu Baltijā demoralizēja atējošās daļas un traucēja komunikāciju darbu.

6. Armiju daļas, ciešot lielus zaudējumus, nekārtībā atkāpās divos galvenajos virzienos: Šauļi–Rīga, Kauņa–Daugavpils un uz Viļņu.

23.06–24.06. ZRF pavēlniecības lēmums:

Operatīvās daļas priekšnieka vecākais palīgs kapteinis Nazarovs ziņoja Kara padomei par stāvokli

11. armijas frontē:

a) armijas štābs ir zaudējis divīziju vadāmību;

b) divīzijas nesaskaņoti un nekārtībā atiet uz Jonavu, aizsardzības faktiski nav;

c) uz maģistrāles Kauņa–Daugavpils notiek nekārtīga aizmugures [daļu], celtnieku un bēgļu bēgšana.

Sēdē piedalījās: ģen. pulkvedis Kuzņecovs, korpUSA komisārs Dibrovs,⁵ 2. ranga armijas komisārs Borisovs un vairāki citi atbildīgi komandieri.

Ģenerālpulkvedis Kuzņecovs pavēlēja kapteinim Nazarovam ar štāba komandieru grupu nekavējoties doties ceļā un atjaunot stāvokli pie Kauņas.

16. sk komandierim ģenerālmajoram Ivanovam tika pavēlēts ieņemt Kauņu.

⁵ Pjotrs Akimovičs Dibrovs (1901–1971). – Red.

Taču 16. sk stāvoklis ir ļoti grūts, daļas nav sakārtotas, nav tanku, aviācijas, sakari ar armiju ir pārtraukti, pretinieks pa šo laiku pievilka apm. divas svaigas kd un sakārtojās.

Pareizs lēmums būtu ar 11. armijas daļām ieņemt aizsardzību gar Vilijas upi un tās sakārtot. 8. armiju atvilkt uz Ventas upi – mežmalu uz D no Šauļiem.

21.15. 8. armijas pavēlnieks deva pavēli daļām atiet uz līniju: Ventas upe–Ventos Kanals–Radvilišķi.

25.06.41.1. Pretinieks, kura galvenais grupējums bija [vērstis] uz Viļņu, pēc pilsētas ieņemšanas pagriezta karaspēku uz R[ietumu]F[rontes] flangu. Kauņas grupējums – apm. 3 kd, 2 md un td – turpināja darboties gar šoseju Jonava–Daugavpils. Pretinieka Šauļu grupējums sāka apiet Šauļus no ZR un apdraudēja komunikācijas Šauļi–Rīga. Ienaidniekam izdevās sašķelt fronti un izjaukt saskaņotu karaspēka darbību.

ZRF karaspēka labais flangis atgāja uz jaunu aizsardzības līniju gar Ventas upi, [bet] ar 11. armijas daļām uzbruka Kauņai un apsargāja Baltijas jūras piekrasti.

27. armija (armijas štābs – Rīgā) apsargāja Baltijas jūras piekrasti un cīnījās aplenkumā Liepājā.

16. sd – Tallinā, 67. sd – viens sp – Ventspili, 56. un 231. sp cīnījās aplenkumā Liepājā, 3. ats. sbr – Sāmsalā.

24. sk – vadība gatavojas izbraukt, 183. sd – Rīgas noietnē, 181. sd – Gulbenes noietnē.

8. armija visu dienu atiet uz jaunu aizsardzības līniju – Ventas upe–Ventos Kanals–Radvilišķi.

10. sk atiet uz Ventas upi Mažeiku (izsl.) – Kurtuveni (izsl.) iecirkni.

10. un 90. sd cīnās arjergardā, lai nodrošinātu galveno spēku atiešanu uz Ventas upi.

11. sk atstāj rajonu mežos uz D no Šauļiem, zem apm 3 kd ar tankiem trieciena atiet uz Ventos Kanals.

125. un 48. sd ar atsevišķām daļām kopā ar 9. PTA brigādi, 51. un 73. kap ieņem aizsardzību gar Ventos Kanals.

65. sk – korpasa vadība izkāpa [no vagoniem] Meitenes stacijā. Ar 8. armijas pavēlnieka pavēli tai tiek pakļauta 11. sd, kura, aizsedzoties ar arjergardiem, atiet uz jaunu līniju – Radvilišķi–Šeduva.

11. armija, [pret] kuru frontē bija 4–5 kd, 2 md un td, uzbruka Kauņai, aizstāvoties Viļņas virzienā. 11.00. 16. sk, ar grūtībām sakārtots, bet kuram bija labi organizēta izlūkošana Kauņas [virzienā], ar lielu nokavēšanos sāka uzbrukumu. Operāciju veica korpuss, armijas štābs atrāvās no vadišanas. 23. un 33. sd uzbruka gar šoseju uz Kauņu, bet 5. sd, apejot no A.

13.00. 23. un 33. sd zem spēcīgas pretinieka aviācijas iedarbības izgāja uzbrukuma izejas pozīcijās – Karmelavā, Kauņas pievārtē divīzijas sastapa spēcīgu pretošanos un atgāja uz Karmelavu.

5. sd, veicot apiešanas manevru triecienam uz Kauņu no A, dienas vidū sasniedza Ņevravičius.

14.00–15.00. 23. un 33. sd DR no Karmelavas uzsāka kauju ar apm. divām pretinieka kājnieku divīzijām, zem aviācijas un artilērijas triecieniem sāka atiet uz Jonavu.

11. armijas pavēlnieks nolēma 5. sd pagriezt uz Z – uz Karmelavu, triecienam izvīzītā pretinieka grupējuma flangam un aizmugurei. Manevrs vajadzīgs un savlaicīgs, bet divīzija nonāca zem kd trieciena no Rumšišķes puses un arī bija spiesta atkāpties.

16.00. Pretinieks virzīja svaigu kd gar Vilijas upes krastu un dienas beigās ieņēma Jonavu, šajā laikā Ukmergē jau atradās ap 50 tanku un moto bataljons.

126. sd un 84. msd ieņēma aizsardzības līniju (izsl.) Rumšišķes–Kaišadoris–Vašji.

Saistībā ar 16. sk atkāpšanos 11. armijas pavēlniecība noņēma 84. msd un raidīja uz Jonavu. Vairāki divīzijas uzbrukumi, lai izrautos caur Jonavu, bija nesekmīgi. Divīzija cieta milzīgus zaudējumus. 23.00–24.00. Tā kā 11. armijas daļas atradās pusielenkumā, pavēlnieks nolēma pārcelties pār Vilijas upi un atkāpties uz ZA, ko daļas uzsāka 26.06. no rīta.

Pretinieka sagrautās 5. td un 128. sd atsevišķās grupās pievienojās armijas daļām un faktiski beidza pastāvēt.

188. sd ieņēma aizsardzību gar Vilijas upi Padagju–Perelazu iecirkni.

Frontes rezerves:

29. sk atstāja Viļņu. 179. sd ar 100. hap zem motomehanizēto daļu spiediena atiet uz Svencjanēm. 184. sd atsevišķās grupās atiet uz Konstantinovu, Molodečno.

24. sk – 181. sd – Gulbenē, 183. sd – Inčukalnā.

22. sk – 180. un 182. sd – Petseru noietnē.

5. GDK – 9. un 201. GDBr – Daugavpilī, 10. GDBr – Panevēžā.

25.06.1941. g. veikto operāciju īpatnības.

Frontē veica divas dažāda rakstura operācijas: 8. armija atkāpās, tas ir viens no sarežģītākajiem kaujas veidiem, kurš prasa vispirms pastāvīgu un nepārtrauktu vadību, prasmīgu arjergardu kauju organizāciju un galveno spēku atvilkšanu pilnā kārtībā pa [aizsardzības] līnijām. Tas armijā nebija. Daļas atkāpās neorganizēti, dažreiz panikā, vadišana bija traucēta.

11. armija ar 16. sk daļām veica uzbrukuma operāciju, lai ieņemtu Kauņu. Operācija nebija sagatavota. ZRF nodeva pavēli 24.06. ap plkst. 12.00, tātad karaspēkam bija pārāk maz laika uzbrukuma organizēšanai. Individuālās aviācijas [izlūkošanas] trūkums un slikta sauszemes izlūkošanas organizācija neļāva atklāt divu svaigu pretinieka kd pienākšanu, kuras izlēma operācijas likteni. Karaspēks netika sakārtots, vadības nebija.

9. dok. Sarkanās armijas 24. strēlnieku korpusa komandiera ģenerālmajora Kačalova 1941. gada 9. jūlija ziņojums Ziemeļrietumu frontes Kara padomei par neiespējamību izmantot frontē 24. strēlnieku korpusa bijušās aviācijas eskadriļas 60 lidotājus – latviešus – politisku apsvērumu dēļ.

Avots: Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas Centrālais arhivs, 813. f., 1. apr., 4. l., 8. lp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā ar atzīmi "Slepeni". Tulkojis Jānis Dūms.

Ziemeļrietumu frontes Kara padomei

Ar GKS štāba priekšnieka rīkojumu manā rīcībā nosūtīti 60 lidotāji – latvieši – no bijušās 24. strēlnieku korpusa aviācijas eskadriļas.

Tā kā nav materiālās daļas un vispār kaut kādas bāzes korpusa eskadriļas formēšanai, man nav iespējas izmantot šo personālsastāvu.

Taču norikot tādus speciālistus strēlnieku daļās nav mērķtiecīgi un ir kaitīgi, jo pieredze parādīja, ka visi karadienestā esošie latvieši pirmajā izdevīgajā gadījumā pāriet ienaidnieka pusē.

Lūdzu ar Jūsu rīkojumu:

- 1) personālo sastāvu, kas nebauda politisku uzticību, – izolēt;
- 2) visus pārējos izmantot aviācijas darbnīcās aizmugurē.

24. strēlnieku korpusa komandieris

ģenerālmajors /Kačalovs/

Štāba priekšnieka vietn.

pulkvedis /Savinovs/

Nr. 097

9. jūlijā 1941. gadā

V. Vācijas Valsts drošības galvenās pārvaldes (*Reichssicherheitshauptamt, RSHA*) priekšnieka Reinharda Heidriha 1942. gada 16. aprīļa pavēle par eksekūciju fotografēšanu

10. dok. Vācijas Valsts drošības galvenās pārvaldes (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) priekšnieka Reinharda Heidriha (Reinhard Heydrich, 1904–1942) 1942. gada 16. aprīļa pavēle visiem Kārtības policijas priekšniekiem un komandieriem par eksekūciju fotografēšanu.

Avots: KFVA, P-9401. f., 2. apr., 141. l., 15. lpp., Molotova sevišķā mapē. Mašīnraksta apstiprināts noraksts. Tulkojis Jānis Dūms.

Kopija no kopijas

Kārtības policijas un SD priekšnieks

Berlinē, 16/IV-42. g.

Kārtības policijas priekšniekiem un komandieriem
Par eksekūciju fotografēšanu

SS reihsfirers¹ 1941. g. 12.11. ar pavēli Nr. I 14811/41 aizliedza eksekūciju fotografēšanu un deva rīkojumu savākt visus fotodokumentus arhīvā, jo tādi uzņēmumi ir vajadzīgi dienesta vajadzībām.

Papildu rīkojums pie augstāk minētā:

Dienesta vajadzībām eksekūciju uzņēmumus vispār var izdarīt tikai saskaņā ar operatīvās grupas, zonderkomandas vadītāja, SS karaspēka rotas komandiera, vada komandiera un kara korespondentu norādījumiem. Atsevišķos gadījumos, kad tādi uzņēmumi vajadzīgi steidzīgi, bet saņemt operatīvās grupas vai zonderkomandas vadītāja, SS karaspēka rotas vai vada komandiera, vai kara korespondentu piekrišanu nav iespējams, tie ir jāinformē pēc tam.

Operatīvās grupas un zonderkomandas vadītājs, SS karaspēka rotas un vada komandieri vai kara korespondenti ir atbildīgi par to, lai [foto]plates, filmas un kopijas nepaliktu atsevišķu operatīvā dienesta personu rokās.

Tā kā fotouzņēmumi tiek izgatavoti dienesta vajadzībām, operatīvās grupas un zonderkomandas vadītājs, kā arī SS karaspēka rotas vai vada komandieri vai kara korespondenti uzņemto materiālu, to neattīstot, nekavējoties pārsūta uz impērijas drošības galvenās pārvaldes ["RSHA"] "IV A 1" nodaļu kā "slepenus valsts dokumentus".

Tā kā izdarītie eksekūciju uzņēmumi, filmas un plates vēl joprojām atrodas iestādēs vai šo iestāžu darbinieku rokās, šie materiāli nekavējoties jānosūta uz RSHA IV A 1 nodaļu. Nepieciešams noskaidrot, kādus daudzumus uzņēmumu, filmu un plašu operatīvo iestāžu darbinieki paspēja nosūtīt uz dzimteni. Jāpārūpējas par to, lai arī šie uzņēmumi tiktu nekavējoties nodoti RSHA IV A 1 nodaļā.

Katrā gadījumā jānorāda šo uzņēmumu uzņemšanas laiks un vieta. Tai pašā laikā jāpievieno darbinieka oficiāls apliecinājums, ka viņš no šiem uzņēmumiem nav izgatavojis kopijas un ka visas plates, filmas un kopijas ir nodevis.

Ar šo lēmumu iepazīstināt attiecīgās policijas operatīvās iestādes, SS karaspēka darbiniekus un to kara korespondentu nodaļas.

Heidrihs

Apstiprināts ar kancelejas darbinieka parakstu.

¹ Heinrihs Himlers – Red.

VI. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas nomenklatūra Latvijas PSR 1944. gadā

11. dok. VK(b)P CK nomenklatūras amatu saraksts Latvijas PSR valdībā 1944. gada 14. novembrī.

Avots: LVA, PA-101. f., 8. apr., 1. l., 1.-4. lpp. Iespied. un mašīnraksta oriģināldokuments ar VK(b)P CK Kadru pārvaldes apkopotās uzskaites sektora vadītāja M. Kurganova parakstu. Uz dokumenta atzīme "Slepeni". Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija
Slepeni

VK(b)P CK nomenklatūrā esošo amatu saraksts Latvijas PSR

Latvijas PSR

I. Partijas un komjaunatnes orgāni

Centrālās Komitejas sekretāri	Daļu vadītāji
Sekretāra vietnieki	Sevišķā sektora vadītājs
Kadru daļas vadītāja vietnieks	Finanšu-saimnieciskā sektora vadītājs
Propagandas un aģitācijas daļas vietnieks	Latvijas K(b)P CK partijas kursu direktors

Partijas pilsētu komitejas

Rīgas pilsētas komitejas sekretāri
Daugavpils pilsētas komitejas sekretāri
Ventspils pilsētas komitejas sekretāri
Jelgavas pilsētas komitejas sekretāri
Liepājas pilsētas komitejas sekretāri

Partijas Rīgas pilsētas rajonu komitejas

Rajonu komiteju pirmie sekretāri
Rajonu komiteju otrie sekretāri
Rajonu komiteju kadru sekretāri

Partijas apriņķu komitejas

Apriņķu komiteju pirmie sekretāri
Apriņķu komiteju otrie sekretāri
Apriņķu komiteju kadru sekretāri

Latvijas ĻKJS CK

Centrālās Komitejas sekretāri

II. Padomju-administratīvie, plānošanas, finanšu un tirdzniecības orgāni

Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs
Republikas Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs
Republikas pastāvīgais pārstāvis PSRS TKP
Republikas Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs
Republikas Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieki
Rīgas pilsētas Darbajaužu deputātu padomes izpildu komitejas priekšsēdētājs
Republikas ārlietu tautas komisārs
Republikas ārlietu tautas komisāra vietnieks
Republikas valsts kontroles tautas komisārs
Republikas tieslietu tautas komisārs
Republikas tieslietu tautas komisāra vietnieks
Republikas tieslietu tautas komisāra vietnieks kadru lietās
Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētājs
Republikas Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieki
Republikas prokurors
Republikas prokurora vietnieks

Republikas prokurora vietnieks kadru lietās
 Republikas prokurora vietnieks speciālajās lietās
 PSRS TKP Valsts plānu komitejas pilnvarotais republikā
 Republikas Valsts plānu komitejas priekšsēdētājs
 Republikas finanšu tautas komisārs
 Rūpniecības bankas republikāniskā kantora pārvaldnieks
 Valsts bankas republikāniskā kantora pārvaldnieks
 Republikas galvenais tirdzniecības valsts inspektors
 Republikas tirdzniecības tautas komisārs
 Republikas Patērētāju savienības priekšsēdētājs
 Darba rezervju republikāniskās pārvaldes priekšnieks
 Darba rezervju republikāniskās pārvaldes priekšnieka vietnieks masu politiskajā darbā
 Republikas TKP darbaspēka uzskaites un sadales biroja vadītājs

III. IeTK, VDTK, ATK

Iekšlietu tautas komisariāts. Ar roku: "Sk. papildin. Nr. 1.")
 Republikas tautas komisārs
 Republikas tautas komisāra vietnieks
 Republikas tautas komisāra vietnieks kadru lietās
 Republikas tautas komisāra vietnieks milicijas lietās
 Republikas Milicijas pārvaldes Politdaļas priekšnieks

Valsts drošības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs
 Republikas tautas komisāra vietnieks
 Republikas tautas komisāra vietnieks kadru lietās
 Nodaļu – Otrās, Piektās, "A", "C", izmeklēšanas – priekšnieki
 VDTK Latvijas Dzelzceļa transporta nodaļas priekšnieks

Kara komisariāts

Republikas kara komisārs

OSOAVIAHIM

Republikas OSOAVIAHIM Centrālās padomes priekšsēdētājs
 [OSOAVIAHIM – Sadarbības ar aviāciju un ķīmisko aizsardzību biedrība]

IV. Rūpniecība, transports un sakari Vieglās rūpniecības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs

Mežrūpniecības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs. (Ar roku: "Sk. papild. Izmaiņas Nr. 3, 4.")

Gaļas un piena rūpniecības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs
 Lopu sagādes Latvijas kantora vadītājs

Pārtikas rūpniecības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs

Zivju rūpniecības tautas komisariāts

Republikas TKP Zivju rūpniecības Galvenās pārvaldes priekšnieks

PSRS Būvmateriālu rūpniecības tautas komisariāts

Republikas TKP Celtniecības un būvmateriālu rūpniecības Galvenās pārvaldes priekšnieks

Vietējās rūpniecības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs

Autotransporta tautas komisariāts

Republikas TKP Autotransporta galvenās pārvaldes priekšnieks

TKP Ražošanas kooperācijas pārvalde

Republikas Ražošanas kooperācijas pārvaldes priekšnieks

Satiksmes tautas komisariāts

Latvijas dzelzceļa priekšnieks

Latvijas dzelzceļa priekšnieka vietnieks

Latvijas dzelzceļa dienestu – kustības, ceļu (Ar roku: vagonu un lokomotīvu – izslēgti) – priekšnieki

Sakaru tautas komisariāts

Tautas komisariāta pilnvarotais republikā

Tautas komisariāta pilnvarotā republikā pārvaldes galvenais inženieris

V. Lauksaimniecība un sagāde

Zemkopības tautas komisariāts

Republikas tautas komisārs

Republikas tautas komisāra vietnieks kadru lietās

Sagādes tautas komisariāts

Tautas komisariāta pilnvarotais republikā

Republikānisko kantoru – “Labības sagāde”, “Dzīvnieku izejvielu sagāde” – vadītāji. (Ar roku: “Sk. papild. izm. Nr. 3.1.”)

Tautas komisariāta pilnvarotie rajonos

VI. Zinātnes, kultūras, mākslas un preses orgāni

(Ar roku: “Sk. izmaiņas Nr. 3.1.”)

Republikas veselības aizsardzības tautas komisārs

Republikas veselības aizsardzības tautas komisāra vietnieks – republikas valsts galvenais sanitārais inspektors

Republikas TKP Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks

Republikas TKP Arhitektūras lietu pārvaldes priekšnieks

Republikas TP Kinofikācijas pārvaldes priekšnieks

Republikas TKP Radiofikācijas un radoraidījumu komitejas priekšsēdētājs

Republikas TKP Fizikultūras un sporta komitejas priekšsēdētājs

Republikas izglītības tautas komisārs

Republikas izglītības tautas komisāra pirmais vietnieks

Republikas izglītības tautas komisāra vietnieks kadru lietās

Latvijas Valsts universitātes rektors

Latvijas Valsts universitātes Marksisma-ļeņinisma katedras vadītājs

Republikas sociālās nodrošināšanas tautas komisārs

Republikas Literatūras un izdevniecību Galvenās pārvaldes priekšnieks

Atbildīgie redaktori republikāniskajā avīzēs: “Sovetskaja Latvija” (krievu valodā), “Cīņa” (latviešu valodā)

Republikas Arodbiedrību centrālās padomes priekšsēdētājs

Republikas Arodbiedrību centrālās padomes priekšsēdētāja vietnieks

VK(b)P CK Kadru pārvaldes

apkopotās uzskaites sektora vadītājs /paraksts/ M. Kurganovs

14. novembrī 1944. g.

VII. Vācijas armijas karagūstekņi Latvijas PSR

12. dok. Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās Komitejas biroja 1945. gada 7. augusta lēmums "Par vācu karagūstekņu izmantošanu darbos".

Avots: LVA, 101. f., 7. apr., 31-a. l., 26.–33. lpp. Oriģinālmašīnraksts uz LK(b)P CK biroja veidlapas ar LK(b)P CK sekretāra J. Kalnbērziņa parakstu un LK(b)P CK zīmoga Nr. 18 nospiedumu. Tulkojis Jānis Dūms.

Stingri slepeni
(No sevišķās mapes)

Lēmums

Latvijas K(b)P CK birojs. Protokols Nr. 123., p. 26., 1945. g. 7. augustā
Par vācu karagūstekņu izmantošanu darbos

Latvijas K(b)P CK birojs uzskata par nepareizu, ka daudzi uzņēmumu vadītāji, izmantojot karagūstekņus, pieļauj plašus viņu kontaktus ar iedzīvotājiem rūpniecās un uz ielām, pārkāpj gūstekņu apsardzības un izolācijas noteikumus. Nav pareizi arī tas, ka karagūstekņi tiek nosūtīti uz sīkiem objektiem un nenozīmīgiem uzdevumiem, tai pašā laikā svarīgākās nozares un iecirkņi tautas saimniecības atjaunošanā netiek nodrošināti ar darbaspēku.

Latvijas K(b)P CK birojs nolemj:

- 1) izskaidrot tautas komisāriem, LPSR TSP galveno pārvalžu priekšniekiem, pilsētu un apriņķu izpildkomiteju priekšsēdētājiem, ka, izmantojot karagūstekņus darbos, jābūt nodrošinātai viņu neapstrīdamai izolācijai no iedzīvotājiem;
- 2) aizliegt izmantot karagūstekņus pārtikas rūpniecības uzņēmumos (Pārtikas rūpniecības tautas komisariātā, Zivju rūpniecības tautas komisariātā un Gaļas un piena rūpniecības tautas komisariātā) pārtikas produktu apstrādē;
- 3) uzdot tautas komisāriem, LPSR TSP galveno pārvalžu priekšniekiem, pilsētu un apriņķu izpildkomiteju priekšsēdētājiem:
 - a) karagūstekņus izmantot pirmām kārtām kurināmā sagatavošanā, būvmateriālu ieguvē un celtniecības-atjaunošanas darbos;
 - b) izmantojot karagūstekņus uzņēmumos, organizēt viņiem patstāvīgas maiņas vai brigādes rūpniecību meistarību tehniskajā vadībā un uzraudzībā;
 - c) izmantojot karagūstekņus celtniecībā, piešķirt viņiem patstāvīgus, no iedzīvotājiem izolētus objektus vai brigādes;
 - d) kokmateriālu vai kūdras sagatavošanā ierādīt karagūstekņiem atsevišķas cirmsas vai purvus;
- 4) uzdot LPSR iekšlietu tautas komisāram b. Eglītim ierobežot karagūstekņu pārvietošanos pa pilsētas galvenajām ielām dienas laikā, atļaujot saimnieciskajām organizācijām karagūstekņu pārvietošanu šajā laikā tikai sevišķi neatliekamajos gadījumos;
- 5) apstiprināt karagūstekņu izmantošanas republikas saimniecības objektos orientējošu plānu saskaņā ar pielikumu.
Atļaut LPSR iekšlietu tautas komisāram piešķirt karagūstekņus arī citiem objektiem, ja tiek nodrošināti karagūstekņu kontakta ar iedzīvotājiem novēršanas noteikumi;
- 6) uzdot LPSR iekšlietu tautas komisāram b. Eglītim nodrošināt karagūstekņu apsardzi pirmām kārtām kurināmā un celtniecības materiālu sagatavošanas darbos un lielākajos celtniecības objektos;
- 7) lūgt Valsts aizsardzības komiteju nodot Latvijas PSR Mežrūpniecības ministrijas rīcībā 4800 vācu karagūstekņus kokmateriālu sagatavošanai vienlaidus cirmās un atļaut organizēt šim mērķim 9 nometnes;
- 8) lai sakārtotu karagūstekņu izmantošanu, organizēt Republikāniskā darbaspēka sadalīšanas biroja paspārnē inspekciju trīs cilvēku sastāvā, tai uzdodot veikt karagūstekņu izmantošanas darbam republikas tautas saimniecībā uzskaiti un uzraudzību par viņu pareizu izmantošanu saimnieciskajās organizācijās. Inspekcijas vadību uzdot Darbaspēka sadalīšanas biroja priekšniekam – LPSR TSP priekšsēdētāja vietniekam b. I. I. Trinklerei.

Latvijas K(b)P CK sekretārs /paraksts/
(J. Kalnbērziņš)

Pielikums pie Latvijas K(b)P CK
1945. g. 7. jūnija lēmuma,
protokols Nr. 123., 26. punkts

Vācu karagūstekņu IZVIETOJUMS darbos Latvijas PSR uzņēmumos un celtniecības objektos

Nr. p. k.:	Tautas komisariāta un objekta Nosaukums:	Kopā	tai skaitā			
			kurin. sagādei:	celtn. darbi	būvmater. ražošanā	darbi ražošanā
I. LPSR Mežrūpniecības TK						
1.	Vecsalacas mežrūpn. saimn.:	400:	400	-	-	-
2.	Gaujienas -- -- --	1000:	1000	-	-	-
3.	Strenču -- -- --	400	400	-	-	-
4.	Vījakas -- -- --	1000	1000	-	-	-
5.	Ugāles -- -- --	400	400	-	-	-
6.	Dundagas -- -- --	400	400	-	-	-
7.	Priekules -- -- --	400	400	-	-	-
8.	Kuldīgas -- -- --	400	400	-	-	-
9.	Lutriņu -- -- --	400	400	-	-	-
10.	Kokzāģētava "Spars"	100	-	-	100	-
11.	-- -- -- "Trieciennieks"	100	-	-	100	-
12.	-- -- -- "Milgrāvis"	150	-	-	150	-
13.	-- -- -- "Jaunciems"	150	-	-	150	-
14.	-- -- -- "Sarkanais"	50	-	-	50	-
15.	-- -- -- "Proletārietis"	130	-	-	130	-
16.	Finiera rūpn. "Latv. bērzs"	200	-	-	200	-
17.	-- -- -- "Furnieris"	100	-	-	100	-
18.	-- -- -- "Lignumus"	150	-	-	150	-
19.	-- -- -- "Rīga"	100	-	-	100	-
20.	-- -- -- "Geriņš"	100	-	-	100	-
21.	-- -- -- "Vulkāns"	250	-	-	250	-
22.	Sērkociņu fabrika :	25	-	:	:	25
23.	Mēbeļu fabrika Nr. 2	100	-	-	-	100
24.	-- -- -- Nr. 3	60	-	-	-	60
25.	-- -- -- Nr. 4	100	-	-	-	100
26.	-- -- -- Nr. 5	50	-	-	-	50
27.	-- -- -- "Darba aktīvs"	80	-	-	-	80
28.	Fabrika "Būvgaldnieks"	100	-	-	-	100
29.	-- -- -- "Rīgas Komunārs"	150	-	-	-	150
	Pavisam	7045	4800	-	1580	665

II. Kokmateriālu apgādes galvenās pārvaldes republikāniskais kantoris

1.	Kokmateriālu iekraušanaī dzelzceļa vagonos	600	600	-	-	-
2.	Valmieras koksnes kombināts	200	200	-	-	-
3.	Vījakas -- -- --	150	150	-	-	-
4.	Jelgavas -- -- --	100	100	-	-	-
5.	Rēzeknes -- -- --	150	150	-	-	-
6.	Rīgas -- -- --	300	300	-	-	-
7.	Valmieras -- -- --	500	500	-	-	-
8.	Daugavpils -- -- --	100	100	-	-	-
9.	Daudzevas bāze	200	200	-	-	-
	Pavisam	2300	2300	-	-	-

III. LPSR Vietējā kurināmā tautas komisariāts

1.	Kūdras fabrika "Sloka"	1400	1400	-	-	-
2.	-- -- -- "Olaine"	1200	1200	-	-	-

3.	--	--	"Kūkas"	500	500	-	-	-
4.	--	--	"Salaspils"	1000	1000	-	-	-
5.	--	--	"Garozā"	400	400	-	-	-
6.	--	--	"Bauska"	500	500	-	-	-
7.	--	--	"Misa"	450	450	-	-	-
8.	--	--	"Skrunda"	400	400	-	-	-
9.	--	--	"Priedaine"	250	250	-	-	-
Pavisam				6100	6100	-	-	-

IV. LPSR Celniecības un būvmateriālu rūpn. tautas komisariāts

1.	Superfosfāta rūpnīca	Rīgā	1000	-	: 1000 :	-	-	
2.	Saldētava	Rīgā	500	-	500	-	-	
3.	Lidostas ēka	Rīgā	300	-	300	-	-	
4.	Cementfabrika	Rīgā	900	-	400	500	-	
5.	Krāšņu podiņu rūpnīca	Salaspilī	500	-	250	250	-	
6.	Linu vērpšanas fabrika	Jelgavā	200	-	200	-	-	
7.	--	--	--	Daugavpilī	600	-	600	-
8.	Ped. skola	Jelgavā	200	-	200	-	-	
9.	Skolotāju institūts	Rēzeknē	80	-	80	-	-	
10.	Vidusskola	Lielvārdē	300	-	300	-	-	
11.	--	Ērgļos	300	-	300	-	-	
12.	--	Indrā	300	-	300	-	-	
13.	--	Ļaudonā	300	-	300	-	-	
14.	Slimnīca	Ludzā	150	-	150	-	-	
15.	--	Rēzeknē	200	-	200	-	-	
16.	Pienotava	Rēzeknē	50	-	50	-	-	
17.	Papīrfabrika	"Jugla"	100	-	100	-	-	
18.	--	"Līgatne"	250	-	250	-	-	
19.	--	"Sloka"	300	-	300	-	-	
20.	Cementfabrika	"Brocēni" Saldū	1000	-	1000	-	-	
21.	Kaļķu karjers	"Saurieši"	250	-	250	-	-	
22.	Kaļķu rūpnīca	"Saulkalne"	100	-	-	100	-	
23.	--	"Katlakalns"	200	-	-	200	-	
24.	--	"Kalnciems"	200	-	-	200	-	
25.	--	karjers "Sesile"	200	-	-	200	-	
26.	--	rūpnīca "Auce"	400	-	-	400	-	
27.	Akmeņlauztuve	Pļaviņās	200	-	-	200	-	
28.	Silikātu rūpnīca	Rīgā	100	-	-	100	-	
29.	Keramikas rūpnīca	Bolderājā	100	-	-	100	-	
30.	Ķieģeļu fabrika	Jelgavā	120	-	-	120	-	
31.	--	--	"Spartaks"	250	-	-	250	-
32.	--	--	"Progress"	120	-	-	120	-
33.	--	--	"Kaiģi"	2500	300	800	1200	-
34.	Ķieģeļu fabrika	"Kalkūne"	110	30	-	80	-	
35.	--	--	Krustpilī	150	-	-	150	-
36.	--	--	"Tūja"	200	-	-	200	-
37.	--	--	un kaļķu rūpnīca	Cēsīs	600	-	600	-
38.	Šifera fabrika	Rīgā	200	-	-	200	-	
39.	Ģipša fabrika	Rīgā	150	-	-	150	-	
40.	Tola rūpnīca	"Segums"	160	-	-	160	-	
41.	1. rūpnīca	Rīgā	100	-	100	-	-	
42.	3. rūpnīca		100	-	100	-	-	
43.	Mašīnu nomas bāze	Rīgā	50	-	-	-	50	
44.	Malkas gatavošana	Valmierā	500	500	-	-	-	
Pavisam				14590	1230	7630	5680	50

V. LPSR Komunālās saimniecības tautas komisariāts

1.	Sūkņu stacijas celtniecība	200	–	200	–	–
2.	Ārlietu TK ēka	80	–	80	–	–
3.	Kokapstrādes kombināts	100	–	100	–	–
	Pavisam	380	–	380	–	–

VI. Ēku nojaukšana, jaunu celtniecība, kap. remonts, kurināmā sagāde

1.	Jelgavas pilsētas izpilddomdeģa	2000	–	2000	–	–
2.	Daugavpils – – – – –	3000	–	3000	–	–
3.	Rēzeknes – – – – –	800	–	800	–	–
4.	Valmieras – – – – –	700	–	700	–	–
5.	Liepājas – – – – –	1500	–	1500	–	–
6.	Balvu – – – – –	500	–	500	–	–
	Pavisam	8500	–	8500	–	–

VII. Rīgas pilsētas izpilddomdeģa

1.	Pilsētas celtn. trests, ēku nojaukšanai un kap. remonts	4500	–	4500	–	–
2.	Kurināmā pieg. sūkņu stacijai	200	–	200	–	–
3.	Pilsētas apkure–kūdras ieguvei					
	Priedainē un malkas kraušanai	950	950	–	–	–
	Pirts kapitāltrements	120	–	120	–	–
	Kurināmā pievešana gāzes fabr.	40	–	–	–	40
	Tramvaja jauno līniju būve	600	–	600	–	–
	Viet. rūpn. remontdarbnīcas	400	–	–	–	400
	Kurināmā sagat. mežu kantorim	100	–	100	–	–
	Ceļu un tiltu pārvalde, remonts	150	–	150	–	–
	Nedzīv. māju dzīvokļu pārvalde un skolu remonts (brīvlaikā)	500	–	500	–	–
	Pavisam	7560	1050	5870	–	640

VIII. PSRS Pārtikas rūpn. TK Cukura trestam

	Jelgavas cukurfabrikas celtn.	600	–	600	–	–
	Krustpils – – – – –	500	–	500	–	–
	Liepājas – – – – –	250	–	250	–	–
	Rēzeknes – – – – –	250	–	250	–	–
	Pavisam	1600	–	1600	–	–

IX. LPSR TSP Ceļu galv. pārvalde

	Tiltu celšanai Jelgavā (100), Rēzeknē (200), Tukumā (100) Valmierā (100)	500	–	500	–	–
--	--	-----	---	-----	---	---

X. Gaļas un piena rūpn. tautas komisariāts

	Malkas sagatavošana mežā	150	150	–	–	–
	Līmes rūpn. kaulu sagatavošana	25	–	–	–	25
	Pavisam	175	150	–	–	25

XI. LPSR Zivju rūpniecības tautas komisariāts

	Tūjas zivju apstr. rūpnīcas celtn.	100	–	100	–	–
	Tomes zivju audzēt. celtn.	100	–	100	–	–
	Mangaļu zivju apstr. rūpn.	200	–	200	–	–
	Pavisam	400	–	400	–	–

XII. LPSR Viegļās rūpniecības tautas komisariāts

1.	Kūdras ieguve "Plakanciems"	200	200	–	–	–
2.	Kūdras purvs pie Rīgas	20	20	–	–	–
3.	"Rīgas audums"	400	–	400	–	–
4.	"Rīgas manufaktūra"	700	–	200	–	500

5.	"Sarkanā tekstilniece"	300	-	-	-	300
6.	"Juglas manufaktūra"	500	-	-	-	500
7.	"Juglas ādu fabrika"	50	-	-	-	50
8.	"Rīgas diegs"	90	-	-	-	90
9.	"Parīzes komūna"	150	-	-	-	150
10.	"Astotais marts"	160	-	-	-	160
11.	"Ķemmdzijas fabrika"	150	-	150	-	-
12.	"Boļševička"	150	-	20	-	130
13.	Linu vērptuve Jelgavā	150	-	150	-	-
14.	"Sarkanais kvadrāts"	200	-	-	-	200
15.	"Varonis"	50	-	-	-	50
16.	Linu vērptuve "Zasulauks"	150	-	-	-	150
	Pavisam	3420	220	920	-	2280

XIII. LPSR Pārtikas rūpniecības tautas komisariāts

Malkas sagatavošana	210	210	-	-	-
Maizes fabrikas "1. Maijs" celtniecība	500	-	500	-	-
Alus darītavai taras gatavošana	100	-	-	-	100
Remontu-mehāniskā rūpnīca	50	-	-	-	50
3. tabakas fabrikas remonts	52	-	52	-	-
Pavisam	912	210	552	-	150

XIV. LPSR Vietējās rūpniecības tautas komisariāts

1.	"Sarkanā zvaigzne"	200	-	-	-	200
2.	"Radiotehnika"	150	-	-	-	150
3.	"Darba spars"	50	-	-	-	50
4.	"Metallotehnika"	100	-	-	-	100
5.	"Omega"	100	-	-	-	100
6.	"Kvēle"	60	-	-	-	60
7.	"Jaunais komunārs"	100	-	-	-	100
8.	Liepājas energokombināts	200	-	100	-	100
9.	Jelgavas elektrostacija	100	-	-	-	100
10.	Slokas elektrostacija	100	-	-	-	100
11.	Daugavpils elektrostacija	100	-	-	-	100
12.	Rīgas 1. TEC	100	-	-	-	100
13.	Rīgas keramikas rūpnīca	1500	550	250	-	700
14.	Rīgas porcelāna rūpnīca	200	100	-	-	100
15.	"Komunārs"	150	-	-	-	150
16.	Iļģuciema stikla rūpnīca	200	100	-	-	100
17.	Rīgas stikla fabrika	300	100	-	-	200
18.	"Sarkanais oktobris"	30	-	-	-	30
19.	Rīgas abrazīvu fabrika	50	-	30	-	20
20.	"Sarkanais metālists"	200	-	50	-	150
21.	"Tērauds"	80	-	-	-	80
22.	MMAF	50	-	-	-	50
23.	Rīgas turbīnu rūpnīca	200	100	-	-	100
24.	"Vezuvs"	50	-	-	-	50
25.	Darbgaldu remontu rūpnīca	100	-	-	-	100
26.	Rīgas atspēru rūpnīca	50	-	-	-	50
27.	"Ekonomaizers"	50	-	-	-	50
28.	"Imanta"	100	50	-	-	50
29.	Rīgas skrūvju-uzgriežņu rūpn.	150	-	-	-	150
30.	Svaru rūpnīca	100	-	-	-	100
31.	Superfosfāta rūpnīca	400	-	200	-	200
32.	Ķīmiskais kombināts	150	-	-	-	150
33.	"Spodriba"	30	-	-	-	30
34.	Celtniecības kantoris	600	-	600	-	-

35. "Sarkanais metalurģis" Liepājā	1400	–	300	–	1100
Pavisam	7500	1000	1530	–	4970
KOPĀ	60982	17060	27882	7260	8780

13. dok. Latvijas PSR iekšlietu ministra vietnieka ģenerālmajora Jāņa Vēvera 1954. gada 24. marta specziņojums pilnīgi slepeni LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim par triju bijušo vācu armijas dezertieru atklāšanu Latvijas teritorijā.

Avots: LVA, 270. f., 1-s. apr., 951. l., 13.–14. lpp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar J. Vēvera parakstu. Uz dokumenta Viļa Lāča rezolūcija krievu valodā: "20. Lasiju. 31.III 54. V. Lācis." Uz dokumenta spiedogs krievu valodā: "Latvijas PSR Ministru padomes specsektors. Ienāk. Nr. 769/s uz 2 lappusēm. 1954. g. 26. martā." Tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājam

b. V. T. Lācim

šeit

Specziņojums

1954. gada februārī Latvijas PSR IeM ienāca anonīma vēstule, kurā tika ziņots, ka Jelgavas rajonā, Liču-Lauku ciema padomē, viensētā "Gundegas" pie mežsarga Irmās Rudenes slēpjas divi nezināmi vīrieši, kurus viņa apgādā ar pārtiku un apģērbu, savā apgaitā dod viņiem darbu, bet nopelnīto pieraksta savam dēlam un strādniekam Lazdiņam.

Šo datu pārbaudes procesā tika noskaidrots, ka šajā rajonā slēpjas nevis divi, bet trīs nezināmi vīrieši, pēc tautības vācieši, kuri savā laikā bēguši no karagūstekņu nometnēm.

1954. gada 12. martā Irmās Rudenes mājā tika izdarīta kratišana, kuras laikā tika aizturēti:

1. Risterers Karls, dzimis 1912. g. Vācijā (okupācijas franču zonā), vācietis, bijušais vācu armijas apakšvirsnieks sakaru daļās;
2. Kellerts Villijs, dzimis 1911. g. Vācijā (Padomju zona), vācietis, bijušais vācu armijas artilērijas daļas šoferis.

Tajā pašā dienā Liču-Lauku ciema padomes viensētā "Dzinteres", Jelgavas rajonā, pie Arvida Imbraga speciāli ierīkotā bunkurā tika aizturēts Zahniks Alekss Jozefa d., dzimis 1922. g. Vācijā (tagad Polija), vācietis, bijušais vācu armijas artilērijas daļas šoferis.

Ieroči un dokumenti pie aizturētajiem nav atrasti.

Visi trīs liecināja, ka viņi dienējuši vācu armijā. 1945. gadā Kurzemē pie Jelgavas viņus saņēma gūstā padomju karaspēks, viņi uzturējās karagūstekņu nometnēs, kur strādāja kūdras ieguvē Jelgavas rajonā. 1946. gada rudenī viņi izbēga no nometnes un no tā laika dzīvoja nelegāli minētās viensētās.

Nelegālā stāvoklī esošos Ristereru, Kellertu un Zahniku slēpa un uzturēja minēto viensētu iemītnieki Irma Rudene, kurai bija kopdzīve ar Ristereru, kā arī Arvids Imbrags, kura meita dzīvoja ar Zahniku, no kura viņai ir sešus gadus vecs bērns.

Aizturētie Risterers, Kellerts un Zahniks kategoriski atteicās izbraukt uz dzimteni, Vāciju, un izteica vēlēšanos palikt uz dzīvi Padomju Savienībā. Sakarā ar šo, ievērojot, ka informācijas Risterera, Kellerta un Zahnika saukšanai pie kriminālatbildības nav, viņiem milicijas orgānos tiek noformēti dokumenti kā personām bez pavalstniecības.

LPSR iekšlietu ministra vietnieks /paraksts/ Vēvers

24. martā 54. g.

Nr. 1/772

VIII. PSRS okupācijas varas cīņa pret bruņoto pretošanos Latvijā 1944., 1946. un 1953. gadā

14. dok. PSRS iekšlietu tautas komisāra L. P. Berijas (1899–1953) 1945. gada 15. novembra ziņojums pilnīgi slepeni V. Molotovam, G. Maļenkovam, A. Mikojanam par cīņu ar bruņoto pretošanos Latvijā no 1944. gada 1. jūlija līdz 1945. gada 1. novembrim.

Avots: KFVA, R-9401. f., 2. apr., 105. l., 92.–96. lpp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts. Eksemplārs Nr. 4. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni
Eks. Nr. 4

15. novembrī 45. g.

Biedram V. M. Molotovam

Biedram G. M. Maļenkovam

Biedram A. I. Mikojanam

Latvijas PSR leTK ziņo šādus datus par cīņas gaitu republikas teritorijas attīrīšanā no bandītiskajiem elementiem un pretpadomju nacionālistiskās pagrīdes.

No 1944. gada 1. jūlija līdz 1945. gada 1. novembrim operatīvo pasākumu un čekistu-karaspēka operāciju laikā nogalināti, sagūstīti un labprātīgi padevās 7085 cilvēki, to skaitā:

bandīti	3916
bandītu atbalstītāji	832
vācu ielikteņi, palīgi un citi pretpadomju elementi	2337

Nogalināti 925 bandīti.

Šajā laikā aizturēti 5855 un labprātīgi padevās 2220 dezertieri un tie, kuri izvairījās no iesaukšanas un mobilizācijas Sarkanajā armijā.

Operācijās iegūti un saņemti ieroči: ložmetēji – 320, automāti – 1083, šautenes – 6713, revolveri – 510, granātas – 4085, minas – 514, patronas – 26 4255, sprāgstvielas – 31 kg.

No š. g. septembrī un oktobrī veiktajām operācijām bandītisko elementu un pretpadomju nacionālistiskās pagrīdes izolācijai uzmanību saista šādas:

7. septembrī Daugavpils apriņķī, Bērzkalnes pagasta teritorijā veiktās čekistu-karaspēka operācijas bandas likvidācijai laikā nogalināti 8 bandīti, to skaitā "Nacionālās partizānu apvienības" Daugavpils pulka bataljona komandieris Pēteris Anspoks, 9 bandīti sagūstīti dzīvi.

legūts: 14 šautenes, 2 ložmetēji, 2 automāti, 2 pistoles, 11 granātas, 1337 patronas.

5. septembrī Rēzeknes apriņķī tika veikta Bronislava Kasalita bandas likvidācijas operācija. Operācijas laikā tika nogalināti 4 bandīti, to skaitā arī barvedis. legūti 2 ložmetēji, 2 automāti, 3 šautenes, 2000 kaujas patronu.

22. septembrī Viļakas apriņķa teritorijā notika čekistu-karaspēka operācija Antona Zuša bandas likvidācijai. Operācijas laikā nogalināti 5 bandīti, iegūtas 2 šautenes un 280 patronu.

Jūlijā–septembrī likvidēta pagrīdes pretpadomju nacionālistiska organizācija "Paš aizsardzība".

Lietā arestēti 11 cilvēki, tai skaitā organizācijas vadītājs, bijušais policijas darbinieks K. P. Plaudis, viņa vietnieks E. M. Mellups, Plauža adjutants P. E. Zvirbulis, bandas barvedis Jānis Ozols un citi.

legūts: pagrīdes tipogrāfija, rakstāmmašīna, stiklogrāfs, radiuztvērējs, organizācijas štāba zīmogs, pavēles, pretpadomju lapiņas un citi dokumenti.

Izmeklēšanā noskaidrots, ka organizācijas aktīvie dalībnieki izplatīja iedzīvotājos pretpadomju lapiņas, aicināja latviešus uz partijas un padomju orgānu sabotāžu, uz atteikšanos strādāt padomju iestādēs, vervēja organizācijā un bandā jaunus dalībniekus un iegādājās ieročus.

Viņi veica arī vairākus terora aktus pret padomju un partijas aktīvu, leTK un VDTK darbiniekiem, sagrāva vairākas ciemu padomes un pagastu izpildkomitejas, aplaupīja vairākas valsts un kooperatīvās iestādes un uzņēmumus.

Šīs organizācijas noslēpušos bandu demoralizācijai un ātrākai likvidēšanai tika izlaists arestētā Plauža uzsaukums saviem līdzdalībniekiem ar aicinājumu nolikt ieročus un brīvprātīgi ierasties padomju varas orgānos.

Rezultātā Valmieras un Valkas apriņķī brīvprātīgi padevās un nodeva ieročus 30 bandīti, to skaitā bandu barveži Jānis Kvante, Eduards Grāvītis un Elmārs Piete.

Pasākumi pagrīdes organizācijas atlieku un tās bruņoto bandu likvidācijai turpinās.

11. septembrī Rīgā arestēta diversiju un terora organizācijas "SS Jagdverband-Ostland" dalībniece, šīs organizācijas štāba vadītāja, kapteiņa Jankaua piedzīvotāja Z. P. Martinsone.

Arestētā nosauca vairākus organizācijas nelegāli dzīvojošos dalībniekus, tikšanās vietas, kur slēpās Jankaus, un paroles sakaru nodibināšanai ar viņu.

Darbs organizācijas dalībnieku noskaidrošanai un arestam turpinās.

30. septembrī Dundagas pagasta teritorijā, Ventspils apriņķī, aizturēts Ziemeļkurzemes bandformāciju grupas štāba priekšnieks latviešu SS leģiona leitnants Aleksandrs Zutis un bandīts Arnolds Lidža.

Minēto personu aizturēšanas laikā iegūts bandu grupas vadītāju apsūdzības protokols un citi dokumenti.

Aizturētais Zutis liecināja, ka Ziemeļu grupas vadītājs ir Ziedainis Melbarts, kurš strādā Valsts šķirnes sēkļu fonda Ventspils kantori ar Miķeļa Pētersona vārdu, ir beidzis Rīgas karaskolu, bija virsleitnanta pakāpē. Vācu laikā dienēja kā rotas komandieris latviešu SS leģiona 19. divīzijā (arestēts).

Iegūtie dokumenti un arestēto liecības deva iespēju noteikt bandu grupu Ziemeļkurzemē skaitlisko sastāvu un dislokāciju.

Tiek veikti pasākumi bandu formējumu un to vadošā centra likvidācijai.

Pēdējā laikā notikušas šādas raksturīgas banditisma izpausmes.

20. septembrī Abrenes apriņķī, Tilžas pagastā, "Ciņa" bandas dalībnieki no slēpņa nogalināja partijas apriņķa komitejas pārstāvi A. A. Grasi, Tilžas pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieku I. P. Zvaigzni un iznīcinātāju bataljona cīnītāju B. Sarkanu.

5. oktobrī bruņoti bandīti maskās ievainoja Mazzalves pagasta izpildkomitejas locekli Olgu Konstanci.

6. oktobrī Vijulsona banda, kas darbojas Madonas apriņķa teritorijā, no slēpņa nogalināja leTK Kusas pagasta nodalījuma priekšnieku leitnantu Petrovu.

Naktī uz 2. oktobra šī pati banda aplaupīja veikalu Lubējas pagastā, izpostīja telefona sakarus un apšaudīja pagasta izpildkomiteju.

11. oktobrī banda 25 cilvēku sastāvā uzbruka Zvārtavas pagasta izpildkomitejai Valkas apriņķī. Bandīti sadedzināja dokumentus, aiznesa telefona aparātu un radiouztvērēju, nogalināja pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāju Briedi, aizveda sev līdz iznīcinātāju bataljona cīnītāju.

Šī pati banda 12. oktobrī uzbruka Grundzāles pagasta izpildkomitejai. Bandīti sadedzināja izpildkomitejas dokumentus un nogalināja Latvijas K(b)P CK pilnvaroto b. Puppō.

PSR Savienības iekšlietu tautas komisārs –
(L. Berija)

15. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža S. Kruglova 1946. gada 4. jūlijā VK(b)P CK Politbirojā J. Staļinam, V. Molotovam, L. Berijam nosūtītais Latvijas PSR iekšlietu ministra Egliša un PSRS iekšlietu ministrijas pilnvarotā Drozdova 1946. gada 2. jūlija pilnīgi slepenais ziņojums par Latvijas nacionālo partizānu "Pārūpa" grupas iznīcināšanu ar aģenta Marģera Vitoliņa ("Dubina") palīdzību.

Avots: KFVA, 9461. f., 2. apr., 136. l., 46.–48. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā ar atzīmi: "Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 4." Tulkojis Jānis Dūms.

Kopija
Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 4

Biedram J. V. Staļinam
Biedram V. M. Molotovam
Biedram L. P. Berijam
1946. g. 6. jūlijā
Nr. 2924/k

24-4676-43
g. 138

СССР
№ 7-1 205 Копия. 46
Рассекречено
по решению секретно
от " " 1984 г. 4

06.07.46.

Товарищу СТАЛИНУ И.В.
Товарищу МОЛОТОВУ В.М.
Товарищу ВЕРИЯ Л.П.

1 а в л я
2924/н

При этом представляю Вам сообщение Министра внутренних дел Латвийской ССР т.ОГЛИТ и уполномоченного МВД СССР т.ПРОЗДОВА о проведенной операции по ликвидации банды "Парубса", оперировавшей в Екабпилском, Мадонском и Рижском уездах Латвийской ССР.

МИНИСТР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР

3 экз.
адресатам
в дело С-та
т. Давыдову
и т.п.

24. VII 1946
Верно: Ушакова

(С. ПРУТНОВ)

Основание: инд. экз. № 29655
от 2.VII-46 г.
И.Т. Аничкина
4.VII-1946 г.

Гинзбург
5.7.46.

Ar šo [es] iepazīstinu Jūs ar Latvijas PSR iekšlietu ministra b. Egliša un PSRS leM pilnvarotā b. Drozdova ziņojumu par veikto "Pārupa" bandas, kura darbojās Latvijas PSR Jēkabpils, Madonas un Rīgas apriņķos, likvidācijas operāciju.

PSR Savienības iekšlietu ministrs

(S. Kruglovs)

Kopija.

Pilnīgi slepeni. Pieņemts pa "AF".

No Rīgas

Maskava, leM – biedram Kruglovam.

Ziņoju, ka mūsu agentu-kaujinieku grupa 5 cilvēku sastāvā 2. jūlijā likvidēja "Pārupa" bandu. Barvedis un 9 bandīti nogalināti uz vietas mežā, kur notika bandas tikšanās ar mūsu grupu. No bandītiem iegūts viņu apbruņojums – 3 ložmetēji, 4 automāti, 8 šautenes, 8000 patronu un 25 granātas. Iegūti [arī] dokumenti.

"Pārupa" banda operēja Jēkabpils, Madonas un Rīgas apriņķos, kuru teritorijā veica vairāk nekā 20 sevišķi nežēlīgus terora aktus.

20. jūnijā šī banda veica uzbrukumu Mētrienas pagasta centram Madonas apriņķī, sagrāva pagasta izpildu komiteju, leM nodaļu un rajona klubu. 3.–4. jūnijā banda gatavojās veikt vairākus terora aktus un uzbrukumus padomju iestādēm.

Ar "Pārupa" bandas barvedi mūsu grupa agenta "Dubina" vadībā saistījās kā pretpadomju nacionālistiskās organizācijas "Latvijas nacionālo partizānu apvienības" (LNPA) štāba pārstāvji, kuri ieradusies nodibināt kontaktus ar partizāniem mežos un uzskaitīt [to skaitu]. Pirmo reizi sakari tika nodibināti 09.06. Vienojās, ka "Dubins" ziņos štābam par "Pārupa" bandas pastāvēšanu un atkārtoti saistīsies ar to pēc 2–3 nedēļām.

"Pārups" rūpīgi izsekoja "Dubinu" un pārbaudīja katru viņa soli bandas darbības rajonā. Atkārtoti "Dubins" ar savu grupu ieradās pie "Pārupa" caur bandas sakarniekiem 30. jūnijā. Viņus sagaidīja labi un sakarā ar it kā LNPA štāba apbalvojumiem 8 bandītiem, kurus bija ieteicis "Pārups", mežā tika organizēta iedzeršana, kuras laikā banda tika nogalināta.

Pavisam klāt bija 15 bandītu, no kuriem 10 nogalināti un 5 aizbēga. Bēgļu skaitā [ir] trīs ievainotie.

No grupas tika nogalināts aģents "Virsītis" – bijušais bandīts, kurš tika savervēts nelegālas tikšanās laikā.

Tiek veiktas operācijas sakarnieku, bandas atbalstītāju aizturēšanai un izbēgušo 5 bandītu notveršanai.

Eglītis

Drozdovs

16. dok. PSRS iekšlietu ministra valsts drošības ģenerālpulkveža Sergeja Kruglova (1907–1977) 1946. gada 24. decembra ziņojums pilnīgi slepeni VK(b)P CK J. Staļinam, L. Berijam, A. Ždanovam par divu nacionālo partizānu grupu iznīcināšanu.

Avots: KFVA, 9401. f., 1. apr., 139. l., 573.–574. lpp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā ar atzīmi: "Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 4." Tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 4

Nr. 5950/k

26. decembrī 46. g.

Biedram J. V. Staļinam

Biedram L. P. Berijam

Biedram A. A. Ždanovam

Kā ziņo Latvijas PSR iekšlietu ministrija, š. g. 15. decembrī Madonas apriņķa teritorijā tika atklātas divas bandas, kas slēpās bunkuros.

Veikto operatīvo pasākumu laikā no bandu sastāva nogalināti septiņi un aizturēti trīs bandīti.

Nogalināto skaitā ir abu bandu barveži – Jānis Debesnieks, dzim. 1896. g., un Jūlis Krēmers, dzim. 1908. g., kā arī pēdējā tēvs, bijušais fabrikants Andrejs Krēmers, dzim. 1878. g.

Bandītiem atņemti 2 ložmetēji, 27 šautenes. 3 automāti, 10 000 patronas, Druvienas pagasta izpildkomitejas ģerboņa zīmogs un spiedogs un partijas biļete uz Vasilija Nikolaja d. Judinceva vārda.

Š. g. 16. decembrī Daugavpils apriņķa Asūnes pagasta teritorijā likvidēta mežā slēpusies bruņota banda 6 cilvēku sastāvā, ko vadīja Staņislavs Stikuts.

Operācijas laikā nogalināti 3 bandīti, to skaitā bandas barvedis Stikuts un bijusi Asūnes pagasta izpildkomitejas instruktore Valentīna Prikņa, kura atradās bandā; aizturēti 3 bandīti, tai skaitā bandas barveža vietnieks Staņislavs Lavrinovičs.

Bandītiem atņemtas 3 šautenes, 2 automāti un 400 patronu.

Turpinās izmeklēšana un slapstošos bandītu meklēšana.

PSRS iekšlietu ministrs –

(S. Kruglovs)

IX. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa 1946. gada lūgums atbrīvot bijušos leģionārus no izsūtīšanas.

17. dok. Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa 1946. gada 16. marta vēstule PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājam V. Molotovam ar lūgumu atbrīvot bijušos leģionārus no izsūtīšanas uz nometnēm PSRS ziemeļos [uz 6 gadiem].

Avots: KFVA, 9401. f., 2. apr., 142. l., 102.–104. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā ar V. Molotova 1946. gada 22. marta rezolūciju – [nosūtīt šo] L. Berijam un S. Kruglovam. Tulkojis Jānis Dūms.

B. Berijam, Kruglovam
22.III. 46. g. V. Molotovs

Latvijas PSR TKP
16.III.46. g.
Nr. 96–3

PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietniekam
biedram Molotovam V. M.

Latvijas PSR pagaidu okupācijas laikā vācu iebrucēji varmācīgi mobilizēja visus darba spējīgos iedzīvotājus – vīriešus, no kuriem daļu aizdzina piespiedu darbos uz Vāciju, citus ieskaitīja vācu armijas t. s. leģionos. Vāciešu "iesaucamo" vairākums centās visādiem līdzekļiem izvairīties no dienesta vācu armijā: slēpās, dezertēja utt., bet viņus pastiprināti meklēja, gūstīja, nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm, Vāciju, un uz leģionu.

Līdz ar Latvijas atbrīvošanu, ko veica Sarkanā armija, visi dezertējušie un noslēpušies leģionāri pieteicās reģistrēties. Pēc tam viņus iesauca kara komisariāti un nosūtīja uz nometnēm valsts iekšienē. Pēc Vācijas kapitulācijas arī pārējie leģionāri tika nosūtīti uz nometnēm, vēlāk, pēc Valsts aizsardzības komitejas lēmuma, tos nometināja PSRS ziemeļu rajonos uz 6 gadiem, tāpat kā "vlasoviešus" un citus viņiem līdzīgos.

Sakarā ar to liels skaits Latvijas PSR ģimeņu zaudēja savus apgādniekus. Tas palikušajiem radniekiem, vairākumā sirmgalvjiem, sievietēm, bērniem, radīja nopiestu noskaņojumu, kas spilgti izpaudās Augstākās Padomes vēlēšanu kampaņas priekšvēlēšanu sapulcēs un līdz pat šim laikam izraisa bažas daudziem palikušajiem radniekiem.

Ievērojot, ka bijušo leģionāru nosūtīšana uz valsts iekšieni radīja Latvijas iedzīvotājos negatīvu noskaņojumu un Latvijas PSR trūkst darbaspēka, jo pilsētās un laukos palikuši vairākumā sirmgalvji, sievietes un bērni, tas ļoti ietekmē republikas rūpniecības un lauksaimniecības atjaunošanu un attīstību. T. s. leģionāri vācu armijā tika varmācīgi mobilizēti, daži no tiem tieši no skolas sola. Viņi visi Padomju Latvijas apstākļos atradās tikai kādu gadu (1940.–1941. g.), un šajā laikā padomju ietekme nevarēja dziļi iesakņoties. Tāpēc lūdzam pārskatīt jautājumu par bijušajiem leģionāriem – Latvijas pilsoņiem, kuri kalpojuši vācu armijā, un tos, kuriem nav citu pārkāpumu, izņemot dienestu leģionos, nenometināt PSRS Ziemeļu rajonos, bet nosūtīt atpakaļ uz Latvijas PSR pie savām ģimenēm un saimniecībām. Viņu atgriešanās ievērojami uzlabos iedzīvotāju noskaņojumu, radīs darba pacēlumu un atvieglos republikas stāvokli ar darbaspēka resursiem.

Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs – Lācis
Latvijas K(b)P CK sekretārs – Kalnbērziņš

1946. g. 16. martā
Nr. 11–179

leTK Maskavas apgabala pārvalde
14. martā 1946. g.
Nr. 1/688
Maskava

Pilnīgi slepeni

PSRS iekšlietu tautas komisāram ģenerālpulkvedim
biedram Kruglovam

Izpildot Jūsu 1946. gada 3. marta direktīvu Nr. 54, ziņoju, ka Maskavas pilsētā un Maskavas apgabalā izvietotajās PSRS leTK pārbaudes-filtrācijas nometnēs 1946. gada 1. martā atradās:

latvieši	6483 cilvēki;
lietuvieši	953 cilvēki;
igauņi	143 cilvēki;
Pavisam 7579 cilvēki.	

No tiem tiek atbrīvoti un nosūtīti uz dzimteni – 492 cilvēki, to skaitā:

latvieši	381 cilvēki;
lietuvieši	107 cilvēki;
igauņi	4 cilvēki.

Uz pārējiem – 7087 cilvēkiem – attiecas PSRS leTK 1945. gada direktīva Nr. 149, un tie tiek nosūtīti uz attāliem PSRS rajoniem.

leTK Maskavas pilsētas un Maskavas apgabala pārvaldes
priekšnieks
Ģenerālleitnants /paraksts/ Žuravļovs

X. Kriminālnoziedzības stāvoklis PSRS un Latvijas PSR 1947. gadā

18. dok. PSRS iekšlietu ministra valsts drošības ģenerālpulkveža Sergeja Kruglova (1907–1977) 1947. gada 27. februāra ziņojums VK(b)P CK J. Stajnam, V. Molotovam, L. Berijam, A. Ždanovam un N. Vozņesenskim par kriminālnoziedzīgiem PSRS 1946. gadā.

Avots: Apstiprināts mašīnraksts krievu valodā (1.–5. lpp.). Tulkojis Jānis Dūms.

Rokrakstā: b. Stajnam
Molotovam
Berijam
Ždanovam
Vozņesenskim

PSRS iekšlietu ministrija ziņo par kriminālās noziedzības līmeni PSR Savienībā 1946. gadā un par leM orgānu veikto darbu cīņā ar kriminālo noziedzību.

Salīdzinot ar 1945. gadu, kriminālnoziedzīgu skaits 1946. gadā samazinājās par 12 637 gadījumiem. Ja 1945. gada laikā tika reģistrēti pavisam 558 912 kriminālnoziedzīgi, tad 1946. gadā – to bija 546 275.

Pēc atsevišķiem kriminālnoziedzīgu veidiem noziedzība valstī kopumā 1946. gadā raksturojama ar šādiem datiem [noziedzīgu skaitu]:

slepkavības laupīšanas nolūkā	1888;
bruņotas laupīšanas	3950;
neapbruņotas laupīšanas	24 971;
sadzīves rakstura slepkavības	8416;
nekaunīgs huligānisms	27 692;
kvalificētas zādzības	138 676;
vienkāršas zādzības	165 885;
kabatas zādzības	27 668;
mājdzīvnieku zādzības	23 767;
krāpšana	7158;
pārējie noziedzīgi	116 204.

Noziedzības samazināšanās notika galvenokārt tādos kriminālnoziedzīgu veidos kā kvalificētas un vienkāršas zādzības un mājlopu zādzības. Šo zādzību skaits samazinājās par 22 927 gadījumiem.

Neskatoties uz kopējo noziedzības samazināšanos, sākot ar 1946. gada jūliju, vairākās republikās un apgabalos kriminālā noziedzība palielinājās, tai skaitā arī sevišķi bīstamos veidos – slepkavības, laupīšanas un nekaunīgs huligānisms. Visa 1946. gada laikā slepkavību laupīšanas nolūkā skaits palielinājies par 549 gadījumiem, sadzīves rakstura slepkavību skaits – par 1099 gadījumiem, bruņoto laupīšanu – par 406, vienkāršu laupīšanu – par 5988, nekaunīga huligānisma – par 3106 un kabatas zādzību skaits – par 712 gadījumiem.

Noziedzības pieaugums 1946. gadā, salīdzinot ar 1945. gadu, notika 18 republikās un apgabalos [gadījumu skaits]:

Ukrainas PSR	par 10 917;
Baltkrievijas PSR	par 3561;
Igaunijas PSR	par 2524;
Latvijas PSR	par 2001;
Mari APSR	par 394;
Čuvašijas APSR	par 738;
Ļeņingradas apgabālā	par 1681;
Pleskavas apgabālā	par 790;
Kalugas apgabālā	par 954;
Novgorodas apgabālā	par 782;

Tjumeņas apgabālā	par 377;
Krimas apgabālā	par 317;
Astrahaņas apgabālā	par 239;
Rjazaņas apgabālā	par 137;
Staļingradas apgabālā	par 129;
Brjanskas apgabālā	par 125;
Saratovas apgabālā	par 86;
Uljanovskas apgabālā	par 71 gadījumu.

Vienlaikus noziedzība samazinājās 45 republikās, novados un apgabalos, tai skaitā:

Azerbaidžanas PSR	par 1682 gadījumiem,
Armēnijas PSR	par 642;
Gruzijas PSR	par 2048;
Kazahijas PSR	par 5633;
Kirgizijas PSR	par 1285;
Tadžikijas PSR	par 1233;
Turkmēnijas PSR	par 1937;
Uzbekijas PSR	par 5795;
Baškīrijas APSR	par 602;
Burjatu-Mongoļu APSR	par 384;
Dagestānas APSR	par 962;
Udmurtijas APSR	par 1171;
Jakutijas APSR	par 1184;
Krasnodaras novadā	par 450;
Piejūras novadā	par 707;
Habarovskas novadā	par 596;
Arhangeļskas apgabālā	par 2075;
Voroņežas apgabālā	par 1804;
Ivanovas apgabālā	par 1073;
Irkutskas apgabālā	par 1110;
Kaļiņinas apgabālā	par 2157;
Sverdlovskas apgabālā	par 1674;
Maskavas pilsētā	par 539 [gadījumiem].

Par izdarītajiem noziegumiem 1946. gadā saukts pie kriminālās atbildības 601 261 cilvēks (1945. gadā – 585 276 cilvēki), no tiem arestēti 374 489 cilvēki (1945. gadā – 333 078 cilvēki).

354 744 cilvēki vai 59%, kuri saukti pie kriminālās atbildības, bija personas, kas agrāk nebija tiesātas un veica sabiedriski derīgu darbu, 246 517 cilvēki (41%) iepriekš bija tiesāti.

No 1946. gada otrajā pusgadā pie kriminālās atbildības sauktajiem 324 634 cilvēkiem: strādnieki – 84 413 cilvēki, kolhoznieki – 65 597 cilvēki, kalpotāji – 21 805 cilvēki, viensētņieki, mājamatnieki – 13 020 cilvēki, skolēni un studenti – 5665 cilvēki, militārpersonas – 5530 cilvēki, personas bez noteiktas nodarbošanās – 76 153 cilvēki.

No kopējā 1946. gada otrajā pusgadā pie atbildības saukto skaita 43,8% bija jaunieši līdz 21 gada vecumam.

1946. gadā nepilngadīgo noziedzība samazinājās no 34 440 gadījumiem līdz 21 683 gadījumiem vai par 37%. Galvenais nepilngadīgo veikto noziegumu veids ir zādzības, kas veido 87% no visiem viņu pastrādātajiem noziegumiem.

Pie kriminālatbildības saukto nepilngadīgo skaits samazinājās no 43 411 līdz 26 894 cilvēkiem, no tiem arestēti 13 359 cilvēki. No nepilngadīgo skaita, kuri saukti pie kriminālatbildības, 14% bija bezpajumtnieki, Izglītības ministrijas skolu audzēkņi – 10%, FRA un amatniecības skolu audzēkņi – 9%, ražošanā strādājošie – 15%, nekur nestrādāja un nemācījās – 38%, pārējie – 14%.

Sakarā ar zināmu noziedzības pieaugumu 1946. gada otrajā pusgadā PSRS Iekšlietu ministrija veica vairākus pasākumus cīņā ar noziedzību un huligānismu, turklāt galvenā uzmanība tika pievērsta noziedzībai pilsētās.

1. Milicijas orgānu operatīvais darbs tika virzīts pirmām kārtām uz kriminālnozieģumu novēršanu, agrāk netiesāto personu izolēšanu no noziedzīgo elementu ietekmes un izdarīto nozieģumu atklāšanas paaugstināšanu.

Operatīvā darba aktivizācijas iespaidā 1946. gadā tika novērsti 36 276 noziegumi, tai skaitā slepkavības un laupīšanas – 3520, zādzības – 28 587 un citi noziegumi – 4169. Novērsto noziegumu skaits, salīdzinot ar 1945. gadu, palielinājās par 5541 gadījumu.

[1946. gadā] tika atklāti 90,8% pastrādāto noziegumu. 1945. gadā tika atklāti 89,5% noziegumu.

2. Tika pastiprināta cīņa ar visu veidu zādzībām, kas nodrošināja kvalificēto zādzību skaita samazināšanos 1946. gadā, salīdzinot ar 1945. gadu, par 13%, vienkāršo zādzību – par 0,5% un mājlopu zādzību – par 7%.

Lai novērstu zādzības no veikaliem, noliktavām un bāzēm, tika veikts speciāls darbs [to] apsardzes sakārtošanai. Pēc sargu sastāva pārbaudes no apsardzes tika atlaisti 4744 sargi, kuri bija agrāk tiesāti par zādzībām, 11 693 – ļoti veci un ar nopietniem fiziskiem trūkumiem, kas traucējuši sargdienesta pildīšanu, un 2179 sargi, kuri nevēlīgi pildījuši savus pienākumus. Milicijas darbinieki sistemātiski pārbaudīja sardzes dienestu.

Veikto pasākumu dēļ zādzību skaits no veikaliem un noliktavām, salīdzinot ar 1946. gada pirmo pusgadu, samazinājās par 34%. Sargi, patruļas un posteņu miliči novērsa 18 334 zādzības un citus noziegumus.

3. Visās Padomju Savienības pilsētās un īpaši republiku, novadu un apgabalu centros pastiprināts milicijas posteņu dienests. Milicijas posteņu skaits palielināts divkārt, salīdzinot ar 1945. gadu. Pavisam pašlaik izlikti 12 749 posteņi.

Pastiprinātas jātnieku un kājnieku nakts patruļas pilsētu ielās un nomalēs. Patrulēšanā ik dienas piedalās 48 000 leM un milicijas darbinieku, leM karaspēka virsnieku un karavīru.

4. Tā kā lielākā daļa dzīvokļu zādzību notiek dienas laikā, namu pārvaldēs noteiktas obligātas sētnieku, namu administrācijas dežūras un pastiprinātas milicijas iecirkņu pilnvaroto apgaitas ar milicijas palīgu brigāžu pieaicināšanu, kā arī obligātas baraku, kopmītņu un aizdomīgu dzīvokļu (galvenokārt pilsētu nomalēs) pārbaudes.

Sabiedriskās kārtības apsardzībā katru dienu tiek iesaistīti vairāk nekā 40 000 sētnieku un 15 000 milicijas palīgu brigāžu dalībnieku, kuri kopā ar posteņa miličiem un patruļām gada laikā aizturējuši 305 168 zagļus, laupītājus, huligānus, spekulantus, rūpniecības dezertierus, pasu režīma pārkāpējus; aizturēti 200 494 sabiedriskās kārtības pārkāpēji; no ielām savākti 173 863 bezpajumtnieki un 589 399 bez uzraudzības esoši bērni.

5. Ievērojami pastiprināts darbs pasu režīma uzturēšanā, iesaistot šajā lietā plašu sabiedrību. 1946. gadā pārbaudītas 39 153 000 mājas, barakas un kopmītnes, 442 943 uzņēmumi, iestādes un organizācijas. Pārbaudēs atklāti 1 379 139 pasu režīma pārkāpēji. Tiesai nodoti 35 397 un sodīti [ar naudas sodu] 1 255 976 ļaunprātīgi pasu režīma pārkāpēji.

Tika veikti arī pasākumi kārtības ieviešanā tirgos un pilsētu atbrīvošanā no ubagojošiem un klaiņojošiem elementiem.

XI. Okupācijas armijas apgāde ar dzīvokļiem Latvijā 1946., 1964. un 1987. gadā

19. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāra Jāņa Kalnbērziņa (1893–1986) 1946. gada 23. aprīļa slepenais ziņojums Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas sekretāram G. Maļenkovam par Sarkanās armijas demobilizēto virsnieku un kareivju iekārtošanu Latvijā.

Avots: LVA, 101. f., 9. apr., 62. l., 13.–14. lpp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā ar J. Kalnbērziņa parakstu un spiedogu "Slepeni" Nr. 48/s. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni
Nr. 48/c
2. februārī [194]6.

VK(b)P Centrālās Komitejas sekretāram
biedram G. M. Maļenkovam

Par VK(b)P CK 1945. g. 25. augusta lēmumu "Par vietējo partijas un padomju orgānu darbu no aktīvās armijas demobilizēto iekārtošanai"

Lai uzlabotu materiālos un sadzīves apstākļus demobilizēto, kritušo, Tēvijas kara invalidu ģimenēm, LPSR TKP un Latvijas K(b)P CK 1945. gada 5. oktobrī pieņēma kopīgu lēmumu "Par pasākumiem palīdzības sniegšanā demobilizētajiem, kritušo karavīru ģimenēm, Tēvijas kara invalīdiem un karadienestā esošo ģimenēm".

Latvijas K(b)P CK birojs 1945. gada 13. oktobrī pieņēma speciālu lēmumu "Par vietējo partijas un padomju orgānu darbu no aktīvās armijas demobilizēto iekārtošanā". Latvijas K(b)P CK birojs nosodīja dažu partijas apriņķu un padomju orgānu darbu, kuri pieļāva uzmanības atslābumu pret demobilizēto iekārtošanu darbā un Tēvijas kara invalīdiem.

1945. gada decembrī un 1946. gada janvārī Latvijas K(b)P CK Kara daļa pārbaudīja valsts un sociālās nodrošināšanas pilsētu un apriņķu nodaļu darbu. Pārbaude parādīja, ka līdz ar kopējo darba uzlabošanu demobilizēto iekārtošanā dažos apriņķos šajā jautājumā ir trūkumi: nesavlaicīga iesniegumu noformēšana, formāla pieeja rūpniecības preču sadalē, vairākās pilsētās partijas un padomju organizācijas nav izdarīgas dzīvokļu sakārtošanā un demobilizēto nodrošināšanā ar tiem. Pārbaužu rezultātā uz vietām tika veikti nepieciešamie pasākumi.

Līdz 1946. gada 23. janvārim republikā ieradās 25 739 cilvēki, demobilizēti no Sarkanās armijas rindām, no tiem agrāk Latvijas PSR dzīvoja 15 416 cilvēki.

Rūpniecībā un iestādēs iekārtoti 12 877 cilvēki. Savās saimniecībās lauku apvidos un mājamatniecībā nodarbināts 11 361 cilvēks. Mācību iestādēs iestājās 98 cilvēki. Atpūtā atradās 637 cilvēki. Uz laiku nestrādāja 284 cilvēki, no kuriem vairākums ieradās republikā pēdējā laikā. Izbrauca no republikas 475 cilvēki.

Demobilizētajiem piešķirti 4855 dzīvokļi, izremontēti 432 dzīvokļi. Pašlaik uzskaitīts 31 dzīvoklis, kam vajadzīgs remonts. Ar dzīvokļiem nav apmierināti 575 cilvēki, no kuriem ievērojama daļa nodrošināti ar kopmitnēm.

Demobilizētajiem kareivjiem un virsniekiem, kuri vēlas nodarboties ar lauksaimniecību, piešķirti 250 zemes gabali un sniegta palīdzība lauksaimniecības inventāra un lopu iegādei.

Līdz ar to karavīru ģimenēm sniegta šāda palīdzība:

No 1944. gada jūlija līdz 1946. gada 1. janvārim valsts nodrošināšanas iestādes izmaksāja 20 618 735 rubļus pabalstos, 5 562 155 rubļus pensijās un 3 235 157 rubļus vienreizējos pabalstos.

Piešķirti 66 192 ha zemes un 2508 galvas lopu. 27 087 ģimenēm piešķirtas dažādas atlaides, galvenokārt lauksaimniecības nodoklim. Izsniegti 51 512 kubikmetri malkas, sadalītas 202,8 tonnas produktu.

Sociālās nodrošināšanas nodaļā uzskaitīti 8446 Tēvijas kara invalīdi, t. sk. 1. grupas invalīdi – 102 cilvēki, 2. grupas invalīdi – 2311 cilvēki, 3. grupas – 4294 cilvēki. Dažādās profesijās tiek apmācīti 227 cilvēki.

Tēvijas kara invalīdiem pensijās izmaksāti 10 242 000 rubļu. Uz kūrvietām un sanatorijām nosūtīti 210 cilvēki. No sevišķiem fondiem, kuri izveidoti republikā, izsniegtas 26 tonnas dažādu produktu un rūpniecības preces par summu 210 000 rubļu. Tirdzniecības organizācijās izsniegti vairāk nekā 25 000 orderu uz rūpniecības precēm.

Pēc LK(b)P CK un LPSR TKP lēmuma izveidotās speciālās republikāniskās, pilsētu un apriņķu komisijas veicināja valsts un sociālās nodrošināšanas nodaļu darba sakārtošanu. Taču partijas un padomju organizāciju demobilizēto iekārtošanai [veltītajā] darbā vēl ir būtiski trūkumi. Latvijas K(b)P Centrālā Komiteja veic pasākumus to novēršanai.

Latvijas K(b)P CK sekretārs
Paraksts
J. Kalnbērziņš

20. dok. Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka V. Krūmiņa parakstītais 1964. gada 17. janvāra protokols Nr. 42 par PSRS Bruņoto spēku atvaļināto militārpersonu iekārtošanu darbā un nodrošināšanu ar dzīvojamo platību.

Avots: LVA, 101. f., 27. apr., 121. l., 4.–5. lpp. Mašīnraksta apstiprināts noraksts krievu valodā. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Republikāniskās komisijas no PSRS Bruņotajiem spēkiem atvaļināto militārpersonu darbā iekārtošanai un dzīvojamās platības piešķiršanai

Sēdes protokols

1964. gada 17. janvārī

Sēdē piedalījās: bb. V. Krūmiņš, V. Čurkins, A. Zacepins, V. Ščukins, M. Saļņikovs G. Savastjanovs un I. Krafcs.

Dienas kārtība: rezervē atvaļināto militārpersonu sūdzību un iesniegumu izskatīšana.

1. Rezerves apakšpulkvedis N. Čiņennijs. Nolēma: uzdot Rīgas pilsētas izpildkomitejai uzņemt b. N. Čiņenniju rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību uz atvieglotiem noteikumiem.
2. Rezerves majors N. Trepačovs. Nolēma: atļaut b. N. Trepačovam pierakstīties Rīgā privātā mājā Apmetnes ielā 47, neuzņemot viņu rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību. Biedram Trepačovam bija dzīvojamā platība Telšu pilsētā, Lietuvas PSR. Pēc atvaļināšanas no Bruņotajiem spēkiem nodeva savu dzīvokli Telšos un atbrauca uz Rīgu.
3. Rezerves vecākais leitnants J. Gavrilovs. Nolēma: uzdot Jūrmalas pilsētas izpildkomitejai pierakstīt b. J. Gavrilovu Jūrmalā, Dzintaru prospektā 12, sievas vecāku dzīvojamā platībā, neuzņemot viņu rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību.
4. Rezerves jaunākais tehniķis-leitnants A. Kļimovičs. Nolēma: apstiprināt Rīgas pilsētas komisijas lēmumu un atteikt uzņemšanu rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību. Biedrs A. Kļimovičs ir neprecējies, pierakstīts un dzīvo mātes dzīvojamā platībā (18 kv. m) Maskavas ielā 143, dzīv. 23. Līdz iesaukšanai Padomju armijā bija pierakstīts un dzīvoja turpat.
5. Rezerves vecākais leitnants J. Majorovs. Nolēma: uzņemšanu rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību atteikt. Biedrs J. Majorovs ir neprecējies, pierakstīts un dzīvo Fr. Engelsa ielā 30, dzīv. 39, kur 27 kv. m platībā kopā ar viņu dzīvo trīs cilvēki. Pirms ierašanās Rīgā b. Majorovs nodeva savu istabu (18 kv. m) Liepājas pilsētā.
6. Rezerves inženieris jaunākais leitnants A. Tumanovs. Nolēma: uzņemšanu rindā nodrošināšanai ar dzīvojamo platību atteikt. Biedrs Tumanovs ir neprecējies, pierakstīts un dzīvo Olgas ielā 2, dzīv. 17, kur 44,6 kv. m platībā kopā ar viņu dzīvo pieci cilvēki. Padomju armijā dienēja pusotru gadu.
7. Rezerves vec. leitnants I. Bass. Nolēma: pēc atvaļināšanas no Padomju armijas bija pierakstīts vecāku dzīves vietā Maskavas ielā 20, dzīv. 1, pēc tam pārrakstījās pie pils. Grinbergas Lāčplēša ielā 52/54, dzīv. 66. Sakarā ar pils. Grinbergas nāvi Rīgas pilsētas Maskavas rajona tiesa un Latvijas PSR Augstākā tiesa pieņēma lēmumu par b. I. Basa kā apakširnieka izlikšanu. Ieteikt b. I. Basam izpildīt tiesu orgānu lēmumu. Jautājumu par dzīves vietu risināt caur darbaļaužu deputātu rajona padomes izpildu komiteju dzīves vietā.
8. Rezerves vec. leitnants V. Duilovskis. Nolēma: uzdot Rīgas pilsētas Maskavas rajona izpildkomitejai nedēļas laikā pārbaudīt cēloņus b. Duilovska noņemšanai no rindas militārpersonu nodrošināšanā ar dzīvojamo platību un viņa izlikšanai no istabas Tallinas ielā 92, dzīv. 9 un ziņot Republikāniskās komisijas kārtējā sēdē.

Visi minētie rezerves virsnieki komisijas sēdē bija klāt un lēmumi viņiem paziņoti.

Komisijas priekšsēdētājs
 Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks
 V. Krūmiņš/

21. dok. Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldes priekšnieka R. Šneidera izziņa par dzīvojamās platības piešķiršanu Sarkankarogotajam Baltijas kara apgabalam, divkārt Sarkankarogotajai Baltijas flotei un PSRS IeM karaspēkam Latvijā 1987. gadā.

Avots: LVA, 101. f., 59. apr., 200. l., 54.–55. lpp. Mašīnraksta krievu valodā noraksts, apstiprināts ar LPSR MP I daļas zīmoga nospiedumu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni
 Eks. Nr. 3
 Pielikums pie Latvijas PSR Ministru padomes
 1987. gada 13. februāra lēmuma Nr. 78-ps

Dzīvojamās platības apjoms,
 kas piešķirts 1987. gadā Sarkankarogotajam Baltijas kara apgabalam, divkārt Sarkankarogotajai Baltijas flotei un PSRS IeM iekšējam karaspēkam.

Nr.	Kam piešķirta dzīv. platība un kādās pilsētās	Piešķirtās dzīv. platības daudzums, kv. m.
1.	Sarkankarogotajam Baltijas kara apgabalam	3657
	t. sk. pilsētās:	
	Rīgā	2787
	Daugavpilī	200
	Liepājā	30
	Jelgavā	300
	Jēkabpilī	100
	Ventspilī	60
	Rēzeknē	60
	Cēsis	60
	Valmierā	60
2.	Divkārt Sarkankarogotajai Baltijas flotei – kopā	1471
	t. sk. Rīgas pilsētā	1471
3.	PSRS IeM iekšējam karaspēkam – kopā	581
	t. sk. pilsētās:	
	Rīgā	416
	Jelgavā	15
	Jēkabpilī	30
	Liepājā	20
	Daugavpilī	100

Latvijas PSR Ministru padomes lietu pārvaldnieks R. Šneiders

XII. PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) nopratināšanas metodes un kultūras darba organizēšana Gulaga soda nometnēs 1947. un 1952. gadā

22. dok. PSRS valsts drošības ministra valsts drošības ģenerālpulkveža Viktora Abakumova (1908–1954) 1947. gada 17. jūlija ziņojums Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas ģenerālsekretāram J. Staļinam pilnīgi slepeni par PSRS VDK arestēto nopratināšanas metodēm.

Avots: KUSPVA, 17. f., VK(b)P CK Politbiroja arhīvs. Publicēts žurnālā "Источник" ("Avots") Maskavā 1994. g., Nr. 6., 112.–115. lpp. Tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Biedram J. V. Staļinam

Ziņoju par VDM orgānos iedibinājušos praksi spiegu, diversantu, teroristu un pretpadomju pagrīdes dalībnieku lietu izmeklēšanā.

1. Pirms noziedznieka aresta ir paredzēti pasākumi, kas nodrošinātu aresta izdarīšanas negaidītumu, lai:

- a) novērstu bēgšanu vai pašnāvību;
- b) nepieļautu mēģinājumus informēt līdzdalībniekus;
- c) novērstu pierādījumu iznīcināšanu.

Arestējot svarīgu valsts noziedznieku, kad nav vēlams informēt sabiedrību par viņa arestu vai nav iespējams vienlaikus arestēt viņa līdzdalībniekus, lai neizbiedētu viņus un nedotu viņiem iespēju izvairīties no atbildības vai iznīcināt pierādījumus, tiek veikts slepens arests uz ielas vai kaut kādos speciāli izdomātos apstākļos.

2. Noziedznieka aresta laikā tiek konfiscēti:

- a) personas dokumenti;
- b) sarakstīšanās, fotogrāfijas, adrešu un telefonu numuru saraksti, pēc kā var izpētīt arestētā personiskos sakarus un to raksturu;
- c) kopēšanas aparāti, slepenraksta līdzekļi, paroles, šifri, kodi, ieroči, sprāgstvielas, indīgās vielas;
- d) slepenie un oficiālie dokumenti, kādi nav glabājami dzīvoklī;
- e) pretpadomju lapiņas, platformas [programmas – ?], grāmatas, dienasgrāmatas, vēstules un citi dokumenti, kas varētu palīdzēt noziedznieka atmaskošanā.

Noziedznieka sakaru pārtveršanai nepieciešamības gadījumos arestētā dzīvoklī kā aresta operācijas laikā, tā arī pēc tās tiek organizēts čekistu slēpnis, kurš, atrodoties tajā, ielaiž dzīvoklī visus atnākušos un pēc tam operatīvi viņus pārbauda.

Vairākos gadījumos arestus izdara ar [tā] operatīvā darbinieka, kurš veica noziedznieka izsekošanu pirms viņa aresta, un izmeklētāja, kuram uzdots veikt izmeklēšanu, piedalīšanos, lai viņi, pārzinot lietas īpatnības, varētu kratīšanas laikā atklāt noziedznieka atmaskošanā izmantojamus pierādījumus.

Visos terora aktu un diversiju, pretpadomju lapiņu parādīšanās, sevišķi svarīgu valsts slepeno dokumentu piesavināšanās un pazušanas gadījumos izmeklētājs un operatīvie darbinieki izbrauc uz notikuma vietu tās personīgai apskatei un fotografēšanai, nozieguma pēdu un pierādījumu atklāšanai, noskaidro visus aculieciniekus, lai varētu viņus nopratināt, un nekavējoties veic pasākumus noziedznieku aizturēšanai.

Tiek veiktas slepenās kratīšanas, dokumentu konfiskācijas un fotografēšana, kas atmasko arestētos sakarā ar viņu veiktajiem noziegumiem.

Tādi pasākumi tiek veikti galvenokārt tajos gadījumos, kad apstākļi neļauj izdarīt atklātu kratīšanu. Piemēram: eksteritorialitātes tiesības baudoša ārzemju izlūka dzīvoklī.

Nepieciešamības gadījumos vēl pirms aresta noziedznieks tiek slepeni fotografēts kopā ar saviem spiegošanas un kaitniecības sakariem [līdzdalībniekiem], lai viņa pratināšanas laikā ar šiem dokumentiem apliecinātu viņa praktisko noziedzīgo darbību.

3. Izmeklētājs, pieņemot lietu darbam, rūpīgi izpēta visus esošos arestu pamatojošos aģentūras, izmeklēšanas un citus materiālus, kā arī lietiskos pierādījumus, personīgos dokumentus, sarakstīšanos un citus kratīšanā konfiscētos priekšmetus, lai izmantotu visus šos datus izmeklēšanā.

Speciāli tiek pārbaudīts arestētā apģērbs, kā arī kratīšanā konfiscētie aizdomīgie priekšmeti, lai atklātu slēptuves.

Uz PSRS teritoriju pārsviesto ārzemju izlūkdienestu spiegu, diversantu un teroristu aresta gadījumos viņiem atņemtie dokumenti un aizdomīgās piezīmes tiek pārbaudītas speciālās VDM laboratorijās, lai atklātu slepenrakstus, nosacītās zīmes, paroles, kā arī noteiktu, vai šie dokumenti nav piesūcināti ar indēm vai saindējošām vielām.

4. Arestētā pratināšanā izmeklētājs cenšas panākt patiesu un atklātu liecību saņemšanu ne tikai pašā arestētā vainas pierādīšanai, bet arī visu viņa noziedzīgo sakaru un personu, kuras virzījušas viņa noziedzīgo darbību, un viņu naidīgo nodomu atmaskošanai.

Ar šo mērķi izmeklētājs pirmajās pratināšanās ierosina arestētajam atklāti izstāstīt par visiem pret padomju varu veiktajiem noziegumiem un izdot visus savus noziedzīgos sakarus, zināmu laiku, ko nosaka izmeklēšanas intereses, neuzrādot pierādījumus pret viņu.

Turklāt izmeklētājs pēta arestētā raksturu, cenšoties:

vienā gadījumā – noskaņot pret sevi labvēlīgi ar aresta režīma atvieglojumiem, organizējot produktu pienesumu no radniekiem, grāmatu lasīšanas atļaušanu, pastaigu pagarināšanu utt.

citā gadījumā – pastiprināt spiedienu pret arestēto, brīdinot viņu par stingru atbildību par viņa veikto noziegumu savas vainas neatzišanas gadījumā;

trešajā gadījumā – izmantot pārliecināšanas metodes, izmantojot arestētā reliģozo pārliecību, ģimenes un citas simpātijas, patmīlību, godkāri utt.;

Ja arestētais nedod atklātas liecības un izvairās no tiešām un patiesām atbildēm uz uzdotajiem jautājumiem, izmeklētājs, lai izdarītu spiedienu uz arestēto, izmanto VDM rīcībā esošos kompromitējošos datus no arestētā pagājušās dzīves un darbības, kurus tas slēpj.

Dažreiz, lai radītu arestētajam iesaipdu, ka VDM orgāniem par viņu viss ir zināms, izmeklētājs atgādina arestētajam atsevišķus intīmus sīkumus no viņa personiskās dzīves, trūkumus, ko viņš slēpj no apkārtējiem, u. c.

5. Pierādījumi, kas ir izmeklēšanas rīcībā, kā likums tiek ievadīti pratināšanā pakāpeniski, lai nedotu iespēju arestētajam uzzināt VDM orgānu informētības pakāpi par viņa noziedzīgo darbību.

Turklāt izmeklētājs ņem vērā arestētā psiholoģisko stāvokli un vislabvēlīgākajā no šā viedokļa momentā uzrāda arestētajam pierādījumus.

Kā pierādījumus VDM orgāni visbiežāk izmanto:

a) citu arestēto un liecinieku liecības;

b) kratīšanā pie arestētā konfiscētos materiālus: [vēstu] saraksti, piezīmes, grāmatas, fotoattēlus un citus lietiskos pierādījumus;

c) ekspertu slēdzienus;

d) no aģentūras, ārējās novērošanas, operatīvās tehnikas un citādi iegūtos datus.

6. Lai izsīstu arestēto no vienkāršas savas vainas noliegšanas pozīcijām, izmeklēšanas procesā tiek praktizētas personiskās konfrontācijas, turklāt vairākos gadījumos konfrontācijas izmanto tikai par kaut kādu vienu jautājumu, lai pieķertu arestēto melos un izmantotu šo faktu lietas atšķetināšanai.

7. Attiecībā pret arestētajiem, kuri stūrgalvīgi pretojas izmeklēšanas prasībām, uzvedas provokatīvi un visādiem līdzekļiem cenšas novilcināt izmeklēšanu vai novirzīt to no pareizā ceļa, tiek lietoti stingri apcietinājuma režīma pasākumi.

Pie šiem pasākumiem pieder:

a) pārvešana uz stingrāka režīma cietumu, kur saīnātas miega stundas un pasliktināti arestētā turēšanas apstākļi pārtikas un citu sadzīves vajadzību ziņā;

b) ievietošana vieninieku kamerā;

c) pastaigu, produktu pienesumu un grāmatu lasīšanas aizliegšana;

d) ievietošana karcerī uz laiku līdz 20 dienām.

Piezīme: karcerī ir tikai pie grīdas pieskrūvēta taburete un lāviņa bez gultas piederumiem, citas iekārtas nav; uz lāviņas gulēt tiek ļauts 6 stundas diennakti; karcerī ieslodzītajam diennakti tiek izsniegti tikai 300 g maizes un tējas ūdens un reizi 3 dienās silts ēdiens; smēķēt karcerī aizliegts.

8. Attiecībā uz izmeklēšanā atmaskotajiem spiegiem, diversantiem, teroristiem un citiem aktīviem padomju tautas ienaidniekiem, kuri nekaunīgi atsakās izdot savus līdzinātājus un nedod liecības par savu noziedzīgo darbību, VDM orgāni, pamatojoties uz VK(b)P CK 1939. gada 10. janvāra norādījumiem, lieto fiziskas iedarbības pasākumus:

centrā – ar PSRS VDM vadības sankciju;

uz vietām – ar republiku valsts drošības ministru un VDM apgabalu un novadu pārvalžu priekšnieku sankciju.

9. Lai pārbaudītu arestēto uzvedības patiesumu izmeklēšanas laikā, viņu liecību ticamību, kā arī viņu pilnīgākai atmaskošanai tiek praktizēta VDM aģentu ievietošana kamerā pie arestētajiem, kamerā tiek organizēta slepenā noklausīšanās tehnika.

Kā kameras iekšējos aģentus izmanto arestētos, kuri vaļširdīgi izstāstījuši par saviem noziegumiem, kā arī uz nelieliem termiņiem notiesātos.

Arestētie un notiesātie, kuri iesaistīti par kameru iekšējiem aģentiem, iepriekš tiek pārbaudīti ar citu aģentūru un slepenās noklausīšanās tehnikas palīdzību.

Dažos gadījumos arestēto pārbaudei kamerās tiek praktizēta VDM darbinieku vai brīvībā esošu aģentu kā arestēto ievietošana kamerā.

10. VDM orgānu izmeklēšanas praksē liela nozīme piešķirta veiktā nozieguma raksturam.

Spiegu pratināšana tiek veikta ne tikai visas ārzemju izlūkdienestu aģentūras atklāšanai, bet arī to kanālu atklāšanai, kā izlūki nokļūst Padomju Savienībā viņus interesējošos objektos, saņemto uzdevumu un to izpildes rakstura atklāšanai, ārzemju izlūkdienestu graujošās darbības pret PSRS metožu un līdzekļu [atklāšanai].

Teroristu un diversantu lietās sevišķa vērība tiek pievērsta rūpīgai nozieguma iedvesmotāju un tā līdzzinātāju noskaidrošanai, nozieguma izpildīšanas veidu un metožu izpētei, to personu noskaidrošanai un noteikšanai, kuri apgādājuši noziedzniekus ar adresēm, namu un dzīvokļu plāniem, datiem par partijas un valdības vadītāju pārvietošanos, militāro un rūpniecības uzņēmumu shēmām, ieročiem, sprāgstvielām u. c.

Naidīgo organizāciju un grupu dalībnieku lietās pirmām kārtām tiek noskaidrots [to] politiskais virziens, sakari ar ārzemju izlūkdienestiem vai pretpadomju baltgvardu centriem ārzemēs, naidīgās literatūras pavairošanas un izplatīšanas līdzekļi un veidi, ieroču glabāšanas, sprāgstvielu, sapulču un tikšanās vietas, paroles utt.

11. Visā izmeklēšanas procesā izmeklētājs noskaidro arestētā personību un pārbauda viņa agrāko darbību.

Šajā nolūkā tiek pārbaudīts kratišanā atrasto arestētā personu apliecināto dokumentu autentiskums, kā arī viņa liecību patiesīgums, nosūtot pieprasījumus uz visām [viņa] iepriekšējām dzīves un darba vietām.

Uz arestētā radnieku un paziņu dzīvesvietām tiek nosūtīta atpazīšanai viņa fotogrāfija.

Tāpat nepieciešamības gadījumos arestētā atpazīšanā tiek iesaistīti viņam pazīstamie citi arestētie un liecinieki.

12. Arestēto liecības tiek vispusīgi dokumentētas un pārbaudītas, salīdzinot ar pārējo izmeklēšanas lietā esošo dokumentāciju un aģentūras, citu apsūdzēto un liecinieku pratināšanas materiāliem, nepieciešamības gadījumā – ar ekspertīzes slēdzieniem, ar jaunu rakstisku un cita veida pierādījumu vākšanu, liecībās minēto personu meklēšanu un noteikšanu un citām operatīvās izmeklēšanas darbībām. Nepieciešamības gadījumos izmeklētājs nodod arestēto liecības VDM operatīvajās daļās to pārbaudei ar aģentūru.

13. Lai pilnīgāk atklātu noziegumu, VDM orgāni līdz ar izmeklēšanu turpina aktīvu aģentūras darbu, pārbaudot arestētā sakarus ar brīvībā palikušajiem, un nodod izmeklētājiem arvien jaunus noskaidrotos datus, kuriem varētu būt nozīme noziedznieku atmaskošanā.

Paši izmeklētāji cenšas izmantot katru sīkumu un iespēju, lai pārspētu noziedznieku, notvertu to kaut kādās pretrunās un panāktu pilnīgu atmaskošanu.

Jāatzīmē, ka ar VK(b)P CK lēmumu veiktajā vispārējā VDM orgānu izmeklēšanas darba pārbaudē, par ko Jums tika ziņots š. g. 2. jūnijā ar Nr. 28720, noskaidrots, ka daži čekisti aizmirsuši un vairākos gadījumos izkropļojuši daudzus nolikumus no augstāk minētās izmeklēšanas prakses. Pēdējos gados VDM darbā no jauna atnākušie biedri vairākus šos nolikumus nezina. Tāpēc augstāk izklāstītā prakse zināmā mērā atrod savu atspoguļojumu pašlaik sagatavojamajā PSRS VDM pavēlē par VDM izmeklēšanas orgānu darba uzlabošanu.

Pavēli iesniegšu Jums papildus.

Abakumovs

1947. g. 17. jūlijā

23. dok. PSRS IeM Galvenās nometņu pārvaldes 1952. gada 13. oktobra "Nolikums par kultūras organizatoru darbu PSRS IeM labošanas darbu nometnēs un kolonijās".

Avots: KFVA, R-8360. f., 1. apr., 67. l., 4.-6. lp. uz abām pusēm. Iespieddarbs Nr. 3121 ar grifu "Slepeni", Maskavā, 1952. g. Tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni
Eks. Nr. 3121

"Apstiprinu"
Gulag'a priekšnieka v. i.
ģenerālleitnants Kobulovs

Nolikums

Par kultūras organizatoru darbu PSRS IeM labošanas darbu nometnēs un kolonijās

I. Vispārējās tēzes.

1. Kultūras organizatori (kultorgji) ir zemākie kultūras-audzināšanas daļu darbinieki, kuri saskaņā ar PSRS IeM pavēli Nr. 0433-1952. g. tiek norikoti no ieslodzīto vidus palīdzības sniegšanai audzināšanas pasākumu veikšanā nometņu apakšvienībās un brigādēs.

Nometņu nodaļu un koloniju kultorgji tiek uzturēti uz nometņu apkalpes rēķina; brigāžu kultorgji no pamatdarba ražošanā netiek atbrīvoti.

2. Nometņu apakšvienību kultorgji tiek izraudzīti no pārbaudītiem ieslodzītajiem, kuri notiesāti par mazāk smagiem dienesta vai amata noziegumiem, ražošanas teicamniekiem un pirmrindniekiem ar nevainojamu uzvešanos, kuriem, kā likums, ir ne mazāk kā septiņu klašu vispārējā izglītība un kuriem ir organizatora spējas.

Apakšvienību kultorgus apstiprina ar nometnes pavēli. Brigāžu kultorgji tiek ievēlēti brigāžu kopsapulcēs un apstiprināti ar nodaļas priekšnieka pavēli.

Piezīme. Nometnes apakšvienībās, kurās brigādes komplektētas tikai no notiesātajiem par smagiem noziegumiem uz ilgiem termiņiem, brigāžu kultorgus izraugās no šiem pašiem ieslodzītajiem, ievērojot pastrādāto noziegumu smaguma pakāpi un uzvedību nometnē. Kultorga darbu nevar strādāt par banditismu, laupīšanu, bēgšanu un pēc KPFSR KK 58. panta 1., 2., 3., 6., 8., 9. un 11. punkta notiesātie.

3. Nometņu apakšvienību kultorgji atrodas nometnes kultūras-audzināšanas nodaļas [KAN] personāla uzskaitē, brigāžu – kultūras-audzināšanas daļas [KAD] [uzskaitē].

Kultorgji padoti tieši KAD priekšniekam vai inspektoram, no kuriem saņem vadošos norādījumus savam darbam.

4. Kultorgji dzīvo kopā ar viņu apkalpojamajiem ieslodzītajiem; viņiem pēc iespējas tiek radīti uzlaboti sadzīves apstākļi.
5. Kultorgiem ir jābūtu disciplīnas paraugs, akurāti jāpilda viņiem uzliktie pienākumi un visā jābūt par paraugu pārējiem ieslodzītajiem.
6. Kultorgiem par labu darbu piemēro apbalvojumus tāpat kā citiem ieslodzītajiem.
7. Kultorgji raksta sava darba dienasgrāmatu un atskaitās KAD priekšniekam (inspektoram) viņa noteiktajā kārtībā.
8. Kultorgu lietišķās kvalifikācijas celšanai KAN-KAD periodiski organizē viņiem seminārus un apspriedes ar darba pieredzes apmaiņu.

II. Kultorgu darba saturs.

9. Savā darbā kultorgiem jābalstās uz kultūras padomēm [kultpadomēm], sabiedrisko masu sekcijām un ieslodzīto aktīvu.
10. Kultorgji virza savu darbu, lai ieslodzītie ievērotu nometņu un koloniju iekšējās kārtības noteikumus, lai iesaistītu visus ieslodzītos apzinīgā darba procesā, lai izskaidrotu katram ieslodzītajam, ka darbs sociālistiskā sabiedrībā ir katra darbaspējīgā pilsoņa lieta un pienākums.
11. Kultorgji izskaidro ieslodzītajiem, ka sociālistiskais īpašums, kas ir padomju iekārtas pamatā, ir svēts un neaizskarams, ka nometnes īpašums ir arī valsts sociālistiskais īpašums un ka nevīžīga attieksme pret nometnes īpašumu ir sociālistiskā īpašuma piesavināšanās.
12. Kultorgu pienākums ir vispusīgi iesaistīt aktīvā sabiedriskā darbā savu apakšvienību vai brigāžu ieslodzītos.

Kultorgi nodrošina ieslodzīto ierašanos uz lektoru, aģitatoru, priekšlasītāju veiktajiem referātiem, ziņojumiem, pārrunām, kolektīvajiem lasījumiem.

13. Nometnes apakšvienības kultorga galvenie uzdevumi ir:

- a) ikdienas darbs nometnes apakšvienības ieslodzīto darba sacensības organizēšanā, sacensības starp brigādēm rezultātu pārbaude, teicamnieku un ražošanas pirmrindnieku sasniegumu popularizēšana;
- b) cīņa par darba un nometnes disciplīnas nostiprināšanu, par atteikšanās no darba pilnīgu izskaušanu attiecīgajā apakšvienībā;
- c) uzmanīga attieksme pret ieslodzīto vajadzībām un prasībām, palīdzība viņu likumīgo lūgumu apmierināšanā;
- d) sekot dzīvojamo un komunālo-sadzīves telpu tīrībai nometnes zonas teritorijā;
- e) pastāvīga palīdzība KAD viņa apakšvienības ieslodzīto masu un individuālo audzināšanas pasākumu veikšanā, viņu vispārējā kultūras un politiskā apzinīguma līmeņa paaugstināšanā;
- f) palīdzība KAD ieslodzīto kulturālas atpūtas un veselīgas sadzīves nodrošināšanā, mākslinieciskās pašdarbības pulciņu organizēšanā, analfabētu un pusanalfabētu apmācībā, masu tehnikajā apmācībā.

Nometnes apakšvienības kultorgs ir klāt ieslodzīto izvadēs un kopā ar brigāžu kultorgiem palīdz nometnes administrācijai organizēti izvest darbā ieslodzītos.

14. Brigādes kultorgs ir brigadieru palīgs brigādes locekļu mobilizēšanā sekmīgai ražošanas uzdevumu izpildīšanai un pārpildīšanai, cīņā par draudzīgu un saskaņotu brigādes darbu un nometnes kārtības ievērošanu brigādē. Brigādes kultorgam jāizpilda visi apakšvienības kultorga uzdevumi. Brigādes kultorgs:

- a) stingri cinās ar dažāda veida neveselīgām parādībām un ļaunprātībām brigādē, ziņo par tām KAD;
- b) kopā ar brigadieriem informē savas brigādes ieslodzītos par ražošanas uzdevumiem un tehniskajām normām, organizē darba sacensību brigādē, noformē darba sacensības līgumus un pārbauda to izpildi, sarīko brigādes sapulces par sacensības rezultātiem, par teicamnieku un pirmrindnieku pieredzes apmaiņu;
- c) palīdz brigadieriem pareizi organizēt darbu, novērst ražošanas traucējumus, noskaidro racionalizatorus un izgudrotājus, seko izpildāmo darbu kvalitātei, tīrībai darba vietās, kultūras nodrošināšanai ražošanā un sadzīvē;
- d) nekavējoties reaģē uz katru darba disciplīnas un nometnes režīma pārkāpumu ar personisku sarunu ar pārkāpēju, ar viņa uzvedības apspriešanu brigādes sapulcē vai kultpadomes sēdē, ietekmē viņu ar sienas avīzi, uzskatāmo aģitāciju u. c. Par darba disciplīnas un nometnes režīma pārkāpumiem kultorgs ziņo KAD priekšniekam (inspektoram).

PSRS IeM Gulag'a priekšnieka vietnieks politdarbā

ģenerālmajors Zapevaļins

PSRS IeM Gulag'a KAN priekšnieks

iekšējā dienesta majors Nikolajevs

1952. g. 13.10.

Nr. 9-6-2615c

XIII. Nevardarbigā pretošanās okupētajā Latvijā 1946. un 1953. gadā

24. dok. PSRS iekšlietu ministra ģenerālpulkveža Sergeja Kruglova 1946. gada 7. maija ziņojums VK(b)P CK Politbirojā J. Staļinam, V. Molotovam un L. Berijam pilnīgi slepeni par Alūksnes vidusskolas skolēnu nacionālās pretošanās grupas "Tālavas sils" (vadītāja – 12. klases skolniece Līvija Eglīte) arestu.

Avots: KFVA, 9401. f., 2. apr., 136. l., 200. lp. Apstiprināts mašīnraksta noraksts krievu valodā ar atzīmi "Pilnīgi slepeni. Eks. Nr. 4." Tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni
4. eks.

Biedram J. V. Staļinam
Biedram V. M. Molotovam
Biedram L. P. Berijam
1946. g. 7. maijā
Nr. 2031/k

Latvijas PSR IeM orgāni starp Valkas apriņķa Alūksnes vidusskolas vecāko klašu skolēniem atklāja un likvidēja divas jaunatnes pretpadomju grupas. Viena no tām, ar nosaukumu "Tālavas sils", ko vadīja 12. klases skolniece Līvija Eglīte, dzim. 1926. g., sastāvēja no 6 cilvēkiem; citu grupu 4 cilvēku sastāvā vadīja 8. klases skolnieks Andrejs Sināts, dzim. 1930. g.

Grupu dalībnieki arestēti.

Kratišanā atņemtas 3 šautenes, vācu karabīne, revolveris, 2 diski automātam PPŠ, 100 patronas un 3 pretpadomju lapiņas "Mazais Latvīš".

Izmeklēšanā noskaidrots, ka šās grupas tika organizētas 1945. gada beigās pretpadomju nacionālistiskās organizācijas "Latvijas partizānu nacionālās apvienības" (vadītājs "Cinītis", nogalināts š. g. aprīlī) uzdevumā.

Abu pretpadomju grupu dalībnieki izdeva un izplatīja starp skolēniem pretpadomju žurnālu "Kokle" un lapiņu "Mazais Latvīš", kā arī sniedza palīdzību bandītiem ar pārtiku un ziņojumiem par IeM darbinieku ierašanos pagastā.

Lietas izmeklēšana turpinās.

PSRS iekšlietu ministrs

(S. Kruglovs)

25. dok. Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera 1961. gada 20. jūlija specziņojums pilnīgi slepeni Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai par monumenta "Ļeņins un Staļins Gorkos" apgānišanu Jūrmalas pilsētas Ķemeru kūrorta parkā 1961. gada 11. jūnijā.

Avots: LVA, 101. f., 24. apr., 127. l., 108.–109. lpp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar J. Vēvera parakstu. Uz dokumenta spiedogs: "Latvijas KP CK. Pilnīgi slepeni. Saņemts 1961. g. 21. jūlijā. Ieņāk. Nr. 114. Nododams atpakaļ specsektorā." Uz dokumenta rezolūcija: "Iepazīstināt CK biroja locekļus. Kontrolēt b. F. F. Sokurinam. A. Pelše. 1961. g. 21. jūlijā." Rezolūcija: "Noņemt no kontroles. F. Sokurins. 1962. g. 2. janvāri."

Pilnīgi slepeni
Eks. Nr. 1
Kopija

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai

Specziņojums

1961. gada 11. jūnijā Jūrmalas pilsētas kūrorta "Ķemeri" parkā nezināmi noziedznieki veica V. I. Ļeņina un J. V. Staļina monumenta "Gorkos" apgānišanu. Ar trula priekšmeta sitieniem tika bojāti atsevišķi monumenta ansambļi.

Ļeņina un Staļina monumenta apgānīšanu veikušo noziedznieku meklēšanas gaitā tika noskaidrots, ka vainīgie ir:

1. Agris Oļģerts Treibergs Roberta d., dzimis 1943. g., dzīvo Ķemeru stacijā, Lauku ielā 9, Rīgas Elektrotehniskā tehnikuma II kursa audzēknis. Ar viņu kopā dzīvo māte – Polīna Otto m. Freiberga [tā tekstā. – tulk.], strādā sanatorijā "Ķemeri";

2. Gunārs Vīgants Jāņa d., dzimis 1936. g. Liepājas pilsētā, dzīvo Jūrmalā, Mellužos, Kalēju ielā 10, strādā ATK-36, šoferis, mācās (neklātienē) Rīgas Celtniecības tehnikuma 5. kursā. Vecāki: tēvs – agromoms, māte pensionāre, agrāk skolotāja – dzīvo Latv. PSR Valmieras rajonā;

3. Juris Jefka Kārļa d., dzimis 1944. g., dzīvo "Ķemeru" stacijā, Parka ielā 27–2, Ķemeru vidusskolas 11. klases skolnieks. [Viņa] māte strādā sanatorijā "Ķemeri", neprecējusies.

1961. gada 11. jūlijā Treibergs, Vīgants un Jefka tika uzaicināti uz Latv. PSR MP VDK Jūrmalas pilsētas aparātu, kur viņi atzinās, ka, būdami iereibuši, huligānisku tieksmju ierosināti, trijātā gānijās par V. I. Ļeņina un J. V. Staļina monumentu.

Konstatēts, ka viņi arī agrāk veikuši vairākas huligāniskas izdarības.

Materiāli par Treibergu, Jefki un Vīgantu pēc saskaņošanas ar partijas Jūrmalas pilsētas komiteju nodoti Prokuratūrai viņu saukšanai pie kriminālās atbildības.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs ģenerālmajors
/paraksts/
(Vēvers)

XIV. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas propaganda latviešu trimdā 1958. un 1976. gadā

26. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Aģitācijas un propagandas daļas vadītāja Veselova pilnīgi slepenā izziņa un LKP CK 1958. gada 2. decembra pilnīgi slepenais lēmums par kontrpropagandu latviešu emigrantu vidē.

Avots: LVA, 101. f., 21. apr., 48-a. l., 26.–28. un 181.–184. lp. Mašīnraksts krievu valodā. Uz dokumentiem grīfs "Pilnīgi slepeni" un uz izziņas ir atzīme "14 eksemplāri iznīcināti". Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija
Slepeni
Pie LKP CK biroja
protokola Nr. 38
6. punkta

Izziņa

Par kontrpropagandu latviešu emigrantu vidē

Pēc Otrā pasaules kara ārzemēs atradās ap 120 tūkst. latviešu. Pašlaik lielākā daļa emigrantu koncentrēti: ASV – 45 tūkst., Austrālijā – 30 tūkst., Anglijā – 15 tūkst., Kanādā – 15 tūkst., Vācijā – 12 tūkst., Zviedrijā – 4 tūkst. Lielākā daļa emigrantu, kuri dabūjuši darbu, tiek izmantoti nenozīmīgos amatos, saistītos galvenokārt ar fizisku darbu. Sevišķi smagā stāvoklī atrodas kultūras darbinieki – rakstnieki, dzejnieki, dramaturgi, komponisti, mākslinieki u. c. Atsevišķas personas – inženieri, arhitekti, agronomi un daži zinātnieki – atraduši darbu savā specialitātē. Daudziem emigrantiem ir personīgais īpašums, un viņi ir pieņēmuši attiecīgo valstu pavalstniecību. Neskatoties uz to, daļa emigrantu tomēr tiecas atgriezties Dzimtenē un pastiprināti [cenšas] nodibināt sakarus ar Latvijā dzīvojošajiem radiem un paziņām.

Pēdējos gados dzimtenē atgriezušās daudzas emigrantu grupas. Atsevišķu emigrantu atgriešanās dzimtenē turpinās.

Lai kavētu viņu atgriešanos dzimtenē un izmantotu viņus dažādās pretpadomju kampaņās, bijušie buržuāzisko partiju lideri, buržuāziskās Latvijas diplomātiskie pārstāvji un bijušās Latvijas armijas un hitleriskā leģiona virsnieki ārzemēs radījuši ap 700 nacionālistiskas dažāda satura un virziena emigrantu organizācijas.

VFR, ASV, Brazīlijā un Spānijā ir oficiāli akreditētas un funkcionē buržuāziskās Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības. Vairākās valstīs (Anglijā, Francijā u. c.) tās nav [oficiāli] atzītas, bet faktiski turpina strādāt.

Emigranti izdod ap 35 avīzes, žurnālus un bijetus, darbojas 23 grāmatu izdevniecības, ir noorganizētas radiopārraides latviešu valodā no Madrides, Vatikāna un BBC radiostacijām.

Visas šīs organizācijas veic niknu pretpadomju propagandu, piedalās daudzās provokācijās pret Padomju Savienību. Pēdējā laikā vairākas no šīm organizācijām vērsušās pie Rietumu lielvalstu valdībām ar dažādiem protestiem, aktīvi piedalās "Eiropas Apspiesto nāciju asamblejas" pretpadomju centrā, ko vada latvietis Vilis Māsēns. Viņus visus vieno melīga propaganda un spiegu un diversantu darbība pret sociālisma nometnes valstīm.

Nepieciešams atzīmēt, ka šodien emigrācija nav vienots veselums. Skaidri jūtama galvenās emigrantu masas atsvešināšanās no reakcionāriem barvežiem. Notiek emigrācijas demoralizēšanās. Šo procesu sevišķi veicināja Padomju valdības un PSKP CK iekš- un ārpolitiskie pasākumi, kas bija vērsti uz padomju tautas labklājības paaugstināšanu un miera stiprināšanu. Emigrācijas demoralizēšanā pozitīva nozīme ir arī PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1955. gada 17. septembra dekrētam "Par padomju pilsoņu amnestiju, kuri sadarbojās ar okupantiem Lielā Tēvijas kara periodā 1941.–1945. gadā".

Sakarā ar jaunajiem apstākļiem latviešu nacionālistiskie emigrantu centri pašlaik maina savu pretpadomju darbības taktiku, iesūta republikā pretpadomju literatūru, avīzes, lapiņas, paciņas, nodibina sakarus ar nacionālistiski noskaņotiem elementiem Latvijā. Vienlaikus viņi pastiprina pretpadomju informācijas organizāciju, kura izkropļo stāvokli mūsu republikā.

Šai melīgajai propagandai pretsparu dod komiteja "Par atgriešanos Dzimtenē", avīze "Dzimtenes Balss", radioraidījumi latviešu valodā no Berlīnes, republikāniskā prese. Kontrpropagandas darbā iesaistās arī tādas organizācijas kā Latvijas Biedrība kultūras sakariem ar ārzemēm, Latvijas PSR Kultūras ministrija, Flotes darbinieku arodbiedrības interklubs, "Intūrista" Latvijas nodaļa.

Pēdējā laikā, pildot Latvijas KP CK 1958. gada 8. aprīļa lēmumu, avīzes "Dzimtenes Balss" redakcija ievērojami uzlaboja savu darbu. Avīzes slejās regulāri parādās materiāli, kuri apgaismo dzīvi republikā, parāda latviešu tautas un visas Padomju Savienības panākumus mierīgā celtniecībā, kultūrā, zinātnē. Vienlaikus avīzes redakcija pastiprināja polemiku pret emigrantu prettautisko ideoloģiju un politiku, vairākos rakstos atmaskoja emigrantu preses melīgos paziņojumus un atklāja emigrācijas līderu prettautisko darbību. Šie materiāli izrādījās ļoti iedarbīgi un izraisīja nopietnu reakciju emigrācijā, kas bija spiesta atzīt mūsu propagandas efektivitāti.

Vairākas interesantas radiopārraides sagatavoja arī Latvijas PSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas valsts komiteja. Sevišķi veiksmīgas bija literāri muzikālās pārraides.

Taču avīzes redakcijas un radiokomitejas darbā ir vairāki trūkumi. Vāji tiek apgaismota republikas jaunatnes dzīve un tās tiesības, sevišķi zinātnes un tehnikas laukā, vāji tiek parādītas latviešu tautas revolucionārās tradīcijas. Kontrpropagandas veikšanā maz tiek izmantoti republikā dzīvojošie emigrantu radi, tuvinieki un paziņas.

Sevišķi lieli trūkumi ir radiokomitejas darbā, kas gatavo raidījumus latviešu valodā komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" radiostacijai. 1958. gadā saistībā ar finansējuma samazināšanu tika samazināts sagatavojamo raidījumu skaits. Ja iepriekšējos gados tika nodotas 14–16 oriģinālas pārraides mēnesī, kas atbilst raidījumu skaitam no Berlīnes, tad šajā gadā tika sagatavoti un nosūtīti tikai četri raidījumi mēnesī. Šādu stāvokli varēja kompensēt, nosūtot jau agrāk Rīgas radio pārraidīto literāri dramatisko un muzikālo pārraižu kopijas, bet tādas pārraides 1958. gadā nosūtītas pavisam tikai divas. Pārraides tiek sagatavotas un nosūtītas ļoti neregulāri. Tā, piemēram, martā, maijā, jūlijā un oktobrī tika nosūtītas tikai divas pārraides [mēnesī], toties februārī – deviņas, jūnijā un septembrī – pa septiņām. Ievērojot slikti sakārtotos sakarus, ceļā pārraides atrodas 20–30 dienas. Bieži vien jau gatavās pārraides aizkavējas 10–15 dienas, gaidot to noklausīšanos un apstiprināšanu radiokomitejā.

Radiopārraižu teksti izstiepti, gurdēni, vāji, netiek ievērota emigrācijas psiholoģija. Interviju sarunu ieraksti joprojām tiek izdarīti no teksta. Pārraidēs vāji tiek apgaismoti republikas sasniegumi un pavisam neapmierinoša ir informācija par Padomju Savienību. Neskatoties uz vairākām piezīmēm, joprojām turpinās agrāk avīzē "Dzimtenes Balss" ievietoto materiālu nolasišanas prakse. Pārraidēs nemaz netiek izmantota tāda kontrpropagandas forma kā polemika par politiskām, ideoloģiskām un ekonomiskām tēmām. Ievērojamiem notikumiem veltītās pārraides vai nu tiek gatavotas ar lielu nokavēšanos, vai vispār netiek gatavotas. Raidījumos nav jūtama radoša pieeja, cenšanās izvairīties no standartiem. Klausītāji tiek slikti informēti par mūsu Dzimtenes zinātnes sasniegumiem. Laikā, kad visas pasaules radiostācijas katru dienu pārraidīja ziņojumus par padomju mākslīgajiem Zemes pavadoņiem, Rīgas

radioredakcija klusēja un deva ziņojumus par jauna pneimatiskā vesera konstruēšanu Autoelektrorparātu rūpnīcā. Ļoti reti radiopārraidēs tiek apgaismoti veselības aizsardzības, psiho nodrošināšanas jautājumi. Bieži vien pārraides tiek arī slikti un nevižīgi noformētas. Gadās pārraides bez mūzikas, iespiestais teksts nesaskan ar tekstu lentē, gadās skaņas trūkums.

Arī republikāniskā prese vāji veic emigrācijas prettautiskās, pretpadomju un kontrrevolucionārās darbības izpēti un atmaskošanu. No emigrācijas atgriezušās personas netiek izmantotas emigrācijas stāvokļa un vispār dzīves ārzemēs parādīšanai. Raksti tiek gatavoti bez nepieciešamās autoru atlases, ne vienmēr nopietni tiek pētīts emigrācijas stāvoklis un tās darbība, kas bieži noved pie nepamatotiem, pārsteidzīgiem secinājumiem. Šajā darbā netiek iesaistīti zinātniskie darbinieki – vēsturnieki, literatūrzinātnieki, kritiķi.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komiteja nav nodibinājusi vajadzīgo kontaktu ar komiteju "Par atgriešanos Dzimtenē" Berlīnē, kas noved pie tā, ka Latvijas KP CK ne vienmēr iegūst vajadzīgo informāciju par emigrācijas darbību, tai nav informācijas par avīzes "Dzimtenes Balss" lasītāju un radiopārraižu klausītāju prasībām un jautājumiem, nav zināms viņu vēstuļu saturs un atsauksmes par redakcijas darbu.

Sakarā ar augstāk minēto Latvijas KP CK Aģitācijas un propagandas daļa uzskata, ka nepieciešams Latvijas KP CK birojā apspriest pasākumus kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidū.

Latvijas KP CK Propagandas un aģitācijas daļas vadītājs

(Veselovs)

Daļas instruktors

(Nogins)

Arhīva kopija
Stingri slepeni
No sevišķās mapes

Latvijas KP CK biroja

Lēmums

1958. g. 2. decembrī

Par pasākumiem kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidū.

(bb. Veselovs, Vēvers, Pizāns, Kalnbērziņš)

Lai paplašinātu un uzlabotu kontrpropagandu latviešu emigrantu vidū, Latvijas KP CK birojs nolemj:

1. Uzdot avīzes "Dzimtenes Balss" redakcijai (b. Vasiljevam) avīzes slejās plašāk apgaismot padomju tautas sasniegumus, sevišķi propagandēt padomju zinātnes un tehnikas sasniegumus, plaši popularizēt izcilākos zinātnes un kultūras darbiniekus, parādīt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas un tās institūtu darbu; sevišķu vērību veltīt padomju pilsoņu tiesību jautājumiem, pastāstīt avīzes lasītājiem par veselības aizsardzības, izglītības un sociālās nodrošināšanas sistēmu Padomju Latvijā, ar spilgtiem piemēriem parādīt padomju cilvēku labklājības pieaugumu; sistemātiski ieaudzināt lasītājos patriotisma jūtas, lai padomju tautas ienaidniekiem neizdotos no tiem savervēt nodevējus, diversantus un spiegos. Arī turpmāk kopā ar valsts drošības orgāniem turpināt emigrācijas vadošās reakcionārās virsotnes atmaskošanu; praktizēt Latvijas PSR dzīvojošo pilsoņu emigrācijā dzīvojošajiem radiem, tuviniekiem un paziņām adresēto atklāto vēstuļu publikācijas.
2. Uzdot Latvijas PSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejai (b. Lēmanim) uzlabot komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" radioraidījumu centra vajadzībām gatavoto raidījumu kvalitāti, galveno uzmanību pievēršot Padomju Savienības un Latvijas Republikas sasniegumiem ekonomikā, kultūrā, zinātnē; plaši apgaismot jaunatnes stāvokli un tiesības; propagandēt latviešu tautas revolucionārās tradīcijas; raidījumos iekļaut asus, latviešu emigrācijas prettautisko darbību atmaskojošus kontrpropagandas materiālus. Sevišķu uzmanību veltīt raidījumu noformējuma kvalitātei, uzdot to sagatavošanu viskvalificētākajiem darbiniekiem. Raidījumus gatavot plānveidīgi un tos regulāri nosūtīt komitejai "Par atgriešanos Dzimtenē". Minēto raidījumu nosūtīšanas plānu un grafiku iesniegt Latvijas KP CK Propagandas un aģitācijas daļai.
3. Uzdot republikānisko avīžu un žurnālu redakcijām plašāk veikt emigrācijas vadošās virsotnes, atsevišķo emigrācijas barvežu un viņu organizāciju prettautiskās, pretpadomju un kontrrevolucionārās darbības atmaskošanu. Lai parādītu emigrantu masu patieso stāvokli, plaši izmantot emigrantus un

- repatriantus, gatavot rakstus, nopietni atlasot to autorus, iesaistot šajā darbā vēsturniekus, literatūrzinātniekus, kritiķus un pieredzējušākos žurnālistus.
4. Atbalstīt Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas ierosinājumu izveidot komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" iniciatīvas grupu Latvijas PSR ar ievērojamu kultūras, mākslas darbinieku un citu arī ārzemēs pazīstamu autoritāšu piedalīšanos, lai iesaistītu viņus propagandas materiālu sagatavošanā un kontaktu nodibināšanā ar ievērojamiem svārstīgiem emigrantiem, rosinot viņus atgriezties Latvijā Republikā.
 5. Uzdot LPSR Ministru padomes Valsts drošības komitejai (b. Vēveram):
 - a) kopā ar avīzes "Dzimtenes Balss" redakciju un Latvijas Valsts izdevniecību organizēt brošūru izdošanu, kas veltītas emigrantu un repatriantu dzīvei, ārzemju un nacionālistisko organizāciju graujošās darbības atmaskošanai, lai komiteja "Par atgriešanos Dzimtenē" varētu izplatīt šos izdevumus ārzemēs;
 - b) veikt pasākumus, lai izveidotu ārzemēs pret mums lojāli un labvēlīgi noskaņotu latviešu emigrantu grupu centrus.
 6. Uzdot LPSR Tautas saimniecības padomes Papīra un kokapstrādes rūpniecības pārvaldei (b. Vimbam) nodrošināt plānā, "vārdniču" tipa papīra izgatavošanu avīzes "Dzimtenes Balss" redakcijas un Latvijas Valsts izdevniecības uz ārzemēm nosūtāmo izdevumu vajadzībām.
 7. Lai koncentrētu visu ārzemēs latviešu valodā izdoto periodiku un literatūru:
 - a) ierosināt Latvijas PSR Valsts drošības komitejai (b. Vēveram) izskatīt jautājumu par komitejas rīcībā esošo un operatīviem mērķiem nevajadzīgo izdevumu nodošanu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas specfondam;
 - b) uzdot Latvijas PSR Ministru padomes Valsts un kara noslēpumu aizsardzības presē Galvenajai pārvaldei (b. Šneideram) ienākošo augstāk minēto literatūru un periodiku pēc saskaņošanas ar Latvijas KP CK Aģitācijas un propagandas daļu nosūtīt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas specfondam, izņemot materiālus, ko paredzēts iznīcināt vai nosūtīt Latvijas KP CK;
 - c) uzdot Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai (b. Liepiņam) glabāt šo literatūru un periodiku un izsniegt to izpētei, stingri ievērojot specfonda materiālu glabāšanas un izmantošanas noteikumus.
 8. Uzdot Latvijas PSR Ārlietu ministrijai (b. Ostrovam) un Latvijas PSR Kultūras ministrijai (b. Kalniņam):
 - a) organizēt politiskās literatūras un daiļliteratūras, Rīgas Kinostudijas mākslas un dokumentālo filmu, foto izstāžu un albumu par Padomju Latvijas darbaļaužu dzīvi, par Rīgu, Rīgas jūrmalu, Siguldu, Cēsīm u. c., tūrisma katalogu un citu propagandas materiālu nosūtīšanu PSRS sūtniecībām valstīs, kurās ir koncentrējušās emigrantu masas;
 - b) izpētīt iespējas un iesniegt Latvijas KP CK priekšlikumus par lojāli noskaņoto ievērojamāko latviešu emigrācijas pārstāvju uzaicināšanu uz dažādiem pasākumiem Latvijā, kā arī, pēc padomju sūtniecības Zviedrijā ierosinājuma, izpētīt iespējas nosūtīt uz Zviedriju un citām valstīm, kurās ir ievērojams skaits emigrantu, izcilus kultūras, zinātnes darbiniekus, LPSR jaunatnes un sporta delegācijas, uzaicināt uz Zviedriju strādnieku delegācijas.
 9. Uzdot Kultūras ministrijai (b. Kalniņam), Sakaru ministrijai (b. Aleksandrovam) un Tirdzniecības ministrijai (b. Jansonam) organizēt nodaļu grāmatirdzniecības uzņēmumā "Grāmata pa pastu" pasūtījumu pieņemšanai grāmatu un kultūrpreču nosūtīšanai uz ārzemēm.
 10. Uzdot Latvijas Valsts kuģniecībai (b. Avotam) apgādāt uz ārzemēm braucošos kuģus ar Rīgas Kinostudijas kinofilmām.
 11. Ierosināt Latvijas PSR Ministru padomei piešķirt Latvijas Biedrībai kultūras sakariem ar ārzemēm līdzekļus literatūras un citu materiālu nosūtīšanai caur padomju sūtniecībām un komiteju "Par atgriešanos Dzimtenē".
 12. Lūgt PSKP CK:
 - a) atļaut Latvijas PSR Sakaru ministrijai un Latvijas PSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komitejai organizēt divas reizes nedēļā vakaros 40 minūšu radioraidījumus latviešu valodā uz Skandināvijas valstīm, kurās atrodas latviešu emigrācijas centri;
 - b) ierosināt komitejai "Par atgriešanos Dzimtenē" sniegt sīku un operatīvu informāciju emigrācijas jautājumos, lai pastiprinātu un uzlabotu kontrpropagandas organizācijas darbu;
 - c) atļaut avīzes "Ciņa" redakcijai uzturēt PSRS sūtniecībās Zviedrijā un Vācijā pa vienam pašas korespondentam.

27. dok. Latvijas PSR Ministru padomes Televīzijas un radioraidījumu valsts komitejas 1976. gada 14. jūlija slepenais ziņojums LKP CK par nepieciešamību ierakstīt radiostaciju "Brīvība" un "Amerikas Balss" raidījumus latviešu valodā, LKP CK Aģitācijas un propagandas un Ārzemju sakaru daļas piekrišana šim darbam, lai to izmantotu kontrpropagandas nolūkā.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, 101. f., 42. apr., 27-a. l., 1.-6. lp. Mašīnraksts krievu valodā. Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija
Slepeni
Eks. Nr. 1

Latvijas PSR Ministru padomes Televīzijas un radioraidījumu valsts komiteja

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai

b. Laukmanim

Izziņa

Kopš 1975. gada jūlija radiostacija "Brīvība" Minhenē raida [arī] latviešu valodā.

Pēc novērošanas datiem, pārraides notiek īsviļņu 19, 25, 31, 41 un 49 metru diapazonos. Seansā darbojas raidītāji vairākās frekvencēs plkst. 06.00, 07.00, 18.00 un 22.00 pēc Maskavas laika.

Programmu pārklāj [slāpē] speciālās nozīmes raidītāji, un Rīgas pilsētā radiostācijas [raidījumu] uztveršana praktiski nav iespējama.

Lai organizētu radiostācijas "Brīvība" raidījumu pieņemšanu [ierakstiem], nepieciešams izskatīt jautājumu par speciālās nozīmes signālu pārtraukšanu ierakstiem paredzēto seansu laikā.

Radiostaciju "Brīvība", kā arī "Amerikas Balss" pārraižu uztveršanai un atšifrēšanai mērķtiecīgi ir izveidot radioraidījumu uztveršanas centru.

Rūpniecisko radiotraucējumu un uztveramo signālu nepastāvīguma dēļ centram jāatrodas pilsētas nomalē.

Radio uztveršanas centram vajadzīga aptuveni šāda materiāli tehniskā bāze:

– telpas – 3 istabas ar kopējo platību 70 kv. m;

– iekārta informācijas uztveršanai un atšifrēšanai:

- 1) STM-200R tipa studijas magnetofoni – 6 gabali; tai skaitā vienlaicīgam divu programmu ierakstam – 4 gab., ierakstīto pārraižu atšifrēšanai – 2 gab.;
- 2) radiouztvērēji R-250 M – 6 gab.;
- 3) AR-631 tipa skaņas kontroles agregāti – 3 gab.;
- 4) antenas pastiprinātājs ŠAU-6 – 1 gab.;
- 5) KAP 6X12 tipa antenas komutators – 1 gab.;
- 6) VGD tipa antenas – 6 gab.

Uztverošo antenu sistēmas izvietojumam nepieciešamā laukuma platība – aptuveni 80 x 80 m.

Iekārtas aptuvenās izmaksas – 50 000 rubļu.

Personāls pārraižu uztveršanai un teksta atšifrēšanai – 7 štata vienības ar kopējo darba algas fondu 14 000 rubļu gadā.

Priekšsēdētājs /paraksts/ L. Bartkevičs

Arhīva kopija
Pilnīgi slepeni

Latvijas KP CK

Par kontrpropagandas un naidīgo Rietumu radiostaciju raidījumu latviešu valodā radiopārtveršanas nodaļas radīšanu

Divu sociālo sistēmu idejiskās cīņas apstākļos, pastiprinoties ideoloģiskajai cīņai starp sociālismu un kapitalismu, pēdējos gados ievērojami pieaugusi naidīgā radiopropaganda. Sevišķu aktivitāti izrāda tādi ideoloģisko diversiju centri kā radiostācijas "Brīvība Eiropa", "Brīvība", "Vācu vilnis", "Amerikas Balss" un citas.

Pašlaik kopējais Padomju Savienībai naidīgo pārraižu apjoms veido vairāk nekā 250 stundas diennaktī 25 PSRS tautu valodās. Latviešu valodā raida "Amerikas Balss", "Brīvība", Vatikāna, Montekarlo radiostācijas vairāk nekā septiņas stundas diennaktī.

Savās daudzajās Padomju Latvijai adresētajās pārraidēs Rietumu radiostacijas gāž melu straumes, izkropļojot mūsu sociālistisko īstenību. Buržuāziskā propaganda cenšas atdzīvināt nacionālistiskos aizspriedumus, izkropļoti parādīt tautu patiesās nacionālās intereses, uzkurināt nacionālās preišķības, uzkurināt kaislības par it kā padomju republikās notiekošo PSRS tautu "varmācīgo asimilāciju". Naidīgajos radiatoraidījumos tiek izkropļota padomju īstenība, PSKP un Padomju valdības iekš- un ārpolitika. Ārzemju radiostaciju raidījumus izmanto ASV Centrālā izlūkošanas pārvalde, lai atklāti iejauktos mūsu valsts iekšējās lietās un [veiktu] graujošu darbību pret PSRS.

Tādā kārtā ar radiopārraižu palīdzību, kuru vairākumu var klausīties Latvijas PSR teritorijā, buržuāziskā radiopropaganda veic sistemātisku, diferencētu, plašu republikas iedzīvotāju slāņu ideoloģisku apstrādi.

Partijas organizācijas, visas ideoloģiskā [darba] iestādes veic lielu darbu, lai atmaskotu buržuāzisko propagandistu melīgo koncepciju un apmelojošo izdomājumu nepamatotību un [lai] ieaudzinātu cilvēkos [neuzņēmību un] nesamierinātību ar buržuāzisko ideoloģiju un privātīpašniecisko psiholoģiju.

Mūsu ideoloģisko kadru pūles ir vērstas uz to, lai efektīvi un iedarbīgi tiktu veikta kontrpropaganda, kritizētas reformistiskās, revizionistiskās un pretpadomju koncepcijas, buržuāziskā nacionālisma ideoloģijas un prakses, ko sludina Rietumu radiostacijas. Taču mūsu ideoloģiskajām iestādēm un organizācijām bieži vien trūkst konkrētas informācijas par Rietumu radiostaciju pārraižu saturu, kā arī kontrpropagandas materiālu. Tāpēc kontrpropagandas materiāliem masu informācijas un propagandas līdzekļos, kā arī mutiskās politiskās agitācijas kadru darbā bieži vien ir vispārīgs raksturs, tie ir vāji argumentēti, trūkst operatīvātes un konkrētības.

Lai novērstu šos trūkumus, Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un agitācijas daļa, Sakaru ar ārzemēm daļa ierosina radīt republikas Televīzijas un radiatoraidījumu valsts komitejas paspārnē speciālu kontrpropagandas un radiopārtveršanas nodaļu, kas ierakstītu, atšifrētu un analizētu materiālus, ko naidīgās Rietumu radiostacijas pārraida latviešu valodā. Nodaļa informēs Latvijas Komunistiskās partijas CK ideoloģiskās nodaļas un citus kompetentus orgānus par Rietumu radiopropagandas saturu un raksturu, gatavos kontrpropagandas materiālus, pārskatus un šajos jautājumos orientējošus [materiālus].

Kontrpropagandas un radiopārtveršanas nodaļas radišanai Latvijas PSR Ministru padomes Televīzijas un radiatoraidījumu valsts komitejai nepieciešams papildus piešķirt 7 štata vietas ar kopējo darba algas fondu 13,3 tūkstoši rubļu gadā, iegādāties un uzstādīt šādas tehniskās iekārtas:

- STM-200 R tipa magnetofonus vienlaicīgai divu programmu ierakstīšanai un raidījumu ierakstu atšifrēšanai – 6 gab.;
- radiouztvērējus R-250 – 6 gab.;
- ARS-631 tipa skaņas kontroles agregātus – 3 gab.;
- antenas pastiprinātāju ŠAU-6 – 1 gab.;
- KAP 6x12 tipa antenas komutatoru – 1 gab.;
- VGD tipa antenas – 6 gab.

Iekārtas orientējošās izmaksas – 50 tūkstoši rubļu.

Sakarā ar industriālajiem [uztveršanas] traucējumiem un uztveramo signālu nestabilitāti uztverošā antena un aparātūra jāizvieto tur, kur ir vismazākie traucējumi, piešķirot attiecīgās telpas nodaļas darbiniekiem.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un agitācijas nodaļa, Sakaru ar ārzemēm nodaļa lūdz Latvijas Komunistiskās partijas CK biroju pozitīvi izlemt jautājumu par kontrpropagandas un naidīgo Rietumu radiostaciju pārraižu latviešu valodā pārtveršanas nodaļas izveidošanu.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un agitācijas nodaļas vadītāja vietnieks

/paraksts/ L. Freibergs

Latvijas Komunistiskās partijas CK Sakaru ar ārzemēm nodaļas priekšnieks /paraksts/ V. Laukmanis

Arhīva kopija
Pilnīgi slepeni
"Sevišķā mape"

Nr. B-35/15

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas biroja
LĒMUMS

1977. gada 13. septembrī

Par kontrpropagandas un naidīgo Rietumu radiostaciju pārraižu latviešu valodā pārtveršanas nodaļas veidošanu (bb. Avdjukevičs, Majorovs, Čemms, Verro, Andersons).

1. Lai nodrošinātu operatīvu un konkrētu kontrpropagandu, kas atmaskotu buržuāziskās radio-propagandas melīgo pretpadomju raksturu, izveidot Latvijas PSR Televīzijas un radioraīdījumu valsts komitejā kontrpropagandas un Rietumu radiostaciju naidīgo pārraižu latviešu valodā radiopārtveršanas nodaļu.

Noteikt šādus nodaļas darba virzienus: naidīgo Rietumu radiostaciju latviešu valodā raidīto materiālu ieraksts un analīze; Latvijas Komunistiskās partijas CK ideoloģisko nodaļu un citu kompetentu orgānu informēšana par Rietumu radiopropagandas raksturu un saturu; kontrpropagandas materiālu, apskatu un materiālu sagatavošana par šiem jautājumiem.

Uzdot Latvijas PSR Ministru padomei izlemt jautājumu par republikas Televīzijas un radiopārraižu valsts komitejas ražošanas personāla štatu palielināšanu un [par] kontrpropagandas nodaļas izdevumu finansēšanu nepieciešamās tehniskās iekārtas iegādei un uzstādīšanai.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs
/paraksts/ I. Andersons

XV. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas slepenais ziņojums PSKP CK par stāvokli Latvijas PSR 1961. gadā

28. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretariāta 1961. gada 23. augusta pilnīgi slepena izziņa "Par stāvokli republikā".

Avots: LVA, 101. f., 24. apr., 54-a. l., 138.–146. lpp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā ar LKP CK sekretāra A. Pelšes parakstu un LKP CK apaļā zīmoga nospiedumu un grīfu: "Pilnīgi slepeni. No sevišķās mapes." Tulkojis Jānis Dūms.

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja

Stingri slepeni
No sevišķās mapes

Lēmums

Protokols Nr. 74, p. 35., 1961. g. 15. augustā.

Par Latvijas KP CK sekretariāta ziņojumu "Par stāvokli republikā".
(bb. Vēvers, Gribkovs, Gaile, Sokurenko, Iverts, Saļejevs, Pelše)

Apstiprināt LKP CK sekretariāta ziņojumu "Par stāvokli republikā" un nosūtīt to uz PSKP CK.
Latvijas KP CK sekretārs – A. Pelše /paraksts/

Zīmoga nospiedums

Nosūtīts PSKP CK (2 eks.)

Pilnīgi slepeni

Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai

Latvijas PSR darbaļaudis, tāpat kā visa padomju tauta, ar dziļu prieku uzņēma jaunās PSKP Programmas projektu. Rūpniecības, celtniecības un transporta strādnieki sekmīgi izpilda un pārpilda

septiņģadu plāna uzdevumus un pieņemtās sociālistiskās saistības. Lauku darbaudis kolhozos, sekmīgi pabeigusi pavasara sēju, novāc ražu. Tiek radīti nepieciešamie apstākļi lauksaimnieciskās ražošanas tālākajai izaugsmei, pieņemto sociālistisko saistību lauksaimnieciskās produkcijas pārdošanā valstij izpildei.

Neskatoties uz esošajiem panākumiem un sasniegumiem republikas tautas saimniecības attīstībā, tomēr nedrīkst neredzēt nacionālistisko un citu pretpadomju elementu naidīgās darbības atdzīvošanas pēdējā laikā. ASV monopolistu uzkurinātā kara psihoze, Rietumvācijas valdošo aprindu sludinātais revanšisms uzmundrina un aktivizē naidīgo elementu darbību republikā. Ievērojamā mērā to veicina latviešu nacionālistiskās emigrantu organizācijas un centri, kurus atbalsta ASV, VFR, Zviedrijas un citu kapitālistiskās nometnes valstu izlūkdieneisti. Izmantojot "Amerikas Balss", Madrides un Vatikāna radiostacijas, emigrantu organizācijas sistemātiski veic pretpadomju raidījumus latviešu valodā. Šo radiostaciju raidījumus ar republikā esošajiem tehniskajiem līdzekļiem grūti noslēpēt, tāpēc tos brīvi var klausīties rajonos. Šo raidījumu ietekmē republikā ir bijuši vairāki atklāti naidīgu izpausmju gadījumi.

Naidīgās ietekmes izplatīšanos veicina arī ar katru gadu augošie vietējo iedzīvotāju pasta sakari ar emigrācijā esošajiem radniekiem un paziņām. Salīdzinot ar 1955. gadu, iedzīvotāju sarakste ar ārzemju korespondentiem 1960. gadā pieaugusi gandrīz astoņas reizes. Ar vēstulēm no ārzemēm tiek iesūtītas latviešu emigrantu organizāciju izdotās avīzes un lapaņas. Pieaug no ārzemēm ienākošo bandroļu skaits ar reklāmas rakstura žurnāliem, kuri propagandē Rietumu dzīvesveidu, ar reliģioza satura grāmatām. Tāpat arī no republikas uz ārzemēm tiek sūtītas daudzas vēstules, kuru saturā ir padomju īstenības apmelojumi, lūgumi par izbraukšanu uz ārzemēm, emigrantu centriem adresēti aicinājumi.

1960. gada un 1961. gada pirmās puses laikā no vairāk nekā 1,7 milj. starptautiskās sarakstes sūtījumiem (ienākošajiem un izejošajiem) konfiscēti 34,6 tūkstoši, t. i., 2% no to kopskaita.

Sakarā ar preču pārvadājumu pieaugumu trīs gadu laikā – no 1957. līdz 1960. gadam – ārzemju kuģu skaits, kas apmeklēja Rīgas un Ventspils ostas, un šo kuģu ekipāžu skaitliskais sastāvs pieaudzis trīskārt. Pēc 1957. gada, kad Rīga tika atvērta brīviem ārzemnieku apmeklējumiem un tiem tika noorganizēts pansionāts Rīgas jūrmalā, ievērojami pieauga arī tūristu, delegāciju un diplomātu skaits, kuri apmeklēja Latvijas PSR.

Tūristi, diplomāti un ārzemju jūrniki bieži nodarbojas ar pretpadomju un ideoloģiski kaitīgas literatūras, avižu un žurnālu izplatīšanu vietējo iedzīvotāju vidū, risina pretpadomju rakstura sarunas. Vislielāko aktivitāti te izrāda jaunieši no Amerikas Savienotajām Valstīm, Izraēlas valsts diplomāti un Rietumvācijas jūrniki.

Tas kaitīgi ietekmē jaunatnes nestabilos elementus, veicina šīs jaunatnes daļas klanīšanos Rietumu kultūras priekšā.

Republikā ir saglabājušās buržuāziskās nacionālistiskās inteliģences atliekas, bijušie politisko partiju un organizāciju līderi, fašistiskā režīma ideologi, šīs vides atvases. Šīs personas dažādos veidos ievazā kaitīgus nacionālistiskus uzskatus, veido pretpadomju, pretkrievu noskaņojumu, kaitīgi ietekmē zināmu daļu latviešu jaunatnes. Kā iegantu minot kaut kādus ģimenes svētkus vai ievērojamas gadadienas, šīs personas sarīko mājās pulcēšanās, atceras savu kādreizējo privileģēto stāvokli, nopūšas par šo "zaudēto paradīzi", nomelno, nozākā visu, kas ir padomju, komunistiskais, izkropļojot mūsu īstenību. Tas viss bieži vien notiek jaunatnes klātbūtnē, ar tās līdzdalību, kura uztver un izplata tālāk šo noskaņojumu.

Naidīgo parādību atdzīvošanos republikā zināmā mērā veicina 1959. gadā atmaskoto buržuāzisko nacionālistu un viņu domubiedru grupas darbība. Šie cilvēki ne tikai neatteicās no saviem iepriekšējiem uzskatiem, bet turpina grupēties, negatīvi ietekmējot politiski nenobriedušo un nestabilo inteliģences un jaunatnes daļu republikā, traucējot visātrāko agrāk nacionālās politikas jautājumos pieļauto kļūdu izskaušanu, ar ko nodara ļaunumu sociālistiskās celtniecības lietai, republikas darbaļaužu audzināšanai tautu draudzības un proletāriskā internacionālisma garā.

Pēc 1955. gada republikā atgriezās sakarā ar soda izciešanu, amnestiju un citiem iemesliem vairāk nekā 50 tūkst. bijušo buržuāzisko politisko partiju darbinieku, pretpadomju nacionālistisko organizāciju un grupu dalībnieku, bruņoto bandu, to atbalstītāju, vācu policijas un citu soda orgānu dalībnieku, nacionālisma ideologi un citi naidīgi elementi.

Vairākums no viņiem veica sabiedriski derīgu darbu, bet daļa, noslēpusi naidu pret padomju iekārtu, glabā domas par atribību un izrēķināšanos ar vadošajiem darbiniekiem un partijas un padomju aktīvu tam piemērotā, viņuprāt, gaidāmo starptautisko sarežģījumu brīdī. Jau tagad viņu naidīgā

nodomi ir manāmi aktivizējušies. Šīs personas ievērojamā skaitā ir iekārtojušās nelielās organizācijās un uzņēmumos, atsevišķos kolhozos un sovhozos, republikā izvietotajos Automobiļu un ceļu transporta ministrijas punktos, kā arī mežrūpniecības saimniecībās, uztur savā starpā sakarus, lai saglabātu kadrus, paredzot izdevīgā brīdī aktīvu uzstāšanos pret padomju varu. Vairākos gadījumos viņi atklāti aicina "sist komunistus un krievus", "triekt krievus pa Ļeņingradas šoseju tur, no kurienes viņi atnākuši", un citus līdzīgus naidīgus izlēcienus.

Šo elementu darbība neaprobežojas tikai ar aicinājumiem. Vairākos gadījumos viņi pāriet uz aktīvu darbību. Nacionālistisku un citu naidīgu izpausmju skaits republikā palielinājies no 117 1955. gadā, līdz 217 1960. gadā. Sevišķi pieauguši valsts karoga noraušanas, pretpadomju uzrakstu, pretpadomju lapīņu izplatīšanas gadījumi.

1960. gada beigās notika Krustpils rajona kolhoza "Uzvaras rīts" partijas organizācijas sekretāra b. Bižāna slepkavības mēģinājums. 1961. gada janvārī tika ievainota Rēzeknes rajona kolhoza "Dzirkstele" partijas organizācijas sekretāre b. Nikonova. 1961. gada jūlijā tika piekauts partijas Madonas rajona komitejas instruktors b. Vičs. 1960. gada beigās kulaka dēls Ziemeļis Bauskas rajonā izveidoja pretpadomju grupu nolūkā nogalināt kolhoza "Gaisma" priekšsēdētāju b. Laugali. Tiesas sēdē Ziemeļis nekaunīgi paziņoja: "Nav tālu laiks, kad plūdis komunistu asiņu upes."

Pēdējā laikā pieaudzis ugunsgrēku skaits kolhozos, sovhozos un rūpniecības uzņēmumos. 1960. gadā republikā bija 842 ugunsgrēki, kas nodarīja zaudējumus vairāk nekā par 592 tūkst. rubļu, šā gada 7 mēnešos – 553 ugunsgrēki, kas nodarīja 337 tūkst. rubļu lielus zaudējumus.

Daudzas aktīvā cīņā pret padomju varu piedalījušās personas pēdējos gados iegādājušās savas automašīnas un motociklus un tādā veidā var viegli uzturēt savstarpējos sakarus. Pēc nepilnīgiem datiem, viņu rīcībā ir vairāk nekā 800 vieglo automašīnu un motociklu.

Liela loma naidīgo noskaņojumu veidošanā ir baznīcai. Republikā darbojas 655 dažādas reliģiskas draudzes ar 440 garīdzniekiem. Ievērojama daļa no viņiem – vairāk nekā 100 cilvēku – arī izcieta sodus noietnēs un ieslodzījuma vietās par sadarbību ar vācu iebrucējiem, par bandu atbalstīšanu un citādu naidīgu darbību jau pēc kara beigām. Pēc soda izciešanas atgriezušies Latvijā, viņi turpina strādāt [dažādu konfesiju] baznīcās. Tā, bijušais bruņoto nacionālistu bandu organizators Valkas rajonā luterāņu garīdznieks Grāvītis strādā Rīgas rajonā, Lielvārdes draudzē. 1960. gada vasarā, piedaloties Priedīša (arī atgriezies no ieslodzījuma vietām) kāzās, Grāvītis aicināja klātesošos "atcerēties noietos lielos ceļus", atcerēties, ka viņi visi ir "cienīgi savas tautas dēli".

Garīdzniecība, mācītāji un sektanti 1960. gadā noturēja vairāk nekā 70 tūkst. dievkalpojumu, viņi ar baznīcu aktīvu palīdzību nodarbojas ar ticīgo individuālu apstrādāšanu, lielas pūles veltot jaunatnes iesaistīšanai savā ietekmes jomā.

Bažas rada valsts robežas apsardzības stāvoklis republikas pierobežas rajonos. Šajos un tiem blakus esošajos rajonos (t. s. "Kurzemes maisā") līdz kapitulācijas dienai darbojās 400 tūkst. viru [liela] hitleriešu armija. Te apmetās ievērojams skaits no citiem PSRS rajoniem atbēgušo vācu atbalstītāju. Tādas personas, kuras slēpušas savu noziedzīgo darbību pie vāciešiem, tiek atklātas joprojām.

Republikas VDK orgāni nosūtīja uz Ukrainas PSR Sumu apgabalu arestēto soda ekspedīcijas dalībnieku Ivanovu, kurš veica zvēribas pret padomju cilvēkiem okupācijas gados. Uz Krimas apgabalu nosūtīts arestētais hitleriešu lauka žandarmērijas tulks Landsmans, kurš bija spīdzinājis padomju cilvēkus.

No pierobežas rajonu teritorijām tika organizēta latviešu buržuāzisko nacionālistu un citu pretpadomju elementu pārsūtīšana uz Zviedriju. Pēc 1956. gada šajos rajonos no ieslodzījuma vietām un specnometinājuma atgriezās vairāk nekā 1500 cilvēku, kuri bija tiesāti par pretpadomju darbību. Pierobežas rajoni raksturīgi ar to, ka daudziem iedzīvotājiem ir radinieki ārzemēs, ar kuriem tiek uzturēta sarakste.

Tai pašā laikā valsts robežas apsardzība no 1960. gada ievērojami pavājinājās. Rīgas līča piekraste, gar kuru brauc ārzemju kuģi, 80 km garumā netiek apsargāta. Rīgas līča ūdeņus robežsargu apsardzības kuģi nekontrolē.

1960. gadā divi no trim sargkuģu divizioniem, kuri apsargāja robežu no Kolkas raga līdz robežai ar Polijas Tautas Republiku, tika likvidēti. Liepājas un Aizputes rajonos robežu gar Baltijas jūras krastu 140 km garumā uz sauszemes apsargā 11 robežsargu posteņi ar 400 karavīriem, bet no jūras – tikai viens robežsardzes sargkuģis.

Samazināts sargkuģu skaits arī jūras robežas iecirknī Ventspils rajonā. Ja ir tāds robežapsardzības stāvoklis, tad nav brīnums, ka 1961. gadā rietumvācu un dāņu zvejas kuģi astoņas reizes pārkāpa jūras robežu Liepājas rajonā, četras reizes mūsu teritoriālo ūdeņu tuvumā parādījās dāņu kara kuģis.

Latvijas KP Centrālā Komiteja veica un veic pasākumus, lai noteikti un stingri cīnītos pret naidīgo elementu centieniem republikā. Partijas organizācija sistemātiski veic darbu darbaļaužu audzināšanā tautu draudzības, uzticības Komunistiskajai partijai un Padomju valdībai garā.

Jautājumi par modrības paaugstināšanu tika apspriesti Latvijas KP CK birojā 1960. un 1961. gadā. 1961. gada aprīlī birojs pieņēma plašu lēmumu "Par pasākumiem republikas darbaļaužu politiskās modrības paaugstināšanai". Šā gada jūnijā notika partijas pilsētu un rajonu komiteju pirmo sekretāru apspriede. Tika izvirzītas stingras prasības VDK, tiesu un prokuratūras orgāniem cīņās pastiprināšanā pret naidīgajām izpausmēm republikā. Jūnijā notika partijas aktīva sapulce VDK orgānos. Tiek veikti pasākumi čekistu darba līmeņa paaugstināšanai.

Arestētas un nodotas tiesai vairākas personas, kuras veica aktīvu naidīgu darbu iedzīvotāju vidū. Pusotra gada laikā – 1960. un 1961. gada pirmajā pusē – Latvijas PSR Augstākā tiesa, balstoties uz VDK orgānu savāktajiem materiāliem, tikai ar augstāko soda mēru – nošaušanu – sodīja 13 noziedzniekus. To skaitā ir četrus bandu dalībnieki, kuri apšāva un piekāva padomju aktīvistus pēckara laikā, piecu masu apšaušanu un spīdzināšanu dalībnieki okupācijas gados 18. policijas bataljona sastāvā un citi. Spriedumi izpildīti.

Veikti pasākumi kontrpropagandas pastiprināšanai, kas vērsti uz latviešu emigrācijas barvežu un viņu aktīvo palīgu atmakošanu un kompromitēšanu, uz patriotiskās kustības attīstīšanu vienkāršo emigrantu vidū. Organizēta "Komitejas par atgriešanos Dzimtenē un kultūras sakaru nodibināšanai ar tautiešiem" latviešu sekcija.

Emigrantu vidū izplatītās avīzes "Dzimtenes Balss" izdevniecība pārcelta uz Rīgas pilsētu, saglabājot filiāli Berlīnē. Rietumvācijā tiek izdots progresīvs literārais žurnāls "Draugs". Izdots un tiek izsūtīts emigrantiem mākslas almanahs "Mana dzimtā zeme, es raugos uz tevi". Divpadsmit reizes mēnesī notiek radiatorijumi emigrantiem – pa četrām reizēm no Rīgas, Maskavas un Berlīnes.

Ievērojami uzlabojusies antirelīģiskā un zinātniski ateistiskā propaganda. Slēgti Viļānu un Aglonas katoļu klosteri, pareizticīgo katedrāle un luterāņu "doma" baznīca Rīgā.

Pēdējos gados no baznīcas tituliem atteicās un publiski uzstājās ar reliģijas prettautiskās būtības atmakošanai seši katoļu ksenzi, četri sektantu sludinātāji, viens luterāņu pastors. Šie apstākļi tika plaši izmantoti cīņās pastiprināšanas pret baznīcas ietekmi interesēs.

Taču visi veiktie pasākumi cīņā ar naidīgām izpausmēm ir nepietiekami, lai nodrošinātu stabilu situāciju republikā.

Latvijas KP CK veic pasākumus tālākai padomju cilvēku modrības paaugstināšanai, starptautiskā stāvokļa, Padomju Savienības miermīlīgās politikas, PSKP Programmas projektā izklāstīto lielo komunisma celtniecības perspektīvu izskaidrošanai. Arvien lielāku vietu cīņā ar naidīgajām un pretsabiedriskajām parādībām ieņem sabiedrība.

Ņemot vērā stāvokli, kāds radies republikā, Latvijas KP CK uzskata par nepieciešamu veikt pasākumus valsts drošības orgānu nostiprināšanā.

VDK aparāts 1960. gadā tika samazināts par 268 vienībām, tai skaitā 217 virsnieku amatiem. 17 lauku rajonos VDK aparāti tika likvidēti. Operatīvais darbs šajos rajonos ievērojami pavājinājies, tai pašā laikā pret darbība no naidīgo elementu puses pieauga.

Latvijas KP CK lūdz izskatīt jautājumu par VDK aparātu atjaunošanu lauku rajonos, kuros tie tika likvidēti, un jautājumu par VDK rajonu aparātu organizēšanu trijos Rīgas pilsētas rajonos. Katrā no šiem rajoniem ir 150 līdz 250 tūkst. iedzīvotāju.

Rīgā ir koncentrēti svarīgi rūpniecības uzņēmumi – VEF, Pusvadītāju rūpnīca un citi, kas izpilda nopietnus slepenus PSRS Aizsardzības ministrijas pasūtījumus. Šeit atrodas arī liela jūras osta, ko apmeklē ārzemju kuģi, un citi svarīgi Latvijas PSR tautas saimniecības objekti.

[Mēs] uzskatītu par nepieciešamu izskatīt un pēc iespējas pozitīvi izlemt arī jautājumu par valsts robežas apsardzības pastiprināšanu republikas robežās un robežapsardzības karaspēka apgādi ar nepieciešamo tehniku.

Lai novērstu emigrantu pretpadomju radiatorijumu latviešu valodā demoralizējošo ietekmi uz republikas iedzīvotājiem, lūdzam uzdot PSRS Sakaru ministrijai palīdzēt mums šo raidījumu slāpēšanā, jo ar Latvijas PSR esošajiem līdzekļiem nevar tikt noorganizēta efektīva to slāpēšana.

Lai pārtrauktu no ieslodzījuma vietām atgriezušos nacionālistu un citu naidīgu elementu pretpadomju darbību, uzskatām par nepieciešamu pastiprināt tiesu represijas pret šīm personām un aizvēkt no Latvijas PSR teritorijas kā nelabojamus padomju tautas ienaidniekus.

Latvijas KP CK sekretārs – /paraksts/ (A. Pelše)

XVI. PSRS Valsts cenzūra okupētajā Latvijā 1947.–1985. gadā

29. dok. PSRS Ministru padomes 1947. gada 10. jūnija valsts un militāro noslēpumu aizsardzības presē pilnvarotā pavēle Nr. 636 par saraksta noteikšanu ziņām, kuras veido valsts noslēpumu un kuru izplatīšanu soda likums.

Avots: KFVA, R-9425. f., 2. apr., 1135. l., 1. lpp. un otrā puse. Iespieddarbs Maskavā, ar grifu: "Dienesta lietošanai. Nr. 1081." Tulkojis Jānis Dūms.

PSRS Ministru padomes pilnvarotā
par kara un valsts noslēpumu apsardzību presē
pavēle

1947. g. 10. jūnijā

Maskavā

Paziņoju visiem cenzūras orgāniem vadīties darbā pēc PSRS Ministru padomes 1947. gada 8. jūnija lēmuma "Par valsts noslēpumu saturošu ziņu, kuru izplatīšana tiek sodīta pēc likuma, saraksta sastādīšanu".

"Par valsts noslēpumu saturošu ziņu, kuru izplatīšana tiek sodīta pēc likuma, saraksta sastādīšanu"
PSRS Ministru padome nolēma:

Sastādīt zemāk minēto valsts noslēpumu saturošo ziņu sarakstu.

Militāra rakstura ziņas.

1. PSRS Bruņoto spēku kopumā, to ieroču šķiru, kā arī militāro vienību, daļu, kuģu, apakšvienību, iestāžu un atsevišķu objektu organizācija, skaitliskais sastāvs, dislokācija, kaujas spējas, apbruņojums, apgāde, sagatavotība kaujai, materiālais un finanšu nodrošinājums, mobilizācijas un operatīvie plāni.
2. Visu veidu valsts mobilizācijas krājumu, valsts materiālo un pārtikas rezervju, kā arī mobilizācijai pakļauto cilvēku rezervju kā PSRS kopumā, tā arī savienotajās un autonomajās republikās, novados, apgabalos, bāzēs, rūpniecības un transporta uzņēmumos, kā arī PSRS Bruņoto spēku vienībās, daļās un iestādēs – sastāvs, daudzums, stāvoklis, dislokācija un norikojums.
3. Mobilizācijas plāni un operatīvie plāni, aprēķini, projekti un ar mobilizācijas plāniem saistītie pasākumi, kuri nodrošina PSRS aizsardzības spējas: valsts pārvaldē, rūpniecībā, transportā, sakaros un visās citās tautas saimniecības nozarēs (kā kopumā, tā arī atsevišķos resoros, uzņēmumos un teritoriālajos rajonos).
4. Militārās rūpniecības, kā arī visas pārējās militāros pasūtījumus izpildošās rūpniecības dislokācija, iekārtas, finanšu-ražošanas plāni, stāvoklis, ražošanas jaudas, nomenklatūra un apjomi.
5. Atklājumi, izgudrojumi un pilnveidojumi, pētniecības un eksperimentālie darbi PSRS aizsardzības tehniskajos un citos līdzekļos.
6. Dokumenti, materiāli un izdevumi, kam ir sakars ar PSRS aizsardzību, kā arī uz šiem dokumentiem, materiāliem un izdevumiem pamatoti dati.

Ekonomiska rakstura ziņas.

7. PSRS Ministru padomes par noslēpumā saglabājamām atzītās ziņas: par rūpniecību kopumā un par atsevišķām tās nozarēm, lauksaimniecību, tirdzniecību un satiksmes ceļiem.
8. Valūtas fondu stāvoklis, ziņas par PSRS tekošā rēķina bilanci un operatīvajiem finanšu plāniem. Ziņas par valsts dārgmetālu fonda, valūtas vērtību un naudas zīmju glabāšanas un pārvadāšanas vietu un kārtību.
9. Atsevišķu preču importa un eksporta plāni un plānu uzmetumi; atsevišķu preču eksporta fondu stāvoklis.
10. Krāsaino un reto metālu un retzemju ģeoloģiskie krājumi un to ieguve.

Ziņas par atklājumiem, izgudrojumiem un nemilitāra rakstura pilnveidojumiem.

11. Atklājumi, izgudrojumi, tehniskie pilnveidojumi, eksperimentālie un pētniecības darbi visās zinātnes, tehnikas un tautas saimniecības nozarēs pirms to galīgās pabeigšanas un atļaujas tos publicēt.

Cita veida ziņas.

12. Ziņas, kas attiecas uz PSRS sarunām, sakariem un aktiem par vienošanos ar ārvalstīm, kā arī jebkuriem citiem pasākumiem ārpolitikas un ārējās tirdzniecības laukā, kas nesatur oficiāli publicētus datus.

13. Valsts šifri un šifrētās sarakstes saturs.

14. Citas ziņas, ko PSRS Ministru padome atzīs par neizpaužamām.

Sakarā ar šā lēmuma publikāciju uzskatīt par spēku zaudējušu PSRS TKP 1926. gada 27. aprīļa lēmumu "Par ziņu, kuras pēc sava satura ir speciāli apsargājami valsts noslēpumi, saraksta apstiprināšanu" (PSRS Likumu krājums 1926. g. Nr. 32, 213. lpp.).

II

Ierosinu visiem cenzūras darbiniekiem pastiprināt preses un radioraidījumi kontroli, stingri vadoties pēc valdības apstiprinātā "Valsts noslēpumu saturošo ziņu, kuru izpaušana tiek sodīta pēc likuma, saraksta".

III

Visi pastāvošie cenzūras ierobežojumi turpmāk līdz sevišķam norādījumam saglabā spēku.

IV

Cenzūras orgāniem veikt visu ražošanā esošo izdevumu (nodoti salikšanai, parakstīti iespiešanai un parakstīti klajā laišanai, bet kuru tirāža nav izpārdota) pārbaudi. Izdevumi, kuros tiks atrastas valdības "sarakstā" aizliegtas ziņas, jāaiztur, lai redakcijas un izdevniecības veiktu attiecīgos labojumus.

V

Šo pavēli izsūtīt cenzoriem un rajonu pilnvarotajiem.

PSRS Ministru padomes pilnvarotais
militāro un valsts noslēpumu aizsardzībai presē

K. Omeļčenko

30. dok. PSRS Ministru padomes Valsts preses komitejas ("Glavļita") 1965. gada 15. janvāra "Instrukcija par muzeju un izstāžu sagatavošanas un atklāšanas kārtību".

Avots: KFVA, R-9425. f., 2. apr., 1150. l., 1.-4. lp. Iespieddarbs krievu valodā: "Dienesta lietošanai. Nr. 07692." Tulkojis Jānis Dūms.

Dienesta lietošanai
Eks. Nr. 07692

"Apstiprinu"

PSRS Ministru padomes

Valsts preses komitejas priekšsēdētājs

P. Romanovs

1965. g. 15. janvārī

Instrukcija

Par muzeju un izstāžu sagatavošanas un atklāšanas kārtību

Ar šo instrukciju valstī tiek noteikta vispārējai apskatei paredzēto pastāvīgo, pagaidu, pārvietojamu (tai skaitā uz sabiedriskiem pamatiem organizēto) rūpniecības, celtniecības, lauksaimniecības un zinātniski tehnisko izstāžu, fotoizstāžu, novadpētniecības, zinātniski tehnisko un dabzinātņu muzeju sagatavošanas un atklāšanas kārtība, kā arī ārzemēs organizējamo padomju izstāžu ekspozīciju sagatavošanas kārtība.

1.

Atklātai apskatei paredzētās izstādes var veidot pēc attiecīgo partijas vai padomju orgānu, valsts komiteju, Vissavienības, koprepublikānisko un republikānisko ministriju un resoru, VACP, arodbiedrību centrālo komiteju, apgabalu arodbiedrību padomju, VĻKJS CK vai savienoto republiku ĻKJS centrālkomiteju lēmumiem.

Izstādes, kas paredzētas demonstrācijai aiz robežām, organizē pēc PSKP CK vai Ministru padomes lēmumiem.

Atklātai apskatei paredzētos muzejus, neatkarīgi no to resora piederības, var veidot tikai ar PSKP CK vai savienoto republiku Komunistisko partiju CK atļauju.

2.

Atbilstoši PSKP CK un PSRS Ministru padomes 1963. gada 10. augusta lēmumam Nr. 884, atklātai apskatei kā valstī, tā arī aiz robežām paredzēto rūpniecības, celtniecības, lauksaimniecības, zinātniski tehnisko izstāžu, fotoizstāžu, vēstures un (padomju perioda) revolūcijas vēstures muzeju un izstāžu, novadpētniecības, zinātniski tehnisko un dabzinātņu muzeju, kā arī apmeklētāju atsauksmju grāmatas valstī visos vispārējai apskatei atvērtajos muzejos un izstādēs kontrolē PSRS Ministru padomes Preses komitejas Glavļita orgāni.

Piezīme. Atsauksmju grāmatām obligāti jā sastāv no izņemamām lapām.

3.

Glavļita kontrolei nav pakļauti:

- a) vēstures un revolūcijas vēstures (pirmspadomju periods), literatūras, etnogrāfiskie, memoriālie, mākslas muzeji un izstādes;
- b) klubos, teātros, kinoteātros, bibliotēkās, uzņēmumos un iestādēs organizētās izstādes, ja tās veidotas no TASS fotohronikas, žurnālu, avižu un citu atklātu preses izdevumu ilustrācijām, kā arī grāmatu izstādes;
- c) dažāda veida vispārējai apskatei slēgtas izstādes;
- d) PSRS teritorijā organizētās ārvalstu izstādes. Šīs izstādes atver stingri atbilstoši direktīvo orgānu norādījumiem, [par tām] atbild tās valsts un sabiedriskās organizācijas, kas realizē ekonomiskos un kultūras sakarus ar ārzemēm.

4.

Valsts komitejas, ministrijas, resori un organizācijas, kas veido izstādes (muzejus) vai gatavo materiālus tām, ir pilnīgi atbildīgas par izstāžu (muzeju) ekspozīciju saturu un par nepublicējamo ziņu izpaušanu.

Lai novērstu aizliegto ziņu izpaušanu, priekšlaicīgu [tādu] darbu demonstrāciju, kas varētu tikt atzīti par izgudrojumiem vai atklājumiem, valsts komitejām, ministrijām, resoriem un organizācijām pirms materiālu nodošanas eksponēšanai obligāti ir jāveic rūpīga šo materiālu pārbaude, jāizņem [no tiem] ziņas, kas ir aizliegtas atklātai publicēšanai ar PSRS valdības lēmumu, attiecīgajiem valsts komiteju, ministriju, resoru un tautsaimniecības padomju dokumentiem, kā arī ar "Ziņu sarakstu, kuras aizliegts publicēt atklātajā presē, radio un televīzijas raidījumos", ko izdevusi PSRS Ministru padomes Valsts preses komiteja, tai skaitā visas ziņas par izgudrojumiem un atklājumiem, kuru demonstrācija patentu apsvērumu dēļ nav pieļaujama.

5.

Atklātai eksponēšanai izstādēs un muzejos paredzētajos materiālos kategoriski aizliegts izmantot slepenus datus, kā arī minēt jebkādas ziņas un norādījumus par aizsardzības rūpniecības uzņēmumiem, celtnēm un zinātniskās pētniecības iestādēm, citu rūpniecības nozaru slēgtajām rūpniecām un iestādēm un par militārās produkcijas izlaidi civilajos uzņēmumos.

6.

Kategoriski aizliegts eksponēt nepabeigtus darbus, kuriem ir liela zinātniskā un tautsaimnieciskā nozīme.

Dienesta lietošanas rakstura materiāli var tikt izmantoti ekspozīcijās tikai ar attiecīgo valsts komiteju, ministriju, resoru un organizāciju vadītāju piekrišanu.

7.

Materiāli par atklājumiem, izgudrojumiem un zinātniskās pētniecības darbiem par kompleksām un starpnozaru zinātniski tehniskām problēmām, kam ir liela zinātniskā un tautsaimnieciskā nozīme un kas tiek izpildīti pēc PSRS Valsts zinātniskās pētniecības darbu koordinēšanas komitejas rekomendēto svarīgāko problēmu izstrādāšanas plāniem, tiek eksponēti ar minētās komitejas un Valsts atklājumu un izgudrojumu lietu komitejas atļauju.

Materiāli par atklājumiem, izgudrojumiem un zinātniskās pētniecības darbiem, kam ir liela zinātniskā un tautsaimnieciskā nozīme attiecīgajā nozarē, tiek demonstrēti ar attiecīgo valsts komiteju, PSRS ministriju, resoru atļauju, saskaņotu ar PSRS Valsts komiteju izgudrojumu un atklājumu lietās.

8.

Materiāli par citiem PSRS sasniegumiem apskatei tiek pieļauti, stingri ievērojot "Norādījumu par informācijas par PSRS tehnisko sasniegumu, kuri var būt atzīti par izgudrojumiem vai atklājumiem, sagatavošanas publikācijai kārtību" prasības.

9.

Materiālu, kas satur īsas ziņas par izgudrojumiem, kuriem izdotas autoru apliecības ar atzīmi "Nav publicējamās atklātā presē un publiskās runās", demonstrācija, ko veic reklāmas nolūkos, pieļauta tikai ar PSRS Izgudrojumu un atklājumu valsts komitejas atļauju.

Turklāt eksponējamais materiāls nedrīkst atklāt tehnoloģiskā risinājuma būtību, t. i., ļaut reproducēt izgudrojumu, pamatojoties uz šo ekspozīciju.

10.

Saskaņā ar "Norādījumiem par ziņu sagatavošanu publicēšanai par PSRS tehniskajiem sasniegumiem, kuri var tikt atzīti par izgudrojumiem vai atklājumiem", lai noteiktu, vai eksponējamais darbs atbilst šīs "Instrukcijas..." 5., 6., 7., 8., un 9. prasībai un vai nesatur citas ziņas, kas nav publicējamās, organizācijām, kas iesniedz materiālus izstādei (muzejam), nepieciešamības gadījumā jāveic speciāla ekspertīze.

11.

Ekspertu komisiju norīko ar ekspertīzi veicošās iestādes vai organizācijas vadītāja pavēli, un tā tiek veidota no attiecīgās saimniecības nozares speciālistiem, zinātnes un tehnikas, slepeno daļu darbiniekiem, kuriem ir ļauta pieeja pie slepenajiem darbiem. Ja resoros zinātniskās pētniecības iestādēs vai uzņēmumos ir patentu dienesti, ekspertīzē tiek pieaicināti šo dienestu pārstāvji.

12.

Pēc rūpīgas demonstrācijai paredzēto materiālu izskatīšanas eksperti sastāda plašu aktu.

Aktā obligāti jābūt norādītam:

- a) vai pārbaudāmajā materiālā ir dati vai ziņas, kas varētu būt izgudrojuma vai atklājuma priekšmets;
- b) vai visi darbu rezultāti, kas minēti eksponējamajā materiālā un kas varētu būt izgudrojuma (atklājuma) priekšmets, ir aizsargāti ar autora apliecībām (diplomiem); šo apliecību (diplomu) numuri; vai nav PSRS Izgudrojumu un atklājumu valsts komitejas aizliegums demonstrēt (publicēt) izgudrojumu objektus;
- c) kādas materiālā esošās ziņas atklātai demonstrēšanai aizliedz spēkā esošie saraksti un citi ierobežojumi.

Aktā tāpat jābūt slēdzienam par eksponējamā darba būtību (jaunuma pakāpes vērtējums, praktiskā nozīme), kā arī motivēts slēdziens par tā demonstrēšanas iespēju un lietderību attiecīgajā momentā. Ja izskatāmajā materiālā ir ziņas, kas paredzētas šīs "Instrukcijas..." 6., 7., 9. punktā, eksperti aktā norāda, kādu konkrētu ziņu demonstrācijai nepieciešams saņemt valsts komitejas, ministra, resora vadītāja atļauju. Šajos gadījumos organizācijai, kas iesniedz eksponātus demonstrācijai, ir jāsaņem vajadzīgās atļaujas pirms materiālu nodošanas izstādei (muzejam).

Ekspertīzes aktu apstiprina uzņēmuma (organizācijas), kurā notiek ekspertīze, vadītājs.

13.

Nepieciešamības gadījumā organizācijai patstāvīgi vai pēc Glavļita orgānu pieprasījuma eksponēšanai izstādē (muzejā) sagatavotajiem materiāliem ir jāveic papildu ekspertīze citās ieinteresētās iestādēs un organizācijās, kas nodarbojas ar jautājumiem, kuri līdzīgi izskatāmajiem izstādei iesniegtajiem materiāliem.

14.

Ekspertīzes akti un citi dokumenti, kas apstiprina materiāla demonstrācijas iespēju, glabājas iestādēs un organizācijās, kuras ir gatavojušas to izstādei (muzejam), un tiek uzrādīti Glavļita orgānā pēc pirmā pieprasījuma (oriģinālā vai kopijā).

15.

Izstādes (muzeja) ekspozīcijas noformēšanai par izstādi vai muzeju atbildīgās organizācijas iesniedz Glavļita orgānā izstādes (muzeja) atklāšanu pamatojošus dokumentus, kā arī tematisko ekspozīciju plānus divos eksemplāros, ko apstiprinājuši attiecīgo valsts komiteju, ministriju, resoru un organizāciju vadītāji. Šajos plānos tiek uzskaitītas visas demonstrēšanai paredzētās mašīnas, aparāti, darbgaldi, iekārtas un citi eksponāti, tiek dots viss teksta materiāls, tai skaitā arī diktora teksts stendiem ar skaņas pavadījumu.

Viens tematiskā ekspozīcijas plāna eksemplārs, noformēts ar Glavļita darbinieka spiedienu un parakstu, tiek atdots izstādes vai muzeja vadītājam, otrs glabājas Glavļita attiecīgajā orgānā.

Visi izstādēm un muzejiem vajadzīgie iespiestie materiāli (katalogi, ceļveži, prospekti, stenda lapinas, tehnoloģisko procesu apraksti un citi dokumenti) arī tiek nosūtīti kontrolei uz Glavļita orgāniem.

16.

Pārvietojamās izstādes tiek atvērtas šajā "Instrukcijā..." paredzētajā kārtībā. Mainot izstādes dislokācijas vietu, administrācija iesniedz vietējā Glavļita orgānā izrakstu no lēmuma par izstādes atklāšanu un ekspozīcijas tematisko plānu, ko noformējis tas Glavļita orgāns, kurš pirmais izskatīja ekspozīcijas, atklājot izstādi.

17.

Izstāžu un muzeju atklāšanu vispārējai apskatei, kā arī jaunu paviljonu un zāļu atklāšanu esošajās izstādēs veic organizāciju, kuru pārziņā ir izstāde (muzejs), izveidotās komisijas pēc ekspozīcijas tematiskā plāna noformēšanas tās republikas, apgabala vai novada Glavļita orgānos, kur tiek veidota šī izstāde vai muzejs.

18.

Pēc izstādes (muzeja) pieņemšanas sastāda aktu divos eksemplāros. Viens akta eksemplārs glabājas pie izstādes (muzeja) direktora, otrs – Glavļita vietējā orgānā.

Aktā jābūt norādītam laikam, uz kādu atklāta izstāde (muzejs).

19.

Esošo izstāžu ekspozīciju papildinājumus un izmaiņas atļauts izdarīt tikai pēc tam, kad tos demonstrācijai apstiprinājuši attiecīgās valsts komitejas, ministrijas, resora, partijas, padomju un arod biedrības orgānu vadītāji vai izstādes komitejas un noformējis Glavļita orgāns.

Papildinājumus un izmaiņas muzeju ekspozīcijās atļauts izdarīt pēc tam, kad muzeja direktors tos ir apstiprinājis demonstrācijai un Glavļita orgāns tos noformējis.

20.

Pilsētās un rajonos, kur nav cenzoru, par izstāžu un muzeju atklāšanu un papildināšanu ar ekspozīcijām ir atbildīgi organizāciju un iestāžu vadītāji, kuru pārziņā atrodas izstādes un muzeji, ievērojot šīs "Instrukcijas..." prasības.

31. dok. Latvijas PSR Galvenās literatūras pārvaldes (cenzūras) priekšnieka Valentina Agafonova 1967. gada 20. jūnija ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai par rakstnieka Miervalža Birzes lugas "Nomaļus stacijā" izrāžu aizliegšanu Jāņa Raiņa Akadēmiskajā Dailes teātri.

Avots: LVA, 917. f., 1-a. apr., 60. l., 6.–8. lpp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā ar V. Agafonova parakstu. Uz dokumenta atzīme: "Slepeni. Eks. Nr. 2." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

1967. g. 20. jūnijā

Slepeni

Eks. Nr. 2

Latvijas KP Centrālajai Komitejai

Galvenajā pārvaldē no republikas Kultūras ministrijas uz kontroli ienākusi M. Birzes luga "Nomaļus stacijā", kas paredzēta iestudēšanai Jāņa Raiņa Akadēmiskajā Dailes teātri.

Iepazīnušies ar lugas saturu, uzskatām par nepieciešamu informēt Latvijas KP CK par mūsu iebildumiem sakarā ar šā dramaturģiskā darba politisko skanējumu.

Lugas autors pirmo reizi latviešu padomju dramaturģijā pievērsies tēmai par daļas bijušo aktīvo buržuāziskā režīma darboņu piespiedu administratīvo pārvietošanu no republikas uz attāliem valsts rajoniem, kas notika 1941. gada jūnijā. Visa lugas darbība notiek šo pārvietojamo [personu] ešelona. Vienā vagonā ar padomju varas ienaidniekiem uz ieslodzījuma vietu dodas godīgs komunist, bijušais buržuāziskās Latvijas politieslodzītais, farmaceits Zāle, kurš ir nelikumīgi represēts un kuru Sevišķā apspriede notiesājusi uz astoņiem gadiem. Autors dramatisko konfliktu veidojis, pretstatot divu šķiru polu uzvedību un domu gaitu.

Zināms, ka republikā pēdējā laikā iznākusi vēstures literatūra devusi izsmejošu [ši] pārvietošanas fakta vērtējumu kā piespiedu soli, ko diktējusi nepieciešamība sakarā ar izteiktajiem kara draudiem

un skaidru kontrrevolucionāro spēku aktivizāciju. Kā parādīja Tēvijas kara notikumi, piespiedu pārvietošana atbilda valsts interesēm, jo hitleriskā Vācija kara priekšvakarā zaudēja ievērojamu daļu "piektās kolonnas" republikā un nevarēja to aktīvi izmantot savās interesēs.

Taču, ķeroties pie šīs politiski asās tēmas, autors ar savu māksliniecisko tēlu traktējumu nepalīdz augstāk minētās politiskās īstenības nostiprināšanai, neparāda pārliecinoši, ka pārvietošanas fakts toreizējos apstākļos bija neizbēgams solis šķiru cīņā pret kontrrevolucionāriem elementiem, lai izolētu un paralizētu to graujošo darbību.

[Gluži] otrādi, daudzi personāži, kuri pārstāv ienaidnieku nometni, lugā parādīti kā pilnīgi lojāli, šķiru attiecību ziņā nekaitīgi cilvēki, reizēm izraisot cilvēcisku līdzjūtību.

Ierādot lugā ievērojamu vietu represētā komunistu traģiskajam liktenim, kas, pēc mūsu domām, ir absolūti netipisks fakts Padomju Latvijas 1941. gada apstākļos, autors ar to rada pilnīgas nelikumības iespaidu, kas it kā valdījusi tajā laikā, un ievērojamā mērā nomaina buržuāzisko nacionālistu prettautiskās reakcionārās būtības atmaskošanu ar personības kulta izkropļojumu kritiku.

Uzskatām, ka republikas Kultūras ministrija pārsteidzās, apstiprinot M. Birzes lugu izmantošanai uz skatuves. Pašreizējā tās redakcijā luga var tikai dezorientēt skatītājus par padomju varas veiktajiem pasākumiem pret šķiras ienaidnieku un neveicinās viņu audzināšanu šķiras apziņas garā.

Nedrīkst arī neievērot to faktu, ka republikā pašlaik dzīvo tūkstošiem agrāk pārvietoto cilvēku un mums nav vienaldzīgi, kādas idejas viņiem tiek iedvestas no teātra skatuves.

Latvijas PSR Ministru padomes

Galvenās valsts noslēpumu apsargāšanas presē pārvaldes

priekšnieks /paraksts/

/V. Agafonovs/

32. dok. PSRS Glavļita 1985. gada 19. jūnija instrukcija (dienesta vajadzībām) izdevniecību cenzūras punktu vecākajiem redaktoriem.

Avots: KFVA, 9425. f., 2. apr., 1202. l., 1.–3. lpp. Mašīnraksts, pavairots 85 eksemplāros, ar grifu: "Dienesta vajadzībām, eks. Nr. 73." Tulkojis Jānis Dūms.

Instrukcija

PSRS Glavļita cenzūras punkta izdevniecībā (izdevējorganizācijā) atbildīgajam vecākajam redaktoram.

PSRS Glavļita cenzūras punkta izdevniecībā, izdevējorganizācijā, avižu redakcijās, TASS, APN, Centrālajā televīzijā, Vissavienības radio – turpmāk instrukcijā dēvētas par izdevējorganizācijām – atbildīgā vecākā redaktora pienākums ir:

I. Cenzūras punkta darba organizācija, plānošana un kontrole.

1. Cenzūras punkta darbinieku kā vienota darba kolektīva precīza un kvalitatīva darba organizācija un nodrošināšana.
2. Cenzūras punkta darba plānu sastādīšana (tiem jābūt saskaņotiem ar nodaļas, tās sabiedrisko organizāciju un mācību grupu darba plāniem). Atbildīgie par plāna pasākumu izpildi tiek norīkoti, ievērojot viņu kvalifikāciju un darba pieredzi.
3. Darbinieku veiktās cenzūras punkta un nodaļas plānoto pasākumu, kā arī nodaļas vadības norādījumu izpildes kontrole. Vadības mutisko norādījumu ierakstīšanas cenzoru darba burtnīcās kontrole. Nepieciešamās palīdzības sniegšana līdzstrādniekiem.
4. Kontroles objektu uzskaitē un sadale starp cenzoriem (saskaņojot ar nodaļas vadību), kā arī to jauna pārdale nepieciešamības gadījumā. Savlaicīga nodaļas vadības informēšana par materiāliem, kuri tiek kontrolēti vairāk nekā 10 dienas.
5. No iepriekšējās kontroles atbrīvoto izdevumu uzskaitē, to vēlākās izlases veida kontroles cenzūras punktā organizācija.
6. Izdevumu klajā laišanas nodrošināšana, ja nav darbinieka, kurš paraksta iespiešanas (atļauju).
7. Nodrošināt darbinieku aktīvu dalību sistemātiskā viņiem uzdoto izdevumu kontroles rezultātu analīzē, lai sagatavotu apkopojošās vēstules, pārrunas ar izdevējorganizācijām, iesniegtu ierosinājumus normatīvo dokumentu pilnveidošanai un izteiktu piezīmes par to projektiem.

8. Cenzūras punkta darba rezultātu apkopošana, noteiktajos termiņos rakstiskas atskaites par veikto darbu iesniegšana nodaļas vadībai.
9. Savlaicīga nodaļas vadības informēšana par [neapmierinošiem] cenzoru darba apstākļiem, tai skaitā darbam ar slepenajiem dokumentiem, ugunsdrošības noteikumu pārkāpumiem, kā arī par visiem cenzoru ražošanas un darba disciplīnas pārkāpumu faktiem, par konflikta situāciju izveidošanos attiecībā ar izdevējorganizāciju darbiniekiem.

II. Cenzūras punkta darbinieku lietišķās kvalifikācijas celšana.

1. Darbinieku patstāvīgās normatīvo dokumentu studēšanas organizācija un kontrole, viņu sagatavošana atestācijai.
2. Apstākļu nodrošināšana cenzūras punktā jaunpieņemto un citu nodaļu darbinieku stažēšanai.
3. Dažādu iemeslu dēļ darbā nebijušo darbinieku iepazīstināšanas ar jaunākajiem normatīvajiem dokumentiem un Glavlīta un tā nodaļu norādījumiem kontrole.
4. Darba pieredzes apmaiņas organizācija un realizācija cenzūras punktā. Izziņu literatūras fonda formēšana no saņemtajiem kontroleksplāriem, tai skaitā referātu, izziņu u. c. sagatavošanai.

III. Darbs ar izdevējorganizāciju.

1. Punktā atbildīgajam jācenšas nodibināt mierīgas, lietišķas cenzoru attiecības ar izdevējorganizāciju atbildīgajiem darbiniekiem, lai viņus aktīvi piesaistītu valsts noslēpumu sargāšanā presē.
2. Sniegt palīdzību cenzoriem pārrunu sagatavošanā ar izdevējorganizāciju atbildīgajiem darbiniekiem par kontroles rezultātiem un normatīvo dokumentu izskaidrošanu.

XVII. Latvijas PSR sagatavošana kara laika apstākļiem 1973. un 1983. gadā

33. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas 1973. gada 11. septembra sevišķas nozīmes pilnīgi slepenais lēmums par pasākumiem radio un televīzijas raidījumu nodrošināšanai un radioraidījumu pārtveršanai kara laikā.

Avots: LVA, 101. f., 37. apr., 3-a. l., 1.-5. lp. Mašīnraksts krievu valodā ar LKP CK sekretāra N. Beluhas un LPSR MP priekšsēdētāja J. Rubena parakstiem. Uz dokumenta grifs: "Sevišķas nozīmes. Pilnīgi slepeni. (Sevišķā mape)." Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija
Pilnīgi slepeni. Sevišķi svarīgi
("Sevišķā mape")

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas biroja
L Ē M U M S

1973. g. 11. septembrī

Par pasākumiem radio un televīzijas raidījumu, kā arī radiopārtveršanas nodrošināšanai kara laikā (bb. Agafonovs, Beluha).

Pieņemt Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru padomes lēmumu šajā jautājumā (pielikums).

Latvijas KP CK sekretārs – /paraksts/
N. Beluha

Nosūtīts: PSKP CK, Latvijas PSR Ministru padomei.

АРХИВА КОПИЈА 1

emju proletārieši, savienojieties! Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

MJU SAVIENĪBAS KOMUNISTISKĀ PARTIJA **КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА**
VIJAS KP CENTRĀLĀ KOMITEJA **ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КП ЛАТВИИ**

№ Б-60/40 СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
сентября 1973 года ОСОБОЙ ВАЖНОСТИ
(“Особая папка”)

Постановление

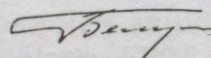
Бюро Центрального Комитета Компартии Латвии

от II сентября 1973 года протокол № 60 п. 40

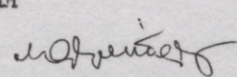
О мерах по обеспечению радиовещания, телевизионного вещания и радиоперехвата в военное время
(Т.Т.Агафонов, Белуха)

Принять постановление ЦК КП Латвии и Совета Министров Латвийской ССР по данному вопросу (прилагается).

ЦК КП Латвии -
(П. Белуха)

Послано: ЦК КПСС, Совету Министров Латвийской ССР

3-ли

33. dok. Dokumenta pirmās lapas faksimils.

Arhīva kopija
 Pilnīgi slepeni
 Eks. Nr. 1

Izraksts

no Latvijas PSR Ministru padomes Prezidija
 sēdes 1973. g. 15. augustā [protokola]

p. 16.

Par pasākumiem radio un televīzijas raidījumu un radiopārtveršanas nodrošināšanai kara laikā (bb. Iverts, Uhovs, Krūmiņš, Strautmanis).

Apstiprināt iesniegto Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru padomes lēmuma projektu “Par pasākumiem radio un televīzijas raidījumu, kā arī radiopārtveršanas nodrošināšanai kara laikā” un iesniegt [to] izskatīšanai Latvijas KP CK.

Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks
 Latvijas PSR Ministru padomes lietu pārvaldnieka vietnieks

P. Strautmanis
 J. Fridriksons

Pilnīgi slepeni
Sevišķi svarīgi
"Sevišķā mape"

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un
Latvijas PSR Ministru padomes
Lēmums

1973. gada 11. septembrī

Par pasākumiem radio un televīzijas raidījumu, kā arī radiopārtveršanas nodrošināšanai kara laikā.

Lai radītu materiāli tehnisko bāzi mobilizācijas uzdevumu izpildīšanai radio un televīzijas pārraižu un radiopārtveršanas nodrošināšanā, saskaņā ar PSKP CK un PSRS Ministru padomes 1973. gada 16. jūnija lēmumu Nr. 415-132 Latvijas KP Centrālā Komiteja un Latvijas PSR Ministru padome nolēm:

1. Lai nodrošinātu radio un televīzijas raidījumu centrālo un republikānisko programmu sagatavošanu, kā arī radiopārtveršanu kara laikā, uzdot Latvijas PSR Ministru padomes Valsts radio un televīzijas raidījumu komitejai:

a) nodrošināt Siguldas pilsētā:

- aizsargāta radiatoraidījumu punkta celtniecību 1975.–1976. gadā ārpus pilsētas saskaņā ar izstrādāto projekta dokumentāciju;
- aizsargāta televīzijas raidījumu centra celtniecību 1976.–1977. gadā ārpus pilsētas;
- nodrošināt savlaicīgu izejas datu un projektēšanas uzdevumu izsniegšanu projektēšanas organizācijai.

2. Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejai mēneša laikā izsniegt Latvijas PSR Ministru padomes Radio un televīzijas raidījumu valsts komitejai tehniskos noteikumus tiešā kabeļa uzstādīšanai valdības sakaru AF [augstfrekvences] aparāta pieslēgšanai stacionārajam rezerves radiocentram.

3. Latvijas PSR Celtniecības valsts komitejai 1973. gadā nodrošināt aizsargāta radiatoraidīšanas punkta celtniecības darba rasējumu izstrādāšanu.

4. Celtniecības-montāžas darbu izpildi aizsargātā radio un televīzijas raidīšanas punkta būvē uzdot Latvijas PSR Celtniecības ministrijai.

5. Latvijas PSR Valsts plāna komitejai 1974.–1977. gada plānu projektos paredzēt Latvijas PSR Ministru padomes Radio un televīzijas valsts komitejai nepieciešamos asignējumus aizsargāto ārpuspilsētas radiatoraidīšanas punkta un televīzijas raidīšanas centra projektēšanai un celtniecībai.

6. Rīgas rajona darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai uzdot pēc Latvijas PSR Ministru padomes Televīzijas un radiatoraidījumu valsts komitejas iesnieguma nodrošināt zemes iecirkņa piešķiršanu radiatoraidīšanas punkta un televīzijas raidīšanas centra celtniecībai.

7. Pieņemt zināšanai, ka PSKP CK un PSRS Ministru padome ar 1973. gada 16. jūnija lēmumu Nr. 415-132:

a) uzdeva PSRS Sakaru ministrijai pēc vienošanās ar pasūtītājiem 1973.–1977. gadā izstrādāt rezerves telecentru celtniecības projektus un tāmes dokumentācijas un izpildīt saskaņā ar apakšuzņēmēja līgumiem darbus savienojuma līniju iekārtošanai sakariem un raidījumu programmu nosūtīšanai no rezerves radiotelecentriem uz attiecīgajiem valsts sakaru tīkla ārpuspilsētu mezgliem un valdības AF sakaru stacijām, kā arī radiatoraidīšanas, televīzijas un sakaru iekārtu un rezerves radiotelecentru montāžai;

b) uzdeva PSRS Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas valsts komitejai un PSRS Sakaru ministrijai, saskaņojot ar PSRS Aizsardzības ministriju un PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteju, apstiprināt galvenos noteikumus radioraidījumu, televīzijas raidījumu un radiopārtveršanas organizācijai un nodrošināšanai kara laikā;

c) paplašināja PSRS Ministru padomes 1968. gada 8. jūlija lēmuma Nr. 520 4. punkta "b" apakšpunkta darbību daļā par uzņēmumu atbrīvošanu no maksas par ražošanas fondiem un normētajiem apgrozības līdzekļiem, kas atrodas rezervē. Šis paplašinājums attiecas uz PSRS Ministru padomes Radio un televīzijas valsts komitejas apstiprinātā, ar PSRS Valsts plāna komiteju un PSRS Aizsardzības ministriju saskaņotā sarakstā minētajiem uzņēmumiem.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs – /paraksts/ N. Beluha
Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs

34. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes 1983. gada 21. jūlija pilnīgi slepenais lēmums par LKP CK un LPSR MP vadības rezerves punkta Cēsu rajona Ligatnes ciemā gatavības paaugstināšanu.

Avots: LVA, 101. f., 51. apr., 22-a. l., 24.-39. lpp. Mašīnraksts krievu valodā. Uz dokumenta grifs: "Pilnīgi slepeni." Literis "M". "Eks. Nr. 1". Ar LKP CK sekretāra A. Vosa un LPSR MP priekšsēdētāja J. Rubena parakstiem. Tulkojis Jānis Dūms.

Arhīva kopija

Liters "M"

Eks. Nr. 1

Pie 64. protok. 13. punkta

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un
Latvijas PSR Ministru padomes
LĒMUMS

Par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves centra gatavības paaugstināšanu.

Lai tālāk paaugstinātu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes 1982. gadā ekspluatācijā nodotā vadības rezerves centra gatavību, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja un Latvijas PSR Ministru padome nolemj:

1. Latvijas PSR Civilās aizsardzības štābs ir tieši atbildīgs par vadības rezerves punkta aizsargāto darba telpu pastāvīgu gatavību, to ekspluatāciju un uzturēšanu atbilstoši ar Aizsardzības ministrijas, PSRS Sakaru ministrijas un PSRS Valsts drošības komitejas 1981. gada 6. maija pavēli Nr. 014/038/0199 apstiprinātajai instrukcijai par vadības rezerves punktu ekspluatāciju un uzturēšanu miera laikā.
Noteikt Latvijas PSR Civilās aizsardzības štāba darbinieku diennakts operatīvās dežūras vadības rezerves punkta aizsargātajās darba telpās.
2. Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrija ir tieši atbildīga par tās bilancē nodoto vadības rezerves punkta virszemes būvju un inženierkomunikāciju gatavību to izmantošanai paredzētajiem nolūkiem sevišķajā periodā, to pareizu ekspluatāciju un uzturēšanu miera laikā.
Atļaut Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijai izmantot miera laikā "Pansionāta" virszemes būves (guļamkorpusu, ēdnicu, virtuves, klubu) kā sanatorijas "Rīgas jūrmala" filiāli ministrijas IV pārvaldes kontingentam.
3. Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldei:
 - 3.1. vadīt un kontrolēt vadības rezerves punkta vispārējās gatavības nodrošināšanu;
 - 3.2. risināt jautājumus par vadības rezerves punkta informācijas pieņemšanas un nodošanas punkta sagatavošanu [darbam] atbilstoši PSRS Ministru padomes Lietu pārvaldes noteiktajiem norādījumiem un termiņiem.
4. Sagatavot Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves centru Latvijas PSR Cēsu rajona Ligatnes ciematā atbilstoši "Galvenajām prasībām vadības rezerves punktu ierīkošanai valsts pārvaldes orgānu centrālā aparāta, partijas komiteju un padomju orgānu aparāta izvietojumam sevišķā perioda laikā", kas apstiprinātas 1980. gada 11. aprīlī ar PSKP Centrālās Komitejas un PSRS Ministru padomes lēmumu Nr. 298-86. Šajā nolūkā:
 - 4.1. lai nodrošinātu šā vadības rezerves punkta faktiskā uzdevuma slepenību, kā aizsega leģendu noteikt nosacītu atklātu objekta nosaukumu un turpmāk to dēvēt par Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas "Pansionātu" (tālāk tekstā – "Pansionāts").
Aizsargātās darba telpas pieskaitīt pie [speciālā] režīma objektiem;
 - 4.2. Latvijas PSR Sakaru ministrijai:
 - 4.2.1. divu mēnešu laikā pieslēgt visus esošos objekta "Pansionāts" sakaru un apziņošanas līdzekļus;
 - 4.2.2. kopā ar Latvijas PSR Civilās aizsardzības štābu izstrādāt objekta "Pansionāts" vadības sakaru organizācijas shēmu, ievērojot ministriju, resoru un pēc civilās aizsardzības klasificēto pilsētu vadības rezerves punktu jauno dislokāciju; līdz 1983. gada 1. oktobrim nodrošināt pirmās nepieciešamības papildu sakaru līdzekļus radio un vadu sakaru stabilitātes paaugstināšanai;

- 4.2.3. līdz 1983. gada 15. decembrim izstrādāt projektu objekta "Pansionāts" pilnīgai apgādei ar mūsdienīgiem sakaru līdzekļiem un iesniegt Latvijas PSR Ministru padomei priekšlikumus par tā [projekta] realizāciju.
Projektā paredzēt darbu veikšanu valdības AF sakaru kabeļa ieguldīšanai līdz pansionātam "Cīruliši" un Priekuļu izmēģinājumu selekcijas stacijai;
- 4.2.4. nodrošināt objekta "Pansionāts" radio apziņošanas un sakaru pa vadiem tehnisko ekspluatāciju un pilnīgu gatavību;
- 4.3. Latvijas PSR Valsts drošības komitejai līdz 1983. gada 1. oktobrim objektā "Pansionāts" uzstādīt speciālo sakaru aparāturu (valdības AF sakari un šifrētava);
- 4.4. Latvijas PSR Civilās aizsardzības štābam izskatīt jautājumu par darbu veikšanu objekta "Pansionāts" aizsargātās darba telpas demaskējošo pazīmju novēršanai. Jautājumus, kuri prasa valdības lēmumu, noteiktajā kārtībā iesniegt saskaņotu lēmuma projektu;
- 4.5. Latvijas PSR Civilās aizsardzības štābam kopā ar Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministriju divu mēnešu laikā izskatīt jautājumu par patvertnes celtniecību objekta "Pansionāts" personāla aizsardzībai un priekšlikumus iesniegt izskatīšanai Latvijas PSR Ministru padomei;
- 4.6. Latvijas PSR Iekšlietu ministrijai divu mēnešu laikā iesniegt Latvijas PSR Ministru padomei apstiprināšanai plānus objekta "Pansionāts" apsardzībai miera un kara laikā, kā arī priekšlikumus režīma jautājumus;
- 4.7. Latvijas PSR Automobiļu transporta un šoseju ceļu ministrijai līdz 1983. gada 1. oktobrim pabeigt piedevceļu būvi līdz objektam "Pansionāts" atbilstoši esošajam projektam un nodrošināt to uzturēšanu pastāvīgi izmantojamā stāvoklī.
5. Objektā "Pansionāts" sevišķajā periodā izvietot:
- 5.1. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija, Latvijas PSR Ministru padomes aparātus, Latvijas PSR Valsts plāna komitejas, Latvijas PSR Sakaru ministrijas, Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrijas, Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas, Latvijas PSR Televīzijas un radoraidījumu valsts komitejas, Latvijas PSR Kara komisariāta operatīvās grupas;
- 5.2. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes sevišķajā periodā ārpus pilsētas nosūtāmās operatīvās grupas laikā, kad šo aparātu pamatsastāvi darbojas Rīgas pilsētā.
6. [Paredzēt] nodrošināt ar darba vietām personas, kuras izvietotas objektā "Pansionāts", pilnam sastāvam – virszemes būvēs, samazinātā sastāvā – aizsargātajā darba telpā.
Apstiprināt Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Lietu pārvaldes un Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldes iesniegtos aprēķinus amatpersonu izvietošanai objektā "Pansionāts".
Turpmāk jautājumu par izvietojamo personu sastāva izmaiņām risināt kopīgi Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Lietu pārvaldei un Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldei.
7. Personālsastāvu, kas netiek izvietots objektā "Pansionāts", izvietot: Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas aparātu – pansionātā "Cīruliši" (Cēsu pilsētā), Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija un Latvijas PSR Ministru padomes aparātu – Priekuļu selekcijas-izmēģinājumu stacijā.
8. Noteikt, ka sevišķajā periodā laikā "Pansionāts" pārtrauc funkcionēt kā sanatorijas "Rīgas jūrmala" filiāle. Turklāt nepieciešamais apkalpojošais personāls, esošie pārtikas produkti un to fondi, kuri nāmais, automašīnas, iekārtas un finansējums tiek nodoti Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldes rīcībā.
9. Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldei kopā ar Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Lietu pārvaldēm:
- 9.1. izstrādāt pasākumus objekta "Pansionāts" saimnieciskās un materiāli tehniskās apgādes nodrošināšanai sevišķajā periodā un priekšlikumus iesniegt Latvijas PSR Ministru padomei apstiprināšanai;
- 9.2. finansēt materiālos izdevumus par objekta "Pansionāts" aizsargātās darba telpas papildu iekārtošanu ar mēbelēm, inventāru un citiem piederumiem no Latvijas PSR Ministru padomes rezerves fonda;
- 9.3. izstrādāt un iesniegt apstiprināšanai Latvijas PSR Ministru padomē priekšlikumus par vienotu dienestu organizāciju objektā "Pansionāts" saimnieciskās, materiāli tehniskās [apgādes] un transporta nodrošināšanai, lietvedības, mašīnrakstīšanas, feldžegeru un speciālo sakaru, medicīnas un sadzīves pakalpojumu, caurlaižu sistēmas nodrošināšanai sevišķajā periodā laikā.

10. Šā lēmuma izpildes kontroli uzdot Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas administratīvo orgānu daļai un Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldei.

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretārs A. Voss /paraksts/
Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs J. Rubens /paraksts/

Arhīva kopija

Aptiprināts ar Latvijas Komunistiskās partijas CK un Latvijas PSR Ministru padomes
1983. gada 21. jūnija lēmumu

Latvijas Komunistiskās partijas CK, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija, Latvijas PSR Ministru padomes, Latvijas PSR ministriju un resoru operatīvo grupu amatpersonu izvietojuma Latvijas Komunistiskās partijas CK un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves punktā
APRĒĶINS.

Amatpersonas:	Jāiz- vieta:	Tai skaitā			virszemes ēkā		
	cilv.: sk.	cilv.: sk.	ist. Nr.: sk.	kopplat.: kv. m	cilv.: sk.	ist. Nr.: sk.	Kopplat. kv. m
1	2	3	4	5	6	7	8
LKP CK							
1. sekretārs	1	1	28,29	21,6	1	309	52,4
2. sekretārs	1	1	10	16,5	1	307	28,0
LKP CK sekretāri	2	2	23	12,0	2	306	28,0
LKP sekretārs	1	1	20	12,0	1	305	14,0
1. sekretāra palīgi	3	3	27	13,5	3	308,304	28,0
2. sekretāra palīgs	1	1	24	12,0	1	424	7,5
Partijas org. darba daļa	19	5	13	16,5	19	303,304, 311,312	78,0
Propagandas-aģit. daļa	10	5	15	16,5	10	301,317, 318	44,2
Administr. org. daļa	5	3	22	13,5	5	302,314	23,25
Vispārējā daļa	12	12	25,26, 18,58	106,0	12	315,316, 302,409, 410	64,6
Lietu pārvalde	6	3	16	16,5	6	403,411	24,6
Zinātnes un skolu daļa	4	2	14	16,5	4	404	12,3
Kultūras daļa	2	1	14		2	405	12,3
Ārzemju sakaru daļa	2	1	14		2	423	9,25
Rūpniecības daļa	6	2	17	16,5	6	406,408	24,6
Transporta un sakaru daļa	2	2	17	16,5	2	423	9,25
Vieglās un pārtik. rūpn. daļa	2	2	17		2	407	12,3
Celtniec. un pilsētu saimn. daļa	6	2	9	16,5	6	422,412	21,55
Tirdzn. un sadzīves pakalp. daļa	3	2	9		3	314	9,25
Lauksaimn. daļa	8	2	9		8	426,425, 401	28,5
Partijas komisija	1	1	24	12,0	1	402	12,3
Kopā	97	54			97		
Latvijas PSR APP							
Priekšsēdētājs	1	1	31,32	21,6	1	417	46,3
Priekšsēd. vietn.	1				1	416	12,3

Sekretārs	1	1	21	13,5	1	415	12,3
Priekšsēd. palīgs	1	1	30	13,5			
Lietu pārvaldn. vietn.- protokolu/vispār. d. vadītājs	1				1		
Protok./vispār. d. vec. referents	1						
1. daļas vadītājs	1				1		
Vec. referents	1				1	414	12,3
Jurid. daļas vadīt.	1				1		
Apbalvojumu daļas vadītājs	1				1	413	12,3
Lietu pārvaldnieka vietnieks	1				1		
Kopā	11	3			11		

Latvijas PSR MP

MP priekšsēdētājs	1	1	41,42	22,0	1	209	49,7
MP priekšsēd. 1. vietn.	1	1	43	12,0	1	207	14,0
MP priekšsēdēt. vietnieki	5	5	47,48, 49	39,0	5	204,206, 207	42,0
MP Lietu pārvalde un pārvaldn. vietn.	2	2	44	12,0	2	203	13,0
Lietu pārvaldes vec. referenti	2				2	501	12,3
MP priekšsēd. vietn. palīgi	5	5	35	12,0	5	205	28,0
Rūpniec. daļa	7	3	54	16,5	7	210, 202	42,0
MP priekšsēd. un priekšsēd. 1. vietn. palīgi	2	2	40	13,5	2	208	14,0
Finanšu, darba un darba algas daļa	3	1	45		3	504	12,3
Lauksaimniecības daļa	6	3	45	12,0	6	201,211	32,5
Celtniecības un pilsētu saimn. daļa	6	3	55	16,5	6	507, 509,508	42,0
Administr.-jurid. daļa	3	1	38		3	506	12,3
Vietējo padomju orgānu daļa	6	2	54		6	516, 519	30,8
Tirdzn. un sadzīves pakalp. daļa	4	2	55		4	514,515	24,6
Transporta un sakaru daļa	4	2	46	12,0	4	510,511	24,6
Kultūras, izglītības, veselības aizsardz. un soc. nodrošin. d. 10. daļa	4	2	46		4	512,513	24,6
	19	9	spec. būve	197,0	19	215,214, 213,216	53,8
2. daļa	4	4	53	16,5	4	520	18,5
1. daļa	2	2	50	12,0	2	505	12,3
Vispārējā d.	12	6	36,37, 38,39	46,6	12	212,213 217,218	46,3
Zinātnes un tehnikas daļa	2				2	503	12,3
Saimniecības pārv.	2				2	502	12,3
Kopā	102	56			102		

Ministriju un resoru operatīvās grupas

LPSR civilaizsardz. štābs	7	7	58	zāle	7	526,525	23,7
LPSR Kara komisariāts	2	2	4,5	21,4	2	421	18,5
LPSR VDK	26	11	6,7,8, 9,33,34	68,7	26	313,305 308,420, 419	74,25
LPSR Valsts plānu komit.	4	4	12	33,0	4	522	18,5
LPSR Sakaru ministrija	7	7	51,52,61 62,64,65		1	422	9,25

LPSR Valsts telev. un radioraid. komit.	6	6	56	16,5	6	521	18,5
LPSR Veselības aizsardz. ministrija	2	2	11		2	105	13,7
LPSR Iekšlietu min.	6	6	57	33,0	6	523	18,5
Kopā	60	45			54		
Pavisam	270	158			264		

Vīza: S. I. Smirnovs

Arhīva kopija

Liters "M"

Eks. Nr. 1

Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvalde
Nr. M-235 cč 1983. g. 22. martā

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai

Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvalde nosūta Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes kopējā lēmuma projektu "Par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves punkta gatavības paaugstināšanu", kas ir apstiprināts Latvijas PSR Ministru padomes Prezidijā sēdē 1983. gada 16. februārī.

Pielikums. 1. Lēmuma projekts uz 5 lapām – 18 eks., uzsk. 302, piln. slepeni, Liters "M".

2. Izraksts no Latvijas PSR Ministru padomes Prezidija 1983. gada 16. februāra sēdes protokola Nr. 8 punkta Nr. 11 uz 1 lapas, uzsk. 303, slepeni.

3. Izziņa pie lēmuma projekta uz 2 lapām, uzsk. 304, piln. slepeni, liters "M".

Latvijas PSR Ministru padomes lietu pārvaldnieks

J. Šneiders /paraksts/

Pierakstīts rokrakstā: protokols 64, 13. punkts, 21. jūnijā 1983. gadā.

Jautājums izskatīts Latvijas Komunistiskās partijas CK birojā 1983. gada 21. jūnijā. Eks. Nr. 1 kopā ar pielikumiem – LKP CK, eks. Nr. 2 – PSKP CK, eks. Nr. 3 – Latvijas PSR Ministru padomei, eks. Nr. 4 – b. J. Zariņam. No eks. Nr. 5. līdz eks. Nr. 18, katrs ar pielikumiem, pavisam 14 (četrpadsmit) eksemplāru iznīcināti noteiktā kārtībā.

LKP CK Vispārējās daļas vadītājs A. Laudans /paraksts/

Pirmā sekretāra palīgs J. Zariņš /paraksts/

LKP CK Vispārējās daļas sektora vadītājs G. Levitins /paraksts/

Arhīva kopija

Slepeni

Liters "M"

Eks. Nr. 2

Izraksts

no Latvijas PSR Ministru padomes Prezidija
1983. g. 16.03. sēdes protokola Nr. 8., punkts 11

Par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un
Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves punkta
gatavības paaugstināšanu

Apstiprināt iesniegto Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes lēmuma projektu, ievērojot izteiktās piezīmes un priekšlikumus.
Iesnīgt Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai.

Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs

Latvijas PSR Ministru padomes lietu pārvaldnieks

J. Rubens

J. Šneiders

Piln. slepeni
Liters "M"
Eks. Nr. 1

Izziņa

Pie Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes lēmuma projekta "Par Latvijas Kompartijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves punkta gatavības paaugstināšanu".

Latvijas Komunistiskās partijas CK un Latvijas PSR Ministru padomes vadības rezerves punkts Cēsu rajona Līgatnes ciematā pilnīgi nodots ekspluatācijā 1982. gada decembrī.

Neizlemti palikuši [šādi] jautājumi, kas ietekmē minētā vadības punkta gatavību funkcionēšanai sevišķā perioda laikā: amatpersonu izvietošana, sakaru līdzekļu pilnveidošana (esošā sakaru [aparātūra] ir uzstādīta pēc 12 gadus veca projekta), apsardzības un režīma jautājumi, saimnieciskie jautājumi, 1981. gadā pieņemtās Vissavienības instrukcijas prasību par vadības rezerves punktu ekspluatāciju un uzturēšanu realizēšana.

Lēmuma projektā paredzēts izlemt šos un citus jautājumus.

Minētajā vadības punktā plānots izvietot 270 cilvēkus, no tiem: CK darbiniekus – 97 cilvēkus, Augstākās Padomes Prezidija – 11 cilvēkus, Ministru padomes – 102 cilvēkus, astoņu ministriju un resoru operatīvās grupas – 60 cilvēku.

Šā punkta rajona tiešu trāpījumu (saindēšanas) draudu gadījumā punkta aizsargātajā darba telpā var patverties un strādāt 158 cilvēki (ir darba vietas), patverties var [vēl] 112 cilvēki.

Pievienoto izvietojuma aprēķinu sastādīja Latvijas Komunistiskās partijas CK Lietu pārvalde un Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvalde.

Lēmuma projektā ievērotas izpildītāju – Veselības aizsardzības ministrijas, Sakaru ministrijas, Automobiļu transporta un šoseju ceļu ministrijas, IeM, LPSR Civilās aizsardzības štāba, LPSR VDK – piezīmes un priekšlikumi.

Tā kā šis vadības punkts ir Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un Latvijas PSR Ministru padomes vadības punkts, bet punkta savstarpēji saistīto daļu ekspluatāciju un uzturēšanu miera laikā pēc nolikuma veic vairākas iestādes (Civilās aizsardzības štābs, Veselības aizsardzības ministrija, Sakaru ministrija, Komunālās saimniecības ministrija, Automobiļu transporta un šoseju ceļu ministrija), acimredzot ir mērķtiecīgi ar Centrālās Komitejas un Ministru padomes lēmumu norīkot vienotu pilnvarotu orgānu objekta vispārējās gatavības nodrošināšanas vadībai un kontrolei. Kā priekšlikums – lēmuma projektā to paredzēts [uzdot] Latvijas PSR Ministru padomes Lietu pārvaldei (projekta 3.1. punkts).

Latvijas PSR Ministru padomes
Lietu pārvaldnieks

/paraksts/
J. Šneiders

1983. g. 16. martā

XVIII. PSKP cīņa pret alkohola lietošanu un neformālajām organizācijām 1988. gadā

35. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretāra Vītālija Soboļeva 1988. gada 17. janvāra informācija Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas darbu, izpildot Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas 1987. gada 31. decembra lēmumu "Par cīņas pastiprināšanu pret plēgurošanu un alkoholismu".

Avots: LVA, 101. f., 61. apr., 116. l., 19.–24. lpp. Mašīnraksta noraksts krievu valodā ar V. Soboļeva parakstu un divām vizām. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kopija
27. janvāri 1988. g.
Slepeni

PSKP Centrālajai Komitejai

Informācija par darbu, ko veic Latvijas Komunistiskās partijas CK, izpildot PSKP CK 1987. gada 31. decembra lēmumu "Par cīņas pastiprināšanu pret žūpību un alkoholismu" Uz P97/52 31.12.87.

Izpildot šo lēmumu, Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs objektīvi un vispusīgi izanalizēja cīņas pret žūpību un alkoholismu stāvokli republikā, noteica papildu pasākumus šā darba pastiprināšanai.

Jāatzīmē, ka pretalkohola likumdošanas ievērošanas jautājumi pastāvīgi atrodas partijas komiteju un organizāciju uzmanības centrā. Tikai pēdējo divu gadu laikā CK birojs trīs reizes izskatīja attiecīgo PSKP CK lēmumu realizācijas gaitu republikā kopumā, noklausījās 15 partijas pilsētu un rajonu komiteju, ministriju un resoru atskaites.

Pastiprinātas prasības pret partijas biedriem, kuri pieļāvuši pretalkohola likumdošanas prasību pārkāpumus. Pagājušā gadā šajā sakarā republikas partorganizācijā izskatītas 728 personiskās lietas, 325 cilvēki izslēgti no partijas. Absolūtā vairākumā partijas organizācijās, darba kolektīvos nostiprinājusies neiecietības atmosfēra pret dzeršanas, darba disciplīnas pārkāpšanas gadījumiem. Kļūst par praksi, ka vadītāji, kuri pārlieku lieto spirtotos dzērienus vai neveic pasākumus žūpības novēršanai un kārtības ieviešanai, pēc partijas organizācijas iniciatīvas tiek atbrīvoti no ieņemamajiem amatiem.

Republikas Augstākās Padomes Prezidijā, Ministru padomē, Arod biedrību centrālajā padomē sistemātiski tiek izskatītas pilsētu un rajonu izpildkomiteju, saimniecisko vadītāju, sabiedrisko organizāciju atskaites par cīņu pret žūpību, materiāli tehniskās bāzes nostiprināšanu darba pastiprināšanai dzīvesvietās, par iedzīvotāju brīvā laika organizāciju. Sevi labi rekomendējuši Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē izveidotie kultūras un sporta kompleksi cilvēku, īpaši jauniešu, atpūtai. Paplašinās individuālais darbs ar cilvēkiem, kuriem ir tieksme uz spirtoto dzērienu lietošanu.

Republikā ievērojami samazināti alkoholisko dzērienu ražošanas un realizācijas apjomi. Salīdzinot ar 1984. gadu, degvīna un liķieru pārdošana iedzīvotājiem samazinājās par 59,5%, vīna – par 62,8%. Samazināts arī to tirdzniecības tīkls – mazumtirdzniecībā par 70,9%, sabiedriskajā ēdināšanā – par 71,4%. Turklāt sabiedriskajā ēdināšanā pašu produkcijas pieaugums bija par 24,7%. Kopumā šajā laikā alkoholisko dzērienu realizācija uz vienu iedzīvotāju republikā (pārrēķinot uz absolūto alkoholu) samazinājās no 10,52 līdz 4,41 litram.

Latvijas PSR pēdējos trīs gados novērojama stabila darba disciplīnas, tiesiskās kārtības nostiprināšanās tendence. Dzeršana praktiski izskausta no ražošanas, sabiedriskajām vietām. Noziegumu skaits, ko pastrādājuši pilsoņi reibuma stāvoklī, samazinājies par 20,9%. Mazāks ir kļuvis iereibušu vadītāju vainas dēļ notikušo ceļu transporta negadījumu skaits.

Vērtējot veiktā darba efektivitāti, Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs secina, ka līdz ar dažiem pozitīviem rezultātiem šajā lietā pieļautā vienpusīgi voluntārā pieeja cīņā pret žūpību un veicamo pasākumu sociālo seku prognožu trūkums pēdējā laikā saasināja vairākas negatīvas parādības. Pie veikaliem, kuros pārdod alkoholiskos dzērienus, veidojas garas rindas, ap tiem rodas neveselīgas situācijas. Lai uzturētu sabiedrisko kārtību tādās vietās, tiek iesaistīta milicija, no tuvumā esošo namu iedzīvotājiem ienāk daudzas sūdzības.

Krasā vīna un degvīna izstrādājumu tirdzniecības samazināšana noveda pie spekulācijas ar tiem, paplašinājies personu loks, kuri pārvērtuši to par pastāvīgu bezstrādes ienākumu iegūšanas avotu. 1987. gadā republikā atklāto spekulācijas ar spirtotajiem dzērieniem gadījumu skaits palielinājies par 24,5% un veido gandrīz pusi no visiem atklātajiem spekulācijas gadījumiem.

Ievērojami pieaudzis agrāk daudziem republikas rajoniem un pilsētām neraksturīgo kandžas tecināšanas gadījumu skaits. Pagājušajā gadā par kandžas izgatavošanu pie administratīvās atbildības saukti 1170 cilvēki, pie kriminālās – 65 cilvēki, konfiscēts 861 kandžas tecināšanas aparāts. Biežāki kļuvuši alkohola izmantošanas gadījumi samaksai par dažādiem individuāliem sadzīves pakalpojumiem.

Šajā sakarā būtu mērķtieciģi atļaut iekšlietu orgāniem, vietējām padomēm daļu ienākušo līdzekļu no soda naudām par pretalkohola likumdošanas pārkāpumiem novirzīt milicijas darbinieku un personu, kuras aktīvi piedalās šo sociāli bīstamo parādību izskaušanā, materiālai stimulēšanai. Tāpat vajadzētu pastiprināt likumdošanā paredzēto materiālo atbildību personām, kuras pieļauj spekulāciju ar vīnu un degvīnu un kandžas tecināšanu.

Republikā notiek lēto parfimērijas izstrādājumu, sadzīves ķīmijas, uz cilvēka nervu sistēmu darbojošos medikamentu patēriņš ne pēc to paredzētās izmantošanas. 1987. gadā trīskārt pieaudzis ar narkomāniju un toksikomāniju saistīto noziegumu skaits.

Latvijas PSR veselības aizsardzības orgāni veic pasākumus medicīniskās palīdzības paplašināšanai un [tās] kvalitātes uzlabošanai personām, kuras cieš no alkoholisma un narkomānijas. Radīti trīs starprajonu narkoloģiskie dispanseri, narkoloģiskie kabineti katrā rajonā. Organizēts anonīms ārstēšanās maksas dienests Rīgas, Daugavpils, Liepājas pilsētā, kurš 1987. gadā apkalpojīs vairāk nekā 3000 cilvēku. Ievērojami pieaudzis to cilvēku skaits, kuri nosūtīti uz piespiedu ārstēšanos, pilnveidojas tās metodika. Slimnieku remisija līdz gadam sasniedza 40%.

Tai pašā laikā ciņā ar narkomāniju un toksikomāniju izpaužas trūkumi pārvietojamo alkohola un narkotiku reibuma ekspertīžu laboratoriju nodrošināšanā ar gāzanalizatoriem un citiem mūsdienu līdzekļiem.

Pagaidām nav vajadzīgā efekta no daudzskaitlīgajiem pasākumiem atturīga dzīvesveida propagandā. Masu informācijas līdzekļi, kultūras iestādes, sporta organizācijas bieži vien strādā tukšgaitā, bez mērķtiecības un konkrēta adresāta.

Pretalkohola propagandai, ko Vissavienības mērogā veic masu informācijas līdzekļi, ir jāpiešķir agresīvāks raksturs un lielāks pārliecināšanas spēks. Trūkst prasmīgas uz zinātni balstītas sabiedriskās domas veidošanas, darba pozitīvās pieredzes parādīšanas.

Šķiet mērķtieciģi paredzēt skolu, profesionāli tehnisko skolu, augstāko mācību iestāžu mācību programmās nodarības par pretalkohola likumdošanu un propagandu. Ieviest uz alkoholiskas produkcijas etiķetēm tādus uzrakstus kā "Veselības aizsardzības ministrija brīdina: alkohols kaitē veselībai".

Brīvprātīgās biedrības ciņai par atturību ir zema rezultativitāte. Tā [biedrība] vēl nav kļuvusi par sabiedrisko koordinātoru darbam, ko veic dažādas organizācijas un iestādes atturīga dzīvesveida nostiprināšanā. To darbs daudzējādi dublējas ar komisiju darbu ciņai pret žūpību un alkoholismu. Daudzi darbinieki un biedrības aktivisti cenšas risināt viņiem izvirzītos uzdevumus vienkāršoti, neņemot vērā problēmas sarežģītību, dažādu iedzīvotāju slāņu noskaņojumus.

Jautājuma par ciņu pret žūpību un alkoholismu republikā izpētes procesā Latvijas Komunistiskās partijas CK apkopojā partijas komiteju domas, sabiedrības un iedzīvotāju ierosinājumus. Daudzos no tiem atzīmēts, ka veiktie pasākumi alkoholisko dzērienu realizācijas samazināšanai, kuri nodrošinājuši pozitīvas pārmaiņas, pašlaik sevi ir izsmēluši un nedod pietiekamu efektivitāti.

Pastiprinot prasīgumu pret kadriem par pretalkohola likumdošanas ievērošanu kā ražošanā, tā sabiedriskās vietās un sadzīvē, turpmāk varētu izskatīt jautājumu par iespējām paplašināt alkoholisko dzērienu pārdošanas tīklu, saglabājot sasniegto realizācijas apjomu. Uzskatām arī par mērķtieciģu plānot šīs produkcijas apjomus ne pēc veidiem, bet pārrēķinot uz absolūto alkoholu. Vienlaikus republikāniskajiem orgāniem nepieciešams piešķirt tiesības noteikt ražojamo alkoholisko dzērienu asortimentu.

Lai noteiktu ciņas ar žūpību un alkoholismu efektivitātes paaugstināšanas ceļus, lai reāli iekļautu tajā galveno spēku – sabiedrību, republikā ir paredzēts veikt šīs tēmas sociāli psiholoģiskus pētījumus, uz to rezultātu bāzes izstrādāt praktiskas rekomendācijas partijas un padomju orgāniem. Pēc mūsu domām, šis darbs aktīvāk jāveic valsts socioloģiskajiem centriem.

Latvijas Komunistiskās partijas CK, pilsētu, rajonu komitejas, partijas pirmorganizācijas turpina organizatorisko un masu politisko darbu ciņas pastiprināšanai pret žūpību un alkoholismu, narkomāniju, par sabiedriskās atmosfēras atveseļošanu.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs /paraksts/ V. Sobolevs

36. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas sekretāra Anatolija Gorbunova 1988. gada 24. maija ziņojums Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālajai Komitejai par tās 1988. gada 8. janvāra lēmuma "Par negatīvo tendenču pārvarēšanu dažās neformālajās organizācijās" izpildes gaitu.

Avots: LVA, 101. f., 61. apr., 116. l., 75.–79. lpp. Mašīnraksts krievu valodā ar A. Gorbunova parakstu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

24. maijā 1988. gadā
Slepeni

PSKP Centrālajai Komitejai

Par PSKP CK 1988. gada 8. janvāra lēmuma "Par negatīvo tendenču pārvarēšanu dažu neformālo organizāciju darbībā".
Uz P 98/15 08.01.1988.

Republikā pieaug dažādu iedzīvotāju sociālo grupu sabiedriski politiskā aktivitāte. Sabiedrības uzskatos izpaužas spriedumu, uzskatu, pozīciju daudzveidība. Rodas daudzi sarežģīti, dažkārt sāpīgi jautājumi.

Plašu attīstību guvuši dažādu novirzienu neformālie kolektīvi un interešu klubi. Pēdējos divos gados to skaits pieaudzis vairāk nekā divkārt. Aktivizējies neformālo ekoloģisko, sabiedriski politiska rakstura apvienību veidošanās process. Republikas pilsētās darbojas vairāk nekā 40 tādu neformālo klubu un grupu. Šo formējumu vairākuma radošā aktivitāte virzīta uz partijas kursa, kas vērstas uz visu sabiedrības dzīves jomu pārkārtošanu, sekmēšanu, dažādo garīgo prasību apmierināšanu, sabiedriskā darba un pašpārvaldes pieredzes apgūšanu.

Atsevišķi ekoloģiskie un sabiedriski politiskie klubi un neoficiālās grupas ("Vides aizsardzības klubs", grupa "Helsinki-86", "Sociāli aktīvo cilvēku klubs"), izmantojot cilvēku bažas par pārkārtošanu, spekulējot ar sociāli ekonomiskās attīstības problēmām, nacionālajām jūtām, cenšas aktivizēt savu darbību. To līderi un pretsabiedriskie elementi cenšas sociāli politiskās aktivitātes paaugstināšanās procesus nostādīt ārpus partijas un valsts orgānu kontroles, izvirza uzdevumus papildināt rindas, iesaistīt cilvēkus dažāda veida akcijās uz ielām, atraut neformālās organizācijas no sabiedriskajām organizācijām un radīt neoficiālo apvienību aizsegā politiska rakstura posmus. Paplašinās minēto klubu kontakti ar sabiedriski politiskiem formējumiem Maskavā, Ļeņingradā, citos valsts reģionos. "Vides aizsardzības kluba", grupas "Helsinki-86" darbība aktīvi tiek propagandēta ārzemju radiostacijās un centros.

Republikas partijas un valsts orgāni, arodbiedrību un komjaunatnes organizācijas veic nepieciešamos pasākumus, lai pārvarētu negatīvās tendences dažu neformālo organizāciju darbībā.

Izpildot PSKP CK lēmumu, ir apstiprināts un tiek realizēts organizatorisko un propagandas pasākumu plāns. Uzdevumi pastiprināt idejisko un organizatorisko iedarbību uz šo formējumu locekļiem 1988. gada februārī tika izskatīti partijas, padomju, komjaunatnes un ideoloģiskā aktīva republikāniskajā apspriedē. Latvijas Komunistiskās partijas CK plēnumā š. g. maijā tika apspriesti republikas partijas organizācijas idejiski politiskās, internacionālās un patriotiskās audzināšanas uzdevumi pašreizējā pārkārtošanās etapā.

Centrālā Komiteja noklausījās LRAP sekretāra un republikas kultūras ministra vietnieka informāciju par stāvokli interešu klubu, amatieru apvienību attīstīšanas darbā un to izmantošanā idejiski tikumiskā audzināšanā. Noturētas pārrunas ar vairākiem partijas rajonu un pilsētu komiteju sekretāriem, partijas komiteju sekretāriem, rajonu un pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāju vietniekiem par individuālā darba organizēšanu ar ekstrēmistiski noskaņotām personām.

Izveidota un darbojas darba grupa no CK aparāta, partijas Rīgas pilsētas komitejas, padomju un tiesību sargāšanas orgānu pārstāvjiem. Grupa veic neformālajās organizācijās notiekošo procesu operatīvu analīzi un prognozi, izstrādā un koordinē darbu to kaitīgo darbību neitralizācijai.

Šajā problemātikā tāpat [sagatavota] specializēta profesionāli un ideoloģiski sagatavotu republikas masu informācijas līdzekļu darbinieku grupa.

Tiek veikts darbs neformālo klubu veselīgo spēku konsolidācijai. Pie partijas organizācijām, organizācijām-dibinātājiem no partijas, padomju un komjaunatnes aktīva un speciālistiem saformētās propagandistu grupas piedalās diskusijās klubos, argumentēti izskaidro klubu biedrus interesējošās

problēmas, veic individuālu darbu. Presē, tele- un radio raidījumos ar politiskās agitācijas līdzekļiem darba un jaunatnes kolektīvos tiek veikts darbs republikas sociāli ekonomiskās un kultūras attīstības, Latvijas vēstures, starpnacionālo attiecību pilnveidošanā veicamo pasākumu, divvalodības, ekoloģiskās un migrācijas situācijas problēmu izskaidrošanā. Publicēti vairāki raksti par pozitīvām dažu apvienību iniciatīvām, kontrapropagandas virziena materiāli par grupas "Helsinki-86" destruktīvo, nacionālistisko pozīciju. Izdots otrs publicistisko rakstu krājums "Latvija laikmetu griežos", kurš veltīts sarežģītajiem periodiem šķiru cīņas un sociālisma celtniecības republikā [vēsturē]. Visās partijas pirmorganizācijās notikusi Latvijas Komunistiskās partijas vēstules apspriešana par internacionālās audzināšanas pilnveidošanu.

Partijas komitejas, balstoties uz sabiedrisko domu, pastiprina partijas ietekmi darba kolektīvos, mācību iestādēs, jaunatnes apvienībās. 12 rajonu un pilsētu komitejās, tai skaitā divreiz partijas Rīgas pilsētas komitejā, izskatīts darbs pašdarbības formējumu un citu sabiedrisko organizāciju vadīšanā. Regulāri notiek kontrapropagandas grupu un aktīva apmācības un to locekļu operatīva informēšana par situāciju. Vēlēto orgānu locekļi, vadošie partijas, padomju un saimnieciskie darbinieki sākuši biežāk uzstāties darbaļaužu un jaunatnes auditorijās. Darba kolektīvos, mācību iestādēs, Zinību biedrībā, kultūrizglītības iestādēs funkcionē diskusiju politklubu, "atklātās tribīnes", tiek noturēti "apaļie galdi" par aktuālām un asām problēmām, kas interesē iedzīvotājus. Dalībai pašdarbības klubos tiek nosūtīti komunisti un komjaunieši, vietējo tautas deputātu padomju deputāti.

Ir veikti pasākumi pašdarbības apvienību darbības tiesiskai nodrošināšanai. Noteiktas organizācijas dibinātājas. Realizēta pašdarbības klubu reģistrācija un pārreģistrācija. Padomju orgāni un sabiedriskās organizācijas sniedz tām nepieciešamo palīdzību. Organizētas vairāku izpildkomiteju vadības, juristu tikšanās ar neoficiālo formējumu aktivistiem. Rīgas pilsētā noteikti pagaidu noteikumi par sapulču, mītiņu, ielu gājienu, demonstrāciju un citu masu pasākumu sarīkošanu. Paredzēts ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu noteikt analogiskus noteikumus [visas] republikas teritorijā.

Lai novērstu neoficiāli izdoto (самиздат) krājumu izplatīšanu, Latvijas PSR Ministru padome š. g. janvārī pieņēma lēmumu par individuālā darba aizliegšanu ideoloģiskajā jomā.

Darbaļaužu vidū veicamais organizatoriskais, propagandistiskais un audzināšanas darbs veicina pārbūves procesu padziļināšanos republikā, traucē nacionālistiski un ekstrēmistiski noskaņotiem elementiem izmantot demokrātijas un atklātības situāciju saviem savtīgajiem mērķiem, atmasko iedzīvotāju acīs "nacionālo interešu aizstāvju" patiesos nolūkus. Pašlaik grupā "Helsinki-86" cīņā par vadību un merkantilo apsvērumu dēļ faktiski notiek šķelšanās. Divi grupas locekļi izstājās no tās, turklāt atklāti nepiekrīt "Helsinki-86" idejiskajai platformai. Veikti pasākumi, lai novērstu "Sociāli aktīvo cilvēku kluba" centienus formēt darba kolektīvos "strādnieku klubus" kā alternatīvu darba kolektīvu padomēm. Padomju orgāni un to komisijas iesaista "Vides aizsardzības kluba" locekļus veicamajos dabas aizsardzības pasākumos, apdzīvoto vietu labiekārtošanā, iedzīvotāju ekoloģiskajā audzināšanā.

Latvijas Komunistiskās partijas CK turpina darbu PSKP CK lēmuma izpildē. Galvenā uzmanība tiek pievērsta tautas deputātu padomju darba aktivizācijai, komjaunatnes un sabiedrisko organizāciju darbības formu un metožu atjaunināšanai, to [organizāciju] sociālo iniciatīvu atbalstīšanai, kadru gatavošanai darbam neoficiālo formējumu sastāvā, atsevišķu neoficiālo grupu iespējamo politiski kaitīgu darbību novēršanai.

Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs /paraksts/ A. Gorbunovs

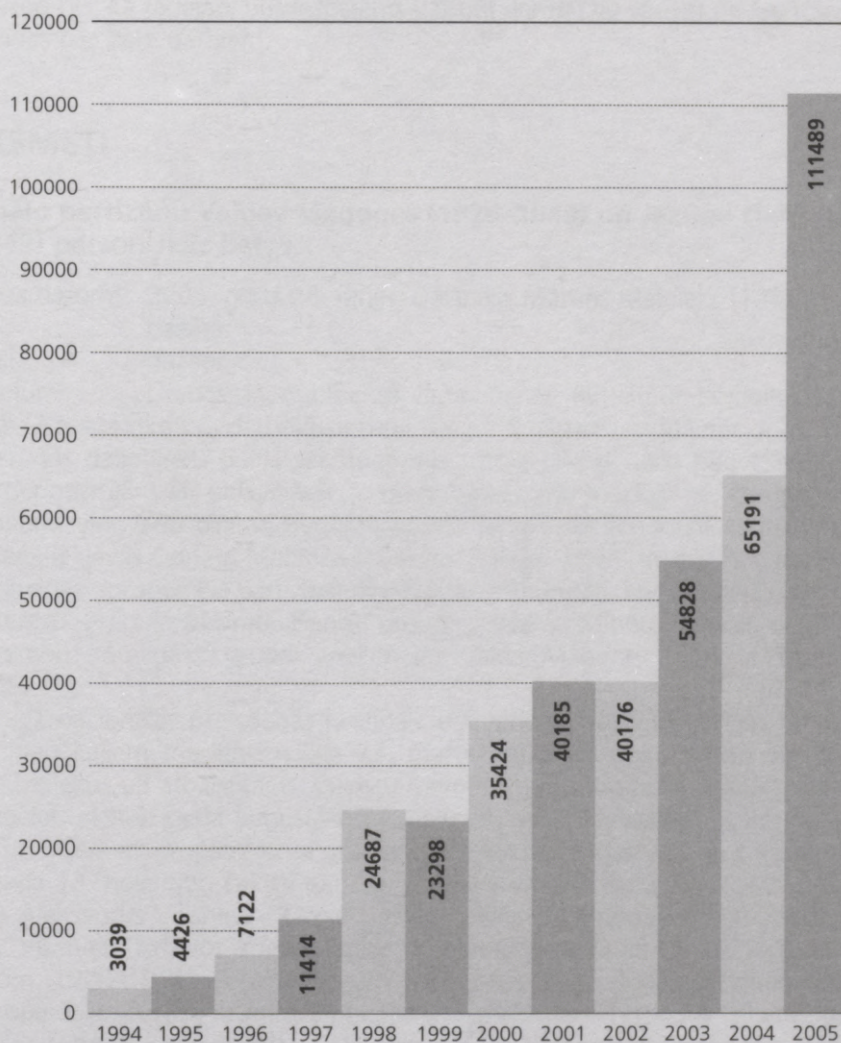
THE HISTORY OF THE UNITED STATES

The first part of the book is devoted to a general history of the United States from its discovery by Columbus in 1492 to the present time. It covers the early years of settlement, the struggle for independence, the formation of the Constitution, and the growth of the nation to its present position. The second part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1789 to the present time. It covers the early years of the Republic, the struggle for the abolition of slavery, the Civil War, and the Reconstruction period. The third part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1865 to the present time. It covers the Reconstruction period, the Gilded Age, the Progressive Era, and the modern history of the United States.

Muzeja darbs

Okupācijas muzeja apmeklētāju dinamika

Musejs bars

Okrajcijs unisjs spmofctijs dmsks

leskats muzeja krājumos un jaunieguvumos 2004.–2005. gadā

INESE DREIMANE

Kārtējais Latvijas Okupācijas muzeja krātuves jauniegūto materiālu pārskats saglabājis līdzšinējo izkārtojumu. Atšķirībā no iepriekšējiem gadiem, visi sadaļā "Mākslas darbi" iekļautie zīmējumi ir anonīmi, taču, ņemot vērā to unikalitāti, šos darbus publicējam. Muzejs cer, ka tādējādi būs iespējams uzzināt darinātāju vārdus un iegūt jebkādas citas ziņas par šiem darbiem.

I. PRIEKŠMETI

1. Nacionālo partizānu Valdas Magones (1926–1949) un Jezupa Garā (1912–1949) personiskās lietas.

legūšanas datums: 2005. gada 28. jūnijs. Dāvinājis Mārtiņš Mālnieks (1946).

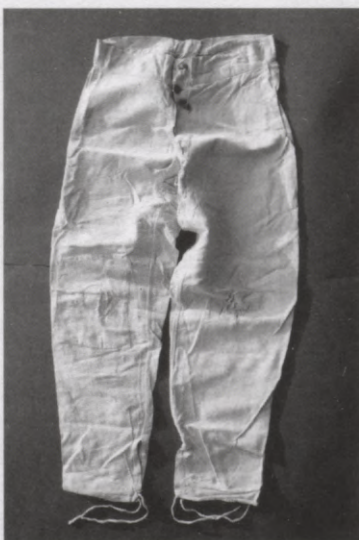
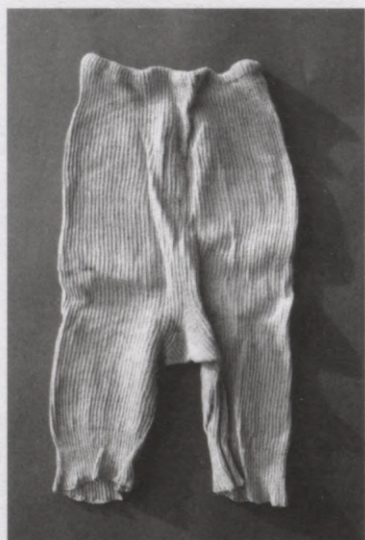
Izmēri: dažādi.

Materiāli: dažādi.

Raksturojums: Litenes, Jaungulbenes, Stāmerienas, Rugāju un Bērzpils pagastā jau kopš 1947. gada oktobra darbojās Jezupa Garā ("Smilgas") vadītā nacionālo partizānu grupa. Tās dalībnieku skaits sākotnēji bija astoņi cilvēki, taču pēc 1949. gada 25. marta deportācijām tas palielinājās, jo mežā patvērumu meklēja tie, kuri paglābās no izsūtīšanām. Viņu vidū bija arī Rugāju pagasta iedzīvotājs Teodors Burķītis (1928), kurš sākotnēji iekļāvās Donata Malnača ("Ceriņa", 1924–1949) grupā, bet vēlāk pievienojās "Smilgas" grupai. Pie partizāniem devās arī atbalstītāji, kuri nespēja ilgāk izturēt čekas teroru – regulārās pratināšanas, draudus, sišanu. Minēto iemeslu dēļ 1949. gada septembrī "Smilgas" grupai pievienojās Valda Magone un Aina Treimane (1926–1949).

1949. gadā nacionālās pretošanās kustība cieta zaudējumus visā Latvijas teritorijā. Viens no smagākajiem triecieniem bija 25. martā notikušās deportācijas, jo izsūtīja partizānu tuviniekus un atbalstītājus. Čekistu metodes partizānu apkarošanā kļuva aizvien nežēlīgākas. 1949. gada augustā notika pirmās čekas karaspēka operācijas pret "Smilgas" un "Ceriņa" grupām. Krita grupas komandieris D. Malnācis un citi partizāni.

1949. gada 13. novembrī čekisti gandrīz pilnībā iznīcināja daļu "Smilgas" grupas, kuru vadīja Aleksandrs Viksniņš ("Ozols", 1902–1949). Tika nogalināti seši partizāni, ieskaitot A. Viksniņu. Izdzīvot izdevās Egilam Brinkmanim ("Vintem", 1928–1949) un Jānim Klucim (1926–1951). Pēc 10 dienām – 23. novembrī – sekoja nākamā čekas-karaspēka operācija. Partizānu mītnes aplenkšana sākās jau iepriekšējā vakarā. Kaujā krita J. Garais (grupas komandieris), E. Brinkmanis, V. Magone, A. Treimane, Alfrēds Blekte (1920–1949) un Aleksandrs Niedra ("Rūsa", 1926–1949). Čekistiem izdevās

Nacionālo partizānu Jezupa Garā ("Smilgas") un Valdas Magones drēbes un personiskās lietas. Atrastas piena kannā Gulbenes rajona Stradu pagastā 2005. gada vasarā.

sagūstīt T. Burķīti, kurš bija atpalcis no saviem biedriem. Viņu tiesāja, piespriežot 25 gadus ieslodzījumā. Arī šajā uzbrukumā no vajātājiem izbēga J. Klucis. Viņš turpināja partizāna gaitas vēl divus gadus. 1951. gadā J. Kluci arestēja un notiesāja uz nāvi.

Uzbrukuma dienā "Smilgas" grupa gatavojās pārcelties uz ziemas bunkuru, un partizāni bija paņēmuši līdzī personiskās mantas. 2005. gada vasarā Gulbenes rajona Stradu

pagastā atrada piena kannu ar V. Magones un J. Garā drēbēm, fotogrāfijām un sadzīves piederumiem. Sākoties čekistu uzbrukumam, partizāni to paguva aprakt mežā.

Lielākā daļa no atradumiem ir sieviešu apģērbs – pēckara gados no dažādiem audumiem šūtas kleitas, apakšsvārki, kā arī adītas vilnas pusgarās bikses – t. s. “bumbierenes”. Sievietes tādas valkāja ziemā zem svārkiem vai kleitām, jo staigāt biksēs tolaik uzdrošinājās vien retā. Atrastas arī pašdarinātas sieviešu un vīriešu vilnas zeķes, dūraiņi un villaine. Lielākā daļa drēbju ir valkātas. Gaišs, zili svītrots kreklis izskatās pilnīgi nelietots. Nav zināms, vai tas iegādāts legāli vai rekvizēts kādā kolhoza veikalā. Diegu spolišu kaudze un ieveramās gumijas piena kannā, domājams, nonāca tieši šādā veidā. Garās vīriešu formastērpa apakšbikses, visticamāk, piederēja J. Garajam. Pie tām saglabājušās arī aprūsējušas podziņas ar Latvijas armijas emblēmu – “saulīti”. Kannā atradās arī bārdas putu otiņas un veļas ziepju gabali. Aizejot mežā, V. Magone paņēmusi līdzī ar personas dokumentus un 24 fotogrāfijas. Pārsvārā tajās redzama viņa pati, kā arī tuvinieki un draugi.

2. Ziedi, kas izgatavoti no ziemeļbrieža ādas gabaliņa (1945. vai 1946. gads).

legūšanas datums: 2005. gada 18. janvāris. Dāvinājusi Lidija Pavlova (1923).

Izmēri: 10,5 x 2 cm.

Materiāls: ziemeļbrieža āda.

Raksturojums: attēlā redzamos gaiši brūnos ziediņus no ziemeļbrieža ādas bijusi Latviešu leģiona medmāsa Lidija Štroma (tagad – Pavlova) darināja Abezas (Komi APSR) filtrācijas nometnē. 1944. gada janvārī viņa beidza sešus mēnešus ilgu Sarkanā Krusta rezerves māsu kursu un martā tika norīkota darbā uz Liepāju. Sekoja pārvietošana uz Lietuvu, bet 1944. gada nogalē lazarēti pārveda uz Kuldīgu un izvietoja Baltijas Skolotāju semināra telpās. Šeit L. Štroma sagaidīja “Kurzemes cietokšņa” kapitulāciju. Līdz maija beigām bijušās leģiona medmāsa turpināja darbu, bet jau Sarkanās armijas ārstu uzraudzībā. Pēc tam sekoja aresti, pratināšanas un ieslodzījums filtrācijas nometnē. L. Štroma nonāca Abezas (Komi APSR) nometnē, kur sākotnēji strādāja meža darbos, kā arī lauksaimniecībā. Vēlāk viņa strādāja Abezas pasta nodaļā pie vēstuļu tulkošanas. L. Štromu atbrīvoja 1946. gada 5. septembrī. Viņa atgriezās Latvijā, turpināja izglītību un 1960. gadā kļuva par ārsti.

Precīzs ādas ziediņu darināšanas laiks nav zināms. To tapšana kārtējo reizi apliecina cilvēka ilgās pēc skaistuma un pašsaglabāšanās. Arī mazs gabaliņš pūkainas ziemeļbrieža ādas var kļūt par ziediem, kas iepriecina darinātāja acis un sasilda sirdi apstākļos, kad labā palicis gaužām maz.

Ziedi, kas izgatavoti no ziemeļbrieža ādas Abezas filtrācijas nometnē. Darinājusi Lidija Štroma 1945. vai 1946. gadā.

3. Filtrācijas nometnē darināta piezīmju grāmatiņa (1945. vai 1946. gads).

legūšanas datums: 2003. gada 15. septembris. Dāvinājis Jānis Zēmelis (1919).

Izmēri: 6,9 x 5,5 x 1 cm.

Materiāls: alumīnijs, skārds, tekstelīts.

Raksturojums: Jāņa Zēmeļa dienesta gaitas Otrajā pasaules karā sākās 1943. gadā, kad viņu mobilizēja vācu armijas aizsardzības būvju ierīkošanas darbiem un nosūtīja uz Ļeņingradas frontes iecirkni. Sekoja iesaukums Latviešu leģiona motociklistu rotā. Pēc apmācības kursu beigšanas rotas sastāvu iekļāva apsardzības bataljonā un nosūtīja uz Abrenes apriņķi. Rotas pamatuzdevumos ietilpa Latvijas austrumu robežas apsargāšana, kā arī cīņa pret padomju diversantiem un sarkanajiem partizāniem. J. Zēmeli norīkoja par apriņķa priekšnieka kurjeru, un viņš ar motocikla palīdzību uzturēja sakarus starp Abreni un Daugavpili.

1944. gada vasarā motociklistu rota piedalījās kaujās pret Sarkano armiju Lietuvas teritorijā. Pēc tam atlikušie rotas cīnītāji tika pārvietoti uz Kurzemi. J. Zēmeli iedalīja Latviešu leģiona majora Ernesta Laumaņa (1908–1968) komandētājā triecienbataljonā, kura sastāvā viņš karoja līdz 1945. gada 8. maijam. Pēc kapitulācijas J. Zēmelis nonāca Staļinogorskas filtrācijas nometnē, kur strādāja Maskavas apgabala elektroapgādes stacijā "GRES-10".

Strādājot šajā vietā, J. Zēmelis slepus izgatavoja mazu piezīmju grāmatiņu. Vākus viņš darināja no tekstelīta – izolācijas materiāla brūnā krāsā. Savukārt abi virsējā vāka apkalumi un grāmatiņas mugura tapa no alumīnija. To J. Zēmelis ieguva no pārvaldu stieņiem un ar āmuru saplacināja uz dzelzceļa sliedes. Pēc tam uz alumīnija plāksnītēm iegravēja zīmējumus un uzrakstu. Uz augšējās plāksnītes attēlota ieslodzīto baraka, virs kuras lec saule, bet zem tās – "GRES-10" ēka. Uz apakšējās plāksnītes rakstīts "Staļinogorska", J. Zēmeļa iniciāļi "J Z" un datums "1945 26". Visticamāk, ar to domāts 1945. gada 26. jūnijs – datums, kurā sākās J. Zēmeļa ceļš no Latvijas uz filtrācijas nometni. Grāmatiņas enģēlī J. Zēmelis izgatavoja no plāna konservu kārbas skārda. Grāmatiņu kopā ar pašdarinātu portsigāru viņš iedeva māsai Gaidai, kad viņa ieradās nometnē brāli apciemot. Gaida atveda grāmatiņu uz Latviju.

1946. gadā J. Zēmeli no Staļinogorskas pārvietoja uz Karagandu, bet, pateicoties Gaidas palīdzībai, J. Zēmelim izdevās izbēgt no nometnes. Māsa piekukuļoja vilciena pavadoņus un jau laikus aizveda brālim civilapģērbu. Atgriezies Latvijā, J. Zēmelis dzīvoja nelegāli līdz 1947. gadam, kad viņu čekai nodeva kaimiņi. Pēc apcietināšanas viņam piesprieda 10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Sodu J. Zēmelis izcieta "Vjatlaga" nometnē.

Staļinogorskas filtrācijas nometnē tapusi piezīmju grāmatiņa. Darinājis Jānis Zēmelis 1945. vai 1946. gadā.

II. MĀKSLAS DARBI

1. Zīmējums "Salaspils nometnes ieslodzītie darbā" (1943. gads).

legūšanas datums: 2005. gada 21. marts. Dāvinājusi Beatrise Kārkliņa.

Izmēri: 24 x 32,5 cm.

Materiāls: papīrs, parastais zīmulis, ogles zīmulis.

Raksturojums: liels, tumšs smilšu kalns, racēji ar lāpstām un salīkuši, novājējuši cilvēki, kuri pa diviem kopā nes smiltīm piekrautas nestuves. Fonā: augsts žogs ar laternām un sargtornis ar vējrādītāju. Tornī – sargkareivja siluets ar šauteni.

Šis zīmējums tapis Salaspils koncentrācijas nometnē 1943. gadā. Autors bijis kāds ieslodzītais, taču viņa vārds nav zināms. Zem zīmējuma ir daļa paraksta: "A Balod...", taču pilnībā to nav izdevies atšifrēt. Līdz ar to nav iespējams noskaidrot šā cilvēka likteni. Zīmējumu saglabājusi un no Salaspils paņēmusi līdzī kāda bijusi ieslodzītā, taču arī viņas vārds pagaisis no līdzcilvēku atmiņām.

Zīmējuma sižetu var uztvert divējādi. No vienas puses – tajā attēlota reāla darba epizode nometnes tuvumā. Vienlaikus tikpat labi autors varēja būt iemūžinājis t. s. "nogalināšanu ar darbu" – šajā gadījumā nelietderīgu smilšu pārnēsāšanu. Šādus paņēmienus nacistu ieslodzījuma vietās izmantoja diezgan plaši. Slikti paēdušie cilvēki ātri nogura, saaukstējās un gāja bojā. Vienlaikus nolemtības izjūta un apziņa, ka cilvēks tiek vienkārši spīdzināts, grāva ieslodzītos psiholoģiski. "Nogalināšanu ar darbu" izmantoja arī kā soda veidu par pārkāpumiem.

Zīmējums "Salaspils nometnes ieslodzītie darbā". Darināts 1943. gadā. Autors nav zināms.

Neraugoties uz skopo informāciju, zīmējums iekļauts pārskatā, jo materiāli par nacistu okupācijas represijām, to skaitā – ieslodzījumu Salaspils nometnē, muzejā nonāk reti. Varbūt pēc publicēšanas kādam bijušajam Salaspils ieslodzītajam sižets vai autora "rokraksts" šķītis pazīstams? Gribas cerēt, ka mums vēl ir iespēja noskaidrot autora personību un attēloto notikumu.

2. No izsūtījuma atsūtīts apsveikums (1946. gads).

legūšanas datums: 2004. gada 1. novembris. Dāvinājis Dainis Mednis.

Izmēri: 4,6 x 11,2 cm.

Materiāls: papīrs, parastais zīmulis.

Raksturojums: uz mazas, pārlocītas lapiņas uzzīmēts milīgs ledus lācēns, turot uz deguna raibu Lieldienu olu. Līdzās uzraksts: "Priecīgus Lieldienas svētkus!" Atvērumā lasāms šāds teksts: "Mazajiem palaidņiem! Oskars. 27.III 46. Sveiki krustdēl! Lai šis Ziemeļu zemes ledus lācēns iepriecina Tevi jaukajos šūpoļu svētkos. Redzi pie mums olas iznēsā lācēns. Tādēļ ja būsi bijis paklausīgs tad saņemsi svētku dāvanu no viņa, tāpat mazā Mārite."

No izsūtījuma uz Dundagu atsūtīts Lieldienu apsveikums. Darināts un sūtīts 1946. gadā. Autors nav zināms.

Diemžēl gandrīz viss, kas zināms par šo apsveikumu, ir: sūtītāja vārds, gada skaitlis un adresāti – mazs zēns un, domājams, viņa māsa. Spriežot pēc teksta stila, apsveikuma autoram Oskaram pašam arī varēja būt bērni, un viņš zināja, kas tos ieinteresēs un iepriecinās. Datējums liecina, ka Oskars, visticamāk, atradās labošanas darbu vai filtrācijas nometnē. Protams, ir iespējams, ka viņš tika deportēts 1941. gada 14. jūnijā un rakstīja no izsūtījuma. Zināms arī, ka apsveikums sūtīts uz Dundagu. Pēc ilgāka laika un jau citā vietā to atrada noslēptu atvilktnē. Varbūt kāds no Gadagrāmatas lasītājiem atpazīs Lieldienu lācēnu un atcerēsies tā darinātāju Oskaru?

3. Nezināma latviešu leģionāra frontes zīmējumi (12) (1944.–1945. gads).

legūšanas datums: 2005. gada 22. marts. Dāvinājusi Emma Bremane (1926).

Izmēri: dažādi.

Materiāls: papīrs, parastais zīmulis, brūnais zīmulis.

Raksturojums: 1944. gada beigās lielākā Latvijas teritorijas daļa jau bija komunistu okupācijas varā. Karadarbība turpinājās vienīgi Kurzemē, kur pret uzbrūkošo Sarkanu armiju cīnījās gan vērmahta, gan latviešu militārās vienības, to skaitā leģiona 19. divīzija. Vienlaikus Kurzemē atradās arī liels skaits bēgļu no citiem Latvijas novadiem. Struteles pagastā (tagad Jaunpils pagasta teritorija) bija apmetusies arī Pavēņu ģimene, kuru meitai Emmai bija 18 gadu. Dažus kilometrus tālāk, Struteles mežniecības ēkā izdeva frontes laikrakstu "Latvijas Kareivis", kam materiālus gatavoja leģiona karavīri. 1945. gada februārī kāds leģionārs pirms došanās kaujā iedeva Emmai Pavēnei (tagad Bremanei) vairāk nekā 40 zīmējumus un skices, ko lūdza saglabāt. Viņš apsolīja ierasties pēc tiem, ja kaujās paliks dzīvs. Diemžēl E. Pavēne šo cilvēku vairs nesatika. Viņa tālākais liktenis, tāpat kā viņa vārds, nav zināmi.

Nezināma latviešu
leģionāra zīmējumi
(sākot no augšējā
kreisā stūra):

Darināts 1944. gada
12. oktobrī.
Uzraksts apakšā:
"J.K. 12.10.44.
pie Sipeles
pamatskolas."

Darināts 1944. gada
21. novembrī.
Uzraksts apakšā:
"J.K. 21.11.44. V.B.
bunkurā pie
Priednieka."

Darināts 1944. gada
18. novembrī.
Uzraksts apakšā:
"J.K. 18.11.44.
Maisiņi."

Darināts 1944. gada
26. novembrī.
Uzraksts apakšā:
"J.K. 26.11.44.
Skats uz "Atsevišķo
māju"."

Atstāto zīmējumu vidū bija divpadsmit viena nezināma autora darbi, kas tapuši no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada janvārim Struteles un Džūkstes pagastā. To autors arī bija leģionārs, par ko liecina zīmējumu sižeti. Tajos attēloti gan bunkuri un blindāžas, gan apkārtnes ēkas un ainavas, kā arī karavīru ikdiena. Visi zīmējumi parakstīti ar "J. K.", un to lielākajai daļai ir arī nosaukumi. E. Pavēne nezināja, vai zīmējumu autors un cilvēks, kurš tos uzticēja viņai, bija viena un tā pati persona.

Lasītājus iepazīstinām ar četriem zīmējumiem, kas darināti 1944. gada nogalē. Vienā no tiem attēlots leģionārs, kurš mizo kartupeļus. Spriežot pēc uzraksta, tas notika pie Sīpeles pamatskolas 12. oktobrī. Citā zīmējumā redzami četri karavīri bunkurā "pie Priednieka" 21. novembrī. Savukārt 18. novembrī ar brūnu zīmuli iemūžinātas "Maisiņū" mājas. Precīzāka to atrašanās vieta nav norādīta, taču tur tapis vēl viens sižets. Visticamāk, "Maisiņos" bija leģionāru apmešanās vieta. Nav zināms, kurā vietā autors 26. novembrī zīmēja "Skatu uz atsevišķo māju".

Šā gada jauniegūto mākslas darbu pārskatā ievietoti tikai nezināmu autoru darbi. Arī šie zīmējumi nav izņēmums. Līdz ar to saprotams ir lūgums palīdzēt, ja šeit minētie notikumi, vietas vai zīmējumi šķiet pazīstami. Varbūt kāds atpazīst sevi, paša darināto bunkuru vai atceras zīmējumu autora vārdu?

III. DOKUMENTI UN IESPIEDDARBI

1. "Latvijas Tēvzemes Sargu (partizānu) Apvienības" uzsaukums.

Iegūšanas datums: 2004. gada 3. septembris. Dāvinājis Jānis Delvers.

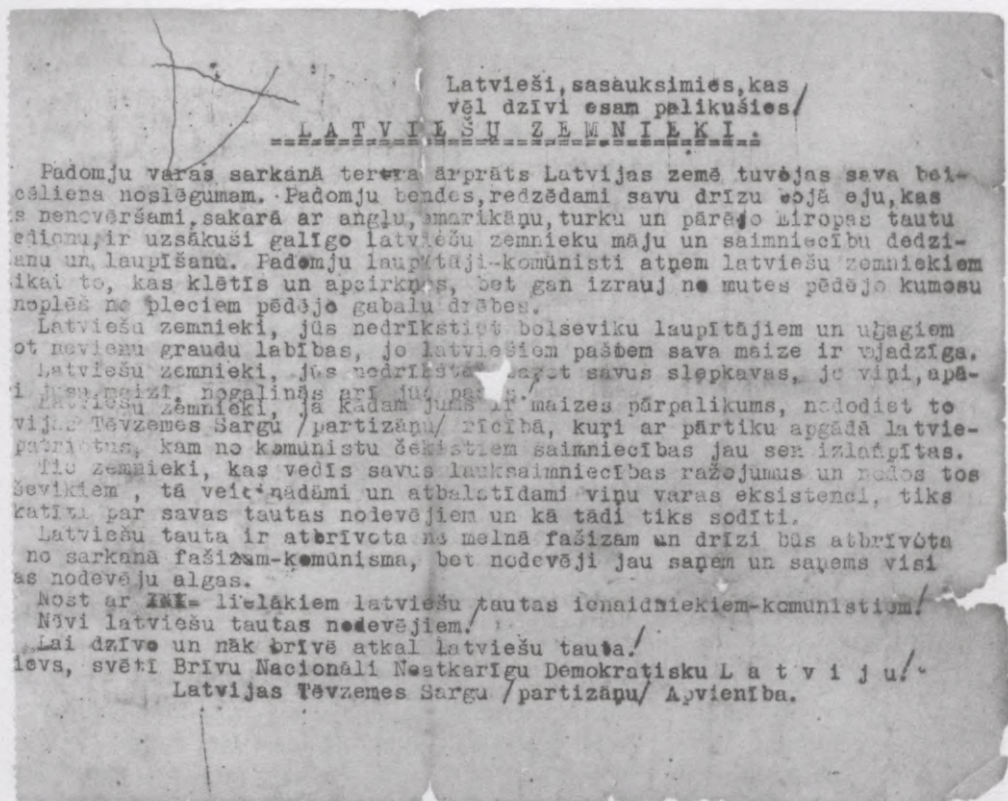
Izmēri: 15 x 18,9 cm.

Materiāls: veidlapa, mašīnraksts.

Raksturojums: 2003. gadā, darbojot Gulbenes rajona Stradu pagasta "Kapeniešu" māju jumtu, tika atrasta maza, nobrūnējusi, četrās daļās salocīta papīra lapiņa. Atlokot izrādījās, ka tā ir kvīts par piena piegādi, kurai otrā pusē ar rakstāmmašīnu nodrukāts "Latvijas Tēvzemes Sargu (partizānu) Apvienības" uzsaukums latviešu zemniekiem. Viņi aicināti sabotēt pārtikas, jo īpaši – labības, sagādi: "Latviešu zemnieki, jūs nedrīkstat barot savus slepkavas, jo viņi, apēduši jūsu maizi, nogaļinās arī jūs pašus. Latviešu zemnieki, ja kādam jums ir maizes pārpalikums, nododiet to Latvijas Tēvijas Sargu /partizānu/ rīcībā, kuļzi ar pārtiku apgādā latviešu patriotus, kam no komunistu čekistiem saimniecības jau sen izlauzītas." Uzsaukuma turpinājumā izskan brīdinājums tiem, kuri pildīs pārtikas sagādes plānus: "Tie zemnieki, kas vedīs savus lauksaimniecības ražojumus un nodos tos boļševikiem, tā veicinādami un atbalstīdami viņu varas eksistenci, tiks uzskatīti par savas tautas nodevējiem un kā tādi tiks sodīti."

Pārtikas sagāžu nevēlīgais mehānisms bija daļa no komunistiskā terora: noteiktās normas bieži vien nebija izpildāmas un cilvēkiem tika atņemts pēdējais. Par ikdienišķu parādību kļuva cietumsodu piespriešana "Jaunprātīgajiem sabotieriem", kuri nespēja "laikus un precīzi norēķināties ar padomju dzimteni", kā arī īpašuma konfiskācija. Nacionālie partizāni par notiekošo bija informēti, un to apliecina šāds uzsaukuma teikums: "Padomju laupītāji – komūnisti atņem latviešu zemniekiem ne tikai to, kas klētis un apcirkņos, bet gan izrauj no mutes pēdējo kumosu un noplēš no pleciem pēdējo gabalu drēbes."

Spriežot pēc uzsaukuma teksta, tas tapis 1945. gada vasaras beigās vai rudenī. Par to liecina ne tikai pārtikas sagāžu pieminēšana. 1945. gada otrajā pusē nacionālie

"Latvijas Tēvzemes Sargu (partizānu) Apvienības" uzsaukums latviešu zemniekiem. Tapis 1945. gadā. Atrasts Gulbenes rajona Stradu pagasta "Kapeniešu" mājās 2003. gadā.

partizāni, kā arī lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju bija pārliecināti par drīzu kara sākšanos starp PSRS un Rietumu sabiedrotajiem, kā rezultātā būs iespējama Latvijas neatkarības atjaunošana: "Padomju varas sarkanā terora ārprāts Latvijas zemē tuvojas sava beigu cēliena noslēgumam. [...] Latviešu tauta ir atbrīvota no melnā fašizma [tā tekstā] un drīzi būs atbrīvota no sarkanā fašizma [tā tekstā] – komunisma, bet nodevēji jau saņņ un saņņms visi savas nodevēju algas." Tobrīd, protams, neviens nezināja, ka šīs cerības nepiepildīsies. Tas, ka uzsaukumu partizāniem drukājuši uz valsts iestādes veidlapas, visticamāk, norāda uz notikušu uzbrukumu izpildkomitejai vai ciema padomei.

Par to, ka uzsaukums tapis 1945. gadā, liecina arī organizācija, kas to izdevusi. "Latvijas Tēvzemes Sargu (partizānu) Apvienība" (LTS(p)A) izveidojās 1945. gada vasarā Latgales dienvidu daļā, apvienojot Līvānu, Vārkavas un Daugavpils pagastu nacionālos partizānus. Uzsaukuma atrašana Stradu pagastā liecina, ka pastāvējuši sakari starp LTS(p)A un Ziemeļlatgales nacionālo partizānu organizāciju – "Latvijas Nacionālo Partizānu Apvienību" (LNPA), kuras darbības teritorijā ietilpa arī Gulbenes apriņķis. Vienlaikus tam ir arī cits izskaidrojums – uzsaukumu izdevusi LTS(p)A sastāvā ietilpstošās IV Vidzemes partizānu divīzijas vai Madonas 9. partizānu pulka cīnītāji, kuri dislocējās Lubānas un Meirānu pagasta apkārtnē.

Interesanti, ka nacionālie partizāni uzskatīja, ka PSRS sabrukums ir nenovēršams "sakarā ar angļu, amerikāņu, turku un pārējo Eiropas tautu spiedienu". Līdz šim tas ir vieglais zināmais gadījums, kad Turcija minēta Latvijas nacionālo partizānu dokumentos,

turklāt kā Eiropas valsts un potenciālais sabiedrotais. Neliela kļūda vai pagaidām nenovērtēts pravietojums?

2. Braukšanas caurlaide, kas izsniegta Zālamam Gutinam (1882–1974) pēc atbrīvošanas no "Usoļlaga" 1946. gada janvārī.

legūšanas datums: 2005. gada 2. jūnijs. Dāvinājis Juris Gutins (1951).

Izmēri: 9,7 x 13 cm.

Materiāls: veidlapa, rokraksts.

Raksturojums: 1941. gada 14. jūnijā no Rīgas izsūtīja Gutinu ģimeni: Zālamānu, viņa sievu Olgu (1900–1985) un dēlu Izju (1927). Līdz tam ģimene dzīvoja Baznīcas ielā 13–15. Z. Gutinu, līdzīgi kā pārējos arestētos vīriešus, atšķīra no ģimenes un aizveda uz nometni. Viņš nonāca Molotovs apgabala "Usoļlagā", bet sievu un dēlu nometināja Krasnojarskas novada Irbeiskas rajonā.

1941. gada 14. jūnijā apcietināto un Gulaga nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju liktenis bija traģisks. Daudziem piesprieda un izpildīja nāvessodu, taču lielākajai daļai liktenīgs kļuva smagais darbs, aukstums, bads un slimības. Maz bija tādu, kuri sagaidīja atbrīvošanu. Z. Gutins bija viens nedaudzajiem laimīgajiem.

Muzeja rīcībā nonākusi braukšanas caurlaide, kuru Z. Gutinam izsniedza 1946. gada janvārī, atbrīvojot viņu no ieslodzījuma vietas. Tur norādīts, ka Gutins Zālamans līca dēls drīkst braukt no Soļikamskas līdz Abakanai (Krasnojarskas novads) "uz dzīves vietu". Tas nozīmēja, ka pēc soda izciešanas Z. Gutinam bija jādzīvo nometinājumā un viņš nedrīkstēja atgriezties dzimtenē. Caurlaide bija derīga līdz 1946. gada 5. februārim. Tās otrā pusē ir piezīme rokrakstā: "Izsniegta reisa maizes produktu kartīte līdz 3. / II. 46. gadam" (tulkojums no krievu val.).

Domājams, Z. Gutins pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma sameklēja savu ģimeni, taču nav zināms, vai tas notika uzreiz vai pēc kāda laika. Zināms, ka Gutinu ģimeni no izsūtījuma atbrīvoja 1957. gada 4.–5. aprīlī. Pēc tam viņi atgriezās dzimtenē.

3. Arestētā Vilhelma Draudiņa īpašuma apraksts.

legūšanas datums: 2004. gada 1. oktobris. Dāvinājusī Mērija Marija Smilga (1926).

Izmēri: 21,3 x 15,4 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: "Pils. Draudiņa īpašuma apraksts. Es, NKGB Transporta daļas op. pilnv. Daņilovs liecinieku Krampulas un Krasikova klātbūtnē veicu īpašuma aprakstu pie Draudiņa.

Aprakstā iekļauts:

1. Vīriešu mētelis /Divi/
2. Vīriešu uzvalks /Viens/
3. Pulkstenis "Pāvels Burē" /Viens/
4. Koka gulta ar atsperu matraci /Miena/
5. Rakstāmgalds /Viens/

Citu mantu un vērtību, kuras piederētu Draudiņam, nav.

Aprakstu veica: Daņilovs

Liecinieki: L. Krampuls

Krasikovs

Mantu īpašnieks: Draudiņš

Apraksta kopiju saņēmu: *Draudiņš* [Tulkojums no krievu val.]

Опись
 Имущество у гр. Драудиньш
 Я он. ун. айло илгб. Дамшов.
 в присудивши поната Крамтуло
 Красиков произвел Опись и му-
 щество у Драудиньш
 в Описе в Рюкено.
 1. Мужское пальто /Фве/.
 2. Мужские Костюм. один.
 3. Шапки "павл. Буре" /одна/.
 4. Кровать деревянная с пружи-
 ной. /одна/.
 5. Ящик маленький ситов. /одна/.
 Других вещей и ценностей при-
 надлежащих Драудиньш не имеется.
 Опись произвел. Дамш
 Панято Е. Клострин
 Красиков
 Владелец вещей Драудиньш
 Копию Описи выдал. Драудиньш

Arestētā Vilhelma
 Draudiņa īpašuma
 apraksts. Uzrakstīts
 1944. gada
 25. novembrī.

1944. gada 25. novembrī savā dzīvoklī Rīgā, Matisa ielā 127-1, tika apcietināts ilggadīgs Latvijas dzelzceļa darbinieks un Triju Zvaigžņu II šķiras ordeņa kavalieris Vilhelms Draudiņš (1884–1958). Aresta laikā dzīvoklī notika kratīšana, kā arī V. Draudiņa īpašuma aprakstīšana. Attiecīgā dokumenta kopiju čekisti aizējot atstāja V. Draudiņa tuviniekiem.

V. Draudiņu čekistiem bija denuncējis kāds cilvēks, kuram viņš nevēlējās aizdot naudu. 1944. gada otrajā pusē, kad sākās komunistu okupācijas atgriešanās, "spiegu", "pretpadomju elementu" un "vāciešu atbalstītāju" aresti notika katru dienu un ļoti daudzos gadījumos bija nepamatoti. Vienlaikus par tipisku parādību kļuva arī nepamatotas apsūdzības, kuru pamatā bija personīga atriebība vai vēlēšanās izkalpoties jaunajai varai.

V. Draudiņu apsūdzēja "pretpadomju agitācijā un propagandā", jo kopš 1924. gada viņš bija Latvijas Dzelzceļnieku biedrībā, bet nacistu okupācijas periodā uzstājies sapulcēs. Par īpašu "noziegumu" čekisti uzskatīja to, ka 1941. gada jūnijā V. Draudiņš nav evakuējies uz Padomju Savienību, bet palicis Latvijā. Izmeklēšanas materiālos

teikts, ka V. Draudiņš bijis "Dzeltenās biedrības" biedrs [желтое общество – krievu val.]. Negramatiskais tulkojums norāda čekistu zemo izglītības un intelekta līmeni.

1944. gada 23. decembrī V. Draudiņam piesprieda astoņus gadus ieslodzījumā un piecus gadus bez tiesībām. Viņa sieva pārcieta vairākus infarktus un smagi saslima ar plaušu karsoni, stāvot pie cietuma, lai nodotu vīram pārtikas sūtījumus. Slimības dēļ attīstījās tuberkuloze, un 1947. gadā V. Draudiņa sieva mira. Viņa meita Marija Mērija bija spiesta bēguļot, jo viņu regulāri sauca uz pratināšanām, kā arī iekļāva deportējamo sarakstā. Viņai liedza iespējas studēt un strādāt par pedagoģi. Konfiscēja visu Draudiņu ģimenei piederošo īpašumu.

Ieslodzījumā Krasnojarskas novadā V. Draudiņš atradās līdz 1952. gada 28. oktobrim. Pēc atgriešanās Latvijā viņš dzīvoja Saldū, taču nedrīkstēja tur pierakstīties. Arī pensiju V. Draudiņš nesaņēma, neraugoties uz to, ka darba stāžs uz dzelzceļa bija 38 gadi. Viņa mūžs aprāvās 1958. gada 17. oktobrī.

IV. FOTOGRĀFIJAS

1. Vija un Paulis Bāri Alūksnē 1939. gadā un Krasnojarskas novada bērnumā 1945. gadā (2).

legūšanas datums: 2004. gada 7. jūlijs. Dāvinājusi Vija Šešelde (1932).

Izmēri: 13,6 x 8,5 cm; 8,2 x 4,9 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: fotogrāfijā, kas uzņemta Alūksnē 1939. gadā, redzama veikala īpašnieka Paula Bāra (1902–1942) ģimene: viņš pats un sieva Anna (1902–1989) ar bērniem Viju un Pauli (1936). Pieaugušie un bērni ģērbusies svinīgās drānās, kā tas bija pieņemts tajos laikos, kad kopīga fotografēšanās bija kā mazi svētki. Uz vecāku tumšo tērpu fona izceļas bērnu baltās zeķītes, aproces, apkaklītes un podziņas. Vijai tobrīd bija septiņi, bet viņas brālīm – trīs gadi.

Vija un Paulis Bāri kopā ar vecākiem Alūksnē. Fotografēts 1939. gadā.

1941. gada 14. jūnijā Bāru ģimeni deportēja. Gulbenes stacijā tēvu nošķīra no ģimenes, un tuvinieki viņu vairs nesatika. P. Bārs mira "Severurallagā" (Sverdlovskas apg.) 1942. gada 20. martā. Māti ar bērniem nometināja Krasnojarskas novada Berjozovskas rajonā. 1943. gadā A. Bārs, nespējama pretoties izsalkušo bērnu lūgumiem, slepus devās uz kolhoza lauku, lai izkultu nedaudz graudu no savāktās labības statiņiem. To ieraudzīja garām ejošais kolhoza priekšsēdētājs. Annu arestēja kopā ar divām citām sievietēm un notiesāja par zādzību. Visām mājās palika mazi bērni ... Brīnumainā kārtā Vija un Paulis, kuri tobrīd bija 11 un 7 gadus veci, spēja vairākus mēnešus izdzīvot. 1943. gada ziemā viņus ievietoja Pavlovkas bērnumā. Kaut arī tur

dzīves apstākļi bija diezgan trūcīgi, bērni tomēr bija paēduši, apgērbti un uzraudzīti.

Kad karš bija beidzies, bērnamā nejausi ieradās fotogrāfs, kurš nofotografēja visus bērnus. Vienkāršajā, nekvalitatīvajā attēlā grūti pazīt veselīgos un aprūpētos Viju un Pauli, kuri kopā ar vecākiem fotografējās dzimtenē. Nopietnas, kalsnas sejas un trūcīgs apģērbs, no kura abi ir izauguši. Rokās abiem pureņu pušķis – vienīgā pieejamā greznuma lieta. Paulim mati noskūti, un, iespējams, tas pats noticis arī ar Viju, kuras galvu sedz balts lakatiņš. Padomju Savienības bērnamatos matu nodzišana bija gandrīz vienīgais veids cīņā ar utīm. Attēla otrā pusē uzraksts bērnišķīgā rokrakstā: "Par atmiņu omammiņai Paulis, un Vija. Sibīrijā. Pavlovkas bērnu mājā 1945 g. 10 jūlijā." Redzama krievu valodas ietekme, jo aiz gada skaitļa un datuma nav likts punkts, taču dzimto valodu bērni nav zaudējuši.

Vija un Paulis bija to izsūtīto bērnu skaitā, kurus 1946. gada maijā Latvijas PSR Izglītības ministrijas darbinieki atveda uz Latviju. Viņus audzināšanā paņēma Baldonē dzīvojošā vecāmāte. 1947. gadā pēc atbrīvošanas no Krasnojarskas cietuma Latvijā atgriezās arī A. Bārs.

Vija un Paulis Bāri Krasnojarskas novada Pavlovkas bērnamā. Uzraksts otrā pusē: "Par atmiņu omammiņai Paulis, un Vija Sibīrijā. Pavlovkas bērnu mājā 1945. gada 10. jūlijā."

2. Siena vākšana Tomskas apgabala Čajas rajona Osinovkas sādžā 1955. gadā.

legūšanas datums: 2005. gada 11. janvāris. Dāvinājusi Regīna Marovska (1922).

Izmēri: 8,5 x 12,6 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: attēlā redzama Tomskas apgabala Čajas rajona Osinovkas un Petrovkas sādžu vācēju "brigāde", kas pārsvarā sastāv no sievietēm un pusaudžiem. Koka dakšas un grābekļi paredzēti siena savākšanai no lauka, bet mazie Sibīrijas zirdziņi – pārvadāšanai. Pie aizjūga piesēja divas bērzu meijas, kas kalpoja kā savdabīgs "vezums" siena uzlikšanai. Abiem zirdziņiem mugurā sēž pusaudži, kuri bija galvenie siena "pārvadātāji". Domājams, attēls tapis jau pēc darba beigšanas, par ko liecina lielā siena kaudze aiz strādnieku mugurām.

Stāvošais vīrietis ar cepuri galvā, kuram vienīgajam rokās metāla dakšas, ir Pēteris Jēgers (1905–?). 1949. gada 25. martā viņu kopā ar ģimeni izsūtīja no Cēsu apriņķa Liepas pagasta "Kalnapilpu" mājām. Petrovkas sādža, kurā Jēgerus nometināja, atradās kaimiņos Osinovkai. Iespējams, siena vācēju vidū ir arī citi latvieši, taču tas nav precīzi zināms.

Fotogrāfiju visus šos gadus glabājusi Regīna Marovska, kuru no Cēsīm uz Osinovkas sādžu deportēja kopā ar astoņgadīgo dēlu Ati Cepli (1941). Izsūtījumā viņa strādāja par pastnieci. Latvijā R. Marovska ar dēlu un likteņa biedrēm Bertu Ērgli (1908–?) un Regīnu Prikuli (1940) atgriezās 1956. gada augustā.

Siena vākšana Tomskas apgabala Čajas rajona Osinovkas sādžā. Stāv ar cepuri galvā un metāla dakšām – Pēteris Jēgers. Fotografēts 1955. gadā.

Oktobra svētku demonstrācija Rīgā. Pirmajā rindā, līdzās bundziniekam, ar šķivjiem – Nikolajs Veide. Fotografēts 1940. gadā.

3. Oktobra svētku demonstrācija Rīgā 1940. gadā.

legūšanas datums: 2004. gada 12. oktobris. Dāvinājis Dainis Veide.

Izmēri: 8,5 x 13,6 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: 1940. gads Latvijā, sākot ar jūniju, bija raksturīgs ar daudzām un dažādām demonstrācijām, gājieniem, mītiņiem, ko organizēja okupācijas vara. Viens šāds attēls šogad iekļauts arī jaunieguvumu pārskatā.

Fotogrāfijā redzama 1940. gada 7. novembra demonstrācija Rīgā. Ļaužu kolonna virzās pa Krišjāņa Barona ielu un nofotografēta līdzās fabrikai "Metālists". Tās vārti noformēti atbilstoši pasākumam ar sirpi un āmuru, karogiem, sarkano zvaigzni, kā arī uzrakstu: "Lai dzīvo mūsu varenā dzimtene – PSRS". Karogus un plakātus ar lozungiem nes arī gājiena dalībnieki. Priekšgalā tam soļo pūtēju orķestris. Pirmajā rindā līdzās bundziniekam ar šķīvjiem soļo fabrikas "Metālists" strādnieks Nikolajs Veide. Viņš šajā fotoattēlā ir vienīgā atpazītā persona. 1944. gada 15. jūlijā viņš iesaukts leģionā un pazudis bez vēsts.

Interesanti, ka gājienam nav skatītāju. Ielas malā redzamas vienīgi mazas meitenes, kuras savā starpā rotaļājas, un kāda sieviete, iespējams, garāmgājēja. Skaļie mītiņi un demonstrācijas, uzvaras saucieni vai lāsti "izsūcējiem-kapitālistiem" lielākajai daļai Latvijas iedzīvotāju bija nesaprotami un nepieņemami. Turklāt 1940. gada rudenī okupācijas režīma patiesā būtība jau bija atklājusies pilnībā. Tādēļ ir saprotams, ka daudzi cilvēki, kuri paši nebija spiesti gājienos piedalīties, nevēlējās uz tiem skatīties. To apliecina arī nopietnās un pat skumjās gājiena dalībnieku sejas, kurās nekāds prieks par PSRS "dzimšanas dienu" nav pamanāms...

V. ATMIŅAS

1. Lidijas Kenkeres (dzimušas Pavāres) atmiņas par administratīvo izsūtījumu un ieslodzījumu no 1946. līdz 1955. gadam (16 lpp.).

legūšanas datums: 2005. gada 17. janvāris. Dāvinājusi Dzidra Sērmūksle.

Izmēri: 20,1 x 16,9 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: 1946. gada 13. maijā rīdzinieču Annas (1889–1965) un Lidijas (1922–1989) Pavāru dzīvoklī ieradās čekisti, kuri pavēlēja mātei un meitai doties viņiem līdzī. Abām sievietēm paziņoja, ka viņas tiek administratīvi izsūtītas uz pieciem gadiem, jo A. Pavāres dēls Ēvalds (1924–1944/45?) ir "dzimtenes nodevējs". Šāds paziņojums radīja šoku, jo ģimenei par Ē. Pavāru nekas nebija zināms kopš 1944. gada vasaras, kad viņu par dezertēšanu no leģiona ieslodzīja Salaspils koncentrācijas nometnē. 1945. gada rudenī Lidiju izsauca uz čeku, kur iztaujāja par brāli, taču viņai nebija nekādu ziņu.

Veselu mēnesi līdz 1946. gada 14. jūnijam Lidija kopā ar māti un vairākām citām "dzimtenes nodevēju" ģimenēm bija ievietotas pārsūtīšanas punktā: "Dzert nedeve, ēst nedeve. Cik ilgi tur stāvējām, vairs neatceros. Grauzām līdz paņemtās maizes garozas, jo pilsētā dzīvojot, mums nekādi produktu krājumi nebija." Sekoja ilgš un mokošs brauciens arestantu vagonos. Novosibirskas pārsūtīšanas punktā divstāvu nāras bija brūnas no blaktīm, bet pa baraku skraidīja milzīgas, izsalkušas žurkas. No Tomskas izsūtītos ar kuģi aizveda uz Kolpaševu. Apmešanās vieta un darbs Lidijai un viņas mātei

bija jāmeklē pašām: "Māmuļa man iemācīja, lai eju pa trotavāru koka laipām un prasu katram preti nācējam "Skažīte, ģde svabadnaja kvarķira" [Sakiet, kur ir brīvs dzīvoklis – krievu val.] un, lai es neaizmirstu, gāju pa ielu un kā papagailis pie sevis atkāroju. [..]" Lidijai laimējās satikt kādu 1941. gada 14. jūnijā izsūtītu Latvijas ebrejieti, kura spēja palīdzēt: "Viņa man parādīja māju, kur pagrabiņā dzīvoja trīs latvietes 41. gadā izsūtītās. [..] Bandera kdz. bija augst. tiesā tiesneša sieva, Arnis kdz. bija "Jaunākā ziņa" [laikraksts "Jaunākās Ziņas] redaktora sieva. [..]"

Līdz 1951. gadam Lidija strādāja visdažādākos darbus, lai spētu izdzīvot pati un palīdzēt mātei. Viņa bija gan skolas apkopēja, gan labības vācēja kolhozā un ceļu būves darbiniece Kolpaševā un tās tuvumā. Šajā darbā nācās vest smiltis smagajās mašīnās, bet ziemā ar lauzni cirst ārā no upes atpludinātos baļķus. Nepietiekamā uztura un sala dēļ bija ļoti grūti paveikt nepieciešamās darba normas: "No rīta sālsūdeni nodzēros, maisu uz pleciem, ko kokus salasīt, mājup ejot, lai varētu izžāvēt, ar ko istabu iesildīt. Un dzels stangu pār pleciem un tā visu ziemu." Ārsts Lidijai konstatēja sirds nepietiekamību, lai gan viņa nebija pat 30 gadus veca ...

Kad Lidija iestājās darbā celtniecības kantorī, viņām ar māti piešķīra istabiņu barakā. Caurumus un spraugas sienās Lidija lāpīja ar sūnām un govju mēsliem. Tomēr šī dzīvesvieta bija labāka par zemnīcu, kurā kopā ar Lidiju un viņas māti dzīvoja arī Graužu ģimene no Rundāles pagasta. Viņu izsūtīšanas iemesls bija dēla Emīla (1919–1944/45 ?) dienests policijas bataljonā, par ko viņš bija sodīts ar nāvi. Zemnīca pavasarī applūda, un tās iemītniekiem faktiski bija jādzīvo ūdenī, vairoties no malārijas odiem. Par laimi neviens nesaslima.

Visas līdzpaņemtās mantas tika apmainītas pret pārtiku, bet izsalkums mocīja pastāvīgi: "Kad bija naudiņa, tad nopirkām tirgū tādas bunķītes kā maija puķīšu lapas, bet viņas garšoja pēc ķiplokiem un arī vēl pa 1 rubli glāzē pārdeva kedras riekstiņus. [..] Vēl kartupeļu spaini un pudelīti sinepes, tad jau tas bija svētku ēdiens." Reiz Lidija Kolpaševas slimnīcas pagalmā ieraudzīja izmestas svaigas, bet sasalušas kāpostu galviņas. Vienu no tām viņa slepus paņēma: "[..] aizbāzu aiz jakas un skrēju no bailēm uz "mājām". Sirds atkal lēca no mutes laukā un tā vairāk nekad neko negodīgi neesmu ņēmusi. Bet bads bija šausmīgs."

Lai kaut nedaudz remdētu skumjas un aizmirstu par smago likteni, izsūtītās mēdza sapulcēties, kopīgi aprunāties un dziedāt dziesmas. Šajos vakaros sievietēm pievienojās arī 1941. gada 14. jūnijā izsūtītais Juris Baginskis. Neviens nespēja iedomāties, ka viņš ir savervēts par čekas ziņotāju ... 1951. gada pavasarī sākās aresti: "Tad, kad beidzās tie pieci gadi izsūtīšanā, tad mani un vēl daudz meitenes apcietināja un nolasīja kā no kalendāra lapas ar ko un kad bijām kopā, ko dziedājām un ko katra runāja. Mani apvainoja, kā esmu dziedājuse "Zilais lakatiņš", "Es vēlos mājās pārnākt" un vēl kādas dziesmas un slavējusi tos laikus, kad man bija pilns vēders un labas kleitas, ko ģērbt mugurā, un nosodīja mani par "Anti Savetski" [pretpadomju – krievu val.] uzvedību. [..] Un tas Baginskis Juris, ar garmošku [ermonikām – krievu val.] spēlēdams pa visādām darba vietām, ievāca ziņas un aiznesa uz čeku." Lidijai piesprieda 10 gadus ieslodzījumā.

Notikušais nebija nejaušs, un visu administratīvi izsūtīto atgriešanās mājās pēc pieciem gadiem nemaz nebija paredzēta. Pirmkārt, lielākā daļa "dzimtenes nodevēju" ģimenes locekļu, īpaši no Baltijas valstīm, pēc atbrīvošanas neklusētu par savas represēšanas iemesliem un dzīvi izsūtījumā, un tas Staļina režīmam būtu bīstami. Otrkārt, lai cik nežēlīgi tas izklausītos, gados jaunākie joprojām bija "derīgi" vergu darbam "Gulagā". Ar ziņotāju palīdzību iegūtās kompromitējošās ziņas ļāva cilvēkus arestēt, un viņi ieslodzījumā vairākus gadus turpināja "celt Padomju Savienības ekonomisko varēību" ... Mājās ļāva atgriezties gados vecākiem cilvēkiem, to skaitā A. Pavārei, kuru atbrīvoja no izsūtījuma 1951. gada 27. oktobrī.

Lidija vispirms izcieta sodu nometnē Tomskas apgabalā: "Vasarā bija jākrāmē dēji lielās grēdās lai žūst." Smagajā darbā pleci pastāvīgi bija klāti ar sāpīgām tulznām. Nenostiprinātām vagona durvīm uzkrītot uz muguras, Lidija tika savainota. Ziemā ieslodzītajiem pavēlēja zāgēt baļķus, taču tie bija sakrauti lielās grēdās un sasaluši kopā. Baļķu izkustināšana bija bīstama, jo ripojot, tie varēja strādājošos nosist. Reiz Lidijai trāpīja baļķis, un viņa no augstās grēdas iekrita aizliegtajā zonā. Ja ieslodzītais tur atradās, sargam bija tiesības viņu nošaut bez brīdinājuma. Lai tas nenotiktu, Lidija ilgu laiku nekustīgi gulēja sniegā, kamēr ieradās brigadieris un noskaidroja notikušo. Smagajos meža darbos Lidijas organisms bija tik stipri novārdzināts, ka ķermeņa temperatūra nepārsniedza 34 grādus.

Atmiņās nav minēts precīzs gads, kurā Lidiju no Tomskas apgabala pārveda uz nometni Karagandā (Kazahstāna). Tur viņa satika Tamāru Sūnu (1918–?), ar kuru kopā Kolpaševā tika arestēta. T. Sūna bija administratīvi izsūtīta no Latvijas 1947. gadā. Vienu laiku politiskie ieslodzītie atradās kopējā nometnē ar kriminālajiem. Lidiju pārsteidza fakts, ka daudzām sievietēm uz ķermeņa bija neskaitāmi tetovējumi.

Sākotnēji Lidija tīrīja sniegu no govju kūtim, bet pavasarī viņu norīkoja pie lauku aršanas. Velteņus ieslodzītajiem pārāgri nomainīja pret zābakiem, tāpēc ļoti sala kājas: "[...] berzēju nosalušos pirkstus raudādama un lūdzos, lai Dieviņš man vienreiz atņem tās dzīvības mokas." Pēc tam Lidiju pārvietoja uz citu nometni turpat Kazahstānā, kur viņa kopā ar T. Sūnu strādāja govju fermā. Tur apstākļi bija nedaudz labāki, jo abas dzīvoja atsevišķā istabiņā blakus fermai. Sekoja darbs arī zirgu stalljos: "Tur es nopelnīju naudiņu, ar ko atbraukt mājās."

Sekoja pārvietošana uz vēl vismaz vienu nometni, taču datums atmiņās nav norādīts. Kopumā ieslodzījumā Lidija pavadīja laiku no 1951. gada 1. aprīļa līdz 1955. gada 1. novembrim. Pēc atbrīvošanas viņu aizsūtīja atpakaļ uz nometinājuma vietu Tomskas apgabalā. Latvijā Lidija atgriezās 1956. gadā: "Atgriežoties uzzināju, ka mūsu dzīvokli dzīvo šoferis, kurš mūs izsūtīšanas dienā veda uz pārsūtīšanas punktu. Dzīvokli, iekārtu un mantu neatguvām. Ilgstoši bija jāmeklē, kur apmesties, kurš pierakstīs, kur drikstēs strādāt ..." 1957. gadā, strādājot par tramvaja kasieri, Lidija uz ielas Rīgā redzēja nodevēju J. Baginski. Arī viņš bija atgriezies ...

Ne toreiz, ne vēlāk Lidija un Anna Pavāres neuzzināja iemeslu savai traģēdijai. Tagad noskaidrots, ka Ēvalds Pavārs Salaspils koncentrācijas nometnē 1944. gada 5. augustā piekritis vācu izlūkdienesta aicinājumam kļūt par diversantu un pēc īsas apmācības desantēts Jelgavas apriņķī ar mērķi vākt informāciju un organizēt sabotāžas Sarkanās armijas aizmugurē. Pēc apcietināšanas viņam 1944. gada 14. oktobrī piesprieda nāves sodu. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka pēc tiesas sprieduma pasludināšanas Ē. Pavāru pārvietoja uz Kauņas cietumu. Tikai nupat noskaidrojies, ka 1945. gada 22. janvārī Ē. Pavārs nošauts Viļņas NKVD cietumā. Šajā dienā nāves spriedumu izpildīja vēl 39 ieslodzītajiem. Pēc tam nogalinātos apraka Tuskulēnu masu kapā Viļņas centrā. Ē. Pavāra māti un masu pasludināja par "dzimtenes nodevēja ģimenes locekļiem", kam sekoja izsūtīšana.

2. Ģertrūdes Krogzemes (1904–2004) atmiņas par divkārtēju izsūtīšanu uz Krasnojarskas apgabalu.

legūšanas datums: 2004. gada 8. septembris. Dāvinājusi Gunta Grikmane.

Izmēri: 29,8 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts.

Raksturojums: 1941. gada 14. jūnijā Kandavas pagasta izpildkomitejas sekretāru Ernestu Krogzemi (1898–1941) izsauca uz miliciju. Dienas vidū pie viņa sievas Ģertrūdes ieradās pieci nepazīstami cilvēki, kas pavēstīja, ka ģimeni paredzēts pārvietot uz citu dzīves vietu. Lai sagatavotos, deva stundu laika. Līdzī atļāva ņemt ne vairāk kā 100 kg mantu. Ģ. Krogzeme neticēja – viņa bija pārliecināta, ka gaidāma nošaušana: “Ja vīrs arī būtu tur bijis, viņš būtu ar prātu rīkojies, bet es sagatavoju vasaras uzvalku viņam, vasaras kurpes.” Arestētājus interesēja, kur dzīvo Ģ. Krogzemes māte, taču viņa uzdeva nepareizu mātes adresi Rīgā. Šis solis glāba viņas māti no līdzīga likteņa.

Ģ. Krogzemi kopā ar divus gadus veco meitu Marutu aizveda uz miliciju un no turienes kopā ar vīru un citām arestētām ģimenēm nogādāja Stendes dzelzceļa stacijā: “Tur vilciena komandants, čigāns laikam, mūs reģistrēja. Pieveda pie ešelona, tie bija lopu vāģi. [...] Apmēram 40 cilvēku bijām, divām kārtām nāras, vagoni tika pārlādēti.” E. Krogzemi kopā ar citiem vīriešiem nošķīra no ģimenēm, solot, ka gala stacijā visi atkal satiksies. Viņš paspēja atdot sievai līdzpaņemtās mantas, taču bija arī gadījumi, kad vīri uzņēmās aizvest mantas, lai sievietēm nebūtu jānes smagie saiņi. Daudzos gadījumos tas izrādījās liktenīgi, jo ģimenes vairs nesatikās, bet sievietes un bērni izsūtījumā palika bez drēbēm un pārtikas ...

Vilcienā iepriekš bija vestas akmeņogles, tādēļ visi, īpaši bērni, bija netīri ar ogļu putekļiem. Daugavpilī visus izdzina no vagoniem un pavēlēja notupesties uz ceļiem. Daudzi domāja, ka tūlīt tiks nošauti. Burzmā Ģ. Krogzeme paspēja satikt vīru un iedot viņam mēteli un segu.

Ģ. Krogzemei bija līdzī ļoti maz pārtikas, taču gan viņa, gan meitiņa ceļu pārcieta. Ūdens trūkumu ļoti spēcīgi izjuta visi, īpaši bērni. Smoļenskā vilciens apstājās sakarā ar vācu aviācijas uzlidojumu, un pēc tam bija iespējams stacijā dabūt vārītu ūdeni. Braucot cauri Krievijai, deportētajiem reizēm izsniedza pārtiku: “Prosas biezputru ar eļļu nevarējām ieēst, izgāzām to atējā. Vēlāk domājām – kaut karote prosas biezputras būtu bijusi. Sāka dot maizes ķieģeļus – arī neēdām šo jēlo maizi – devām ārā no vagona, jo, pa Krieviju braucot, bērni nāca lūgties maizi. Kādi tie bērni izskatījās! – vēl daudz bēdīgāk nekā mēs tobrīd.” Kad ceļā bija pavadīta nedēļa, beidzot tika saņemta atļauja izkāpt no vagona. Visi centās nomazgāties mežmalā atrodamajās peļķēs. Šķērsojot Urālu kalnus, Ģ. Krogzemi pārņēma izmisums, jo kļuva skaidrs, ka ceļš ved uz Sibīriju. Krasnojarskā, izkāpjot no vilciena, viņa pēdējo reizi satikās ar savu vīru, jo viņa tālākais ceļš veda uz Kirovas apgabala “Vjatlagu”.

Pirmajā apmešanās vietā, Jeņisejas krastos, deportētie dzīvoja barakās, kas plūdu dēļ bija celtas uz augstiem pāļiem. Maruta saslima ar smagu bronhītu, un, tikai pateicoties brīnumam, izdzīvoja, jo vietējam feldšerim zāļu nebija. Pēc tam ar baržām cilvēkus aizveda 200 km tālāk: “Braucot brīnījāmies, ka upes krastos stāv cilvēki ar tādiem kā uzpurņiem – melni aizklātām sejām. Vēlāk izrādījās, ka tie ir moskītu tikli.” Nometinātiem mežainā upes krastā, pajumte cilvēkiem bija jāmeklē pašiem. Ģ. Krogzemi un vēl vienu sievieti ar slimu bērnu pie sevis ielaida kāda vietējā iedzīvotāja.

Skats, kā kolhozu amatpersonas izvēlējās no izsūtīto vidus labākos strādniekus, atgādināja vergu tirgu. Ģ. Krogzeme ar meitu palika viena no pēdējām. Pajūgos viņas aizveda 50 km uz Krasnojarskas pusi. Sādzā viena no izsūtītajām sievietēm iebruca ar jaunākā bērna liķi uz rokām, jo mazulis ceļu neizturēja...

Sākotnēji izsūtītie pārtika no tā, ko ieguva, izpārdodot līdzpaņemtās mantas. Daudzi bērni, to skaitā mazā Maruta, saslima ar caureju. Pateicoties žāvētu melleņu tējai, kuru Ģ. Krogzemei iedeva kāda līdzjūtīga sieviete, meitu izdevās glābt. Pēc tam sievietes sāka iet darbā, un bērnus nācās ievietot “silītē”. Tur dabūtās utis pārceļoja arī uz mājām.

Plaujot rudzus ar sirpjjiem, Ģ. Krogzeme sagrieza roku un sākās asins saindēšanās. Vienīgā palīdzība, kuru viņa saņēma, bija – atbrīvošana no šā darba un norikojums cetur. Vēlāk, kraujot savāktu labību aizvešanai, notika cits nelaimes gadījums: “[...] atsitū roku, izauga zils bumbulis bērna galvas lielumā. Temperatūra sacēlās līdz 400. Feldšeris negriež, 50 km līdz rajona slimnīcai nejaudāju aiziet. Zirgu nedeva. Notika Dieva brīnums – bumbulis pats pārtrūka, paliku dzīva.”

Zāgējot kokus klucīšos, kas bija paredzēti automobiļu kurināšanai, izsūtītās sievietes mēdza sevi savdabīgi uzmundrināt: “[...] iestāstījām sev, ka zāgējam Staļinam kaklu – kļuva vieglāk.”

1941.–1942. gada ziema bija ļoti smaga, īpaši pārtikas trūkuma dēļ. Visu ziemas periodu neizsniedza maizi. Kad kolhozā nobeidzās zirgs, izsūtītajiem ļāva ēšanai paņemt tā galvu. Ģ. Krogzeme kopā ar citu likteņa biedreni sacirta zirga galvu un iegūto gaļu nesa izsūtītajiem tatāriem, kuri labprāt ēda zirga gaļu, un iemainīja to pret citiem produktiem. Īpaši tie bija nepieciešami Marutai, jo viņa nevarēja izdzīvot tikai no auzu viruma, kam pieliet nedaudz etiķa. Bet tas bija parastais uzturs... Meitene joprojām mocījās ar bronhītu, bet vienīgās “zāles” bija termofors ar karstu ūdeni, kuru Ģ. Krogzeme karsēja uz sveces liesmas: “Mājai garām gāja sievas, kas, redzot svecīti degam, nosprieda, ka šai mājā arī bērniņš esot miris.” Nebija atbilžu arī uz vēstulēm, kuras Ģ. Krogzeme sūtīja vīram uz nometni. To, ka E. Krogzemis miris 1941. gada 7. decembrī “Vjatlagā”, viņa uzzināja gadu vēlāk: “Paldies Dievam, ka viņam nebija ilgi jānokās.”

Bieži vien bija jūtama vietējo iedzīvotāju, īpaši amatpersonu, negatīvā attieksme: “Reiz ciema padomes sekretārs saklīdzēja: “Kaut jūs visi ātrāk nosprāgtu!” Vēlāk, nonācis frontē, pats krita pirmajās kaujās, bet mēs tomēr izdzīvojām.”

1942. gada pavasarī izsūtītie latvieši bija novārguši un nolemti bada nāvei: “[...] gājām lasīt sasalušas kartupeļu mizas, kas bija laukā izmestas. Viena veca māte nomira badā, taupidama mazbērniem.” Ciema padomes priekšsēdētāja, kas nāca frontē kritušā vietā, bija līdzjūtīga un atļāva sievietēm lasīt vārpas, kas bija palikušas uz lauka. Sākoties pavasara darbiem, izsūtītie bija spiesti zagt gan stādāmos kartupeļus, gan burkānus un sīpolus, vienlaikus jūtot nepatiku pret sevi un savu ricību: “Taču jāsaka, ka zagšana bija visgrūtākais, tas nedeva mieru.”

Drīzumā daļu sieviešu ar lielākiem bērniem aizsūtīja tālāk uz Ziemeļiem zvejot, kur daudzi gāja bojā. Ģ. Krogzemi pārvietoja uz netālu esošo sovhozu “Krimskoje”. Uzturoties “silītē” kopā ar krievu bērniem, izsūtītie bērni sāka aizmirst dzimto valodu, tādēļ mājās vecāki lika runāt tikai latviski.

Lai apglabātu mirušos, zārkus nagloja no jumta dēļiem, bet vēlāk apbedīja bez zārkkiem. Mirstība bija liela, īpaši bērnu vidū. Reiz uz aizdomu pamata mājā tika sarīkota kratīšana. Maruta uzsēdās uz mātes savāktā maisiņa ar auzām, cenšoties to paslēpt. Sādžas komandants nogrūda bērnu zemē un atrastās auzas paņēma sev. Maize, ko izsniedza uz kartītēm, bija pusjēla un tikko turējās kopā, jo arī ceptuves strādnieki zaga miltus. Neraugoties uz smagajiem apstākļiem, Marutai laimējās izdzīvot: “Kad bērniem krejotavā lūdzām vājpīnu, saņēmām atbildi: “Jums nepienākas, tas vajadzīgs sovhoza teļiem.” [...] Uz nerviem ļoti slikti atsaucās tas, ka nebijām redzējuši cukuru. Sovhozā atveda cukura maisus, apgriežam maisus uz otru pusi un izkasām pēdējo cukura putekli. [...] Meitiņa, palikdama dzīva, izglāba mani, jo viņas dēļ mani neaizsūtīja vēl tālāk uz ziemeļiem.”

1944. gada 13. oktobrī, dienā, kad Sarkanā armija ienāca Rīgā, Ģ. Krogzeme uzrakstīja pirmās vēstules uz Latviju: “Pirmo kartīti saņēmu no Mežaparka tantes. Baidijos to

lasīt, nezinādama, vai mammaiņa vēl dzīva. [...] Pienāca arī pirmā paka, pēc tās bija jāiet 50 km uz centru. Mamma atsūtījusi katrai veļas pāri un pudelē cūku taukus."

Dzīve kļuva nedaudz vieglāka pēc kara beigām. Ģ. Krogzemei izdevās iegādāties amerikāņu ražojuma zābakus – "tankus", un pirmo reizi izsūtīšanas laikā kājas, ejot darbā, nesamirka. Uzlabojoties dzīves apstākļiem, atgriezās arī dzīvesprieks. Pieaugušie un bērni pamanīja dabas skaistumu, sāka izrotāt mājas ar ziediem. 1947. gada vasarā sākās runas, ka izsūtītās sievietes, kuru vīri miruši, drīkst atgriezties Latvijā. Sākās izsūtīto slepena izceļošana: "Ciema iecirkņa priekšnieks tika apdāvināts – lai klusē. Patiesībā tā bija bēgšana. [...] Es paliku viena no pēdējām – bija briesmīgas bailes. Jo, ja noķēra kādu, ceļā grieza atpakaļ." Oktobrī sadūšojās arī Ģ. Krogzeme, un, atdāvinot savu silto naktskreklu, saņēma atļauju izbraukt uz Krasnojarsku. Formālais iemesls – bērnu ārsta apmeklējums. Mājupceļš bija garš, sarežģīts un baiļu pilns, jo ik brīdi iecerētais varēja izjukt. Biļetes un atļaujas varēja sagādāt vienīgi ar amatpersonu piekukuļošanu. Piemēram, par pudeli degvīna Ģ. Krogzeme drīkstēja braukt uz Rīgu bez pārsēšanās, lai gan biļete to neparedzēja.

Dzimtenē Ģ. Krogzeme un Maruta atgriezās 1947. gada 23. novembrī. Viņas apmetās pie tantes Mežaparkā: "Meitene tūlīt piegāja pie klavierēm – "Kā viņas dzied?" Man jau vīrs jaunībā bija vijoli spēlētājs. Vēlāk izrādījās, ka mūsu meitenei absolūtā dzirde."

Tobrīd Ģ. Krogzemei likās, ka jaunākais jau aiz muguras. Neraugoties uz to, ka viņai nebija dokumentu, izdevās nelegāli iekārtoties darbā. Maruta dzīvoja Kandavā pie vecsmātes, mācījās skolā un piedalījās pašdarbības pulciņos. 1948. gada rudenī Ģ. Krogzeme sāka izsekot, un viņa bieži mainīja apmešanās vietas. Nespēdama to izturēt, viņa pieteicās milicijā. Pēc neilga laika sekoja aizturēšana un cietums. Viņai piesprieda trīs gadus ieslodzījumā par bēgšanu no izsūtījuma vietas.

Sekoja pārsūtīšanas punkts Latgales priekšpilsētā: "Tā nu bija šausmīga ēka, pēdējā elle. Vecās atejas, smirdoņa drausmīga. Istabas mazas, tumšas. Vācu laikā tur geto, bet logi vēl kā logi, kad krievi – restes priekšā, biezs stikls, kuram cauri var izspiesties tikai blāva gaisma. Nāras divos stāvos." Vēlāk cietumnieces pārvietoja uz nometni Sarkan-daugavā: "Nokļuvi tīri labos apstākļos, kopā ar daudzām "kulacēm", kuras nebija varējušas nodokļus nomaksāt. Jāgriež loksnes no finiera priekš grozu pišanas. Ja norma tiek izpildīta – labāka ēšana." Ģ. Krogzeme skaitījās krimināli sodītā, taču nometnē bija arī politieslodzītās. Atrodoties ieslodzījumā, tika saņemta ziņa, ka 1949. gada 25. martā atkal notikušas izvešanas. Dažas reizes bija iespēja satikties ar māti un meitu.

1950. gada novembrī tika izsludināta amnestija, taču Ģ. Krogzemei tas nozīmēja atgriešanos Sibīrijā. Mazo Marutu no skolas aizveda pie mātes uz cietumu ... Sekoja atpakaļceļš uz nometinājuma vietu caur cietumiem un pārsūtīšanas punktiem: "Nekad neaizmirsīšu, kā Ļeņingradas cietumā arī bērniem pastaigu laikā pagalmā rokas bija jātur uz muguras. [...] Marutai no Rīgas līdzī vākota "ģelo", tā kā galā viņa nonāca 9 gadus veca, pati ar savu "ģelo"." Krasnojarskas cietumā viņas sagaidīja 1951. gadu. Atgriežoties Kazačinskā 1951. gada februārī, viss bija jāsāk no gala – nebija ne pajumtes, ne naudas. Ģ. Krogzeme cieta no bezmiega un nervozitātes. Tāpat kā pēc izsūtīšanas 1941. gadā, reizi mēnesī bija jāreģistrējas komandantūrā. Pēc kāda laika Ģ. Krogzemei mēģināja savervēt par čekas ziņotāju: "Kāds no latviešiem komandantūrai bija vajadzīgs par ziņu pienesēju. Atteicos, teikdama, ka man nav brillju." 1951. gada rudenī izdevās dabūt atsevišķu istabiņu. Pirmo reizi kopš 1941. gada Ģ. Krogzeme ar meitu nebija spiestas dzīvot kopā ar svešiem cilvēkiem.

Maruta sāka mācīties vietējā skolā, taču tur nebija iespēju dziedāt vai piedalīties dejošanā. 1952. gadā viņa sāka smagi slimot, un veselība aizvien vairāk pasliktinājās:

“Sākās nebeidzamas asiņošanas. Krievu ārsti domāja, ka tā ir Verhova slimība, latviešu – ka tās ir badošanās, uztraukuma sekas.” 1953. gada 10. decembrī ar lielām grūtībām Marutu izdevās ievietot Krasnojarskas slimnīcā. Sekoja asins pārliešana un operācija. “Kad pēc operācijas Maruta pamodās, viņa teica: “Mammaņ, kur tev sirmi mati! [...] Likās jau, ka paliek labāk. Taču pēc 12 dienām sākās viss no jauna. [...] 27. decembrī naktī vēl pārlēja asinis, bet no rīta Maruta aizgāja.” Marutu apglabāja Kazačinskas kapsētā 1954. gada 3. janvārī. Viņai bija 14 gadu... Klasesbiedriem bija aizliegts ierasties uz Marutas bērēm. “Atkārtojās nemiers, tāpat kā cietumā. Klīdu kā neprātīga pa sādžu. Nez kā prātu nezaudēju. Apmēram pēc mēneša sāku iet darbā. Bija viena krieviete – ekstrasesns, kas mani izglāba. Ko viņa darija? Kā? Neatceros, bet vieglāk man palika.”

Sākot ar 1955. gadu, Ģ. Krogzeme centās panākt atgriešanos dzimtenē, taču saņēma atteikumu. Dokumentos bija rakstīts, ka viņas vīrs Latvijas brīvvalsts laikā bijis tiesnesis, kas pēc “padomju likumdošanas” skaitījās smags noziegums. Nelīdzēja skaidrojumi, ka vīrs nekad nav par tiesnesi strādājis. Tomēr 1955. gadā Ģ. Krogzeme saņēma pasi, kas deva tiesības puslīdz brīvi pārvietoties. Viņa sagādāja atļauju braucienam uz Latviju, lai satiktos ar māti, un novembrī ieradās Rīgā: “Uzrakstīju iesniegumu leklīetu ministrijai, lai mani atbrīvo, gāju čekā reģistrēties. 1955. gada 16. decembrī, kad biju pie mammaņas laukos, bija telefona zvans uz Ausekļa “Sīpoliem”, ka esmu brīva. Tas arī viss. No manas dzīves 14 gadi ir izsvīroti.”

Izpostītās ģimenes, nenodzīvotās bērnu dzīves, nekad neīstenotie sapņi un nepaveiktie darbi... Latvijai un tās nākotnei varmācīgi atrautie cilvēki ir vissmagākais un traģiskākais zaudējums, ko mums nekad un neviens nespēs atlīdzināt.

VI. VĒSTULES, DIENASGRĀMATAS UN LITERĀRI DARBI

1. Vijas un Pauļa Bāru vēstules mātei uz Krasnojarskas cietumu 1943.–1946. gadā (7).

legūšanas datums: 2004. gada 7. jūlijs. Dāvinājusi Vija Šešelde (1932).

Izmēri: 6,7 x 7,7 cm; 10,6 x 6,4 cm; 6,8 x 14,2 cm; 10,4 x 14,8 cm; 14,7 x 10,4 cm; 8 x 10,7 cm; 8,6 x 22 cm.

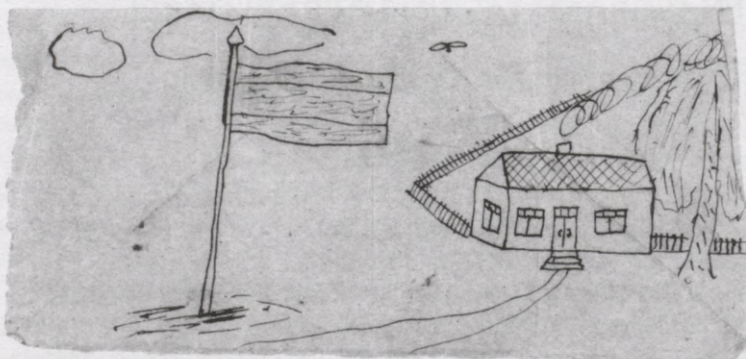
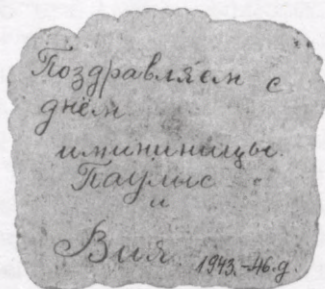
Materiāls: papīrs, rokraksts (latviešu un krievu val.)

Raksturojums: deportēto alūksnieti Annu Bārs (1902–1989) Krasnojarskas novada Berjozovskas rajonā 1943. gadā arestēja par kolhoza īpašuma zādzību – graudu kulšanu, lai glābtu badā esošos bērnus. Pēc mātes aresta Viju un Pauli Bārus ievietoja Pavlovkas bērnumā, kur viņi dzīvoja līdz 1946. gada maijam. Šajā laikā un arī vēlāk, pēc atgriešanās Latvijā, vienīgā saikne ar māti bija retas vēstules vai zīmējumi, ko bērni spēja nosūtīt uz cietumu. Lielākā daļa no tām rakstīta krievu valodā, bet dažas saglabājušās fragmentāri. Četrām vēstulēm, kas sūtītas no bērnuma, trūkst datējuma.

Mazs, slīprūtiņu burtnīcas lapas fragments. Mūsdienās tādās vairs neraksta. Vienā pusē izrotāts uzraksts latviešu valodā: “Daudz laimes Tev mammait jaunā gadā.”

Lai apsveiktu māti vārda dienā, bērni, domājams, slepus izgriezta A. Puškina grāmatas “Pasaka par caru Saltanu” krāsainu vāka ilustrāciju. Trūcīgajos bērnu nama apstākļos, turklāt kara gados tika radīta apsveikuma kartīte ... Uzraksts otrā pusē: “Apsveicam vārda dienā. Paulis un Vija.” (Tulkojums no krievu valodas)

Atmiņas par dzimteni bērnos bija dzīvas. Par to liecina zīmējums: Latvijai tipiska mūra māja ar iežogotu dārzu, bērzu pagalmā, kā arī priekšplānā redzamu Latvijas karogu,

очень теплая, только несколько раз были морозы.
Как у вас там сильно холодно? Золотая мамочка
ка пиши нам по больше писем, мы очень
будем ждать.

С многими приветами и поцелу-
ем твоего солнышка Паулы и
Вий.

Ситис из Красноярска
сестры по Павловки в/нама. 43.-46.г.

Vijas un Pauļa Bāru
vēstules no bērnu
nama. Sūtītas mātei
Annai uz
Krasnojarskas
cietumu
1943.–1946. gadā.

kas plīvo augstu mastā. Zīmēts ar zilu tinti. Otrā pusē lasāma daļa vēstules: " [...] Joti silta, tikai dažas reizes bija sals. Kā jums tur stipri auksts? Zelta māmiņ, raksti mums vairāk vēstules, mēs ļoti gaidīsim. Ar daudziem sveicieniem un skūpstiem Tavi balodiši Paulis un Vija." (Tulkojums no krievu valodas)

Nākamajā lapiņā redzams zīmējums ar māju, aku, sauli un putniņu gaisā, kā arī mažu zaķīti. Tas dodas meža virzienā, atstājot aiz sevis sīku pēdiņu rindu. Lapas apakšā krievu valodā rakstīts: "Māmiņai". Zīmējumam pievienots izkaltēts auga zariņš.

Vēstulē, kas datēta ar 1946. gada 21. maiju, Vija un Paulis atvadās no mātes, jo 23. maijā paredzēta viņu atgriešanās Latvijā. Viņi lūdz māti neuztraukties un apsola atstāt telegrammu uzreiz pēc ierašanās dzimtenē. Nav zināms, vai tā notika, jo pēc ierašanās Rīgā Vija saslīma ar šarlaku.

Trijstūra formas papīra gabaliņu, kam piešūts krāsains auduma gabals ar puķītēm, Vija sūtīja no Pavlovkas bērnnunama pēdējā brīdī, bet iespējams, ka to sūtīja jau brauciena laikā: "Mana jaunā kleita ir tāda kā šī lupatiņa. Sūtu Tev, lai Tu redzētu." Jaunā kleita tika izsniegta braucienam uz Latviju.

1946. gada beigās Vija un Paulis jau dzīvoja pie vecāsmātes un mācījās skolā. Pēc ilgiem gadiem viņi svinēja Ziemassvētkus un sagaidīja Jauno gadu dzimtenē. 31. decembrī Vija rakstīja mātei vēstuli, kurā stāstīja par svētku notikumiem: "Svētku sestdienas vakarā, t. i., 24. dec., atnāca Voldonkols, ienesa mums eglīti, uzdāvināja svecītes, zelta matus un eglītē karamās konfektes." Lapas otrā pusē Vija uzrakstīja pašas sacerēto dzejoli "Eglīte":

"1. Cik skaista un spoža mums eglīte,
Ik katrā zariņā tai svecīte.
Un māmiņa mīlā, kas tālumā mīt,
Šo eglīti gribētu apskatīt.

2. Bet viņa to nevar,
Nav vārtus kas ver.
Nav, kas to brīvībā laistu
Un laimi dotu skaistu.

3. Ak, māmuliņ, mīlā,
Gan tiksi reiz brīva.
Tas būs mums tad prieka un laimes pilns brīd's,
Tad varēsi skatīt, kā eglīte mirdz."

Vijas un Pauļa māti atbrīvoja no cietuma 1947. gada 5. septembrī. Slepus, bez dokumentiem, viņa devās uz Latviju. A. Bārs tūlīt pēc ierašanās pieteicās milicijā, kaut gan zināja, ka var tikt aizsūtīta atpakaļ uz Krasnojarsku. Brīnums, ka tā nenotika. Viņa varēja iekārtoties darbā un atkal būt kopā ar saviem bērniem. Vijas un Pauļa sūtītās vēstules A. Bārs atveda sev līdzī no Sibīrijas un glabāja visu mūžu.

2. Elviras Jaunbergas (1915–2003) vēstules no izsūtījuma (1949.–1954. gads) (47).

legūšanas datums: 2005. gada 15. aprīlis. Dāvinājusi Anna Jaunberga (1944).

Izmēri: dažādi.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: no Cēsu apriņķa Jaunpiebalgas pagasta "Jaunmelbāržu" mājām 1949. gada 26. martā uz Tomskas apgabala Molčanovas rajona Petropavlovkas sādžu deportēja Elvīru Jaunbergu ar dēlu Andri (1943) un vīra vecākiem Jāni (1874–1960 ?)

un Mariju (1878–1949). Muzeja rīcībā nonākušas 47 vēstules, kuras E. Jaunberga rakstīja savai mātei Emīlijai Bērziņai uz Jaunpiebalgas pagasta "Viļķēnu" mājām. Šajās vēstulēs attēlota visai savdabīgā Jaunbergu ģimenes dzīve izsūtījumā.

E. Jaunbergai laimējās slimnīcā saņemt atbrīvojumu no smagiem kolhoza darbiem, jo viņai bija slimas kāju vēnas. Šā iemesla dēļ palika vairāk laika pašu saimniecības aprūpēšanai. Pateicoties auglīgajai Sibīrijas zemei un savam strādīgumam, E. Jaunberga jau 1949. gada nogalē bija izaudzējusi labu kartupeļu ražu un iegādājusies govī. Protams, palīdzēja arī tuvinieku un draugu sūtītie sainīši un nauda, taču tas viss tika taupīgi lietots. 1949. gada 23. decembra vēstulē E. Jaunberga varēja mierināt māti: "Andrišam, mammīt, ne dienu nav sliktāk kā Melnbāržos ar ēšanu." Izsūtīto vidū klīda runas, ka viņus atbrīvos jau nākamajā gadā: "Runā, ka daži latvieši jau brīvi – varot braukt atpakaļ. Kas vēl zin – varbūt man ar Andri arī būs tā laime." 1950. gada sākumā E. Jaunberga iegādājās nelielu mājiņu, jo līdz tam viņi bija iemitināti pie sādžiniekiem lielā šaurībā: "Saimniece [...] uz svētkiem tecinās atkal kandžu no savas nabadzības. Briesmīga dzērāja. Arī blaktis ir šinī mājā."

Kolhozs, kura teritorijā Jaunbergus nometināja, bija ļoti atpalicis, un tā vadība neprata saimniekot. Latviešiem, kas bija pieraduši smagi strādāt, nežēlojot veselību un spēkus, šķita neizprotama kolhoznieku slinkošana. Īpaši tādēļ, ka zeme deva lielisku ražu pat bez īpašas piepūles: "Mēs gandrīz visi sakām, ka savā ziņā te labāk kā Piebalgā, jo tur arī jums esot kolhozi, te zeme ļoti auglīga un viss tik mierīgi, ne par ko nav jāuztraucas vai jākreņķējas. [...] Latvieši te ātri tiktu bagāti. [...] Ai, ai, mammīt, kā mums te iet! Kam ir kāds rublis naudas, to darbā neredz. Kolhozs nu ir tik tālu nolaists, ka tagad savienošot vienā lielā 5 kolhozus un būšot sovhozs – cilvēki strādās uz algas. [...] Te jau visi bēg no kolhoza darba. [...] Krievi tik brīnās, kur tiem latviešiem tās govīs tā lej pienu? Burot – viņi saka."

Pārdzīvojumus E. Jaunbergai sagādāja tas, ka viņa nespēja palīdzēt savai mātei, kura palika Latvijā bez atbalsta. Viņa katrā vēstulē apvaicājās par mātes veselību, mudināja to saudzēt un lūdza velti neraizēties: "To raudāšanu gan Tu met pie malas, nekā laba tā nedod. Kā tad citām mātēm ir jāiztur, kam visi bērni ir apcietināti, mēs esam paēduši, ar veselību, gan jau tiksīmies, tikai neraudi un nebeidz velti sirdi." Prātus nodarbināja arī nezināmā nākotne: "Mūsu rajonā piesūtīja 5 tādus kulakus no Latvijas, kas bij 1 gadu cietumā Latvijā par nodokļu nenomaksāšanu. Jādzīvo šie kolhozā 5 gadi. [...] Visi tagad te runā, ka būs 3 gadi jādzīvo, 2 jau būs uz maiju, tad vēl 1. Dažus ukraiņu kulakus un moldāviešus jau atlaida šo pavasari atpakaļ uz dzimteni."

Kopš 1950. gada beigām E. Jaunberga strādāja kolhoza fermā par sargu: "Mani ļoti pārzinis grib par staražu [sargu – krievu val.] fermā. Veco metīs nost – zog daudz sev un radiem kartupeļu. [...] Zin, ka latvieši nezog, tāpēc velk visās uzticamās vietās. [...] Mums jau mazāk vien strādnieku paliek. Aizbēg pa naktīm prom ar visu govī un ģimeņi citur, kur maksā algu. [...]" Viņas vīratēvs strādāja kolhozā dažādus palīgdarbus un palīdzēja saimniecībā, bet dēls mācījās skolā. Pašu saimniecībā bija gan mājlopi, gan putni un vēlāk pat trusiši. Arī pārējo izsūtīto latviešu dzīves līmenis bija daudz augstāks nekā vietējiem, jo no darba nevairījās neviens: "Mums jau ātraudža kartupeļi veras ziedos. Krieviem vēl tik dīgst. [...] Gandrīz visi latvieši ir iedzīvojušies, sapērk savas mājiņas un govīs un sadēsta pietiekoši kartupeļu. [...] Andris tik lasa, baro man sivēnu un gana vistas. [...] Tu nemaz neticētu, kā te aug sivēni, ja kaut cik vien pabaro. [...] Vai jums tur atļauj sarakstīties ar mums, citos pagastos jau kliedzot un lamājoties. [...]" Diemžēl Jaunbergu ģimenei nereti nācās saskarties ar skaudību gan no vietējo, gan izsūtīto puses, jo viņu gadījums patiešām bija netipisks: "Mūs vienmēr aprunāja, tādēļ ka iet

labāk kā citiem. Es uzpērkot priekšsēdētāju un brigadieru, tādēļ man tik viegls darbs esot. Naudas mums esot tūkstošiem, vienmēr pārēdušies dzīvojojot. [...]”

1953. gadā 10. aprīļa vēstulē E. Jaunberga rakstīja mātei par savām bažām, ka gaidāma jauna deportācija: “Te baumo, ka visus piederīgos vedīšot šurp, stāvot atkal tur stacijās tādi pat vilcieni, kā priekš 4 gadi. Tāpēc es esmu tik nemierīga par Tevi, varbūt jau esi ceļā? Ja kādreiz tā būtu, ņem līdzī šujmašīnu, spaini, kaltiņu, drēbes un visas sīkās lietas. Viss te noder.” Iespējams, dažādas baumas izplatījās sakarā ar apjukumu pēc Staļina nāves.

Vēstulēs bija raksturoti arī līdzcilvēki. Sādžā līdzās krieviem dzīvoja dažas latviešu ģimenes, kas no Latvijas izceļojušas cara laikā un spējušas paglābties no represijām. Lasot E. Jaunbergas vēstules, atšķirības dažādo kultūru un dzīvesveida ziņā ir acīmredzamas: “Pirms kara no šīm 3 brigādēm paņemti – apcietināti 42 vīrieši un nezin kur aizsūtīti. [...] Mēs esam ielas vidū ģerevņā. Vienā pusē ir Veltas mājiņa, otrā skola. [...] Andris braukā apkārt tīrumam ar kombaini, cepuri vīcinādams. Viņš būšot traktorists. Briesmīgi patīk. [...] Tālāk dzīvo 2 veci latvieši, agrāk bijuši kulaki, bet, kad te pirms 17 gadiem bijusi to izsūtīšana uz ziemeļiem, paši negādījušies mājā un tā vēl tagad dzīvo. [...] Lejā mājiņā dzīvo brigadieru brālis traktorists, šogad precējās un jau 2 reiz šķīrās ar sievu. [...] Nupat nesen no hutera [sādžas – krievu val.] pārcēlās kāda latgaliešu ģimene, paši lielie 4, 2 puskurli bērni no šarlaka. Labi cilvēki, mūsu draugi. Ļoti kārtīgi apkopj savu mazo saimniecību. Visa jaunā mājiņa vienās puķēs. Ir daudz bišu. [...] Tālāk dzīvo mūsu bijušais kolhoza priekšsēdētājs, partijas cilvēks. [...] Sieva ir mūsu veikalā par pārdevēju. Abiem slaida roka un lieli dzērāji, veikalā vienmēr iztrūkums. [...]”

No 1953. gada vēstulēm var uzzināt, ka dzīve kolhozā vēl vairāk pasliktinājās. Pārtikas trūkuma dēļ gāja bojā lopi, bet rudenos ievāktu ražu izlaupīja: “Nupat vēl kūla 8 hektari rudzu, pelavu un graudu kaudze bijusi mūsu mājiņas augstumā, bet, kad izkaltēja, vairs 2 maisi rudzu – visi nozagti. [...] Krievi tik taisa balles, pa 1 vakaru noēd gada peļņu un sivēntiņu un paši visu gadu mirst atkal badu.”

1954. gadā E. Jaunberga iekārtojās darbā par govju gani. Kopā ar kolhoza lopiem sādžinieki laida ganīties arī savus personīgos. E. Jaunbergas pārziņā kopumā bija 23 govīs: “Govis visu dienu staigā, kur viņām patīk. Mūsu Balte ir tā brangākā. Krievietes jau govīs nekopj, apgulējušās un kūlainas. Rukse arī pa pēdām atnākuse, tā jau ir gara, sirdīga, spalvu sacēluse staigā.” Šajā laikā no ieslodzījuma vietām sāka atgriezties arī latvieši: “Daudz cietumnieku ir vaļā. Citi nāk no Tomskas te pie piederīgiem, citi brauc uz Piebalgu. Melniš Robis, Oju Jansons un citi, arī Upen Kārlis aptaujājies, nez kur šā sieva tagad esot?”

Iespējams, daļa vēstulju nav saglabājusies. Pa ceļam uz izsūtījuma vietu nomira vīramāte Marija, bet nav iedomājams, ka E. Jaunberga to nebūtu vēstulēs pieminējusi. Domājams, sarakste turpinājās arī pēc 1954. gada, jo E. Jaunbergu un viņas dēlu Andri atbrīvoja 1956. gada 15. augustā, bet vīratēvu – 1957. gada 6. februārī.

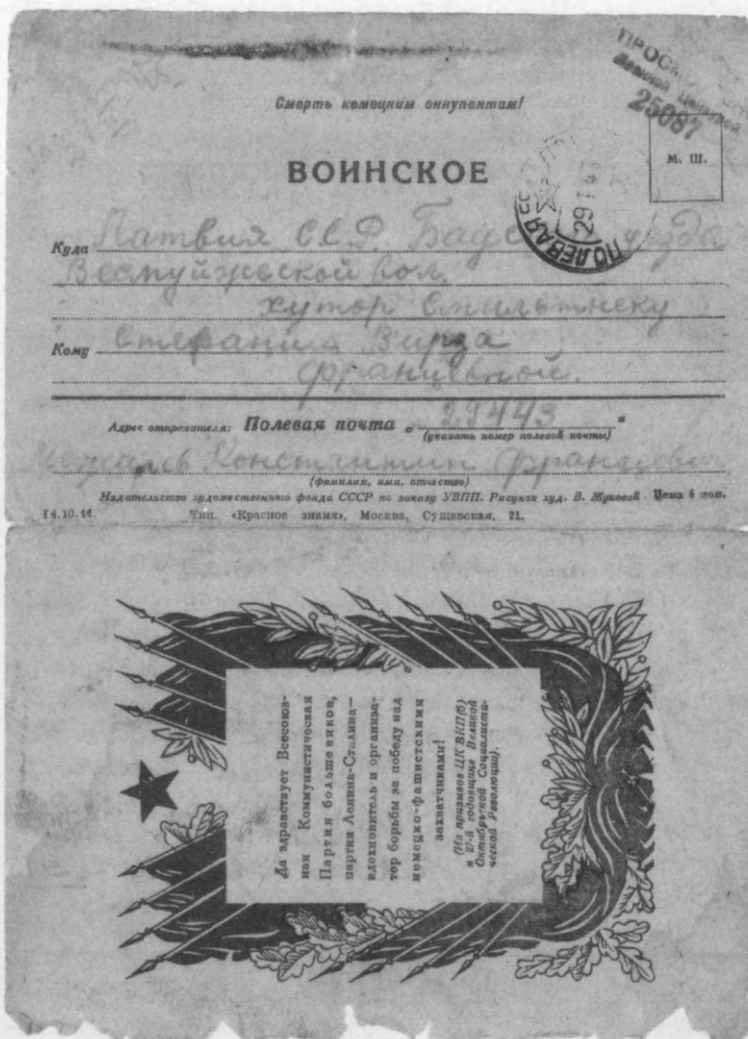
3. Sarkanajā armijā mobilizētā Konstantina Mežaļeva (1910–1945) vēstule mātai.

Iegūšanas datums: 2005. gada 14. jūnijs. Dāvinājusi Lilija Virza (1933).

Izmēri: 20,5 x 15 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts, parastais zīmulis.

Raksturojums: sākot ar 1944. gada vasaru, Padomju Savienībai atkārtoti okupējot Latviju, tika izsludināta mobilizācija Sarkanajā armijā. Vispirms tā skāra Latgali, bet vēlāk citus Latvijas novadus, izņemot Kurzemi. Jauniesauktos uz fronti bieži vien

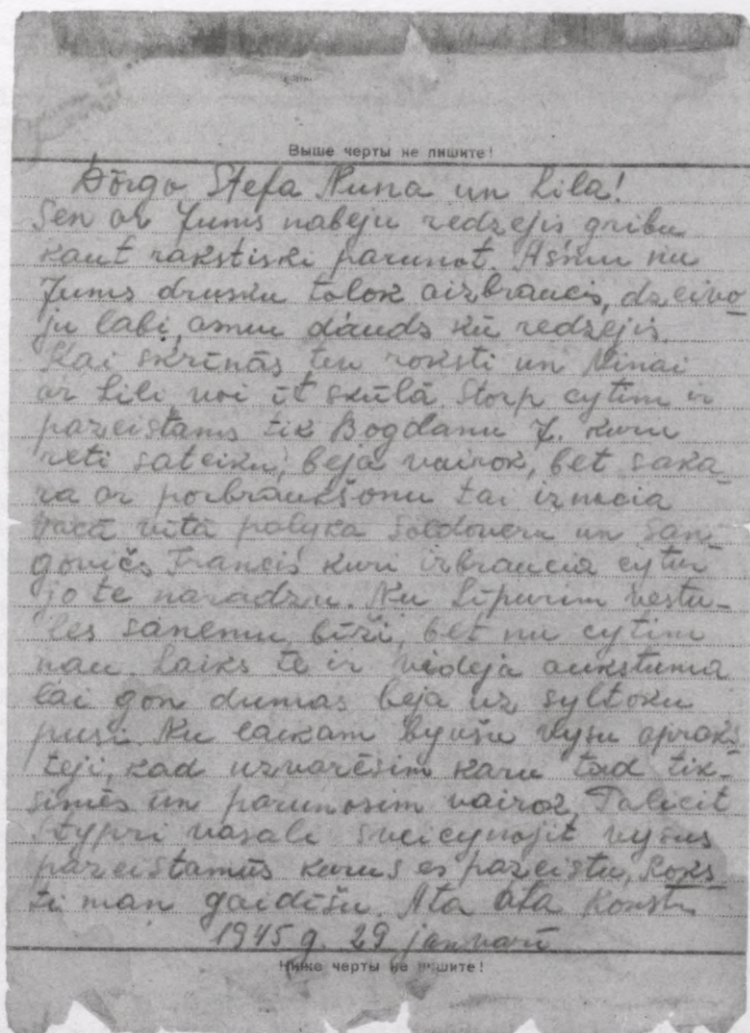

Sarkanarmieša
Konstantina
Mežaļeva vēstule
māšai no Polijas.
Rakstīta 1945. gada
29. janvārī.
(Fotografēta no
abām pusēm)

aizsūtīja bez nopietnas apmācības, tāpēc daudzi krita vai guva smagus ievainojumus un atgriezās mājās kā invalīdi. Daudzi jauniesauktie no Sarkanās armijas dezertēja un pievienojās nacionālajiem partizāniem. Arī nacistu okupācijas laikā notika mobilizācija, taču leģionāriem bija vairāk izredžu izdzīvot, jo viņus apmācīja un pietiekami apgādāja ar bruņojumu.

Konstantīns Mežaļevs no Rēzeknes apriņķa Sakstagala pagasta bija to Latvijas vīriešu skaitā, kuri pakļāvās mobilizācijai. Muzeja rīcībā nonākusi viņa vēstule māšai Stefānijai Virzai (1905–1983), kas rakstīta 1945. gada 29. janvārī latgaliešu valodā. Materiālu par Sarkanajā armijā mobilizētajiem latviešiem pagaidām nav daudz, tādēļ K. Mežaļeva vēstule ir vērtīgs jaunieguvums.

S. Virza tobrīd dzīvoja Bauskas apriņķī. Precīzi nav zināms, no kurienes vēstule nākusi, taču var pieļaut, ka K. Mežaļevs tobrīd atradās Polijas teritorijā. Vēstulē viņš apvaicājas par to, kā klājas S. Virzai, viņas meitām Janīnai (1930) un Līlijai, kā arī nedaudz stāsta par sevi: "Sen ar Jums nabeju redzejis, gribu kaut rakstiski parunot. [...] Kai skrīnās tev roksti un Ninai ar Lili vai iet skūlā. [...] Asmu nu Jums drusku tajok aizbraucis,

Sarkanarmieša
 Konstantina
 Mežaļeva vēstule
 māšai no Polijas.
 Rakstīta 1945. gada
 29. janvārī.
 (Fotografēta no
 abām pusēm)

dzeivoju labi, asmu daudz kū redzejis. [...] Nu Lipurim vestules sanemū biži, bet nu cytim nau. Laiks te ir videja aukstuma lai gan dumas beja uz syltoku pusi." Vēstulē pieminēti arī citi mobilizētie, kurus K. Mežaļevs pazina: J. Bogdanovs, Soldovers (vārds nav minēts) un Francis Sangovičs. Sarkanarmiešu vēstules cenzēja, tādēļ ziņas nav pārāk plašas. Arī K. Mežaļeva vēstules otrajā pusē ir kara cenzūras zīmogs.

Vēstules nobeigumā teikts: "Nu laikam byušū vysu aproksteji, kad uzvarēsim karū tad tiksīmēs un parunosim vairok." Diemžēl šis cerības nepiepildījās. 1945. gada 2. martā K. Mežaļevs krita Polijas teritorijā un viņu apbedīja Gožuv-Velkopoļskas pilsētā. Viņš un daudzi citi Sarkanajā armijā 1944.–1945. gadā mobilizētie Latvijas iedzīvotāji arī ir komunistiskā režīma upuri, kas pelnījuši mūsu cieņu un pieminēšanu.

A Sampling of Museum Collections and Recent Acquisitions 2004–2005

INESE DREIMANE

The survey of newly acquired artefacts deals with six subject areas. Among the most interesting items is a large milk can containing clothing and photos that belonged to the national partisans Valda Magone and Jezups Garais. The milk can had been buried on 23 November 1949, when Cheka agents attacked the Garais-led partisan group and nearly completely eliminated it. Small reindeer skin flowers are described. They were made by a Latvian Legion nurse, Lidija Štroma, in 1945 or 1946 in a filtration camp in Abez. The hand made small note book was made by a former legionnaire Jānis Zēmelis in a filtration camp in Stalinogorsk.

The common feature of the chosen drawings is that the names of the artists are unknown but it is known when and where they were made. It is hoped that a reader might recognise them and identify the artist. The drawings "The Inmates of Salaspils at Work" were drawn by an inmate of the Salaspils concentration camp in 1943. The small Easter greeting card was sent on 27 March 1946, from a place of forced settlement to Dundaga in Latvia. The other drawings were made by a legionnaire during the autumn of 1946 in the Strutele parish of Kurzeme.

The document and printed matter section describes a leaflet distributed to Latvian farmers by one of the partisan organisations. Although it is undated, the content indicates that it was most probably written in the autumn of 1945. The leaflet was found during roof repair in 2003 in the Stradi parish near Gulbene. The next article is the travel permit issued in 1946 to Zālamans Gutins. He was one of the few men arrested on 14 June 1941 in Latvia who survived in the Usolag labour camp and was released. He needed the travel permit to go from Solvikamska to the place of his forced settlement in the Krasnoyarsk region. The third document is the listing of the property - later confiscated - of the railroad worker Vilhelms Draudiņš when he was arrested on 25 November 1944.

Of the four selected photographs two show Vija and Paulis Bārs - in 1939 with their parents in Latvia and then in 1945 in an orphanage in the Krasnoyarsk region, where they had been placed after deportation from Latvia on 14 June 1941 and after the arrest of their mother. The next photo shows hay being harvested in the Tomsk region in 1955. Latvians deported on 25 March 1949 had been forcibly settled in this and other surrounding villages. The man holding the metal fork is Pēteris Jēgers from the vicinity of Cēsis. The last photo shows the October (revolution) festival in 1940 in Rīga. The parade marched along Krišjāņa Barona iela and was led by a marching band. The only known participant is Nikolajs Veide, who is carrying the cymbals next to the drummer.

The first of the memoirs tells how Lidija Kenkere was deported on 13 May 1946 and forcibly resettled in Kolpashev in the Tomsk region because her brother Ēvalds Pavārs had been arrested and executed. In 1951 she was arrested and imprisoned. The other memoirs are written by Ģertrūde Krogzeme who was deported on 14 June 14, together with her husband Ernests and their infant daughter Maruta. Ernests was separated from the family and died in a Vyatlag forced labour camp on 7 December 1941. Ģertrude and her daughter returned to Latvia illegally in 1947. They were arrested and deported again to the original place of forced settlement in 1950. Maruta was very weak and died just 14 years old on 28 December 1953.

The last group of items are letters. From 1943 to 1946 Vija and Paulis Bārs wrote from the orphanage and after their return to Latvia to their mother Anna while she was imprisoned in Krasnoyarsk. Because of the severe shortage of paper, the letters are very small. One has been written on a part of a book cover. Elvira Jaunberga was deported from Latvia on 25 March 1949

and sent letters to her mother in Jaunpiebalga. In the letters she describes the living conditions of the deportees who work very hard and therefore eventually live better than the local population whose main problems are laziness and alcoholism. The last item is a letter from Konstantīns Mežajevs sent from Poland to his sister, dated 29 January 1945. It is likely that this is his last letter home, because he was killed on 2 March 1945 and buried in Poland.

Okupācijas muzeja darbs 2005. gadā

VALTERS NOLLENDORFS*

Daudzējādā ziņā Okupācijas muzejs 2005. gadā atgādinājis upi palu laikā, kas kuru katru brīdi draud iziet no krastiem. Šo salīdzinājumu apstiprina pieaugošais apmeklētāju skaits un pieaugošās iespējas muzeja darbu izvērst ne tikai tā četrās sienās, bet arī ārpus tām. To apstiprina plānošanas darbi muzeja pārbūvei un piebūvei, kas turējušies soli vai divus priekšā iespējai tos īstenot praksē. Un beidzot – to apstiprina ilgi gaidītās un beidzot sagaidītās pārmaiņas muzeja pārvaldes institūcijas, Okupācijas muzeja fonda struktūrā, ko Latvijas likumi spieda pārtapt par Okupācijas muzeja biedrību. Svarīgākais muzeja dzīvē un darbā 2005. gadā:

- Dramatisks apmeklētāju pieaugums: 55 000 2003. gadā; 65 000 2004. gadā; 111 000 2005. gadā. Apmeklētāju skaits divos gados ir dubultojies, un 2005. gadā vien muzeju apmeklēja tik pat cilvēku, cik pirmajos astoņos gados.
- Muzeju apmeklējušas 63 oficiālas ārzemju delegācijas, to vidū zīmīgākās: ASV prezidenta kundzes Lauras Bušas (*Laura Bush*), Izraēlas prezidenta Mošes Kacava (*Moshe Katsav*) un Igaunijas prezidenta Arnolda Rītela (*Arnold Rüütel*) vizītes. Sevišķu preses un citu mediju uzmanību saistīja Krievijas vēstnieka Viktora Kalužņika muzeja apmeklējums 2005. gada 28. janvārī.

ASV pirmās lēdijas Lauras Bušas apmeklējums Okupācijas muzejā 2005. gada 7. maijā. No kreisās: Laura Buša, OM direktore vietnieks Valters Nollendorfs, Latvijas "pirmais džentelmenis" Imants Freibergs, OM direktore Gundega Michele. OM.

* Statistiskā informācija balstās galvenokārt uz muzeja direktores Gundegas Micheles gada pārskatu, kas katram valsts akreditētam muzejam jāiesniedz Muzeju valsts pārvaldei, un citiem muzeja darbinieku un vadības pārskatiem. Tie pilnībā pieejami Okupācijas muzeja birojā.

- Pieņemts Rīgas domes lēmums Okupācijas muzeja ēku un zemi nodot valstij, bet ēkai iemēritā zeme neatļauj būvēt paredzēto piebūvi un tikai gada beigās izdodas zemes jautājumu pozitīvi nokārtot Rīgas domes administrācijā.
- Arhitekta Gunāra Birkerta iecerētā Okupācijas muzeja pārbūve un piebūve, kas muzejā ieguvusi nosaukumu "Nākotnes nams," iekļauta Rīgas vēsturiskā centra attīstības plānā.
- Sākušies "Nākotnes nama" plānošanas darbi. Izveidotas darba grupas ēkas pārbūvei un piebūvei, jaunas ekspozīcijas plānošanai, kā arī sabiedriskajām attiecībām un līdzekļu vākšanai.
- Muzejs guvis uzmanību un novērtējumu ārzemēs. Par to liecina ne tikai ceļojošās izstādes, kuras 2005. gadā bija izstādītas 15 vietās Vācijā, bet arī muzeja materiāli Kānas (*Caen*) memoriālajā muzeja izstādē "Karš pēc kara" "Pārsteidzošās Latvijas" sarīkojumu ietvaros un Veimāras "ACC galerijas" projektā "Sociālais kolekcionārs" veidotā muzeja izstāde "No terora līdz neatkarībai". Turpinās 2004. gadā iesāktā sadarbība ar Ludviga Bolcmana kara seku pētniecības institūtu Grācā, Austrijā.
- Muzejs sācis piesaistīt savam darbam Eiropas Savienības līdzekļus. Tie tiek lietoti Izglītības programmas un Video liecību programmas darbā.
- Publikas uzmanību visu vasaru saistīja plaša tematiska izstāde par latviešu karaviēriem padomju armijā, kas sasaucās ar Latviešu leģiona izstādi, kas notika pirms diviem gadiem.
- Izglītības programmas ceļojošā izstāde Latvijas skolām apmeklējusi 52 skolas. Ar to iepazinušies un nodarbojušies ap 14 000 skolēnu un citu interesentu. Programma attīsta jaunas un radošas pieejas, nesenās Latvijas vēstures mācīšanās aktīvi iesaistot skolēnus.

Muzeja vadība un darbinieki

Arī 2005. gadā muzeja vadību un darbību raksturo dinamiska stabilitāte. Pieaugošais apmeklētāju skaits, no vienas puses, rada lielāku darba slodzi, no otras iepriecina kā pozitīvs veikta darba novērtējums. To pašu var teikt par plānošanu muzeja pārbūvei un piebūvei, Nākotnes namam (NN). Lielākās grūtības saistās ar telpu saspiestību un trūkumu. Darbiniekiem, kas pieņemti, lai veiktu NN plānošanas darbu, jāstrādā uz maiņām ar pastāvīgajiem darbiniekiem. Taču cerībā uz iespējām, ko dos pārveidotais muzejs, darbinieki ir bijuši gatavi paciest neērtības un saspiestību.

Stabilitāti nodrošina gan mazās pārmaiņas darbinieku sastāvā, gan arī lietpratīga muzeja vadības darbība, kam 2005. gadā nereti bija jāpieņem svarīgi lēmumi bez iespējas pienācīgi iepriekš konsultēties ar Okupācijas muzeja fonda (OMF) valdi. Muzeja direktore Gundega Michele savā postenī strādā jau ceturto gadu un ieguvusi ievērojamu pieredzi visās muzeja darbības un ārējo sakaru jomās. It sevišķi sakarā ar NN projektu pienākumu nasta pieauga gan grāmatvedim Laimonam Žeiguram, gan kasierei Dainai Ozoliņai. Revidentu atzinumi liecina, ka muzeja pārvalde un finanses, izņemot nedaudzus procedurālas dabas pārmetumus, atbilst Latvijas likumiem.

Finansiālais stāvoklis ir vēl viens svarīgs muzeja stabilitātes rādītājs. Rūpīga grāmatvedība un budžeta kontrole ir palīdzējusi muzejam dzīvot nospraustajās budžeta robežās un spēt precīzi atskaitīties valstij un saviem atbalstītājiem par visiem ienākumiem un izdevumiem. Muzeja budžets ir samērā komplicēts, jo ienākumu ailē ir gan muzeja paša, gan OMF un tā pārstāvju sagādātie līdzekļi, galvenokārt ziedojumi, gan arī valsts

Izglītības programmas vadības maiņa. No kreisās: Danute Dūra, Ieva Gundare. OM.

piešķirumi un sevišķiem projektiem piešķirtie līdzekļi. Izdevumu ailē lielāko daļu veido muzeja operatīvie izdevumi, kas 2005. gadā izpildījušies apaļos skaitļos par 100% jeb 172 000 latiem. Ārpus šā budžeta ir muzeja grāmatu galds un speciālie projekti, kuri 2005. gadā apgrozīja 80 000 latus, kopā tātad 252 000 latus. Te nav ieskaitīti Eiropas Savienības piešķirumi un Nākotnes nams. Svarīgākais ir tas, ka 2005. gadā izdevumi nepārsniedza paredzēto, bet ienākumi to pilnībā sedza. Muzeja bilance tātad bija pozitīva.

Svarīgākās personāla pārmaiņas skārušas Izglītības programmu. Pēc pašas vēlēšanās programmu atstāja līdzšinējā vadītāja Ieva Gundare. Viņas vietā stājās Danute Dūra. Pusslodzes darbā programmā sāka strādāt Kristīne Safonova un pusslodzes darbu turpināja Andris Justs, kurš vadīja ceļojošo izstādi. Ieva Gundare strādājusi Izglītības programmā no tās sākumiem 1996. gadā. 2000. gadā viņa no Dagnijas Staško pārņēma Izglītības programmas vadību. Ieva Gundare ir izcila mācību metodoloģe. Muzejā

viņa attīstīja jaunas mācību metodes un pieejas, kas palīdzēja muzeja Izglītības programmai izcelties citu Latvijas muzeju vidū. Par savu darbu viņa 2003. gadā saņēma Kultūras ministrijas prēmiju par profesionālu muzeja pedagoģisko darbu un sadarbību ar skolām. Danute Dūra muzejā ir kopš 2000. gada, sākumā kā gide, no 2001. gada līdzās Ievai Gundarei Izglītības programmā. Viņai ir maģistra grāds vēsturē. Lai gan Ieva Gundare atstājusi Izglītības programmu, viņa turpina muzejā veikt nepilnas slodzes darbu, attīstot audio gidu programmu, kuras oficiālā prezentācija gaidāma janvārī.

Sabiedrisko attiecību koordinatore Ilze Kuduliņa ieguva divu gadu stipendiju Greifvaldes universitātē Vācijā; viņas vietā stājās agrākā gide Zanda Dūma.

Sakarā ar negaidīto apmeklētāju pieplūdumu muzejam bija jāpieņem darbā vairāk gidu. Jāatzīmē jau vairākus gadus ilgā Amerikas Latviešu Jaunatnes Apvienības (ALJA) finansētā vasaras gidu programma, kam 2006. gadā pievienosies arī Latviešu Nacionālā Apvienība Kanādā (LNAK). Gidus darbam apmāca muzeja Izglītības programma.

Šajos pārskatos nereti aizmirsti cilvēki, kas nav muzeja darbinieki, bet tomēr dara nozīmīgu brīvprātīgu darbu muzeja labā gan Rīgā, gan ārzemēs. 2005. gada brīvprātīgo darbinieku vidū jāmin Rita Drone, Aivars Staško un Dagnija Staško, kā arī ALJAs stipendiāti. Dagnija Staško ir arī muzeja pārstāve Kanādā. ASV muzeja atbalsta grupā visredzamākā ir Daina Albertiņa, kas rūpīgi iegūst un nogulda visus ziedojumus. Atbalsta grupu ASV vada Ilze Schwartz, un tajā darbojas Silvija Rūtenberga, Daine Auziņa un Alvis Freimanis, minot tikai nedaudzus. Ināra Graudiņa pārstāv muzeju Austrālijā.

Nākotnes nams

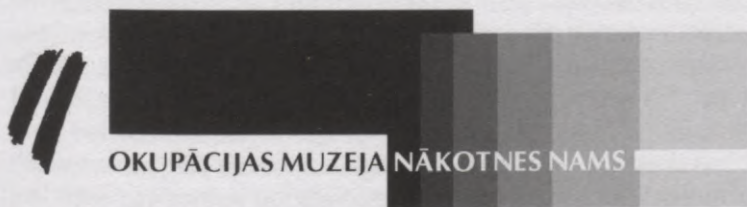
Okupācijas muzeja fonda padomes locekles un Latvijas Republikas kultūras ministres Helēnas Demakovas iniciatīva 2004. gada nogalē palīdzēja atrast risinājumu muzeja ēkas un tai piederošās zemes nokļūšanai atpakaļ valsts īpašumā. Rīgas domes priekšsēdētājs Gundars Bojārs ievadīja administratīvos procesus, lai muzeja ēku un tai piederošo zemi

nodotu valstij bez atlīdzības. Lidztekus noritēja Krievu drāmas teātra nodošana Rīgas domei, kas izraisīja jautājumus sabiedrībā par muzeja pārvietošanu uz Krievu drāmas teātri. Tas bija vienīgais amizantais šajā lietā. Birokrātiskie procesi izrādījās daudz nopietnāki.

Atkal pierādījās jau agrāk novērotais un piedzīvotais – *par* muzeju runā, *ar* muzeju nerunā. Kad sākās administratīvais īpašuma nodošanas un pārņemšanas process, muzeja vadība Kultūras ministrijai iesniedza savu priekšstatu par muzejam piederošās zemes platību un izvietojumu, lai varētu īstenot arhitekta Gunāra Birkerta iecerī. Jāpieņem, ka zemes plānos iezīmētā muzejam it kā piederošās zemes robežas acimredzot bija balstītas uz vecajām īpašumu robežām – tā bija neregulāra un pilnībā pat neklāja muzeja ēku. Vai nu Kultūras ministrijai iesniegtais muzeja plāns nenonāca Rīgas domes iestāžu rīcībā, vai arī iestādes to neievēroja: domes lēmuma projektam pievienotais zemes plāns samazināja muzejam piederošo zemi par 600 kvadrātmetriem un principā muzeja zemi ierobežoja uz platību, ko aizņem muzeja tagadējā ēka ar pagrabu zem terases Grēcinieku ielas pusē. Uz tādas zemes nebija iespējams celt iecerēto piebūvi. Ar muzeja vadību par vajadzīgo zemi neviens nebija runājis. Sarunās ar Kultūras ministriju nolēmām, ka domei lēmums jāapstiprina, bet jācenšas mainīt zemes robežas vēlāk. Dome par ēkas un zemes nodošanu valstij lēma 2005. gada februārī. Tad notika domes vēlēšanas, un pie varas nāca jauna koalīcija. Tā gan bija labvēlīgi noskaņota muzejam piederošās zemes paplašināšanai, bet process tomēr ieilga. Beidzot rudenī, gadu pēc tam, kad bijām iesnieguši savus zemes plānus, muzeja pārstāvjus aicināja apskatīties jaunās novilktais robežas, Pašiem par pārsteigumu konstatējām, ka ar maziem grozījumiem tās bija pirms gada iesniegtās. Tā 2005. gads beidzās ar visai pozitīvu cerību, ka muzejs nonāks valsts īpašumā un iecerētie nākotnes attīstības plāni varēs sākt īstenoties.

Kamēr zemes jautājums vēl risinājās birokrātiskā gaitā, 2005. gadā pieņemti divi muzeja attīstībai svarīgi lēmumi. Valsts izveidotā Rīgas Vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības padome nolēma iekļaut muzeja paplašinājumu Rīgas vēsturiskā centra attīstības plānā. Šis plāns ar muzeja piebūvi tagad ir apstiprināts. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija savukārt atzinusi, ka tai nav iebildumu pret muzeja paplašināšanu.

Cerot uz pozitīvo risinājumu, Okupācijas muzeja fonda (OMF) padome 2005. gada janvāra sēdē turpināja muzeja stratēģiskā plāna izpildīšanu, apstiprinot Birkerta vīzijas un ar to saistītajai muzeja attīstībai nepieciešamo struktūru un atvēlot darba uzsākšanai nepieciešamos līdzekļus. Te arī pirmo reizi lietots apzīmējums "Nākotnes nams" (NN), kas gada beigās jau bija kļuvis par projekta zīmolu ar mākslinieka Viļņa Heinrihsona zīmētu logotipu.

**Okupācijas muzeja
Nākotnes nama
logotips. Autors:
Vilnis Heinrihsons.**

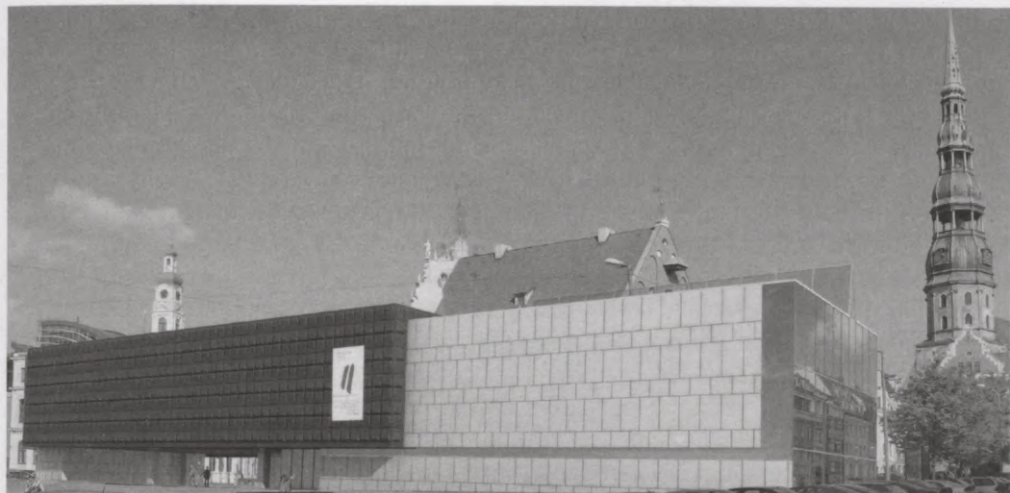
Nākotnes nams ir pakļauts Okupācijas muzeja vadībai kā atsevišķs projekts ar vairākām nozarēm, kas nepieciešamas, lai projektu īstenotu. Projekta vadību uzticēja direktores vietniekam attīstības lietās Valteram Nollendorfam un muzeja direktores ieceltai komitejai, kurā pārstāvētas visas NN projekta nozares ar savām apakškomitejām.

2005. gadā sāka darboties celtniecības nozare, ekspozīcijas nozare un sabiedrisko attiecību/līdzekļu vākšanas nozare. Katrai nozarei ir sava komiteja vai darba grupa.

Celtniecības nozare principā bija sākusi darboties jau 2004. gadā, kad Saeima projekta sagatavošanas darbiem piešķīra pirmos līdzekļus. Tos papildināja vairāki piešķirumi gan no Saeimas, gan Kultūras ministrijas, kas 2005. gadā nodrošināja ts. "skiču projekta" izstrādāšanu. Skiču projekts ir pirmā plānošanas fāze, kas kalpo par pamatu projekta saskaņošanai dažādās valsts un pašvaldības iestādēs. Izveidojās paradoksāla situācija, ka, no vienas puses, plānošanas darbi gāja uz priekšu, bet, no otras, neskaidrās ipašuma situācijas dēļ muzejs nevarēja pieprasīt no Rīgas būvvaldes nepieciešamos dokumentus, lai plānošanu oficiāli varētu sākt. Tā plānošana neoficiāli, bet nopietni noritēja visu 2005. gadu. Plānu izstrādāšanā piedalījās arhitekta Birkerta Latvijas pārstāvis arhitekts Dainis Šmits un viņa firma "RDS arhitekti" un no muzeja puses arhitekte Maija Sinka un direktore Gundega Michele, kura sadarbībā ar muzeja darbiniekiem izstrādāja pirmos telpu vajadzību un iekārtojuma plānus. Ar Gunāru Birkertu celtniecības grupa tikās regulāri, kad vien viņš ieradās Rīgā, lai plānotu Nacionālās bibliotēkas ēku. Maija Sinka, kura savulaik plānojusi Minsteres latviešu sabiedrisko centru un ģimnāziju, savu ievērojamo pieredzi muzejam ziedo, tā ievērojami atslodot NN budžetu. Arī Gunārs Birkerts savu honorāra daļu ziedojis projektam.

Nedrīkst teikt, ka birokrātiskās nedienas būtu projektam tikai kaitējušas. Tās ļāva attīstīt celtniecības alternatīvas, kas ievērojami paplašināja ierobežotajos ārējos apjomos iespējamo iekšējo telpu. Ārējos apjomus noteica pirmām kārtām Gunāra Birkerta vīzija paplašināt ēku ar baltu piebūvi Grēcinieku ielas virzienā. Sākotnējā vīzija 2001. gadā paredzēja piebūvi celt uz t.s. "dziļā pagraba" pamatiem. Dažam labam neienāk prātā, ka daļa muzeja pagraba telpu atrodas nevis zem ēkas, bet zem klajas debess. Tā tagadējās Izglītības programmas telpas 1996. gadā nokļuva zem ieliņas starp Melngalvju namu un muzeja ēku, kad nojauca muzeja austrumu sienu, lai varētu celt Melngalvju namu. Dziļais pagrabs ar padomju laika apsildīšanas, gaisa mitruma kontroles, ventilācijas un citām masīvām ierīcēm, kur arī risinājās Laura Gundara "Pieskaries baltajam lācim" izrādes, visu laiku atradies zem terases muzeja dienvidu pusē. Sarkano strēlnieku muzeja ēkas arhitekts Gunārs Lūsis-Grīnbergs stāsta, ka tur jau sākotnēji paredzēta piebūve, ko padomju okupācijas laikā tomēr neuzcēla. Taču Birkerta pirmās vīzijas apjomi izrādījās pārāk mazi muzeja straujās attīstības dēļ, un tāpēc jau 2004. gadā nolēma ēku paplašināt tālāk uz Grēcinieku ielas pusi. Tur savukārt paplašināšanu ierobežo pazemes siltuma trase. Iespēju piebūvi veidot augstāku Gunārs Birkerts nepieņēma arhitektonisku apsvērumu dēļ. Tā tagadējais projekts ir par apmēram astoņiem metriem garāks nekā sākotnējā iecere, bet tas arī viss. Maijas Sinkas rūpīgās aplēses un ēkas izpēte norādīja uz iespēju, piebūvi nepaaugstinot, augststāvā izbūvēt vēl vienu stāvu, kurā paredzēts novietot visas muzeja mehāniskās iekārtas, mākslinieka darbnīcu un bibliotēku. Tajā pašā laikā, nojaucot tagadējos iekārtos griestus izstāžu zālē, telpa paaugstinās par 1,5 metriem, dodot iespēju virs austrumu sienas izbūvēt balkonu.

Jau sākot plānošanu, bija skaidrs, ka tagadējā pastāvīgā ekspozīcija jāatjauno. Iekštelpu arhitektes Annas Zoldneres veidotais iekārtojums izrādījies ļoti veiksmīgs, jo tas ļauj gan parādīt lielformāta fotogrāfijas un kartes, gan paskaidrojošos tekstus, fotogrāfijas, dokumentus un piemiņas lietas tuvplānā. Par ekspozīcijas pārskatāmību liecina apmeklētāju komentāri aptaujās un daudzi ieraksti muzeja viesu grāmatā. Ekspozīcija arī bija veidota iespējami lēti – no koka un ar skaidu plāksnēm, lai to muzejs sākuma gados varētu atļauties. Taču ir skaidrs, ka arī bez pārbūves ekspozīcija būtu jāatjauno. Klāt

Okupācijas muzeja Nākotnes nama projekcija no Daugavas puses. Arhitekts Gunārs Birkerts.

nākusi gan vēsturiskā informācija un atzinumi, kas iekļauti vācu posma uzlabojumos, gan arī stipri pieauguši muzeja krājumi. Ir arī svarīgi uzlabot muzeja ugunsdrošību, veidojot jaunus standus un vitrīnas no ugunsdroša materiāla, kā arī muzejā lielākā mērā nekā līdz šim izlietot modernās tehnoloģijas – interaktīvos datorus un multimediju iekārtas, apgaismojumu un audio iekārtas. Lai gan galvenā izstāžu zāle ievērojami nepalielināsies – tiks iegūta tagadējā tematisko izstāžu telpa un balkons, pārbūve prasīs vecās ekspozīcijas nojaukšanu, un jaunā zāle būs jāpiepilda ar jaunu pastāvīgo ekspozīciju.

Lai sāktu plānošanas darbu, izveidoja ekspozīcijas apakškomiteju Richarda Pētersona vadībā un nolīga muzeja vēsturnieci Leldi Neimani un tagadējās ekspozīcijas veidotāju Annu Zoldneri pirmo satura un iekārtojuma ideju izstrādāšanai, iesaistot šajā darbā tagadējos muzeja darbiniekus un lūdzot padomu OMF Vēstures komitejas locekļiem. Gada beigās šis darbs bija tikai sākuma stadijā, bet jau pirmās pārrunas liecināja, ka nav paredzama radikāla koncepcijas maiņa. Lai kā veidosies jaunais ekspozīcijas iekārtojums, tas vēl arvien vadīsies no vēsturiskā un pārskatāmības principa. Jau sākumā bija arī skaidrs, ka nepieciešams parādīt Latvijas priekšvēsturi pirms okupācijas, kā arī atjaunotās Latvijas vēsturi ar uzsvāri gan uz okupācijas atstātajām sekām, gan Latvijas sekmīgo virzību uz integrāciju Eiropā un pasaulē. Tas savukārt nozīmē, ka par spīti nelielajam telpas ieguvumam jaunajā zālē saturiski tagadējās ekspozīcijas apjoms nemainīsies, bet mainīsies akcenti, proporcijas un pasniegšanas veidi.

Kā jebkurš liels projekts, Okupācijas muzeja Nākotnes nams prasīs prāvus līdzekļu ieguldījumus. Projektam iegūstot noteiktus apveidus un virzību, izveidojās iespējamais finansējuma dalījums – valsts rūpēsies par NN pārbūvi un piebūvi, ieskaitot infrastruktūru, bet Okupācijas muzeja fonds (OMF) par inventāru. Pārskata gada beigās aptuveni izmaksās par ēkas celtniecības darbiem bija aptuveni 2 000 000 latu. Inventāra izmaksas bija kalkulētas kā puse no tā – viens miljons, no kura vismaz puse būtu vajadzīga, lai muzejs varētu sākt funkcionēt jaunajās telpās. Tāpēc līdzekļu piesaistīšana projektam bija viena no NN prioritātēm.

Strauji pieaugot apmeklētāju skaitam un ar to saistītajiem izdevumiem, muzejs nevar iztikt arī turpmāk bez ziedotāju dāsnuma ikdienas vajadzībām. Tas nozīmē, ka NN vajadzībām nepieciešams piesaistīt papildu līdzekļus kā ieguldījumu muzeja nākotnei.

Lai plānotu un organizētu līdzekļu piesaistīšanu, izveidota nozare NN sabiedriskajām attiecībām un līdzekļu vākšanai. To kopā ar saviem muzeja sabiedrisko attiecību pienākumiem līdz 2005. gada rudenim vadīja Ilze Kuduliņa. Viņas vietā stājās Līga Strazda, vēsturniece un kādreizējā *Dienas* korespondente. Izveidoja komiteju, lai veidotu ilgtermiņa līdzekļu vākšanas stratēģiju gan ārzemēs, gan arī Latvijā. Komitejai savas zināšanas un darbu ziedo bijušais čikāgielis Ivars Švānfelds.

Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret Okupācijas muzeju un gatavību ziedot muzeja attīstībai, sabiedriskās domas pētījuma centrs SKDS veica aptauju, kuras rezultāti lasāmi atsevišķā rakstā. Tie liecina, ka muzeja tēls latviešu sabiedrībā ir principā pozitīvs, tā darbs novērtēts un muzeju gatava atbalstīt ar pieticīgiem līdzekļiem nozīmīga daļa iedzīvotāju. Pēc ilgākām diskusijām un plānošanas ar sabiedrisko attiecību firmu "Consensus" muzejs tomēr nolēma koncentrētu un plašu publiskās informācijas un līdzekļu vākšanas kampaņu pagaidām Latvijā neuzsākt, pirms nav atrisināti visi ar muzeja attīstību saistītie jautājumi.

Tai pašā laikā sāka veidot NN kampaņu muzeja tradicionālo atbalstītāju vidū ārzemēs. Uz to vedināja jau bez kampaņas saņemti ieguldījumi NN projektā, to vidū Latviešu Nacionālās Padomes Lielbritānijā (LNPL) 10 000 latu ieguldījums jau 2005. gada janvārī. Rudenī tam pievienojās Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības 50 000 dolāru solījums un daudzi mazāki ieguldījumi un solījumi, 2005. gada NN ieguldījumu un solījumu bilance noslēdzās ar 76 000 latiem vai 15% no pirmajos trīs gados nepieciešamās summas.

Vēršanās pie trimdas organizācijām un tautiešiem ar aicinājumu ieguldīt Okupācijas muzeja nākotnē lika pārdomāt trimdas lomu muzeja tapšanā un izaugšanā par starptautiski ievērotu un atzītu institūciju.

Viss sākās 1993. gadā, kad Amerikas latviešu profesors Paulis Lazda formulēja muzeja pamatideju un pamatprincipus, kas vēl arvien ietverti muzeja misijas aprakstā. Sākotnējo muzeja kodolu veidoja Pauļa Lazdas trimdas un Latvijas domubiedri, kas ar savām zināšanām un pašreizējā darbu veidoja pirmo izstādi par 1940.–1941. gadu. Izstādes muzejisko pamatu veidoja piemiņas lietas, ko topošajam muzejam uzticēja padomju vardarbību pārdzīvojušo, terorā bojā gājušo vai starplaikā mirušo radnieki. Finansiālo pamatu veidoja trimdas latviešu ziedojumi un iespēja bez maksas lietot bijušo Sarkanā strēlnieku muzeja ēku. Visam pāri bija morālais atbalsts, ko sniedza gan trimdas sabiedrība, gan Latvijā dzīvojošie okupācijas varu upuri. Tikai vēlāk un ar vilcināšanos pievienojās Latvijas valsts novērtējums un finansiālie piešķirumi. It sevišķi nozīmīgs trimdas morālais un materiālais atbalsts bija laikā pēc 1998. gada, kad muzeja ēku Rīgas dome gatavojās nojaukt. Tas bija arī laiks, kad muzeja programmām sāka ienākt līdzekļi no Latvijas valsts un kad muzejs iekļuva Valsts protokolā kā ieteikta apmeklējuma vieta augstiem ārvalstu viesiem. Taču bez sabiedrības atbalsta un spiediena ne muzejs būtu palicis savā vietā, ne arī ieguvis pienācīgo valsts amatpersonu uzmanību. Tāpēc var droši teikt, ka *Okupācijas muzejs ir viens no svarīgākajiem un noturīgākajiem Latvijas un trimdas sabiedrības saprašanās un sadarbības veidojumiem, par kura nozīmi tagad šaubās vairs tikai Latvijas okupācijas noliedzēji un neatkarības apšaubītāji.*

Aprēķini liecina, ka trimdas finansiālais devums muzeja darba nodrošināšanā un attīstībā pirmo 13 gadu laikā sasniedzis vairāk nekā vienu miljonu latu. Ar to nav izteikta šā devuma nozīme. *Bez trimdas devuma muzejs nebūtu varējis izveidoties un pastāvēt.* Vēl arvien trimdas ziedojumi veido apmēram trešo daļu no muzeja darbībai nepieciešamajiem līdzekļiem. Apmēram trešdaļu veido muzejā ienākošie ziedojumi, daļa arī no trimdas latviešiem, piešķirumi muzeja projektiem, ienākumi no grāmatu galda un

muzeja publikācijām. Tikai apmēram trešo daļu veido valsts piešķirumi. Tādējādi muzejs var palikt neatkarīgs no politiskas ietekmes savā darbībā un vēstures interpretācijā.

Šie apsvērumi ir arī pamatā muzeja cerībai tieši no trimdas organizācijām un tautiešiem saņemt lielāko tiesu ieguldījumu Nākotnes nama vajadzībām – ap vienu miljonu latu piecu gadu laikā. Rudenī ar šādu aicinājumu vairākās vietās Kanādā un ASV viesojās NN projekta vadītājs Valters Nollendorfs. Ja ir kāds projekts, kurā trimdas devums veidos nozīmīgu un paliekošu daļu, tas būs Okupācijas muzeja Nākotnes nams.

Muzeja apmeklētāji

Likās, ka ir jau daudz, bet 2005. gadā apmeklētāji sāka plūst vēl vairāk, sasniedzot 111 489 un pārsniedzot iepriekšējā gada 65 191 par 46 000 jeb 71%. Salīdzinājumam: 2002. un 2003. gadā katru gadu muzeju apmeklēja nedaudz vairāk nekā 40 000 cilvēku. *2005. gadā vien muzejā viesojās vairāk cilvēku nekā pirmajos astoņos pastāvēšanas gados.*

Apmeklētāju skaitam visu muzeja pastāvēšanas laiku, izņemot divus gadus, bijusi tendence pieaugt, un tikai vienreiz, 1999. gadā, tas kritās. Šo kritumu, iespējams, ietekmēja fakts, ka šajā laikā ap muzeju noritēja Melngalvju nama un Rātslaukuma būvdarbi. Šis bija arī gads, kad Rīgas dome nolēma muzeja ēku nojaukt un muzeju pārvietot citās telpās, lai gan jāšaubās, vai šis lēmums negatīvi ietekmēja apmeklētāju skaitu. Katrā ziņā domes lēmums un ar to radītie draudi muzeja eksistencei bija iemesls sākt mērķtiecīgu muzeja sabiedrisko attiecību kampaņu. Bija svarīgi pievērst uzmanību muzejam ne tikai kā potenciāli traucējošai "melnai kastei" Rīgā, bet kā visas Latvijas muzejam, kas ar savu Izglītības programmu un savām izstādēm iesniedzas arī attālos Latvijas nostūros. Tikpat svarīgi bija muzejam piesaistīt Latvijas un ārzemju apmeklētāju interesi. Apmeklētāju skaits ir viens no muzeja panākumu kritērijiem, un sekmīgu muzeju vieglāk aizstāvēt nekā nesekmīgu. Nākamajā gadā Melngalvju nams un Rātslaukums kļuva pieejami publikai. Lai iekļūtu Okupācijas muzejā nebija vairs jāpārvar nožogojumu labirints. Bet arī sabiedriskās informācija kampaņa darīja savu, un kopš 2000. gada apmeklētāju skaits audzis un Okupācijas muzejs ir kļuvis par vienu no

**Izraēlas prezidenta
Mošes Kacava
(Moshe Katsav)
apmeklējums
Okupācijas muzejā
2005. gada
21. septembrī.
No kreisās prezidents
Moše Kacavs,
Valters Nollendorfs.
OM.**

apmeklētākajiem muzejiem Latvijā. Salīdzinājumam: Kara muzeju, kurā ieeja tagad arī ir par brīvu, 2005. gadā apmeklēja 57 789 (34% pieaugums).

Būtu nepareizi apmeklētāju skaita pieaugumu saistīt tikai ar muzeja paša nopelniem. Nenoliedzami savu lomu spēlē pieaugošais Latvijas apmeklētāju skaits. To savukārt ietekmē Latvijas uzņemšana Eiropas Savienībā un Rīgas kļūšana par lēto lidojumu mērķi. Rīgas lidosta 2005. gadā apkalpoja par 77% vairāk lidotāju nekā 2004. gadā, kas aprīņojami atbilst muzeja apmeklētāju pieaugumam par 71%.

Muzejam pašam nav vairs jāveido savs tēls kā informatīvam un ārzemju publikai pieejamam muzejam. Tēlu tagad palīdz veidot daudzi ceļveži, avižu raksti un reportāžas, kur nereti muzejs minēts kā obligāta apmeklējuma vieta, lai iepazītos ar Latvijas nesen vēsturi.

Muzejs spēlē arvien nozīmīgāku lomu valsts oficiālo viesu iepazīstināšanā ar Latvijas okupācijas laika vēsturi. 2005. gadā to apmeklēja 63 oficiālas delegācijas. Neoficiālo delegāciju un grupu skaits ir daudz lielāks. Tās piesaka un organizē gan ārvalstu vēstniecības, gan citas ārvalstu institūcijas. To vidū sevišķi labu sadarbību ar muzeju izveidojis Vācijas Konrāda Adenauera fonds. Oficiālo apmeklētāju vidū jāpiemin pirmais augsta līmeņa apmeklējums no Izraēlas, prezidents Moše Kacavs (*Moshe Katsav*). Viņš muzeju apmeklēja 21. septembrī un iepazīs gan ar Gulaga baraku, deportācijām, čēkas varas darbiem, gan arī ar holokausta norisēm okupētajā Latvijā un muzeja viesu grāmatā ierakstīja: "Vēstures muzejam ir nacionāla un internacionāla nozīme, sniedzot vēstures mācību, mācot jaunākajai paaudzei cilvēcīgās vērtības un sagatavojot labāku pasauli nākamajai paaudzei." 7. decembrī muzejā iegriezās kaimiņu valsts prezidents Arnolds Rītels (*Arnold Rüütel*), bet 7. maijā, ASV prezidenta Džordža Buša Latvijas apmeklējuma laikā, muzeju pagodināja ASV Pirmā lēdija Laura Buša, viesu grāmatā ierakstot: "Paldies par jūsu viesmīlību un par dalīšanos Latvijas vēsturē ar mani." Sevišķu preses un citu mediju ievēribu izpelnījās līdz šim augstākais Krievijas Federācijas apmeklējums muzejā.

Krievijas federācijas vēstnieka Viktora Kalužņija apmeklējums muzejā 2005. gada 25. janvārī.
OM.

Krievijas vēstnieks muzejā ieradās 28. janvārī ārlietu ministra Arta Pabrika pavadībā un nebija ar visu muzejā redzēto apmierināts: "Izgāju no muzeja ar pretrunīgām jūtām. Ļoti žēl, ka šī perioda vēsture tiek skaidrota vienpusīgi. Man ir daudz jautājumu: kāpēc, kāpēc?"

Gadskārtējā muzeja ekspozīcijas apmeklētāju aptauja notika no 2005. gada 1. augusta līdz 1. decembrim, kad no 45 915 muzeja apmeklētājiem anketas aizpildīja 292 cilvēki. Muzeja apmeklētāju apmierinātība ar muzeju ir ļoti augsta: 93% ar apmeklējumu ir apmierināti, no tiem 58% ļoti apmierināti. 85% min, ka muzeju apmeklējuši pirmo reizi, bet 29% paredz noteikti atgriezties. No Latvijas apmeklētājiem atkārtoti muzejā atgriezties paredz 79%. Apmeklētāju vairākums ir ārzemnieki no 27 valstīm, visvairāk no Lielbritānijas un Vācijas (pa 12%), bet Latvijas apmeklētāji veidoja 19%. Turpinās gados jaunu un izglītotu apmeklētāju pārsvars: gandrīz 3/5 (59%) bija zem 40 gadu vecuma, bet vairāk nekā 2/3 (73%) atzīmējuši, ka viņiem ir augstākā izglītība. Muzeja

Latvijas Pasta
direktors Gints
Škodovs pasniedz
Gunāra Astras
piemiņas marķu un
pirmās dienas
aploksni muzeja
direktorei Gundegai
Michelei 2005. gada
22. oktobrī. OM.

spēja uzrunāt gados jaunus un izglītotos cilvēkus ļauj secināt, ka muzeja apmeklējuma gūtā izpratne par Latvijas vēstures nezināmajām lappusēm vēl ilgi paliks apmeklētāju apziņā un ietekmēs izpratni par Latviju ietekmīgās sabiedrības aprindās ārzemēs.

Nedrīkst aizmirst, ka daudzi muzeja apmeklētāji nenāk tikai, lai iepazītos ar izstādēm. Tā muzeja darbinieki 2005. gadā snieguši vairāk nekā 550 konsultācijas un izziņas Latvijas Universitātes vēstures studentiem, maģistrantiem un doktorantiem, ārzemju zinātniekiem, rakstniekiem un skolotājiem, kā arī citām ieinteresētām personām. Muzeja krātuves uzņēmušas 587 apmeklētājus. Te nav ieskaitīti gan Latvijas, gan ārzemju preses un mediju pārstāvji, kuri ieradušies intervēt muzeja darbiniekus vai veikt reportāžas par muzeju, un apmeklētāji, kas nākuši uz dažādiem muzeja sarīkojumiem.

Sevišķs un notikums muzejā bija Latvijas Pasta izdotās Gunāra Astras piemiņas marķas prezentācija un pirmās dienas aploksnes apzīmogošana 22. oktobrī.

Sabiedriskās attiecības

Kā ierasts, Andas Līces vadībā tapuši divi Okupācijas muzeja apkārtraksti. Vēl arvien grūtības sagādājusi precīza ziedotāju saraksta sagatavošana. Lai gan jaunās apvienotās datu bāzes sagatavošana sākās jau 2004. gadā, tā 2005. gadā vēl nebija pabeigta.

Daudzi Andas Līces raksti un komentāri latviešu presē gan Latvijā, gan arī ārzemēs, tieši vai netieši bijuši saistīti ar muzeju un muzeja tematiku. 2005. gadā to skaits sasniedzis 46, neskaitot esejas muzeja gadagrāmatai un grāmatai *Latviešu leģionāri*. Turpinājies arī darbs pie Sibīrijas atmiņu krājuma *Via Dolorosa* piektā sējuma, kas iznāks 2006. gadā.

Muzeja informācijas lapiņas bija pieejamas arvien lielākā valodu skaitā: latviski, angļiski, vāciski, krieviski, somiski, franciski, itāļiski, spāniski.

Ilzes Kuduliņas vietā sabiedrisko attiecību koordinatores darbu uzņēma Zanda Dūma. Viņa savā gādībā ņēma arī muzeja mājaslapu www.occupationmuseum.lv vai www.omf.lv.

Aktīva bijusi sadarbība ar preses, radio un televīzijas reportieriem. Kā ierasts, prominentu viesu vizītes piesaistīja sevišķu uzmanību. Liela mediju interese bija par ASV

Muzeja sabiedrisko lietu koordinatore Ilze Kuduliņa sarunā ar ārlietu ministru Arti Pabriku Krievijas vēstnieka Viktora Kalužņija vizītes laikā 2005. gada 25. janvārī. OM.

prezidenta kundzes Lauras Bušas apmeklējumu, kurš notika kontrolētos apstākļos, bet lielāko mediju pieplūdumu radīja Krievijas vēstnieka Viktora Kalužņija apmeklējums. Reportieri no muzeja sniedz reportāžas un muzejā meklē informāciju un materiālus raidījumiem par Latviju un Latvijas neseno laiku vēsturi. Muzeja darbinieki sniedz neskaitāmas intervijas gan vēsturiski nozīmīgās dienās, gan arī sakarā ar dažādiem muzeja vai publiskiem notikumiem, kam sakars ar muzeja tematiku. Lielāko skaitu interviju sniedz Uldis Neiburgs, Heinrihs Strods, Valters Nollendorfs un Gundega Michele. Tā, piemēram, 2005. gadā muzeja darbinieki sniedza intervijas un piedalījās raidījumos sakarā ar Latvijas Valsts prezidentes deklarāciju par kara beigām, jaunas okupācijas sākumu un lēmumu

piedalīties 9. maija svinībās Maskavā, par muzeja tematiskajām izstādēm, it sevišķi par latviešiem Sarkanajā armijā un "Baltijas brīvības un miera kuģi," bet gada beigās – par Krievijas "dokumentālo" filmu *Baltijas nacisms*.

Pārskata gadā muzejā darbojušies preses un citu mediju pārstāvji ne tikai no Latvijas, bet arī no Lielbritānijas, Horvātijas, Krievijas, ASV, Francijas, Austrijas, Nīderlandes, Ukrainas, Beļģijas, Zviedrijas, Somijas, Baltkrievijas un Brīvās Eiropas radio.

Muzeja ekspozīcija un izstādes

Lai gan galvenā muzeja darbinieku uzmanība jau veltīta jaunās ekspozīcijas plānošanai, nav apstājies darbs pie tagadējās ekspozīcijas uzlabošanas un papildināšanas. Kā lielākais 2005. gada sasniegums jāmin vācu okupācijas posma daļēja atjaunošana un papildināšana kuratora Ojāra Stepena un mākslinieces Nilutas Bahmanes vadībā, iesaistot plānošanā arī muzeja kuratorijas komitejas locekļus. Vēsturiskā informācija saskaņota ar jaunākajiem vēsturnieku atzinumiem. Stendi papildināti ar jauniem vizuāliem materiāliem un sakārtoti loģiskākā secībā. Turpinājusies arī tematisko izstāžu veidošana, tādējādi papildinot, padziļinot un variējot pastāvīgajā ekspozīcijā redzamo materiālu.

Gada sākumā vēl bija skatāma izstāde "Austrieši Padomju Savienībā, 1945–1956," ko muzejs veidoja sadarbībā ar Bolcmana Kara seku pētišanas institūtu Grācā Austrijā. Tālākajā gada gaitā tapa trīs lielās tematiskās izstādes un sešas mazākas izstādes, galvenokārt muzeja vestibīlā. Tematiskās izstādes:

- "Mākslinieka Kurta Fridrihsona (1911–1991) darbu kolekcija Okupācijas muzejā un krimināllieta par *Franču grupas* dalībniekiem" no februāra līdz aprīlim. Kurators: Richards Pētersons. Mākslinieks: Jānis Spalviņš. 2003. gadā muzejs no mākslinieka atraitnes Zentas Fridrihsones dāvinājumā saņēma gandrīz 1500 Gulagā darinātus mazformāta akvareļus un zīmējumus. Tematiskā izstāde bija pirmā iespēja tos parādīt publikai. 2006. gadā muzejs iecerējis rīkot daudz plašāku izstādi ar Fridrihsona darbiem Nacionālajā mākslas muzejā. Izstādes sakarā muzejs izdeva Richarda Pēterona sastādītu un Jāņa Spalviņa mākslinieciski noformētu pastkaršu komplektu ar 15 Kurta Fridrihsona Sibīrijas akvareļiem.
- "Latviešu karavīri Sarkanajā armijā, 1941–1945" no maija līdz oktobrim. Kurators: Uldis Neiburgs. Māksliniece: Niluta Bahmane. Visu vasaru un rudeni

**Kurta Fridrihsona
izstādes mākslinieks
Jānis Spalviņš
izstādes atklāšanā
2005. gada
5. februārī. OM.**

**Vēsturnieks Uldis
Neiburgs atklāj
izstādi "Latviešu
karavīri Sarkanajā
armijā, 1941–1945"
2005. gada 9. maijā.
OM.**

vestibila lielu daļu aizņēma un apmeklētāju interesi saistīja padomju lidmašīnas vraks, kas no 1944. gadā septembra bija glabājies purvā pie Ērgļiem. Labi saglabājušos vraku un lidmašīnas apkalpes mirstīgās atliekas ar lielu piepūli no purva izcēla meklēšanas vienība "Leģenda," kuras atrastie eksponāti veidoja ievērojamu izstādes daļu. Šī izstāde bija kā spogulis izstādei par latviešu leģionu pirms diviem gadiem. Interessants materiāls ir padomju diktatora Staļina 1941. gadā parakstīta pavēle par 201. latviešu gvardes divīzijas organizēšanu, kam pretī – muzejā redzamā Hitlera parakstītā pavēle par latviešu leģiona dibināšanu.

- "Baltijas brīvības un miera kuģis, 1985" no novembra līdz 2006. gada janvārim. Kurators: Ojārs Stepens. Māksliniece: Niluta Bahmane. Šī izstāde un ar to saistītā konference tapa, galvenokārt pateicoties Māra Graudiņa iniciatīvai un ziedotājiem materiāliem, kas tagad nonākuši muzeja krātuvēs. Kuģa ceļojums 1985. gadā

"Baltijas brīvības un miera kuģa 1985" izstādes ierosinātājs, materiālu dāvinātājs un konferences rīkotājs Māris Graudiņš atklāj izstādi 2005. gada 18. novembrī. OM.

Padomju lidmašīnas vraks Okupācijas muzeja vestibīlā izstādes "Latviešu karavīri Sarkanajā armijā, 1941–1945" laikā no 2005. gada maijam līdz novembrim. No purva pie Ērgļiem izcelto vraku muzejam aizdeva meklēšanas vienība "Leģenda." OM.

savienoja baltiešu rīkoto Baltijas tribunālu Kopenhāgenā ar Eiropas drošības un sadarbības konferences desmit gadu atzīmēšanas konferenci Helsinkos. Māris Graudiņš bija atbildīgs par sabiedriskām attiecībām, un kuģa brauciens izpelnījās līdz tam nepieredzētu pasaules mediju uzmanību, lielā mērā arī pateicoties Padomju Savienības satraukumam.

Mazākās izstādes bija veltītas vairākiem zīmīgiem jaunieguvumiem: ieslodzītās Martas Liepiņas ceļa soma (februārī); ieslodzītajai Elvirai Kubļiņai citu ieslodzīto dāvētie rokdarbi

(martā); vācu kara gūsteknim Hansam-Joachimam Gackam (*Hans-Joachim Gatzka*) piederošie priekšmeti no filtrācijas nometnes Rīgā 1946. gadā (aprīli). Februāri bija izstādīta Imanta Ozoliņa mazo grafikas darbu izstāde "Starp lielvaru dzirnakmeņiem." Novembrī ar konferenci un izstādi muzeja video krātuve atzīmēja savu 1000. ierakstu. Novembrī bija apskatāma arī daļa no Viestura Šķidras muzejam dāvētās pastmarku kolekcijas.

Muzejs ārpus muzeja

Kopš pirmās Okupācijas muzeja starptautiskās ceļojošās izstādes Eiropas Parlamenta telpās Briselē 1998. gadā pagājuši jau septiņi gadi. Starptautisko ceļojošo izstāžu projektu šajā laikā vadījis profesors Paulis Lazda, bet laika gaitā ap to izveidojušies ļoti sekmīgi satelītprojekti atsevišķās valstīs.

Tā 2003. gadā Andreja Ozoliņa un Mārtiņa Dāles vadībā ar daudzu vietējo palīgu atbalstu sākās izstāžu sērija Apvienotajā Karalistē, kas četru gadu darbības laikā bijusi izstādīta 25 vietās.

2005. gadā ceļojošo izstāžu smaguma punkts bija Vācija, kur tās enerģiski sāka organizēt Maija Sinka jau 2004. gadā, kad maijā pirmo izstādi ar Berlīnes parlamenta atbalstu atklāja parlamenta telpās. Līdz 2005. gada beigām izstāde bija jau viesojusies 21 vietā, no tām 15 pārskata gadā. Ar lielām pūlēm Maijai Sinkai izdevies panākt, ka izstādes rīko galvenokārt vācu organizācijas un iestādes, ieskaitot Vācijas zemju parlamentus. Aktīvi iesaistītas arī vairākas Konrāda Adenauera fonda filiāles. No 2006. gada Vācijas izstāžu organizēšanu uzņēmis Ģirts Zēgners.

Blakus izstāžu organizēšanai rit pastāvīgs izstādīto materiālu uzlabošanas, precizēšanas un tekstu rediģēšanas darbs, kuru 2005. gadā veica darba grupa, kurā piedalījās Dzintra Bungas, Ojārs Celle, Gundega Michele, Maija Sinka, Jānis Liepiņš un neklātienē Paulis Lazda. Darbu apgrūtina vajadzība tekstus saskaņot četrās valodās – latviski, angļiski, franciski un vāciski. Atkarībā no valsts, kurā izstāde notiek, lielie virsraksti un paskaidrojošie teksti valsts valodā secībā ir pirmie. Parasti izstādi papildina brošūras ar izstādes tekstiem un ilustrācijām, ko par nominālu maksu vai par brīvu var iegūt izstādes apmeklētāji kā paliekošu atgādinājumu un informācijas avotu par Latvijas likteņiem 20. gadsimtā. Par neredzamajiem, bet nepieciešamajiem tehniskajiem darbiem rūpējas starptautiskās ceļojošās izstādes administrators Jānis Liepiņš.

Ļoti sekmīgi darbojas starptautiskās izstādes Latvijas variants "Latvija 1939–1991: no okupācijas līdz neatkarībai," kas ir Izglītības programmas pārziņā. Tā ir viegli pārvedama mazāka formāta izstāde, kas sastāv no 24 ierāmētiem plakātiem uz stendiem latviešu, angļu un krievu valodā. Izstādes divas kopijas 2005. gadā viesojušās 51 vietā Latvijā, un ar to iepazinušies ap 14 000 cilvēku, galvenokārt skolēni, kam tā kalpo kā uzskates un mācību līdzeklis skolotāju vadībā. Viena šīs izstādes kopija pieejama arī latviešu centriem un skolām ASV.

Diezgan bieži pārvietojamas tematiskās izstādes pieprasa citi Latvijas muzeji. Tā fotoizstāde "Krasnojarskas novads. Ustjjeņiseja. Ziemeļu platums 70x, Austrumu garums 83x" 2005. gada pirmajos mēnešos bija izstādīta Gulbenes Vēstures un mākslas muzejā. Izstāde par muzeja Video krātuves darbu bija apskatāma Rīgas "Kinogalerijā" un vēlāk arī muzeja vestibilā.

Muzeja eksponāti ceļo arī uz ārzemēm. No 2005. gada 30. oktobra līdz 2006. gada janvārim Veimāras "ACC Galerie" plašākas izstādes ietvaros muzeja krātuves darbiniece Evita Rukke iekārtoja telpu par tēmu: "No terora līdz neatkarībai" (*Vom Terror zur Unabhängigkeit*). Tajā bija izstādīti 36 muzeja pamatkrājuma priekšmeti, kā arī citi

Okupācijas muzeja izstāde "No terora līdz neatkarībai" ACC galerijā Veimārā 2005. gada nogalē. OM.

materiāli. Muzeja materiāli, kopumā 23 vienības, bija arī izstādīti Kānas (*Caen*) memoriālā muzeja rīkotajā un sagatavotajā izstādē "Karš pēc kara" saistībā ar Latvijas kultūras pasākumu kompleksu Francijā "Pārsteidzošā Latvija" 2005. gada oktobrī un novembrī.

Plašs Gundegas Micheles un Valtera Nollendorfa pārskats par Okupācijas muzeju iespīests grāmatā *Kommunismus im Museum. Formen der Auseinandersetzung in Deutschland und Ostmitteleuropa*.¹

Muzeja krātuves

Galvenā krātuve. Krātuves ir muzeja redzamās daļas pamats, kas nodrošina iespēju papildināt, mainīt un atvietot ekspozīcijas materiālus, veidot tematiskas izstādes. Krātuvju materiāli kalpo izglītības darbam ar autentiskiem materiāliem vai to kopijām, ir avots pētniecības projektiem, publikācijām, filmām un citām vajadzībām. Muzeju aprindas ir vienisprātis – bez krātuvēm nav muzeja. Muzeja krājumi ir viens no galvenajiem muzeju kvalitātes rādītājiem.

Parasti tikai neliela krājuma daļa ir izstādīta muzejā. No 37 025 krājuma vienībām 2005. gada 31. decembrī tikai 1159 jeb 3,1% bija izstādītas. Pieskaitot 919 vienības, kas izmantotas pētnieciskajam darbam, 271 publikācijām, 63 izglītībai, 158 kultūras pasākumiem un 25 personīgo arhīvu papildināšanai, kopā no krājuma 2005. gadā izlietota 2541 vienība jeb 6,8%. Kā jau minēts, 59 muzeja krājuma vienības bija izstādītas ārzemēs.

Pārskata gadā krājums pieaudzis par 3004 vienībām, kas ir mazāk nekā iepriekšējā gadā. Dominē materiāli no Gulaga un Sibīrijas piespiedu noņemšanas vietām. Vēl arvien trūkst eksponātu no bēgļu gaitām, noņemti un trimdas dzīves dažādās mītnēs zemēs.

Video un kinofonofoto krātuve. 2005. gadā krātuve atzīmēja savu 1000. video liecības ierakstu. Liecības devējs bija pazīstamais ērgelnieks Tālvāldis Deksnis. Sakarā ar

¹ *Kommunismus im Museum. Formen der Auseinandersetzung in Deutschland und Ostmitteleuropa*, Hrsg. Volkhard Knigge und Ulrich Mählert (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005) 117–129.

1000. ierakstu Video un kinofonofoto krātuve rīkoja konferenci un sagatavoja nelielu izstādi par savu darbu un liecību devējiem.

Svarīgo liecību ierakstīšanas darbu 2005. gadā ievērojami palīdzēja veicināt no Eiropas Savienības iegūtie līdzekļi. Zīmīgi, ka 2004. gadā muzeja projektu noraidīja, jo ES neatzina komunistu deportāciju dokumentēšanu par atbalstāmu projektu. Situācija tagad ir mainījusies, un krātuves darbinieki ar jauniem palīgiem iegūtos līdzekļus cenšas pilnībā izmantot. Tā 2005. gadā notikušas 67 ekspedīcijas, kurās iegūtas 237 personu liecības un 18 video reportāžas par dažādiem muzeja un publiskiem sarīkojumiem. Ekspedīcijas arī devušas ievērojamu papildinājumu muzeja galvenajai krātuvei ar 258 vienībām.

Kopā 2005. gada beigās krātuvē atradās 1189 personu liecības, vairāk nekā 2000 ierakstu stundas.

Muzeja programmas

Izglītības programma turpinājusi intensīvu darbu. Muzeja šaurības dēļ daudz aktivitāšu notiek ārpus muzeja, un var apgalvot, ka muzeja Izglītības programma muzeja šaurību izmantojusi pozitīvi, izvēršot savu darbu visā Latvijā. Notikuši ierastie semināri un priekšlasījumi vēstures skolotājiem un skolēniem. Rīkotas nodarbības, konkursi un vasaras nometne skolēniem un studentiem. Turpinās Latvijas ceļojošās izstādes ceļojumi pa Latvijas novadiem un skolām. Iznākuši divi *IPziņu* numuri Latvijas vēstures skolotājiem, kas informē par programmas darbu un plāniem.

Skolotāju tālākizglītības semināru skaits mazāks nekā iepriekšējā gadā. No 19 semināriem 15 notikuši izbraukumā. Sevišķs uzsvars 2005. gadā likts uz skolēnu pētnieciskajiem darbiem – četri vienas dienas un viens piecu dienu seminārs veltīts tieši tiem. Desmit semināri veltīti darbam ar Izglītības programmas sagatavoto un skolām izplatīto mācību materiālu komplektu "Komunisms." Ar skolēnu pētnieciskajiem darbiem nodarbojušies četri vienas dienas un viens divu dienu seminārs, bet trīs semināri veltīti tematiskajai izstādei "Latviešu karavīri Sarkanajā armijā."

Laikā, kad atskan politizēta prasība pēc Latvijas vēstures kā atsevišķa mācību priekšmeta skolās, un dzirdams nepamatots pārmetums, ka Latvijas vēsturi patlaban it kā nemācot, šie muzeja semināri un citi pasākumi pierāda pretējo. Tie ir pieprasīti, jo tie Latvijas vēstures skolotājiem ne tikai sniedz zināšanas, bet arī palīdz vēsturi mācīt efektīgi, skolēnus ieinteresējot un aktīvi iesaistot Latvijas vēstures apgūšanā. 2005. gadā šim nolūkam kalpoja trīs konkursi, kuros piedalījās 84 skolēni. Labāko darbu autori piedalījās muzeja rīkotā pētnieciskā vasaras nometnē, kas 2005. gadā notika Dagdā par nacionālo partizānu tēmu. Ar Eiropas Savienības līdzekļiem līdzfinansētais projekts "Daudzbalsīgā vēsture," kas beigsies 2006. gadā, paredz vēstures mācīšanu kuplināt ar metodiskiem materiāliem par maz skartām, bet interesantām tēmām kā, piemēram, ikdienas dzīvi, sadzīvi, kultūru un modi, kas aiz lielajām okupācijas vēstures tēmām ļauj saskatīt cilvēcīgos aspektus un savukārt paver plašas iespējas skolēnus aktīvi iesaistīt izziņu vākšanā un pētniecībā.

Latvijas ceļojošās izstādes divi komplekti bijuši izstādīti 51 vietā Latvijā un vienā vietā Igaunijā. Pēc aptuveniem aprēķiniem ar izstādi iepazinušies ap 14 000 skolēni un citi apmeklētāji. Salīdzinājumā ar 2004. gadu vietu skaits divkārtšojies un apmeklētāju skaits četrkārtšojies. Ir sagatavots jauns izstādes komplekts un sākti priekšdarbi jaunai izstādei par latviešu karavīriem abu okupācijas varu armijās Otrā pasaules kara laikā.

Izglītības programmas vasaras nometne Dagdā 2005. gada vasarā.

Muzeju turpina apmeklēt skolēnu grupas. 2005. gadā notikuši 110 vispārēji muzeja apmeklējumi un 103 tematiskas nodarbības apmācītu gidu vadībā ar kopā 4406 audzēkņiem. Tradicionālā deportāciju tēma atkal bijusi vispieprasītākā – 77 apmeklējumi. Vairāki skolu apmeklējumi veltīti tematiskajām izstādēm. Izstrādāta un divreiz novadīta nodarbība "Latvijas neatkarības atjaunošana." Oktobrī notika skolēnu seminārs muzejā par tēmu "Daudzbalsīgā vēsture."

Svarīgs Izglītības programmas uzdevums ir gidu sagatavošana. Jauno gidu sagatavošana notikusi četras reizes, kopā 13 dienas. Gidu tālākizglītībai – par tematiskajām izstādēm un citiem svarīgiem tematiem – veltīti seši semināri.

Izglītības programmas darbinieki pieprasīti nodarbībām un demonstrācijām ārpus muzeja ietvariem, piemēram, vasaras nometnēs un dažādu izglītības institūciju konferencēs. Ļoti pieprasīta tēma ir par holokausta mācīšanu. No konferencēm svarīgākā bija "Euroclio" (Eiropas vēstures skolotāju asociāciju apvienības) gada konference aprīlī Rīgā, kurā piedalījās 143 vēstures skolotāji no dažādām Eiropas valstīm, kā arī Austrālijas, Dienvidāfrikas Republikas un ASV. Danute Dūra un Ieva Gundare konferencē vadīja paraugnodarbības un konferences dalībnieku apmeklējumu muzejā.

Pētniecības programmas galvenais uzdevums ir gadagrāmatas sagatavošana. Lai gan pētniecības programmas darbinieki tiešā nozīmē ir Heinrihs Strods un Uldis Neiburgs, netieši tajā iesaistīti visi muzeja vēsturnieki. Savukārt Pētniecības programmas vēsturnieki piedalās muzeja projektos. Ulža Neiburga sagatavotā tematiskā izstāde par latviešiem Sarkanajā armijā ir labs piemērs. Savukārt 2004. gada gadagrāmatā publicētais Ojāra Stepena pētījums un Ineses Dreimanes jaunieguvumu apraksts katrā gadagrāmatā ir piemērs citu muzeja darbinieku pētnieciskajam darbam. Nedrīkst aizmirst, ka jebkuras izstādes sagatavošana un muzeja krātuvju uzturēšana ir zinātnisks darbs, ko veic kvalificēti muzeja darbinieki.

Liels ieguvums 2005. gadā bija ar Bolcmaņa institūta palīdzību nokopētie dokumenti par Vācijas ebrejiem, kam Ulmaņa valdība 1930. gadu beigās atļāva ieceļot Latvijā un apgādāja viņus ar nepieciešamajiem Latvijas dokumentiem. Mikrofilmas no Vācijas Federālā arhīva jau agrāk bija sagādājis profesors Henrihs Strods, bet kopijas palīdz ar dokumentiem efektīvi strādāt. Vērtē, ka te atrodamas vairāku tūkstošu personu lietas, kas uzskatāmi parāda, ka Latvijas valdība rūpējās par ebreju likteni, kad daudzas citas valstis viņus neņēma pretī. Diemžēl muzejam nav vēl izdevies atrast līdzekļus, lai apjomīgos materiālus izvērtētu un apstrādātu.

Profesora Henriha Stroda 17 publikāciju sarakstā, kas kopumā sasniedzis iespaidīgo skaitli 874, atrodam gan viņa gadagrāmatas ieguldījumu, gan arī rakstus Latvijas Vēsturnieku komisijas sējumos un žurnālā *Latvijas Vēsture*. Viņa kontā ir arī vairāki raksti laikrakstos. Strods turpina darboties Latvijas Vēsturnieku komisijā un vadīt apakškomiteju par otrās padomju okupācijas staļinisma posmu. 2005. gadā viņš kļuva arī par Latvijas Ministru kabineta PSRS okupācijas nodarīto zaudējumu aprēķināšanas komisijas loekli. Stroda pētniecības ceļojumi uz Maskavu katra gada maijā uz Latviju atveduši vērtīgus dokumentus gan tālākai pētniecībai, gan arī muzeja gadagrāmatai.

Uldis Neiburgs strādā ar neatslābstošu enerģiju – 2005. gadā publicētas 10 zinātniskas publikācijas. Tās iespiestas Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos, muzeja gadagrāmatā un citos zinātniskos apkopojumos. Neiburgs arī spējis ielauzties starptautiskajā apritē. Viņa darbi publicēti vācu, angļu un poļu valodā. Publiskās vēstures jomā Neiburgs muzejā ir nepārspēts. Viņa 2005. gada “populārzinātnisko” darbu skaits sasniedzis 30. Jau gandrīz parasti sagaidīt, ka nedēļas žurnālā *Mājas viesis* atkal būs interesants vēsturisks raksts ar parakstu: “Uldis Neiburgs, Okupācijas muzeja pētnieks.”

Lai gan Valters Nollendorfs nav vēsturnieks, viņš jau astoto gadu darbojas Latvijas vēsturnieku komisijā. Pārskata gadā Nollendorfa un Vācijas kolēģa Ervina Oberlendera (*Erwin Oberländer*) redakcijā iznāca pirmais Vēsturnieku komisijas sējums angļu valodā, 20 zinātnisku rakstu izlase. Nollendorfs veica galveno tekstu rediģēšanas darbu un sarakstīja grāmatas ievadu.² Šis sējums izplatīts lielākajām pasaules bibliotēkām. Ar Eiropas Parlamenta delegāta Alda Kuška gādību un ar sevišķu Hansa-Gerta Poteringa (*Hans-Gert Poettering*), Valža Dombrovska un A. Kuška ievadu tas iespiests un izdalīts visiem Eiropas Parlamenta delegātiem. Uz grāmatas prezentāciju Briselē jūnijā bija aicināti 10 muzeja darbinieki. Nollendorfs veicis arī rediģēšanas darbu muzeja gadagrāmatai un Andrieva Ezergaiļa grāmatai, kas atspēko čekas pamfleta *Daugavas Vanagi: Who Are They?* apmelojumus.³ Nollendorfa 2004. gadā teiktā svētku uzruna Kārļa Širrena biedrībai (*Carl-Schirren-Gesellschaft*) “Geschichtserleben in Lettland und der Beitritt zur Europäischen Union” 2005. gadā publicēta biedrības ar 2006. gadu datētajā gadagrāmatā *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*.

Lai muzeja darbiniekiem būtu iespēja iepazīties ar jaunākajiem zinātniskiem pētījumiem un atklājumiem, Pētniecības programma 2005. gadā sarīkojusi septiņus seminārus. Tajos ziņojumus snieguši ne tikai muzeja pētnieki, bet arī citi zinātnieki. Tā profesors Ēvalds Murgurēvičs ziņoja par 20. pasaules vēsturnieku konferenci Austrālijā un Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentācijas centra zinātnieks Ritvars Jansons par konferenci Varšavā, kas bija veltīta dažādo padomju laika valsts drošības komiteju darbībai.

² *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Rule 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia*, Symposium of the Commission of Historians of Latvia 14 (Rīga: Institute of the History of Latvia, 2005).

³ A[ndrew] Ezergailis, *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Latvia: Daugavas Vanagi: Who Are They? – Revisited* (Rīga: OMF, 2005).

Zinātniskās konferencēs ar referātiem, ziņojumiem un demonstrējumiem piedalījies: Inese Dreimane, Danute Dūra, Ieva Gundare, Andrejs Feldmanis, Gundega Michele, Uldis Neiburgs, Lelde Neimane, Richards Pētersons, Kristīne Safonova, Heinrihs Strods un Ārija Ubarste.

Piemīņas vietu programmas lielākais 2005. gadā uzsāktais projekts ir Meža kapu Balto krustu piemīņas vietas pienācīga atjaunošana un atzīmēšana. Balto krustu laukā 1941. gadā apglabāja Centrālcietuma pagalmā atrakto upuru mirstīgās atliekas. Padomju otrās okupācijas laikā vietu nolīdzināja un tur atļāva glabāt citus mirušos. Atmodas laikā, atstājot jaunapbedīto kapus neskartus, vietas perimetru atkal apzīmēja ar baltiem krustiem un lielu piemīņas krustu. Jau otru gadu pie Baltajiem krustiem 6. jūlijā notika Piemīņas vietu programmas rīkots piemīņas brīdis. Veikti priekšdarbi, lai Baltie krusti kļūtu par valsts aizsargājamu kultūras pieminekli. Tas noticis ar kultūras ministres rīkojumu 5. septembrī. Tai pašā laikā izstrādāts projekts, kā piemīņas vietu labiekārtot un tur novietot pieminekli ar 120 kapos apglabāto upuru vārdiem. Saraksts tapis sadarbībā ar novadpētnieku Jāni Rivaru. Piemīņas vietas iekārtošanu paredzēts veikt 2006. gadā.

Programmas vadītājs nav stāvējis dikā arī citās jomās. Viņam uzticēta mākslinieka Kurta Fridrihsona Sibīrijas materiālu aprūpe un 2006. gada izstādes "Klusuma dimensija" sarīkošana Nacionālajā mākslas muzejā. Sākta kolekcijas apstrāde, izveidota darba grupa izstādes sagatavošanai, un daudz enerģijas veltīts līdzekļu piesaistīšanai. Izstādes darba grupā darbosies rakstniece un Kurta Fridrihsona radniece Gundega Repše, mākslinieks Jānis Spalviņš un Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja speciāliste Dace Strazdiņa.

Ausekļa Zaļinska grāmatas *Bez ienaida un bailēm* atvēršanas svīnībās 2005. gada 26. maijā Latviešu Preses Biedrības (LPB) priekšniece Ilze Šimane pasniedz LPB goda balvu rakstniecei Andai Licei. OM.

Grāmatu galds un muzeja publikācijas.

Grāmatu galds Edītes Uzticas vadībā un publikāciju programma Valtera Nollendorfa pārziņā ne tikai paplašina muzeja informācijas sniegšanas funkcijas, bet ir vienīgās muzeja nozares, kas pašas sevi finansē un muzejam nopelna nelielus papildu ienākumus.

Grāmatu galdā 2005. gadā bija pieejamas 150 grāmatas un brošūras ne tikai latviešu, bet arī angļu, krievu, vācu, franču, somu, itāļu, japāņu, zviedru un spāņu valodā. 2005. gada grāmatu galda apgrozījums bija 39 000 latī. Grāmatas uz ārzemēm sūta arī pa pastu un izplata Latvijas grāmatnīcās.

Publikāciju programmas ietvaros 2005. gadā iznākusi 2004. gada gadagrāmata *Ciņa par Baltiju*. Iznācis atkārtots muzeja reprezentatīvās ilustrētās latviešu un angļu grāmatas izdevums.⁴ Lielā mēroņā izdota brošūra angļu valodā *The Three Occupations of Latvia 1940–1991*, kas ir 2004. gadā

⁴ Latvijas okupācijas muzejs: *Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991 Latvia under the Rule of Soviet Union and National Socialist Germany: Museum of the Occupation of Latvia*, ed. Valters Nollendorfs (Rīga: OMF, 2005).

Muzeja direktore Gundege Michele apsveic grāmatas *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia...* autoru vēsturnieku Andrievu Ezergaili. Aizmugurē grāmatas redaktors Valters Nollendorfs. OM.

sākotnēji izdotās brošūras uzlabots izdevums. Rudenī lasītājus angļu valodā sasniedza jau minētais Andrieva Ezergaiļa čekas pamfleta atmaskojums, bet jau gada sākumā – Kurta Fridrihsona akvareļu komplekts.

Grāmatu prezentācijas jeb "atvēršanas svētki" muzejā kļuvuši par regulāriem pasākumiem ne tikai muzeja, bet arī citu apgādu un privāti izdotajām grāmatām. 2005. gadā notika astoņas prezentācijas, ieskaitot abus muzeja pirmizdevumus. No citām grāmatām jāpiemin Ata Skalberga *Gods kalpot Latvijai*, Jāņa Kalnača kapitāldarbs *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā*. Ģirta Valža Kristovska *Pagātne nākotnē* un aizsaulē aizgājušā Ausekļa Zaļinska *Bez ienaida un bailēm* otrš un pēdējais sējums, kura ienākumus viņa dzīvesbiedre Ilze Šimane novēlējusi muzejam.

Lai gan monumentālā fotogrāfiju albuma *Latviešu leģionāri/Latvian Legionnaires* izdevējs bija Daugavas Vanagi, daudzi to pamatoti uzskata galvenokārt par Okupācijas muzeja darbu. Ideja šādu grāmatu izdot nāca no Andreja Feldmaņa, un darba veikšanā bija iesaistīti daudzi muzeja darbinieki. Autoru vidū atrodams Andrejs Feldmanis, Taiga Kokneviča, Anda Līce un Uldis Neiburgs. Tekstus rediģēja Taiga Kokneviča un Dagnija Staško. Tulkotāji angļu valodā bija Dagnija Staško un Valters Nollendorfs. Par māksliniecisko iekārtojumu gādāja Andrejs Feldmanis.

Fonds kļūst par biedrību

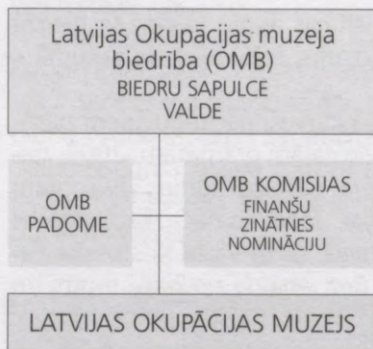
Jau vairākus gadus muzeja pārvaldītāja Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonda (OMF) padome bija apspriedusi vajadzību mainīt 1998. gada statūtus. Jaunais 2004. gada Latvijas Republikas "Biedrību un nodibinājumu likums" un nepieciešamība organizāciju pārreģistrēt 2005. gadā noveda ne tikai pie jauniem statūtiem, bet arī pie organizācijas nosaukuma maiņas. No 2006. gada to sauc Latvijas Okupācijas muzeja biedrība (OMB).

Lielākās maiņas nosaka likums, kas neļauj organizācijai, kāda OMF bija pēc būtības, lietot nosaukumā vārdu "fonds". Likums arī nosaka organizācijas pārvaldes struktūru. OMF tā bija dalīta. OMF locekļu kopums bija definēts kā padome. Padome ievēlēja divas pārvaldes institūcijas: padomes priekšsēdi un padomes vadību, kas vadīja OMF darbu, un valdi, kuras uzdevums bija pārraudzīt Okupācijas muzeja darbu. Jaunajos statūtos OMB locekļi ir biedri un OMB valde ir vienīgā pārvaldes institūcija ar plašām

pilnvarām. Statūtos gan paredzēta neliela OMB padome, bet tai ir tikai padomdevējas un uzraudzības funkcijas.

Organizācijas galvenie uzdevumi paliek nemainīgi: finansiāli nodrošināt un pāraudzīt muzeja darbu. Muzejs darbojas uz OMB deleģētu tiesību un OMB apstiprināta Okupācijas muzeja nolikuma pamata. Citāts no jaunajiem statūtiem: "OMB ir labdarīga bezpeļņas biedrība, kuras mērķis ir pārvaldīt un gādāt par tās struktūrvienību – Latvijas Okupācijas muzeju [...] un ar to saistītos zinātniskos un izglītojošos pasākumus. Muzeja misiju, mērķus, uzdevumus, struktūru, amatpersonu un citu darbinieku funkcijas, finansiālo nodrošinājumu, tiesības un pienākumus nosaka Latvijas Republikas likums, šie statūti un Muzeja nolikums."

Fonda padome 2005. gadā sanāca uz divām divu dienu sēdēm – 22. un 23. janvārī un 9. un 10. jūlijā. Janvāra sēdē padome pieņēma muzeja 2004. gada darba pārskatu, apstiprināja 2005. gada budžetu un darba plānu. Apstiprināja Nākotnes nama stratēģiskās attīstības plānu, projekta personāla struktūru un pagaidu budžetu darba sākšanai. Jūnija sēdes lielāko daļu aizņēma rūpīga Okupācijas muzeja biedrības statūtu projekta caurskatīšana un apstiprināšana.

Latvijas Okupācijas muzeja biedrības struktūra.

Kvoruma trūkums sēdes pēdējā posmā neļāva apstiprināt un pilnvarot jaunās amatpersonas, un jauno OMB statūtu iesniegšana reģistrācijai aizkavējās līdz pēdējam termiņam – gada beigām. Oficiāli statūtus reģistrēja tikai 2006. gada janvārī. OMF valde 2005. gadā darbojās pārejas laika gaisotnē, kas, kā savā ziņojumā OMF padomes vasaras sēdei minēja valdes priekšsēdis Ojārs Celle, netraucēja muzeja darbu un attīstību. Ojāram Cellem nācās pārņemt valdes priekšsēža amatu sakarā ar Jāņa Priedkalna atkāpšanos, un viņš to arī veica visu gadu, lai gan valdes darbu palaiķam traucēja kvoruma trūkums un nesakārtotais pilnvaru jautājums pārejas periodā.

Muzeja idejas autors profesors Paulis Lazda (vidū) sarunā ar Goda padomes locekļiem (no kreisās) profesoru Jāni Stradiņu un vēsturnieku Paulu Goblu (*Paul Goble*) 2005. gada 23. janvārī. OM.

OMF padomes sēdes dalībnieki 2005. gada 22./23. janvāra sēdes laikā: Pirmajā rindā no kreisās: Gundega Michele, Franks Gordons, Anna Žigure, Andrejs Ozoliņš; otrā rindā: Dagnija Staško, Helēna Demakova, Daina Albertiņa, Juris Petričeks, Vaira Paegle, Mārtiņš Vanags, Paulis Lazda; aizmugurē: Taiga Kokneviča, Valters Nollendorfs, Ivars Silārs, Ojārs Celle, Dzintra Bungs, Egons Piķelis, Maijs Sinka, Pēters Bolšaitis, Edvards Anderss. OM.

Beidzot 2005. gadu, vecā Okupācijas muzeja fonda padomes locekļi bija: Daina Albertiņa, Inese Birzniece, Dzintra Bungs, Ojārs Celle, Ilze Daliņa, Helēna Demakova, Kārlis Druva, Franks Gordons, Taiga Kokneviča, Juris Krūmiņš, Paulis Lazda, Andrejs Ozoliņš, Vaira Paegle, Juris Petričeks, Egons Piķelis, Jānis Priedkalns, Silvija Rūtenberga, Ilze Schwartz, Maija Sinka, Dagnija Staško, Mārtiņš Vanags, Anna Žigure.

Fondam kļūstot par biedrību, vairākums padomes locekļu 2006. gada sākumā pārtapa par biedriem. Daži padomi un topošo biedrību atstāja, bet klāt nāca citi, kas gan jau ir nākamā pārskata saturs.

Work of the Museum in 2005

VALTERS NOLLENDORFS

The year 2005 represented in many ways a turning point in the development of the Museum. The highlights:

- The number of visitors reached a new high of over 111,000, thus doubling the figure two years earlier and marking an increase of 71% over the previous year's high of 65,000.
- The number of foreign delegations was 63, including the first visit by an Israeli official, President Moshe Katsav. The Estonian President Arnold Rüütel and the First Lady of the United States, Laura Bush, were the other high-level visitors.
- The year 2005 marks the beginning of planning the Museum's "Building for Future," a major remodelling project and an addition that will considerably expand and improve the Museum's capacity to serve its visitors and carry on its archival, research and educational functions. The architects, led by the renowned Latvian-American architect Gunnar Birkerts and his local representative Dainis Šmits, as well as the Museum's representative, architect Maija Sinka, were well on the way with the first architectural designs. Unfortunately, the bureaucratic hurdles are considerable despite an overall positive attitude, and at year's end the transfer of the Museum and its site from the City of Riga to the state had not yet taken place. It is planned that the state will provide the funding for the rebuilding, estimated at ca. 2,000,000 lats at the end of 2005. At the same time, a major fundraising was started to furnish the building and fund a new permanent exhibition, whose early planning started during the second half of 2005.
- The Museum's work is gaining more and more foreign recognition. Co-operation with the Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung in Graz, Austria, is continuing. In 2005, the Museum lent its materials to the Caen Memorial Museum in France for its exhibition "War after the War" about resistance in Latvia after World War II. The ACC Gallerie in Weimar devoted a whole room in the framework of its exhibition "The Social Collector" to the Museum's artefacts and other materials under the topic "From Terror to Independence." The international travelling exhibition was shown in 15 places in Germany, usually with local sponsorship. An article about the Museum was published in a German collection of essays *Kommunismus im Museum ... (Communism in the Museum ...)*.
- The Museum has gained two important grants from the European Union for its Education Program on a project "The Multi-Voiced History" and for the Audio-Visual Collection to speed up its program of recording testimonials of Gulag camp and forced resettlement survivors. The latter grant is a breakthrough because previously the EU did not consider research on Communist atrocities part of its agenda.
- Among the changing exhibitions, "Latvians in the Red Army 1941–1945" attracted the most attention partly because it ran through the summer months and partly because its major attraction was a World War II Soviet airplane wreck pulled out of a swamp by a search team only a few years ago.
- The Education program's travelling exhibition visited 52 schools and attracted ca. 14,000 visitors. The Program is developing new creative approaches to involve students actively in the learning process.

Despite the increase in attendance and the cramped working conditions, the Museum's leadership and staff have remained remarkably stable, and its finances are sound, reaching a budget balance of just over 250,000 lats. Only about a quarter is financed by the state. The Museum's

permanent exhibition has undergone changes in its displays of the early Nazi-period, bringing them up to date, providing them with new visual material and making the arrangement better.

The Museum's bookstore has thrived partly because of the increased visitor numbers. In high demand are books in the English and other languages. To satisfy it, the Museum put out a new printing of its Latvian/English bilingual history of the occupation history, published Andrew Ezergailis book *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia* and republished the brochure *The Three Occupations of Latvia*. A set of 15 postcards featuring the Siberian watercolors of renowned Latvian artist Kurts Fridrihsons was printed in connection with a temporary exposition featuring him and the so-called "French Group" of artists and writers who were sent to Gulag prison camps in the early 1950s for their private meetings to discuss French literature and art.

The Museum's governing board, the Occupation Museum Foundation, had to change its constitution and name in order to comply with recent changes in regulations governing public organizations. From 2006 on it will be known as the Occupation Museum Association. It will retain its functions as the owner and operator of the Museum. The Museum will work on the basis of a new amended Museum Statute approved by the Association.

Gidu loma Okupācijas muzeja publiskā tēla veidošanā

ZANDA DŪMA

Diezgan bieži Okupācijas muzeja viesu grāmatā vai apmeklētāju aptaujas anketās var lasīt viesu uzslavas "draudzīgajam personālam un brīvprātīgajiem" (*Helen, Australia*) un pateicības vārdus "par aizraujošo gida stāstu" (*12. klases skolēni no Līvānu 2. vidusskolas*). Starp pateicības vārdiem, izjūtām par redzēto ekspozīcijā, uzslavām vai vienkāršiem parakstiem šiem cilvēkiem ir licies svarīgi atzīmēt arī ekspozīcijas vadītāju jeb gidu darbu. Nenoliedzami, muzeja apmeklētājiem tieši gids, kurš viņus sagaida muzeja vestibulā, palīdz orientēties plašajā muzeja ekspozīcijā vai arī vada ekskursiju, vistiešāk pārstāv un sniedz iespaidu par muzeju un tā mērķiem. Kā savā grāmatā *Muzeju darbības pamati* norāda starptautiski pazīstamie muzeju konsultanti no Lielbritānijas Timotijs Ambrozs (*Timothy Ambrose*) un Krispins Peins (*Crispin Paine*): "Attiecībās ar sabiedrību – gan tiešās, gan netiešās – ir svarīgi veidot pozitīvu muzeja tēlu sabiedrībā, kura pamatā ir veiksmē un sasniegumi dažādos muzeja darba aspektos. Tas nosaka muzeja reputāciju," piebilstot, ka "panākumi muzeja reputācijas uzturēšanā, sazinoties ar indivīdiem vai grupām, ir atkarīgi no muzeja darbinieku attieksmes, kas var izpausties pat šķietami mazsvarīgās lietās."¹ Tādēļ šā raksta mērķis ir pievērsties un tuvāk apskatīt gidu lomu muzeja attiecībās ar sabiedrību un muzeja publiskā tēla – reputācijas – veidošanā. Pēc muzeja sabiedrisko attiecību mērķu konkretizēšanas apskatīsim gidu lomu muzejos vispār, lai noslēgumā tuvāk aplūkotu tieši Okupācijas muzeja gidus un viņu novērojumus par savu darbu. Okupācijas muzeja gidi bieži vien ir vienīgie, ar kuriem apmeklētājs runā, tāpēc viņu ietekme uz muzeja viesiem un muzeja publiskā tēla veidošanu ir nenovērtējama.

Okupācijas muzeja sabiedrisko attiecību veidošanā ietilpst dažādi pienākumi, bet galvenais uzdevums nav tikai muzeja popularizēšana ar masu mediju reklāmas palīdzību. Galvenais sabiedrisko attiecību mērķis ir nodrošināt, lai cilvēku pieredze muzejā ir patikama un lai šo cilvēku vēstījums par muzeju izplatītos tālāk. Tas attiecas ne tikai uz žurnālistiem un informācijas meklētājiem, bet noteikti (un varbūt pat vēl vairāk) arī uz muzeja apmeklētājiem, tūristiem. Muzeja sabiedrisko attiecību stratēģijas pamatā ir jābūt principam – labākā reklāma ir tā, kas "ceļo no mutes mutē". Kāda Virdžīnijas (ASV) izpētes firma savā pētījumā ir atklājusi, ka 96% neapmierinātu klientu pat necenšas sūdzēties pašai organizācijai, tā vietā tie pastāsta 10–14 citiem cilvēkiem par savu slikto pieredzi. Tādējādi šis stāsts var turpināt cirkulēt vēl 23,5 gadus!² Labām attiecībām ar apmeklētājiem jābūt nozīmīgai muzeja sabiedrisko attiecību stratēģijas sastāvdaļai. Tāpēc arī tiek veiktas apmeklētāju aptaujas, uz kurām balstoties, var veidot muzeja menedžmentu un tā ietvaros arī muzeja sabiedriskās attiecības. Pēc 2005. gada

¹ Ambrozs T., Peins K. *Muzeju darbības pamati*. – Rīga: Muzeju valsts pārvalde, 2002. – 99. lpp.

² "Your Visitors are Trying to Tell You Something... Are You Listening?", Katherine Khalife, <http://www.museummarketingtips.com/articles/listen.html> – mārketinga padomi muzejiem, skatīta 02.11.2005.

rudens sezonā veiktās muzeja apmeklētāju aptaujas datiem, nozīmīgs daudzums apmeklētāju (15,4%) Okupācijas muzeju apmeklē vairākas reizes – spriežot pēc 2004./2005. gada ziemas aptaujas datiem, tas notiek muzeja plašās ekspozīcijas un informācijas klāsta dēļ. Gandrīz trešdaļa aptaujāto (29,2%) turklāt apgalvo, ka noteikti šeit atgriezīsies. Nenoliedzami, tas, vai cilvēks izlemj atnākt vēlreiz vai ne, ir atkarīgs arī no viņa iepriekšējās pieredzes. Patikama apmeklējumā gūtā pieredze mudinās cilvēkus nākt uz muzeju vēlreiz, kā arī popularizēt muzeju, stāstot par to un aicinot doties šurp citus. 2005. gada rudens sezonas muzeja apmeklētāju aptaujas dati liecina, ka muzeju paziņu ieteikumu dēļ apmeklē 21,5% cilvēku. Nepatikama pieredze savukārt var iedragāt muzeja reputāciju. Pēc šīs aptaujas datiem, 100% cilvēku, kuri ar muzeja apmeklējumu ir apmierināti, ieteiktu to apmeklēt arī citiem, savukārt 87,5% cilvēku, kas ar muzeja apmeklējumu ir neapmierināti, citiem muzeju apmeklēt neieteiktu. Tātad muzeja pozitīvā tēla veidošanā apmeklētājiem ir jāvelta ļoti liela uzmanība.

Pētījumi liecina, ka 80% kādas organizācijas vai iestādes uztveri klientam nosaka attieksme, kādu viņš saņem no darbiniekiem, ar ko viņi nonāk kontaktā.³ Atkarībā no tā, cik kvalificēts, zinošs, izpalīdzīgs un draudzīgs apmeklētājam šķiet personāls, veidojas viņa spriedums par muzeju. Ja cilvēks jūtas aprūpēts un gaidīts muzejā, ja viņš jūt, ka saņem pienācīgu uzmanību un labvēlīgu attieksmi no muzeja darbinieku puses, viņš atbildēs ar to pašu, turklāt izplatot savu pozitīvo pieredzi arī tālāk. Un kuri ir tie muzeja darbinieki, kas ar muzeja apmeklētājiem saskaras praktiski nepārtraukti? Tie, protams, ir muzeja gidī, kuri katru dienu nepārtraukti uzturas ekspozīcijas telpā un vestibilā visciešākajā kontaktā ar muzeja viesiem. Gids ikvienā muzejā ir tas, kurš runā ar apmeklētājiem, palīdz viņiem saņemt un izprast muzeja sniegto informāciju, orientēties muzejā, saprast ekspozīcijas detaļas un reizēm pat neapzināti gādā, lai tie ir apmierināti ar muzeja pakalpojumiem. Gids ir atbildīgs par to, lai katrs apmeklētājs justos gaidīts un no muzeja aizietu apmierināts, gandarīts un tāpēc ieteiktu muzeju apmeklēt citiem, tādējādi nostiprinot muzeja pozitīvo reputāciju. Viņam jābūt dabiskām dotībām un aizrautībai, jo labs gids var iedvesmot, bet slikts var ātri vien apslāpēt jebkuru interešu dzirksti gan par muzeja sniegto informāciju, gan par muzeju pašu. Gidam tāpat ir jābūt vērā ņemamām spējām sarunāties ar dažāda vecuma, sociālās izcelšanās un interešu grupām, kā arī patiesi labām zināšanām par aplūkojamo tēmu. Termins "gids" vispār attiecas uz cilvēku, kurš "vada vai norāda ceļu svešiniekam tam nezināmā, neapgūtā teritorijā".⁴ Tā kā apmeklētājiem ir pārlicība, ka gids labi pārzina šo viņiem nepazīstamo teritoriju – muzeju, tie uzticas viņam un viņa sniegtajai informācijai. Tādēļ ir svarīgi nodrošināt, lai tā ir precīza. Gids var arī vislabāk parādīt muzeju tā, lai apmeklētājiem te patik – Okupācijas muzeja eksponātu skaits ir ievērojams, un nezinātājam var būt grūtības tajos orientēties. Tas varētu izraisīt neapmierinātību cilvēkos, kuri muzejā iegriežas pirmo reizi. Tāpēc viens no svarīgākajiem gidu uzdevumiem ir palīdzēt apmeklētājiem orientēties ekspozīcijā.

Ir svarīgi dot apmeklētājiem iespēju pēc iespējas vieglāk un ērtāk izteikt savas domas muzejam. Tas var notikt tikai tad, ja tiek sniegtas plašas iespējas lūgt palīdzēt, uzslavēt, komentēt redzēto un ja ir ticība, ka muzejs šo informāciju tiešām sadzird. Aptaujas anketu un viesu grāmatas aizpildīšana prasa zināmu laiku. Lai arī anketas aizpildīt tiek aicināts katrs desmitais muzeja viesis, anketu aizpildīšana vai neaizpildīšana tomēr paliek katra brīva izvēle, tātad to dara cilvēki, kuriem ir kāds brīvs brīdis vai ir kas svarīgs

³ "What is Your Museum's Most Important Asset?", Katherine Khalife, http://www.museummarketingtips.com/articles/quick_mostimportantasset.html – mārketinga padomi muzejiem, skatīta 02.11.2005.

⁴ Guide, <http://en.wikipedia.org/wiki/Guide> – virtuālā enciklopēdija, skatīta 05.11.2005.

sakāms muzeja vadībai – aizrādījums, nosodījums, uzslava... Gids apmeklētājiem ir vistuvāk, visvieglāk un vienmēr sasniedzams un tādēļ kļūst tiem par sava veida uzticības personu, pie kā vērsties ar savu komentāru, ieteikumu vai lūgumu pēc palīdzības. Bez tam pastāv arī psiholoģiskais faktors – nodot savu informāciju kādam dzīvam cilvēkam, muzeja pārstāvim, šķiet drošāk un uzticamāk, nekā ierakstīt savu viedokli viesu grāmatā vai anketā, nezinot, vai tas tiks izlasīts vai ne. Gidi dzird ne tikai to, ko apmeklētāji saka tieši, bet arī viņu savstarpējās sarunas, komentārus par ekspozīciju, jautājumus ekskursijas laikā, viņi redz, kura ekspozīcijas daļa cilvēkus interesē vairāk, kura mazāk... Tāpēc gidi ir tie, kuri vislabāk zina, kas notiek – vai apmeklētājs aiziet apmierināts, kas viņam patika, kas ne, ko viņam gribējās šeit ieraudzīt. Aptaujājot gidus, muzeja vadība var uzzināt:

- kas cilvēkus visvairāk iespaido muzejā;
- ko viņi gribētu vairāk/labāk redzēt, uzzināt;
- kādus jaunus pakalpojumus vajadzētu ieviest muzejā;
- kas būtu jāmaina muzejā no tehniskā viedokļa.

Gidiem jābūt kā medijiem starp apmeklētāju un muzeja vadību – informējot vadību par apmeklētāju vēlmēm un problēmām muzejā, tās varētu tikt risinātas, lai nākamo viesu pieredze muzejā būtu vēl labāka.

Gidus Okupācijas muzejā atlasa un apmāca muzeja Izglītības programmas darbinieki. Tomēr ikdienā gidi strādā patstāvīgi, apzinoties, ka tieši viņi ir tie, kuri rada apmeklētājiem iespaidu par muzeju: "Protams, savā ziņā izjūtu to, ka reprezentēju muzeju," saka gide Aušra. Viņai piekrit Līga: "Tieši tā – vienmēr esam laipni, atsaucīgi, izpalīdzīgi, lai radītu vislabāko priekšstatu ne tikai par muzeju, bet par valsti un iedzīvotājiem kopumā." Tam, šķiet, ir panākumi. Pēc 2005. gada rudens sezonas aptaujas datiem, 87,3% apmeklētāju ir apmierināti ar muzeja apmeklējumu. Pēc ekspozīcijas apskatīšanas cilvēki nereti vērsas pie gidiem un uzslavē par labo izstādi, materiāliem un par to, ka Latvijā ir šāds muzejs, kas neļauj aizmirst pagātnes liecības. Šādi bieži dzirdēti vārdi nenoliedzami ir viens no iemesliem, kāpēc gidiem darbs muzejā patiek. "Šajā darbā gandarījums ir tūlītējs," saka Māra, kura muzejā šoruden nostrādāja trīs mēnešus. Par spīti nepatīkamiem incidentiem ar apmeklētājiem, kas gan gadās salīdzinoši reti, šis darbs vispār ir ļoti pozitīvs – tā kā gidam visu laiku ir jābūt smaidīgam, laipnam un draudzīgam, galu galā viņš tāds arī kļūst – vienmēr labā noskaņojumā un atvērts komunikācijai. Bet tam ir arī citi iemesli. Vispatīkamākais esot vērot, kā muzejā redzētais iespaido apmeklētājus, reizēm pat liekot mainīt to pārlicību, ar kādu cilvēks muzejā ir ieradies. Ļoti patīkami esot arī tas, ka apmeklētāji izrāda tik lielu interesi. "Nereti interese ir tik dziļa un jautājumu tik daudz un plaši, ka ekskursija ilgst pat trīs stundas," saka Māra. Interese ir liela, tāpēc ar gidu apmācībā iegūtajām zināšanām bieži vien nepietiek, jo daudz ko nākas skaidrot padziļināti. Māra: "Ir gandarījums, kad cilvēki atstāj muzeju, guvuši daudz jaunas informācijas par šo sarežģīto vēstures posmu, jo šis zināšanas palīdz izprast arī daudzas mūsdienu problēmas Latvijā." Ieva, Amerikas Latviešu jaunatnes apvienības (ALJA) tipendiāte, kura muzejā par gidi strādāja vasarā, piebilst: "Katru reizi, kad apmeklētājam varēju atbildēt kādu jautājumu vai vadīt ekskursiju, man likās, ka viņam labāk izskaidroju un iemācu mūsu mīļo tēvzemi." Tikai retais apmeklētājs spēj būt vienaldzīgs pret notikušo. Ir aizraujoši vērot skolēnu acis ekskursijas laikā – vēstures stundās stāstītais bieži vien liekas sausi fakti, nevis dzīvu cilvēku stāsts, bet muzejs uz šiem vēstures faktiem liek paskatīties kā uz reāli notikušu pagātni. Interesants ir arī pats ekskursiju vadīšanas process. Mārai īpaši patikuši dažādie izaicinājumi, ar ko nācies saskarties: "āķīgie jautājumi", apmeklētāji ar atšķirīgiem uzskatiem.

Aušrai savukārt aizraujoša šķiet iespēja sarunāties ar dažādu tautību un uzskatu cilvēkiem. Ieva atzīst, ka, lai arī prakses sākumā bija uztraukusies par ekskursiju vadīšanu, drīz vien viņai tapis skaidrs, ka šeit nav par ko satraukties, un viņa ekskursijas sākusi baudīt. Darbs noteikti sniedz arī intelektuālo attīstību, uzzinot vairāk gan par Latvijas, gan citu valstu vēsturi, par ko stāsta paši apmeklētāji. "Runājot ar muzeja apmeklētājiem, iegūstam jaunu informāciju, kas ļauj paskatīties uz dažādām lietām no citas puses," saka gide Līga. Ieva domā līdzīgi: "Pati mācoties un citus mācot mūsu tēvzemes vēsturi, tā man ir kļuvusi tuvāka pie sirds. Varu ar drošu prātu teikt, ka tagad labāk nekā jebkad tiešām saprotu Latvijas vēsturi. Kaut gan latviešu skolā un Garezerā⁵ esmu vairākus gadus mācījusies šo pašu vēsturi, tagad pirmo reizi tiešām to redzēju un īsti sapratu. Vasaras sākumā, sēžot lidmašīnā, tie bija tikai neticami stāsti. Strādājot Okupācijas muzejā, manas acis tiešām tika atvērtas tām briesmām, kuras mūsu vecvecāki un radi piedzīvoja."

Okupācijas muzeja gidi bieži mainās dažādu iemeslu dēļ. Precīzu skaitu, cik gidu muzejā ir bijuši kopš tā atvēršanas 1993. gadā, nevar pateikt neviens. Viens atrod labāk apmaksātu darbu, cits kāpj pa karjeras kāpnēm "uz leju", t. i., sāk strādāt muzeja pagrabā, kādā muzeja programmā sākumā kā asistents, vēlāk amatā tiekot paaugstināts. Tas nodrošina muzeja darbinieku cirkulāciju, turklāt vieglāk jaunajā amatā apmācīt cilvēku, kurš jau zina un saprot, kas un kā muzejā kopumā notiek, nevis pieņemt pilnīgi svešu cilvēku "no malas", kam paret noteikts laiks, kamēr viņš iestrādājas. No pašreizējiem muzeja darbiniekiem pieci savulaik ir sākuši strādāt muzejā kā gidi. Uz muzeju strādāt gidi nāk dažādu iemeslu dēļ: tā ir paša vai ģimenes patriotiskā pārliecība, vēlme izskaidrot Latvijas vēsturi mūsu valsts viesiem, gūt papildu ienākumus līdztekus mācībām, praktizēt valodas un prasmi uzstāties auditorijas priekšā, uzlabot vēstures zināšanas ... Muzejam cenšoties apkalpot arvien pieaugošo apmeklētāju skaitu, muzejā 2006. gadā būs pieejami audiogidi. Līdz ar to muzeja ekspozīcija tiks izskaidrota profesionālāk, bet gidu sabiedrisko attiecību loma tomēr saglabāsies. Gidi joprojām būs tie, kuri gan sasveicināsies, gan atsveicināsies no apmeklētāja, un tieši viņiem tie pateiks paldies par muzeja apmeklējumu. Gids joprojām būs tā muzeja seja, pēc kuras spriedīs par visu iestādi kopumā. Lai arī muzeja gidi diemžēl nāk un iet, viņi sniedz lielu ieguldījumu muzeja darbā un muzeja publiskā tēla veidošanā. Arī muzejs nenolie dzami dod savu artavu savu darbinieku izaugsmē – ikviens, kurš aiziet, aiziet ar savu muzejā iegūtu bagāžu.

⁵ Draudžu vasaras nometne Mičiganā, ASV, latviešu centrs.

The Guides' Public Role in the Museum of Occupation

ZANDA DUMA

The Museum's guides, all of them trained able to speak at least one foreign language, are the persons who greet every visitor, provide basic information about the Museum and its mission and, if requested, arrange guided tours. Based on surveys the Museum knows that an important way to spread word about the Museum is through recommendations of those who have visited. A survey of visitors in the fall season of 2005 found that 87.3% were satisfied with their visit. More than a fifth, 21.5% of the visitors listed recommendations of other visitors as the reason for visiting the Museum, and all of those who are said they were satisfied with their experience stated that they would recommend the Museum to others. Thus the guide is also responsible for making every visitor feel welcomed and leaving the Museum satisfied.

The guide is usually the most available and approachable person for the visitors. Therefore they rely on them to provide help and to entrust their comments to them. After the exposition tour the visitors usually approach the guides to make comments about their experience. Usually they tell them how much they enjoyed their visit and how wonderful it is that Latvia has a Museum that helps to understand Latvia's recent past, but they also let the guides know if they have observed needs for improvement. In addition, the guides observe which sections of the exhibition attract most or least interest of the visitors. Thus the guides perform an important role as communicators of these comments and observations to the Museum's administration so that steps can be taken to improve the exhibition and the satisfaction of the visitors.

Ko Latvijas sabiedrība domā par Latvijas Okupācijas muzeju

LĪGA STRAZDA

Kad 2005. gada vidū Latvijas Okupācijas muzeja vadība sāka nopietni plānot muzeja paplašināšanu, tapa skaidrs, ka tās realizācijai būs vajadzīgi vēl papildu līdzekļi tiem, ko muzejam jau vairāk nekā desmit gadus sniedz ilggadējie muzeja atbalstītāji – latvieši un latviešu organizācijas ārzemēs. Kur gan tos vēl meklēt, ja ne pašu mājās! Tomēr, kāds varētu būt Latvijas sabiedrības atbalsts, uz ko muzejs varētu cerēt, nebija tik viegli noskaidrojams.

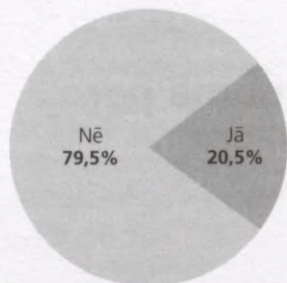
Pateicoties aktīvai Izglītības programmas darbībai, muzeju apmeklē daudzu Latvijas skolu jaunieši. Iepazīšanās ar muzeja ekspozīciju ir kļuvusi par Latvijas vēstures mācību sastāvdaļu. Atsevišķi sarīkojumi – filmu izrādes Muzeja naktī vai 18. novembra sviņības – piesaista galvenokārt Latvijas sabiedrības pārstāvjus, lai arī ikdienā muzeju vairāk apmeklē ārvalstu tūristi. Tomēr nebija skaidrs, kā Latvijas Okupācijas muzeju vērtē sabiedrībā kopumā. Lai to noskaidrotu, muzejs tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centram SKDS pasūtīnāja sabiedriskās domas aptauju "Attieksme pret Okupācijas muzeju". Tās galvenie mērķi bija uzzināt, kādi cilvēki un cik daudz ir apmeklējuši muzeju, kāds ir muzeja tēls un cik daudz Latvijas sabiedrība ir gatava ziedot muzeja attīstībai. Šī ir pirmā sabiedriskās domas aptauja par muzeju, un plānots, ka tā nepaliks pēdējā. Nākotnē tai sekos vēl citas, kas dos iespēju salīdzināt, kā Latvijas sabiedrībā mainās muzeja tēls un attieksme pret to.

Kā notika aptauja

Latvijas iedzīvotāju aptauja notika 2005. gada septembra sākumā. Aptaujāti tika 1009 Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji – gan latvieši, gan nelatvieši – vecumā no 18 līdz 74 gadiem tiešās intervijās savās dzīvesvietās. Aptauja noritēja visos Latvijas reģionos. Respondenti bija vīrieši un sievietes, pilsoņi un nepilsoņi, strādājošie un nestrādājošie ar dažādu izglītības līmeni. Pētījuma metode – stratificētā nejaušā izlase. Respondentiem uzdotos jautājumus var iedalīt trīs grupās – Okupācijas muzeja apmeklēšana, attieksme pret Okupācijas muzeju, uzskati par tā uzdevumiem un gatavība ziedot naudu Okupācijas muzeja paplašināšanai.

Okupācijas muzeja apmeklēšana

Aptaujas ietvaros Latvijas iedzīvotājiem lūdza norādīt, vai viņi ir apmeklējuši Latvijas Okupācijas muzeju laikā kopš 1993. gada (t. i., kopš tā atklāšanas), kā arī anketā atzīmēt iemeslus, kuru dēļ Okupācijas muzejs ir vai nav apmeklēts. 1. diagrammā redzams, ka 1/5 aptaujāto respondentu (20,5%) pēdējo 12 gadu laikā ir apmeklējuši Okupācijas muzeju.

1. diagramma. Atbildes uz jautājumu: "Vai esat bijis Okupācijas muzejā kopš tā atklāšanas 1993. gadā (neatkarības atgūšanas)?" 2005. gada septembris, visi respondenti.

Salīdzinot latviešu un citu tautību respondentu atbildes, redzams, ka latvieši divas reizes biežāk (26%) nekā cittautieši (13%) norādījuši, ka ir bijuši Okupācijas muzejā kopš tā atklāšanas 1993. gadā. Līdzīgi arī LR pilsoņi biežāk (23%) nekā respondenti bez LR pilsonības (11%) atbildējuši, ka ir apmeklējuši Okupācijas muzeju.

Biežāk nekā caurmērā muzeju apmeklējuši respondenti vecumā no 18 līdz 34 gadiem ar augstāko izglītību, valsts sektorā nodarbinātie, aptaujātie ar samērā augstiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesi pārsniedz Ls 100) un Rīgā dzīvojošie.

To, ka nav apmeklējuši Okupācijas muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā, biežāk nekā caurmērā norādījuši iedzīvotāji vecumā no 35 līdz 44 gadiem un tie, kuri vecāki par 55 gadiem, aptaujātie ar pamatizglītību, nestrādājošie, respondenti ar zemākiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesi nepārsniedz Ls 99), Kurzemē un Latgalē dzīvojošie, kā arī aptaujas dalībnieki lauku apvidos.

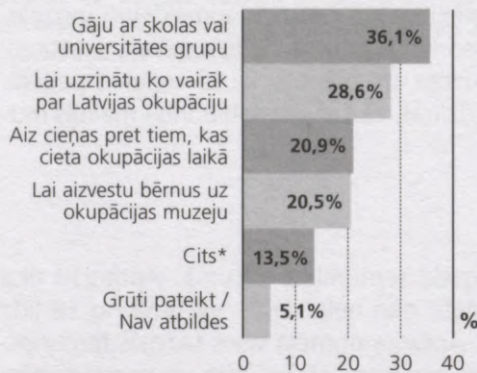
Skaidrojot jautājumu "Kāpēc Jūs apmeklējāt Okupācijas muzeju", respondentiem tika piedāvātas iespējamās atbildes, no kurām varēja izvēlēties visas atbilstošās (2. diagramma).

Visbiežāk iedzīvotāji norādījuši, ka Okupācijas muzejs ir apmeklēts skolas vai universitātes grupas sastāvā (36%) (biežāk nekā caurmērā muzeja apmeklējumu atzīmēja gados jaunāki respondenti). Otrs biežāk minētais iemesls, kādēļ apmeklēts Okupācijas muzejs, "lai uzzinātu vairāk par Latvijas okupāciju" (29%). To, ka muzejs apmeklēts "aiz cieņas pret tiem, kas cieta okupācijas laikā" un "lai aizvestu bērnus vai mazbērnus uz muzeju", iedzīvotāji atzīmējuši vienlīdz bieži (21%).

Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas atbilstošās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Analizējot aptaujas rezultātus, jāsecina, ka gados jaunāki respondenti biežāk norādījuši, ka Okupācijas muzeju ir apmeklējuši kopā ar skolas vai universitātes grupu, bet gados vecāki cilvēki biežāk nekā caurmērā atzīmējuši atbildes "lai aizvestu bērnus vai mazbērnus uz muzeju" un "aiz cieņas pret tiem, kuri cieta okupācijas laikā". To, ka muzeju apmeklējuši, lai uzzinātu vairāk par Latvijas okupāciju, biežāk nekā caurmērā norādījuši iedzīvotāji vecumā no 35 līdz 44 gadiem.

Aptaujas dalībnieki ar augstāko izglītību biežāk nekā caurmērā atbildēja, ka

2. diagramma. Atbildes uz jautājumu "Kāpēc Jūs apmeklējāt Okupācijas muzeju?" 2005. gada septembris, respondenti, kuri ir apmeklējuši Okupācijas muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā.

* Kategorijā "Cits" minēts: "aizvedu ciemiņus" (8 reizes); "intereses pēc aizgāju" (6 reizes); "no ekskursijas" (4 reizes); "muzeju nakts ietvaros" (2 reizes); "gribēju zināt, cik patiesi ir Okupācijas muzejs" (1 reizi); "lai izveidotu savu viedokli par šo jautājumu" (1 reizi); "lai pārliecinātos, ka okupācijas nebija" (1 reizi); "nebija ko darīt" (1 reizi); "pati esmu represētā un skolotāja" (1 reizi); "tas gadījās nejauši" (1 reizi); "uz izstādes atklāšanu" (1 reizi); "visi normāli cilvēki iet uz šo muzeju" (1 reizi).

Okupācijas muzeju apmeklējusi, lai uzzinātu vairāk par Latvijas okupāciju vai aizvestu bērņus uz muzeju. Respondenti ar vidējo izglītību biežāk nekā caurmērā minējuši, ka uz muzeju gājuši kopā ar skolas vai universitātes grupu, bet iedzīvotāji ar pamatizglītību biežāk nekā caurmērā norādījuši atbildes "lai uzzinātu vairāk par Latvijas okupāciju" un "aiz cieņas pret tiem, kuri cieta okupācijas laikā".

Latvieši biežāk nekā caurmērā norādījuši, ka uz Okupācijas muzeju gājuši, lai uzzinātu vairāk par Latvijas okupāciju un aiz cieņas pret tiem, kuri cieta okupācijas laikā, bet citu tautību pārstāvji biežāk atzīmējuši atbildi "gāju ar skolas vai universitātes grupu".

Aptaujas rezultāti liecina, ka visus minētos iemeslus lauku apvidos dzīvojošie nosaukuši biežāk nekā Rīgā un citās pilsētās dzīvojošie.

Aptaujas dalībniekiem, kuri Okupācijas muzeju nav apmeklējuši, lūdza raksturot iemeslus, kuru dēļ tas nav darīts (3. diagramma). Respondentiem tika piedāvātas iespējamās atbildes, no kurām viņi varēja izvēlēties visas atbilstošās.

Vairāk nekā puse no iedzīvotājiem, kuri Okupācijas muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā nav apmeklējuši, atzīmēja, ka viņiem "nav bijusi iespēja" (56%). Otrs biežāk minētais atbildes variants bija "nav intereses par šo muzeju" (24%), bet aptuveni 1/10 no tiem, kuri muzejā nav bijuši, kā iemeslus minēja to, ka "es jau to visu zinu" (11%) un "uzskatu, ka Latvija nav bijusi okupēta" (9%).

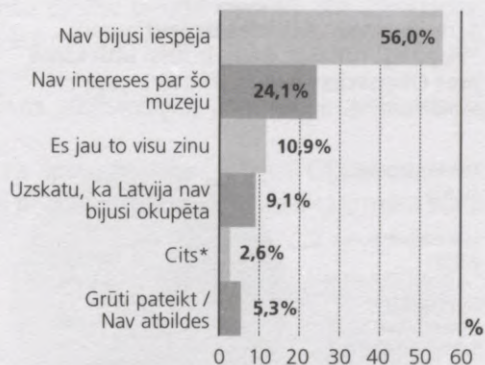
Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas atbilstošās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Raksturojot aptaujas rezultātus, sākotnēji jāatzīmē, ka visās analizētajās grupās atbilde "nav bijusi iespēja" norādīta biežāk nekā citas piedāvātās atbildes. Biežāk nekā caurmērā to, ka "nav bijusi iespēja", minējuši aptaujātie ar pamatizglītību, latvieši, valsts sektorā nodarbinātie, iedzīvotāji ar zemākiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī nepārsniedz Ls 99), respondenti Kurzemē un Latgalē, kā arī citās pilsētās (ne Rīgā) un lauku apvidos dzīvojošie.

To, ka "nav intereses par šo muzeju", biežāk nekā caurmērā minējuši aptaujātie vecumā no 25 līdz 44 gadiem, citu tautību pārstāvji, respondenti bez LR pilsonības, iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 100) un Rīgā dzīvojošie.

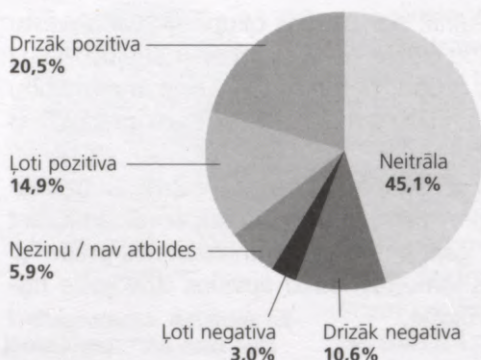
Atbildi "es jau to visu zinu" biežāk nekā caurmērā atzīmējuši aptaujas dalībnieki, kuri vecāki par 55 gadiem, respondenti, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī ir robežās no Ls 100 līdz Ls 149, kā arī Rīgā dzīvojošie.

Savukārt to, ka Okupācijas muzeju nav apmeklējuši, jo "uzskata, ka Latvija nav bijusi okupēta", biežāk nekā caurmērā norādījuši iedzīvotāji, kuri vecāki par 55 gadiem, aptaujātie ar augstāko izglītību, citu tautību pārstāvji, respondenti bez LR pilsonības,

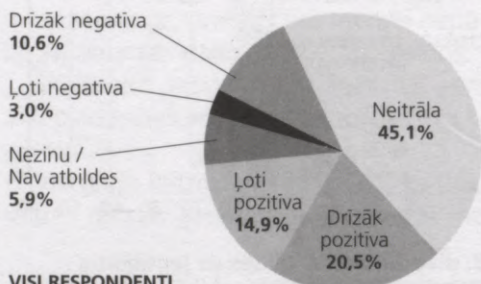

3. diagramma. Atbildes uz jautājumu "Kāpēc Jūs neesat apmeklējis Okupācijas muzeju?" 2005. gada septembris, respondenti, kuri nav apmeklējuši Okupācijas muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā.

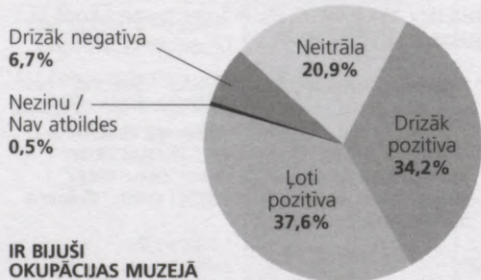
* Kategorijā "Cits" minēts: "nav laika" (5 reizes); "nav gadījies aiziet" (5 reizes); "negribu apmeklēt" (3 reizes); "nezinu, ka tāds muzejs ir, nezinu, kur atrodas" (3 reizes); "Joti sāpīgs jautājums" (1 reizi); "nav atainota pilnīga taisnība" (1 reizi); "nekur neēju" (1 reizi); "nomāc ēkas drūmums" (1 reizi); "slinkuma dēļ" (1 reizi).

4. diagramma. Atbildes uz jautājumu: "Vispārīgi runājot, kāda ir Jūsu attieksme pret Okupācijas muzeju?" 2005. gada septembris, visi respondenti.

VISI RESPONDENTI

IR BIJUŠI OKUPĀCIJAS MUZEJĀ

NAV BIJUŠI OKUPĀCIJAS MUZEJĀ

4. diagramma. Atbildes uz jautājumu: "Vispārīgi runājot, kāda ir Jūsu attieksme pret Okupācijas muzeju?" 2005. gada septembris, visi respondenti.

aptaujas dalībnieki, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī ir robežās no Ls 100 līdz Ls 149, Rīgā un Latgalē dzīvojošie.

Attieksme pret Okupācijas muzeju un uzskati par tā uzdevumiem

Latvijas iedzīvotājiem lūdza atbildēt uz jautājumu, kāda ir viņu attieksme pret Okupācijas muzeju (4. diagramma), kā arī raksturot, viņuprāt, svarīgākos muzeja uzdevumus. Labvēlīgu vērtējumu ir bijis vairāk nekā negatīvu: 35% aptaujāto savu attieksmi pret Okupācijas muzeju raksturo kā pozitīvu (atbildes "ļoti pozitīva" un "drizāk pozitīva"), bet 14% – kā negatīvu (atbildes "drizāk negatīva" un "ļoti negatīva").

Aptaujas rezultāti liecina (5. diagramma), ka iedzīvotāji, kuri ir bijuši Okupācijas muzejā kopš tā atklāšanas 1993. gadā, pauduši ievērojami labvēlīgāku attieksmi pret muzeju nekā tie, kuri muzeju nav apmeklējuši: no respondentiem, kuri ir bijuši Okupācijas muzejā, pozitīvu attieksmi pret to pauduši 72%, neitrālu – 21%, negatīvu – 7%, savukārt no iedzīvotājiem, kuri nav apmeklējuši Okupācijas muzeju, pozitīvu attieksmi pauda 26%, neitrālu – 51%, bet negatīvu – 15%.

Analizējot atbildes sociāldemogrāfiskajās grupās, var konstatēt, ka ievērojami atšķiras latviešu un citu tautību pārstāvju attieksme pret Okupācijas muzeju: no latviešiem pozitīvu vērtējumu snieguši 51%, bet negatīvu – 3%, savukārt cittautiešu atbildes biežāk bijušas kritiskas: pozitīvu attieksmi pauda 15%, bet negatīvu – 28%.

Raksturojot atbildes citās sociāldemogrāfiskajās grupās, jāatzīmē, ka biežāk nekā caurmērā pozitīvu attieksmi (atbildes "ļoti pozitīva" un "drizāk pozitīva") pauduši respondenti vecumā no 18 līdz 24 gadiem un no 45 līdz 54 gadiem, iedzīvotāji ar pamatizglītību vai augstāko izglītību, LR pilsoņi, valsts sektorā nodarbinātie,

aptaujātie ar augstiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 150), Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē dzīvojošie, kā arī respondenti lauku apvidos.

To, ka attieksme pret Okupācijas muzeju ir *negatīva* (atbildes "ļoti negatīva" un "drīzāk negatīva"), biežāk nekā caurmērā norādījuši aptaujas dalībnieki ar augstāko izglītību, respondenti bez LR pilsonības, iedzīvotāji, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī ir robežās no Ls 100 līdz Ls 149, Rīgā un Latgalē dzīvojošie.

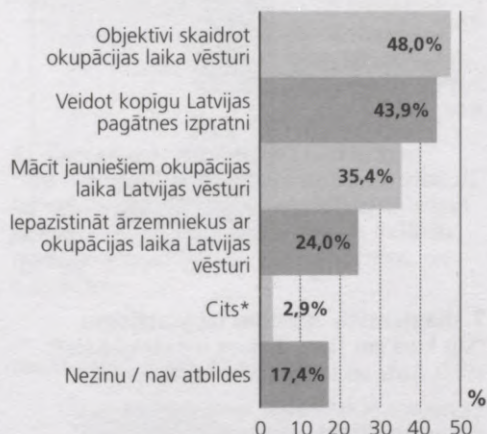
Aptaujas dalībniekiem lūdza novērtēt, kas, pēc viņu domām, ir divi svarīgākie Okupācijas muzeja uzdevumi (6. diagramma). Dati liecina, ka starp diviem svarīgākajiem Okupācijas muzeja uzdevumiem iedzīvotāji biežāk minējuši nepieciešamību "objektīvi skaidrot okupācijas laika Latvijas vēsturi" (48%) un "veidot kopīgu Latvijas pagātnes izpratni" (44%). Vairāk nekā 1/3 respondentu (35%) pauda viedokli, ka Okupācijas muzejam ir jāmāca Latvijas okupācijas laika vēsture jauniešiem, un 24% aptaujāto norādīja, ka muzejam ar to ir jāiepazīstina ārzemnieki.

Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt divas atbilstošākās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Raksturojot iedzīvotāju atbildes, jāatzīmē, ka aptaujātie, kuri ir bijuši Okupācijas muzejā, kā arī tie, kuri pauduši pozitīvu attieksmi pret muzeju, biežāk nekā caurmērā starp svarīgākajiem Okupācijas muzeja uzdevumiem minējuši okupācijas laika Latvijas vēstures objektīvu skaidrošanu un mācīšanu jauniešiem. Iedzīvotāji, kuru attieksme pret Okupācijas muzeju ir pozitīva vai neitrāla, biežāk nekā caurmērā minējuši atbildi "veidot kopīgu Latvijas pagātnes izpratni", bet respondenti, kuru attieksme pret muzeju ir neitrāla vai negatīva, biežāk nekā caurmērā minējuši arī atbildi "iepazīstināt ārzemniekus ar okupācijas laika Latvijas vēsturi".

To, ka viens no Okupācijas muzeja uzdevumiem ir "objektīvi skaidrot okupācijas laika Latvijas vēsturi", biežāk nekā caurmērā norādījuši arī aptaujātie vecumā no 45 līdz 54 gadiem, respondenti ar augstāko izglītību, latvieši, LR pilsoņi, valsts sektorā nodarbinātie, iedzīvotāji, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī nepārsniedz Ls 69 vai ir virs Ls 150, Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē dzīvojošie, kā arī aptaujas dalībnieki citās pilsētās (ne Rīgā) un lauku apvidos.

Viedokli, ka viens no svarīgākajiem Okupācijas muzeja uzdevumiem ir "veidot kopīgu Latvijas pagātnes izpratni", biežāk nekā caurmērā pauduši iedzīvotāji vecumā no 45 līdz 54 gadiem, latvieši, valsts sektorā nodarbinātie, aptaujātie,

6. diagramma. Atbildes uz jautājumu "Kādi Jūsprāt ir divi svarīgākie Okupācijas muzeja uzdevumi?" 2005. gada septembris, visi respondenti.

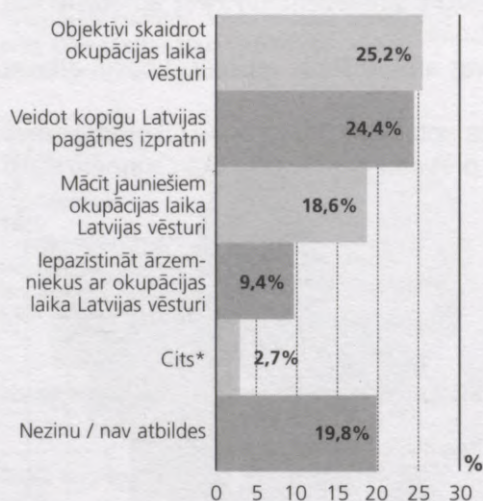
* Kategorijā "Cits" minēts: "politiskiem mērķiem" (6 reizes); "vēstures pārrakstīšana, falsificēšana" (4 reizes); "pretkrievu aģitācija" (2 reizes); "smadzeņu skalošana" (2 reizes); "ideoloģiskam spiedienam" (1 reizi); "jāatjauno muzeja iepriekšējā ekspozīcija (padomju laiku)" (1 reizi); "jābūt okupācijas un fašisma nosodījumam" (1 reizi); "lai kaitinātu Krieviju" (1 reizi); "lai parādītu savu viedokli par Latvijas vēsturi" (1 reizi); "Latvijas tautas genocīda izskaidrošana" (1 reizi); "meklēt ienaidniekus" (1 reizi); "naida kurināšana" (1 reizi); "nomelnot Krieviju" (minēts 1 reizi); "pierādīt nebijušu okupāciju" (minēts 1 reizi); "piesaistīt jauniešu uzmanību šim notikumam" (1 reizi); "sabiedrības šķelšana" (1 reizi); "vajadzētu nojaukt vispār" (1 reizi); "vēl viens muzejs bija vajadzīgs" (1 reizi).

kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī nepārsniedz Ls 49, Kurzemē, Zemgalē un Latgalē dzīvojošie, kā arī respondenti citās pilsētās (ne Rīgā) un lauku apvidos.

Atbildi "mācīt jauniešiem okupācijas laika Latvijas vēsturi" biežāk nekā caurmērā atzīmēja grupa ar pamatizglītību, latvieši un Kurzemē dzīvojošie.

Atbildi "iepazīstināt ārzemniekus ar okupācijas laika Latvijas vēsturi" biežāk nekā caurmērā norādījuši jaunieši vecumā no 18 līdz 24 gadiem, iedzīvotāji ar augstāko izglītību, nestrādājošie, aptaujātie ar augstiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 150) un Rīgā dzīvojošie.

Respondentiem lūdza norādīt arī vienu – svarīgāko – Okupācijas muzeja uzdevumu (7. diagramma). Saskaņā ar aptaujas datiem, raksturojot galveno Okupācijas muzeja uzdevumu, iedzīvotāji gandrīz vienlīdz bieži ir minējuši objektīvu okupācijas laika Latvijas

7. diagramma. Atbildes uz jautājumu "Un kurš no šiem diviem ir svarīgākais?"
2005. gada septembris, visi respondenti.

* Kategorijā "Cits" minēts: "politiskiem mērķiem" (5 reizes); "vēstures pārrakstīšana, falsificēšana" (4 reizes); "pretkrievu agitācija" (2 reizes); "smadzeņu skalošana" (2 reizes); "ideoloģiskam spiedienam" (1 reizi); "jāatjauno muzejā iepriekšējā ekspozīcija (padomju laiku)" (1 reizi); "jābūt okupācijas un fašisma nosodījumam" (1 reizi); "lai kaitinātu Krieviju" (1 reizi); "lai parādītu savu viedokli par Latvijas vēsturi" (1 reizi); "Latvijas tautas genocīda izskaidrošana" (1 reizi); "meklēt ienaidniekus" (1 reizi); "naida kurināšana" (1 reizi); "nomelnot Krieviju" (1 reizi); "pierādīt nebijušu okupāciju" (1 reizi); "piesaistīt jauniešu uzmanību šim notikumam" (1 reizi); "sabiedrības šķelšana" (1 reizi); "vajadzētu nojaukt vispār" (1 reizi).

vēstures skaidrošanu (25%) un kopīgu Latvijas vēstures izpratnes veidošanu (24%). Pārējie uzdevumi minēti retāk: 19% respondentu par muzeja galveno uzdevumu uzskata okupācijas laika vēstures mācīšanu jauniešiem, bet 9% – ārzemnieku iepazīstināšanu ar šiem jautājumiem.

Salīdzinot atbildes, kuri ir divi svarīgākie Okupācijas muzeja uzdevumi un kurš no tiem – pats svarīgākais, jāatzīmē, ka abos jautājumos divi biežāk nosauktie uzdevumi ir okupācijas laika Latvijas vēstures objektīva skaidrošana un kopīgas Latvijas vēstures izpratnes veidošana.

Raksturojot iedzīvotāju uzskatus par vienu – svarīgāko – Okupācijas muzeja uzdevumu, jāatzīmē, ka iedzīvotāji, kuri ir apmeklējuši muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā, kā arī tie, kuri savu attieksmi pret Okupācijas muzeju vērtēja kā pozitīvu, biežāk nekā caurmērā minējuši atbildes "objektīvi skaidrot okupācijas laika Latvijas vēsturi" un "mācīt jauniešiem okupācijas laika Latvijas vēsturi". Savukārt respondenti, kuru attieksme pret Okupācijas muzeju bija neitrāla vai negatīva, biežāk nekā caurmērā par galveno muzeja uzdevumu uzskatīja ārzemnieku iepazīstināšanu ar okupācijas laika Latvijas vēsturi.

Gatavība ziedot naudu Okupācijas muzeja paplašināšanai

Aptaujas ietvaros Latvijas iedzīvotājiem lūdza atbildēt uz jautājumu: "Okupācijas muzejs paplašinās savas telpas ar šo arhitekta Gunāra Birkerta veidoto piebūvi, kuras nosaukums ir 'Nākotnes nams'. Cik lielu summu Jūs būtu ar mieru ziedot, lai atbalstītu

kādu no Okupācijas muzeja iepriekšminētiem uzdevumiem lielākās muzeja telpās?" Respondentiem tika parādīta kartīte, kurā redzama plānotā piebūve.

Pētījuma rezultāti liecina (8. diagramma), ka 23% iedzīvotāju būtu gatavi ziedot līdzekļus Okupācijas muzeja vajadzībām. Tiesa, visbiežāk iedzīvotāji ir izrādījuši gatavību ziedot summu, kas mazāka par Ls 3 (13%). Naudas summu no Ls 3 līdz Ls 5 šādam nolūkam būtu gatavi ziedot 7%, bet 3% no visiem aptaujātajiem būtu gatavi ziedot summu, kas lielāka par Ls 5.

Gatavību ziedot Okupācijas muzejam, tāpat, izrādīja gandrīz puse no respondentiem, kuri ir apmeklējuši Okupācijas muzeju kopš tā atklāšanas 1993. gadā (49%), kā arī no tiem, kuru attieksme pret muzeju ir pozitīva (47%). Tomēr jāatzīmē, ka arī šajās grupās aptuveni 2/5 aptaujāto (39–43%) norādīja, ka nebūtu ar mieru ziedot.

Salīdzinot sociāldemogrāfisko grupu atbildes, jāsecina, ka atbildi "jā, varētu ziedot summu, kas mazāka par Ls 3" biežāk nekā caurmērā atzīmējuši iedzīvotāji ar augstāko izglītību, latvieši un Vidzemē dzīvojošie.

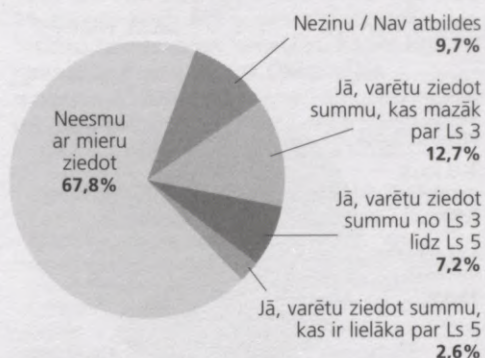
To, ka "varētu ziedot summu no Ls 3 līdz Ls 5", biežāk nekā caurmērā norādījuši latvieši, Vidzemē un Kurzemē dzīvojošie, kā arī aptaujātie, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 150.

Jāpiebilst, ka respondenti ar augstiem ienākumiem (vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 150) biežāk nekā caurmērā atzīmējuši arī atbildi "jā, varētu ziedot summu, kas ir lielāka par Ls 5".

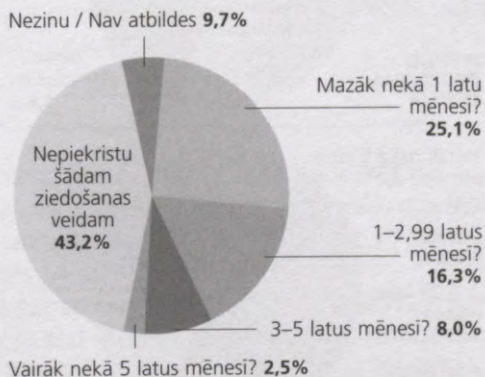
Savukārt atbildi "neesmu ar mieru ziedot" biežāk nekā caurmērā atzīmējuši aptaujas dalībnieki, kuri vecāki par 55 gadiem, iedzīvotāji ar pamatizglītību, citu tautību pārstāvji, respondenti bez LR pilsonības, nestrādājošie, aptaujātie, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī nepārsniedz Ls 49 vai ir robežās no Ls 70 līdz Ls 99, kā arī Kurzemē un Latgalē dzīvojošie.

Respondentiem, kuri atbildēja, ka būtu gatavi ziedot naudu Okupācijas muzeja vajadzībām, lūdza raksturot, vai viņi piekristu tam, ka ziedojums tiek veikts neliela ikmēneša naudas atvilkuma veidā (9. diagramma).

Aptaujas dati liecina, ka šādam naudas ziedošanas veidam piekristu aptuveni puse (52%) no iedzīvotājiem, kuri ir gatavi

8. diagramma. Atbildes uz jautājumu: "Cik lielu summu Jūs būtu ar mieru ziedot, lai atbalstītu kādu no Okupācijas muzeja iepriekšminētajiem uzdevumiem lielākās muzeja telpās?" 2005. gada septembris, visi respondenti.

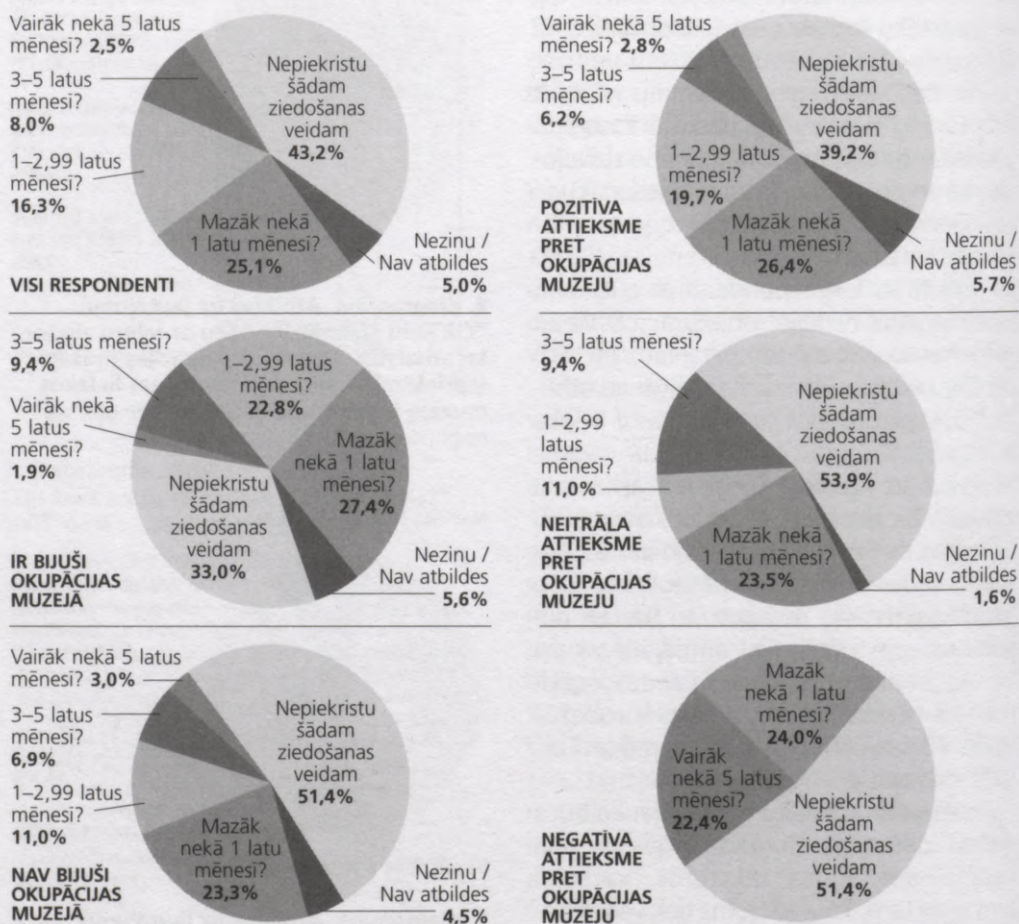

9. diagramma. Atbildes uz jautājumu: "Raksturojot veidu, kādā Jūs varētu ziedot Okupācijas muzejam, vai Jūs piekristu nelielam algas atvilkumam uz 5 mēnešiem maksājot..." 2005. gada septembris, respondenti, kuri būtu gatavi ziedot, lai atbalstītu Okupācijas muzeja uzdevumus lielākās muzeja telpās.

ziedot naudu Okupācijas muzeja vajadzībām. Tiesa, 25% atbildēja, ka šis naudas atvilkums nevarētu būt lielāks par Ls 1 mēnesī, 16% būtu ar mieru ziedot Ls 1 līdz Ls 2,99 mēnesī, 8% aptaujāto – Ls 3 līdz Ls 5, bet 3% no tiem, kuri būtu gatavi ziedot naudu muzeja vajadzībām, piekristu ikmēneša atvilkumam, kas pārsniedz Ls 5.

Jāatzīmē, ka no respondentiem, kuri ir ar mieru ziedot Okupācijas muzejam (10. diagramma), biežāk nekā caurmērā šādam naudas ziedošanas veidam piekristu iedzīvotāji, kuri ir bijuši Okupācijas muzejā (61%), un tie, kuri pauduši pozitīvu attieksmi pret muzeju (55%). Tiesa, arī šajās grupās vairāk nekā 30% norādīja, ka nepiekrītu šādam naudas ziedošanas veidam.

Analizējot sociāldemogrāfisko grupu atbildes, jāsecina, ka no respondentiem, kuri ir ar mieru ziedot Okupācijas muzejam, biežāk nekā caurmērā piekrituši, ka ziedojums tiek veikts neliela ikmēneša naudas atvilkuma veidā (summētas atbildes "mazāk nekā 1 latu mēnesī", "1–2,99 latus mēnesī", "3–5 latus mēnesī" un "vairāk nekā 5 latus

10. diagramma. Atbildes uz jautājumu "Raksturojot veidu, kādā Jūs varētu ziedot Okupācijas muzejam, vai Jūs piekristu nelielam algas atvilkumam uz 5 mēnešiem maksājot...", atkarībā no attieksmes pret Okupācijas muzeju un apmeklēšanas. 2005. gada septembris, respondenti, kuri būtu gatavi ziedot, lai atbalstītu Okupācijas muzeja uzdevumus lielākās muzeja telpās.

mēnesī”) iedzīvotāji vecumā no 35 līdz 54 gadiem, citu tautību pārstāvji, valsts sektorā nodarbinātie, aptaujātie, kuru vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī ir robežās no Ls 70 līdz Ls 149, respondenti Rīgā, Kurzemē un Zemgalē, kā arī lauku apvidos dzīvojošie.

Savukārt atbildi “nepiekrīstu šādam naudas ziedošanas veidam” grupā, kas būtu ar mieru ziedot Okupācijas muzejam, biežāk nekā caurmērā norādīja iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 24 gadiem un tie, kuri vecāki par 55 gadiem, aptaujātie ar pamatizglītību, respondenti bez LR pilsonības, nestrādājošie, aptaujas dalībnieki Vidzemē un Latgalē, kā arī citās pilsētās (ne Rīgā) dzīvojošie.

Aptaujas dalībniekiem, kuri norādīja, ka viņi nav ar mieru ziedot naudu Okupācijas muzejam, lūdza minēt iemeslus, kāpēc viņi nav ar mieru to darīt (11. diagramma).

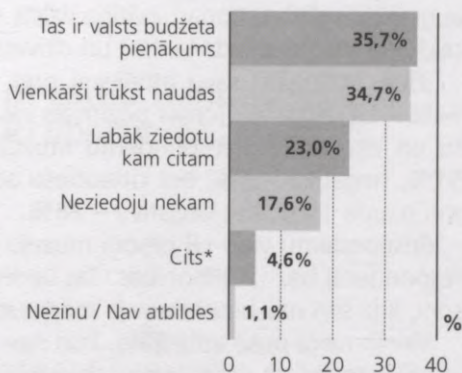
Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas atbilstošās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

Aptaujas dalībnieki, kuri ir apmeklējuši Okupācijas muzeju, kā arī tie, kuri pauduši pozitīvu attieksmi pret šo muzeju, biežāk nekā caurmērā par galveno iemeslu tam, ka nav gatavi ziedot naudu, atzinuši naudas trūkumu. Iedzīvotāji, kuri pauduši pozitīvu vai neitrālu attieksmi pret Okupācijas muzeju, bet nav gatavi tam ziedot naudu, biežāk nekā caurmērā kā iemeslu minējuši arī to, ka “tas ir valsts budžeta pienākums”, bet respondenti, kuri bijuši negatīvi noskaņoti pret Okupācijas muzeju, biežāk nekā caurmērā atzīmējuši atbildi “labāk ziedotu kam citam”.

Secinājumi

Lai arī aptaujāto vecuma spektrs ir visai plašs, iespējams, ka aptauja tomēr nav ietvērusi visus potenciālos muzeja apmeklētājus. Muzeja statistika un darbinieku novērojumi liecina, ka muzeju lielā skaitā apmeklē jaunieši pamatskolas vecumā, t. i., jaunāki par 18 gadiem, kā arī cilvēki, kuri ir vecāki par 74 gadiem.

Viena piektā daļa respondentu atzinuši, ka apmeklējuši muzeju, tomēr šos datus diezin vai var attiecināt uz sabiedrību kopumā, jo tad muzeju apmeklētājiem no Latvijas būtu bijis jābūt daudz vairāk nekā patiesībā. Visā muzeja pastāvēšanas laikā to apmeklējuši nepilni 400 000 apmeklētāji, ieskaitot ārzemniekus, kas ir krietni mazāk nekā piektdaļa Latvijas iedzīvotāju. Iespējams, šīs atbildes norāda uz tendenci, ka daļa Latvijas iedzīvotāju uzskata – viņiem būtu jāapmeklē muzejs, lai arī viņi patiesībā to nav darijuši. Šie cilvēki ir potenciālie muzeja apmeklētāji, kas piesaistāmi, palielinot muzeja pieejamību vai veidojot pievilcīgāku muzeja tēlu. Aptauja rāda, ka lielākajai muzeja apmeklētāju daļai no Latvijas raksturīgas šādas pazīmes – vecums no 18 līdz 34 gadiem,

11. diagramma. Atbildes uz jautājumu “Lūdzu raksturojiet iemeslus, kādēļ Jūs neesat ar mieru ziedot Okupācijas muzejam?” 2005. gada septembris, respondenti, kuri būtu gatavi ziedot, lai atbalstītu Okupācijas muzeja uzdevumus lielākās muzeja telpās.

* Kategorijā “Cits” minēts: “esmu pret tādu muzeju” (5 reizes); “neuzskatu par vajadzīgu ziedot” (5 reizes); “nav nepieciešams paplašināt muzeju” (4 reizes); “jāveido citā vietā” (2 reizes); “neatstāt Latvijas okupāciju” (2 reizes); “nepatik piedāvātais projekts” (2 reizes); “neesmu pilsonis Latvijā” (1 reizi); “negatīva attieksme pret šādām aktivitātēm” (1 reizi); “principa dēļ” (1 reizi); “tā ir avantūra” (1 reizi); “tādiem mērķiem neziedoju” (1 reizi); “vēsturiskais skaidrojums ir neobjektīvs” (1 reizi).

augstākā izglītība, nodarbinātība valsts sektorā, vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz Ls 100 un dzīvesvieta Rīgā.

35% aptaujāto savu attieksmi pret Okupācijas muzeju raksturo kā pozitīvu, bet 14% – kā negatīvu. Tomēr pozitīvais vai negatīvais vērtējums ievērojami atšķiras latviešu un citu tautību respondentu atbildēs. No latviešiem pozitīvu vērtējumu snieguši 51%, negatīvu – 3%, bet cittautiešu atbildes biežāk bijušas kritiskas: pozitīvu attieksmi pāuda 15%, bet negatīvu – 28%.

Respondentu vidū LR pilsoņi muzeju apmeklējuši aptuveni divas reizes vairāk nekā respondenti bez LR pilsonības. Tas liecina, ka Latvijas sabiedrības daļa, kas nav LR pilsoņi, līdz šim nav bijusi muzeja mērķauditorija.

Vairāk nekā puse aptaujāto, kuri nav apmeklējuši muzeju, atzīst, ka viņiem nav bijis iespējas to izdarīt (iespējams, atbraukšana no laukiem, laiks). Arī tie, kuri attiecas pret muzeju pozitīvi un ir muzeju apmeklējuši, bet nav gatavi muzejam ziedot, lielākoties atzīst, ka tas ir naudas trūkuma dēļ. Tas ļauj domāt, ka, pieaugot labklājībai, muzeja apmeklētāju un atbalstītāju skaits Latvijā varētu kļūt lielāks.

Ziedot kaut nelielus līdzekļus Okupācijas muzeja vajadzībām būtu gatavi 23% jeb vairāk par vienu piektdaļu iedzīvotāju. Labprātāk aicinājumam ziedot atsauktos tie cilvēki, kuri ir bijuši Okupācijas muzejā vai arī pret to izturas pozitīvi.

Tendences ir pozitīvas, bet vajadzīgs darbs, lai tās uzlabotu, it sevišķi to vidū, kas vēl jāpārliecina, ka Latvija bijusi okupēta valsts.

What the People of Latvia Think about the Museum of the Occupation of Latvia

LĪGA STRAZDA

In September 2005, the Latvian Occupation Museum commissioned an opinion survey to obtain information regarding the Museum's public image. In specific, the Museum wanted to find out opinions regarding the Museum as an institution and its expansion plans and to probe possible responses to a major fundraising effort.

A total random sample of 1,009 persons was surveyed by the Public Opinion Research Centre SKDS, both ethnic Latvians and non-Latvians. They ranged from 18 to 74 years of age. Respondents included men and women, citizens and non-citizens, the employed and non-employed, and their educational backgrounds varied.

Based on the survey, 20.5% responded that they had visited the Museum. However, it is doubtful that these statistics represent Latvian society as a whole, because the attendance figures during the existence of the Museum, including a large number of foreign visitors, total fewer than 400,000, which is less than a fifth of the population of Latvia. Thus the figure may rather include many who believe they *should* visit the Museum rather than actual visitors, nevertheless a fertile field for attracting future visitors. It is significant to note the preponderance of young people who indicated attendance, especially with school groups.

Positive opinions about the Museum (35%) outweigh negative ones (14%). However it is very important to note that 51% of ethnic Latvians hold a positive opinion, and only 3% negative one, while among non-Latvians negative opinions (28%) outweigh positive ones (15%).

Regarding the Museum's main purpose, 48% of all respondents concluded that the Museum's main objective should be objective presentation and explanation of the history of Latvia, and 43.9% believed that the Museum should strive to create a common awareness of recent past.

The survey also found that 23% would be ready to donate to the Occupation Museum, although most of those were ready to donate 3 lats or less (13%).

Subscription prices: Single copies, 15 cents; 6 months, \$8.00; 1 year, \$15.00. Advance payment is required. All subscriptions are entered as second-class matter, postage paid at Chicago, Ill., and at additional mailing offices. Postmaster: Send address changes in advance.

What the People of Latvia Think about the Establishment of the Latvian Republic

By Dr. J. V. KLEIN, M.D., and Dr. J. V. KLEIN, M.D., University of Minnesota School of Medicine, Minneapolis, Minn.

Latvia is a small, sparsely populated country in the Baltic region of Europe. It is bounded on the north by the Gulf of Bothnia, on the east by the Soviet Union, on the south by the Baltic Sea, and on the west by Sweden.

The Latvian Republic was established on June 18, 1918, after a long struggle for independence from Russian rule. It is a democratic republic with a constitution that guarantees the rights of all citizens.

The people of Latvia are proud of their country and its achievements. They are particularly proud of the fact that Latvia has maintained its independence and democracy in the face of the Soviet occupation during the Second World War.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to rebuild its country and its economy since the war. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its democratic institutions and its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to attract investment and to develop its economy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to attract investment from the West and to develop its economy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its cultural heritage and its traditions. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its cultural heritage and its traditions.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

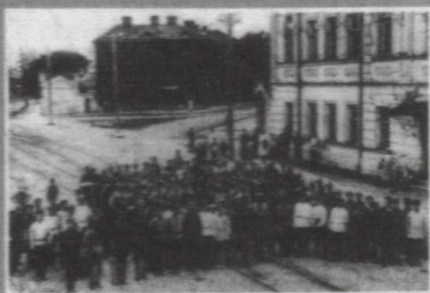
The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its independence and democracy.

The Latvian people are also proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West. They are particularly proud of the fact that Latvia has been able to maintain its ties with the West.

Recenzijas

IV

ШПИОНЫ
И
ДИВЕРСАНТЫ

БОРЬБА С ПРИБАЛТИЙСКИМ
ШПИОНАЖЕМ И НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИМИ
БАНДФОРМИРОВАНИЯМИ
НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ РОССИИ

ПСКОВСКАЯ
ИСТОРИЧЕСКАЯ
БИБЛИОТЕКА

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata 2005

ULDIS NEIBURGS

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI. – Rīga, 2005. – 240 lpp.

Klajā nākusi kārtējā, pēc skaita jau sestā, Latvijas Kara muzeja (LKM) gadagrāmata, kas veltīta Latvijas militārajai un politiskajai vēsturei. Tās sastādītājs ir muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā Juris Ciganovs, bet redakcijas komisiju veido vēstures doktori Ēriks Jēkabsons, Ilgvars Butulis un Guntis Zemītis.

Gadagrāmatu ievada 2005. gada 22. aprīlī LKM rīkotās starptautiskās konferences "Latvija Otrajā pasaules karā" referātu publikācijas. Dr. habil. hist. Inesis Feldmanis rakstā "Otrais pasaules karš: uztveres versijas un vērtējumi" analizē mūsdienās izplatītos priekšstatus pa šā kara izcelsmi un būtību, īpaši kritiski vērtējot pēc Otrā pasaules kara izplatīto t. s. Sabiedroto vēstures shēmu jeb "uzvarētāju versiju",¹ kuras ietvaros ir "piemirsta" Vācijas un PSRS ciešā sadarbība 1939.–1941. gadā un nosodīti vienīgi nacistu izdarītie noziegumi, ilgu laiku noklusējot PSRS (vācu civilo bēgļu liktenis 1945. gada sākumā pēc Sarkanās armijas iebrukuma, t. sk. kruīza kuģa "Wilhelm Gustloff" nogremdēšana, kādēļ bojā gāja gandrīz 9000 cilvēku; divu miljonu vācu sieviešu izvarošana u. c.) un arī Rietumu sabiedroto (totālais gaisa karš ar 635 000 civiliedzīvotāju upuriem, t. sk. barbariskā Drēzdenes un tās kultūras vērtību iznīcināšana 1945. gada 13.–14. februārī u. c.) "varoņdarbus". I. Feldmanis, kura raksts var būt par paraugu daudzām citām gadagrāmatas publikācijām, pamatoti atzīmē, ka "Latvijā kara norises nevar izprast un kaut cik objektīvi novērtēt, ja nepatur prātā divas ļaunuma paradigmas – komunismu un nacismu. Tā ir mūsu (un reizē visas Austrumeiropas) vēstures savdabība, kuru mēs nedrīkstam ignorēt". Vērā ņemams ir arī viņa aicinājums Latvijas vēsturniekiem kritiskāk vērsties pret atsevišķiem Rietumu sabiedroto diplomātijas darbības aspektiem Otrā pasaules kara gados. Diskutējams gan varētu būt I. Feldmaņa apgalvojums, ka 1941. gada 14. jūnija Latvijas iedzīvotāju izvešanai drīz vien vajadzēja sekot citām līdzīgām akcijām. Lai gan par šādu iespējamību nereti ir izskanējušas dažādas liecības – ieskaitot nacistu okupācijas laika propagandu. –, it īpaši par it kā provincē uz vietām sastādītiem jauniem "kaitīgo elementu sarakstiem", vismaz līdz šim Latvijas arhīvos apzinātie padomju izcelsmes dokumenti šādu centralizēti plānotu akciju iespējamību neapstiprina.²

Dr. hist. Ēriks Jēkabsons publikācijā "Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju" sev raksturīgajā akadēmiskajā manierē

¹ Davies N. Europe. A History. – London, 1996. – pp. 39–42.

² Riekstiņš J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā. // Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001. – 9.–25. lpp.

rūpīgi izseko līdz šim vēstures avotu trūkuma dēļ fragmentāri pērtai Latvijas–Polijas attiecību nozīmīgai lappusei. Ē. Jēkabsons, balstoties uz Latvijas un Lietuvas arhīvu dokumentiem un jau publicētām liecībām, kā arī ieviešot zinātniskajā aprītē jaunus, līdz šim pētniecībā maz izmantotus Latvijas sūtniecību Londonā un Vašingtonā dokumentus, pamato jau pirms tam historiogrāfijā izteikto viedokli, ka ar Polijas sūtniecības Rīgā slēgšanu Latvijas valdība 1939. gada 17.–21. septembrī faktiski nostājās abu agresorvalstu – Vācijas un PSRS – pusē un lauza savu kara pirmajā dienā pasludināto neitralitāti.

Latvijas Universitātes doktorands Ritvars Jansons rakstā “PSRS represīvā aparāta darbība Latvijā 1944.–1945. gadā – valsts otrreizējās komunistiskās okupācijas rezultāts” raksturo dažādu padomju okupācijas varas institūciju represijas pret Latvijas iedzīvotājiem Otrā pasaules kara beigās. Līdzšinējie pētījumi, tai skaitā autora izmantotie Krievijas Federācijas Valsts arhīva (ГАРФ) un Krievijas Valsts jaunāko laiku vēstures arhīva (РГАНИ) atsevišķi dokumenti, ļauj viņam secināt, ka noziegumus pret Latvijas iedzīvotājiem veica gan PSRS, gan LPSR iekšlietu un drošības iestādes, kā arī Sarkanās armijas un leTK karaspēka militārpersonas. Represiju īstenošanu Latvijā pārraudzīja ne tikai PSRS represīvo iestāžu vadība, bet arī VK(b)P CK Latvijas birojs. Atbalstāms ir R. Jansona atziņums, ka komunistiskā režīma represiju izpēti Latvijā un precīzu tā upuru skaita noteikšanu sekmētu Latvijas arhīvos esošās bijušo PSRS drošības iestāžu informācijas datorizācija un iepazīšanās ar visiem Krievijas arhīvos uzlabotajiem dokumentiem, vienlaikus konstatējot, ka daļa no tiem joprojām ir slepeni un nav pieejami vēstures pētniecībā.

Lietuviešu vēsturnieks Simons Strelcovs rakstā “Pārdomas par Otrā pasaules kara bēgļiem Lietuvas sabiedrībā” analizē lietuviešu attieksmi pret aptuveni 35 000 (no tiem 8000 militārpersonu) Polijas bēgļiem, kuri meklēja patvērumu Lietuvas teritorijā. Lai gan autors savus secinājumus bieži vien ir spiests balstīt tikai uz tā laika periodisko izdevumu sniegto informāciju, no tās izriet, ka lielākā daļa Lietuvas iedzīvotāju bija neapmierināta ar lielo bēgļu pieplūdumu, tomēr vienlaikus daudz aktuālāka par šo problēmu bija Viļņas apgabala inkorporācija Lietuvas valstī.

Īpašu ievēribu pelna LKM Otrā pasaules kara vēstures nodaļas vadītāja Valda Kuzmina publikācija “Latviešu leģiona 15. un 19. divīzijas papildinājumu sagatavošana”, kas neapšaubāmi ir oriģināls pētījums un jauns piensums līdzšinējā leģiona historiogrāfijā. V. Kuzmins, balstoties uz muzeja krājumā pēdējos gados nonākušiem dokumentiem un jau publicēto vēstures literatūru, parāda, ka iesaistišana leģionā notika, saduroties trīs savstarpēji konkurējošu organizāciju – SS vadības Galvenās pārvaldes, Augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā un Latviešu leģiona Ģenerālinspekcijas interesēm. Pārdomu vērts ir viņa secinājums: ja leģiona formēšanas un papildināšanas gaitu būtu pārzinājusi un pilnībā kontrolējusi tikai viena no šīm institūcijām, latviešu karavīru zaudējumi frontē būtu bijuši daudz mazāki.³ Kā zināms raksta trūkums jāatzīmē tas, ka autors ir izvairījies paskaidrot, kā noritēja virsnieku un kareivju papildināšana leģiona 15. divīzijai 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā pēc tās nosūtīšanas uz Vāciju un iesaistišanas kaujās pret Sarkanā armiju. Iespējams, ka šos un citus leģiona

³ V. Kuzmins zīmīgi atgādina, ka tikai laikā no 1944. gada 1. marta līdz 14. aprīlim kaujās Veļikajas upes pozīcijās krita 668 un tika ievainoti 1110 15. latviešu divīzijas karavīri (49. lpp.), turklāt šim skaitlim jāpieskaita arī 19. divīzijas zaudējumi, kas bija līdzīgi – no 1944. gada 1. līdz 25. martam 19. divīzija bija zaudējusi 599 cilvēkus (Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā. 4. sēj. – Vāsterās, 1976. – 153. lpp.). Jaunākajā vēstures literatūrā, rakstot par Latviešu leģiona cīņu militāriem aspektiem, t. sk. mēģinot analizēt arī kauju gaitu Veļikajas upes pozīcijās, diemžēl varam lasīt galvenokārt “urrāpatriotiskus” apgalvojumus par “latvju” karavīriem un virsniekiem kā “vieniem no labākajiem un prasmīgākajiem Otrā pasaules kara militārprofesionāļiem”, vienlaikus nepamatoti aizmirstot nesamērīgi augsto upuru cenu, par kādu vismaz 1944. gada marta–aprīļa cīņās pie Veļikajas tika “pirkti” šo kauju “taktiskie un islaicīgi operatīvie” panākumi. Sk. Kalmē G. Latviešu leģionāru (1943–1945) cīņu gaitas kaujas piemēros. // Latvijas Vēsture. – 2006. – Nr. 1 – 78.–90. lpp.

vēstures militāros aspektus labāk izprast palīdzēs kara beigās Berlinē paslēpto un tikai šogad Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) nonākušo 15. divīzijas dokumentu izpēte nākotnē.⁴ Jānovēl LKM vadībai vairāk sekmēt un izmantot šā jaunā vēsturnieka zinātnisko potenciālu, ņemot vērā kaut vai to, ka Latvijā ar Otrā pasaules kara vēstures pētniecību tīri no militārās stratēģijas un taktikas viedokļa neviens profesionāls vēsturnieks praktiski nenodarbojas.

Dr. habil. hist. Antonijs Zunda rakstā "Aktuāli Otrā pasaules kara Latvijas vēstures jautājumi: nostādnes historiogrāfijā" sniedz vispārēju pārskatu par leģiona, holokausta, kolaborācijas, pretošanās kustības un citu tēmu problemātiku līdzšinējā vēstures literatūrā. No historiogrāfijas pētniecības novitātes viedokļa, gan jākonstatē, ka par šo tematiku A. Zunda jau agrāk ir referējis vairākās Latvijas Vēsturnieku komisijas zinātniskajās konferencēs un rakstījis citās savās publikācijās, kas jau ir zināmas lielākai daļai Latvijas vēstures speciālistu un interesentu.⁵ Jāatzīst, ka šajā rakstā A. Zunda lielākoties tikai uzskaita dažādas galvenokārt pašu latviešu autoru darbos izteiktās atziņas, nevis analizē tās kopējā kontekstā ar visu svarīgāko mūsdienās pieejamo Latvijas Otrā pasaules kara historiogrāfiju.⁶ Turklāt, tīri no profesionālā viedokļa, būtiski ir ne tikai atklāt, kādi Otrā pasaules kara vēstures jautājumi ir bijuši vai patlaban ir aktuāli vēstures literatūrā, bet, iespējams, ne mazāk svarīgi ir izprast, kāpēc pat mūsdienu historiogrāfijā it kā vienādi nozīmīgas vēstures pētniecības problēmas ir atspoguļotas tik atšķirīgi.⁷ Kopumā A. Zunda pamatoti atzīmē, ka Latvijas vēsturniekiem ir aktuāli uzrakstīt kompleksu darbu par Latviju Otrā pasaules kara laikā, kas dotu iespēju sniegt vispusīgu, objektīvu vērtējumu par šo sarežģīto vēstures periodu, "atspēkojot vecos mītus un jaunās falsifikācijas".

Neviennozīmīgi jāvērtē krievu vēsturnieka Aleksandra Čapenko publikācija "Krievijas mūsdienu historiogrāfija par latviešu piedalīšanos Otrajā pasaules karā Vācijas pusē 1941.–1945. gadā". Ir apsveicams, ka raksta autors cenšas raudzīties uz šo vēstures lappusi atšķirīgi no savulaik PSRS un vēl šodien Krievijā dominējošā "atbrīvotāju" skatījuma un pamatoti kritizē krievu vēsturnieku pieeju (šaura, galvenokārt padomju laika avotu bāze, Latvijas un ārzemju arhīvu dokumentu neizmantošana u. c.) šim jautājumam. Tomēr, ja vēl ir iespējams daļēji piekrist viņa sniegtajam šodienas Krievijas historiogrāfijas raksturojumam,⁸ tad diez vai nopietni skan A. Čapenko pārmetums, ka

⁴ Dāboliņš A. Latviešu leģions atgriežas mājās. // Republika.lv. – 2006. – 17. marts.

⁵ Zunda A. Vācu okupācijas varas politika Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001. – 186.–207. lpp.; Zunda A. "Vācu laiks" Latvijā (1941–1945): izvērtējums historiogrāfijā. // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 3 – 107.–115. lpp.; Zunda A. Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941–1945): vērtējums historiogrāfijā. // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945: Starptautiskās konferences referāti, 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004. – 17.–29. lpp. u. c.

⁶ Par jaunāko ārzemju historiogrāfiju sk. Kangeris K. 1995.–2004. gadā ārzemēs publicētie vēstures pētījumi par vācu okupācijas laiku Latvijā/Baltijā. // Totalitārie režīmi Baltijā. Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). – Rīga, 2005. – 126.–143. lpp. No metodoloģiskā viedokļa atšķirīgu historiogrāfijas analīzi sk. Ivanovs A. Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940.–1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 11.–72. lpp.

⁷ Piemēram, pat uz Latvijas valsts "oficiālās vēstures statusu" pretendējošā latviešu un krievu valodā izdotajā grāmatā "Latvijas vēsture. 20. gadsimts" latviešu karavīriem Vācijas bruņotajos spēkos ir veltīta vesela apakšnodala, bet par Latvijas iedzīvotājiem Sarkanajā armijā varam lasīt vien dažus teikumus, nemaz nerunājot par to, ka, rakstot par holokaustu, Latvijas iedzīvotāji – ebreju glābēji nav minēti vispār (sk. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 248.–259., 288. lpp.). Grāmatas 2. papildinātajā izdevumā un tās tulkojumā angļu valodā šis un citas nepilnības gan ir daļēji novērsta.

⁸ Daļēji, jo grūti pievienoties A. Čapenko uzskatam, ka, piemēram, Mihaila Krišina darbs "Baltija starp Hitleru un Stalīnu" (Maskava, 2004.) "principā ir nopietns un lietpratīgs pētījums" (67. lpp.), pretstatā šajā pašā gadagrāmatā paustajam A. Zundas viedoklim, ka "tas ir darbs, kas sarakstīts, balstoties uz vecajām padomju perioda nostādnēm, skatot notikumus Baltijas valstīs sagrozītā veidā" (64. lpp.).

mūsdienu "latviešu vēsturnieku dotais šo traģisko notikumu novērtējums daudz neatšķiras no latviešu nacionālistu 1941.–1945. gada ideoloģiskās pozīcijas un tā perioda vērtēšanas kritērijiem" un ka "balstīšanās tikai uz vietējiem avotiem neļauj problēmu analizēt kompleksi un liedz iespēju mēģināt to novērtēt maksimāli objektīvi".⁹ Raksta autors atzīmē, bet diemžēl vismaz ar norādēm uz atsevišķiem dokumentiem tuvāk nepaskaidro krievu historiogrāfijā izplatītās nostādnes par "latviešu tautības personu piedalīšanos masveida soda operācijās" Latvijas, Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, vienlaikus atzīstot, ka šāda veida akcijās piedalījās arī citu tautību personas, to skaitā, krievi un baltkrievi, "tādēļ nav pamata fokusēt uzmanību uz to, ka soda akcijas ir vienīgi latviešu kolaboracionistu roku darbs". Nepārlicina autora ieteikums atturēties no jēdziena "padomju okupācija" attiecināšanu uz notikumiem Baltijas valstīs 1940. gada vasarā, kā arī drīzāk populistiski, nevis zinātniski skan apgalvojums, ka "vienīgi savstarpēja cieņa vienam pret otru, pret vēsturi un vēsturisko pozīciju, vēsturisko procesu objektīvs vērtējums ļaus mūsu valstīm gan politikā, gan vēstures zinātnē pārvarēt atšķirības un rast kopīgu viedokli, kas būtu tuvs objektivitātei". Kopumā var piekrist A. Čapenko rakstītajam, ka Krievijas mūsdienu vēstures literatūrā latviešu karavīru līdzdalībai Vācijas bruņotajos spēkos Otrā pasaules kara laikā veltīto publikāciju skaits nav liels, taču, pat ņemot to vērā, rodas iespaids, ka pats A. Čapenko šajā historiogrāfijā orientējas nepietiekami. To pierāda tas, ka vairāku autoru darbi, kuri tieši vai vismaz daļēji skar šā raksta tematiku, autoram nav bijuši pazīstami.¹⁰ Tāpat jāatzīmē, ka par šo tēmu "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos" jau ir lasāma krievu vēsturnieka Borisa Sokolova publikācija.¹¹

Konferences referātu publikāciju sadaļu noslēdz Dr. hist. Ilgvara Butuļa raksts "Austrumeiropas sovjetizācija 1944.–1945. gadā", kurā apskatīti vairāku problēmu loki – sovjetizācijas izpratnes būtība un īpatnības, šā procesa kopīgās un atšķirīgās iezīmes un faktori Baltijas valstīs un citās Centrālās un Dienvidaustrumu Eiropas zemēs. I. Butulis nepiekrīt jaunākajā Latvijas historiogrāfijā izteiktajam Dr. habil. hist. Heinriha Stroda uzskatam, ka par sākuma punktu Baltijas valstu sovjetizācijai būtu jāuzskata jau 1939. gada rudenī noslēgtie t. s. "bāzu līgumi" ar PSRS,¹² nevis šo valstu okupācija 1940. gada jūnijā.¹³ Raksta

⁹ Šķiet, ka jaunākie pētījumi par Latvijas iedzīvotājiem dažādos Vācijas bruņoto spēku militārajos formējumos tomēr liecina pretējo. Sk., piemēram, Ezergailis A. "Neighbours" Did Not Kill Jews! // Collaboration and Resistance During the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania. – Bern, 2004. – pp. 187–222; Kangeris K. "Closed" Units of Latvian Police – *Lettische Schutzmannschafts-Bataillone*: Research Issues and Pre-History. // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991 (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) – Rīga, 2005. – pp. 104–121; Feldmanis I. Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II: Methods of Formation, Ideology and Goals. // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991 (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) – Rīga, 2005. – pp. 122–131; Jēkabsons Ē., Neiburgs U. Łotewskie bataliony policyjne w ochronie getta warszawskiego (VIII–X 1942 r.). // Świat nie pożegnany. A World we bade no farewell. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku. – Warszawa, Londyn, 2005. – s. 531–550 u. c.

¹⁰ Кудряшов С. "Уничтожить как можно больше русских". // Источник. – 1998. – № 2. – С. 74–76; Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – Москва, 2000; Соколов Б. Тайны Второй мировой. – Москва, 2000; Кирсанов Н. Дробязко С. Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: Национальные и добровольческие формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945. – Москва, 2004; Ковалев Б. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1941–1944. – Москва, 2004; Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские Waffen SS. Герои или палачи? – Москва, 2004 u. c.

¹¹ Sokolov B. The Baltic States in 1939–1945, in Russian Historiography: Counter-nationalism. // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas. Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). – Rīga, 2005. – 92.–98. lpp.

¹² Strods H. Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums). // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga. – 2004, 13.–87. lpp.

¹³ I. Butuli atbalsta arī Ē. Jēkabsons, rakstot, ka "kā pretarguments tiem Latvijas vēsturniekiem, kuri apgalvo, ka valsts okupācija sākusies jau 1939. gada oktobrī, šajā sakarā jāmin apstākļi, ka pret poļu internētajiem karavīriem līdz pat reālajai okupācijai Latvijas valsts saglabāja neitrāli valstij raksturīgo nostāju" (28. lpp.).

autors arī atgādina, ka Baltijas valstis zināmā mērā bija "poligons", kurā jau 1940.–1941. gadā PSRS izmantoja "sovjetizācijas instrumentāriju" (tautas sapulces un demonstrācijas "tautas gribas" izteikšanai, kandidātu izvirzīšana vēlēšanām, "vienoti darbaļaužu bloki", represiju realizācijas gaita un tehnika), ko vēlāk lietoja Austrumeiropas reģiona valstis, kas pēc Otrā pasaules kara bija nonākušas padomju totalitārisma kontrolē.

Kopumā jāizsaka atzinība gadagrāmatas veidotājiem par šīs Otrā pasaules kara vēsturei veltītās konferences materiālu publicēšanu, jo atšķirībā no vairākiem rakstiem pirmajās divās muzeja gadagrāmatās¹⁴ pēdējo triju gadu izdevumos šā gan zinātniski, gan sabiedriski nozīmīgā vēstures posma problemātikai ir bijušas veltītas tikai pāris nelielas publikācijas.¹⁵ Mulsina vienīgi tas, ka gadagrāmatas sastādītāji nav uzskatījuši par nepieciešamu publicēt konferencē nolasīto J. Ciganova referātu "Latvijas Kara muzeja loma Otrā pasaules kara vēstures pētniecībā". Ja jau LKM uzskata sevi par "vienu no vadošajiem mūsu valsts militāri politiskās vēstures centriem", tad jāautā, vai pats muzejs nav ieinteresēts savus sasniegumus popularizēt arī "vienīgajā Latvijas militāri politisko vēsturi atspoguļojošā zinātniskajā izdevumā", kas "iekarojis savu vietu Latvijas akadēmiskās vēstures aprindās"?¹⁶

Gadagrāmatas sadaļā "Pētījumi" publicēti gan vairāki LKM darbinieku raksti (tos papildina bagātīgs ilustratīvais materiāls no muzeja krājuma. – U. N.), gan atsevišķas ārzemju autoru publikācijas. Ilze Krīgere, balstoties galvenokārt uz LVVA dokumentiem, detalizēti atklāj medicīnisko dienestu latviešu strēlnieku bataljonos (pulkos) 1915.–1918. gadā, bet Egils Gelderiņš, kā vēstures avotus izmantojot apsardzības (vēlāk – kara) ministra pavēles, skrupulozi parāda Latvijas kara jūrnieku formas ietēru un tā attīstību 1919.–1940. gadā. Dagnis Dedumietis dokumentē 2005. gadā veikto Pirmā pasaules kara nocietinājumu arheoloģisko izpēti (vadītājs G. Zemītis) Jelgavas rajona Valgundes pagasta "Mangaļu" māju teritorijā, kur jau divus gadus darbojas LKM filiāle "Ziemassvētku kauju muzejs" un ir plānota brīvdabas ekspozīcijas izveidošana. Jānis Maurītis izseko Aizsargu organizācijas atjaunošanas mēģinājumiem kopš Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas 1990.–1991. gadā, konstatējot arī galveno neveiksmes cēloni – valsts atbalsta trūkumu, jo ir acīmredzams, ka tikai uz sabiedriskiem pamatiem nav iespējams veidot valstisku institūciju.

Nozīmīgs, uz poļu, lietuviešu, ukraiņu un krievu avotiem balstīts, ir Polijas vēsturnieka Konrāda Bobjatiņska pētījums "Daugavpils un Poļu Infantija (Latgale) Polijas–Lietuvas (Žečpospolitas) valsts kara laikā ar Maskaviju 1654.–1655. gadā". No Latvijas okupācijas vēstures izpētes viedokļa, īpaši piesaista ukraiņu vēsturnieka Dr. hist. Vladislava Griņēviča publikācija "Ukrainas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā padomju–vācu kara pēdējā posmā kā staļiniskās represīvās politikas metode Ukrainā

¹⁴ Neiburgs U. Latvijas Nacionālā komiteja. Potsdama, 1945.//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 108.–117. lpp., Baltais M. K. The Latvian Legion after VE Day.//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 118.–127. lpp., Otto H. Canadian Courts and the Latvian Past: The Case of Pēteris (Peter) Vītols. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000, 128.–136. lpp., Kangeris K. Nacionālsociālistiskās Vācijas militārajos formējumos iesaistītie Latvijas iedzīvotāji: skaita problēma.//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 137.–156. lpp.; Kangeris K. "Volchovas Pulkvedis Valdemārs Veiss. Dzīve Latvijai" SS propagandas nodaļas sagatavota, bet nepublicēta brošūra.//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. – Rīga, 2001. – 150.–167. lpp., Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. – Rīga, 2001. – 184.–203. lpp.; Neiburgs U. Dokumentu krājums par Latviešu leģionu. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. – Rīga, 2001. – 227.–230. lpp.

¹⁵ Līdaka K. Tēlotājmākslas dzīve Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā.//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. III. – Rīga, 2002. – 125.–142. lpp.; Katerīničs V. Prettanku granātnetējs "Panzerfaust". // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. IV. – Rīga, 2003. – 264.–272. lpp.

¹⁶ Ciganovs J. Latvijas Kara muzeja sestā gadagrāmata.//Muzeju Vēstnesis. – 2006. – Nr. 2. – 4. lpp.

(1943.–1945. gads)”, kas ļauj vilkt līdzīgas paralēles Otrā pasaules kara notikumos Latvijas un Ukrainas teritorijā. V. Griņevičs parāda, ka laika posmā no 1943. līdz 1945. gadam vairāk nekā trīs miljonus Ukrainas iedzīvotāju mobilizēja Sarkanajā armijā un viņi piedalījās savas dzimtenes atbrīvošanā no nacistiskās Vācijas. Vienlaikus militārajām mobilizācijām “Staļina impērijā bija vēl cits uzdevums – tā bija cīņas forma ar nacionālo atbrīvošanās kustību Ukrainā, tāpat tā bija savdabīga atreibība ukraiņu iedzīvotājiem, kuri bija palikuši vācu armijas okupētajā teritorijā”. Turklāt “kara vešanas staļiniskā stratēģija, kas reducējās uz ienaidnieka slicināšanu savu karavīru asinīs” veicināja lielus dzīvā spēka zaudējumus, kura dēļ etnodemogrāfisko vakuumu pēckara Ukrainā aizpildīja iebrāucēji no citiem PSRS reģioniem.

Gadagrāmatas nodaļā “No muzeja krājuma” ietverta Barbas Ekmanes publikācija par Ziemeļlatvijas brigādes veidošanos 1919. gadā, J. Ciganova konspektīvs pārskats par pirmo Latvijas karaspēka vienību krūšu nozīmēm, Sarmītes Baltiņas raksts par Virsaiša Viestura sardžu rotas (8920.Rt.LS) 1947. gada dokumentiem (to starpā par tās sardžu dienestu Nirnbergas Tiesu pilī) un Birutas Brenčas sagatavotā informāciju par mākslinieka Visvalža Garokalna akvareļiem LKM krājumā. Sadaļā “Ieroču vēsture” publicēts Elvja Ansona raksts “Erharda sistēmas 76 mm vieglais tranšeju mīnmetējs (76 mm 1MW)”, bet gadagrāmatu noslēdz fotohronika par 2006. gada nozīmīgākajiem notikumiem muzeja dzīvē.

Kopumā pozitīvi vērtējot šo gadagrāmatu, jānorāda, ka nebūtu slikti sakārtot tās zinātnisko aparātu, vienādojot atsauču sistēmu dažādu autoru rakstos un adekvāti lietot personu vārdus, uzvārdus un dienesta pakāpes, precizēt atsevišķu vēstures jēdzienu un terminu tulkojumus angļu valodā (piemēram, “Repressive Policy”, nevis “Retaliation Policy”, “Interwar History”, nevis “Between the Wars History” u. c.), kā arī izvairīties no atsevišķu vēstures norišu pārliedzības dažādošanas vienas gadagrāmatas un pat muzeja darbinieku rakstu ietvaros. Piemēram, rakstot par 1918.–1920. gada kara darbību Latvijas teritorijā, tā vienlaikus ir apzīmēta kā “Neatkarības cīņas” (E. Gelderiņš), “Atbrīvošanas karš” (J. Maurītis), “Brīvības cīņas” (B. Ekmane) un tamlīdzīgi.

Neskatoties uz šajā recenzijā izteiktajām piezīmēm, kārtējā LKM gadagrāmata ir jāuzskata par nozīmīgu zinātnisku izdevumu, kas ir it īpaši svarīgs Latvijas militārās vēstures izpētes kontekstā. Tāpēc jānovēl tam saglabāt savu jau līdzšinējo zinātnisko līmeni, vienlaikus nākotnē arvien “augstāk ceļot latiņu” profesionalitātes virzienā, tai skaitā sekmējot jauno muzeja darbinieku pētniecisko darbu un pievēršoties līdz šim mazāk pētītiem vai vēl ne līdz galam noskaidrotiem jautājumiem Latvijas militāri politiskās vēstures jomā. LKM pakļautība Latvijas Aizsardzības ministrijai un līdz ar to šā resora sniegtais finansējums un ar to saistītais darbinieku štatu nodrošinājums ir radījis visu nepieciešamo, lai zinātniskās pētniecības darbu ievirzītu jaunā kvalitātē. Un vēl, nevajadzētu aizmirst arī par “ikdienas dzīves” jeb sociālās vēstures pētījumiem, jo kā tādi tie līdz šim nav guvuši pietiekamu ievēribu Latvijas vēstures zinātnē. Jebkurā karā, kā jau karā, svarīgas un izšķirošas ir norises uz tā militārā un politiskā “teātra skatuves”, taču tie nebūt nav vienīgie notikumi, ko nākas pārdzīvot ikvienam sabiedrības loceklim ikdienas realitātē.

Yearbook 2005 of the War Museum of Latvia

ULDIS NEIBURGS

The sixth yearbook begins with reports from the international conference "Latvia during World War II," 22 April 2005, in Riga. The reports deal with military and political events in the Baltic countries (Ē. Jēkabsons, S. Strelcovs, V. Kuzmins, R. Jansons) and their reflection in contemporary historiography from the beginning of World War II to post-war Sovietisation (I. Feldmanis, A. Zunda, A. Chapenko, I. Butulis). They are followed by articles written by the Museum's staff (I. Krīgere, E. Gelderiņš, D. Dedumietis, J. Maurītis) about military and political history of Latvia in the 20th century. Two articles are by foreign historians: K. Bobiatyński "Daugavpils and Polish Inflantija (Latgale) at the Time of War Between Poland-Lithuania and Moscow State 1654-55", V. Hrynevych "Military Conscriptons of the Ukranians for the Red Army Carried Out during the Last Period of the Soviet-German War as a Method of Stalins Retaliation Policy in Ukraine (1943-45)." The yearbook concludes with sections on "History of Weaponry" and "From the Museums Collections," followed by a photo gallery depicting the most important events of 2005 in the museum.

The yearbook is an important academic publication that is particularly valuable for research of Latvias military history. It is hoped that the yearbook will continue to maintain its quality even as it strives for further improvements, such as support and encouragement of the Museums young historians in their research efforts and the investigation of topics that have not yet been touched or have not been clarified in the military-political history of Latvia. The financing of the Museum comes from Latvias Ministry of Defence, whose level of support allows high expectations for future research by staff members of the Museum. Furthermore, research of social history – daily life of the civil population – should be emphasised because this subject has so far been neglected. In every war the military and political events are of utmost importance, but they are not the only trials suffered by every member of the population.

Pleskavas vēsturnieku viedoklis par Baltijas un Krievijas attiecībām no 1918. līdz 1953. gadam

ZIGMĀRS TURČINSKIS

M.J. Liťvinov, A.V. Sedunov. Špioni i diversanti. Borba s Pribaltijskim špionažem i nacionālističeskimi bandformirovanijami na Severo-zapade Rossii. – Pleskava: Pleskavas apgabala tipogrāfija, 2005. – 343 lpp.

Krievijā laists klajā krievu vēsturnieku pētījums, kas tieši skar arī mūsu vēstures jautājumus par laika posmu no Latvijas valsts izveidošanās līdz tās bojāejai, Otro pasaules karu, represijas un partizānu cīņas pēc Otrā pasaules kara. Grāmata izdota mums kaimiņos – Pleskavā.

Jau grāmatas ievadā tiek norādīts, ka tā ir aktuāla tieši laikā, kad Krievija un visa pasaule stāv terorisma draudu priekšā, un cīņa pret to ir Krievijas valsts stabilitātes un attīstības garantis. Tādējādi šis pētījums iekļaujas virzienā, ko deva Krievijas valdības pārstāvji, sākoties otrajam Čečenijas karam, – šajā karā tiks izmantota pieredze, kuru padomju drošības dienesti guva cīņās pret Rietumukrainas un Baltijas “nacionālajām bandām” četrdesmito gadu beigās. Turklāt, kā atzīmē grāmatas autori, no 90. gadu otrās puses Baltijas valstu izlūkdienesti NATO uzdevumā veic aktīvu spiegošanu pret Krieviju. Tādējādi, pēc grāmatas autoru domām, viņi savā darbā skar abas aktuālās tēmas – gan Baltijas specdienestu darbību pret PSRS divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, gan padomju drošības dienestu cīņu pret baltiešu militārajiem formējumiem nacistu okupācijas laikā un bandām četrdesmitajos gados.¹

Grāmatā ir ļoti interesants ilustratīvais materiāls – 76 fotoattēli. Daļa ir pārpublicējumi no citām grāmatām. Piemēram, fotogrāfija ar parakstu “Latvijas partizānu apvienības biedri” atrodamā grāmatā “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)” ar parakstu “Partizāni Lubānas purvos”, ar to domājot sarkanos partizānus 1944. gadā.² Tomēr vairākums foto materiālu pelna ievēribu. Pirmkārt, tie ir Krievijas Federālā drošības dienesta (FSB) Pleskavas apgabala Sabiedrisko sakaru grupas dotās PSRS drošības dienestu darbinieku fotogrāfijas no viņu personīgajām lietām. Otrkārt, tie ir dokumenti un fotogrāfijas no Pleskavas apgabala FSB arhīva krimināllietām, kur apkopotī izmeklēšanas materiāli par latviešu nacionālajiem partizāniem – Latvijas pilsoņiem no Krievijas sagrābtajiem Abrenes apriņķa pagastiem.

Grāmatas pirmā nodaļa “Uz Krievijas ziemeļrietumu robežām: Baltijas valstis un to specdienesti no izveidošanās līdz pievienošanās brīdim PSRS 1940. gadā” sadalīta sešās apakšnodaļās: “Stāvoklis Igaunijā, Latvijā un Lietuvā 1918.–1940. gadā”; “Baltijas valstu nacionālistiskās organizācijas”; “Baltgvardi Baltijā”; “Ārvalstu izlūkdienestu darbība Baltijas valstīs”; “Vispārējs Baltijas valstu specdienestu raksturojums”; “Baltijas specdienestu uzdevumi un virzieni”.

¹ Špioni i diversanti... – 12. lpp.

² Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945). – R.: Zinātne, 1966. – 471. lpp.

Gan šajā nodaļā, gan visā darbā ir jūtams, cik grūti un smagi krieviem kopumā un viņu vēsturniekiem rit atbrīvošanās no padomju domāšanas un pasaules uztveres. Tā Baltijas valstu armijas tiek dēvētas par kontrrevolucionārajiem spēkiem. Visu laiku tiek uzsvērts, ka šīs valstis radās cīņā pret strādnieku kustību. Ir arī rupjas faktoloģiskās kļūdas – piemēram, autori apgalvo, ka Bermonta armiju sakāva Sarkanā armija. Šo “kļūdu” loģika ir jūtama – Baltijas valstis ir jāparāda kā dzīvotnespējīgi Antantes piedēkļi. Šajā nolūkā jau no padomju laikos publicētajiem pētījumiem ir ņemta informācija par Anglijas, Francijas un ASV izsniegtajiem aizņēmumiem jauno valstu armiju finansēšanai, kā arī pieminēti lielie ieroču un municijas sūtījumi.

Kā visnotaļ jūtamu sitienu zem jostasvietas Pleskavas krievu vēsturnieki vēl joprojām uztver to, ka igauņu armijas daļas 1919. gada maijā ieņēma Pleskavas pilsētu, padzenot no tās Sarkanās armijas daļas. Igaunī to uzskatījuši par ienaidnieka pilsētas ieņemšanu. Pēc dažām dienām igauņi to nodeva krievu baltā ģenerāļa Judeniča vienību kontrolē.³ Taču pirms tam izlaupīja pilsētas rūpniecības uzņēmumus un paturēja savā kontrolē Pečoru un Izborskas rajonu. Savukārt Latvija, izmantojot Krievijas vājumu, sagrāba savā kontrolē Pleskavas guberņas pierobežu ar Pitalovas staciju centrā.

Vienas no lielākajām aplamībām sarakstītas nodaļā par Baltijas nacionālistiskajām organizācijām. Autori šeit sajaukuši vienā putrā gan visu trīs Baltijas valstu brīvprātīgos militāros formējumus Lietuvā – “Šauļu sajunga”, Igaunijā – “Omakaitse” un Latvijā – “Aizsargus” ar šo valstu ekstrēmi nacionālistiskajām un fašistiskajām organizācijām, piemēram, “Pērkonkrustu” Latvijā. Vienā katlā mestas arī vācbaltu nacistiskās organizācijas, kas veidojās Latvijā un Igaunijā pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā. Principā šāda nostāja bija saprotama padomju laikos, jo visas šīs organizācijas tiešām bija negatīvi noskaņotas pret boļševistisko Krieviju. Tas arī ir vienīgais kopīgais. Taču abi Krievijas vēsturnieki vēl joprojām nespēj saredzēt to, ka pasaule nav un nebija melnbalta.

Par Baltijas valstu speciālajiem dienestiem uzsvērts, ka tie radās laikā, kad Baltijas valstis karoja pret Padomju Krieviju. Tāpēc to galvenais darbības virziens bija cīņa pret strādnieku kustību un komunistiskajām partijām šo valstu iekšienē. Krievu autori izdala, viņuprāt, piecus galvenos Baltijas valstu specdienestu darbības posmus. Pirmais ir 1918.–1920. gads, kad notiek bruņota cīņa pret Padomju Krieviju. Baltijas specdienesti funkcionē kā militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas dienesti, kas ir saistīti ar karadarbību. Otrais posms ir 1920.–1924. gads, kad šie dienesti organizatoriski noformējas. Līdztekus militārajai izlūkošanai rodas arī politiskā izlūkošana. Galvenais ienaidnieks tāpat kā iepriekšējā periodā ir Padomju Krievija. Baltijas specdienesti sadarbojas ar angļu, franču un skandināvu izlūkdienestiem un baltemigrantiem. Trešais un ceturtais posms ir 20. gadu sākums līdz 1939. gadam. Sadarbība ar angļu specdienestiem, kas pamazām pārtop sadarbībā ar vācu specdienestiem. Piektais posms ir 1939.–1940. gads, kad Baltijas valstu specdienestu uzmanība tiek koncentrēta pret padomju kara bāzēm.⁵

Nākamās nodaļas nosaukums “Čekisti cīņā pret baltiešu spiegošanu 1918.–1940. gadā”. Ari tā sastāv no vairākām apakšnodaļām: “Tēvzemes specdienestu izveidošanās”; “Pleskavas guberņas Ārkārtējās komisijas izveidošanās un darbība 1918.–1922. gadā”; “OGPU–NKVD orgāni 1920.–1930. gados. OGPU–NKVD Pleskavas daļas valsts drošības orgānu sistēmā”; “Valsts drošības orgānu cīņa ar Latvijas un Igaunijas specdienestiem. Pleskavas čekisti pret Baltijas valstu izlūkdienestiem”.

³ Špioni i diversanti... – 33.–34. lpp.

⁴ Špioni i diversanti... – 98. lpp.

Par abu krievu vēsturnieku pasaules uztveres un notikumu apskates virzienu liecina tas, ka pēc 1917. gada 25. oktobra boļševiku apvērsuma izveidotajiem viņu režīma speciālajiem dienestiem veltītajai apakšnodaļai dots nosaukums "Tēvzemes specdienestu izveidošana". Bet vai tad pirms tam eksistējušie cariskās Krievijas valsts speciālie dienesti bija sveši?

Interesantākā un mums svarīgākā ir apakšnodaļa "Valsts drošības orgānu cīņa ar Latvijas un Igaunijas specdienestiem. Pleskavas čekisti pret Baltijas valstu izlūkdienestiem". Tajā attēlota Pleskavas čekistu cīņa pret abu šo Baltijas valstu specdienestiem un tiem cilvēkiem, kurus čekisti uzskatīja par to aģentiem. Tiek aprakstīta arvien stingrākas kontroles ieviešana pierobežas apgabalos. Piemēram, no iestādēm un dienestiem tika atlaisti visi latvieši, igauņi, poļi, somi u. c., kuri nebija boļševiku partijas biedri un kuriem radi dzīvoja kādā no šīm valstīm. Arī uzsvērtas veiksmīgākās čekistu operācijas, piemēram, Latvijas izlūkdienesta pierobežas izlūkpunkta priekšnieka Pētera Romaņenko nolaušana 1925. gadā.

Kā izrādās, vislielākos panākumus čekisti esot guvuši 1933.–1939. gadā, kad tika arestēti daudzi Pleskavas apgabala teritorijā iekļuvušie Latvijas spiegi un viņu aģenti. Tiek nosaukts vesels bars čekistu, kuri šos panākumus kaldinājuši. Paldies Dievam, mūsdienā krievu vēsturniekiem tomēr izdodas atzīt, ka cīņā pret Baltijas valstu specdienestiem tikušas pieļautas arī dažas pārmērības, tajā skaitā aresti pēc nacionālā principa, kuros īpaši cietuši tieši latvieši.

Tieši šeit sākas grāmatas interesantākā un īpatnējākā daļa. Autori godīgi un precīzi apraksta un analizē lielā terora gaitu, tajā skaitā arī t. s. nacionālās operācijas. Taču autori pašu padomju diktatoru pat nepiemin. Galvenais ļaundaris ir NKVD komisārs N. I. Ježovs, kurš devis visas aplamās pavēles. Tajā skaitā par visu pārbēdzēju no Latvijas un Igaunijas nekavējošu arestu, nopratināšanu un mazāko aizdomu gadījumā – nošaušanu. Kopumā Pleskavas apgabalā 1937.–1938. gadā tika arestēti 14 985 cilvēki. Tajā skaitā kā ārvalstu spiegi tiesāti 4836 cilvēki, to vidū 739 igauņi un 667 latvieši. Autori atzīst, ka viņu vidū bijuši tūkstošiem nepamatoti apsūdzēto un represēto.⁵ Tādējādi autorus nevar apvainot informācijas slēpšanā. Neraugoties uz to, viņu secinājums ir pārsteidzošs – drošības orgānu darbā "tikuši pieļauti atsevišķi pārspilējumi".⁶ Pēc šāda secinājuma pat ir grūti kaut ko piebilst. Tādējādi iezīmējas šīs grāmatas īpatnība – sajūta, ka fakts ir devis viens autors, bet secinājumus otrs, un abi rakstīšanas procesā ne reizi nav kontaktējušies.

Nākamo nodaļu sauc "Padomju tiesībsargājošo orgānu cīņa ar baltiešu formējumiem valsts ziemeļrietumos kara gados", kas sastāv no trīs apakšnodaļām: "Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iekļaušanās PSRS sastāvā un baltiešu nacionālisms 1939.–1940. gadā"; "Fašisma dienestā. Igauniju un latviešu nacionālistisko formējumu organizācija un darbība 1941.–1944. gadā"; "NKVD un Pleskavas partizāni cīņā pret nacionālistiskajiem formējumiem 1941.–1944. gadā".

Par Latvijas okupāciju 1940. gadā un ar to saistītajiem notikumiem autori atkārtu nu jau no Krievijas puses daudzkārt dzirdētos argumentus, ka Molotova–Ribentropa pakts bija amorāls pēc savas būtības, bet pieņemams tā laika politiskajā praksē. Vienlaikus gan autori norāda, ka Baltijas valstīm uzspiestie bāzu līgumi bijuši ekonomiski ļoti izdevīgi, tāpēc abpusēji pieņemami.

Pati okupācija ir apieta ļoti ātri, paziņojot, ka pēc Padomju valdības lūguma Baltijas valdības 1940. gadā ielaida savās teritorijās Sarkanās armijas papildkontingentus. Šo

⁵ Špioni I diversanti... – 157.–159. lpp.

⁶ Špioni I diversanti... – 161. lpp.

armijas daļu ienākšanu Baltijas iedzīvotāji uztvēruši atturīgi, izņemot apšaudi starp Latvijas robežsargiem un sarkanarmiešiem pie Mašļenku sādžas. Pēc vēlēšanām visas trīs Baltijas valstis brīvprātīgi pievienojušās PSRS. Tādējādi, autoruprāt, tieši ģeopolitiskās intereses noteikušas Baltijas pievienošanu PSRS. Vienlaikus abi vēsturnieki ir neapmierināti, ka Baltijā šo pievienošanu vērtē kā komunistiski totalitāras valsts impērisko ambīciju izpausmi.

Šajā nodaļā atkārtojas iepriekšējo nodaļu nelaime. Vienā rindkopā ir izteiktas gandrīz vai liberālas atziņas par to, ka "padomju kārtības ieviešana notika ar spēka metodēm, to nežēlīgi uzspiežot ar komandas administratīvām un partijas metodēm, neievērojot nacionālās tradīcijas un vietējās īpatnības".⁷ Tas izraisījis iedzīvotāju neapmierinātību, līdz pat bruņotu dumpinieku grupu veidošanai.

Taču jau nākamajā brīdī tiek paziņots, ka visas pagrīdes grupas darbojušās vācu abvēra uzdevumā un vadībā. "Nacionālistiskie bandīti" esot cerējuši pēc Hitlera uzvaras pār PSRS izveidot "Lielo Igauniju" un "Lielo Latviju". Līdz ar to secinājums rodas pats no sevis – padomju drošības orgāniem nebija citas izejas, kā deportēt aktīvākos nacionālistisko pagrīdes grupējumu dalībniekus un to atbalstītājus uz Sibīriju.

Autori ir godīgi aprakstījuši bijušo krievu baltgvardu armiju dalībnieku un dažādo baltemigrantu organizāciju locekļu bēdīgo likteni 1940. un 1941. gadā, kurus nekavējoties arestēja NKVD orgāni.

Nodaļā par Otrā pasaules kara sākumu ir interesanta un traģiska detaļa – Ļeņingradas apgabala NKVD–NKGB nodaļas Pleskavas un Ostrovas rajonos kara pirmajās dienās esot aizturējušas 160 vācu diversantus padomju formastērpos, kuri atradās Sarkanās armijas pozīcijās vai to tuvumā.⁸ Visticamāk gan, ka tie bija latviešu 24. teritoriālā korpusa karavīri, kurus ar spiegu māniju slimie čekisti arestēja par to, ka tie vai nu neprata krievu valodu pilnīgi, vai runāja tajā ļoti slikti. Kas kara laikā ar šādiem "diversantiem" notika, laikam ir skaidrs.

Nodaļā par latviešu un igauņu nacionālistiskajiem formējumiem – "schuma bataljoniem" (domāti policijas bataljoni) – Pleskavas zemēs nekāda būtiski jauna informācija nav sniegta. Kārtējo reizi policijas bataljoni, Arāja komanda un leģions ir sapludināts kopā kā viena organizācija. Pieminēti Baltkrievijā Osvejas rajonā notikušo vācu organizēto pretpartizānu operāciju rezultāti, kā arī citēti fragmenti no vairākkārt dažādos darbos jau pieminētā Krievijas atbrīvošanas armijas – ROA – virsnieka apraksta par latviešu šausmu darbiem baltkrievu sādžās. Sīkāk gan ir analizēta vienīgi vairāku igauņu apakšvienību rīcība, apsargājot pārsūtīšanas nometni uz Igaunijas–Krievijas robežas Mogļinas sādžā, kā arī vairākas citas epizodes. Autori izmantojuši viņiem Krievijas FSB arhīvā pieejamās 60. gados notiesāto igauņu krimināllietas.

Nodaļas beigās autori attēlo padomju varas atjaunošanas mehānismu Pleskavas apgabalā 1943. un 1944. gadā. Acīmredzot tas bija vienāds visos PSRS reģionos, ko atbrīvoja vai Baltijas gadījumā reokupēja Sarkanā armija. Varas organizēšana sākās ar ārkārtas orgāniem – organizatoriskajām troikām, kas izlēma visus svarīgākos jautājumus, veidojot valsts aparātu, izvēloties kadrus utt. Kadri lielā mērā tika meklēti no bijušajiem sarkanajiem partizāniem. Līdzīgi veidojušies arī drošības orgāni, kuru atjaunošanu vadīja operatīvi čekistiskās grupas. Kā vieni no pirmajiem tika atjaunoti iznīcinātāju bataljoni.

Ceturtās nodaļa nosaukums "Cīņa ar nacionālistiskajiem bandu formējumiem Krievijas ziemeļrietumos 1944.–1953. gadā". Latvijas vēsturniekiem un interesentiem

7 Špioni I diversanti... – 165. lpp.

8 Špioni I diversanti... – 205. lpp.

ši ir grāmatas svarīgākā nodaļa. Ja iepriekš sniegtā informācija vairāk vai mazāk ir jau bijusi pieejama no citiem avotiem, tad šeit katra lappuse sniedz līdz šim nedzirdētu informāciju. Vēl jo vairāk tāpēc, ka lielākā daļa izmantoto materiālu atrodas Latvijas pētniekiem slēgtajos FSB arhīvos. Protams, cits jautājums ir informācijas interpretācija.

Pirmajā apakšnodaļā "Pleskavas apgabala izveidošana un tā rietumu rajonu sovjetizācija" autori iepazīstina ar kopējo situāciju Latvijai un Igaunijai atņemtajos Pečoru, Kačanovas un Pitalovas rajonos. Protams, ka šo teritoriju nonākšana atpakaļ Krievijas īpašumā krievu vēsturniekiem ir Krievijas vēsturisko robežu atjaunošana. Taču vienlaikus nākas atzīt, ka 20 gadus ilgā šo zemju atrašanās buržuāzisko valstu īpašumā ir radījusi būtiskas atšķirības no pārējā Pleskavas apgabala.

Interesanti ir izsekot krievu vēsturnieku aprakstītajam šo trīs salīdzinoši nelielo rajonu sovjetizācijas procesam. Tas principā viens pret vienu atbilst notikumiem pārējā okupētajā Baltijā. Vispirms notiek zemes reforma, kurā lielāko zemes īpašnieku saimniecības tiek sadalītas un nodotas darba zemniekiem. Pirmie paraugkolhozi pēc darba zemnieku "pašiniciatīvas" tiek nodibināti 1946. gada rudenī. Pēc tam 1947. gadā sākas aktīva aģitācija par kolhozu izveidošanu. Vienlaikus spītīgākie "kulaki" tiek izputināti ar nodokļu palīdzību. Kolhozu sistēmas izveidošanu pabeidz 1949.–1950. gadā. Līdz ar to tiek pabeigta sovjetizācija. Tas tikai vēlreiz apliecina, ka arī Latvijā neviens šā procesa posms nenorisinājās pēc kaut kādas vietējās komunistu pašiniciatīvas, bet tika stingri vadīts un regulēts no Maskavas.⁹

Vienīgā atšķirība ir propagandas niansē. Bolševistiskā aģitācija šo trīs rajonu lauku apvidos sādžās tikusi veikta caur 40 būdām – lasītavām (*izba-čitajna*), kurās tika savests liels daudzums padomju grāmatu un plakātu ar uzskatāmo aģitāciju.¹⁰ Acīmredzot savdabīga Krievijas īpatnība.

Nākamajā apakšnodaļā "Meža brāļi" Krievijas ziemeļrietumos 1944.–1953. gadā ir tieši aprakstīta krievu čekistu cīņa pret latviešu un igauņu mežabrāļiem. Uzsvērts, ka līdz pat piecdesmito gadu sākumam šī cīņa ir bijusi svarīgākais komunistiskās partijas un padomju drošības orgānu darbs trijos rajonos. Cīņu apgrūtinājis tas, ka otrpus robežai Vijakas apriņķī atradās galvenā partizānu atbalsta bāze, kuru tik ātri neizdevies iznīcināt. Uzsvērts, ka partizānu vienībām līdz pat 1949. gadam bijuši labi izveidoti sakaru kanāli ar "Latvijas partizānu ģenerālstābu" un citiem vadošajiem centriem.

Apakšnodaļas ievadā analizēta padomju drošības orgānu pieredze cīņai ar partizānu kustību (basmačiem) Vidusāzijā 20. gados. Autori uzskata, ka šo pieredzi, mazliet piemērojot Baltijas īpatnībām, krievi ir izmantojuši, lai apspiestu pretošanās kustības piemums, kā arī trijos Pleskavas apgabala rajonos.¹¹

Krievu vēsturnieki atzīst, ka īpaši Latvijā "meža brāļu" kustībai ir dziļas saknes, sākot jau no 1905.–1906. gada revolūcijas un 1919. gada "zaļo partizānu" cīņām pret Sarkano armiju. Savukārt Pleskavas čekistiem bijusi pieredze cīņā pret baltgvardu partizāniem 1919.–1922. gadā.

Analizējot Baltijas nacionālo partizānu izveidošanos, krievu vēsturnieki atkārtoti parastās tēzes par to, ka šīs bandas veidojis fašistu izlūkdienests "SS-Jagdverband Ostland". Kopumā par šo nodaļu abus krievu vēsturniekus pat varētu uzslavēt par samērā neitrālu un objektivitātes robežās ieturētu pretinieka puses skatījumu uz nacionālajiem partizāniem. Darbā izmantoti diezgan plaši citāti no dažādām komunistiskās partijas un čekas atskaitēm par cīņas gaitu pret bruņotajām "bandām". Doti šo iestāžu

⁹ Špioni i diversanti... – 232.–236. lpp.

¹⁰ Špioni i diversanti... – 244. lpp.

¹¹ Špioni i diversanti... – 249.–250. lpp.

un dienestu apkopotie skaitļi par partizānu uzbrukumiem un to nodarīto postu. Pieminēts arī "bandītu" nogalinātais Pleskavas apgabala NKVD priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis Mihailovs. Kā unikāls dokuments pilnībā citēta PSRS NKVD priekšnieka Kruglova 1946. gada 18. jūlijā Staļinam iesniegtā divu lappušu garā "Zapiska par "Ciniša bandu".¹² Tādējādi notikumi šajā reģionā ir bijuši pietiekami nozīmīgi, lai par tiem sīkāk informētu arī pašu padomju diktatoru.

Pēdējā apakšnodaļā "Daļa cīņai ar banditismu pret "meža brāļiem"" analizēta NKVD (MVD) Banditisma apkarošanas daļas (OBB) izveidošana un darbība Pleskavas apgabala trīs rajonos. Uzsvērtas grūtības, ar kādām nācies saskarties čekistiem. Pieminētas arī veiksmīgākās specoperācijas. Dotas nozīmīgāko virsnieku biogrāfijas, kā arī citētas vēl dzīvo atmiņas. Tā kā OBB pakļautībā atradās arī iznīcinātāju bataljoni, šajā nodaļā sīkāk analizēta to darbība.

Kopumā šī grāmata un īpaši tās pēdējā nodaļa ir jāvērtē kā nozīmīgs avots Latvijas divdesmitā gadsimta vēstures izpētē, ņemot vērā, ka krievu vēsturniekiem ir bijuši pieejami tādi avoti, pie kuriem latviešu vēsturniekiem pieejas vēl ilgi nebūs. Taču grāmatas autoru daudzviet izdarītie secinājumi apliecina, ka 20. gadsimta vidus notikumu temats vēl joprojām vairāk ir politiķu, nevis zinātnieku kompetencē.

¹² Spioni i diversanti... – 266.–268. lpp.

Pskov Historians about Baltic–Russian Relations from 1918 to 1953

ZIGMĀRS TURČĪNSKIS

M. Y. Litvinov, A. V. Sedunov. *Shpiony i diversanty. Bor'ba s Pribaltiiskim shpionazhem i natsionalisticheskimi bandformirovaniyami na Severo-zapade Rossii*. Pskov: Pskovskaya oblastnaya tipografiya, 2005. 343 pages.

The exact title of the book is "Struggle against Espionage and Nationalistic Gang Formations of the Baltic countries in North-western parts of Russia." It deals with the history of Baltic countries from the beginning of their independence in 1918 to WW II and the armed resistance after the war.

In the research work for the book, the authors have used materials from Russian archives, which are not accessible to researchers from Latvia. Most illustrations come from criminal case records of the FSB archive of Pskov. Unfortunately, the conclusions reflect Soviet style thinking and present day politics of Russia. Thus there are many exaggerations that aim to show the Baltic countries as potential enemies of the Soviet Union during 1918 to 1940, and later as dependable Nazi collaborators. Resistance by the national partisans is interpreted similarly – the partisans are labelled as agents of German intelligence service.

The first chapter emphasises that the independent Baltic countries were established in 1918 as a result of battles fought against labour movements. There is also the Soviet practice to present the Baltic countries as a part of the Entente, and in addition as weak and incapable of independent existence.

Much attention is given to the "battles" of Soviet special agents with intelligence agents from the Baltic countries from 1918 to 1940. The examples cited refer to increased Soviet control of boarder areas and the dismissal of many workers of Soviet institutions on the basis of their ethnic origins. Essentially precise and honest are the descriptions of the mass arrests in the Soviet Union at the end of the 1930s, including the "national operations" that resulted in the arrest of ethnic Latvians, Poles and other groups. The numerical information about arrests in the Pskov region from 1937 to 1938 is valuable for further research because it includes ethnic origins and charges.

In reference to the occupation of the Baltic countries in 1940, it is said that the Molotov–Ribbentrop pact was in essence immoral but also that it was a completely acceptable political practice at that time. However, it is also stated that the establishment of Soviet bases in the Baltic countries in 1939 was to the advantage of the Baltic countries and therefore mutually acceptable. The authors claim that the annexation of the Baltic countries by the USSR was determined by geopolitical interests. They claim not to understand why in the Baltic countries the annexation is viewed as ambitions of a totalitarian empire. The deportations of 14 June 1941, are treated in typically Soviet style – it is claimed that their purpose was to prevent an uprising of "nationalistic bandits" organised by German counterintelligence – *Abwehr*.

A tragic event is mentioned in the chapter on WW II. During the first days of the war in the Pskov and Ostrov regions, Cheka forces arrested 160 German saboteurs dressed in Red Army uniforms. They were captured in Red Army positions or close to them. There are indications that they could have been Latvian soldiers of the 24th Territorial Red Army Corps, who were held up because they could not speak Russian. That automatically categorised them as "spies and saboteurs." The fate of these soldiers is not stated, but it is reasonable to assume that they were executed.

The discussion of the Latvian auxiliary police battalions again confuses them with the "Arājs Com-mando" and the Latvian Legion, which was formed much later. This is done in order to continue the myth that the Latvian legionnaires murdered civilians. The activities of several Estonian auxiliary police battalion groups have been studied in detail during the time while they guarded the transit camp in the village of Moglyin. This is useful information taken from post-war Estonian court case records of the Pskov FSB archive.

For Latvian historians undoubtedly the most interesting is the fourth chapter "Struggle with Nationalistic Gang Formations in Northwestern Russia from 1944 to 1953," because it contains

previously unknown factual information. However, the interpretation of the facts is done in Soviet style. The authors see as positive the "renewal of the historic borders of Russia," which resulted in the loss of several border parishes by Latvia and Estonia and the incorporation of them into the Pskov region.

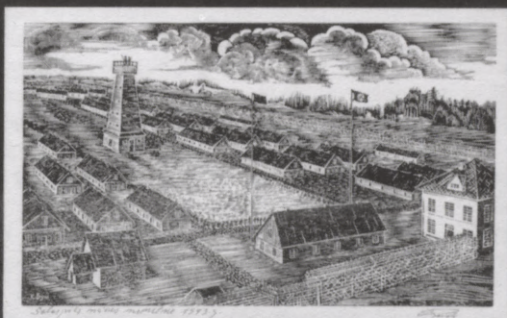
The subsection "Forest Brothers in Northwestern Russia from 1944 to 1953" describes the struggle of the Chekists against Latvian and Estonian national partisans. It is emphasised that until the early 1950s, this struggle was the most important assignment in the border area for the Communist party and its security forces. The elimination of the partisans was difficult, because the main support base for the partisans in Latvia was in the Viļaka parish and it was not possible to destroy it quickly. Although the authors have adhered to the old notion that the national partisan movement was formed and led by the German intelligence service "SS Jagdverband Ostland," in comparison this is the most objective chapter. The extensive quotations from Soviet records about battles against the "gangs" contain valuable information for Latvian historians, as does the full text of the report about "Ciniņis gang." This report had been submitted to Stalin on 18 July 1946, and prepared by the head of NKVD of the USSR, Kruglov. A lot of factual and important information is also contained in the subsection about the formation and work of the NKVD (MVD) section (OBB) to combat gangsterism in the Pskov border regions. The most successful Cheka operations are described, including biographies of several officers and eyewitness accounts. An analysis is also given of the *istrebiteli* battalion activities in the service of OBB.

The first part of the book is devoted to a general history of the United States, from the discovery of the continent to the present time. It is written in a clear and concise style, and is well adapted for the use of students in schools and colleges.

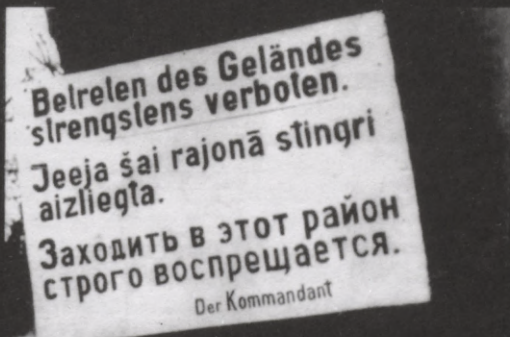
The second part of the book is devoted to a detailed history of the United States, from the discovery of the continent to the present time. It is written in a clear and concise style, and is well adapted for the use of students in schools and colleges.

The third part of the book is devoted to a detailed history of the United States, from the discovery of the continent to the present time. It is written in a clear and concise style, and is well adapted for the use of students in schools and colleges.

The fourth part of the book is devoted to a detailed history of the United States, from the discovery of the continent to the present time. It is written in a clear and concise style, and is well adapted for the use of students in schools and colleges.

Ieslodzītā Kirja Buša zīmējums 1943.gadā — sargtorni ieskauj barakas, virtuves ēka un pirts. Priekšplānā kokzāģētava, nometnes vecāka un komandantūras (divstāvu) ēka

Uzraksts pie Salaspils nometnes vārtiem 1943.gadā

Nododzinātā Salaspils nometne pēc nacistu atkāpšanās

Fragments no Gunitas Nagles raksta "Sāpigā patiesība", kas publicēts žurnālā
SestDiena 2005. gada 12.–18. februārī

Piezīmes un pārdomas par Salaspils KZ nometni Latvijas vēsturē sakarā ar Gunitas Nagles rakstu laikrakstā *Diena**

ARTURS NEPARTS

Ne visai sen saņēmu krietnu žūksni ar interesantām rakstu kopijām no rakstiem, kas publicēti Latvijā. Kaut ko piebilst vai iebilst jau, liekas, varētu par katru no tiem. Bet, tā kā tie raksti jau š. g. sākumā, kā arī liekas, ka sakāmais nebūtu nekas tik svarīgs, tad rakstiskai komentēšanai par gandrīz visiem no tiem, manuprāt, nav pamata. Citādi tas ir ar vienu no šiem rakstiem – Gunitas Nagles rakstu "Sāpīgā patiesība", kas publicēts laikrakstā *Diena* 2005. gada 12.–18. febr. un ir par Salaspils koncentrācijas nometni. Esmu viens no ļoti nedaudzajiem dzīvajiem, kurš bijis ieslodzītais kā Salaspils, tā arī vairākās Vācijas KZ nometnēs. Kā tādām man ir ne tikai vēlēšanās, bet pat uzskatu par savu pienākumu izteikties par daudzām aplamībām, kas minētas šajā rakstā un sakarā ar šo rakstu.

Vispirms jau mani pārsteidz, ka rakstītāji Latvijā vēl arvien atsaucas uz Viļa Riekstiņa piezīmēm, kas it kā rakstītas 1963. gadā izdotai grāmatai "Salaspils nāves nometnē" un kas esot nodotas Okupācijas muzejam. Še vēl os piezīmēt, ka 2000. g. OM Gadagrāmatā prof. H. Stroda pētījuma rakstā 92. lpp. ir atsauce "22", kurā teikts: "Okupācijas muzeja (turpmāk – OM) krājumi, V. Riekstiņš. Piezīmes grāmatai "Salaspils nāves nometnē". – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963., inv. 2153., 1. lpp." – Diemžēl, liekas, neviens – ne prof. H. Strods, ne G. Nagle nepasaka, ka viņi būtu skaidrojuši, kad šīs piezīmes īsti ir rakstītas – ap 1963. gadu, kad V. Riekstiņš piedalījās augšminētās grāmatas satura veidošanā, vai varbūt laikā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, šīs grāmatas saturu komentējot? Bet fakts, ka jau 1995. gadā Totalitāro seku izmeklēšanas pārvalde V. Riekstiņu un K. Sausnīti atlauda no respektētiem konsultantu pienākumiem, jo viņu uzdotās ziņas par savu kompetenci neatbilda patiesībai. Šādā sakarā pievienoju Pētera Viksnas vēstules kopiju man par šiem faktiem. Šo kopiju esmu nosūtījis arī prof. H. Strodam pēc 2000. g. OM Gadagrāmatas iznākšanas. Pasaule jau neies bojā no V. Riekstiņa sarakstītām aplamībām. Tas ir slikums. Bet slikums nav, ka OM ir atstājis bez ievēribas iebildumus par V. Riekstiņa kompetenci. Šo informāciju un šīs aplamības noklusēt, manuprāt, nav ne Okupācijas muzeja, ne Latvijas vēstures interesēs.

Blakus minētam, manā uztverē, šad un tad apšaubāmi ir t. s. latviešu vēsturnieku "pētījumi", kuri reizēm liekas vairāk kā tikai tāda "avotu" pārakstīšana, kas var radīt plašāku un vispārēju neuzticību, ko mēs neviens nevēlamies. Tā, piem., šajā konkrētajā gadījumā, kaut OM rīcībā ir vairākas informācijas par Salaspils koncentrācijas nometni un tāda informācija varētu būt arī ārpus OM, ne prof. H. Strods, ne G. Nagle nav pacentusies dažādo informāciju pieminēt, par pretrunu noskaidrošanu, kas iederētos "pētījuma" nosaukuma rāmjos, nemaz nerunājot.

Tā nu arī nekādi nevaru saprast, ka vēl tagad, kad Latvijas brīvība un neatkarība it kā būtu atjaunota jau 15 gadus, Gunita Nagle gandrīz vai par vienīgo avotu Salaspils KZ dzīves aprakstīšanai izmanto sen apšaubītu V. Riekstiņa teikto. Tad arī nebrīnīsimies, ka it bieži izskan doma, ka Latvijā ir tendence izvairīties no ārzemju latviešu vēstures avotiem, lai arī cik pārliecināti tie būtu. Turpinājumā mēģināšu izteikt domas par G. Nagles minētiem V. Riekstiņa apgalvojumiem, piezīmējot, ka šīs domas gandrīz vai visas esmu izteicis jau agrāk un tās ir OM rīcībā.

Vispirms par V. R. it kā teikto, kas minēts 16. lpp. 1. paragrāfā:

1. Tāda rakstura runas, kā V. R. to min, cik zinu, pie ierašanās nometnē netika teiktas. Parasti procedūra bija īsa, bez liekas runāšanas, kad tikai izsauca katru atvesto pēc vārda un īsi minēja tikai nākamo soli uzņemšanai nometnē.
2. Manuprāt, izdomāts ir apgalvojums, ka kāds latviešu virsnieks, vārdā Licītis, būtu piesolījis apcietinātiem atbrīvošanu par čaklu strādāšanu. Tas bija nerakstīts likums, ko zināja un pildīja visi, kā

* Gunita Nagle, "Sāpīgā patiesība", *SestDiena*, 12.–18. februāris, 2005.

vācieši, tā latvieši, ka apcietināšanas un atbrīvošanas jautājumus izšķīra tikai vienā vietā – Rīgā, Reimersa ielā, un tikai viena persona – Rūdolfs Lange. Par šo jautājumu nekad neizteicās neviens cits – ne vācu pratinātāji Reimersa ielā, ne Salaspils noņemšanas komandants, ne administrācija un sargi Centrālcietumā un Salaspilī. Vienīgais, ko pieļāvu, ko kāds no pieņēmiejiem varēja darīt zināmu jaunatvestiem, ka par noņemšanas noteikumu neievērošanu vainīgo smagi sodīs.

3. Kā V. R. zināja, ka Līcītim ir tāds vārds un ka viņš ir latviešu virsnieks? 1943. g. janvārī arī visi latviešu SD vīri bija jau vācu uniformās. Ir iespējams, ka minētā gadījumā atvestos apcietinātos pieņēma Arāja komandas sardzes vīri, jo tajā laikā viņi vēl noņemtnē bija, kaut gan tad jau noņemšanas iekšējās dzīves noteikums bija latviešu SD vīrs Alberts Vidušs ar saviem vīriem. Parasti viņš arī, kādam komandantūras vācu SD vīram klātesot, pieņēma atvestos apcietinātos no transporta apsardzes. Šajā pašā 16. lpp. tekstā zem virsraksta "Ne sliktāk kā cietumā" būtu piezīmējams sekojošais:
 1. Kā viens no tiem, kurš ir devis vielu prof. H. Stroda pētījumam, uz ko G. Nagle atsaucas, pie augšminētā teksta pirmā paragrāfa vēlos piezīmēt:
 - a) Latviešu valodas tekstos šad un tad parādās nepamatoti apgalvojumi par vācu nodomiem, radot Salaspils KZ noņemtni. Tiesa, ka, radot šo noņemtni, liekas, vācu prātos bija arī žīdi. Bet nav nekādi pierādījumi, ka šo noņemtni radīja viņu permanentai vai caurgājēju novietošanai. Šī noņemtnē bija līdzīga KZ noņemtnē Vācijā, galvenokārt politisko pretinieku, kā arī citu nevēlamo elementu izolēšanai un sodīšanai. Žīdiem kopā ar sodīto un nesodīto civilistu amatniekiem, reizēm piedaloties arī krievu karagūstekņiem, tikai šo noņemtni praktiski ne no kā bija jāsāk celt un jānodibina. Pēc tam viņiem permanentu vietu tur vairs nebija.
 - b) Tāpat nav nekādu pierādījumu, ka, ceļot Salaspils KZ noņemtni, vāciešiem būtu bijis prātā to izmantot par tranzīta noņemtni. Par tranzīta noņemtni Salaspils kļuva tikai tad, kad kara laime vairs nebija vācu pusē. Viņiem bija jāatkāpjas un jāatstāj daudzi apdzīvoti apgabali, no kuriem viņi vēlējās iedzīvotājus izmantot darbaspēkam savā labā, sevišķi Vācijā. Tā Salaspils kļuva par zināmu tranzīta noņemtni, no kuras sāka pārsūtīt uz Vāciju arī Latvijas ieslodzītos civiliedzīvotājus.
 - c) Salaspils KZ noņemtnē arī nekad nebija darba roku trūkums, izņemot varbūt pašu sākumu. Noņemtnes administrācijai drīzāk bija problēma, kā atrast ieslodzītiem nodarbošanos, sevišķi pēc tam, kad noņemtnē ievietoja lielākā skaitā karavīrus. Tā arī radās bēdīgi slavenais "karuselis", kad apcietināto pāri ar nestuvēm riņķoja lielā aplī, kur vienā galā uz nestuvēm uzbēra smiltis, bet otrā galā tās nobēra. Pēc zināma laika smiltis tādā pašā veidā nesa atkal atpakaļ. Tāpat plaši tika izmantota ierindas soļošana un skriešana ar dziedāšanu. Lieki minēt, ka arī šādi izdarībai nekādas racionālas darba nozīmes nebija.
 2. Pie V. Riekstiņa secinājuma, pēc iedzīvošanās noņemtnē, "ka te nav nemaz sliktāk kā cietumā, varbūt pat mazliet labāk", manuprāt, ir jāatzīst, ka tā domāja nospiedošs vairākums no noņemtnē politiski ieslodzītajiem. Tā nedomāja, liekas, karavīri, kurus fiziski ārkārtīgi izdzina. Ja vairums "politisko" tā domāja, tad tam bija vairāki iemesli. Vispirms ar pārvešanu uz noņemtni apcietinātajam bija noņemta ārkārtīgi liela garīgā slodze. Cietumā neviens droši nezināja, kas ar viņu notiks. Noņemtnē apcietinātais puslīdz droši zināja, ka viņam nāves sods vairs nedraud. Tāpat patikama bija lielāka kustības brīvība, nekā tā bija cietuma kamerā. Bet visvairāk visādi – garīgi un fiziski – atsvaidzinošu iespaidu atstāja svaigais gaiss, kas ārkārtīgi trūka cietumā. Ar laiku arī nospiedošs vairākums no apcietinātajiem iekārtojās kādā daudz maz apmierinošā darbā. Tiesa, ka ar to pārtikas devu, ko deva noņemtnē, cilvēks ilgi dzīvs palikt nevarēja, bet katrs politiskais apcietinātais varēja saņemt vismaz vienu sūtījumu mēnesī no piederīgiem. Tas, liekas, bija pats galvenais iemesls, kādēļ varbūt apcietināto dzīve, vismaz ilūzijā, tuvojās normālas dzīves minimumam un ka ļoti maz politisko apcietināto gāja bojā no pārtikas trūkuma. No piederīgo paciņām ieguva visi – tie, kuriem tās sūtīja, kā arī tie, kuri tās nesaņēma. Bet cilvēki mira arī no uztura trūkuma, kaut galvenokārt tādi, kuriem pietrūka gribasspēka neizmainīt savu uztura devu pret tabaku vai ko citu.
 3. No V. Riekstiņa apgalvojumiem, kurus G. Nagle minējusi 16. lpp. 5. un 6. paragrāfā, gandrīz neviens neatbilst patiesībai. Minēšu dažus:
 - a) Kā būtu jāsaprot V. R. apgalvojums, ka "ieslodzītiem bijušas salīdzinoši mikstas gulvietas". Patiesība ir, ka bija jāguļ uz dēļu plauktiem. Uz daļas no šiem plauktiem, bet ne visiem, gan bija matračī, kas kādreiz bija piederējuši žīdiem. Tomēr lielākā daļa no šiem plauktiem bija vai nu pilnīgi kaili, vai arī segti ar vecām segām vai salmiem. Bet galvenā šo guljamvietu iezīme nebija to "cietums vai mikstums", bet gan tas, ka tās bija blakšu un utu apsēstas, kas naktsguļu padarīja par mocību.
 - b) Vēl absurdāks ir V. R. apgalvojums, ka "arī ēdiena bija gana daudz". Esmu dziļi pārliecināts, ka neviens, kurš bijis ieslodzīts Salaspils KZ noņemtnē, neapšaubījis manu apgalvojumu, ka, ja

kādam tur būtu jādzīvo tikai ar to uzturu, ko deva nometne, tad viņš neapšaubāmi būtu padots drīzai bojāejai, kuras pamatā būtu barības vielu trūkums.

- c) Var tikai pabrīnīties, kā cilvēks, kurš bijis vācu apcietinājumā, var nezināt, ka visā vācu ieslodzījumu sistēmā – tā varētu būt arī pie citiem – “saušo devu”, t. i., maizi un citas atsevišķās uzturvielas, kas bija ieslodzīto galvenā un vērtīgākā iztika, izdeva tikai vakarā vai vismaz vēlā pēcpusdienā pēc darba. Personīgi visās vācu ieslodzījumu vietās, kur esmu bijis – Reimersa ielā, Centrālcietumā, Salaspils, Zachsenhausenas un Neuengammes KZ nometnēs, no pēdējās nosūtītās darba nometnēs *Wedel* un *Meppen-Verzen*, policijas ieslodzījuma telpās Hamburgā, *Fuhlbüttel* cietumā Hamburgā u. c. no rīta esmu saņēmis tikai siltu graudu kafijai līdzīgu dzērienu – neko ēdamu. Uztura piegāde un sadale bija viens no grūtākiem, jūtīgākiem un prasīgākiem notikumiem KZ nometnes dzīvē kā administrācijai, tā ieslodzītiem. Sausās devas, kā maizes un citu uzturvielu, sadalīšana noteiktās vienībās jau vien prasīja diezgan daudz laika. To paveikt nakts melnumā vai agrā rīta tumsā būtu bijis neiespējami un to arī nedarīja. Dienas uztura devas sadalīšana pēc apcietināto sarakstiem tiem, kuriem tas bija jādara, vien paņēma turpat vai visu dienu. Un to varēja saprast, jo ne visi saņēma vienu un to pašu uztura devas lielumu. Ir vairāk nekā grūti saprast, ka V. R., ar kuru esmu it kā vienā laikā bijis Salaspils KZ nometnē, vispār ir varējis tā rakstīt.
- d) Salaspils nometnes zupas, liekas, būtu temats pats par sevi. Tādas zupas, kādas tās apraksta V. R., mēs tikai sapņos varējām iedomāties. Ne par velti šīs zupas nesa apcietināto apzīmējumu “zaļās briesmas”. Vairāk nekā jebkura cita nometnes uztura daļa zupas bija padotas piegādes kvantitātei un kvalitātei, no kurām ne viena, ne otra nebija stabila un nemainīga. Sakarā ar to arī zupas kvalitātes piedzīvoja diezgan galējas dažādības, kamēr izsniegtā kvantitāte nemainījās – ūdeni pieliet varēja vienmēr. Tāda manta kā putraimi katrā smēlumā vienmēr bija ļoti maz, ja vispār. Rets bija arī kāds nemaitāta kartupeļa gabaliņš. Kāds gaļas gabaliņš zupas devā atradās ļoti reti un, ja bija, tad tie bija gaļas atgriezumī – protams, zirga gaļas atgriezumī. Tā kā t. s. svaigas gaļas norma bija piegādāta ļoti mazā daudzumā, tad, loģiski, to vistaisnīgāk varēja sadalīt, izvērot zupā. Turpretim apstrādātus gaļas produktus, kā desas, vismaz reizi nedēļā pa mazam gabaliņam varēja iedot katram apcietinātam. Zupas galvenā sastāvdaļa bija dažādi zaļumi, sevišķi kāposti. Un tieši no šīs sastāvdaļas mainījās zupas garša un kvalitāte. Ja kāpostu lapas bija zaļas un nebojātas, tad arī zupa bija ciešama. Ja turpretim tās bija vecas un bojātas, tad zupa varēja būt arī neēdama. Vēl par zupām būtu piezīmējams, ka to nozīme ieslodzīto dzīvē bija lielāka, kā, no malas skatoties, tā varēja likties. Katra uzturviela bija arī maiņas objekts un produkts nometnes “melnā tirgū”. Jau zupas dalītājs varēja tev ieliet vērtīgāku vai mazāk vērtīgu zupas kausiņu, kaut barakas vecākais un barakas policists raudzījās, lai pārtikas sadale būtu taisnīga, un viņus atbalstīja arī nometnes administrācija. Bija diezgan daudzi apcietinātie, kuri savu zupas devu, visu vai daļu, izmainīja pret maizi. Un tieši šajā apstākli, ka bija diezgan daudzi, kuri vairāk tiecās pēc kvantitātes iepretim kvalitātei, t. i., pēc “pilna vēdera”, un tā centās iegūt vairāk zupas, viņi kļuva par upuriem dizentērijai, kuras ārstēšana bija diezgan primitīva, un ne vienam vien bija no šīs pasaules jāaiziet. Pārāk bieži tam par iemeslu bija zupa, sevišķi tad, kad tajā bija bojāti produkti, kas nebija retums.
- e) Žēl, ka V. R. nepiemin piederīgo iesūtītās paciņas, kuras, droši vien, saņēma arī viņš un, liekas, pāri par 95% nometnē ieslodzīto. Šīm paciņām bija vislielākā nozīme, ka ieslodzītie dzīvi Salaspils KZ nometnē pārdzīvoja samērā labi. Zemākās “A” grupas ieslodzītie varēja saņemt vienu paciņu un vienu vēstuli mēnesī, kā arī izsūtīt piederīgiem vienu vēstuli. “B” un “C” grupas ieslodzītiem bija vairākas priekšrocības kā ar paciņām un vēstulēm, tā arī vēl citas, bet tās vairs neatceros un arī, atradamiem nometnē, maz par tām zināju, jo es nevienu no šīm grupām nepiederēju. Bet tieši šīs paciņas un daļēji arī vēstules bija tās, kuras, manuprāt, radīja milzīgo starpību starp minimālu izdzīvošanu Salaspils KZ nometnē un masveidīgu bojā eju pēc pārsūtīšanas uz Vācijas KZ nometnēm.
- f) Tiesa, ka Salaspils KZ nometnē bija salmu apavu darbnīca. Arī es tajā pāris nedēļas esmu strādājis. Es tikai nezināju, ka tur būtu gatavoti salmu zābaki, kaut arī nevaru noteikti apgalvot, ka to nedārīja, kaut gan tāda zābaku izmantošana frontē, kā V. R. to min, vismaz, manuprāt, liekas ļoti apšaubāma. Bet noteikti varu apgalvot, ka no V. R. minētām salmu pinēm gatavoja tupelēm līdzīgus apavus lietošanai municijas fabrikās, kas, protams, nav nekas jauns. Paliek tomēr jautājums, kā V. R. zināja, ka tādus zābakus bija pasūtīnājis vācu armija? Es, atradamiem vācu apcietinājumā, kas visi bija vācu SD pārziņā, nekad nevienu vācu armijas piederīgo tur neesmu redzējis.

4. Vēlos vērst arī uzmanību uz dažiem citiem apgalvojumiem šajā rakstā:

- a) No pieraksta zem uzņēmuma, kas ir kopā ar virsrakstu, paliek iespajds, ka šis ir autentisks Salaspils nometnes uzņēmums, kas ņemts no kinofonofotodokumentu archīva. Tas neatbilst patiesībai:
 - a-1) nekur Salaspils KZ nometnē neviena būve ar logiem neatradās tik tuvu žogam;
 - a-2) Salaspils KZ nom. barakām nebija tādi logi, ne arī barakas bija tā būvētas, ka jumta pažobebe atradās tik augstu no zemes;
 - a-3) Salaspils KZ nom. žogs nebija būvēts no tādiem (tik labi apstrādātiem) kokmateriāliem un tādā konstrukcijā.

Šis noteikti nav Salaspils KZ nometnes autentisks uzņēmums.

- b) 16. lpp. ir zīmējums, zem kura ir pieraksts, ka ieslodzītie spēlē dambreti. Zīmējumā skaidri ir redzams, ka tur spēlē domino un ne dambreti. Vai tiešām OM arhīva zīmējumā Kārlis Bušs ir rakstījis, ka parādīta dambretes spēle? Šaubos! Vairāk liekas, ka šī ir redakcijas kļūda, jo grūti pieņemt, ka cilvēks, šo uzņēmumu redzot, nevarētu pateikt, kas tā par spēli. Bez tam, cik zinu, Salaspils nometnē apcietinātie domino nespēlēja un nometne nekādas spēles apcietinātiem neapgādāja. Domino kauliņi bija par sarežģītiem, lai tos izgatavotu apcietinātie paši, un tā nebija populāra spēle. Šo spēli apcietinātiem apgādāja Rīgas Centrālcietauma administrācija – vai nebūtu iespējams, ka K. Bušs parādījis spēli RCC un ne Salaspilī? Salaspilī apcietinātie ar pašdarinātām figūrām gan spēlēja šahu un dambreti.
- c) 18. lpp. zem virsraksta "Mūs interesē cilvēku likteņi" 3. par. Apšaubu I. Evaldes teikto par to, ka kādas sievietes brālis nometnē nošauts, kad viņš māsa paslepus nesis maizi no kaimiņu barakas. Par tādu izdarību nevienā nometnē nešāva, izņemot, ka tas notika naktī vai laikā, kad barakas atstāšana bija stingri aizliegta. Un tādā reizē šaušanu varēja izdarīt tikai sargi, kas atradās ārpus nometnes žoga. Normāli par tādu brāļa izdarību viņš varbūt būtu dabūjis kāvienu vai pamatīgu "hippen, rapen" "vingrinājumu". Nezinu un neesmu dzirdējis, ka kāds jebkad Salaspils KZ nometnē būtu nošauts nometnes žoga iekšpusē. Vienīgais, ko esmu dzirdējis, ka kādreiz R. Lange no muguras nošāvis kādu židu, kad divi no viņiem, viņu pienācīgi sveicinot, pagājuši viņam garām.

5. Pēc dažiem komentāriem prasās arī G. Nagles raksta nodaļa "Mīti un patiesība":

- a) Manuprāt, apšaubāma jau ir pirmā minētā patiesība, ka, pēc H. Stroda uzskatiem, Salaspils koncentrācijas nometni pirmajā posmā no 1941. gada beigām līdz 1942. gada vidum var dēvēt par iznīcināšanas nometni, jo nevienam ebrejam nebija cerība izklūt brīvībā. Tas, manuprāt, nav iemesls, lai novietojumu sauktu par nāves nometni. Ir arī citādi saukti iestādījumi, no kuriem tur ieslodzītiem nav cerības izklūt brīvībā. Cik man zināms, nevienā Salaspils KZ nometnes pastāvēšanas laikā, sākot ar 1941. g. beigām, tajā cilvēki nav turēti, lai viņus tur nogalinātu vai citādi iznīcinātu, kas ir pamats, lai kādu nometni, atšķirībā no citām, sauktu par "nāves nometni", kaut cilvēki gāja bojā visās nometnēs. Arī ebreji Salaspils KZ nom. bija, lai viņi tur strādātu un to celtu, ne lai viņus tur nogalinātu. Pieņemu, ka varbūt bija gadījumi, kad kādu Salaspilī izlādētu ešelonu tūlīt pēc tam arī kaut kur tuvumā nošāva. Liekas, ka prof. A. Ezerģaiļa iebildumi pret šo prof. H. Stroda apgalvojumu viņa komentāros pie G. Nagles raksta būtībā manu domu apstiprina.

Tāpat, manuprāt, nav pamata apgalvot, ka Salaspils KZ nometne jau sākotnēji celta kā tranzīta nometne. Par tādu tā kļuva tikai tad, kad uz to spieda pārvērtības kara notikumos.

- b) Ir vēlēšanās apšaubīt arī trešo patiesību, kas garnizona kapos atrastos 632 bērnu liķus, no kuriem 311 esot bijuši vecumā līdz pieciem gadiem, saista ar iepriekš minēto mītu par bērnu nogalināšanu Salaspils KZ nometnē. Jau šajā pašā G. Nagles rakstā 17. lpp. beigās un 18. lpp. sākumā V. Riekstiņa atmiņās minētas divas bērnu barakas, katra ar 250 bērniem – tātad kopā ap 500 bērnu, no kuriem mirusi apm. puse. Manuprāt, visi minētie skaitļi ir pārspīlēti lieli, bet tuvāk patiesībai, liekas, ir V. Riekstiņa minējumi.
 - c) Pie pietās patiesības, pēc personīgās pieredzes, varu teikt, ka no Salaspils KZ nometnes uz Vāciju nosūtīja noteikti vairāk nekā minētos 1500 civiliedzīvotājus. To kopskaits varēja būt vismaz divtik liels.
6. Pie bildēm 17. lpp. varu piezīmēt sekojošo:
- a) Ļoti apšaubu, ka K. Buša zīmējums lappuses augšdaļā ir izdarīts 1943. gadā. Tajā laikā nometne tāda neizskatījās, sevišķi kreisās puses apakšējā stūrī. Zīmējums, ja tas patiesi izdarīts 1943. g., apzināti sagroza patiesību. Pieņemamāks būtu minējums, ka zīmējums, balstoties uz

atmiņu, izdarīts labu laiku pēc kara. Ka barakas nebija novietotas tā, kā to rāda zīmējums, liekas, apstiprina arī baraku atliekas pēc nometnes iznīcināšanas. No savas puses varu piezīmēt, ka attiecībā uz parakstu zem šī zīmējuma komandantūra un sargtornis parādīts apm. pareizā attālumā un novietojumā. Komandantūras priekšā atradās nevis nometnes vecākā, bet sardzes ēka. Nometnes vecākā ēka atradās apm. tur, kur norādīta "kokzāgētava", kāda nometnē nemaz nebija, bet šai ēkai līdzīga koku žāvētava atradās pa kreisi tālāk, preti galdnieku darbnīcai. Informācijai pievienoju nometnes plāna kopiju, kas atrodama arī Latvju enciklopēdijā, 4. sējuma, 1990, 200. lpp.

- b) Kaut kā, lai arī kā necenstos, ir gandrīz neiespējami apakšējo uzņēmumu identificēt ar Salaspils KZ nometni. Tāda šķērssēta, kāda redzama uzņēmumā, Salaspils KZ nometnē nebija. Līdzīga sēta it kā rādīta izdevumā "Salaspils nāves nometnē" shēmā pēc 32. lpp., bet jāņem vērā, ka šī shēma rāda kādu nometni projektēja celt, ne tādu, kāda tā bija. Tā, piem., tur nav parādīts sargu tornis nometnes vidū.

7. Kāds vārds būtu jāsaaka arī par atbalsim G. Nagles rakstam, ko 17.02.05. *Dienā* izteikusi Anna zem virsraksta "Vēstures vietā – etniska surogātpatiesība" un Andrievs Ezergailis "Kam patiesība ir sāpīga?".

Attiecībā uz Annas rakstu ir vēlēšanās uzsvērt, ka mēs savos spriedumos un vērtējumos, lai kas to arī nedarītu, nekad nedrīkstētu aizmirst, ka Otrā pas. kara laikā Latvija atradās zem divām, mums naidīgām, totalitārām okupācijas varām. Piedevām viena no šīm varām mūsu zemē valdīja vēl ilgi pēc šī kara. Visā šajā laikā par notikumiem mūsu zemē rakstīja un šos rakstus atstāja nākotnei gandrīz vai tikai šīs svešās un naidīgās varas. Tādēļ arī vietā varētu būt, kad par šiem laikiem runājam, klasiskais teiciens angļu valodā: "There is your truth, my truth and the real truth." Šī teiciena patiesība, manuprāt, vairāk kā parasts atspoguļojas Annas atziņā, ka: "Patiesība nav ne padomju laika grāmatās, ne tagad no jauna pārrakstītajā vēsturē, jo mēs kā vienmēr cenšamies kaut ko aizmirst. Patiesība ir tur – ārā ..." Manuprāt, istā patiesība jau nav meklējama Annas apgalvojumos par notikumiem pagātnē – Salaspils KZ nometnē bērni nemira no tā, ka viņiem novilkta asinis, u. c. – viņas apgalvojuma lielā un istā patiesība ir viņas vārdos neizteiktais, ka vēl tagad, kad pagājuši jau 15 gadi, kopš Latvija ir kļuvusi neatkarīga, augsti mācīti vīri, apkrauti ar tituliem un augstiem amatiem, stāsta neapšaubāmas aplamības par tematu, kas ir viens no naskākiem un diezgan daudz cilātiem, par mūsu okupācijas vēsturi runājot. Vai tiešām ir bijusi nepieciešama šīs cietušās sievietes atziņa, lai pateiktu patiesību un varbūt mūs atmodinātu. Godu tas nevienam nedara.

Un kā tas šad un tad jau ir gadījies, kroni visai šai aplamībai, to par uzvaru atzīdams, uzliek Andrievs Ezergailis: "Latvijas vēsturniekiem un arī diplomātiem par šo kontraversiju vajadzētu justies priecīgiem, jo patiesība ir viņu pusē, un mēģina kā varēdami viņi, pat ja gribētu, šo strīdu nevar zaudēt." Profesor, ir pagājuši jau vismaz 15 gadi un par tik vienkāršu, reālos dzīves faktos balstītu lietu, kurai ir bijuši simtiem aculiecinieku, liekas, strīdum vairs nevajadzētu būt. Bet "kas sunim asti cels, ja pats necels".

Būtu jau vēl diezgan daudz ko teikt par to, kā liela daļa rakstītāju šodien raksta Latvijas vēsturi, bet esmu jau tā par garu izrakstījies, ko daži ir arī ievērojuši. Diemžēl mums derētu arī saprast, ka atskaņas nebūtu tik garas, ja oriģinālos nebūtu tik daudz un tik lielu aplamību.

Un nobeidzot, ir vēlēšanās atgādināt sev un tiem, kuriem ir vēlēšanās uzklaust, ka Latvijas vēsture par Otro pas. karu un tam sekojošo okupācijas laiku ir vismaz tikpat daudz, ja ne vairāk, atrodama cilvēku atmiņās kā okupantu un citos oficiālos dokumentos un rakstos. Ir tiesa, ka mēs esam atļāvuši lielam daudzumam no šīm atmiņām aiziet nebūtībā, bet tas negroza paša šī minējuma būtību. Nav, manuprāt, tā kā dažiem liekas – ja par kādu lietu vai notikumu dokumentu vai citu rakstītu liecību nav, tad, it kā no vēstures zinātnes viedokļa, nav arī šī lieta vai notikums. Zinu, ka ar to esmu minējis galējību, bet šī galējība norāda vismaz virzienu, kas diemžēl vēl arvien ir īstenība.

Milfordā, 2005. gada 31. augustā

Autori Authors

Inese Dreimane

Vēstures maģistre. OM vēsturniece

Inese Dreimane

M. A. in History. Staff Historian, OM

Zanda Dūma

Humanitāro zinātņu bakalaure
OM sabiedrisko lietu koordinatore

Zanda Dūma

B.A. in Humanities
Public Relations Coordinator, OM

Ritvars Jansons

Vēstures doktorands Latvijas Universitātē.
Satversmes aizsardzības biroja
Totalitārisma seku dokumentēšanas
centra speciālists

Ritvars Jansons

Doctoral Candidate, University of Latvia.
Specialist, Centre for Documentation of the
Consequences of Totalitarianism, Constitution
Protection Bureau

Kārlis Kangeris

Vēstures doktors. Stokholmas Universitātes
Baltijas studiju katedras pētnieks.
Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis

Kārlis Kangeris

Dr. of History. Researcher, Department of
Baltic Studies, Stockholm University. Member
of the Commission of the Historians of Latvia

Aleksandrs Kokurins

Krievijas Federācijas Valsts arhīva
vadošais speciālists

Alexandr Kokurin

Leading Specialist, State Archive of Russian
Federation

Anda Lice

Dzejniece un esejiste. OM līdzstrādniece

Anda Lice

Poet and essayist. Staff Member, OM

Māris A. Manteniēks

Fizikas bakalaurs ASV Western Reserve
universitātē. Publicējis rakstus un referējis
par Baltijas vēsturi.

Maris A. Manteniēks

BA in Physics, Western Reserve University.
Publications and presentations on Baltic
history.

Uldis Neiburgs

Vēstures maģistrs un doktorands Latvijas Uni-
versitātē. OM vēsturnieks

Uldis Neiburgs

M. A. in History and Doctoral Candidate, Uni-
versity of Latvia. Staff Historian, OM

Arturs Neparts

Publicists. Latviešu nacionālās pretošanās
kustības (1940–1945) dalībnieks

Arturs Neparts

Publicist. Participant of the Latvian National
Resistance Movement (1940–1945)

Valters Nollendorfs

Ph. D. Viskonsinas Universitātes Madisonā,
ASV, emeritētais ģermānistikas profesors.
LZA ārzemju loceklis. Latvijas Vēsturnieku
komisijas loceklis. OM direktores vietnieks
attīstības lietās

Valters Nollendorfs

Ph. D. Professor Emeritus of German, Universi-
ty of Wisconsin-Madison, USA. Foreign Mem-
ber, Latvian Academy of Sciences. Member of
the Commission of the Historians of Latvia.
Deputy Director of Development, OM

Līga Strazda

Vēstures maģistre. OM "Nākotnes nama" projekta sabiedrisko attiecību koordinatore

Heinrihs Strods

Habilitētais vēstures doktors. Latvijas Universitātes emeritētais vēstures profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. OM Pētniecības programmas vadītājs

Zigmārs Turčinskis

Vēstures maģistrs un doktorands Latvijas Universitātē. Latvijas Vēstures insitūta asistents

Jānis Viļums

Vēstures maģistrs

Kaspars Zellis

Vēstures maģistrs un doktorands Latvijas Universitātē. Rīgas Franču liceja pasniedzējs

Līga Strazda

M. A. in History. Public Relations Coordinator of "Building for Future", OM

Heinrihs Strods

Dr. habil. of History. Professor Emeritus of History, University of Latvia. Honorary Member, Latvian Academy of Sciences. Member of the Commission of the Historians of Latvia. Director of Research Programme, OM

Zigmārs Turčinskis

M. A. in History and Doctoral Candidate, University of Latvia. Assistant, Institute of the History of Latvia

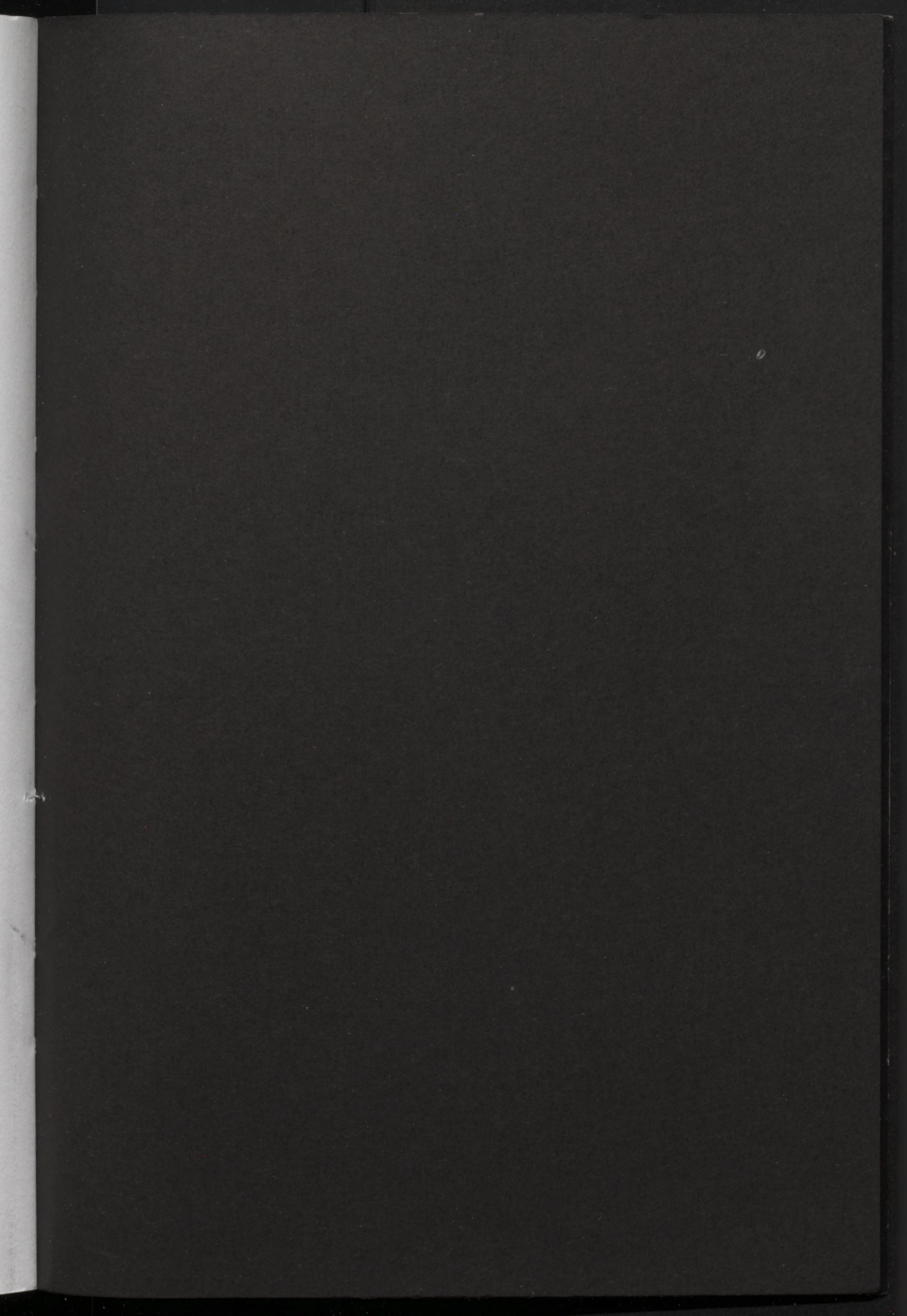
Jānis Viļums

M. A. in History

Kaspars Zellis

M. A. in History and Doctoral Candidate, University of Latvia. Lecturer of Riga French Lycée

Ls. 6.71

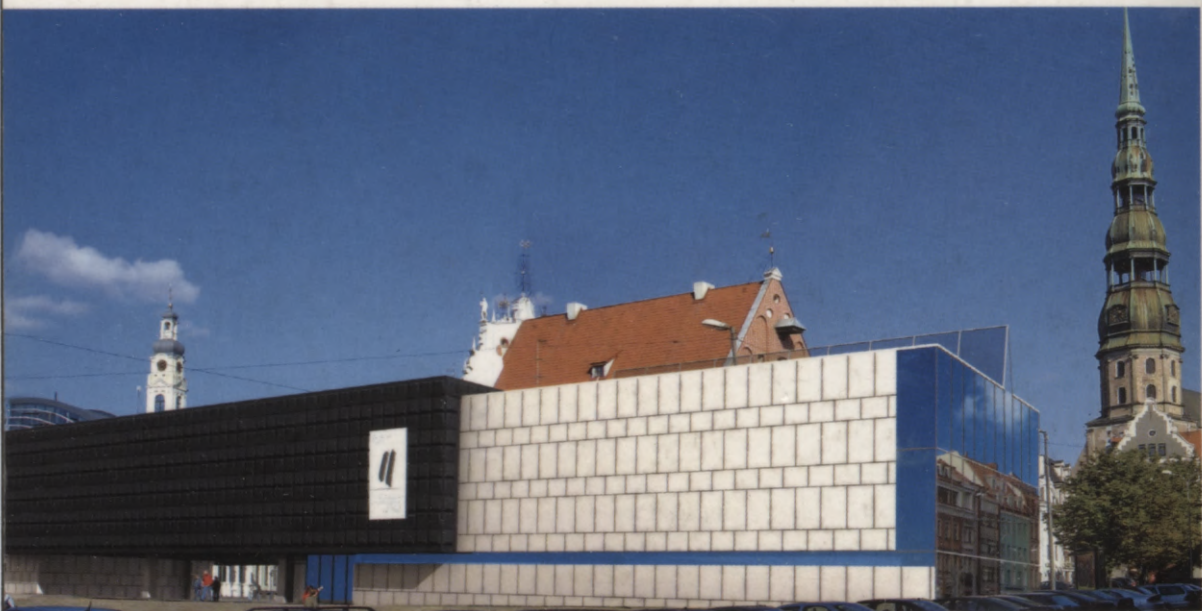
**PSRS OKUPĀCIJAS MILITĀRIE
OBJEKTI LATVIJĀ 1991. GADĀ**

**MILITARY OBJECTS OF SOVIET OCCUPATION
FORCES IN LATVIA IN 1991**

Militāro objektu kop skaits rajonos
Number of military objects by district

2006-5
L 248

Uz aizmugurējā vāka. Okupācijas muzeja Nākotnes nams. 2005. gadā, kad muzeja apmeklētāju skaits atkal sasniedza jaunu rekordu – vairāk nekā 111 000 –, pavērās ceļš uz sen nepieciešamo muzeja paplašināšanu un pārbūvi. Sākās nama un jaunas ekspozīcijas plānošana, sabiedrības informēšanas un līdzekļu vākšanas darbs. Pazīstamā arhitekta Gunāra Birkerta 2001. gadā muzejam dāvinātā vizija varēja kļūt par plāniem un iegūt konkrētus apveidus.

Back cover. Occupation Museum: Building for Future. In 2005, as the number of visitors again reached a new record – over 111,000 – the way was opened for the long-needed expansion and remodeling of the museum. The planning of the building and a new exposition was started. A public information and fundraising campaign was launched. The vision that the renowned Latvian-American architect Gunnar Birkerts had donated to the museum in 2001 was turned into architectural drawings and started to assume concrete shape.

Uz pirmā vāka. Sarkanās armijas karavīri pie Brīvības pieminekļa Rīgā 1944. gadā.
Vācu karavīri pie Brīvības pieminekļa Rīgā 1941. gadā.

Front Cover. Soldiers of the Red Army near the Freedom Monument in Riga 1944.
German soldiers near the Freedom Monument in Riga 1941.